SOSYAL BİLİMLERDE SEÇME KONULAR 5

EDİTÖR
Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

YAZARLAR
Prof. Dr. Cemal ZEHİR
Prof. Dr. Cihan SEÇİLMİŞ
Doç. Dr. Ayşegül ULUTAŞ KESKİNKILIÇ
Doç. Dr. Elif AKSOY
Doç. Dr. Güler DEMİR
Doç. Dr. Turgay MURAT
Dr. Öğr. Üyesi Azize ŞAHİN
Dr. Öğr. Üyesi Cenk BERKANT
Dr. Öğr. Üyesi Malik YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇINAR
Dr. Öğr. Üyesi Olkan SENEMOĞLU
Öğr. Gör. Dr. İlker KILIÇ
Dr. Barış ARMUTCU
Dr. Cemil ÇELİK
Dr. Çiğdem İNCE AYAYDIN
Dr. Orhan GÖKTEPE
Dr. Serdar GEZER
Öğr. Gör. Semra AKTO
Öğr. Gör. Serdar OKAN
Uzm. Elif ŞENEL
Alper MAVİ
Emre DURAN
Erhan ÖZYAŞAR
Hasan YALÇIN

İKSAD
Publishing House

SOSYAL BİLİMLERDE SEÇME KONULAR 5

EDİTÖR

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

YAZARLAR

Prof. Dr. Cemal ZEHİR
Prof. Dr. Cihan SEÇİLMİŞ
Doç. Dr. Ayşegül ULUTAŞ KESKİNKILIÇ
Doç. Dr. Elif AKSOY
Doç. Dr. Güler DEMİR
Doç. Dr. Turgay MURAT
Dr. Öğr. Üyesi Azize ŞAHİN
Dr. Öğr. Üyesi Cenk BERKANT
Dr. Öğr. Üyesi Malik YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇINAR
Dr. Öğr. Üyesi Olkan SENEMOĞLU
Öğr. Gör. Dr. İlker KILIÇ
Dr. Barış ARMUTCU
Dr. Cemil ÇELİK
Dr. Çiğdem İNCE AYAYDIN
Dr. Orhan GÖKTEPE
Dr. Serdar GEZER
Öğr. Gör. Semra AKTO
Öğr. Gör. Serdar OKAN
Uzm. Elif ŞENEL
Alper MAVİ
Emre DURAN
Erhan ÖZYAŞAR
Hasan YALÇIN

İKSAD Publishing House

Copyright © 2022 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2022©

ISBN: 978-625-8405-93-4
Cover Design: İbrahim KAYA
March / 2022
Ankara / Turkey
Size = 16x24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN / ÖNSÖZ

Doç.Dr. Hasan ÇİFTÇİ……..1

BÖLÜM 1

TÜRKİYE'YE YÖNELEN SURİYELİ MÜLTECİ AKININ ETKİLERİ VE BEKLENTİLER

Dr. Orhan GÖKTEPE ……3

BÖLÜM 2

TURİZM İŞLETMELERİNDE AHİLİK UYGULAMALARI: KAPADOKYA ÖRNEĞİ

Uzm. Elif ŞENEL , Öğr. Gör. Dr. İlker KILIÇ ,

Prof. Dr. Cihan SEÇİLMİŞ ……29

BÖLÜM 3

BİR META ANALİZ: ULUSAL YAZIN BAĞLAMINDA İŞ TATMİNİ VE PERFORMANS

Öğr. Gör. Serdar OKAN ……43

BÖLÜM 4

İNSAN-MEKÂN ETKİLEŞİMİNDE YENİ BİR BOYUT OLARAK SİBER SİSTEMLER

Emre DURAN ……63

BÖLÜM 5

TÜRKİYE'NİN SINIRLARINI OLUŞTURAN NEHİRLER

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇINAR……85

BÖLÜM 6

ERGENLERDE İNTİHAR VE İLİŞKİLİ FAKTÖRLER

Öğr. Gör. Semra AKTO

Doç. Dr. Ayşegül ULUTAŞ KESKİNKILIÇ ……..……115

BÖLÜM 7

ÖZ BELİRLEME KURAMI PERSPEKTİFİNDEN MOTİVASYON

Dr. Çiğdem İNCE AYAYDIN ……..……147

BÖLÜM 8

YEŞİLÇAM SİNEMASI'NDA SENDİKA HAKKI: 'DİYET' FİLMİ

Dr. Serdar GEZER ……..……173

BÖLÜM 9

BİLGİ TOPLUMU KURAMLARI: KAVRAMSAL VE KARŞILAŞTIRMALI BİR PERSPEKTİF

Doç. Dr. Güler DEMİR ……..……195

BÖLÜM 10

ENFORMASYON VE BİLGİ TERİMLERİ: KAVRAMSAL BİR YAKLAŞIM

Dr. Öğr. Üyesi Malik YILMAZ ……..……217

BÖLÜM 11

Fondaco dei Turchi ve VENEDİK'TE TÜRK İMAJI

Dr. Öğr. Üyesi Cenk BERKANT ……..……251

BÖLÜM 12

İSLAM ÖNCESİ VE SONRASI TÜRK SANATLARINDA GÖRÜLEN KÜN-AY İKONOGRAFİSİ

Doç. Dr. Elif AKSOY ……277

BÖLÜM 13

BANDUNG KONFERANSI VE SONRASI SOVYET RUSYA'NIN BAĞLANTISIZLAR POLİTİKASI

Erhan ÖZYAŞAR, Doç. Dr. Turgay MURAT……303

BÖLÜM 14

SURİYE'DEKİ HALKIN SİYASAL KATILIM DAVRANIŞLARI ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Dr. Barış ARMUTCU , Alper MAVİ ……337

BÖLÜM 15

OSMANLI DÖNEMİ ANTALYA KARANTİNA TEŞKİLATI

Dr. Cemil ÇELİK ……361

BÖLÜM 16

MARK NEOCLEOUS'UN DEVLET VE SİVİL TOPLUM TARTIŞMALARINA KATKISI

Dr. Öğr. Üyesi Olkan SENEMOĞLU, Hasan YALÇIN……403

BÖLÜM 17

MARKA VE MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ EKSENİNDE MARKA DENEYİMİ KAVRAMI

Dr. Öğr. Üyesi Azize ŞAHİN, Prof. Dr. Cemal ZEHİR……423

ÖNSÖZ

Yeni yüzyılda uluslararası ve ulusal düzeyde faaliyet gösteren işletmeler bir dizi faktör tarafından şekillenmektedir. Yeni yüzyılda teknolojinin hızlı değişimi ve dönüşümü ile birçok geleneksel yöntem farklılaşarak dijital hale gelmiştir. Bu değişim ve dönüşüm hiç olmadığı kadar hızlı gerçekleşmektedir. Buna göre Sosyal Bilimler her süreçten daha fazla etkilenmektedir. Sosyal bilimlerin değişimi bu süreçte daha belirgin hale gelecektir. Sosyal bilimlerle ilgili geçmiş çalışmalara bakıldığında günümüz Sosyal Bilimleri çalışmaları ile birçok farklılık tespit etmek mümkündür. Değişen teknoloji ile birlikte Sosyal bilimlere bakış bir bütün olarak değişmektedir. Bu söylemden hareketle sosyal bilimler, bireylerin olgular üzerinde yaptıkları değerlendirmelere dayanmaktadır. Değişim kaçınılmazdır ve değişimin sürekli olacağı açıktır.

İnsanların değişen bakış açılarını ve geleneksel davranışlarını güncellemelerini tek bir disiplinde yapılan çalışmalara bağlamak mümkün değildir. Ancak tüm sosyal bilimlerdeki disiplinler bir bütün olarak ele alınıp değerlendirildiğinde doğru sonuca ve güncelliğe ulaşılabilir. Sosyal bilimlerdeki değişim sürekliliği sağlayacaktır.

Bu kitaptan yararlanacak araştırmacılar adına kitaba bir bölüm yazarak bilgiyi evrenselleştiren, paylaşan ve çoğaltan tüm akademisyenlere teşekkür ederim. Ayrıca bu kitap ve benzeri kitapların hayata geçmesinde emeği geçenlere ve yazarları bir platformda buluşturan ve bu değerli eserleri kitaplaştıran İKSAD Yayınları'na sonsuz teşekkürler…

EDİTÖR

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

BÖLÜM 1

TÜRKİYE'YE YÖNELEN SURİYELİ

MÜLTECİ AKININ ETKİLERİ VE BEKLENTİLER

Dr. Orhan GÖKTEPE[1]

[1] İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, MYO Adalet, İstanbul, Türkiye.
orhan.goktepe@yeniyuzyil.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7582-3736

GİRİŞ

Güvenlik ve refah umuduyla yurtlarını, evlerini terk eden göçmenlerin atıldığı bu serüven onlar için ölümcül tehlike ve riskleri de beraberinde getirir. Gidilen yerde karşılaşılacak şartlar ve insanlar, onlara karşı hiç de dostça olmayabilir (Haas, Castles ve Miller, 2020:3). Siyasal, ekonomik, dini, sosyal ve diğer nedenlerle kişilerin ya da toplulukların yaşamlarının bir bölümünü veya tamamını geçirmek üzere bulundukları yerden başka bir yere yerleşmek üzere yer değiştirmesi olarak tanımlayabileceğimiz "göç" kavramı sadece ülkesel değil aynı zamanda küresel bir olgudur (Çiçekli, 2009). Uluslararası Göç Örgütü'nün 2020 verilerine göre dünyada yaklaşık 272 milyon göçmenin varlığı bunun ne kadar önemli bir sorun olduğunu gözler önüne sermektedir (Buz ve Çevik, 2020:7).

Bir nüfus hareketi olan göçün yarattığı sorunlar bireysel veya münferit göçlerden ziyade ülke sınırlarını aşan toplu (kitlesel) göç hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Uluslararası kitlesel göçün temelinde politik baskı ve çatışmaların yanı sıra zengin ve fakir ülkeler arasındaki bariz ekonomik eşitliksizlikler yatmaktadır (Geddes ve Scholten, 2016:5). Ancak kitlesel göç olgusu sayısal büyüklüğe bağlı olarak bir ülkenin tek başına altından kalkamayacağı ekonomik, sosyal ve kültürel sorunları da beraberinde getirmektedir. Yoksul ülkelerden zengin ülkelere yönelen bu hareketlilik, hem çıkış ülkesinde hem de hedef (varış) ülkesinde pek çok zorluğu ve değişimi zorunlu kılar.

Normalde bireyler, yaşamlarında düzen ve denge olduğu sürece kendilerini mutlu ve güvende hissederler. Değişiklikler ve belirsizlikler kişiler için başlı başına bir stres kaynağı olduğundan zorunlu olmadıkça tercih edilmez. Göç konusunda en temel motivasyon, insan ihtiyaçlarının önceliğine paralel olarak ortaya çıkan hayatta kalma, güvenlik ve refah beklentilerine paralel olarak belirlenmektedir. Bu açıdan göçmenler için çatışma ortamları, baskı, tehdit veya yoksulluk gibi zor koşullardan zengin ve gelişmiş çekim alanlarına doğru sürekli bir hareketlilik mevcuttur.

2.Dünya Savaşı boyunca yüzbinlerce kişi yaşadıkları evlerini, yurtlarını terk ederek başka ülkelere göç etmek zorunda bırakılmıştır. Savaş sonunda bu kişilerin hukuki statülerinin insan hakları temelinde güvence altına alınmasını sağlamak amacıyla bir takım uluslararası sözleşme gerçekleştirilmiştir. 1951 tarihli BM Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin

Cenevre Sözleşmesi bunların başında gelmektedir. Ancak uluslararası mülteci sorunu sadece bununla sınırlı kalmamıştır. Özellikle doğal felaketler ve Sovyetler Birliğinin dağılmasını müteakip artan bölgesel çatışmalar ile iç savaşların yol açtığı karışıklıklar yüzbinlerle, milyonlarla ifade edilen yeni kitlesel göçlere neden olmuştur. Bu durum sözleşmelerde belirtilen klasik "mülteci" tanımlamasının dışında yeni bir olgu yaratmıştır. Uluslararası toplumun ve devletlerin hazırlıksız olduğu bu tip kitlesel göçler büyük sorunları ve insani trajedileri de beraberinde getirmektedir. Ulusal sınırları aşan büyük insan hareketliliğinin yarattığı sorunlar sadece parasal bir yeterlilik konusu değildir. Sorunun sosyal, kültürel, çevresel, psikolojik, demografik, kamu düzeni ve güvenliği gibi pek çok boyutunun olduğu göz ardı edilemez. Bu nedenle en gelişmiş ülkeler bile kitlesel göç sorununa son derece temkinli yaklaşmaktadır.

Kitlesel göçe maruz kalma konusunda uluslararası toplumu oluşturan tüm devletlerin aynı konumda olmadığı bilinen bir gerçektir. Göç'e kaynaklık eden Ortadoğu, Asya ve Afrika gibi az gelişmiş bölgelerle, göçmenler için çekim alanı olarak tanımladığımız gelişmiş Avrupa ülkeleri arasında bir köprü konumunda olan Türkiye bu yönüyle en sorunlu ülkelerin başında gelmektedir. BM kayıtları, şu anda dünyada en çok mülteciye ev sahipliği yapan ülkenin Türkiye olduğuna vurgu yapmaktadır. Ümit Özdağ'ın ifade ettiği üzere; resmi kayıtlara geçmeyenlerle birlikte Türkiye'de bulunan 6-7 milyon yabancı, toplam nüfusunun %8,2'sini oluşturmaktadır (Özdağ, 2020:34).

Coğrafi olarak böyle bir tehlikeden uzak olan ülkeler, sadece durumu endişeyle izleyerek muhtemel gelişmelere karşı sınırlarını sıkı sıkıya kapatmanın telaşına düşmüşlerdir[2]. Esasında Türkiye, mülteciler için transit ülke konumunda olup onların ulaşmak istedikleri nihai hedef ise Avrupa ülkeleridir. Hiç şüphesiz Türkiye'nin Suriye'deki olayların başlamasıyla birlikte mültecilere karşı izlediği "açık kapı" politikası sorunun daha da büyümesine neden olmuştur. Ancak aynı yaklaşımı göstermeyen AB, Suriyeli

[2] Yunanistan, Bulgaristan, Macaristan ve Polonya olmak üzere 12 ülke, göçmenlere karşı sınırlarına duvar inşa etmek için AB'den para talep ettiler. Göçmenleri yarattığı endişe o kadar büyük boyutlara ulaştı ki bu ülkeler çareyi sınırlarına duvar ve çelik tel örgü inşasında aramaya yöneldiler. https://www.sozcu.com.tr/2021/dunya/12-ab-ulkesi-sinira-duvar-ormek-icin-brukselden-para-istiyor-6697006/?utm_source=anasayfa&utm_medium=free&utm_campaign=alt_surmanset

göçmenlerin Türkiye üzerinden Avrupa'ya geçişlerini önlemek için Türkiye'yi bir tampon bölge olarak kullanmaya çalışmıştır (Güller, 2021:19).

Kitlesel göç, etkilediği coğrafi alanda bulunan ülkelerin güvenliği için de önemli bir tehdit oluşturduğundan sorunun çözümünde uluslararası toplumun işbirliği ve dayanışmasını zorunlu kılmaktadır. 2. Dünya Savaşı sonrası oluşturulan uluslararası düzende, barış ve güvenliğin korunmasında çok önemli bir rolü bulunan BM örgütü, Suriye'deki olaylar ve göç konusunda büyük bir sınav vermektedir. Ancak şu ana kadar yapılanlara baktığımızda teşkilatın başarılı olamadığını ifade edebiliriz. Çözüm için uluslararası gayretlerin merkezi durumunda olması gereken BM, yaşanan trajediyi raporlamak ve istatistiksel verileri toplamaktan öte fazla bir şey yapamamıştır. Hâlbuki Suriye kaynaklı göç probleminin temel nedeni ülkede on yılı aşkın bir süredir devam eden iç savaştır. Bu makalede; özellikle Suriye iç savaşı ile birlikte büyük bir kitlesel göçe maruz kalan Türkiye açısından konunun uluslararası hukuki yönleri de dikkate alınarak incelenmesi ve bazı önerilere ulaşılması amaçlanmıştır.

1. KAVRAMLAR VE ULUSLARARASI ANLAŞMALARA GÖRE MÜLTECİLERİN HUKUKİ STATÜSÜ

Göçle ilgili tartışmalarda pek çoğu eş anlamlı gibi görülen ancak hukuki vasıfları ve statüleri birbirinden tamamen farklı pek çok kavramın kullanıldığına tanık oluyoruz. Literatürde göç konusunda yazılmış kitap, makale ve araştırmalarda farklı tanımlar yer almaktadır. Bu temel kavramlarda anlayış birliğinin sağlanması incelememizin daha rahat takip edilmesine ve doğru analizlerin yapılmasına imkân sağlayacaktır. Doktrindeki tanım çokluğunun yaratacağı zorluklardan uzaklaşmak için, sıkça kullanılan temel kavramların açıklanmasında aşağıda belirtilen yasal mevzuat esas alınacaktır.

- 1951 tarihli "BM Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi",
- 2013 tarihli 6458 sayılı "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)",
- 1994 tarihli "Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen

Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik".

Göç: Yabancı ülke vatandaşlarının, yasal yollarla Türkiye'ye girişi, kalışı ve çıkışını belirten düzenli göç ile yabancıların yasa dışı yollarla Türkiye'ye girişini, kalışını ve çıkışını ifade eden düzensiz hareketleri ve bunlara sağlanan uluslararası koruma imkânını tanımlar.

Mülteci: Özellikle Avrupa ülkelerinde meydana gelen bazı olaylar sebebiyle din, ırk, milliyet, siyasi görüşünden dolayı yasal takibe maruz kalacağın endişesiyle vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan veya aynı endişe ve korku nedeniyle ülkesine dönmeyen yabancıyı tanımlar.

Sığınmacı: Coğrafi olarak Avrupa dışında yer alan ülkelerin vatandaşları için, mülteci tanımında belirtilen aynı şartlar nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalan veya ülkesine dönmek istemeyen yabancılara denir. Dikkat edilecek olursa, mülteci ve sığınmacı tanımında yegâne fark gelen kişilerin menşeinin Avrupa veya diğer bölgeler olmasıdır. Avrupa'da meydana gelen olaylardan kaynaklı göçmenlere "mülteci" statüsü verilirken diğerleri için "sığınmacı" kavramı kullanılmıştır.

Şartlı mülteci: Mülteci tanımındaki koşulları sağlayan, fakat üçüncü bir ülkeye iltica etmek amacıyla geçici bir süre Türkiye'den uluslararası koruma isteğinde bulunan yabancılara denir. Bu kişilerin üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar ülkede kalmalarına müsaade edilir.

İkincil koruma: Mülteci veya şartlı mülteci sınıflandırmasına girmeyen, fakat kendi ülkesine geri gönderildiği takdirde; ölüm cezasına, işkenceye yahut insanlık dışı muameleye maruz kalacak, savaş veya iç çatışma gibi şiddet olayları nedeniyle kendisine yönelik ciddi bir yaşamsal tehlike olasılığı nedeniyle ülkesine veya yaşadığı yere geri dönemeyen yabancı ya da vatansız kişiye denir.

Geçici koruma: Değişik sebeplerden dolayı ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ülkesine geri dönemeyen, acil ve geçici bir koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımızı geçen yabancılara sağlanan imkândır. Bu statünün en önemli özelliği sağlanan imkânların geçici korumayla sınırlı olmasıdır. Bu statü, bir uluslararası koruma statüsü olmayıp özellikle Suriyeli göçmenler için Türkiye'nin iç mevzuatında yer almaktadır.

Kavramlar üzerinde yapılan genel açıklamaları müteakip mülteciler konusunda yapılan devletlerarası işbirliği gayretlerini gözden geçirdiğimizde,

uluslararası toplumun özellikle büyük savaşların yarattığı mülteci sorunlarının giderilmesi yönünde gayret sarf ettiği görülmektedir. Uluslararası toplum tarafından, 1. Dünya Savaşını sonunda ortaya çıkan kitlesel mülteci sorunu ile ilgili bazı çalışmaların gerçekleştirildiği bilinmektedir. Mülteciler konusunda 12 Mayıs 1926 ve 30 Haziran 1928 düzenlemeleri, 28 Ekim 1933 ve 10 Şubat 1938 konferansları, 14 Eylül 1939 protokolü ve Mülteci Örgütü Tüzüğü bunlar içinde sayılabilir. 2.Dünya Savaşı sonrası ise Avrupa'da tahminen 1,25 milyon mülteciye sağlanması gereken uluslararası koruma ihtiyacı ve onların zorla sınırdışı edilmelerini önleme düşüncesi uluslararası toplumun dikkatini çeken konuların başındaydı (The Refugee Convention, 1951). Mültecilerin sorunlarının temel insan haklarıyla olan yakın ilişkisi nedeniyle konunun 1951 yılında Cenevre'de toplanan uluslararası bir kongrede ele alınması kararlaştırıldı. Kongrede, hükümetlerin işbirliği içinde çalışarak mültecilerin trajik durumlarına kalıcı çözümler üretilmesi ve uygulanacak asgari standartların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kongrenin, İnsan Hakları Beyannamesi dahilinde mültecilerin uluslararası hukuki durumlarını belirleyen en önemli kodifikasyon çalışması olduğunu söyleyebiliriz. Bu kongre sonunda 149 devletin taraf olduğu 1951 tarihli, "BM Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi" ortaya çıkmıştır.

Cenevre Sözleşmesinin "başlangıç" kısmında taraf devletlerin anlaşmayla ilgili ortak iradeleri şu şekilde belirtilmiştir: "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde yer alan temel hak ve hürriyetlerden mültecilerin de faydalanmaları için BM mümkün olduğu kadar kapsamlı çaba göstermektedir. Mültecilerin hukuki durumuna ilişkin milletlerarası antlaşmaların kapsamı ve mülteciler için sağladığı himayenin genişletilmesinin arzu edilir olduğunu dikkate alınarak, sığınma hakkını tanımanın, bazı ülkelere son derece ağır yük yükleyebileceği açıktır. Sorunun toplumsal ve insani yönlerini gözeterek, uluslararası işbirliği olmaksızın tatmin edici bir şekilde çözümlenmesi mümkün değildir. Bu nedenle bütün devletlerin, olanakları nispetinde ellerinden geleni yapmaları arzu edilmiştir"

Sözleşme özellikle 2. Dünya Savaşı sonunda Avrupa'da yaşanan mülteci sorunlarını çözmeyi amaçlamıştır. Antlaşmanın 1. Maddesi "mülteci" kavramını tanımlamaktadır. Buna göre mülteci statüsü; 1 Ocak 1951'den önce Avrupa'da meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzenden, zulme

uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ¸ülkenin dışında bulunan ve bu ¸ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen, yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahsa uygulanacaktır. Ancak, sözleşmenin kabulünden sonra Avrupa dışında yaşanan yeni mülteci hareketlerinin ortaya çıkması üzerine onların da bu sözleşme kapsamına dâhil edilmesi yönünde bir değişiklik ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Sözleşmeye ilişkin 1967 tarihinde yapılan protokol ile coğrafi bölge ve zaman sınırlaması kaldırılarak mülteci tanımı daha da genişletilmiştir. Ancak bu değişiklik sözleşmeye taraf devletlerin tercihlerine bırakılarak, anlaşmaya bu yönde çekince koymalarına imkân verilmiştir[3].

1967 protokolü ile yapılan bu değişiklikleri kabul eden devletler; önceki sözleşmede yer alan "1 Ocak 1951'den önce Avrupa'da meydana gelen olaylar" ifadesi iki şekilde yorumlayacaklarını kabul etmektedirler. Bunlardan ilki; metinde yer alan tarih ve coğrafi sınırlandırmayı olduğu gibi kabul etmek, ikincisi ise olayları coğrafi olarak Avrupa ile sınırlandırmayarak "başka bir yerde meydana gelen olaylar" şeklinde taahhüt etmek. Türkiye sözleşmeyi 24 Ağustos 1951 tarihinde imzalamış, 1961 yılında ise TBMM tarafından onaylanmıştır. Türkiye anlaşmaya imza esnasında koyduğu çekince ile mülteci tanımını sadece "Avrupa" ile sınırlı tutmuştur.

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesinin yedi ana bölümden oluştuğu görülmektedir. Birinci bölümde; mülteci kavramı ile ilgili açıklamaların yanı sıra mültecilerin ve taraf devletlerin uyması gereken genel esaslar açıklanmıştır. Bu bölümde özellikle madde-9; taraf devletin mülteciler için ancak milli güvenlikle ilgili zaruri konularda gerekli tedbirleri alabileceğini işaret etmektedir. Bu maddeye göre, milli güvenliğe ilişkin zorunlu haller dışında taraf devletlerin bu anlaşma yükümlülüklerine bağlı kalacakları öngörülmektedir. Bir başka ifadeyle taraf devletler milli güvenlik gerekçesi haricinde, bu sözleşmede taahhüt ettikleri tüm yükümlülüklere uymakla zorunlu kılınmışlardır. İkinci bölüm mültecilerin hukuki durumlarını ele almaktadır. Bu bölümde mültecilerin menkul, gayrı menkul alım ve

[3] 1967 Ek Protokolü, madde-7, devletlerin çekince koymasına imkân tanımaktadır. "Sözleşmeye taraf Devletin söz konusu madde çerçevesinde koyacağı çekincelerin, Sözleşme'nin kapsamına giren mültecilere uygulanmaması koşulu ile çekinceler koyabilir"

kiralama konuları, fikri ve sınai haklarının korunması, dernek ve sendika haklarından istifade etmeleri ile hukuk mahkemelerinden yararlanma hakları açıklanmıştır. Üçüncü bölüm "gelir getirici işler" başlığını taşımaktadır. Buna göre anlaşmaya taraf devletler ülkelerinde bulunan mültecilere kendi vatandaşlarına sağladığı ücrete eşit miktarda bir meslekte çalışma imkânı sağlayacaklardır. Bu kapsamda mültecilerin iş ve işçi bulma programlarından istifade etmelerine olanak verilerek onların, kendi vatandaşlarına sağladıkları çalışma haklarıyla aynı seviyeye getirilmesine gayret edilecektir. Mültecilerin, bireysel gayret ve girişimlerine destek vererek kendi işyerlerini açma, sanayi ve ticari işletme kurmalarına imkân sağlanacaktır. Mültecilerin sosyal durumları dördüncü bölümde ele alınmıştır. Taraf devletler mültecilere kendi vatandaşları gibi muamele edeceklerdir. Devletler ülkelerinde bulunan mültecilere, temel eğitim konusunda vatandaşlarına sağlamış oldukları asgari eğitim imkânlarını sunacaklardır. Mültecilerin daha önceden kendi ülkelerinden veya yabancı ülkelerden almış oldukları diploma ve sertifikaların tanınmasını sağlayacaklardır. Mültecilerin eşdeğer okullarda eğitimlerine devam imkânının yanı sıra elverişli şartlarda eğitim burslarından da yararlanmalarına olanak sağlanacaktır. Sosyal yardım ve destek konularında mültecilere sağlanan yardımlar, kendi vatandaşlarına uyguladıkları muameleden farklı olmayacaktır. Beşinci bölümde mülteciler için öngörülen "idari önlemler" yer almaktadır. Mültecilerin üçüncü bir ülke veya uluslararası teşkilat makamlarının yardımına ihtiyaç duyması halinde taraf devletler gerekli girişimlerde bulunarak söz konusu yardımın teminine gayret edeceklerdir. Taraf devlet mültecilere, diğer yabancılara sağlamış olduğu haklara paralel olarak ikamet edecekleri yeri seçme ve seyahat etme imkânını tanıyacaktır. Devletler, ülkelerinde yasal olarak ikamet eden mültecilere, ulusal güvenlik ve kamu düzeniyle ilgili ciddi sebepler bulunmadıkça, yurt dışına seyahatlerine imkân sağlayacak belgeleri vereceklerdir. Taraf devletler, ülkelerinde yasal olarak bulunan bir mülteciyi, ulusal güvenlik veya kamu düzeni ile ilgili ciddi bir sebep olmaksızın sınır dışı etmeyeceklerdir. Hiçbir taraf devlet, bir mülteciyi, hiçbir gerekçeyle yaşamı ve özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelere geri göndermeyecek veya iade etmeyecektir. Taraf devletler, mültecilerin topluma entegrasyonu ve istekleri dâhilinde vatandaşlığa almayı kolaylaştıracaklardır.

Görüleceği üzere sözleşmeye taraf devletler mülteciler konusunda ciddi mali, ekonomik ve sosyal sorumlulukları yüklenmektedirler. Ayrıca, sözleşmenin uygulanmasının nezareti konusunda BM Mülteciler Yüksek Komiserliği yetkili kılınmıştır. Makalede ele aldığımız milyonlarla ifade edilen Suriyeli göçmene karşı Avrupalı ülkelerin gösterdiği direncin temelinde bu yükümlülüklerin yarattığı endişe ve sorumluluklar olduğunu ifade edebiliriz.

2. TÜRKİYE'NİN KONUYA YAKLAŞIMI VE ULUSLARARASI ANLAŞMALARA GÖRE YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Anadolu, tarih boyunca doğudan-batıya yönelen ana güzergâhta hep kavimler kapısı ve göçün en çok yaşandığı bir koridor olmuştur (Güller, 2021:28). Türkiye, özellikle son on yıldır hazmedemeyeceği kadar büyük bir göç baskısı altında bunalmış durumdadır. Tamamen insani mülahazalarla 2011 yılından bu yana tüm imkânlarını seferber ederek bu insanlara ev sahipliği yapan Türkiye, maalesef uluslararası toplumdan beklenilen yardım ve desteği görememiştir. Türkiye bu yönüyle, 4-6 milyon olduğu tahmin edilen yabancı sayısıyla büyük bir göçmen deposu haline dönüşmüştür. Hiç şüphesiz bu durum, kabul eden devlet için ekonomik yükümlülüklerin yanı sıra terör ve güvenlik boyutuyla da pek çok potansiyel riskler taşımaktadır.

Göç olgusu, tarih boyunca Türkiye için önemli bir gerçek olmasına rağmen mevzuatımızda bu konular farklı kanun ve yönetmeliklerde dağınık bir şekilde yer almaktadır. Ayrıca konuyla ilgili Türkiye'nin taraf olduğu pek çok uluslararası antlaşma da bulunmaktadır. Öncelikle, gerek iç hukukumuz gerekse Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalara göre Suriye'den ülkemize gelen bu insanların, uluslararası koruma statülerinden olan mülteci/göçmen, şartlı mülteci, sığınmacı veya ikincil koruma kapsamında olmadığının vurgulanması gerekmektedir. Bu nedenle, Türkiye bu kişilerin ısrarla "geçici koruma" statüsü kapsamında olduğunu ifade etmektedir. Bu özel statü ile Türkiye'nin misafir etmek zorunda kaldığı milyonlarca Suriyeli uluslararası anlaşmalarla mültecilere karşı taahhüt edilen yükümlülükler kapsamı dışında tutulmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşım, Türkiye'nin imkânları ölçüsünde yapabileceklerinin azamisini ortaya koyabileceği doğru,

uygulanabilir ve gerçekçi bir çözüm olarak kabul görmektedir. Uluslararası toplum da Türkiye'nin sergilediği bu tutumu övgüyle karşılamaktadır[4].

2004 tarihli 100 numaralı Birleşmiş Milletler Yürütme Komitesi kararına göre; uluslararası bir sınıra doğru dikkate değer sayıda insan hareketliliğinin olması halinde, bu kitleleri karşılayan (ev sahibi) devletin bireysel sığınma prosedürlerini uygulayamayacak hale gelmesi durumunda bu insanlara geçici koruma sağlanması öngörülmüştür[5]. Geçici koruma, kitlesel akın olaylarında acil çözümler bulmak üzere geliştirilen özel bir koruma biçimidir. Devletlerin geri göndermeme yükümlülükleri çerçevesinde kitleler halinde ülke sınırlarına ulaşan kişilere, bireysel statü belirleme işlemleri ile vakit kaybetmeden, uygulanan pratik ve tamamlayıcı bir çözüm yolu olarak ortaya konulmuştur (Conclusion on International Cooperation, 2004). Aynı kararda BM, diğer tüm üye devletleri sorunun kaynağı ile ilgilenerek çatışmaların önlenmesi ve kalıcı çözümü yönünde uluslararası çaba göstermeye teşvik etmektedir. Bunun yanı sıra BM, uluslararası toplumun desteği ile insani yardım örgütlerine bu tür olağanüstü durumlara karşı önceden müdahale için gerekli stratejilerini geliştirme çağrısında bulunmaktadır. Ayrıca, kitlesel göç akınına maruz kalan devlete karşı uluslararası yük ve sorumlulukların paylaşımı kapsamında üye devletlerin insani yardım kuruluşları vasıtasıyla acil teknik ve mali yardım desteği sağlanması öngörülmektedir.

Yukarıda ifade edildiği üzere, Cenevre sözleşmesinin göçmen statüsündeki kişilere sağladığı hukuki haklar sığınılan ülkeye çok büyük yükümlülükler getirdiğinden, Türkiye bu statüyü sadece Avrupa'dan gelenlerle sınırlı tutmak zorunda kalmıştır. Türkiye, ısrarla mülteci/göçmen statüsünü sadece Avrupa ülkelerinden gelen kişilere vereceğini belirtmiş ve uluslararası sözleşmelere bu yönde çekincesini koymuştur. 2013 tarihli Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) kapsamında bu kişilere yapılacak yardımın; sınırlarda, sınır kapılarında ya da Türkiye içinde yabancıların münferit koruma talepleri üzerine sağlanacak uluslararası korumayı, ülkelerine geri dönemeyen ve kitlesel olarak Türkiye'ye gelen

[4] 26 Mart 2018 tarihinde Varna'daki Türkiye-AB zirvesi sonrası, Konseyi Başkanı Donald Tusk Türkiye'yi, mülteciler konusundaki çalışmaları dolayısıyla takdir ettiğini belirtmiştir. https://tr.sputniknews.com/20180326/turkiye-ab-zirvesi-1032791461.html

[5] İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, https://www.goc.gov.tr/genel-bilgi45

yabancılara acil olarak sağlanacak geçici koruma tedbirleriyle sınırlı kalacağı belirtilmiştir. Konuyla ilgili aşağıda yer alan resmi dokümanlarda bu durum vurgulanmaktadır.

- Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair 1951 tarihli Cenevre sözleşmesi ve bu sözleşmeye ait 1967 tarihli protokol,
- 2013 tarihli 6458 sayılı, "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK),
- 2016 tarihli Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik,
- 1994 tarihli "Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik.

Belirtilen mevzuatlarda açıkça tanımlandığı üzere, Türkiye "mülteci" statüsünü sadece Avrupa'da yaşanan olaylar nedeniyle gelen kişilere vermektedir. Bu nedenle, diğer coğrafi bölgelerden gelen kişiler için mülteci tanımlamasında belirtilmiş olan şartların varlığı halinde "sığınmacı" statüsü sağlanmaktadır. Ancak gerek mülteci gerekse sığınmacı statüsü için temel nokta; gelen kişilerin ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrama nedeniyle vatandaşı olduğu ülkeyi terk etmek zorunda kalması veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen kişi olmalarıdır. Belirtilen şartların mevcut olmadığı durumlarda, sadece silahlı çatışma ortamının yarattığı riskler, barınma, açlık veya doğal afet gibi olumsuzluklardan kaçmak için başka ülkeye sığınmak zorunda olan kişiler için "geçici koruma" imkânı sağlanmaktadır. Bu durum, şu anda yaşanılan Suriyeli göçmenlerin durumuna tam olarak uymaktadır.

Sınırlara yönelik kitlesel bir göç durumu söz konusu olduğunda nasıl davranılacağına dair uygulama esasları 1994 tarihli yönetmelikte[6] detaylı olarak yer almaktadır. Yönetmelik esaslarına göre, sınırlarımıza yönelik bir

[6] 1994 tarihli "Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik.

mülteci hareketinin başlaması üzerine yapılacak faaliyetler ve Türkiye'nin üstleneceği yükümlülükler özetle şu şekilde belirlenmiştir. Güvenlik güçleri öncelikle bu insanların sınırda durdurulması, sınırı geçmelerini önlemeye yönelik tedbirler alınacaktır. Şayet bu kişiler sınırı geçmişlerse, silahtan arındırılmayı müteakip kimlik tespiti ve mülakatları yapılacaktır. Sığınmacıların imkânlar ölçüsünde uygun görülen merkezlerde yerleştirilmeleri sağlanır. Bu kişilere ilgili valiliklerce bir tanıtma belgesi verilir. Mülteci ve sığınmacılara ibadetleri için imkânlar ölçüsünde uygun mahaller tahsis edilir. Bu kişilere sağlık fişi tanzim edilerek periyodik sağlık muayeneleri yapılır. Bulaşıcı hastalık tespit edildiğinde, ilgili valilikçe derhal gerekli tedbirler alınır. Ağır bir hastalığa yakalanan veya durumları özel bir tıbbi müdahaleyi veya hastaneye yatırılmalarını gerektiren yabancıların muayene ve tedavileri ile koruyucu aşıların yapılması devletçe sağlanır. Mülteci ve sığınmacılardan ölenler, mezarlıklarında ayrılacak bir yere kendi dini merasimlerine göre defnedilir. Toplu sığınan bu kişilerin savaşın, silahlı çatışmanın veya krizin sona ermesi halinde uyruğunda bulundukları devlete iade edilmeleri sağlanır. Türkiye'de muntazam surette bulunan bir mülteci veya sığınmacı ancak milli güvenlik veya kamu düzeni sebebi ile uluslararası sözleşmelere uygun olarak sınırdışı edilebilir. Gerek iç hukukumuz gerekse Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler, yabancıların ancak yasal sınırlamalar çerçevesinde ve kanunda belirtilen sebeplerle sınırdışı edilebileceğini kabul etmektedir. (Bereket, 1998:25).

Türkiye 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı ve mülteci hareketleri üzerine ihtiyaç duyduğu yasal düzenlemeyi uluslararası sorumluluklarına paralel olarak, 2013 tarihli YUKK ile gerçekleştirmiştir. YUKK madde.91'de özel bir düzenleme ile "geçici koruma" statüsü açıklanmıştır. Geçici koruma bir uluslararası koruma statüsü olmayıp, Türkiye'ye gelen Suriye vatandaşlarının durumunu yasal zemine oturtmak için oluşturulmuştur. Türkiye, bu kişilerin içinde bulundukları toplumla uyumlarını kolaylaştırmaya yönelik gayret gösterecektir. Böylece yabancıların ekonomik ve sosyal hayatın her alanında üçüncü kişilerin yardımına muhtaç olmaksızın bağımsızca hareket etmelerine olanak veren bilgi ve becerilere kavuşturulması sağlanacaktır. Hiç şüphesiz bu destek ve gayretlerin sağlanmasında Türkiye'nin şartları ve elinde bulunan ekonomik imkânlar göz önünde bulundurulacaktır. Toplumla entegrasyonu kolaylaştırmaya yönelik olarak,

Türkçe kursların yanı sıra temel düzeyde kültür, tarih ve hukuk sistemi ile kişilerin hak ve yükümlülüklerinin anlatıldığı kurslara düzenlenecektir. Böylece yabancıların kamusal ve özel mal ve hizmetlerden yararlanma, eğitim ve ekonomik faaliyetlere erişim, sosyal ve kültürel iletişim, temel sağlık hizmeti alma gibi konularda bilgi ve becerilerinin geliştirilmesine katkıda bulunulacaktır. Belirtilen bu imkânlar 1951 Cenevre Sözleşmesi kapsamında mültecilere sağlanan haklara benziyor olsa da, alınan tedbirlerin hâlihazırda onuncu yılını dolduran ve daha ne kadar devam edeceği bilinmeyen "geçicilik" süresi içinde Türk toplumuyla uyum içinde yaşam zorunluğundan kaynaklanmaktadır.

Bu statünün en önemli özelliği, adından da anlaşılacağı gibi, sağlanan imkânların ve korumanın "geçici" olmasında yatmaktadır. Bir başka ifadeyle, bu insanların evlerini, yurtlarını terk etmelerine neden olan olumsuz şartların ortadan kalması durumunda, artık korunmalarına ihtiyaç bulunmayacağından tekrar ülkelerine geri dönmelerinin önünde bir engel kalmayacaktır. Doğal olarak, bu kişilerin kendiliğinden ülkelerine geri dönmeleri beklenilir. Ancak Türkiye'nin Suriyeli göçmenler konusunda yaşadığı tecrübeler, durumun görüldüğü kadar basit olmadığını bize göstermektedir. Öncelikle "geçicilik" kavramının zamansal bir süreyle sınırlı olmaması konuyu farklılaştırmakta ve yeni bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Suriye'de 2011 yılında göçü tetikleyen çatışma şartları halen devam etmekte olup olayların ne zaman tamamen sona ereceği ve normal duruma dönüleceğini hiç kimse öngörememektedir. Yaklaşık on yılı aşkın bir süredir Türkiye'de yaşayan 4 milyon Suriyeli için artık "geçicilikten" söz edilmesi oldukça zordur. Bu insanlar Türkiye'de aileleriyle, çocuklarıyla birlikte kendilerine yeni bir hayat filizlendirdiler. Pek çoğu geçimini sağlamak için çalışmakta, iş kurmakta, eğitimlerini sürdürmekte ve bulundukları topluma uyum sağlamaya gayret göstermektedirler. Daha ne kadar süreceği belli olmayan ileri bir tarihte, "hadi artık ülkenize geri dönün" denilmesi ve bunun gerçekleşmesi kolay olmayacaktır. Hiç şüphesiz bu noktada, gönüllü geri dönme veya Türkiye'de kalmanın fayda ve mahsurları üzerinde her Suriyelinin kendi özel şartlarını göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yapması ve ona göre tercihini belirlemesi esas olacaktır.

3. GÖÇMEN SORUNUNUN ÇÖZÜMÜ KONUSUNDA SEÇENEKLER

Türkiye'ye son on yılda gelen milyonlarca yabancı göçmenlerin durumu için üç temel seçenek olduğunu ifade edebiliriz: sığınılan ülkeye entegre olup yaşamlarını sürdürmeleri, başka bir ülkeye gitmeleri ve kendi ülkelerine geri dönmeleri.

a. Sığınılan ülkeye entegre olup yaşamaları:

Türkiye'ye gelen Suriyeliler uluslararası koruma statünde (mülteci) bulunmadıklarından sığındıkları ülkede topluma entegre olma gibi bir zorunluluktan söz edilemez. Çünkü her iki taraf da bu geçici sürenin sonunda, gelen kişilerin kendi ülkelerine geri döneceklerini varsaymaktadırlar. Ancak, on yıldan fazla bir süredir Türkiye'de bulunan ve daha ne kadar bir süre kalmaya devam edecekleri belirsiz olan milyonlarca erkek, kadın ve çocuktan oluşan bu yabancı grup tüm ülkeye yayılmış bir şekilde şehirlerde ve köylerde yaşamlarına devam etmektedirler. Rahatça Türkçe konuşan, tarımdan sanayiye, inşaattan hizmet sektörüne kadar pek çok alanda kayıtlı yahut kayıt dışı olarak çalışan bu insanların yanı sıra Türkiye'de doğan yarım milyondan fazla Suriyeli gerçeği göz ardı edilemez. Uzun bir süredir Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin günlük hayat ilişkileri, toplumla entegrasyonun doğal bir şekilde gerçekleştirilmesini zaten sağlamıştır. Bu konuda, AB fonlarıyla da desteklenen bazı projelerinin uygulamaya sokulması uyum sürecinin daha sağlıklı ve planlı yürütülmesine imkân sağladığı gibi insani açıdan şartların daha da iyileştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Henüz ne kadar bir süre daha Türkiye'de kalacakları belli olmayan dört milyona yakın Suriyelinin Türk toplumuyla entegrasyonu her iki taraf için de son derece önemli bir konudur. Son yıllarda Türkiye'nin yaşadığı ekonomik sorunlar ve işsizlik problemi, toplumsal tepkinin göçmenlere yönelmesine neden olmuştur. Vatandaşlar yaşadıkları sorunların bir kısmının Suriyeli göçmenlere yapılan ekonomik yardımlardan kaynaklandığı düşüncesinde olup bundan rahatsızlık duymaktadırlar. Ancak bunun yanı sıra, gelişen bir ekonomiye sahip Türkiye için göçmenlerin yarattıkları bazı imkânları görmemezlikten gelmek mümkün değildir. Özellikle Suriyelilerin sunduğu büyük ve ucuz iş gücü imkânı Türkiye'ye inşaat, sanayi ve hizmet sektöründe dış rekabet için büyük bir avantaj sağlamaktadır (Güller, 2021:19). Bu yönüyle Suriyelilerin uyum

içinde Türkiye'deki varlıklarını sürdürmeleri hükümet yetkilileri tarafından sıkça dile getirilmektedir[7].

b. Başka bir ülkeye gitmeleri:

Önceki bölümlerde açıklandığı üzere, göçün temel mantığı yoksulluktan zenginliğe yönelen doğal bir hareketten kaynaklanmaktadır. Esasında bu kişilerin asıl ulaşmak istedikleri hedef, zengin Avrupa ülkeleridir. Türkiye bu uğraşıda sadece transit ülke konumundadır. Ancak mültecilerin Avrupa'da üçüncü bir ülkeye geçiş istekleri ve denemeleri karşılık bulmamıştır (İçduygu ve Ayaşlı, 2019:1). AB ülkelerinin liderleri, sınırlarına yönelen mültecilere karşı her türlü tedbiri alarak engel olunacağını ve göçmen girişine asla müsaade edilmeyeceğini müteaddit defalar açıklamışlardır. Avrupa'nın göçmenler konusunda duyduğu korku ve endişe ile sınırlarını sıkı sıkıya kapatması, Türkiye ile yapılan "göçmen mutabakatının" uygulanması böyle bir olasılığı ortadan kaldırmaktadır.

c. Kendi ülkelerine geri dönmeleri:

Türkiye kitlesel göçün başladığı ilk günden itibaren gelen kişilerin "geçici koruma" kapsamında olduğunu ısrarla vurgulayarak, şartların düzelmesiyle birlikte bunların ülkelerine geri dönmeleri arzusu içindedir. Ancak, göçmenlerin sığındıkları ülkeden geri dönüşlerinin zorlayarak değil gönüllülük esasına göre yürütülmesi esastır. Bunun için öncelikle bu kişilerin ülkelerinde, kendileri ve ailelerinin güven içinde yaşayacağı barış koşullarının sağlanması gerekmekte ayrıca, gündelik hayatları için gerekli temel ihtiyaçlarının karşılanabileceği güvencesini hissetmeleri gerekmektedir (Buz ve Korç, 2021:203). Türkiye, krizin başlangıcından itibaren dış politika gayretlerine hız vererek Suriye'deki çatışma ortamının bir an evvel çözüme kavuşturulmasını, böylece geri dönüşler için elverişli şartların yaratılmasını her platformda dile getirmektedir. Ancak uluslararası toplumda, çatışmaların sonlanması ve kalıcı bir barışın kurulması yönünde fikir birliği ve kararlılığın olmaması geri dönüş ihtimalini zayıflatmaktadır.

Aradan geçen on yılın sonunda, Türk ekonomisinin yapısal sıkıntılarına ilaveten göçün yarattığı ekonomik ve sosyal sorunların artması,

[7] Gazeteler: Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suriyeliler için sekiz buçuk yılda 40 milyar dolar harcadıklarını açıklayarak bu kişileri geri göndermeyeceklerini gerekirse bir 40 milyar dolar daha harcayacaklarını ifade etmiştir.

Türk toplumunda Suriyelilerin bir an evvel ülkelerine geri dönmeleri isteğini daha belirgin hale getirmiştir. Türkiye'de muhalefet partileri ve medya organlarınca, yaşanılan ekonomik ve sosyal sıkıntıların yanısıra toplumsal barış ve huzur açısından Suriyelilerin ülkelerine geri dönmeleri çağırısı son günlerde sıkça dile getirilmektedir[8]. Kentlerin yoksul kesimlerine yerleşen göçmenler aynı bölgedeki yetersiz imkânlar üzerinde Türklerle kaçınılmaz bir rekabetin doğmasına neden olmuştur. Bu rekabet, Türkler için zaten sorunlu olan barınma, kiralık ev, ulaşım ve vasıfsız iş bulma imkânlarında şartların daha da kötüleşmesi sonucunu doğurmuştur. Özellikle, ucuz iş gücünün sağladığı avantaj nedeniyle Suriyelilerin istihdam edilmesine öncelik verilmesi, Türkiye'de yüksek olan işsizlik oranını daha da arttırmıştır. Toplumun alt kesimlerinde, yaşanılan işsizliğin ve ekonomik sorunların sebebi olarak gördükleri Suriyelilere karşı giderek düşmanca bir tavır sergilenmekte, başlangıçtaki hoşgörü ve merhamet duygularının yerini öfke ve çatışma almaktadır.

Benzer şekilde, yoğun göç alan Suriye'ye komşu diğer Arap ülkeleri de bu kişilerin bir an evvel ülkelerine geri dönmeleri beklentisi içindedirler. 1,5 milyon Suriyeli barındıran Lübnan ve 1,3 milyon Suriyeliyi misafir eden Ürdün, göçmenlerin en kısa sürede ülkelerine geri dönmeleri konusunda Suriye hükümetiyle iş birliği yapma gayreti içindedirler. Bu sürecin kolaylaştırılması yönünde, Suriye Devlet Başkanı Beşer Esad daha önce mültecilere yapmış olduğu geri dönüş çağırılarına ilaveten 25 Ocak 2022'de ülkeden kaçanlar dâhil tüm suçlular için genel af ilan ettiğini açıklamıştır[9]. Ancak, geri dönüş konusunda göçmenler farklı düşünmektedirler. BM'nin Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır'da yaşayan Suriyelilerle yaptığı ve Mart 2019'da yayımlanan araştırma, Suriyelilerin % 75,2'sinin ülkelerine geri dönmeyi düşündüklerini ortaya koymaktadır[10]. Türkiye'de ise, Sosyo-Politik Saha Araştırma Merkezi'nin Ocak 2019'da Gaziantep, Şanlıurfa ve Kilis'te yaptığı ankette ise geri dönmek istediğini belirten Suriyeli oranı %56,1'dır[11]. Bu farklı

[8] Gazeteler: Ana muhalefet partisi CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu "Suriyelileri davulla zurnayla göndereceğiz" mesajıyla seçim vaatlerini kamuoyuyla paylaşmasıyla başladı.
[9] https://www.ntv.com.tr/dunya/esad-suriye-icindeki-ve-disindaki-tum-suclular-icin-af-ilan-etti,s2DLNZ17fk6x66gLo_wMNg
[10] https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50502393
[11] https://sahamerkezi.org/sinir-kentlerinde-multeciler-ve-yerlesik-halk-arasindaki-iliski-uyum-ve-kabul-problemleri-arastirmasi-ocak-2019/

oranlar, göç edilen ülkedeki daha iyi yaşam fırsatlarının varlığı ve gelecek beklentileri göçmenlerin ülkelerine geri dönüş isteğinde azalmaya neden olduğunu göstermektedir.

4. AVRUPA ÜLKELERİNİN GÖÇMEN KONUSUNA YAKLAŞIMLARI VE TÜRKİYE İLE İŞBİRLİĞİ

Tarih boyunca çatışma ve savaşların yoğun yaşandığı, imparatorlukların kurulup parçalandığı kıta Avrupası göç olgusunu yoğun olarak yaşadığından yeterli tecrübeye sahiptir. Özellikle 1. Dünya Savaşı sonrası mültecilerin durumunu düzenlemeye yönelik uluslararası çabalar ve bu yönde yapılmış ikili veya çok taraflı antlaşmalar mevcuttur. Ancak kurumsal bir yapı içinde mültecilerin hukuki durumunun uluslararası düzeyde ele alınması gayretlerini 2. Dünya Savaşı sonrasında yoğunlaştığını ifade edebiliriz. 2. Dünya Savaşının yarattığı mülteci sorununun çözümü için oluşturulan 1951 Cenevre Mülteciler Sözleşmesinin kapsamı 1967 protokolü ile daha da genişletilmiştir. Esasında, mültecilere sağlanan uluslararası koruma düşüncesinin temelinde 10 Aralık 1948 BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve 4 Kasım 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin öngördüğü temel hak ve özgürlükler yer almaktadır. Sözleşmeye üye tüm devletlerce taahhüt edilen bu hak ve özgürlükler aynı zamanda uluslararası barışın da en büyük güvencesini teşkil etmektedir.

Savaş sonrası Avrupa'nın ekonomik restorasyon ihtiyacı 1950-60 yılları arasındaki göçmen işçi akınının temel nedenini teşkil etmiştir. O dönemdeki mülteci varlığının geçici olacağı, ekonomik şartların düzelmesini müteakip gelen kişilerin ülkelerine geri dönecekleri yönünde karşılıklı bir beklenti mevcuttu. Ancak,1970'lerin sonuna gelindiğinde, yaşam şartlarının iyiliği ve ekonomik avantajlar nedeniyle, göçmen işçilerin ülkelerine geri dönmedikleri gibi ailelerini ve çocuklarını da yanlarına alarak geldikleri ülkelerde daimi yerleşimi tercih ettikleri görüldü. Sovyetler Birliğinin çöküşü ve Soğuk Savaşın sona ermesini müteakip Avrupa'ya yönelik yeni bir düzensiz göç dalgasının başladığı görüldü. Ancak bu hareketliliğe karşı Fransa, Almanya, Hollanda ve İngiltere gibi gelişen Avrupa ekonomilerinin o dönemde göçmen işçiye olan talepleri nedeniyle örtülü bir kabulleniş sergilendiği söylenebilir (Geddes ve Scholten, 2016:8).

Avrupa'nın son zamanlarda göçmen konusundaki isteksizliğinin temelinde, peş peşe yaşanan küresel ekonomik krizlerin yaratmış olduğu sorunlar ve terör endişeleri yatmaktadır[12]. Avrupa, yaşadığı bu terör saldırılarını özellikle ülkelerinde bulunan öfkeli genç mültecilerin toplumla entegre olmadıkları, Avrupa'nın ortak değerlerini reddettikleri yönünde var olan endişelerinin bir doğrulaması olarak görmektedir. Tarihi tecrübeler, ekonomik zorluk ve sıkıntı dönemlerinde ilk suçlanacak, ayrımcılığa ve şiddete maruz kalacak kesimin azınlıklar ve göçmenler olacağını göstermektedir (Haas, Castles ve Miller, 2020:3). Politik liderlerin göçmen karşıtı söylemleri, sorunlardan bunalmış halk kesimlerinde kolayca karşılık bulduğundan bu durum siyasi partiler için bir seçim yatırımına dönüştürülmektedir. Son yıllarda Fransa, Avusturya, Macaristan, Romanya, Polonya, Bulgaristan ve Yunanistan'da göçmen karşıtı ve ırkçı partilerin oylarında belirgin bir artış yaşandığı gözlemlenmektedir.

Olayların başladığı 2011 yılından itibaren Türkiye'ye gelen Suriyeli göçmenlerin pek çoğunun gitmek istediği yerler Avrupa ülkeleridir. Ancak, bu hareketlilik aşama aşama gerçekleştirilmektedir. Öncelikle Türkiye'ye ulaşan bu insanlar Avrupa'ya geçiş yollarını araştırmakta, müteakiben kendi imkânlarıyla veya göçmen kaçakçılığı işiyle uğraşan örgütlerin yardımıyla Avrupa'ya geçiş hareketini başlatmaktadırlar. Suriye, Irak, Afganistan ve Afrika kökenli göçmenlerin Avrupa ülkelerine düzensiz ve kitlesel geçişiler 2015 yılı ve devamında daha belirgin hale geldi. 850 bine yakın erkek, kadın ve çocuktan oluşan mülteci akınının Yunanistan'a yönelmesi durumun vahametini ortaya koydu. Şişme plastik botlarla insan kaçakçılarına para ödeyerek yola çıkan binlerce göçmen trajik bir şekilde tüm medeni dünyanın gözleri önünde hayatını kaybetti[13]. Yunan'a ulaşabilenler Makedonya, Sırbistan, Slovenya, Macaristan üzerinden Avusturya ve Almanya'ya doğru yayıldılar. 2015 yılında Almanya'ya ulaşan mülteci sayısı bir milyona ulaşmıştı. Kısa süre içinde çok büyük sayılara ulaşan ve daha da devam

[12] 13 Kasım 2015 Paris/Fransa, tiyatro, bar-cafe intihar saldırılarında, 130 ölü; 19 Aralık 2016, Berlin/Almanya, Noel pazarına saldırı, 12 ölü; 22 Mart 2016, Bürüksel/Belçika, intihar saldırısı, 32 ölü; 14 Temmuz 2016, Nice/Fransa, Kamyon saldırısı, 84 ölü; 17 Ağustos 2017, Barcelona/İspanya, araçlı saldırı, 14 ölü; 3 Haziran 2017, Londra/İngiltere, araçlı saldırı, 8 ölü; 22 Mayıs 2017, Manchester/İngiltere, konser saldırısı, 22 ölü

[13] 2016 yılında Uluslararası Mülteci Teşkilatı (IOM), deniz yoluyla Avrupa'ya ulaşmaya çalışan 3.771 kişinin kayıp veya ölü olduğunu rapor etti.

edeceği öngörülen göç baskısı Avrupa'da korku ve endişeye neden oldu. AB ülkeleri ilk önlem olarak kara sınırlarındaki fiziki güvenlik önlemlerini artırma girişimlerini başlattılar. Yunanistan Başbakanı Miçotakis basına yaptığı açıklamada, Yunanistan sınırda hiçbir kaçak geçişe tahammül göstermeyeceklerini ve sınırdaki güvenliği daha da arttıracaklarını belirtiyordu. Miçotakis aynı açıklamasında, Yunanistan'ın Suriye'deki olaylarda hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve başkalarının almış olduğu kararların sonuçlarına katlanmayacaklarını ifade ediyordu[14].

Uluslararası medyada yer aldığı üzere, Yunan ve Macar güvenlik güçlerinin çaresiz göçmenleri sınırda durdurmak için gayrı insani yöntemlere başvurması ve aşırı güç kullanması, Avrupa'nın gurur duyduğu insan hakları ve hoşgörü değerlerinin sadece söylemden ibaret olduğu kanaatini yaratmıştır. Bu olayların hemen akabinde Yunanistan, Avusturya, Polonya ve Macaristan dâhil olmak üzere 12 Avrupa Birliği (AB) ülkesinin, göçmenlere karşı AB sınırlarına duvar inşa etmek için Brüksel'den para istedikleri basına yansıdı[15]. Göçmenlere karşı AB sınırlarına duvar örülmesini savunan Avusturya, Bulgaristan, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Yunanistan, Macaristan, Litvanya ve Litvanya, Polonya ve Slovakya İçişleri Bakanları, alınan bu tür önlemlerin meşru olduğunu ve AB bütçesinden yeterli finansmanca karşılanması gerektiğini ifade ediyorlardı. Türkiye'deki milyonlarca Suriyeli mültecinin varlığını ve yaşanan sorunları görmezden gelen Avrupa'nın, ülkelerine yönelen küçük sayıda bir mülteci girişiminde nasıl büyük bir endişeye kapıldıkları görülmektedir[16].

Avrupa'nın karşılaştığı bu kısmi göç olayına karşı iki temel reaksiyon gösterdiğini ifade edebiliriz. İlk olarak, 2. Dünya savaşından bu yana ilk defa Avrupa ülkeleri sınır güvenliklerini artırmak için dikenli tel örgüleri ve beton duvarlar örme gibi klasik yöntemlere başvurdukları görüldü. İkincisi ise, tüm siyasi ve politik imkânları kullanarak bu insanları oldukları yerde tutmak için Türkiye'yi ikna çabası içine girdiler. Türkiye ve AB arasında, Türkiye

[14] https://www.haberler.com/micotakis-yunanistan-sinirda-hicbir-kacak-gecise-12965406-haberi/

[15] https://www.sozcu.com.tr/2021/dunya/12-ab-ulkesi-sinira-duvar-ormek-icin-brukselden-para-istiyor-6697006/?utm_source=anasayfa&utm_medium=free&utm_campaign=alt_surmanset

[16] Polonya ile Belarus arasındaki göçmen krizinin iki ülkeyi çatışma eşiğine getirecek kadar tırmandırılması, olaya AB, İngiltere, ABD ve Rusya'nın farklı yönlerden müdahil olması medyada uzun süre yer aldı.

üzerinden kara ve deniz yoluyla Avrupa'ya yönelik düzensiz göçün durdurulması için başlatılan siyasi görüşmeler neticesinde 18 Mart 2016'da bir mutabakat imzalandı. Bu anlaşmaya göre; Türkiye, ülkesinden Yunan adalarına geçen tüm göçmenleri geri almayı taahhüt ediyor ayrıca, bu geçişlerin önlenmesi için gerekli tüm tedbirleri almayı ve göçmen kaçakçılığı ile etkin bir şekilde mücadele etme vaadinde bulunuyordu. Bu mutabakatın ardından AB'ye yönelik göçmen akınında önemli ölçüde azalma meydana geldiği görüldü. 2015'de Ege Denizinden Yunanistan'a geçenlerin sayısı 856 binden, 2016'da 173 bine, 2017'de 30 bine, 2020'de ise 10 bine düştü[17].

2016 Göçmen Mutabakatı çerçevesinde AB, Suriyeli mültecilere yönelik projelerin finansmanı için Türkiye'ye 6 milyar Euro destek vaadinde bulunuyordu. Bunun yanı sıra mutabakat Türkiye'nin AB'ne katılım müzakerelerinin canlandırılması ve Türk vatandaşlarına vize serbestisi sağlanması gibi bazı siyasi taahhütleri de öngörmekteydi. Ancak Türkiye'ye verilen sözlerin yerine getirilmemesi dönem dönem taraflar arasında gerginliğe neden olmuştur. Türkiye'nin, mültecileri zorla Türkiye'de kısıtlı tutulmak ve kendi istekleriyle başka bir ülkeye geçişlerine engel olmak gibi bir yükümlülüğü olmadığı yönündeki açıklamaları Yunanistan sınırında mülteci hareketliliğine ve gerginliğe sebep olmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın'ın basın açıklamasında belirtmiş olduğu üzere; AB, mülteci tehlikesini kendi kapısında görmediği sürece sorunu sadece başkasının sorunu olarak gören umursamaz bir yaklaşım içine girmektedir. Ancak, mülteci akını kendilerine yöneldiğinde ise panik halinde bu göçü zor kullanarak durdurmanın telaşına düşmekte ve külfeti Türkiye'nin üstüne yıkmaya çalışmaktadırlar[18].

Türkiye'nin mülteciler konusunda üstlendiği bu özverili yükümlülük karşısında AB'den yeterli destek ve yardımı gömememesi üzerine sınırlarını açma söylemi bile uluslararası toplum tarafından şiddetle eleştirilmektedir. AB İçişleri Bakanları Brüksel'de yaptıkları ortak açıklamada, Türkiye'nin siyasi amaçlarla göçü komşuları üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmaması

[17] https://www.amerikaninsesi.com/a/ab-turkiye-gocmen-anlasmasi-bes-yil-sonra-hangi-noktada/5828396.html
[18] https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/116911/cumhurbaskanligi-sozcusu-kalin-kulfet-paylasimi-olmazsa-herkesin-yuku-artar-

uyarısında bulundular[19]. Benzer şekilde, Fransa Dışişleri Bakanı Jean-Yves Le Drian ise, göçmenlerin Türkiye tarafından Avrupa üzerinde baskı ve şantaj unsuru olarak kullanılması kesinlikle kabul edilemeyeceğini belirtti.

5. SONUÇ

Orta Asya, Ortadoğu ve Afrika, özelde Suriye kaynaklı kitlesel göç olayına bakıldığında, gelen kişilerin ülkelerinden siyasi düşünceleri, din, inanç, etnik köken veya kültürel farklılıkları nedeniyle bir baskıdan kaynaklanan mülteci veya sığınmacı statüsünde olmadıklarını görmekteyiz. Şayet böyle bir durum söz konusu olsa idi, vatandaşı oldukları devlete en yakın güvenli ülkeye sığınmaları yeterli olacaktı. Ancak uluslararası göçün temelinde küresel bazda ekonomik dengesizliğin yarattığı yoksulluk ve çaresizlik yattığından, bu insanlar binlerce kilometrelik yolu daha iyi yaşam koşulları ve refaha ulaşma umuduyla ölümüne kat etmeye çalışmaktadırlar. Bu nedenle, göçmenlerin asıl ulaşmak istedikleri hedef İngiltere, Almanya, Fransa gibi gelişmiş refah ülkeleridir. Türkiye ise bu olguda transit ülke konumundadır. Türkiye'nin sınırları açabileceği beyanı üzere Avrupa'ya geçmek için sınıra doluşanların sadece Suriyeli göçmenlerden oluşmaması, bunların yanı sıra Afgan, Cezayirli, İranlı, Faslı, Sudanlı, Somalili, Iraklı, Özbekistanlı ve Türkmenistanlı kişilerin bulunması bu görüşü doğrulamaktadır[20].

Gelişmiş ülkelerin ihtiyaç duyduğu iş gücü açığını göçmenler vasıtasıyla karşılamaya çalışmaları sıkça görülen bir uygulamadır. Göçmen konusu hedef ülkede oluşturduğu sıkıntıların ve külfetin yanı sıra fırsat ve avantajları da beraberinde getirmektedir. Ancak ülkeler ihtiyaç duyduğu nitelikte iş gücünü, ihtiyaç duydukları kadar kabul etme konusunda seçici davranmayı ve inisiyatifi ellerinde tutmayı tercih etmektedirler. Çünkü göç ekonomik, sosyal, siyasi, ideolojik ve kültürel boyutlarıyla ulaştığı ülkede özümsenmesi ve entegrasyonu sıkıntılı bir süreci de beraberinde getirir. Bu zorluklar, ülkelerin mülteci konusuna farklı yaklaşım göstermelerine neden olmaktadır.

[19] https://www.milligazete.com.tr/haber/3688808/iletisim-baskani-fahrettin-altun-abnin-tek-derdi-goc

[20] https://sahamerkezi.org/wp-content/uploads/2020/04/S%C4%B1n%C4%B1rda-Ya%C5%9Fanan-M%C3%BClteci-Geli%C5%9Fmelerine-Dair-Ara%C5%9Ft%C4%B1rma-Raporu.pdf

Bu güne kadar yaşanılan olaylar, Suriyeli göçmenlerin asıl ulaşmak istedikleri Avrupa ülkelerince kesin olarak reddedildikleri gerçeğini ortaya koymuştur. Bu durumda geriye iki seçenek kalmaktadır: Türkiye'de kalmak yahut şartların elverişli olmasıyla birlikte ülkelerine geri dönmek. Türkiye, olayların başlangıcında Suriyeli sığınmacılara karşı yürüttüğü açık kapı politikasını 2016 yılından itibaren askıya alınmış ve göçmen akışını engellemeye yönelik uygulamaları öne çıkmaya başlamıştır. Başlangıçta din kardeşliği söyleminin yarattığı toplumsal hoşgörü yerini tehdit algısına ve yabancı karşıtı eğilimlere bırakmıştır. Yaşanan sorunlara paralel olarak, göçmenlere karşı toplumsal tepkilerin artması üzerine hükümet, göçmenlerin bir an evvel ülkelerine dönmeleri konusunda yaptığı uluslararası girişim ve gayretlerini kamuoyuyla paylaşarak bu tavrı yumuşatmaya çalışmaktadır. Pek çok konuda kutuplaştığı iddia edilen Türk toplumunun, Suriyelilerin ülkelerine geri gönderilmesinde hemfikir olduğu görülmektedir (Morgül, Savaşkan ve Mutlu, 2021:12). Bununla birlikte, özellikle iktidar partisinin önde gelen bazı isimlerinin, Suriyeli göçmenleri Türk sanayi ve ekonomisi için bir kazanç olarak gördüklerini ve bu kişilerin ülkede sürekli kalmalarının yararlarından söz ederek kamuoyunu ikna etme gayreti içinde oldukları görülmektedir. Ancak Suriyeli ucuz işgücü bolluğu, yoğun bir işsizlik sorunu altında sıkışmış bulunan Türk çalışanlar için durumun daha da kötüleşmesine neden olmaktadır. İktidar ve muhalefet partileri ise göçmen sorununa kalıcı ve sürdürülebilir çözümler üretmekten ziyade konuya siyasi bir propaganda vasıtası olarak yaklaşmaktadırlar.

Göçmenlerin ülkelerine geri dönüşleri için en temel koşul Suriye'de barış ve güvenliğin sağlanmasıdır. Ancak ABD, AB, İngiltere, İsrail'den İran, Suudi Arabistan, Mısır, BAE, Rusya ve Çin'e kadar gibi pek çok ülkenin çatışan menfaatleri sorunun ne zaman ve nasıl çözülebileceği konusunda bir öngörüde bulunulmasını imkânsız kılmaktadır. Geçen her senenin, bu insanların sığındıkları ülkelerde kalıcı şekilde yeni bir hayat kurduklarını ve ülkelerine geri dönüş seçeneğini azalttığını ifade edebiliriz. Göçmenler için kendileri istemedikçe, Türkiye'nin gelen bu kişileri zorla geri gönderme imkânı olmadığı açıkça görülmektedir. Göçmenlerin gönüllü dönüş kararını ise halen yaşadıkları yeni ülkede elde ettikleri imkânlar ve gelecek umutları ile uzun bir süreden sonra tekrar dönecekleri kendi ülkelerindeki koşullar arasında yapacakları tercih belirleyecektir. Doğal olarak her insan, bu

mukayesede kendi menfaatini maksimize edecek yönde karar verecektir. Türkiye'nin tek başına, geri dönüş için Suriye'de elverişli şartları yaratma imkânına sahip olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, mültecilerin dönüş tercihi için asıl belirleyici faktör, Türkiye'nin onları daimi olarak kabullenip kabullenmeme konusundaki iradesi ve tavrı olacaktır.

KAYNAKÇA

6458 sayılı, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (2013).

Bereket, Z. (1998). Türk hukuku açısından vatandaşların iade edilmezliği kuralı. 1-2, Yargıtay Dergisi, 25.

Buz, S ve Korç, S. (2021). Mültecilere yönelik kalıcı çözümlerden biri olarak gönüllü geri dönüş. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi. 195-227.

Buz, S. ve Çevik, H. (2020). Göç ve Entegrasyon: Uygulama alanları, politikalar, paydaşlar. Nika Yayınevi. 7-22.

Conclusion on International Cooperation and Burden and Responsibility Sharing in Mass Influx Situations No. 100 (LV) – 2004, (2022, 18Ocak). Erişim adresi https://www.refworld.org/docid/41751fd82.html

Çiçekli, B. (Ed.). (2009). Göç Terimleri Sözlüğü Ed. IOM, Uluslararası Göç Örgütü Yayını.

Geddes, A. ve Scholten, P. (2016). The Politics of Migration and Immigration in Europe. Sage Publications. London, , 5-44

Güller, M.A. (2021). Tampon Ülke: Emperyalizmin Göç Stratejisi. Kırmızı Kedi Yayınları. 25-29, 55-62.

Haas, H. Castles, S. ve Miller, M. (2020). The age of migration: international population movement in the modern world. The Guilford Press, 6.edition, New York, , 3-17.

İçduygu, A. ve Ayaşlı, E. (2019). Geri dönüş siyaseti: Suriyeli mültecilerin dönüş göçü ihtimali ve gelecek senaryoları. Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi (MIREKOC).

Morgül, K. Savaşkan, O. ve Mutlu, B. (2021). İstanbul'da Suriyeli sığınmacılara yönelik algı ve tutumlar: partizanlık, yabancı karşıtlığı, tehdit algıları ve sosyal temas. Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES), İstanbul.

Özdağ, Ü. (2020). Stratejik Göç Mühendisliği: İç savaşa sürüklenmek istenen Türkiye. Kripto Yayım, 33-36.

The 1951 Refugee Cobvention: 70 years of life-saving protection, United Nations for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), News and Press Pealese, UNHCR, Publised 28 Jul 2021

Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca

Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (1994).

BÖLÜM 2

TURİZM İŞLETMELERİNDE AHİLİK UYGULAMALARI: KAPADOKYA ÖRNEĞİ

Uzm. Elif ŞENEL[1], Öğr. Gör. Dr. İlker KILIÇ[2],

Prof. Dr. Cihan SEÇİLMİŞ[3]

[1] Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0000-0002- 0374-6962 eozelmas@hotmail.com
[2] Yozgat Bozok Üniversitesi, Akdağmadeni Meslek Yüksekokulu, Seyahat Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, ORCID: 0000-0003-0617-2260, ilker.kilic@yobu.edu.tr.
[3] Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü ORCID ID: 0000-0001-6781-0997, csecilmis@ogu.edu.tr.

GİRİŞ

13. yüzyıldan 20. Yüzyıla kadar Anadolu'daki esnaf ve sanatkâr birliklerinin genel adı olarak kabul edilen Ahilik, Anadolu topraklarında var olan ve daha sonra Osmanlı Devleti'nin her bir bölgesinde iktisadi ve sosyal hayatta devam eden bir birlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Her türlü sanatı ve sanatını icra eden esnafı bünyesine dahil ederek hareket etme özelliğine sahip olan Ahilik Anadolu insanı tarafından özellikle sosyo-ekonomik değerlerde göz önünde bulundurularak şekillendirilmiştir. Fütüvvete ait değerleri temel alan Ahilik teşkilatlanmaları, toplu yaşam kuralları ve günümüzde hala geçerliliğini koruyan adabı muaşeret kurallarını kendi anayasası olarak benimsemiştir (Çeker, 2017; Eryiğit, 1989).

Tarihsel dönüşüm düzenine bakıldığında Sanayi Devrimi sonrasında bireylerin çalışma ortamı, sosyal ve psikolojik durumu önemsenmemeye başlanmakla birlikte ortaya çıkan rekabet koşulları ve yoğun çalışma saatleri insanların stres yaşamasına ve adaletsiz bir iş ortamının oluşmasına neden olmuştur. Geçmişte varolan bütün yöntem ve tekniklerin aslında yeni oluşmadığı eskilerde yoğun olarak kullanılmakla birlikte günümüzde de yansımalarının bulunduğunun unutulmaması gerekmektedir. Özellikle çalışma ortamında yaşanan sorunlara yönelik çözüm önerileri sunan bu tekniklerin birçoğunun Ahilik teşkilatlanmalarında olduğu ve bu değerlerin bir özet niteliği taşıdığını söylemek yanlış olmaz. Adil bir çalışma ortamı, güler yüzlü hizmet, kusursuz mal üretimi ve eşitlikçi bir yapı her ne kadar yeni birer kavrammışçasına anlatılsa da bu değerler Türk toplumuna ait Ahilik kurumunun köklerini oluşturmaktadır (Ekinci, 2016; Yüksel ve Ören, 2012). Günümüz işletmelerinden beklenen davranışlar özellikle gelişime açık, insana değer veren ve bunları geleneksel bir bakış açısıyla gerçekleştiren bir düşünce yapısı benimsemiş olmalarıdır. Burada gerçekleştirilebilecek en doğru adım Ahilik değerlerinden ders alınması, bu değerlerin geleceğe aktarılması ayrıca geçmişte geçerli olan uygulamaların günümüz koşullarına göre uyarlanmasıdır (Taş, 2011).

Bu noktada Ahilik kültürüne dayalı bir iş ahlakı, gün geçtikçe değerlenen turizm sektörünün özgünleşmesi, gelişmesi ve potansiyelinin arttırılabilmesi için oldukça önemli bir adımı oluşturacaktır. Ek olarak Ahilik teşkilatlanmalarında bulunan bütün değerlerin bugün uygulanabilmesi ve gelecek nesiller ile tanıştırılabilmesi bunun yanı sıra öneminin anlaşılması için

faaliyetler düzenlenmesi gerekmektedir. Çünkü Ahilik teşkilatlanmalarında geçmişte uygulanan kıymetli değerlerin bugün turizm işletmelerinde yaşanan birtakım sorunlara çözüm niteliğinde dersler verebileceğini söylemek mümkündür. Ahilik değerlerinin bu denli önem arz etmesi ve işletmelerin bu değerlerin farkında olması ve değerlerin devam edip etmediğinin belirlenmesinin bu kadar önem teşkil etmesi ve bu konuda çok fazla araştırmanın gerçekleştirilememesi bu çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ahi Evran tarafından Anadolu'da 13. yüzyılda kurulan, devamında Osmanlı Devleti içerisinde yayılmaya başlayan Ahilik, Türklerin sanatsal, mesleki, ahlaki, dini ve askeri açıdan kendilerini geliştirmelerini sağlayan Türk-İslam temelli esnaf ve zanaatkar teşkilatlarıdır. Birçok özelliği bünyesinde barındıran Ahilik teşkilatlarını diğer bütün sistemlerden ayıran en önemli özelliği insanı merkezine alarak topluma hizmeti ibadet sayan bir anlayışa sahip olmasıdır (Örs, 2016; Turan ve Gümüş, 2015). Toplum içerisindeki bütün yapılar ve bireyler arasında iyi ilişkiler geliştirerek huzurlu ve mutlu bir düzen oluşturmayı hedefleyen Ahilik, çıkarları uğruna birbirleri ile çatışan değil tam tersine dayanışma içerisinde olan bireyler yetiştirmeyi kendisine amaç edinmiş bir yapılanmadır. Buradan hareketle İslam anlayışı temelinde Türk gelenek ve göreneklerini harmanlayarak insanı merkeze alan bir düşünce felsefesi kurmayı hedeflemiştir (Uçma, 2017). Ahilik teşkilatlanmaları, Türk milletini iktisadi açıdan bağımsız ve kendi ayakları üzerinde durabilen bir hale getirmeyi amaçlarken ayrıca toplumun bilincini müzikten sanata, edebiyattan gelenek göreneklere kadar her alanda canlı tutarak milli bir ruh bütünlüğü oluşturma gayesi ile hareket eden bir Türk kurumudur (Çağatay, 1986). Yiğitlik, ahlak ve bir sanat sahibi olmak üzere üç ana kural üzerine kurulu olan Ahi birlikleri, kargaşadan uzak, ahlak kuralları içerisinde düzenli bir meslek hayatı oluşumuna oldukça önem vermeleri ile bilinmektedir (Doğru, 1991). Buradan hareketle sanatkarların meziyetlerini ve asaletlerini sistemli olarak yükseltmeyi amaçlayan Ahi Evran, sanat anlayışı içerisinde Ahi ustalarının üretmiş olduğu bütün eserlerin benzersiz kılınmasına yardımcı olmuştur (Çalışkan ve İkiz, 2000). Esnafın teftişine oldukça önem veren Ahi Evran, ayrıca bulduğu her fırsatta esnafları ziyaret

ederek gerçekleştirilen işlerin sağlamlığı ve temizliğini kontrol etmiştir. Özellikle ayakkabı ustalarına olan ziyaretlerinde içine sinmeyen ve beğenmediği ayakkabıyı dama atmasına istinaden bu olay toplum arasında "Ustanın pabucu dama atıldı" şeklinde anlatılarak günümüze kadar gelmiştir. Burada vurgulanmak istenen ustanın kalite standartlarına uymadan ürünü imal ettiği ve bu durumun kabul edilemeyeceğidir. Bu yaklaşımın temelinde esnafı koruyup ona doğru yolu gösterirken aynı zamanda tüketicinin de haklarının korunduğu düşüncesi yatmaktadır (Taş, 2011). Çıktığı dönem göz önünde bulundurulduğunda Ahilik teşkilatlanmalarının ürün teminatı, teslimi ve kalitesi gibi konularda çok ileri düzeyde olduğu görülmektedir. Burada insan odaklılık ve ürün standartlarının yüksek tutulmasına yönelik bütün ekonomik çabalarda sorumluk esnaf ve sanatkarlara aittir. Toplum gereksinimlerini karşılamak amacıyla ürünlerin üretilmesi aşamasında üreticiyi aynı zamanda ihtiyacı olan ürünleri satın alan tüketiciyi koruyan ve destekleyen Ahilik, özellikle paylaşıma, kaliteye, dürüstlüğe ve uzmanlığa verdiği değer ile hızlı bir şekilde yayılım göstermiştir (Uğurlu vd., 2015). İktisadi ve sosyal yönden Türk toplumunun hayatını düzenlemede oldukça önemli unsurları barındıran Ahilik, esnaflık ile ekonomik üretim sistemleri arasında otokontrolü sağlaması ayrıca toplum ve devlet arasında bir köprü rolü üstlenmesiyle de bilinen bir teşkilatlanmadır. Ahiliğin en belirgin özellikleri arasında yardımseverlik, konukseverlik, meslek ya da sanat sahibi olmak, sosyal ve ahlaki açıdan kendini geliştirmek bulunmaktadır. Bu nedenle Türk toplumu içerisinde oldukça önemli bir konuma sahip olan Ahilik değerlerinin turizm olgusu içerisinde değerlendirilmesi ve geleceğe aktarılması önemli bir çekicilik sağlayacaktır (Kolbaşı, 2005). Üretim sürecinden tüketime, insan ilişkilerinden mesleki eğitimi kapsayacak kadar geniş bir alanda sistemli bir yapı inşa etme çabasında olan Ahilik kuralların ve değerlerin oldukça önemli olduğu bir oluşumdur.

Ahilik sistemi sağlamış olduğu değerlerin başında sürekli gelişme, hizmette ve üründe kalite, etkili denetim, müşteri odaklılık, sayısal hedefler, takım çalışması, eğitim ve yetiştirme programları, iç huzuru sağlama, usta-çırak arasında iyi bir iletişim, sosyal ortamı dengeleme, işbirliğine teşvik gibi unsurlar gelmektedir (Acar, 2005). Bu faktörlerin hepsi istisnasız müşteri memnuniyetini arttırmayı ve var olan imkanları, becerileri ve değerleri arttırmaya yöneliktir. Turizm sektörü açısından bakıldığında ise işletmelerin

karlılık oranlarını arttırması ve varlıklarına devam edebilmesi için sosyal sorumluluk değerlerini dikkate alma, etik kurallara uygunluk, yönetime katılma, danışmanlık ve şeffaflık gibi ilkeleri benimsemesi gerekmektedir. Geçmişten günümüze gelen sistemler ve modellemelerde dahil olmak üzere rekabet şartlarının oldukça yoğun olduğu turizm sektörü için ticari anlamda var olmanın ve varlığını sürdürebilmenin yegâne yolu geçmişten ders alarak günümüz modernliği ile uyum içerisinde hareket edebilmektir. Ayrıca iş bölümü ve uzmanlaşmanın oldukça önemli olduğu turizm sektöründe müşteri memnuniyeti ve kalite standartlarının yüksek seviyede tutulması herkes tarafından kabul görmüş bir durumu oluşturmaktadır. Ahilik teşkilatlanmalarında da müşteriye karşı dürüstlük, işi ehline verme, kalite kontrol, karar aşamalarında tüm paydaşlar ile hareket edebilme ve sorunsuz mal üretebilme gibi faaliyetler hayati önem taşımaktadır. Dolayısıyla sektör olarak turizm işletmelerinin ve dahil olan bütün paydaşların hizmet aşamasında kalite standartlarına uygun olarak hareket edebilmesine yönelik bütün çabaların ahilik kültürü ile benzer hedef ve amaçlar taşıdığı söylenebilir (Uğurlu vd., 2015). Ahilik olgusu günümüzde birçok alan ve sektör ile ilişkilendirilmektedir. Ancak günümüzde Ahilik ve uygulamalarının günümüze olan yansımalarının devam edip etmediğine dair gerçekleştirilen çalışmalar oldukça azdır. Son dönemlerde özellikle Ahilik uygulamalarından ders çıkarılması ve çıkarılan derslerin uygulamaya konulabilmesi adına araştırmalar gerçekleştirilmektedir. Örneğin,

Soysal ve Tan (2013) Ahilik değerlerinin günümüz işletmelerine yansıma derecesini tespit etmek amacıyla Kilis'te aktif olarak yer alan işletme sahipleri ve yöneticilerine anket uygulamış olup yöneticilerin müşteriler, komşu işletmeler ve çalışanlar ile ilişkilerinin genel anlamda iyi olduğunu ancak çevre ve mesleki gelişim konusunda duyar seviyelerinin düşük olduğu sonucuna varmıştır. Kızılırmak ve Çetin (2014) çalışmalarında İstanbul Kapalıçarşı da bulunan ürün tedarikçileri ile Ahilik uygulamaları ve kurallarının devam edip etmediğini tespit etmek amacıyla görüşme gerçekleştirmişlerdir. Görüşmeler sonucunda Ahilik değerlerinin özellikle turistik alışveriş deneyiminin iyileştirilmesinde önemli bir yere sahip olduğunu belirlenirken ayrıca çeşitli paydaşlar tarafından benimsenebilecek bir dizi etik davranış önerisinde bulunmuşlardır.

Uğurlu, Aymankuy ve Ar (2015) çalışmalarında Ahilik geleneklerinin günümüz işletmelerinde uygulanan toplam kalite yönetimi anlayışı ile olan benzerliklerini ve ortak noktalarında turizm sektörüne olan yansımalarını değerlendirmişlerdir. Araştırma sonucunda günümüz turizm işletmelerinde uygulanan toplam kalite yönetim anlayışının Ahilik anlayışı ile paralellik gösterdiği sonucuna varmışlardır. Cihangir ve Karakaya (2016) çalışmasında, Ahilik kültür ve geleneklerine tanık olan Konya Tarihi Bedesten Çarşı esnafının davranışlarının gelen ziyaretçiler tarafından algısal ölçümü alışveriş turizmi kapsamında değerlendirmiştir. Esnafın Ahilik kurallarına uygun bir şekilde hareket edip etmediklerini ve bu durumun alışveriş turizmine yansımalarının ziyaretçiler tarafından ne düzeyde algılandığını tespit etmek amacıyla 253 kişiye anket uygulamış olup sonuç olarak esnafın ahilik kültürüne ait birtakım değerler ile hareket ettiğini ve ziyaretçilerin bu durumu benimsediği bulmuşlardır.

Genç, Şengül ve Türkay (2016) çalışmalarında Mudurnu ilçesinde Esnaf Duası geleneğinin destinasyon çekim unsuru olarak kullanılmasının değerlendirmişlerdir. İlçede bulunan paydaşlar ile görüşme tekniği ile veriler toplanmış olup ilçeye özgü bu yeteneğin önemli bir çekicilik unsuru olduğunu ve tanıtım faaliyetlerin kullanılması gerektiği sonucu varmışlardır. Çatır ve Sakallı (2021) çalışmalarında, İstanbul Kapalıçarşı esnaflarının ahilik değerlerine sahip olma düzeylerini turistlerin Tripadvisor seyahat sitesine yazmış oldukları yorumlara göre değerlendirmiş ve anahtar kelimelerin geçtiği 47 yorumu içerik analizi ile incelemişlerdir. Sonuç olarak esnafların Ahilik değerlerine sahip olma konusunda bazı problemlerin olduğunu belirtmişlerdir.

2. YÖNTEM

2.1. Ölçme Araçları

Araştırmada Kapadokya bölgesindeki turizm esnaflarının ahilik değerlerini ölçmek amacıyla Yeşil & Aslanderen (2017)'nin ahilik değerleri ölçeği kullanılmıştır. Mevcut araştırmada ahilik değerleri ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik düzeyine bakılmış ve kullanım için uygun olduğu saptanmıştır. Ahilik değerleri ölçeği mesleki standart faktörü (10 ifade), insanlarla ilişkiler faktörü (9 ifade), mesleki gelişim/eğitim faktörü (6 ifade) ve zafiyet faktörü (6 ifade) olmak üzere dört alt boyut ve 32 ifadeden oluşmaktadır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, yerli ve yabancı turistik cazibe merkezi özelliğine sahip olan Kapadokya bölgesine gelmiş ve esnaftan alışveriş yapmış olan turistler oluşturmaktadır. Kapadokya bölgesine günübirlik ziyaretçiler de göz önüne alındığında yıllık olarak gelen turist sayısı tam olarak bilinmemektedir. Bu bağlamda evrenin tamamına ulaşmak mümkün görülmediğinde dolayı temsil kabiliyeti açısından 384 kişiye ulaşılması hedeflenmiştir (Altunışık vd., 2017). Örneklem değerine ulaşabilmek için 410 anket dağıtılmış ve 405 tanesi geri toplanmıştır. 405 anket içerisinde 20 tanesin uygun doldurulmadığından dolayı analize 385 anket dahil edilmiştir. Analize dahil edilen 385 anket evreni temsil eden örneklem sayısı açısından yeterli düzeydedir.

2.3. Araştırmanın Bulguları

Katılımcıların demografik bulguları Tablo 1'de ayrıntılı olarak yer almaktadır. Katılımcıların cinsiyet dağılımına bakıldığında erkek kadın dağılımının yakın olduğu görülmektedir. Bu durum verilerin standartlara uygun olarak dağıtıldığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Katılımcıların yaş aralıklarına bakıldığında %30 ile 30-39 yaş aralığı en yüksek değere sahipken %7 ile en düşük değer 60 yaş ve üstüdür. Eğitim durumlarında ise %43'lük değer ile en fazla lise mezunları yer alırken en düşük oran %2'lik değer ile lisansüstü mezunlarına aittir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bulguları

	Değişken	**Sayı (n)**	**%**
Cinsiyet	Erkek	188	48,8
	Kadın	197	51,2
Yaş	18-29	86	22,3
	30-39	118	30,6
	40-49	91	23,6
	50-59	63	16,4
	60 ve üzeri	27	7,0
Eğitim	İlköğretim	24	6,2
	Ortaokul	90	23,4
	Lise	166	43,1
	Lisans	97	25,2
	Lisansüstü	8	2,1
Total		385	100

Araştırmaya katılanların Kapadokya bölgesindeki turistik esnafların ahilik değerlerine ilişkin görüşlerini ölçmek amacıyla sorulan sorulara ilişkin ortalamalar Tablo 2'de yer almaktadır. Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya katılanların en yüksek katılım ortalamaları ilk üç sırayla "Müşteri ve komşu esnaflarla ilgili dedikodu yapar, iftira atarlar", "Malını överek müşteriyi aldatmaya çalışırlar", ve "Dünyaya ait şeylerle övünürler, böbürlenirler" ifadeleri yer almaktadır. Mevcut bulgular, Kapadokya bölgesindeki esnafın ahilik değerlerinin çok düşük seviyede olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu durum turizm esnaflarının ahilik değerlerinden ziyade daha çok kar odaklı hareket ettiklerini de açıklamaktadır. Ayrıca esnafların mallarını gereğinde fazla överek satışlarını arttırma isteği bölgesel olarak turizmin gelişimine zarar vermektedir. Turistlerin satış oranlarını arttırmak amacıyla yanıltılması uzun vadede bölgeye gelen turist sayısını da olumsuz olarak etkileyecektir.

Tablo 2: Katılımcıların Kapadokya bölgesindeki turistik esnafların ahilik değerlerine ilişkin görüşleri

	Katılım Ortalamaları	Std Sapma
Hilesiz ve kaliteli mal üretip, satmaya özen gösterirler.	4,026	0,835
Meslekleri ile ilgili kanun ve kurallara uygun davranırlar.	4,044	0,857
Yapacakları işi savsaklamazlar, gününde teslim ederler.	4,049	0,850
Müşterilerin haklarını korur, haklarını yemezler.	4,049	0,857
Rızkını kazandığı mesleğine saygı duyar ve önem verirler.	4,122	0,828
Mesleklerini özenerek yaparlar.	4,137	0,841
Yanlarında çalışanlara karşı sorumluluklarını bilirler ve haklarını gözetirler.	4,002	0,864
İnsanları zengin-yoksul, güçlü-zayıf olarak ayırmazlar, eşit davranırlar.	4,007	0,914
Müşteri ve komşu esnaflara kin gütmez, kıskançlık etmezler.	4,046	0,855
Vergilerini zamanında ve tam verirler.	4,046	0,765
Komşu esnaf ve sanatkârların da kazanç elde etmesini ister, gerekirse müşterileri yönlendirir.	3,994	0,856
Diğer esnaf ve sanatkârlarla dayanışma içerisinde çalışırlar.	4,020	0,880
Fedakâr insanlardır, mal, emek ve zamanlarından	4,080	0,866

fedakârlık ederler.		
Alışverişleri ile ilgili hata ve kusurları öncelikle kendilerinde ararlar.	3,929	0,961
Bela ve musibetlere karşı sabırlıdırlar.	3,989	0,819
Az kazanca kanaat ederler, çok kazanca şükrederler.	4,005	0,822
Müşterileri ve diğer esnaflarla ilgili sırları tutarlar, açığa vurmazlar.	3,997	0,843
Kötülük ve kendini bilmezliğe iyilikle karşılık verirler.	4,028	0,830
Müşterilere ve diğer komşu esnaflara karşı kötü söz ve hareketlerden sakınırlar.	4,054	0,838
Meslekleri ile ilgili gelişmeleri medya ve diğer kitle iletişim araçlarından takip ederler.	3,890	0,894
Yanlarında çalışan elemanların mesleği öğrenmesi ve eğitilmeleri için düzenlenen kurs, seminer ve sertifika programlarına gönderirler.	3,766	0,947
İş güvenliğine önem verirler, gerekli tedbirleri alırlar.	3,992	0,867
Ürünlerinde ve çalışma şartlarında hijyene önem verirler.	4,041	0,862
Eğitime büyük önem verirler, ihtiyaç sahibi öğrencilere yardımda bulunurlar.	3,883	0,835
Yanlarında çalışanların sosyal sigorta primlerini zamanında yerine getirirler.	3,932	0,787
Mesleki fuarlara ya da düzenlenen eğitim seminerlerine katılarak mesleklerinde kendilerini geliştirmeye çalışırlar.	3,789	1,067
Müşteri ve komşu esnaflarla ilgili dedikodu yapar, iftira atarlar.	4,407	0,705
Mal ve para kazanma konusunda açgözlü davranırlar.	4,122	0,888
Dünyaya ait şeylerle övünürler, böbürlenirler.	4,244	0,827
Malını pahalanınca satmak için saklarlar.	4,163	0,922
Mal biriktirme hırsı ile hareket eder, sürekli birikim yapmayı amaçlarlar.	4,127	0,922
Malını överek müşteriyi aldatmaya çalışırlar.	4,277	0,824

En düşük katılım ifadeleri ise “Yanlarında çalışan elemanların mesleği öğrenmesi ve eğitilmeleri için düzenlenen kurs, seminer ve sertifika programlarına gönderirler “, “Mesleki fuarlara ya da düzenlenen eğitim seminerlerine katılarak mesleklerinde kendilerini geliştirmeye çalışırlar” ve “Eğitime büyük önem verirler, ihtiyaç sahibi öğrencilere yardımda bulunurlar” olarak sıralanmaktadır. Mevcut bulgular esnafların hem kurum hem de bireysel olarak eğitime önem vermediklerini göstermektedir. Ek olarak esnafların yardımseverlik değerlerinin de oldukça düşük olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Kapadokya bölgesindeki turizm esnaflarının ahilik değerlerinin turistler tarafından görüşlerinin ele alındığı araştırma sonuçları Kapadokya bölgesindeki turizm esnaflarının ahilik değerlerinin çok düşük olduğuna işaret etmektedir. Ortalamaları en yüksek ifadeler esnafların dedikoduya meyilli olduklarını, açgözlü davrandıklarını, böbürlendiklerini, pahalanan malları sakladıklarını, mal biriktirme hırslarına sahip olduklarını ve malını gereksiz överek müşteriye satmak istediklerini ortaya koymaktadır. Söz konusu sonuçlar, bölge esnafının ahilik değerleri vasıflarını taşımadığını sadece kendilerini düşündükleri şeklinde yorumlanabilir. Turistlerin Kapadokya esnafının ahilik değerleri görüşlerinin ortalamaları en düşüklerinin sonuçları eğitime önem vermediklerini, meslekleri ile ilgili iletişim araçlarını yeterince takip etmediklerini, genel olarak sır tutmadıklarını ve hata ve kusuru başkalarında aradıklarını ortaya koymaktadır. Sonuçlar işletme sahiplerinin çevre ve mesleki deneyim konusunda yetersiz olmaları (Sosyal ve Tan, 2013) ve ahilik değerlerinde bazı problemlerin olması (Çatır ve Sakallı, 2021) bulgularıyla örtüşmektedir. Tüm bu sonuçlar Kapadokya bölgesindeki turistik esnafların tarihteki önemli geleneklerimizden olan ahilik değerlerini yitirdiklerini açıklar niteliktedir.

Araştırma sonucunda bölgedeki turizm esnafların ahilik değerlerini arttırılması için aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

- Birlik ve beraberliği arttırmak amacıyla ortak etkinlikler düzenlenerek dostluk ortamının arttırılması sağlanabilir. Sonuç olarak bölge esnafı birbirinin haklarını gözetmeye başlayacaktır.
- Sürdürülebilir bir işletme başarısı için hizmet ve ürünlerin pazarlanmasında ilişkisel pazarlama yönetmelerinin uygulanması gerekmektedir. Bu bağlamda tüm turizm esnaflarının pazarlama konulu konferanslara katılmaları sağlanmalıdır.
- Bölgede genel bir eğitim politikası başlatarak tüm esnaf ve çalışanlarının oryantasyon eğitimi almaları sağlanmalıdır.
- Bölgedeki ihtiyaç sahipleri öğrenciler belirlenerek bir bütün halinde çeşitli yardım kampanyalarını teşvik edilmelidirler.

Sonuç olarak ahilik değerlerinin arttırılması için esnaflar bölgedeki yöneticiler tarafından teşvik edilmelidir.

Araştırmanın kısıtları arasında sadece Kapadokya bölgesindeki turizm esnafının ahilik değerlerinin ölçülmesi yer almaktadır. Gelecek araştırmaların farklı turizm destinasyonlarında yapılması önerilmektedir. Ek olarak araştırmada turizm esnafının ahilik değerleri sadece turistlerin algısı üzerinden ölçülmüştür. Ahilik değerlerinin hem esnafa hem de turiste sorularak iki yönlü ele alınması konuya farklı bir bakış açısı kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

Acar, A. (2005). "Küreselleşme sürecinde Ahilik kodları ve normlarının yeniden değerlendirilmesi", I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, 1-13.

Altunışık, R. Coşkun, R. Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2017). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı. Sakarya Yayıncılık, 9. Baskı. Sakarya.

Cihangir, İ. S. ve Karakaya, K. (2016). Ahilik Kültürü ve Alış-Veriş Turizmi: Konya Bedesten Çarşısını Ziyaret Eden Turistlerin Algısı Üzerine Bir Araştırma, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 6 (2). s.110-122.

Çağatay N. (1986). Ahiliğin Türk Ekonomisine Getirdikleri. Ahilik ve Esnaf. İstanbul: İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Birliği Yayınları (1). 87-112.

Çalışkan Y. ve İkiz L.M. (2001) "Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik," Ankara: T.C. kültür Bakanlığı Yayınları Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No:193.

Çatır, O. ve Sakallı, K. (2021). Yerli Turistlerin Algılarına Göre Ahilik İlkeleri: İstanbul Kapalıçarşı Örneği, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 4(5): 40.

Çeker, F. (2017). Ahlâkî ve Sosyo-Ekonomik Bir Teşkilât Olarak Ahilik. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:7 Sayı:12.s. (151-168).

Çetin G. ve Kızılırmak İ. (2014). International Antalya Hospitality Tourism And Travel Researchconference, Antalya, Türkiye, Ss.1-7.

Doğru H. (1991). XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağında Ahiler ve Ahi zaviyeleri. Ankara: Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları.

Ekinci, Y. (2016). Ahi Evran'ın İnsan Yetiştirme Modeli, Ahilik, Mihrabad Yayınları, 13. Baskı.

Eryiğit, S. (1989). Ahi Birliklerinde Yönetim ve İşletme Fonksiyonlarının Temel Yapısı,Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Genç, K., Şengül, S. ve Türkay, O. (2016) Ahilik Geleneğinin Destinasyon Çekim Unsuru Olarak Kullanılması: Mudurnu Esnaf Duası Örneği. Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Kongresi, Bilecik.

Kolbaşı, A. (2005). Türk Kültür Turizmi Açısından Ahilik, Ahilik Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:2.

Örs, H. (2016). Postmodern Çağda Ahilik, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.

Soysal, A. ve Tan, M. (2013). Ahilik İlkelerinin Günümüz İşletmelerine Yansıması: Kilis Küçük Sanayi Sitesi İşletmeleri Örneği, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, s. 186-202.

Taş, H. (2011) "Günümüz Bursa Esnafında Ahilik Kültüründen İzler", Bursa: Gaye Kitabevi.

Turan, A. ve Gümüş, K. S. (2015). "Türk Dünyasında Kültür, Sosyal Dayanışma ve Birlik Köprüsü Olarak Ahilik Teşkilatı ve Bu Bağlamda Türk Devletine Öneriler", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, ss. 598-599.

Uçma, İ. (2017). Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik, İstanbul, İşaret Yayınları.

Uğurlu, K., Yakut Aymankuy, Ş. ve Ar, H. (2015). "Turizmde Toplam Kalite Yönetimi ve Ahilik İlişkisi", Akademik Bakış Dergisi Sayı: 52.

Yeşil, R., & Aslanderen, M. (2017). Ahilik Değerleri Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Turkish Studies (Elektronik), 12(4), 565-584.

Yüksel, H. ve Ören K. (2012). Geçmişten Günümüze Çalışma Hayatı, Hak-İş Uluslararası Toplum Dergisi, Cilt.1, Sayı.1, 34-59.

BÖLÜM 3

BİR META ANALİZ: ULUSAL YAZIN BAĞLAMINDA İŞ TATMİNİ VE PERFORMANS

Öğr. Gör. Serdar OKAN[1]

1 Gümüşhane Üniversitesi, Kelkit Aydın Doğan Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri, Gümüşhane, Türkiye, serdarokan@gumushane.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3512-1139

GİRİŞ

Birçok işletme, çalışanının iş tatmini için gerekli koşulların önemini anlamamakta ve bu sebeple çalışmalar esnasında zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Yaşanan zorluklar nedeniyle işletme rakiplerini geride bırakmak için ortaya koydukları yenilikçi ürünlerini pazara tanıtamamaktadırlar (Raziq & Maulabakhsh, 2015). Çalışanın iş tatmini konusunda tatmin düzeyini belirleyecek çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlere örnek olarak; ücret, sosyal yardımlar, terfi, işletmenin kendisi, çalışma koşulları gibi kişiyi olumlu yada olumsuz etkileyebilecek her türlü koşul olarak kabul edilebilir (Parvin & Kabir, 2011). Mutlu çalışanlar üretken çalışanlardır. İşletmenin rekabet gücü olarak kabul edilen çalışanların mutluluğu tamamı ile yapacağı işe yansıyacağından, işletmenin gücü çalışanın mutluluğu ile ölçülebilir (Saari & Judge, 2004).

Bir konu hakkında istatiksel olarak analize tabi tutulmuş çalışmaları bir araya getirerek tekrar bir analize tabi tutma işlemi olarak bilinen meta analiz 1930'lu yıllarda uygulanmış ve meta analize ilerleyen yıllarda ilgi artmış ve meta analiz ismini 1976 yılında bir yazar tarafından almıştır (Akgöz vd., 2004). Meta analizin amaçları arasında küçük örneklemleri birleştirip büyük bir örnekleme sahip çalışma ortaya koymak, yapılmış çalışmalar arasındaki tutarsızlığı meta analiz ile ortaya çıkartıp sebeplerini incelemek ve yapılan literatür araştırması sonucu elde edilen veriler incelenerek eksik çalışmaların fark edilmesini kolaylaştırmak gibi daha bir çok amacı bulunmaktadır (Çarkungöz & Ediz, 2009). Meta analiz çalışmasının amaçları ile doğru orantılı faydalarının da olması sebebiyle neredeyse her alanda kullanılmaktadır; fakat iyi yanları kadar meta analizin olumsuz yanlarının da bulunduğu ve bununda farklı değişkenlere ait verileri aynı çalışmada birleştirmesidir (Sağlam & Yüksel, 2007).

Bu çalışmada iş tatmini ile performans değişkenleri baz alınmıştır. Çalışmanın amacı; iş tatmini ile performans arasındaki ilişkiyi meta analiz yöntemi ile ortaya koyup literatürde ortak bir yargı oluşturmaktır. Çalışmanın birinci bölümünde iş tatmini ve performans hakkında kavramsal çerçeve oluşturulmuş ve ikinci bölümde ise çalışma verilerine meta analiz uygulanmıştır. Son bölümde ise analiz sonucu elde edilen veriler dahilinde işletmelere öneride bulunmuştur.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bilimsel çalışmalar ve günlük yaşantıda yaygın olarak kullanılmasına rağmen ne yazık ki iş tatmini hakkında ortak bir görüş bulunmamakta ve her yazar iş tatminini farklı şekilde açıklamaktadır (Aziri, 2011). Vroom, (1964) iş tatminini yapmadan önce çalışanın iş yerindeki sahip olduğu role odaklanır. Bu sebeple Vroom iş tatminini, çalışanın iş yerindeki sahip olduğu iş rollerine yönelik duygusal yönelimleri olarak açıklamıştır. Robie vd. (1998) iş tatminin şu şekilde açıklamıştır; işyerindeki çalışanın istenen ya da arzu edilen sonuçları karşılaştırmasından kaynaklanan ve işe karşı takındığı duygusal tepkidir. Zhu (2013) iş tatmininin kapsamlı bir etkiye sahip olduğunu düşünmekte ve iş tatminini şu şekilde açıklamaktadır; çalışanın iş deneyimini değerlendirmesi sonucu ortaya çıkan olumlu duygu durumudur. Çalışanın mutluluğu veya mutsuzluğunu iş tatmini ile ilişkilendiren Çelik ve Demir (2020), iş tatminini; çalışanların iş esnasında işe karşı sahip oldukları olumlu veya olumsuz düşüncelerin tamamı olarak açıklamıştır.

İspir ve Yeşil (2020) iş tatminini, işletmelerin çalışanlar için sağladığı koşulların (ücret, çalışma koşulları, izin vb.) sonucunda çalışanda oluşan hoşnutluk durumu olarak ifade etmiştir. Tekin ve Deniz'de (2019) iş tatminini çalışanın iş yerine ve işe karşı takınılan veya sergilenen pozitif davranışlar olarak yorumlamış; ayrıca bu davranışlar olumsuz yönde olursa personelin iş tatminsizliğinden söz edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ordu (2016), personelin iş ortamında yaptığı işin ardından personelde işe karşı oluşan hoşnutluk hali olarak iş tatminin tanımını yapmıştır. Örücü vd, (2020) iş tatminini çalışanın iş ortamında sahip olduğu avantajlar doğrultusunda işe yönelik her türlü olumlu ve olumsuz duygu durumu olarak tanımlamıştır. Diğer bütün yazarlarda olduğu gibi Örücü vd, (2020)'de çalışanın iş ortamına karşı takınacağı olumlu veya olumsuz duygu durumunu etkileyen birden fazla faktörün olduğuna değinmiştir. Literatürde yapılmış çalışmalar incelendiğinde ortak bir kavram ile karşılaşılmaktadır. Bu kavram personelin işe karşı hissettiği duygu durumudur. Bu duygular olumlu ise işten memnun olunduğunu aksi durumda ise işten memnuniyetsizlik duyulduğu vurgulanmıştır. Yapılan tanımlamalar ışığında ortak bir iş tatmini tanımı şu şekilde yapılabilir; çalışanın işvereninden beklediklerini elde etmesi durumunda yapacağı işe karşı sergileyeceği pozitif yaklaşımdır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma için toplanan verilere meta analiz uygulanmıştır. Meta analiz için çok sayıda uygulama ve program bulunmaktadır. Bu çalışmada ücretsiz olan Jamovi 1.6.23 programı kullanılarak gerekli analizler yapılmıştır.

2.1. Verilerin Toplanması

Çalışma için gerekli veriler 01-25 Şubat 2021 tarihlerinde toplanmıştır. Veri taraması yapılırken çalışmaya dahil edilecek veriler aşağıdaki kısıtlar göz önünde bulunmuş ve kısıtta uymayan çalışmalar elenmiştir;

- Dahil edilecek çalışmaların sadece ulusal yazın alanında yapılmış olması,
- Çalışmaların 2016-2020 yılları arasında yayınlanmış olması,
- Çalışmaların "iş tatmini ve performans", "iş tatmini", "performans", "job satisfaction and performance", "job satisfaction", "performance" anahtar kelimelerini içermesi,
- Çalışmalarda korelasyon analizinin yapılmış olaması; eğer "r" değeri yok ise "R^2" değerini içermesi ve "R^2" değerinin "r" değerine dönüştürülmesi gerekmektedir.

Çalışma verileri yukarıdaki kıstaslar göz önünde bulundurularak "GoogleScholar", "ScienceDirect", "YökTez", "TrDizin" ve "UlakBilim" portalleri taranmış, toplamda 110 adet çalışmaya ulaşılmış ve kısıtlamalar dahilinde yapılan eleme sonucunda elde edilen çalışma sayısı 1 bildiri, 3 kitap bölümü, 30 adet tez çalışması ve 35 adet makale olmak üzere toplamda 69 (k=69) adet çalışma verisi ve toplamda örneklem (N) sayısı da 24650 olarak elde edilmiştir. Çalışmaya dahil edilen veriler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Kullanılan Çalışmalar

	Yazar (Yıl)	Ç/T	r	N		Yazar (Yıl)	Ç/T	r	N
1	Güngör (2016)	**T**	0,255	128	**36**	Güngören ve Doğanalp (2020)	**K/B**	0,31	324
2	Sevim (2016)	**T**	0,607	707	**37**	Öztürk ve Aygün (2020)	**M**	0,18	440
3	Al (2016)	**T**	0,549	130	**38**	Çelik ve Demir (2020)	**M**	0,73	123
4	Ceylan (2016)	**T**	0,52	731	**39**	Begenirbaş ve Yalçın (2020)	**M**	0,35	184
5	Er (2016)	**T**	0,309	389	**40**	Orçanlı vd. (2020)	**M**	0,4	178
6	Yaşin (2016)	**T**	0,175	390	**41**	Biçen (2019)	**T**	0,22	390
7	Bozer (2016)	**T**	0,561	254	**42**	Tekin ve Deniz (2019)	**M**	0,32	178
8	Çakıl (2017)	**T**	0,692	199	**43**	Çankır ve Arıkan (2019)	**M**	0,34	988
9	Koca (2017)	**T**	0,233	140	**44**	Tekin (2019)	**M**	0,69	149
10	Gündören (2017)	**T**	0,32	324	**45**	Karaalioğlu ve Karabulut (2019)	**M**	0,34	700
11	Akman (2018)	**T**	0,207	400	**46**	Gürer ve Çiftçi (2019)	**M**	0,29	311
12	Özbozkurt (2018)	**T**	0,7	400	**47**	Çakıl ve Güney (2019)	**M**	0,69	199
13	Deniz (2018)	**T**	0,316	178	**48**	Tunay (2019)	**M**	0,37	135
14	Kayabaşı (2019)	**T**	0,348	461	**49**	Özbozkurt ve Özbozkurt (2019)	**M**	0,7	400
15	Kalaycı (2019)	**T**	0,286	287	**50**	Akman ve Yakut (2019)	**K/B**	0,21	400
16	Akburak (2019)	**T**	0,598	264	**51**	Duran vd. (2019)	**B**	0,46	263
17	Gerekan (2019)	**T**	0,279	195	**52**	Dağdeviren (2019)	**K/B**	0,3	372
18	Uzun (2019)	**T**	0,161	558	**53**	Koca ve Yıldız (2018)	**M**	0,23	140
19	İspir (2019)	**T**	0,271	226	**54**	İspir (2018)	**M**	0,37	226
20	Şimşek (2019)	**T**	0,717	405	**55**	Erselcan ve Özer (2018)	**M**	0,16	409
21	Güler (2019)	**T**	0,652	190	**56**	Şahin ve Çankır (2018)	**M**	0,42	344
22	Karaalioğlu (2019)	**T**	0,34	700	**57**	Büyükgöze ve Özdemir (2017)	**M**	0,32	517
23	Şahin (2019)	**T**	0,22	260	**58**	Türkoğlu ve Yurdakul (2017)	**M**	0,5	362
24	Uzun (2019)	**T**	0,419	218	**59**	Uzun ve Özdem (2017)	**M**	0,41	206

25	Öztürk (2020)	**T**	-0,18	251	**60**	Bıyık vd. (2017)	**M**	0,29	172
26	Sütbaş (2020)	**T**	0,238	1098	**61**	Yetiş ve Katlav (2017)	**M**	0,56	207
27	Bilmez (2020)	**T**	0,494	426	**62**	Yorulmaz vd. (2017)	**M**	0,22	311
28	Develi (2020)	**T**	0,407	555	**63**	Topcu vd. (2017)	**M**	0,34	138
29	Boncuklu (2020)	**T**	0,43	257	**64**	Özdemir vd. (2016)	**M**	0,22	451
30	Yorulmaz ve Karabacak (2020)	**M**	0,397	260	**65**	Nergiz ve Yılmaz (2016)	**M**	0,4	206
31	Kale ve Aknar (2020)	**M**	0,305	249	**66**	Özdemir ve Yirmibeş (2016)	**M**	0,48	261
32	Bozdoğan ve Aksoy (2020)	**M**	0,271	377	**67**	Ordu (2016)	**M**	0,18	370
33	Yanık ve Bozer (2020)	**M**	0,561	896	**68**	Tekingündüz vd. (2016)	**M**	0,3	662
34	Sütbaş ve Atilla (2020)	**M**	0,238	1098	**69**	Altaş ve Kuzu (2016)	**M**	0,35	107
35	İspir ve Yeşil (2020)	**M**	0,271	226					

***** Tablo 1'de belirtilen M:Makale/Ç/T: Çalışma Türü/ B: Bildiri/ K/B: Kitap Bölümü/ T: Tez olarak kısaltılmıştır.

2.2. Verilerin Analizi

Dinçer (2019) çalışmanın genel etkisi bulunmak isteniyorsa ilk önce I^2 değerine bakılır. I^2 değeri heterojenlik oranının belirtiğini vurgular. Tablo 2'de heterojenlik testi sonuçları yansıtılmıştır. I^2 değeri yeterli görülmeyince ayrıca Q veya Chikare değerlerine bakılır ve bu değerin X^2 serbestlik (df) derecesine göre tablodaki değerinden büyük ise çalışma heterojenliik küçük ise homojenlik sergilemektedir (Dinçer, 2019).

Tablo 2: Heterojenlik Testi

Tau	Tau²	I²	H²	R²	df	Q	p
0.201	0.0404 (SE= 0.0086)	93.44%	15.237	.	68.000	1036.124	< .001

Heterojenlik testinin ardından çalışma verilerinin yanlılık gösterip göstermediğine bakılır. Tablo 3'te huni grafiği verilmiştir. Huni grafiğinde çalışma verilerin yanlılık içerip içermediğini görmek adına önem arz

etmektedir. Verilerin grafik çizgisinin her iki tarafında dağılım gösteriyorsa yanlılık içermiyordur (Bakioğlu & Özcan, 2016).

Tablo 3: Huni Grafiği

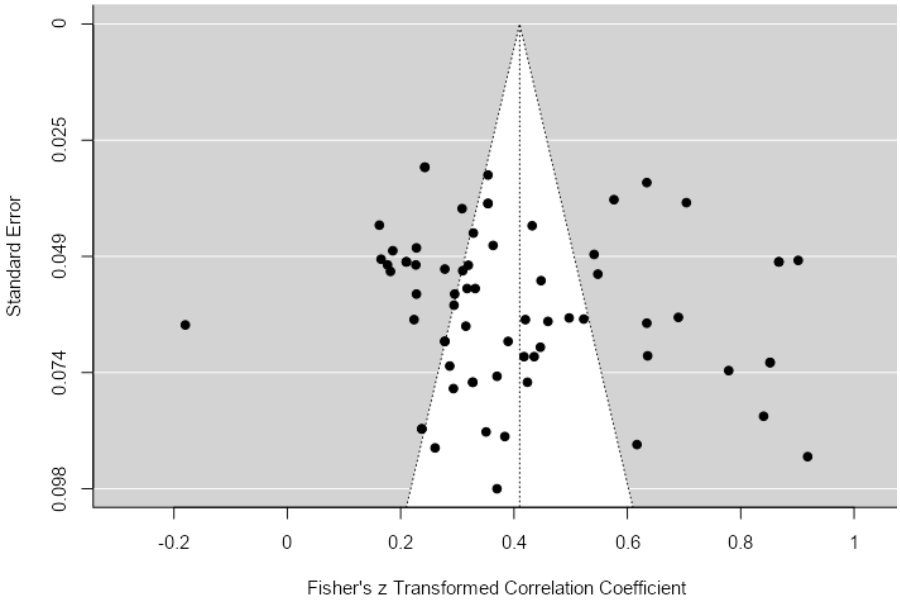

Heterojenlik ve yayın yanlığının ardından karar verilen modelleme uygulanır, çalışma verilerine ilişkin uygulanan rastgele etki modellemesinin analiz sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Rastgele Etki Modellemesi

Random-Effects Model (k = 69)						
	Estimate	**se**	**Z**	**p**	**CI Lower Bound**	**CI Upper Bound**
Intercept	0.410	0.0253	16.2	< .001	0.360	0.460
	.	.	.	.	.	.

2.3. Bulgular

Tablo 2'deki heterojenliik sonucuna bakıldığında I^2 değerinin % 93.44 olması nedeniyle çalışma verileri % 93oranında heterojenliik sergiliyor. Ayrıca heterojenlik dağılımı daha da kesinleştirmek için Q veya Chikare değerine bakıldığında Q değeri 1036,124 ve X^2'nin 68 serbestlik (df) derecesindeki ve X^2 tablosundaki değeri 88,25016 olarak belirlenmiş ve Q

değerinden küçük olmasından dolayı çalışma verilerinin heterojen bir dağılım gösterdiğinin ikinci kanıtıdır. Huni grafiğinde elde edilen çalışmaların yanlılık göstermemesi sebebiyle çalışmaya rastgele etki modeli uygulanmıştır. Tablo 4'te elde edilen Fisher z rastgele etki modellemesi sonucu "r" değeri 0, 41 olarak bulunmuştur. Gedik ve Üstüner (2017)'e göre elde edilen "r" etki büyüklüğünü şu şekilde sınıflandırmıştır; 0,10'a eşit veya küçük ise etki büyüklüğü çok zayıf, 0,30'a eşit veya küçük ise zayıf bir etki gücü, 0,50'ye eşit yada küçük ise orta derecede bir etki gücü, 0,80'e eşit yada küçük ise güçlü bir etki gücü ve son olarak 0,80'den büyük ise çok yüksek derecede bir etki gücü bulunmaktadır.

SONUÇ

İşletmelerin görünmez gücü olan çalışanların performanslarının her daim yüksek tutulması işletmenin gelirlerini etkileyen bir unsurdur. Bu sebeple işletmeler çalışanların motivasyonunu artırıcı çabalar içine girmektedir. Çalışanın motive edilmesi gibi kısa zamanlı bir unsur yerine uzun vadeli tatmin edilmesine odaklanması daha etkili sonuçlar verecektir. Fakat iş tatmini her zaman çalışan performansına yüksek derecede etkilemediği bu çalışma ile ortaya koyulmuştur. Çalışmada uygulanan yayın yanlılığı, heterojenlik testi ve en sonunda uygulanan rastgele etki modellemesi ile elde edilen "r" değeri çalışmaya dahil edilen, birden fazla olan değişkenler arasındaki etki büyüklüğünü açıklamaktadır. Etki büyüklüğü, değişkenler arasındaki ilişki gücünü de ortaya koymaktadır. Bu çalışmaya uygulanan analiz ile "r" değeri 0,41 olarak bulunmuş ve bu değerin sınıflandırmadaki anlamı; etki gücünün orta derecede olduğudur. Bu durumda iş tatminin çalışan performansı üzerinde pozitif yönlü fakat orta derce bir etki büyüklüğüne sahip olduğudur. Yani iş tatminin çalışan memnuniyeti üzerinde etkisinin bulunduğu fakat memnuniyeti artıracak yüksek bir etkiye sahip olmadığıdır. Yüksek derece olmasa da orta derecede de bir etkiye sahip olduğu düşünülürse işverenlerin yine de çalışan tatminine odaklanması ve çalışanda iş tatminini oluşturacak değişkenleri belirlemek adına mini toplantıların yapılması gerekmektedir. Çünkü işinden tatmin olmayan çalışan; iş yapma eylemini gerçekleştirirken performans olarak tam anlamıyla kendini işe veremeyecektir. Ayrıca işine kendini veremeyen çalışan hata yapacaktır ki bu hata da işletmeye maliyet olarak yansıyacaktır. Devletler adına

düşünüldüğünde, çalışan nüfus adına onlarda tatmin yaratacak uygulamaları (teşvik, erken emeklilik, bireysel emeklilik vb.) belirleyip yürürlüğe sokmaları gerekmektedir. Bu çalışmanın eksik yanı olarak bakıldığında sadece ulusal yazın boyutunda değerlendirilmesi kabul edilebilir. Başka bir çalışmada uluslararası alanda yapılmış olan çalışmalarında dahil edilip ulus alanda yapılanalar ile bir karşılaştırma yapılabilir. Ayrıca iş tatminine etki eden diğer moderatör (yaş, medeni durum vb.) unsurların da başka bir çalışmada dahil edilerek farklı bir çalışma yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akburak, Ş. (2019). Özel Konaklama Tesislerinde Algılanan Etik İklimin İş Tatmini ve İş Performansı Üzerindeki Etkisi: Nevşehir İlinde Bir Araştırma, Nevşehir, (2019), Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Nevşehir HacıBektaş Veli Üniversitesi

Akgöz, S., Ercan, İ., & Kan, İ. (2004). Meta-Analiz. Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, Vol. 30, No. 2, (Jun, 2004), pp 107-112.

Akman, A. (2018). Çatışma Yönetimi, İş Tatmini, Kariyer Tatmini, İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Bir Araştırma, Osmaniye, (2018), Doktora Tezi, Türkiye: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

Akman, A., & Yakut, E. (2019). The Effects of Interpersonal Conflict Management Approaches on Job Satisfaction, Career Satisfaction, Job Performance and Intention to Leave, Management, Marketing, Accounting-Finance and Evonomics, Akademisyen Kitabevi A.Ş, (2019), pp 215-246

Al, A. D. (2016). Kısmi Zamanlı Çalışanlarla Tam Zamanlı Çalışanların Bireysel Performans Düzeylerinde İş Tatmininin Rolü, İstanbul, (2016), Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Marmara Üniversitesi

Altaş, S. S., & Kuzu, A. (2016). Sağlık Çalışanlarında İş Tatmini ve Duygusal Bağlılığın Bireysel İş Performansı ve İşten Ayrılma Eğilimi Üzerindeki Etkileri, International Journal of Academic Values Studies, Vol. 5, (2016), pp 23-32

Aziri, B. (2011). Job Satisfaction: A Literarture Review. Management Research and Practice, Vol. 3, No. 4, (Dec, 2011) 77-86

Bakioğlu, A., & Özcan, Ş. (2016). Meta Analiz, (2016), İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, pp 197,198

Begenirbaş, M., & Yalçın, R. C. (2020). Hizmet Çalışanlarının İş Tatmini ve Performansı Liderlik Algılamalarından Etkilenir Mi? Hizmetkâr Liderlik Örneği, Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, Vol. 30, No. 1, (Jun, 2020), pp 25-49

Biçen, G, (2019). İşgören Mutluluk Düzeylerinin İş Tatmini ve İş Performansı Üzerine Etkileri: Konaklama İşletmelerinde Bir İnceleme, (2019), Ankara, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Gazi Üniversitesi

Bilmez, F. (2020). Pozitif Psikolojik Sermayenin Alt Boyutlarının Görev Performansı, İş Tatmini ve Duygusal Bağlılık Üzerine Etkileri, (2020), Çanakkale, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi

Bıyık, Y., Şimşek, T., & Erden, P. (2017). Etik Liderliğin Çalışanların İş Performansı ve İş Tatminine Etkisi, Gazi İktisad ve İşletme Dergisi, Vol. 3, No. 1, (2017), pp 59-69

Boncuklu, R. (2020). Motivasyonun ve İş Tatmininin İş Performansı Üzerindeki Etkisi: Hatay İlinde Bir Uygulama, (2020), Hatay, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Mustafa Kemal Atatürk Üniversitesi

Boz, D., Duran, C., Koç, A., & Uslu, İ. (2019). Çalışanların Motivasyonunun İş Tatmini ve Performans ile İlişkisi. International Congress on Afro - Eurasian Research V, Lefkoşa: Academia Publishing, pp 224-229

Bozdoğan, S. C., & Aksoy, A. (2020).Effect of Transformational Leadership on Job Performance and Job Satisfaction, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Vol. 4, No. 1, (Jun, 2020), pp 56-67

Bozer, A. (2016). Üniversite Çalışanlarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, İş Tatmini ve İş Performansının Araştırılması, (2016), Kırklareli, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Kırklareli Üniversitesi

Burak, D. (2018). Muhasebe Meslek Mensuplarının İş Stresi, İş Performansı ve İş Tatmini Üzerinde Kontrol Odağının Etkisi, (2018), Çankırı, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Çankırı Karatekin Üniversitesi

Büyükgöze, H., & Özdemir, M. (2017). İş Doyumu ile Öğretmen Performansı İlişkisinin Duygusal Olaylar Kuramı Çerçevesinde İncelenmesi, İnönü Üniversitesi, Vol .18, No. 1, (2017), pp 311-325

Ceylan, A. K. (2016). İşgörenlerin Örgütsel Adalet Algısının İş Tatmini ve Performans Üzerine Etkisi: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Gıda Sektörü Örneği, (2016), Dİyarbakır, Doktora Tezi, Türkiye: Dicle Üniversitesi

Çakıl, R. (2017). İşletmelerde Performans Değerlendirmenin Çalışanların İş Tatminine Etkisi ve Bir Uygulama, (2017), İstanbul, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: İstanbul Aydın Üniversitesi

Çakıl, R., & Güney, S. (2019). İşletmelerde Performans Değerlendirmenin Çalışanların İş Tatminine Etkisi ve Bir Uygulama, Anadolu Bil MeslekYüksekokulu Dergisi, Vol. 14, No. 53, (2019), pp 45-60

Çankır, B., & Arıkan, S. (2019). Examining Work Engagement and Job Satisfaction Variables in Their Relations with Job Performance and Intention to Quit, İşletme Araştırmaları Dergisi, Vol. 11, No. 2, (Jun, 2019), pp 1133-1150

Çarkungöz, E., & Ediz, B. (2009). Meta Analiz. Uludag Univ. J. Fac. Vet. Med, Vol. 28, No. 1, (Jun 2009), pp 33-37

Çelik, Y., & Demir, B. (2020). İş Görenlerin İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin Performansları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi, İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Vol. 1, No. 2, (2020), pp 29-49

Dağdeviren, A. (2019). Örgütsel Adaletin İş Doyumu ve İş Performansı Üzerindeki Etkisi, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler, (2019), Ankara: Gece Akademi, pp 87-95

Develi, A. (2020). Çalışma Yeterliliği, İş Tatmini ve Görev Performansı İlişkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, (2020), Osmaniye, Doktora Tezi, Türkiye: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

Dinçer, S. (2019). Meta-Analize Giriş , (2019), Ankara: Anı Yayın, pp 107-110

Er, M. (2016). Güvenlik İkliminin İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi, Güvenlik Performansının Aracılık Rolü: Kayseri Mobilya İmalat Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, (2016), Isparta, Doktora Tezi, Türkiye: Süleyman Demirel Üniversitesi

Erselcan, R. C., & Özer, P. S. (2018). İş Doyumunun Performansa Etkisinde Mutluluğun Aracılık Rolü Üzerine Bir Araştırma, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, vOL. 13, nO. 2, (2018), pp 148-165

Gerekan, R. (2019). Akademisyen Bakış Açısıyla İş Tatmini ve Performans Arasındaki İlişki: Batman Üniversitesi Örneği, (2019), Batman, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Batman Üniversitesi

Güler, O. (2019). Performans Hedeflerinin Belirlenmesinin Çalışanların İş Tatmini ve İş-Aile Yaşam Çatışmasına Etkisi : Bankacılık Sektöründe

Bir Araştırma, (2019), Manisa, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Celal Bayar Üniversitesi

Güngör, F. (2016). Satış Organizasyonlarında Rol Model Davranışının, Güven, İş Tatmini ve Performansa Olan Etkisi: Türkiye'de Ampirik Bir Çalışma, (2016), İstanbul, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Yeditepe Üniversitesi

Güngören, M. (2017). Algılanan Örgüt Kültürünün İş Tatmini ve İş Performansı Üzerindeki Etkisi: Havacılık Sektöründe Bir Araştırma, (2017), Konya, Doktora Tezi, Türkiye: Selçuk Üniversitesi

Güngören, M., & Doğanalp, B. (2020). Algılanan Örgüt Kültürünün İş Tatmini ve İş Performansı Üzerindeki Etkisi: Havacılık Sektöründe Bir Araştırma.

Gürer, A., & Çiftçi, G. E. (2019). Narsizmin İş Doyumu ve Bireysel Performans Üzerindeki Etkisi Üzerine Bir Alan Araştırması, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Vol. 11, No. 18, (Jun, 2019), pp 78-103

İspir, İ. (2018). Çalışanların İş Tatmini ile Yenilikçi Davranışının Bireysel Performansa Etkisi, İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Vol. 7, No. 2, (Dec, 2018), pp 120-135

İspir, İ. (2019). İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Çalışanların İş Tatminine, Yenilikçiliğine ve Performansına Etkisi, (2019), Kahramanmaraş, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

İspir, İ., & Yeşil, S. (2020). İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Çalışanların İş Tatminine, Yenilikçiliğine ve Performansına Etkisi, Journal Of Yasar University, Vol. 15, No. 58, (Apr, 2020), pp 190-209

Kalaycı, F. T. (2019). Algılanan Kurumsal İtibarın, İş Tatmini, Görev Performansı ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Eğitim Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, (2019), Kocaeli, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Gebze Teknik Üniversitesi

Kale, E., & Aknar, A. (2020). The Effects of Attributional Style on Job Satisfaction, Job Performance, and Turnover Intention: The Case of Hotel Employees, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Vol. 8, No. 2, (Jan, 2020), pp 523-531

Karaalioğlu, Z. F. (2019). Algılanan Örgütsel Destek İle İş Performansı İlişkisinde Örgütsel Özdeşleşme, İş Tatmini ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışının Aracı Rolü, (2019, İstanbul, Doktora Tezi, Türkiye: İstanbul Ticaret Üniversitesi

Karaalioğlu, Z. F., & Karabulut, A. T. (2019). The Mediating Role of Job Satisfaction on The Relationship Between Perceived Organizational Support and Job Performance, Business and Management Studies: An International Journal, Vol. 7, No. 2, (Jun, 2019), pp 1022-1041

Kayabaşı, Ç. (2019). Sağlık Çalışanlarında Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini ve İş Performansı İlişkisinin Belirlenmesi: Bir Devlet Hastanesi Örneği, (2019), Ankara, Doktora Tezi, Türkiye: Gazi Üniversitesi

Koca, S. (2017). Futbol Hakemlerini Strese İten Faktörler, İş Tatmini ve İş Performansı İlişkisinin İncelenmesi, (2017), Muğla, Yüksek Lisan Tezi, Türkiye: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Koca, S., & Yıldız, S. M. (2018). Futbol Hakemlerini Strese İten Faktörler, İş Tatmini ve İş Performansı İlişkisinin İncelenmesi, Spor Bilimleri Araştırma Dergisi, Vol. 3, No. 2, (Nov, 2018), pp 198-207

Nergiz, E., & Yılmaz, F. (2016). Çalışanların İş Tatmininin Performanslarına Etkisi: Atatürk Havalimanı Gümrüksüz Satış İşletmesi Örneği, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Vol. 14, No. 4, (2016), pp 50-79

Orçanlı, K., Bekmezci, M., & Görmen, M. (2020). Yetkinlik Geliştirmenin Kariyer Tatmini ve İş Performansına Etkisi: Algılanan İstihdam Edilebilirliğin Aracılık Rolü, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, No. 55, (Apr, 2020), pp 35-76

Ordu, A. (2016). Lise Öğretmenlerinin İş Doyumları ve Bireysel Performansları Arasındaki İlişki, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Vol. 13, No. 36, (2016), pp 1-19

Özbozkurt, N. (2018). Sağlık Çalışanlarına Rol Belirsizliği ve Rol Çatışmasının İş Performansına Etkisi İş Tatminin Aracılık Rolü: Mersin İli Özel Hastanelerin de Bir Çalışma, (2018), Mersin, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Toros Üniversitesi

Özbozkurt, O. B., & Özbozkurt, N. (2019). Rol Belirsizliği ve Rol Çatışmasının İş Performansına Etkisinde İş Tatmininin Aracılık Rolü: Mersin İlinde Faaliyette Bulunan Özel Hastaneler Üzerine Bir

Araştırma, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Vol. 7, No. 4, (Aug, 2019), pp 307-314

Özdemir, L., Erdem, H., & Kalkın, G. (2016). Kamu Çalışanlarının Güvenlik İklimi Algılarının İş Tatmini ve İş Performansı Üzerine Etkisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Vol. 7, No. 15, (2016), pp 59-69

Özdemir, M., & Yirmiibeş, A. (2016). Okullarda Liderlik Ekibi Uyumu ve Öğretmen Performansı İlişkisinde İş Doyumunun Aracı Etkisi, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Vol. 36, No. 2, (20116), pp 323-348

Öztürk, A. T., & Aygün, İ. K. (2020). İş Tatmini ve İşgören Performansı Arasındaki İlişki Üzerinde İş Stresinin Aracılık Rolünün Belirlenmesi, Gazi İktisat ve İşletme Dergisi, Vol. 6, No. 3, (2020), pp 210-234

Öztürk, S. (2020). Türkiye'de Medya Sektörü Çalışanlarının İş Tatmini, Motivasyon, Performans ve Çalışma Hayatı Seviyelerinin Demografik Bağlamda İncelenmesi: "Anadolu Ajansı Örneği", (2020), İstanbul, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Bahçeşehir Üniversitesi

Parvin, M., & Kabir, M. (2011). Factors Affecting Employee Job Action of Pharmaceutical Sector. Australian Journal of Business and Management Research, Vol. 1, No. 9, (Dec, 2011), pp 113-123

Raziq, A., & Maulabakhsh, R. (2015). Impact of Working Environment on Job Satisfaction, ScienceDirect, Vol. 23,(2015), pp 717-725

Robie, C., Ryan, A., Schmieder, R., Parra, L., & Smıth, P. (1998). The Relation Between Job Level and Job Satisfaciton, Group & Organizarion Managment, Vol. 23, No. 4, (Dec, 1998), pp 470-495

Saari, L. M., & Judge, T. (2004). Employee Attitudes and Job Satisfaction, Human Resource Management, Vol. 43, No. 4, (2004), pp 395-407

Sağlam, M., & Yüksel, İ. (2007). Program Değerlendirmede Meta-Analiz ve Meta-Değerlendirme Yöntemleri,. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Vol. 18, (2007), pp 175-188

Sevim, E. (2016). Teknoloji Tabanlı Kontrol Sistemlerinin Personelin Bireysel Performans, İş Tatmini ve Motivasyon Üzerindeki Etkileri: Taşımacılık Sektöründe Bir Uygulama, (2016), İstanbul, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Okan Üniversitesi

Sütbaş, M. C. (2020). Hizmetkâr Liderliğin İş Performansı Üzerindeki Etkisinde İş Tatmininin Aracılık Rolü, (2020), Isparta, Doktora Tezi, Türkiye: Süleyman Demirel Üniversitesi

Sütbaş, M. C., & Atilla, G. (2020). Hizmetkâr Liderlik ve İş Performansı Arasındaki İlişkide İş Tatmininin Aracılık Rolü: Antalya İli Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Vol. 25, No. 3, (2020), pp 237-255

Şahin, S., & Çankır, B. (2018). İş Tatmininin İş Performansına Etkisinde Çalışmaya Tutkunluğun Aracı Rolü: Satış ve Pazarlama Sektöründe Bir Araştırma, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Vol. 17, No. UİK Özel Sayı, pp 389-402

Şahin, Y. (2019). Kamu Çalışanlarında Performans Değerlendirmesi ve Performans Değerlendirmenin İş Tatmini İle İlişkisi, (2019), Kars, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Kafkas Üniversitesi

Şimşek, G. (2019). Performans Değerlendirme Sisteminin Çalışanların İş Tatminine Etkisi: Üniversite Örneği, (2019), Konya, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Konya Karatay Üniversitesi

Tekin, B., & Deniz, B. (2019). Muhasebe Meslek Mensuplarının İş Stresi, İş Performansı ve İş Tatmini Düzeyleri Üzerinde Kontrol Odağı Etkili Bir Faktör Mü?, Muhasebe ve Finansman Dergisi, No. 84, (2019), pp 65-94

Tekin, E. (2019). Paternalist Liderliğin İş Tatmini Ve Çalışan Performansına Etkisi Üzerine Bir Araştırma, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, Vol. 54, No. 1, (Feb, 2019), pp 178-204

Tekingündüz, S., Seçkin, M., Yaman, K., Türk, I., & Aslan, S. (2016). Performans, İş Tatmini ve İş-Aile Yaşam Çatışması Arasındaki İlişkiler, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Vol. 9, No. 42, (Feb, 2016), pp 1672-1679

Topcu, M. K., Beğenirbaş, M., & Turgut, E. (2017). Örgütsel Sinizm, Zorunlu Örgütsel Vatandaşlık Davranışları ve İş Tatmininin Bireysel İş Performansına Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik İmalat Sanayide Bir Uygulama, Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Vol. 24, No. 2, (2017), pp 505-522

Tunay, N. (2019). Personel Güçlendirmenin Çalışanların İş Tatmini, Performansı ve Örgütsel Bağlılığına Etkileri: Türk Sigorta Sektörü Örneği, Maliye ve Finans Yazıları, No. 112, (Nov, 2019), pp 241-258

Türkoğlu, T., & Yurdakul, Ü. (2017). Mobilya Endüstrisinde Çalışanların İş Doyumu ile İş Performansı Arasındaki İlişkinin Araştırılması, Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Vol. 18, No. 1, (Mar, 2017), pp 88-97

Uzun, F. D. (2019). Çalışanların Performans Değerlendirme Algısının İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma, (2019), Manisa, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Uzun, S. A. (2019). İlkokul Öğretmenlerinin Lider Üye Etkileşimine İlişkin Algılamalarının Görev ve Bağlamsal Performansları Üzerindeki Etkisini Belirlemede İş Tatmininin Aracı Rolü: Kayseri İlinde Bir Uygulama, (2019), Nevşehir, Yüksek Lisans Tezi, Türkiye: Nevşehir HacıBektaş Veli Üniversitesi

Uzun, T., & Özdem, G. (2017). The Mediating Role of Job Satisfaction on the Relationship Between Teachers' Perceptions of Supervisor Support and Job Performances. Academiz Journals, 84-90.

Vroom, V. (1964). Work and Motivation, New York: John Wiley and Sons, (1964)

Yanık, A., & Bozer, A. (2020). Üniversite Çalışanlarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, İş Tatmini ve İş Performansı Arasındaki İlişki, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Vol. 9, No. 1, (2020), pp125-143

Yaşin, T. (2016). Kişilik Özellikleri ve Psikolojik Sermayenin Psikolojik İyi Oluş, Akış Deneyimi, İş Tatmini ve Çalışan Performansına Etkileri, (216), Ankara, Doktora Tezi, Türkiye: Başkent Üniversitesi

Yetiş, Ş. A., & Katlav, E. Ö. (2017). Turizm Eğitimi Veren Akademisyenlerin İş Tatmin ve Performans Düzeylerinin Bireysel Özelliklerine Göre Değişmesi, Verimlilik Dergisi, No. 1, (2017), pp 7-27

Yorulmaz, M., & Karabacak, A. (2020). Liman Çalışanlarında Örgütsel Güven ile İş Performansı Arasındaki İlişki: İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığın Rolü, Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, Vol. 6, No. 2, (2020), pp 121-130

Yorulmaz, M., Pekşen, D. Y., & Büyük, N. (2017). Gemi Sanayinde Çalışanların İş Doyumu ve İş Performansı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. Researcher, Social Science Studies, Vol. 5, No. 4, (2017), pp 513-520

Zhu, Y. (2013). A Review of Job Satisfaction. Asian Social Science, Vol. 9, No. 1, (2013), pp 293-298

BÖLÜM 4

İNSAN-MEKÂN ETKİLEŞİMİNDE YENİ BİR BOYUT OLARAK SİBER SİSTEMLER

Emre DURAN[1]

[1] Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, emreduran0619@gmail.com, Orcid ID: 0000-0003-4594-311X

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca hızla gelişen teknoloji, insan yaşamını etkilemektedir. Geçmişte hayal dahi edilemeyen birçok ürün, günümüzde sıklıkla kullanılır hale gelmiştir. Örneğin 1960'lı yıllarda yayın hayatına başlayan "Jetgiller" isimli çizgi film, tamamıyla ütopik mekânı konu almaktaydı. Fakat çizgi filmde yer alan birçok teknoloji (görüntülü görüşme, insanlarla iletişim kurabilen robotlar, akıllı ev vb.) günümüzde hemen hemen herkes tarafından bilinmekte ve daha yüksek gelir grubundaki insanlar tarafından da kullanılmaktadır.

Teknoloji alanında yaşanılan gelişmeler, toplumların sosyal ve ekonomik yaşamlarının yanı sıra insanların etkileşimde bulunduğu mekân üzerinde de etkili olmaktadır. Tarım ve sanayi devrimlerinde olduğu gibi bilgi iletişim sistemlerinin gelişmesi de insanlık tarihinin önemli bir kırılma noktasını teşkil etmektedir. Günümüzde bilgi iletişim sistemleri ve teknolojilerinin hızla gelişmesiyle birlikte siber sistemlere verilen önem artmıştır. Sanal bir alan olarak görülen siber dünya, Endüstri 4.0 teknolojileriyle birlikte fiziki mekânları daha fazla etkilemeye başlamıştır. Yapay zekâlı robotik sistemlerin yaygınlaşması ve bu sistemlerin nesnelerin interneti sayesinde birbirleriyle iletişim kurabilmesi, mekâna yeni bir anlam ve peyzaj kazandırmaktadır. Bu durum mekânın geliştirilen teknolojik unsurlara göre yeniden tasarlanmasına ve bunun bir sonucu olarak insan-mekân etkileşiminin yeni bir boyut kazanmasına yol açmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Teknolojik gelişmeler insanları siyasi, kültürel ve ekonomik yönde etkilemektedir. Özellikle internetin kullanılmaya başlamasıyla birlikte insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar hızlı bir şekilde gelişen teknolojik sistemler her geçen gün insanları, toplumları ve devletleri daha fazla etkilemektedir. Bu durum insan-mekân etkileşimini konu alan coğrafya biliminde yeni araştırma konularının ve yaklaşımların ortaya çıkmasına imkân vermektedir. Çalışma, teknolojik gelişmelerle birlikte önemi devamlı olarak artan siber coğrafyaya dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Çalışmanın deseni durum çalışmasıdır. Veri toplama tekniği olarak doküman analizi yöntemi

uygulanmıştır. Bu doğrultuda ulusal ve uluslararası ölçekte kaynaklardan yararlanılmıştır.

1. SİBER SİSTEMLERİN GELİŞİMİ

Teknoloji alanında meydana gelen gelişmeler, insan yaşamı üzerinde birçok etkiye sahiptir. Postmodern dönem veya enformasyon çağı gibi isimlerle anılan günümüzün siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısını oluşturan unsurların başında internet gelmektedir. İnternetin ilk ortaya çıkışı, ABD'de askeri çalışmalar neticesinde gerçekleşmiştir. Bu süreç, 1969 yılında ABD Savunma Bakanlığı'nda ARPANet'in kurulması ile başlamıştır (Advanced Research Projects Agency (ARPA). Daha sonra, aynı ağ üzerinde geliştirilen TCP / IP (Transmission Control Protocol / Internet Protocol) protokolü, 1983'ten itibaren ARPANet üzerinden kullanılmıştır. İlk internet omurga ağının oluşturulması ise 1986'da NSFNet (National Science Foundation / Ulusal Bilim Vakfı) eliyle gerçekleştirilmiştir. Bunu takiben, internetin sivil vatandaşların kullanımına sunulması 1990'larda olmuştur. 1990 Haziran'ında TCP / IP'nin ilk kullanıldığı ağ olan ARPANet'in kaldırılmasına rağmen bu ağın yerini ABD, Avrupa, Japonya ve Pasifik ülkelerinde ticari ve hükümet işletimindeki ağlar almış ve dolayısıyla TCP / IP protokolü ve internet kullanımı doksanlı yıllardan itibaren büyük bir ivme yakalamıştır. İnternet'in ticari manadaki gelişimi ise 1991 yılında olmuştur (ODTÜ, 2005).

1990'lı yıllarda internet kullanımı dünyanın çok az bir kısmını ilgilendirmekteydi. İnternet bu dönemde son derece sınırlıydı. Ancak internet, hızla insanların yaşam konforunu artıran bir unsur haline geldi ve gündelik hayatın bir parçasını teşkil etmeye başladı. 2000 yılına gelindiğinde, ABD'deki nüfusun neredeyse yarısı internet üzerinden bilgiye ulaşıyordu. Ancak dünyanın büyük bir kısmında internetin henüz çok fazla etkisi bulunmuyordu. 2000 yılında Doğu Asya ve Pasifik bölgesinde %93, Güney Asya ve Sahra Altı Afrika'da %99 hala çevrimdışı konumdaydı (Roser vd., 2015). Dünya Bankası verilerine göre, 1990'da dünya nüfusunun %0,049'u internet kullanırken, bu oran 2000'lerin başında yaklaşık %6'ya, 2010'da ise %28'e yükselmiştir (World Bank, 2021). İnternetin halkın kullanımına sunulduğu 1990'da yalnızca 2,5 milyon civarında olan internet kullanıcı sayısı 2021'de 5,2 milyara ulaşmıştır. Bu oran toplam dünya

nüfusunun yaklaşık %65'ine karşılık gelmektedir (Internet World Stats, 2021).

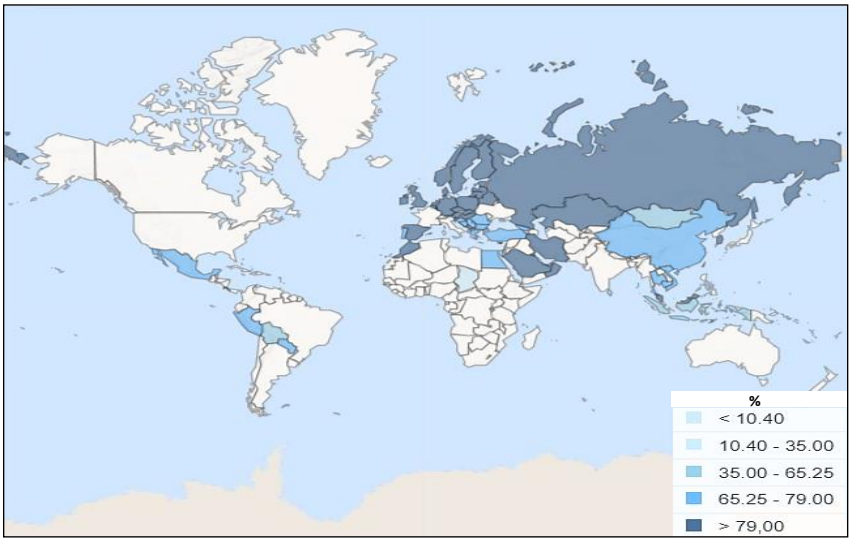

Harita 1: Ülke Nüfuslarının İnternet Kullanımına Oranları (2020) (Kaynak: World Bank, 2022)

Günümüzde internet, her ne kadar sanal bir alan olarak görülse de sosyal bütünleşme ve bireysel / ülkesel her türlü verilerin dijitalleşmesinin çok ötesinde bir zekâ ve gerçeklik haline gelmiştir. İnternet ve teknolojinin entegrasyonuyla ortaya çıkan siber dünyada telekomünikasyon, finans, ticaret, turizm, eğitim, sağlık, ulaşım, enerji, su ve tarım yönetimi, şehir su şebekeleri, askeri teknolojileri de barındıran uydu-radar-uzay sistemleri gibi kritik altyapıların işleyişi söz konusudur. Bu çerçevede, insan-mekân ilişkisi içinde siber dünyanın etkisi artmakta bu durum ise siber coğrafyayı ortaya çıkarmaktadır (Oral, 2021).

2. SİBER MEKÂN VE SİBER COĞRAFYA

Yunanca etkileşim anlamına gelen *Kuber* kelimesinden ortaya çıkan siber mekân kavramı ilk kez Amerikan bilim kurgu yazarı William Gibson tarafından 1984 yılında kaleme alınan *Nueromancer* kitabında yer almıştır (Kaptanoğu, 2000). Gibson, siber mekânı farklı milletlerden milyonlarca yasal kullanıcının, matematiksel kavramların öğretildiği çocukların her gün yaşadığı bilinçli ve duygusal bir halüsinasyon olarak tanımlamıştır (Gibson, 1984). Teknoloji alanında meydana gelen gelişmelerle birlikte siber mekâna olan ilgi

artmıştır. Bu durum siber mekânın daha derinlemesine ve farklı açılardan ele alınmasına yol açmıştır (Betz ve Stevens 2011).

ABD Savunma Bakanlığı'nın Askeri Terimler Sözlüğünde *"internetin bulunduğu, telekomünikasyon ağlarını ve bilgisayar sistemlerini de kapsayan, birbirine bağlı bilgi teknolojisi altyapılarının olduğu küresel bir mekân"* olarak tanımlanan siber mekân kavramı, Ulusal Siber Güvenlik Stratejisinde (2016-2019)*"tüm dünyaya ve uzaya yayılmış durumda bulunan bilişim sistemlerinden ve bunları birbirine bağlayan ağlardan veya bağımsız bilgi sistemlerinden oluşan sayısal ortam"* şeklinde ifade edilmektedir (UDHB, 2016). Siber mekân en genel haliyle birbirine bağlı sistem, yazılım, donanımların kendi arasında veya insanlarla iletişimde bulunduğu soyut veya somut alan olarak tanımlanabilir (Libicki, 2009). Siber mekânı Harknett vd. (2010) bir çevre, Midson (2014) ise modern dünyanın hayati bir parçası olarak açıklamaktadır.

Günümüzde insanın mekân ile olan ilişkisi geçmiş dönemlere göre farklılık göstermektedir. Bu durum en genel ifadeyle insan mekân etkileşimini konu alan coğrafya bilimini de yakından ilgilendirmektedir. İlk olarak doğa olaylarının insan üzerindeki etkisini konu alarak mekânsal tasvirlerde bulunan coğrafya, bilimsel yaklaşımlardaki değişimlerin bir sonucu olarak 20. yüzyılın ortalarında pozitivist bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Pozitivist paradigmayla birlikte, mekânı ön plana çıkararak insan faktörünün göz ardı edilmesi coğrafyayı nomotetik bir hale getirmiştir. Fakat 1980'li yıllardan itibaren tüm dünyada değişen siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullarla birlikte insan-mekân ilişkisi matematiksel formülasyonun ötesinde dikkat çekmeye başlamıştır (Oral, 2021). Günümüzde ise yaşanılan teknolojik gelişmelerle birlikte mekân kavramının fonksiyonel niteliği de değişime uğramıştır.

Siber mekânla ilgili olarak yapılan çalışmalarda konu farklı bakış açılarından ele alınmaktadır. Örneğin; Bell (2009), siber mekânın şehir kültürü üzerindeki etkisine değinirken, Robine ve Salamatian (2014) siber mekânın jeopolitik açıdan önemine dikkat çekmektedir. Sheldon (2014) jeopolitik açıdan siber gücün kullanılmasında coğrafyanın önemini vurgularken, Oral (2021) ise siber sistemlerin enerji sektöründeki önemini ele almaktadır. Ramadhan (2021), jeopolitik ve siber mekân kavramlarını kullanarak siber mekânın varlığının, özellikle ülkeler arasındaki jeopolitik

rekabetler gibi nasıl siyasi bir etkiye sahip olabileceğini incelemektedir. Siber coğrafyayla ilgili yapılan çalışmalarda her ne kadar siber mekânla jeopolitik arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmalar ön plana çıksa da aslında siber sistemlerin insan üzerindeki etkisi bununla sınırlı değildir.

Teknolojinin gelişimiyle birlikte siber mekân üzerinde ortaya çıkan durumlar sadece bilgisayar mühendislerinin ya da ağ uzmanlarının ilgilendiği konular değildir. Çünkü teknolojik gelişmeler sonucunda ortaya çıkan siber sistemler sadece siber mekânı etkilememekte insan yaşamını da birçok yönden etkisi altına almaktadır. Başta güvenlik olmak üzere ekonomiden eğitime, ulaşımdan turizme birçok alanda köklü değişikliği beraberinde getiren siber sistemler günümüz sosyal gerçekliğinin iki katmanı olan mekân ve zaman bağıntısını değiştirmektedir (Bıçakcı, 2014). Bu durum coğrafyada yeni bir araştırma alanı olarak siber coğrafyanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Genel anlamıyla siber coğrafya, siber mekânın coğrafya perspektifinden incelenmesidir (Dodge ve Kitchin 2001). Bir başka ifadeyle coğrafi araştırmayı gerçek alanlardan sanal alanlara genişletmekte ve geleneksel insan-mekân ilişkisini, insan siber mekân ilişkisi açısından değerlendirmektedir (Gao, Guo, Jiang vd. 2020). Siber coğrafya, fiziksel altyapının, trafik akışlarının, yeni siber mekân topluluklarının demografisinin incelenmesinden, bu yeni dijital alanların algılanması ve görselleştirilmesine kadar geniş bir coğrafi olgu yelpazesini kapsamaktadır (Dodge ve Kitchin, 2001).

3. ENDÜSTRİ 4.0'IN MEKÂN ÜZERİNE ETKİSİNE BAZI ÖRNEKLER

Bütün yeni teknoloji ve gelişmelerin temel bileşeni dijitalleşme ve bilgi teknolojisidir. Örneğin gen dizileme, bilgi işlem gücü ve veri analitiğinde ilerlemeler olmasaydı gerçekleşmezdi. Benzer şekilde robotik sistemler yapay zekâ olmadan bu denli bir başarı yakalayamazdı (Arslan, 2020:10). Gelişen teknolojiler, akıllı telefonlar, yapay zekâ sistemleri internet yoluyla dünyayı sosyal, ekonomik, mekânsal açıdan değiştirmektedir.

Endüstri 4.0 ile birlikte, yazılım teknolojilerinin mümkün kıldığı dijital bağlantılık toplumda köklü bir değişiklik oluşturmaktadır. Yarattığı etkinin ölçeği ve gerçekleşen değişimlerin hızı yaşanan daha önceki sanayi devirlerinden çok farklı şekilde gerçekleşen bir dönüşümü gündeme

getirmektedir (Schwab, 2016:131). Siber sistemleri, doğrudan birey ya da devletlerle ilgili tüm sektörler açısından artık hayatın ikame edilemez bir parçası haline getiren / getirecek radikal dönüşümler şu şekilde örneklendirilebilir:

Yapay zekâ ve internetin birleşimi implant teknolojiler adı verilen uygulamaları ortaya çıkarmaktadır. Bu tür teknolojilerin en önemli yansıması "cyborg-cybernetic organism / sibernetik organizma" yani yarı insan yarı robot olarak adlandırılan birleşimlerin ortaya çıkmasıdır. Sağlık sektörü açısından oldukça stratejik görülen ve pek çok hastalığın tedavisini mümkün kılacağı belirtilen implant teknolojilerin daha sonraki aşamalarda ne gibi sonuçlara yol açacağı tartışmalıdır. Her ne kadar bu implant çiplerle beyin ve omurga rahatsızlıklarının tedavi edilmesi hedeflense de daha üstün bir insan modeli ortaya çıkarma konusu da siyasi ve hukuki tartışmalara yol açmaktadır. Ayrıca kıyafetlerin de bu teknolojinin bir parçası olması, bu sayede beden ve siber yapı arasında her türlü bağlantının kurulması, yaşam konforunun en üst düzeye çıkarılması planlanmaktadır. Geliştirilecek olan bu teknolojinin yapımında kullanılan hammaddeler ve bu hammaddelerin bulunduğu alanlar gelecekte daha fazla önem kazanacaktır. Günümüzde yaşanılan çip krizi bu durumun habercisidir. Ayrıca bu teknolojiyle birlikte insan kısmen de olsa dijital bir özellik kazanmış olacaktır. Bu durum insanın sürekli etkileşimde bulunduğu mekânı etkileyecek ve mekânın daha dijital bir görünüm kazanmasını zorunlu kılacaktır.

Siber sistemler ticaretin de merkezinde yer almaya başlamıştır. Dijital dünyada herhangi bir hesaba / varlığa sahip olma konusu son yıllarda oldukça önem kazanmıştır. Dijital öncesi dönemde taşınır-taşınmaz mallar gündelik hayatın ve ticaretin temel unsuruyken, günümüzde dijital dünyada sahip olunan her türlü öğe, dijital varlığı oluşturmaktadır. İnternet yoluyla herhangi bir zaman ve mekân kısıtlaması olmadan siber hizmetlere hızlı bir şekilde ulaşılabilmektedir. Zaman ve mekân açısından esnek bir yapıya sahip olan dijital varlıklar günümüz ekonomi sisteminde her geçen gün daha fazla dikkat çekmektedir.

Bulut bilişim (cloud computing); bilgisayarlar, akıllı telefonlar ve diğer cihazlarla özel, tüzel ya da iş / ticari verilere internetin mevcut olduğu her noktadan erişebilme anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bulut bilişim sistemleri depolama imkânlarını da geliştirmektedir. Bu durum yalnızca belli

noktalarda bulunmayı ya da belirli mekânlardan yönetme zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır. Kısacası mekânı daha esnek bir hale getirmektedir. Böylelikle verimlilik artışı, maliyetlerde düşüş ve hızlı çözümler üretmek mümkün hale gelmektedir.

Artırılmış gerçeklik-AG (augmented reality-AR), fiziki dünya ve siber dünya arasında çeşitli araçlarla bağlantı kurulmasıdır. Bu araçlar, görüntü, grafik ve ses gibi bileşenler olabilmektedir. AG, fiziki ortamın siber sistemler yoluyla algılanabilmesi ve fiziki mekân ya da fiziki öğeler üzerinde yapılması planlanan eylemlerle ilgili bir anlamda ön izleme yapılabilmesini mümkün kılan bir araçtır. AG, inşaat sektörü ve mimariden pazarlama alanlarına, turizmden eğitime, sağlıktan emlak sektörüne, müzelerden oyunlara, alışverişten endüstriyel üretim ve uygulamalara varıncaya dek pek çok alanda kullanılmaktadır. Gerek bahsi edilen alanlarda gerek daha farklı sektörlerde AG kullanımı yakın gelecekte daha da artması beklenmektedir. Ayrıca mobil telefonlardan AG uygulamalarının kullanılmasıyla pek çok kolaylık ortaya çıkmıştır. Örneğin alınacak bir ürünün (koltuk, dolap vb.) kullanılacağı yerle olan uyumu, deneme yanılma yapmadan AG uygulamalarıyla mümkün hale gelmiştir. Günümüzde birçok uluslararası şirket geliştirmiş oldukları AG uygulamalarıyla müşterilerine daha iyi bir hizmet sunmayı hedeflemektedir (Şekil 1).

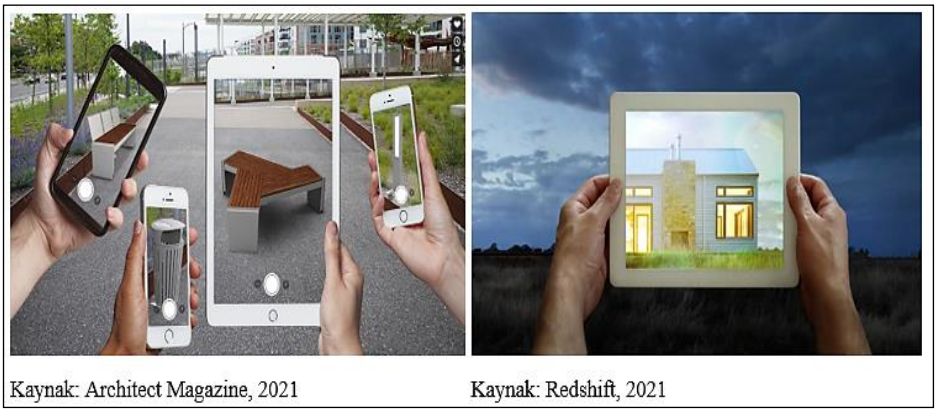

Şekil 1: Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları

Üç boyutlu yazıcılar sayesinde imalat sektöründe radikal değişimler görülmeye başlamıştır. Üç boyutlu yazıcılar, bilgisayar ortamında ihtiyaç duyulan nesnelerin çizilmesi ya da depolanmış çizimlerin baskıya

gönderilmesi ve sonrasında söz konusu bu teknolojiyle nesnelerin fiziksel olarak üretilmesi esasına dayanmaktadır. Elbette bu teknoloji yalnızca imalat sektörü ile sınırlı bir teknoloji değildir. Kişisel ürünlerden modaya, otomotivden sağlığa, mimariden eğitime, inşaattan aksesuara, tekstilden makineye, askeri alandan uzay teknolojilerine varıncaya dek pek çok alanda üç boyutlu yazıcılar giderek önem kazanmaktadır. Herhangi bir ürünün tamamı ya da bir kısmı üç boyutlu yazıcılarla üretilebilir. Geliştirilen üç boyutlu yazıcılarla birlikte üretimde kullanılan hammaddeler ve üretim alanları da değişmektedir. Bu teknolojiyle birlikte belli bir üretim merkezine bağlılık ortadan kalkabilir.

Üç boyutlu yazıcılar sayesinde üretimdeki ulaşım maliyetlerinin azalması beklenmektedir. Bu durum ise ulaşım ağlarındaki yoğunluğu azaltacaktır. Hali hazırda üç boyutlu yazıcılarla ilgili en büyük problem düşük üretim hızı, dolayısıyla büyük hacimli üretimin gerçekleştirilememesidir. Bununla birlikte baskı üretim teknolojilerinde dört boyutlu yazıcılar da gündeme gelmektedir. Üç boyutlu yazıcılarda en boy yükseklik esas alınırken, dört boyutlu yazıcılarda zaman konusu da üretime dahildir. Dördüncü boyut olarak zaman, sürekliliği değil, etkiye bağlı bir şekil değiştirme işlevine karşılık geliyor. Buradaki şekil değiştirme özelliğinde zaman, ısı, ışık, nem gibi değişkenler bulunmaktadır. Yani 4D yazıcıda akıllı ve programlanabilir malzemeler kullanılarak basılan bir ürün, dışarıdan yeni bir müdahaleye gerek kalmaksızın ortam koşullarına göre kendini ayarlayabilmektedir.

Şekil 2: Üç Boyutlu Yazıcı ile Dubai'de İnşa Edilen Bir Yapı (Kaynak: Apis Cor., 2020)

Tüm dünyada küresel dijitalleşmeyle birlikte internete bağlanan cihazların sayısında önemli ölçüde artmıştır. Bunun yanında gelişen teknoloji ve 5G uygulamalarıyla beraber internete bağlı cihazların sayısı daha da artacaktır. Telekomünikasyon teknolojilerinde beşinci nesil (Generation) anlamına gelen 5G sayesinde yepyeni endüstriyel bir sürece geçilmektedir. Sanayi 4.0'ın en önemli bileşeni olan 5G sayesinde bağlantı hızı ve veri aktarımı en üst düzeye çıkacaktır. Bu durum gecikme sürelerini neredeyse ortadan kaldıracak ve her alanda büyük kolaylıklar getirecektir. Dolayısıyla her türlü sektörde internete bağlı tüm cihazlar ve bunların birbirleriyle bağlantısı nesnelerin interneti adı verilen yapıyı ortaya çıkarmıştır.

Nesnelerin interneti yoluyla yalnızca akıllı cihazların sayısı artmayacak, akıllı şehir uygulamalarıyla şehirlerin daha dijital bir görünüm kazanmasını sağlayacaktır. Bu teknolojiyle ortaya çıkacak olan akıllı şehirlerde, belediyecilik hizmetleri hızlı ve verimli şekilde yürütülecek, akıllı bina ve kent içi uygulamalarda enerji tüketimini minimum seviyeye inecek, geri dönüşüm hizmeti artacak, ulaşım ağları ve trafik sistemlerin daha düzenli bir hal alacak, sağlık hizmetlerinin en iyi koşullarda sürdürülecektir (Oral, 2021). Örneğin yapay zekâ, trafikteki tıkanıklığı mükemmel bir şekilde haritalayarak trafik yoğunluğunun azalmasına imkân verecek, tıp alanında otonom aletler ve uzaktan ameliyatlar yapılabilecektir. Hekimler, bu teknolojiyle ameliyatları binlerce kilometre öteden dahi gerçekleştirebilecektir. 5G'nin hızı ve gerçek zamanlı hesaplama yeteneği, bu araçların diğer araçlara, insanlara ve çok çeşitli yapılara bağlanabilmesini sağlayacaktır (Biber ve Daban, 2021). Bu teknolojiyle birlikte işyerleri, hastaneler, eğitim kurumları ve daha fazlası dijital bir kimlik kazanacak, insanlar bulunduğu yerden ihtiyaçlarını karşılayabilecek duruma gelecektir.

Şekil 3: 5G Teknolojisiyle Çin'de yapılan Uzaktan Ameliyat (Kaynak: People's Daily Online, 2019).

Akıllı telefonlar, sürekli gelişen teknolojileri sayesinde bireyleri siber dünyanın bir parçası haline getirmektedir. Günümüzde insanlar gündelik hayata ait pek çok işini (ticaret, eğlence, bilgiye erişim gibi) akıllı telefonları yoluyla yapıyor. Akıllı evler de nesnelerin internetinin bir parçası. Öyle ki yakın gelecekte akıllı evler dünya internet kullanımında çok önemli bir paya sahip olacaktır. Konutların güvenliği, enerji verimliliği (aydınlatma ve ısıtma), evde bulunan eşyaların yurtdışı da dahil olmak üzere uzaktan yönetimi gibi eylemler akıllı ev sistemleri uygulamalarından bazılarıdır.

Şekil 4: Akıllı Ev Sistemi (Kaynak: Oggusto, 2021)

Teknoloji alanında yaşanılan gelişmeler üretim alanları başta olmak üzere gerçek (fiziki) mekânı değiştirmekte, farklı bir görünüm kazandırmaktadır. Nesnelerin interneti sürecinin önemli bir parçası olan akıllı fabrikalarla üretimde verimliliğin ve çeşitliliğin artması öngörülmektedir.

Ayrıca üretimde hata oranını düşürmesi beklenen bu fabrikalarda arızalar hızlı şekilde çözüme kavuşturulacaktır. Tamamen yapay zekâlı teknolojilerle donatılmış bu fabrikalarda insan gücüne olan ihtiyaç oldukça azalacağı için aydınlanmaya gereksinim duyulmamasına bir atıf yapılmak suretiyle bu fabrikalar "Karanlık Fabrikalar" olarak da ifade edilmektedir. Endüstri 4.0 ile birlikte üretim alanlarında insana duyulan ihtiyacın azalması üretim alanlarının yeniden düzenlemesi yol açmıştır. Ayrıca dijital sistemlerde yaşanılan gelişmeler insanların işyeri gibi belli bir mekânda çalışma zorunluluğunu kaldırmakta çalışma alanının esnek bir yapıya sahip olmasını sağlamaktadır. Tüm bu gelişmeler, başta iş hayatı olmak üzere ekonomi, konut alanları, sosyal ve mekânsal yapı gibi insanoğlunun yer aldığı tüm alanların teknolojiyle birlikte yeni bir görünüm kazandırmaktadır.

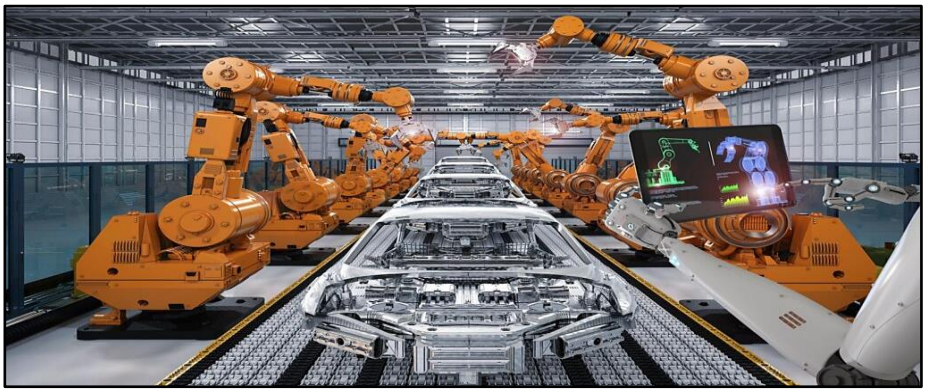

Şekil 5: Karanlık Fabrika Örneği (Kaynak: Pirobotik, 2022)

Dijital uygulamalar sayesinde blockchain (blok zincir) teknolojisi ticaretin şekil ve boyutunda önemli değişimler ortaya çıkarmıştır. Günümüzde siber dünyada veri transferi yapılabilmektedir. Blokzincir teknolojisi ise, bu verilerin haricinde dijital varlık adı verilen yani değer atfedilen varlıkların da transfer edilmesini sağlayan bir veri tabanıdır. Bu teknoloji yaygın olarak Bitcoin ve Ethereum gibi sanal paraların altındaki teknoloji olarak bilinmesine rağmen özel, ticari ve ticari verilerin transferine yönelik sağladığı olanaklar ve çeşitlendirilebilir uygulamaları ile çok daha geniş bir yelpazeye sahiptir (TÜBİTAK, 2017). Blokzincir içinde stratejik bir paya sahip bulunan ve bankalardan bağımsız finansal işlem yürütülmesini sağlayan Bitcoin dijital

para uygulamaları finansal sistem hacimlerinin değişmesini de beraberinde getirmiştir.

Diğer taraftan teknolojik gelişmelerle birlikte günümüzde "metaverse" olarak adlandırılan teknoloji gündeme gelmeye başlamıştır. Yunanca "sonra, öte" anlamına gelen "meta" kelimesiyle İngilizce evren anlamına gelen "universe" kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulan metaverse, "evren ötesi" demektir. Endüstri 4.0 ile birlikte hızla gelişen sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik yoluyla tüm dijital mekânların birleştirilmesiyle oluşturulan kolektif bir sanal paylaşım alanı olan Metaverse'e ulaşmanın mümkün olacağı tahmin edilmektedir (Donanım Haber, 2021). Metaverse sayesinde işyerlerine, ofislere, statlara, konser alanlarına ve daha birçok yere ihtiyaç kalmayabilir. Bu teknoloji sayesinde insanlar evlerinden işe, konsere, maça, alışverişe gidebilir, sanal ortamda bir araya gelebilirler. Bu teknolojiyle ilgi dikkat çeken önemli adımlar atılmaya başlanılmıştır. Metaverse'te arsa satışı yapılmasının yanı sıra metaverse evreninde düğün, konser gibi etkinlikler düzenlenmiştir. Metaverse ile birlikte yakın gelecekte sanal ve gerçek mekânın oldukça farklı bir görünüm kazanacağı ön görülmektedir. Günümüzde gerçek mekân üzerinde meydana gelen birçok etkinliğin metaverse üzerinde yapılması hedeflenmektedir. Bu durum fiziki mekânın yeniden düzenlenmesine ve farklı bir hal almasına yol açacaktır. Çünkü hangi koşulda olursa olsun yaşamın fiziki mekânın dışında var olması mümkün değildir. Bunun yanında her geçen gün kullanımı artan insansız hava araçları askeri alanda, taşımacılıkta, iletişimde değerlendirilmekte, insan hayatını ve fiziki mekânı doğrudan etkilemektedir.

COVID-19 salgını kapsamında uygulanan sokağa çıkma kısıtlaması, karantina uygulaması gibi tedbirler ekonomik, sosyal vb. birçok aktivitenin siber mekân üzerinden yapılmasını zorunlu kılmıştır. Örneğin eğitim faaliyetleri çevrimiçi olarak düzenlenmiş, insanlar evlerini bir bilgisayar aracılığıyla işyerine çevirmiştir. Sanal ortam üzerinden müze vb. geziler yapılmış insanlar evlerinden dünyanın dört bir tarafına çeşitli turistik geziler yapabilmiştir. Pandemi döneminde kazanılan eğitimin, alışverişin, iş hayatının online bir görünüm kazanması gibi önemli gelişmeler pandemi sonrasında devam etmesi öngörülmektedir. Bu durum sektörlerin yeniden düzenlemesi ve işyeri, eğitim kurumu gibi mekânların dijital bir görünüm kazanmasına yol açacaktır.

4. SİBER MEKÂNIN GETİRDİĞİ RİSKLER

Siber sistemler insanlığa önemli faydalar sağlamaktadır. Fakat sunmuş olduğu sayısız faydanın yanı sıra bir takım olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Siber mekân, kara, hava ve deniz gibi fiziksel mekân özelliklerine ve belirli bir sınıra sahip değildir. Sistemlerin güvenlik açıklarından faydalanarak bilgilere ve veri tabanlarına zarar verilebilmektedir. Bunun sonucunda ise siber sitemlerin işleyişi bozulmakta ve sistemin istenilen şekilde hizmet vermesi engellenmektedir. Tam olarak kontrolün sağlanamadığı siber mekân üzerindeki riskler bireyleri, kurumları ve devletleri tehdit edebilme gücüne sahiptir.

Tarihsel olarak incelendiğinde siber mekân üzerinde gerçekleşen ilk saldırının soğuk savaş yıllarında 1982'de Sibirya'da yaşanan doğalgaz boru hattındaki patlamanın[2] olduğunu söylemek mümkündür (Boztaş, 2020). 1988'de Cornell Üniversitesi öğrencisi Robert Tapan Morris tarafından bilgisayarları kullanılmaz hale gelene kadar yavaşlatan ilk bilgisayar solucanını oluşturmuştur (Sertçelik, 2015). Morris, oluşturmuş olduğu bilgisayar solucanı nedeniyle dünyada siber saldırı sonucu ceza alan ilk kişidir.

Siber saldırılar, bireyler veya kurumlarla sınırlı kalmamakta, ülkelere karşı da yapılabilmektedir. Bir ülkenin kritik olarak kabul edilebilecek, eğitim, sağlık, tarım, sanayi, enerji, su kaynakları yönetimi, telekomünikasyon ve finans gibi altyapılarına siber saldırı yapıldığında bu sektörlerden uzun süre hizmet alınamayacak ve çok büyük sosyoekonomik zararlara yol açacaktır. Örneğin; Körfez Savaşı'nda (1990) ABD Ordusu İstihbarat Birimleri, Irak ordusunun telsiz konuşmalarını dinlemiş, bu durumu fark eden Irak ordusu önce telefonla daha sonra ise mektupla haberleşmek zorunda kalmıştır (Boztaş, 2020). Bu durum Irak ordusunda haberleşme sorunlarına neden olmuş ve savaşın seyrini etkilemiştir.

Siber mekân üzerinde örgütlü terör faaliyetleri 1997'de Red Hack Grubunun ortaya çıkışıyla başlamıştır. Aynı grup Türkiye'de; 2005 yılında İstanbul'daki tüm trafik cezalarını silmiş, 2007'de MOBESE sistemini,

[2] 1982 yılında meydana gelen bu patlama ilk olarak doğalgaz borularını kontrol etmek için Kanadalı bir şirketin kullanmış olduğu yazılımı Rusya'nın çalmasıyla başlamıştır. Rusların yazılımı çaldığını fark eden ABD'liler buna engel olmak yerine yazılımın içerisine *truva* virüsünü yüklemiş ve bir süre sonra boru hatlarındaki akışın artması sebebiyle doğalgaz hattı patlamıştır (Kara, 2013).

2008'de bütün valiliklerin resmi sitesini, 2012'de ise Emniyet Genel Müdürlüğü'nün sistemini hackleyerek ele geçirmiştir (Kara, 2013).

Dijitalleşen günümüz dünyasında siber saldırılar daha yaygın ve daha zarar verici hale gelmiştir. Bunun neticesinde siber güvenlik konuları, devletleri daha fazla meşgul etmeye başlamıştır. Uluslararası güvenliği tehdit eden ve bir devlete yönelik ilk siber saldırı ise 2007 yılında Estonya Hükümet ağına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Sovyet ordusunun II. Dünya Savaşı anısına diktiği "Tallinn'in Bronz Askeri" anıtının yerinin değiştirilmesine karşı olan Rus azınlığın protestoları sırasında NATO üyesi Estonya'daki internet erişimi sekteye uğramış, pek çok online işlem gerçekleştirilememiş ve bu durum Estonya-Rusya ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur (Sabah, 2010). Bu saldırıyla birlikte uluslararası ilişkilerde siber güvenliğin önemi anlaşılmış ve başta NATO olmak üzere AGİT, BM gibi birçok kurum siber mekânı dikkate alarak güvenlik politikalarını düzenlemek zorunda kalmıştır (STM, 2016).

Uluslararası kurumların yanı sıra birçok ülke bilişim sistemlerinin hızlı gelişimi, gerçek dünyaya sunduğu hizmet ve oluşturduğu riskler nedeniyle, kendi siber güvenliğini sağlanmak amacıyla "Ulusal Siber Güvenlik Stratejileri'ni belirlemiştir (Kara, 2013). Bu çerçevede Almanya 2017 yılında ceza kanununda yaptığı değişiklikle sosyal medyada işlenen katalog suçlara (terör, cinsel suçlar ve pornografi, din ve vicdan özgürlüğüne hakaret, yalan haber, dezenformasyon[3] ve mezenformasyon[4]) ceza uygulanması kararı alınmıştır. ABD'de ise muharip anlamda kara, hava, deniz, uzay kuvvetlerine ek olarak siber kuvvetler birimi oluşturulmuştur. Benzer şekilde İngiltere, Fransa, İsrail ve Çin siber güvenlik birimi kuran ülkeler arasında yer almaktadır. Çünkü ağa bağlı olan yapıların sayısı yapay zekâ ve internet bütünleşmesiyle her geçen gün artmakta ve bu durum siber güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Öyle ki her türlü faaliyet alanında siber saldırılar bütün sistemleri devre dışı bırakma / zarar verme niteliğine sahiptir. Siber dünya içinde yer alan medya platformları insanları / kitleleri manipüle edebilmekte ve seçim sonuçları üzerinde dahi etkili olabilmektedir. Bu durum siber sistemlerin yakın gelecekte yönetim, denetim yoluyla uluslararası ilişkiler üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak etkili

[3] Medya platformlarında *bilinçli* şekilde yayılan ve doğru olmayan bilgi.
[4] Medya platformlarında *bilinçsiz* şekilde yayılan ve doğru olmayan bilgi.

olacağını göstermektedir (ör: ABD-Rusya arasındaki siber saldırı konusundaki görüşmeler). Tüm bu örneklerden de anlaşılacağı üzere siber mekân üzerinde geçekleşen olaylar insan yaşamını ve gerçek mekânı doğrudan etkilemektedir.

SONUÇ

Teknolojik gelişmeler insanları sosyal, kültürel, ekonomik ve mekânsal açıdan etkilemektedir. Yaşanılan gelişmelerin insanlara etkisi sadece bunlarla sınırlı kalmamakta, insanların etkileşimde bulunduğu mekân üzerinde de çeşitli olgular ortaya çıkmaktadır. Bu durum coğrafya biliminin temel konusu olan insan-mekân etkileşiminin yeni bir boyut kazanabileceğini göstermektedir. Yapılan çalışmada dijitalleşmeyle birlikte insanın ve mekânın etkilendiği belirtilmekte ve bunlara bağlı olarak insan mekân etkileşiminin yeni bir boyut kazandığı ortaya konulmaktadır.

Almanya'da düzenlenen Hannover Fuarı'nda ilk kez gündeme gelen Endüstri 4.0 kavramı ile birlikte insanlık tarihi açısından yeni bir dönemin temelleri atılmıştır. Bu dönemde de daha önceki dönemlerde olduğu gibi sosyal, ekonomik ve kültürel birçok değişim öngörülmektedir. Nesnelerin interneti, siber fiziksel sistemler, 3D yazıcılar, yapay zekâ, karanlık fabrikalarla birlikte dijital sistemler gündelik yaşamda daha fazla etkili olmaya başlamıştır. Bu durum insanın sürekli etkileşimde bulunduğu mekânı da etkileyecek ve mekânın dijital bir kimlik kazanmasına yol açacaktır. Günümüzde alışık olduğumuz birçok mekânsal öğe (bankalar, iş yerleri, okullar, hastaneler, üretim tesisleri, termik santraller vb.) farklı bir işleyiş kazanacaktır. Örneğin geliştirilen yeni elektrikli ve hidrojenli otomobillerle birlikte benzin istasyonları ortadan kalkarken, kurulan karanlık fabrikalarla birlikte üretim alanları belli sınırlı alanlardan daha esnek alanlara geçiş yapacaktır. Endüstri 4.0 ile birlikte ortaya çıkacak bir diğer önemli gelişmede mekânın daha esnek bir hale gelmesidir. Nesnelerin interneti, büyük veri gibi teknolojiler sayesinde insanlar belli bir mekâna bağlı kalmadan işlemlerini istediği zaman istediği yerden yapabilecektir. Bu durumlar her ne kadar coğrafi bağımlılığa bir meydan okuma olarak sanılsa da esasen ulaşım sistemlerinin değişimi, yatırım alanlarının farklılaşması, üretimin merkeziyetçi yapıdan kurtulması her mekânı kendine özgü hale getirmekte ve doğal kaynaklara olan talebi de her zamankinden daha fazla artırmaktadır.

Teknolojik gelişmelerle birlikte gerçek mekân üzerindeki birçok şey hızla değişmekte ve insanlığa önemli katkılar sunmaktadır. Fakat teknolojik gelişmeler bir takım olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Örneğin, siber saldırılar milyonlarca kişiyi ve binlerce kurumu tehdit etmekte ve her geçen gün daha yaygın ve daha zarar verici hale gelmektedir. Kara, deniz, hava, ve uzaydan sonra beşinci harekât alanı olarak görülen siber mekân üzerindeki saldırılar, siber güvenliğin önemine dikkat çekmektedir. Siber saldırılar, devlet otoritesini ve işleyişini tehdit etmektedir. Tüm bunlar kamu düzen ve otoritesi bağlamında değerlendirildiğinde başlı başına jeopolitik bir önem arz etmektedir.

Çalışmada teknolojik gelişmelerle birlikte siber sistemlerin ve siber mekânın önemine dikkat çekilmektedir. Fakat bu durum gerçek mekânın öneminin azaldığı anlamına gelmemektedir. Çünkü insan fizyolojik bir varlıktır ve yeme, içme, konaklama gibi fiziksel ihtiyaçlara sahiptir. İnsan her ne kadar siber mekân üzerinde siyasi, ekonomik, kültürel vb. birçok ihtiyacını giderse de hayati öneme sahip ihtiyaçlarının tamamına yakınını gerçek mekân üzerinden karşılamak zorundadır. Bu durumla ilgili olarak Markus (1993), "insan her ne yaparsa yapsın mutlaka bir mekân üzerinde yapar" diyerek gerçek mekânın önemini vurgulamıştır. Ayrıca siber mekân insanların ihtiyaçlarının tamamını karşılayabilseydi başka gezegenlerde yaşam belirtisi bulmak için uzay çalışmalarına gerek kalmazdı. Yani teknolojinin gelişimiyle birlikte siber mekânın önemi artmakta buna karşın gerçek mekânın önemi de kaybolmamaktadır. Bu durum, teknolojik dönüşümlerde gözardı edilmemesi gereken konuların başında gelmektedir.

Sonuç olarak özellikle Endüstri 4.0 teknolojileriyle birlikte insan-mekân olgularının değiştiği ve farklı bir boyut kazandığı görülmektedir. Çalışmanın coğrafya bilimi özelinde gerçek ve sanal dünyanın etkileşim ve yönetişimine bağlı olarak siber sistemlerin mekân üzerine etkisini ele alacak araştırmalara kaynaklık etmesi açısından fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Apis Cor. (2020). "The Worlds Largest 3d Printed Building". https://www.apis-cor.com/dubai-project, Erişim Tarihi: 07.12.2021.

Architect Magazine (2021). "Augmented Reality". https://www.architectmagazine.com/technology/products/augmented-reality, Erişim Tarihi: 01.12.2021.

Arslan, A. (2020). *Dördüncü Sanayi Devriminin (Endüstri 4.0) Emek Piyasaları Üzerindeki Etkileri.* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bell, D. (2009). Cyberspace/Cyberculture. *International Encyclopedia of Human Geography,* s.468-472. https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.00937-8

Betz, D. Stevens, T. (2011). *Cyberspace and the State: Toward a Strategy for Cyberpower*, Routledge.

Bıçakcı, S. (2014). NATO'nun Gelişen Tehdit Algısı: 21. Yüzyılda Siber Güvenlik. *Uluslararası İlişkiler*, 101-130.

Biber, A.B. & Daban, R. (2021). "5G'yi anlamak: Avantaj mı, tehlike mi?", ht tps://www.trthaber.com/haber/dunya/5gyi-anlamak-avantaj-mi-tehlike-mi-569083.html, Erişim Tarihi: 05.08.2021.

Boztaş, A. (2020). Endüstri 4.0'dan Toplum 5.0'a Uluslararası Toplumda Siber Güvenlik: Siber Alandan Toplumsal Alana Etkileri, (Ed; Çiğdem, S. ve Boztaş, A.), *Endüstri 4.0'dan Toplum 5.0'a Güncel Yaklaşımlar,* (65-86). Nobel Yayıncılık.

DOD Dictionary of Military and Associated Terms (2021). https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/dictionary.pdf?ver=idnWjT-PxzWCi3IHTV1-xQ%3d%3d, Erişim Tarihi: 20.09.2021.

Dodge, M. & Kitchin, R. (2001). *Atlas of Cyberpace*, Addison-Wesley Publication.

Dogansigorta, (2020). "Akıllı ev sistemleri hakkında bilmeniz gerekenler", https://blog.dogasigorta.com/akilli-ev-sistemleri-hakkinda-bilmeniz-gerekenler.html, Erişim Tarihi: 05.02.2022

Donanım Haber (2021). "İnternetin geleceği Metaverse nedir, nasıl alınır?", https://www.donanimhaber.com/metaverse-nedir-gelecek-burada--140595, Erişim Tarihi: 21.11.2021.

Endüstri 4.0 (2020). "4D Yazıcılar ve Akıllı Malzemeler", https://www.endustri40.com/4d-yazicilar-ve-akilli-malzemeler, Erişim Tarihi: 09.08.2021.

Gao, C. Guo, Q. Jiang, D. Wang, Z. Fang, C. & Hao, M. (2020). Theoretical Basis And Technical Methods Of Cyberspace Geography. *Journal of Geographical Sciences*. 1949-1964. https://doi.org/10.1007/s11442-019-1698-7

Gibson, W. (1984*). Neuromancer* (çev. S. Oğur), Altıkırkbeş Yayınları.

Harknett, R. J. Callaghan, P. & Kauffman R. (2010). Leaving Deterrance Behind: War-Fighting and National Cybersecurity, J*ournal of Homeland Security & Emergency Management,* 1-24.

Internet World Stats (2021). "World Internet Usage And Population Statistics", https://www.internetworldstats.com/stats.htm, Erişim Tarihi: 15.07.2021.

Kaptanoğu, B. (2000). *Bilgisayar Teknolojilerinin Gelişmesi ile Ortaya Çıkan Siber Mekân Kavramı ve Mimarlığa Olan Etkileri.* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Kara, M. (2013). *Siber Saldırılar- Siber Savaşlar ve Etkileri.* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Küçükali, A. (2020). *Gen Teknolojileri ve İnsan Hakları.* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Markus, T. A. (1993). Buildings as social objects. In B. Farmer ve H. Louw (eds.), *Companion to Contemporary Architectural Thought*, Routledge, 15–20

Max Roser, Hannah Ritchie & Esteban Ortiz-Ospina (2015). "Internet". https://ourworldindata.org/internet#citation, Erişim Tarihi: 15.07.2021.

Midson D. (2014). Geography, Territory and Sovereignty in Cyber Warfare. In: Nasu H., McLaughlin R. (eds), *New Technologies and the Law of Armed Conflict*. T.M.C. Asser Press, The Hague. https://doi.org/10.1007/978-90-6704-933-7_6

Oggusto,(2021). “Akıllı ev yaratmak için ihtiyacınız olanlar”, https://www.oggusto.com/teknoloji/akilli-ev-icin-en-iyi-teknolojik-urunler, Erişim Tarihi: 11.02.2022.

Oral, M. (2021). “Enerji Sektöründe Siber Güvenliğin Önemi”, AL -FARABI 9th International Conference on Social Sciences May 2-4, Nakhchivan University, Azerbaijan.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) (2005). “İnternet Tarihi”, http://www .internetarsivi.metu.edu.tr/tarihce.php, Erişim Tarihi: 17.07.2020.

People’s Daily Online (2019). “World’s first 5G remote surgery successfully operated in China”, http://en.people.cn/n3/2019/0115/c90000-9537898.html , Erişim Tarihi: 15.01.2022.

Pirobotik, (2022). “Karanlık fabrika”, https://pirobotik.com/karanlik-fabrika/, Erişim Tarihi: 05.02.2022.

Ramadhan, I. (2021). “The Implication of Cyberspace Towards State Geopolitics” https://journal.uinsgd.ac.id/index.php/politicon/article/view/12660, Erişim Tarihi: 01.10.2021.

Redshift (2021). “What is Augmented Reality, and How Can It Help Architects and Contractors?”, https://redshift.autodesk.com/what-is-augmented-reality/, Erişim Tarihi: 01.12.2021.

Robine, J. & Salamatian, K. (2014). Envisioning Cyber-geography. *Hérodote*, 123-139. https://doi.org/10.3917/her.152.0123

Rodrigue, J.P. (2020). “*The Setting of Global Transportation Systems*”, https:/ /transportgeography.org/contents/chapter1/the-setting-of-global-transportation-systems/, Erişim Tarihi: 06.08.2020.

Sabah Gazetesi (2020). “İlk Siber Saldırı Estonyadaydı...”, https://www.sabah .com.tr/gundem/2010/07/06/ilk_siber_saldiri_estonyadaydi, Erişim Tarihi: 25.11.2021.

Schwab, K. (2016). *Dördüncü Sanayi Devrimi.* (Çev. Z. Dicleli), Optimist Yayınları.

Sertçelik, A. (2015). Siber Olaylar Ekseninde Siber Güvenliği Anlamak, *Medeniyet Araştırmaları Dergisi,* 25-42.

Sheldon, B. J. (2014). Geopolitics and Cyber Power: Why Geography Still Matters, *The Journal of the National Committee on American Foreign Policy***,** 286-293 https://doi.org/10.1080/10803920.2014.969174

STM (2016). Temmuz eylül Dönemi Siber Tehdit Durum Raporu. *STM Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş.* https://farukcalikusu.files.wordpress.com/2016/10/siber-tehdit-durum-raporu-temmuz-eylul-2016.pdf, Erişim Tarihi: 20.09.2021.

Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) (2017). "Blokzincir", https://blokzincir.bilgem.tubitak.gov.tr/blok-zincir.html, Erişim Tarihi: 06.08.2021.

World Bank (2021). "Individuals using the internet (% of population)", https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS?end=2019&start=1990&view=chart&year=1990, Erişim Tarihi: 17.07.2021.

World Bank (2022). "Individuals using the internet (% of population)", https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS?type=shaded&view=map, Erişim Tarihi: 03.02.2021.

BÖLÜM 6

TÜRKİYE'NİN SINIRLARINI OLUŞTURAN NEHİRLER

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇINAR[1]

1. Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Karabük, Türkiye, muratcinar7633@gmail.com, Orcid ID: https://orcid.org/0000-0002-7436-2114

GİRİŞ

Sınırlar, bir devletin münhasır egemenliğini kullanma hakkına sahip olduğu bir bölgenin sınırları olarak tanımlanabilir. Bu sınırların dışında kalanlar ise başka bir devletin egemenlik alanıdır. Sınırdaş devletler arasındaki çatışmaları önlemek için, devletlere ait toprakların açık bir şekilde sınırlandırılması esastır. Tarih boyunca doğal engeller, devletler arasındaki üstün sınırlar olarak görülmüştür. Dağlar ve nehirler genellikle bir devletin doğal sınırları olarak kabul görmüştür. Bu uygulama doğal sınırlar teorisi olarak bilinir. Sıradağlar iki bölge arasında kesin bir ayrımı temsil etmektedir. Bunlar sadece iki alanı bölen jeolojik oluşumlar değil, aynı zamanda etnolojik ve kültürel anlamda da genellikle sınır bölgeleri özelliği de göstermektedir. Buna karşın, bir nehrin aynı şekilde gerçek bir sınır olup olmadığı sorgulanabilir. Bir nehrin doğal bir ayrım olup olmadığının belirlenmesi, bir dizi faktörün dikkate alınmasını gerektirir. Eğer biri sınır nehirlerine kültürel ve ekonomik açıdan yaklaşırsa, o zaman onlara bitişik yaşayan halklar için nehirler doğal bağlantılardır (Bouchez, 2008).

Sınırlar, bir ülkenin nerede bitip diğerinin nerede başladığını gösterir ve ülkenin coğrafi kapsamını belirler. Sınırları işaretlemek için dağ, göl veya nehir gibi coğrafi özellikler kullanıldığında, doğal sınır olarak bilinir. Nehirler uluslararası sınırların %23'ünü belirlemektedir. Nehirler ayrıca dünya çapında eyalet ve il sınırlarının %17'sini ve tüm ilçe düzeyindeki yerel sınırların %12'sini oluşturmaktadır. Güney Amerika'daki uluslararası sınırların neredeyse yarısı nehirler tarafından belirlemektedir. Özellikle Venezuela, Surinam, Guyana, Fransız Guyanası, Brezilya, Kolombiya, Bolivya, Paraguay ve Uruguay'ın uluslararası nehir sınırları dikkate değerdir. Nehirler genellikle eyaletler, şehirler ve ilçeler arasında yer aldığından, rutin olarak barajlar, hidroelektrik, sulama, taşkın yönetimi ve su kirliliğini içeren karmaşık siyasi tartışmaların merkezinde yer alırlar. Popelka ve Smith yaptıkları çalışmaya göre “Bir havza tamamen tek bir yetki alanında olsaydı, birçok sorunun ele alınmasını kolaylaştırırdı, ancak gerçek bu değildir" (Popelka & Smith, 2020).

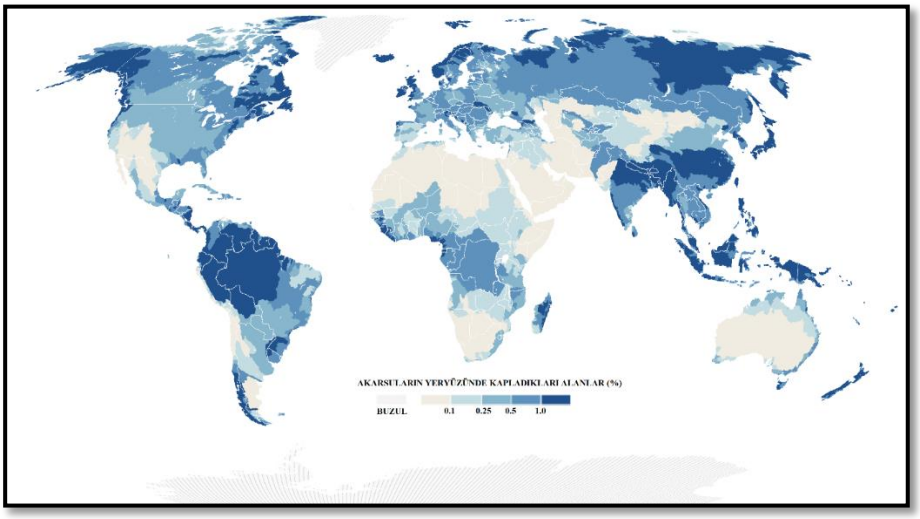

Şekil 1: Akarsuların Yeryüzünde Kapladıkları Alanlar (%) (NASA, 2022).

Allen ve Pavelsky, Dünya'nın toplam yüzeyinin ne kadarının nehirlerle kaplı olduğunu hesaplamak için Landsat tabanlı tekniklerini kullanmışlardır. Şekil 1'deki harita, nehir havzalarının akarsular ve nehirler tarafından kapsanan yüzey alanını göstermektedir. Hindistan ve Bangladeş'teki Brahmaputra Nehri, Brezilya'daki Amazon ve Rusya'daki Lena en geniş nehirler ve en geniş yüzey alanlarına sahip nehir ağları arasındadır. Ayrıca çalışmada gelişmemiş alanlarda daha fazla nehir alanı bulunmaktayken çok gelişmiş alanlarda daha az nehir alanının olduğunu tespit etmişlerdir. Allen, bunun nedeni olarak, "barajlar, sulama ve setler gibi su saptırmalarının nehir kanallarındaki su miktarını azalttığını" düşünmektedir (Allen , 2018). Akarsu havzalarının dünya üzerinde önemli bir yer kaplaması nedeniyle birçok ülkenin sınırlarının tamamı ya da bir kısmını akarsular oluşturmaktadır.

1892 tarihli bir ABD Yüksek Mahkemesi kararında nehirlerin sınır oluşturması ile ilgili olarak: "Hiçbir şey bir nehri sınır olarak almaktan daha doğal değildir" demektedir (Blomley, 2008). Tuna Nehri hakkında eseri olan Klaus Roth, nehirlerin "Sınır olabileceğini, ancak daha sıklıkla kültürel etkilerin yaşam çizgileri ve köprüleri olduklarını" savunmaktadır. Roth, ayrıca sınırların genellikle doğadan, ekonomiden veya kültür kaynaklı nedenlerle oluşmadığını, sınırları oluşturan etkenlerin hegemonya, askeri veya siyasi çıkarlar olduğunu ifade etmektedir. Tuna Nehri'nin rotası boyunca yalnızca

fikir ve eserleri yaymakla kalmadığını, aynı zamanda Tuna'nın aktığı havza boyunca ortak yaşamı paylaşan büyük toplulukları barındırdığını belirtmektedir. Nehirlerin sınır olarak rolünün fiziksel özellikler tarafından belirlenmediği açıktır. Ancak nehir boyunca uzanan bir sınır da salt sembolik bir yapı değildir. Aksine, nehirlerin - ayırıcılar ve bütünleştiriciler olarak - ikircikli rolü, arazide yaşayan ve arazi boyunca hareket eden insanların bakış açıları dikkate alınarak tam olarak anlaşılabilir (Krause, 2016).

Yüzyıllar boyunca devletler, siyasi bölünmeyi sağlamak ve sınırları oluşturmak için yeryüzünün sahip olduğu özellikleri kullandılar. Nehirler, sıradağlar, kıyı şeritleri, çöller, kanyonlar ve şelaleler ile sahip oldukları özelliklerle geçilmesi zor coğrafi ortamlar sunmaktadır. Sınır teşkilatları engebeliliği, bitki örtüsünü, izolasyonu ve diğer fiziksel caydırıcılık biçimlerini araçsallaştırırken (Boyce, Chambers, & Launius, 2019) sınır arazileri her zaman çeşitli ve çelişkili devlet gündemleriyle (örneğin, göçü caydırırken turizmi ve ticareti teşvik etmeyi amaçlayanlar) uyumlu değildir. Ayrıca, zorlu sınır manzaralarını araştırmaya, izlemeye, güçlendirmeye veya uygulamaya çalışan yetkililer için zorluklar ortaya çıkarabilmektedir (Nevins & Dunn, 2008).

Günümüz dünyasında ülke sınırlarının bir kısmı sömürge döneminin emperyalist izlerini taşımaktadır. Bu sınırlar genellikle cetvelle çizilmiş ve fiziki, beşerî ve ekonomik coğrafi özellikler dikkate alınmamıştır. Buna karşın bu özellikte olmayan sınırların belirlenmesinde coğrafi unsurların dikkate alındığı görülmektedir. Sınırların oluşturulduğu coğrafi mekân kimi zaman dağ veya çöl olurken kimi zaman da nehirler olmuştur. Nehirler ve kıyıları toplumların yaşam alanlarının başında gelmektedir. Anadolu, Hint, Çin, Mısır ve Mezopotamya gibi medeniyetler nehir kıyılarında hayat bulmuşlardır. Bu medeniyetler kendi içerilerinde çeşitli devletlere ev sahipliği yaparak onların varlıklarını sürdürmelerine aracılık etmişlerdir.

Nehirler, sınırlarını oluşturdukları devletlerin kimi zaman ortak kullandığı alan olurken kimi zaman savaşların yaşandığı alanlara dönüşmüşlerdir. Savaşların sebepleri ekonomik, etnik, dini, ideolojik nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Nehirlerin toplumların su, balık, enerji ve ulaşım ihtiyaçlarını karşılaması onların önemini artırmaktadır. Nehirler bulundukları havzalarda ana ulaşım arterleri olarak hizmet vermekle kalmaz yerleşimi, toplumsal ilişkileri ve günlük yaşamı şekillendirirler.

İnsanlık tarihi boyunca su stratejik bir doğal kaynak olmuştur. Su, dünya üzerindeki bütün canlılar için vazgeçilmez temel kaynaktır. Medeniyetlerin kurulabilmesi, gelişip güçlenmesi ve varlığını devam ettirebilmesi için sağlıklı, temiz ve güvenilir su kaynaklarına ulaşabilmesi önemlidir. Bu nedenle sahip olunan suyun yeterli miktar ve kalitede olması onu stratejik bir konuma taşımaktadır. İnsanlık tarihi su nedeniyle yok olmuş birçok medeniyete sayfalarında yer ayırmaktadır.

Sanayi Devrimi sonrasında hammadde ihtiyacının artması doğal kaynakların tahrip edilmesine neden olmuştur. Nüfus artışının her geçen gün su üzerindeki baskısı artmaktadır. Temel ihtiyaç olan su, insanın varlığını sürdürebilmesi için büyük önem arz etmektedir. Medeniyetler kuran suyun yokluğu, medeniyetleri de aynı zamanda yok edebilecek bir güce sahiptir. Dünya üzerinde var olan su kaynaklarının yetersizliğinin yaşandığı coğrafyalarda 21. Yüzyılda su savaşlarının çıkması muhtemeldir. Bunun yanı sıra su kaynaklarının sanayileşme, şehirleşme, enerji üretimi ve tarımsal faaliyetler gibi nedenlerle kirletilmesi suyun biyolojik, kimyasal ve fiziksel yapısı üzerinde geri döndürülemez etkiler bırakmaktadır. 20. Yüzyılın en önemli kaynağı petroldür. Petrol, birçok savaşın başlamasının nedenidir. 21. Yüzyılda petrol önemini kaybetmemiştir. Ancak günümüzde temiz su kaynaklarına duyulan ihtiyaç artmaktadır. Dünya çapında milyarlarca insan, yaşamın temel unsurlarından biri olan suya yeterli erişimden yoksundur. Devletler ve yardım kuruluşları, son yıllarda su sıkıntısı çeken bölgelerde yaşayan birçok canlıya erişim sağlamasına yardımcı olmuş olsa da küresel ısınmanın ve nüfus artışının zararlı etkileriyle sorunun daha da kötüleşeceği tahmin edilmektedir. Bu da önümüzdeki süreçte su kaynaklarına sahip ülkelerin işgal ve ilhak edilmesi ihtimalini artırmaktadır. 21. Yüzyıl politikalarının belirlenmesinde en önemli konulardan birisi su kaynakları olacaktır.

Su stresi veya kıtlığı, belirli bir alanda güvenli, kullanılabilir su talebinin su arzını aştığında ortaya çıkmaktadır. Talep tarafında, dünyadaki tatlı suyun büyük çoğunluğu -kabaca yüzde 70- tarım için kullanılırken, geri kalanı endüstriyel kullanımlar (yüzde 19) ve içme de dahil olmak üzere evsel kullanımlar (yüzde 11) arasında bölünmüştür. Arz tarafında, kaynaklar nehirler, göller ve rezervuarlar gibi yüzey sularının yanı sıra akiferler yoluyla erişilen yeraltı sularını içermektedir. Birçok tatlı su kaynağı uluslararası

sınırları aşmaktadır ve çoğunlukla ulusal hükümetler bu kaynakları iş birliği içinde yönetebilmiştir. 1948'den bu yana yaklaşık üç yüz uluslararası su anlaşması imzalanmıştır. Örneğin Finlandiya ve Rusya, sel, balıkçılık ve kirlilik dahil olmak üzere su yönetimi sorunları konusunda uzun süredir iş birliği yapmaktadır. Güney Asya'daki İndus Nehri ve Ortadoğu'daki Ürdün Nehri'nde olduğu gibi, su paylaşımı anlaşmaları diğer konulardaki sınır ötesi çatışmalara rağmen devam etmiştir (Felter & Robinson, 2022).

Dünya üzerinde nehirlerin sahip olduğu özellikler siyasi sorunların temelini oluşturmaktadır. Nehirler, özellikle yumuşak araziden geçerken, menderesler oluşturmaktadır. Ayrıca nehirler üzerinde kum adaları ve kumsallar meydana gelmektedir. Bu durum nehir kıyılarının sahip olduğu fiziksel özelliklerin değişmesine neden olmaktadır. Bu dinamik, nehirleri ortak sınır olarak kullanan ülkeler için çeşitli zorluklar oluşturmaktadır.

Nehirler uzun zamandan beri elverişli ancak zahmetli sınırlar olmuştur. Doğası gereği gezici olan nehirler, sınırların statik, bölgesel olarak sınırlı oluşumlar olarak kartografik tasvirlerine rutin olarak meydan okurlar. Bu tür bir dinamizm, devletin düzenleyici faaliyetlerine maddi ve kavramsal zorluklar getirerek, çeşitli güvenlikleştirme mekanizmaları aracılığıyla su kütlelerini sabitlemeye yönelik giderek artan heterodoks girişimlerle sonuçlanmaktadır (Thomas, 2021).

Son zamanlarda uluslararası ilişkiler alanının en önemli ilgi alanlarından birisi sınır aşan ve sınır oluşturan sulardır. Dünya'da 263 uluslararası nehir ve göl havzası yeryüzünün neredeyse yarısını kaplamaktadır. 145 devletin sınırlarının bir kısmı, 30 devletin ise sınırlarının tamamı bu havzaların içerisindedir. Ayrıca dünyada sınır aşan 300 akifer bulunmaktadır (UN Water, 2022). Sınır aşan veya sınır oluşturan su havzalarında yer alan devletler arasındaki ekonomik açıdan kalkınma, altyapı kapasitesi ile siyasi yönelim konularındaki farklılıklar, su kaynaklarının yönetimi ve geliştirilmesi mevzularının daha karışık bir duruma gelmesine neden olmuştur. Su kaynaklarından faydalanma noktasında devletler arasında önemli sorunlar yaşanabilmektedir. Yaşanan su sorunları bazı zamanlarda uluslararası platformlara da taşınmaktadır.

Uluslararası su hukuku ile ilgili çalışmalar oluşturulma aşamasındadır. Günümüze kadar kabul edilmiş uluslararası sözleşmeler, genellikle sınır aşan su kaynaklarının yönetimi ve korunması üzerine odaklanmıştır. Suyu tüm

detayları ile ele alan global ölçekte kabul görmüş herhangi bir uluslararası sözleşme bulunmamaktadır. Bununla beraber, Türkiye'nin sınır oluşturan ve sınıraşan sular ile ilgili siyaseti; suyun bir çatışma nedeni değil iş birliği aracı olduğu yönündedir. Türkiye, suyun sağladığı faydaların paylaşılması gerektiği, hakça, akılcı ve optimum kullanım ilkesi ile diğer kıyıdaş devletlere ciddi zarar verilmemesi ilkesini temel almaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2022).

1. TÜRKİYE'DE SINIR OLUŞTURAN NEHİRLER

Türkiye coğrafyasında İlkçağdan itibaren birçok devlet kurulmuş ve uzun yıllar hüküm sürmüştür. Bu devletler o günün şartlarına göre siyasi sınırlar belirlemişlerdir. Anadolu coğrafyasının sahip olduğu doğal unsurlar sınırların belirlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya yerleşen Türkler, Bizans sınırlarına kadar ulaşmışlardır. Sınırları korumak amacıyla bu bölgelerde uç beylikleri kurmuşlardır. Uç beyleri bulundukları bölgeyi muhtemel bir saldırıya karşı korumakla yükümlü olmalarının yanında düşman diyarlarına yapılacak saldırıları gerçekleştirirlerdi. Bu sınır bölgeleri kimi zaman dağlar, yaylalar, otlaklar ve akarsularla belirlenirdi. Sınır bölgelerinin sahip olduğu özellikler halkın yaşamı ve kültürü üzerinde de etkili olmuştur.

Türkiye, sahip olduğu coğrafi özellikler nedeniyle farklı sınır özelliklerine sahiptir. Türkiye'nin sekiz ülke ile siyasi sınırı bulunmaktadır. Bu sınırların önemli bir kısmını karalar oluştururken sınırların bazı bölümlerini ise nehirler oluşturmaktadır. Üç tarafı denizler ile çevrili bir yarımada olan Türkiye'nin İran ve Irak sınırlarının önemli bir kısmını sıradağlar oluştururken Yunanistan ve Bulgaristan sınırlarının önemli bir kısmı nehirler tarafından belirlenmiştir.

Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konum itibariyle sınırlarının güvenliği önem arz etmektedir. Özellikle kara sınırlarında güvenliğin sağlanması noktasında önemli sorunlar yaşanmaktadır. Bu nedenle Türkiye sınır güvenliğini sağlamak amacıyla farklı seçenekleri tercih etmektedir. Bazı sınırlarda tel örgüler ile önlemler alınırken Türkiye-Suriye ve Türkiye-İran sınırında ülkeye yasadışı geçişi ve kaçakçılığı önlemek amacıyla güvenlik duvarı inşa edilmiştir. Suriye sınırında inşa edilen duvar, Çin Seddi ve ABD-Meksika sınırındaki duvarlardan sonra dünyadaki en uzun üçüncü sınır duvarıdır.

Türkiye'nin toplam sınır uzunluğu 2.753 km'dir. Türkiye toplam sınırının yaklaşık olarak %32'sini Suriye, %22'si eski SSCB ülkeleri olan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan, %17'sini Bulgaristan ve Yunanistan, %17'si İran ve %12'si ise Irak sınırıdır. Türkiye'nin toplam sınırının yaklaşık %22'sini (615 km) nehirler oluşturulmaktadır. Bu sınırların %40'ı eski SSCB üyesi ülkeler (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan), %31'ini Yunanistan, %12'si Suriye ve geri kalan %11'i ise İran ve Bulgaristan sınırlarıdır (Yavuz H. , 1998). Türkiye, dünyada bütün komşularıyla nehir sınırına sahip olan ender devletlerdendir. Türkiye'nin sınıraşan ve sınır oluşturan su kaynaklarının toplam potansiyeli 66,4 milyar m³'tür. Bu su miktarının Türkiye'nin toplam su potansiyeli içindeki oranı %36'dır (Yıldız, 2022).

Türkiye'nin su kaynakları göl, nehir, rezervuar ve yeraltı kaynak sularından oluşmaktadır. Ülkemizdeki ortalama yağış miktarı 643 mm'dir. Bu yağış miktarı ile ülkemiz dünya ortalamasının oldukça altında yer almaktadır. Bu yağış miktarı, yıllık ortalama 501 milyar m³ suya karşılık gelmektedir. Bu miktarın 274 milyar m³'ü atmosferde buharlaşmaktadır, 69 milyar m³'ü ise yeraltı kaynaklarını beslemektedir. Netice olarak, 158 milyar m³ su, denizlere veya kapalı havzalardaki göllere, farklı boyutlardaki akarsular ile taşınmaktadır. Yeraltı sularına karışan 69 milyar m³'lük miktarın 28 milyar m³'ü kaynak suları ile yüzeyde akan sulara karışmaktadır. Komşu devletlerden ülkemiz sınırlarına gelen 7 milyar m³'lük su ile birlikte Türkiye'nin su potansiyeli 193 milyar m³'e ulaşmaktadır. DSİ'ye göre, mevcut teknik ve ekonomik koşullarda tüketilecek yüzey suyu potansiyeli 98 milyar m³ olarak belirlenmiştir. Belirlenen bu miktarın 95 milyar m³'ü ülkemizdeki akarsulardan ve 3 milyar m³'ü komşu devletlerden kaynağını alan akarsulardan sağlanmaktadır (Hakyemez, 2019).

Ülkemiz, sahip olduğu coğrafi konumu itibariyle su kaynakları bakımından zengin bir devlet değildir. Yarı kurak iklim kuşağı üzerinde yer alan ülkemiz sahip olduğu iklim şartları nedeniyle, kişi başına düşen yıllık su miktarı bakımından komşusu olan bazı devletler ile su kaynakları açısından zengin olan Kuzey Amerika ve Kuzey Avrupa ile kıyaslandığında daha az su kaynağına sahip olduğu görülmektedir. Su kaynakları açısından zengin olan devletlerde birey başına düşen yıllık su miktarı 10.000 m³ üzerindedir. Türkiye'de birey başına düşen yıllık su miktarı ise 1.350 m³ civarlarındadır. 2030 yılı tahminlerine göre ülkemizin nüfusunun 100 milyona ulaşması

beklenmektedir. Bu tarihlerde ülkemizde birey başına düşen su miktarının 1.000 m³ civarlarında olacağı tahmin edilmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 2022). Ülkemizin, birey başına düşen kullanılabilir su potansiyelini değerlendirildiğinde, su stresi yaşayan devletler arasında yer aldığı görülmektedir.

Tablo 1 : Türkiye'nin sınır oluşturan ve sınır aşan akarsuları, (DPT, 2007).

	AKARSU ADI	ÜLKE ADI
SINIR OLUŞTURAN SULAR	Meriç	Bulgaristan, Yunanistan, Türkiye
	Aras	Türkiye, Azerbaycan, İran, Ermenistan
	Arpaçay	Türkiye, Ermenistan
	Hezil Çayı – Habur Çayı	Türkiye, Irak
	Mutlu Deresi (Rezve)	Türkiye, Bulgaristan
	Asi Nehri	Türkiye, Suriye
SINIRAŞAN SULAR	Habur Çayı (Res-ul Ayn. Pınar)	Türkiye, Suriye
	Sacir Suyu (Fırat'ın kolu)	Türkiye, Suriye
	Nusaybin (Çağçağ Pınar)	Türkiye, Suriye
	Culap Deresi (Fırat'ın kolu)	Türkiye, Suriye
	B.Circop Suyu (Fırat'ın kolu)	Türkiye, Suriye
	Karacurum Çayı	Türkiye, Suriye
	Balık Suyu	Türkiye, Suriye
	Zerkan Suyu	Türkiye, Suriye
	Senpas Suyu	Türkiye, Suriye
	Fırat-Dicle Nehri	Türkiye, Suriye (sınır), Irak
	Büyük Zap Suyu (Dicle'nin kolu)	Türkiye, Irak
	Şemdinen Çayı (Zap'ın kolu)	Türkiye, Irak
	Drahini Deresi (Hezil'in kolu)	Türkiye, Irak
	Çoruh Nehri	Türkiye, Gürcistan
	Asi Nehri	Lübnan, Suriye, Türkiye
	Afrin Çayı (Asi Nehri'nin kolu)	Türkiye, Suriye, Türkiye
	Sabun Suyu (Afrin'in kolu)	Türkiye, Suriye, Türkiye
	Kura (Kür) Çayı	Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan
	Sarısı (Gürbulak sınır kapısı)	Türkiye, Iran
	Kocadere (Veleka)	Türkiye, Bulgaristan

Türkiye'den kaynağını alan akarsuların farklı ülkelerde denize dökülmesi komşu ülkeler ile Türkiye arasında sular üzerindeki egemenlik ve kullanımdan kaynaklanan birçok sorunun ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Aynı durum Meriç ve Asi Nehri gibi başka ülkelerden kaynağını alarak Türkiye'de denize dökülen akarsular için de geçerlidir. Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi özellikler nedeniyle birçok akarsuya kaynaklık etmektedir. Ülkemizin sekiz ülke ile sınırının olması bu akarsuların bir kısmının sınıraşan veyahut sınır oluşturan akarsu özelliğine sahip olmasına neden olmuştur. Bu da Türkiye'nin zaman zaman birden fazla ülke ile akarsulardan kaynaklı sorunlar yaşamasına yol açmaktadır.

Türkiye veya farklı ülkelerden kaynağını alan nehirlerin bir kısmı sınır aşan sular olarak kabul edilirken bazı nehirler ülkeler arasında sınır oluşturan sular olarak kabul edilmektedir. Sınır aşan veya sınır oluşturan sulardan kaynaklanan sorunların temelinde bu nehirlerin havzasında yer alan ülkelerin konumu, fiziki, beşerî ve ekonomik coğrafya özellikleri, ülkelerin suya olan ihtiyaçları, kullanım olanakları ile bu ülkelerin siyasi ve askeri güçleri sorunların boyutu üzerinde etkili olmaktadır.

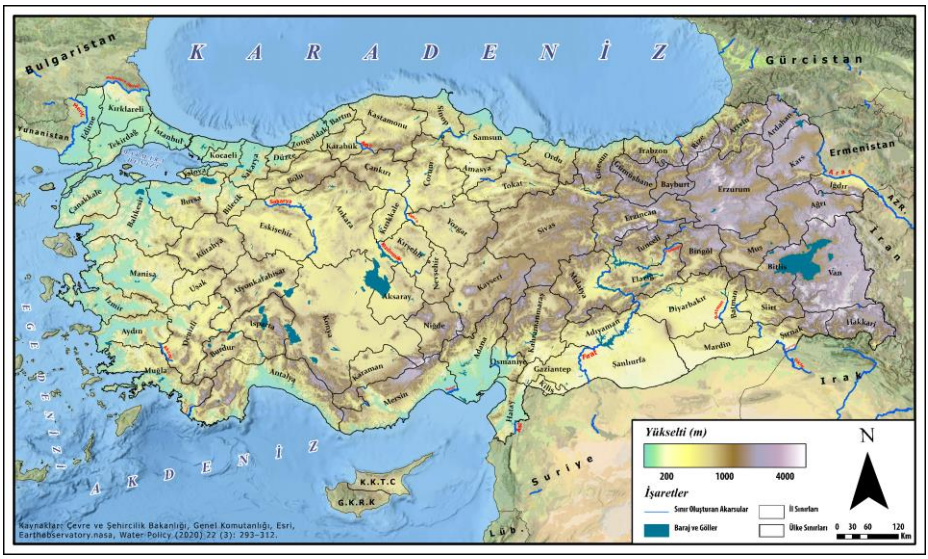

Şekil 2: Türkiye'nin Devlet ve İl Sınırlarını Oluşturan Nehirler.

Türkiye'de 25 akarsu havzası bulunmaktadır. Ülkemiz akarsularının önemli bir kısmı kaynağını sınırlarımız içinden almakta ve sınırlarımız içinden denize dökülmektedir. Bu akarsuların en önemlileri 1.151 km ile Kızılırmak, 824 km ile Sakarya, 584 km ile Büyük Menderes, 560 km ile Seyhan, 519 km ile Yeşilırmak, 509 km ile Ceyhan, 275 km ile Gediz ve 129 km ile Küçük Menderes nehirleridir. Ülkemiz içinde kaynağını alarak başka devletlerin kıyılarından denize dökülen akarsular ise Türkiye'de kalan kısımları ile 1.263 km ile Fırat, 512 km ile Dicle, 354 km ile Çoruh, 189 km ile Kura ve 548 km ile Aras nehirleridir. Kaynağını başka devletlerin topraklarından alarak Türkiye kıyılarında denize dökülenler ise Asi ve Meriç Nehirleridir (DSİ, 2022).

Tablo 2: Türkiye'nin Komşuları ile Sınır Oluşturan Nehirlerin Uzunlukları ve Kara Sınırına Oranları, (Bilen, ve diğerleri, 1992).

Komşu Ülkeler	Türkiye ile olan sınır uzunluğu (km)	Sınır teşkil eden nehir uzunluğu (km)	Kara sınırına olan oranı (%)
Suriye	877	76	9
Eski SSCB (Gürcistan, Ermenistan, Nahcivan)	610	243	40
İran	454	20	4
Irak	331	38	11
Bulgaristan	269	50	19
Yunanistan	212	188	89
Toplam	**2753**	**615**	**22**

Ülkemiz, sınırlarının %22'si nehirler tarafından oluşturulmaktadır. Bu nedenle nehir sınırlarının belirlenmesi ile ilgili teknik çalışmaların yanında bu su kaynaklarının ortak kullanımı ile ilgili muhatap komşu ülkelerle çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Buna karşın Türkiye, sınıraşan sular kapsamında birden fazla sorunlu nehre sahiptir. Türkiye'nin sınıraşan nehirlerinden Fırat ve Dicle Nehirleri ile ilgili birçok önemli sorun bulunmaktadır. Fırat ve Dicle ile ilgili sorunlarla kıyaslandığında Asi, Çoruh, Aras, Arpaçay ve Meriç Nehirleri ile ilgili sorunlar daha küçük boyuttadır.

1.1. Meriç Nehri

Meriç Nehri, Balkan Yarımadası'ndaki en büyük nehirlerden biridir. Meriç'in toplam uzunluğu 490 km, su toplama alanı 53.846 km²'dir (Prokhorov , 1974). Nehir, güney Bulgaristan'ın Dolna Banya kentinden, Rila Dağları'nın doğu kesiminde 2378 m yükseklikteki kaynağından çıkmaktadır. Nehir, daha sonra geniş bir ovadan (Filibe Vadisi) akmaktadır. Filibe'nin altındaki tepeleri aşarak, Yunanistan ve Türkiye topraklarına girmektedir. Bu kısım aynı zamanda vadinin en verimli bölümünü oluşturmaktadır (Kotlyakova., 2006).

Meriç Nehri, Rodop Dağları ile Balkan Dağları arasında bulunan tektonik kökenli çukurluğu takip eden doğu-batı doğrultusunda bir vadide akarak Dimitrovgrad şehrini geçmektedir. Kuzey yönünden gelen Sazlık

kolunu aldıktan sonra güneydoğu yönüne doğru akan Meriç, Bulgaristan-Yunanistan sınırını oluşturmaya başlamaktadır. Bu sınır uzunluğu yaklaşık 12 km'dir. Kapıkule Sınır Kapısı'nın bulunduğu bölgede Meriç Nehri bu üç ülke arasında sınır oluşturmaktadır (Şekil 3). Meriç Nehri, Bulgaristan sınırlarını terk ettikten sonra yaklaşık 16 km boyunca Türkiye-Yunanistan sınırını oluşturur. Bu mesafeden sonra Pazarkule Sınır Kapısı'nın bulunduğu bölgede Batı Trakya'dan gelen Arda Nehri, Meriç Nehri'ne katılmaktadır. Meriç Nehri, Lozan Antlaşması ile savaş tazminatı olarak Türkiye'ye verilen Karaağaç kasabası ile Edirne şehri arasındaki vadiden yaklaşık 13 km boyunca akar. Bu 13 km'lik mesafede nehir sadece Türkiye sınırları içerisinden akmaktadır. Nehir daha sonra tekrardan Türkiye-Yunanistan sınırını oluşturarak Ege Denizi'ne (Saroz Körfezi) kadar ulaşır. Meriç Nehri Enez yakınlarında sulak bir delta oluşturmaktadır.

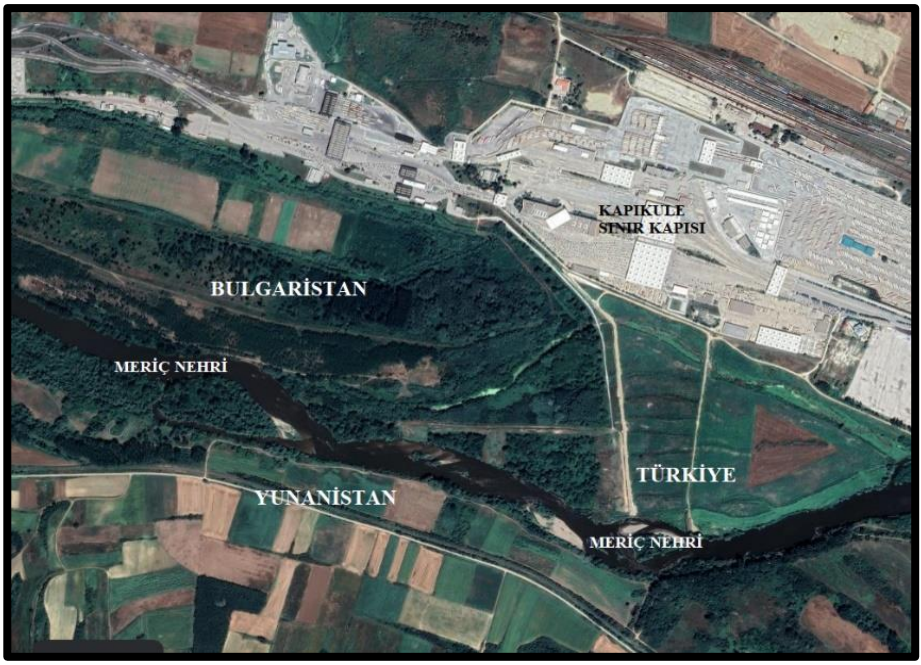

Şekil 3: Meriç Nehri'nin Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan Sınırının Kesiştiği Kapıkule Sınır Kapısı'nın Uydu Görüntüsü, (Google Earth, 2022).

Meriç Nehri, Bulgaristan topraklarında Maritsa veyahut Marica olarak Yunanistan'da ise Evros olarak adlandırılmaktadır. Meriç Nehri, Sofya-İstanbul demiryolu güzergahının bir kısmını oluşturmaktadır. Meriç Nehri'nin

oluşturduğu verimli vadi topraklar, özellikle Bulgaristan'da ihracat için yaygın meyve ve sebze yetiştiriciliğine uygundur. Bulgaristan sınırları içerisinde, Meriç ve kolları üzerinde birkaç büyük hidroelektrik ve sulama projesi gerçekleştirilmiştir (Britannica, 2022).

Meriç Nehri'nin Bulgaristan sınırları içerisindeki kolları Sazlık, Giopsu, Tundzha (Tunca), Krichima, Chepelar, Vycha, Erythropotamos'tır. Tunca Nehri, Edirne ili sınırları içerisinde Meriç Nehrine katılmaktadır. Arda Nehri, Türkiye-Yunanistan sınırında Pazarkule Sınır Kapısı yakınlarında Meriç Nehri'ne katılmaktadır. Ayrıca Türkiye sınırları içerisinde Ergene Nehri'nin suları Edirne'nin ilçesi İpsala yakınlarında Meriç Nehri ile buluşmaktadır.

Şekil 4: Meriç Nehri'nin Delta Oluşturarak Ege Denizi'ne Döküldüğü Deltanın Uydu Görüntüsü, (Google Earth, 2022).

Meriç Nehri'nin taşıdığı alüvyonlar, eğimin azaldığı alanlarda birikmektedir. Nehir, ayrıca Ege Deniz'indeki Saroz Körfezi'nde delta oluşturmaktadır. Bu oluşum sayesinde Enez ilçesi ve çevresinde ekolojik ve tarımsal faaliyet yapılmaktadır. Türkiye-Yunanistan arasında doğal bir sınır oluşturan Meriç Nehri'nin taşıdığı alüvyonlar zaman içerisinde talveg hattının veya nehir yatağının değişmesine ve Türkiye ile Yunanistan arasında siyasi ve askerî açıdan sorunların çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca Bulgaristan'ın sınırları içerisinde kurmuş olduğu baraj ve hidroelektrik santrallerinin yağış

dönemlerinde kapaklarını açması neticesinde oluşan taşkınlar Edirne'de önemli zararlara yol açmaktadır. Bulgaristan barajlarından Meriç'e bırakılan su miktarının, nehir yatak ve taşıma kapasitesinin üstüne çıkması bu sonucu doğurmaktadır. Yaz aylarında nehrin debisi azalmakta ve nehir üzerinde alüvyonların birikmesi nedeniyle oluşmuş olan kum adaları ortaya çıkmaktadır. Nehrin genişliği kum adaları nedeniyle bazı bölgelerde 40-50 metreye kadar düşmektedir. Debinin azalması ve kum adaları varlığı Meriç Nehri üzerinden her iki ülkeye doğru yasadışı geçişleri kolaylaştırmaktadır. Nehrin bu özelliği Türkiye-Yunanistan sınırında güvenlik sorunlarının çıkmasına neden olmaktadır. Yunanistan, Türkiye'den yasadışı geçişleri önlemek amacıyla sınırda 40 kilometre uzunluğunda çelik duvar inşa etmiş ve kaçakların Yunanistan üzerinden Avrupa'ya ulaşmasını engellemek amacıyla elektronik gözetim sistemleri kurmuştur.

1.2. Mutludere (Rezve)

Türkiye'de Rezve veya Mutludere olarak isimlendirilen akarsu Bulgaristan'da Rezovska veya Rezova Nehri olarak adlandırılmaktadır. Rezve Deresi 112 km uzunluğundadır ve kaynağı Türkiye'de Kofçaz'ın doğusunda Yıldız Dağları'nın Türkiye sınırlarında bulunan Paspala Deresi'dir. Kırklareli ilinin Paspala köyünden sonra Türkiye ile Bulgaristan arasında sınır oluşturarak Karadeniz'deki ağzı Rezovo kasabasına kadar devam etmektedir. Bu konum, Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısının en güney noktasını ve Türkiye'nin en kuzey noktasını, ayrıca Bulgaristan'ın en güneydoğu noktasını ve Türkiye Trakya'nın en kuzeydoğu noktasını oluşturmaktadır. Rezve'nin havzası 739 km²'dir. Bunun 555 km²'si Türkiye'de ve 184 km²'si Bulgaristan'dadır. Akarsuyun en büyük kolu Kocadere (Veleka)'dir (Bulgaristan İstatistik Kurumu, 2022).

Türkiye–Bulgaristan sınırının bir kısmını oluşturan Mutludere (Rezve) dağlık ve ormanlık bir araziden, yerleşimin çok az olduğu bölgelerden geçmektedir. Yıldız Dağları'nın engebeli arazisinde kıvrılarak sürekli yön değiştiren dere önce kuzeye yönelmektedir. Armutveren Köyü'nün doğusunda yer alan eski değirmen kalıntılarının bulunduğu bölgeyi geçtikten 1 km sonra doğuya dönerek Bulgaristan sınırını oluşturmaya ve Karadeniz'e doğru akmaya başlamaktadır. Rezve bu yolculuğu sırasında

birkaç küçük Bulgar ve Türk köyünün yakınlarından geçmektedir. Derenin aktığı bölgede doğal koruma alanları bulunmaktadır.

Arazinin Karadeniz'e doğru eğimlenmesi sonucunda bölgedeki akarsular kısa boyludur ve denize dik paralel-yarı paralel şekilde akmaktadır. Bölgenin en uzun akarsuyu Rezve Deresi'dir. Rezve deresi gerek akaçlama alanının büyüklüğü gerekse uzunluğu ile diğer akarsulardan farklı olmasının yanı sıra menderesli yapısı ile de daha yaşlı bir akarsu görünümündedir (Tüysüz & Tari, 2003).

Şekil 5: Rezve Deresi'nin Karadeniz'e Döküldüğü Bölgenin Uydu Görüntüsü, (Google Earth, 2022).

Rezve Deresi'nin bazı kolları yaz aylarında kurumaktadır. Bu nedenle derenin debisi bu mevsimde azalmaktadır. Ancak havzanın üst ve orta kısımlarındaki kaynak bölgelerinde 2-3 metre arasında derinliğe sahip göletler oluşmaktadır. Rezve Deresi kumlu ve alüvyonlu yatağı nedeniyle su kaybetmektedir. Nehir vadisi yoğun şekilde kazınmış, dik ve ormanlık kıyılara sahiptir. Rezve Deresi sularının 40 km mesafedeki Pabuç Dere Barajı'na aktarılması (İBB, 2022) ve İstanbul'a taşınması ile ilgili projeler Bulgaristan'da rahatsızlığa neden olmuştur (Gradat, 2022). Rezve Deresi ıssız ve bozulmamış orman alanlarından akmaktadır. Rezve'nin yamaçları yoğun

meşe ve kayın ormanlarıyla kaplıdır. Kayalık yamaçlarda yaygın Akdeniz makileri, nadir orkide türleri, sarmaşık, kuşkonmaz, şerbetçiotu ve yabani asma bulunmaktadır. Bulgar sahili, birçok kaya oluşumu, mağara ve uçuruma sahiptir. Hazar kaplumbağası, bacaksız kertenkele (sarı karınlı kertenkele) ve Avrupa'daki iki zehirli ejderha türünden biri olan kertenkele yılanı bu bölgede bulunmaktadır. Nehrin hızlı akan ve kimi zaman çamurlu olan sularında alabalık yakalanmaktadır (Natov, 2022).

Rezve Deresinin Karadeniz'e döküldüğü Türkiye sınırındaki Rezovo köyünde 2000 yılında inşa edilen "Aziz İvan" şapeli yükselmektedir. Avrupa Birliği'nin dış sınırı olarak nehir boyunca sınırlı bir erişim rejimi vardır. Rezve Deresi'nin Bulgaristan tarafında deniz girilip balık avlanabilirken Türk topraklarında sınır bölgesine girmek ve fotoğraf çekmek yasaktır.

1.3. Asi Nehri

Asi (Orontes) Nehir havzasının, %69'u Suriye Arap Cumhuriyeti'nde, %23'ü Türkiye'de ve %8'i Lübnan'da olmak üzere toplam 24.660 km² alana sahiptir. Asi Nehri hem sınıraşan ve hem de Türkiye ile Suriye arasında sınır oluşturan bir nehirdir (Lehner, Verdin, & Jarvis, 2008). Asi, kuzey yönünde ve Batı Asya'dan Akdeniz'in Levant kıyı şeridine akan bölgedeki tek nehirdir. Lübnan Dağları'ndan kaynağını alan nehir, Lübnan sınırlarında 40 km akmaktadır. Suriye sınırları içerisinde kuzeye doğru yaklaşık 325 km yol alan nehir Akdeniz'e kalan 88 km'lik son yolculuğunu tamamlamak için Türkiye sınırından girmektedir (UNESCO, 2002).

Asi Nehri, Lübnan Dağları ile Anti Lübnan Dağları'nın (Cebel üş Şarki) arasında yer alan Bekaa Vadisi'nde Baalbek şehri yakınlarındaki Rasul-Ayn ve Al-Labwah nehirlerinin birleşmesi ile oluşmaktadır. Asi Nehri kuzey yönünde hareket ederek Suriye sınırlarına geçmekte ve Suriye'deki Hama Gölünü beslemektedir. Asi Nehri, Hama civarlarında kendisine katılan diğer kollarla birlikte Ghab Ovası'nın tarımsal üretimine katkıda bulunmaktadır. Nehir, Humus şehrinin de su ihtiyacını karşılamaktadır (Dalar, 2010). Ortadoğu'da Kuzey Levant bölgesinin ana nehri olan Asi vadisi boyunca Humus, Hama, Jisr al-Shughur ve Antakya gibi önemli şehirler bulunmaktadır.

Yıllar boyunca, Asurlular, Babiller ve Persler Asi Nehri'ne hâkim olmak için çeşitli devletlerle mücadeleler yapmışlardır. Bu mücadeleler bu

devletlerin zayıflamalarına neden olmuş ve Büyük Makedon Kralı İskender'in bu bölgeye hâkim olmasının yolunu açmıştır. İskender'in halefleri olan Seleukos İmparatorluğu, Asi havzasına ilk barışı ve refahı getirenlerdir. Apamea'daki Makedon yerleşimciler, bir Makedon nehir tanrısından dolayı ona Axius adını verdiler. Nehrin Arapça adı "al-'Āṣī" Axius isminden türetilmiştir. Halk etimolojisi, nehrin bölgedeki diğer nehirlerden farklı olarak güneyden kuzeye doğru aktığı gerçeğine atfettiği Arapça'da tesadüfen "asi" anlamına gelmektedir. Bereketli Hilal'de güneye akan diğer tüm nehirlerin aksine, Asi Nehri kuzeye akmaktadır. Bu durum Büyük Rift Vadisi'nin oluşturduğu topografya ile açıklanabilir. Doğu Afrika'nın Büyük Göller bölgesinden başlayan ve Kızıldeniz yoluyla Lübnan'a kadar uzanan bu volkanik yarık (Rift Vadisi) Asi Nehri'nin akış yönünü etkilemiştir (Fitchett & Deford, 2022).

Şekil 6: Türkiye-Suriye Sınırının Bir Kısmını Oluşturan Asi Nehri'nin Uydu Görüntüsü, (Google Earth, 2022).

Asi Nehri, Türkiye ve Suriye arasındaki doğal sınırı oluşturduktan sonra Türkiye sınırından içeriye geçmektedir. Suriye ve Türkiye tarafından paylaşılan Afrin Nehri (131 km), Asi Nehri'nin önemli bir koludur. Afrin Nehri, Gaziantep'te Kartal Dağları'nın güney yamaçlarından kaynağını alarak Suriye sınırını geçer ve adını aldığı Afrin şehrine ulaşır. Nehrin %43'ü Suriye, %57'si Türkiye topraklarından akmaktadır. Geçmişte Afrin Nehri doğal olarak Amik Gölü'ne sularını boşaltmaktaydı. Bugün nehir, Nahr al Kowsit kanalı aracılığıyla suyunu boşaltmakta ve Asi Nehri'ne doğru yönelmektedir. Karasu, Asi Nehri'nin ikinci ana koludur. Toplam uzunluğu 120 km olan nehir, Türkiye'den kaynağını almakta ve daha sonra Suriye-Türkiye sınırının küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Karasu'nun %97'si Türkiye, %3'ü Suriye topraklarındadır. Karasu, Antakya'nın kuzeyinde Afrin Nehri ile birleştiği yerde Asi Nehri'ne dökülmektedir (UN-ESCWA, 2013).

1.4.Aras Nehri

Ermeni geleneğine göre nehir, Ermeni patriği Haik'in büyük torunu Arast'ın adını almıştır (Manndorff & Schmidheiny, 1981). İslamiyet döneminde Aras Nehri, Arap dilinde al-Rass olarak ifade edilmiştir. Ancak Farsça-Türkçe kaynaklarda adı Aras olarak geçmektedir (Encyclopaedia Iranica, 2022). Strabon'un aktardığı bir efsaneye göre, eski çağlarda Ermenistan'daki Aras Nehri Hazar Denizi'ne dökülmüyor, ovalara yayılıyor ve çıkışı olmayan bir göl oluşturuyordu. Strabon, Ermenistan'da üzümün yetişmediği birçok dağ ve yaylanın bulunduğunu ancak buna karşın Aras vadisinde çok sayıda meyve ağacı, yaprak dökmeyen bitki ve zeytin ağaçlarının varlığından eserinde bahsetmektedir (Strabon, 2022). Modern tarihte Aras, siyasi sınırı belirleyen coğrafi bir unsur olarak önem kazanmıştır. Aras nehrinin kuzeyinde Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Kuzey Kafkasya Dağıstan Cumhuriyeti'nin topraklarının da bulunduğu coğrafya, 19. yüzyılda Ruslar tarafından işgal edildiği zamana kadar İran topraklarıydı (Andreeva , 2007). Gülistan Antlaşması ve Türkmençay Antlaşması hükümlerine göre Aras nehri, Rusya İmparatorluğu ile İran Kaçar Hanedanlığı arasında sınır olarak kabul edilmiştir. Modern zamanlarda genel kabul görmese de 19. yüzyıl sınır değişiklikleri ile Aras Nehri, Avrupa ile Asya arasındaki kıtasal sınır çizgisini belirlemiştir. (Meyer & Brysac, 2006).

Batı-doğu yönünde akan Aras Nehri'nin toplam uzunluğu 1072 km'dir. Nehrin 548 km'si Doğu Anadolu Bölgesi'nin sınırları içerisinde yer almaktadır. Aras Nehri, kaynağını 3193 metre rakıma sahip Bingöl Dağları'nın kuzey ve kuzeybatı yamaçlarından almaktadır (Arınç, 2013). Aras Nehri, Tekman Yaylası'ndaki kolları alarak kuzeye yönüne doğru akmaktadır. Mescitli (Söylemez) Boğazı'nı geçtikten sonra, Pasinler Çayı'nı bünyesine katarak Erzurum ili sınırlarından çıkmaktadır. Aras, Kars ili sınırlarında, Karakurt Boğazı'na ulaşmaktadır. Bu noktada Zaraphane Deresi, Aras Nehri'ne katılmaktadır. Nehir, batıdan doğuya doğru akmaya devam etmektedir. Aras Nehri akışı boyunca güney yönünde; Todan, Demirkapı ve Kaput, kuzey yönünde; Kağızman, Azathan ve Kötek Derelerini alarak ilerler. Kars'ın Digor ilçesine bağlı Halıkışlak köyünde Ermenistan ile siyasi sınırı belirleyen Arpaçay'ı bünyesine katmaktadır (Tuysüz, 2004).

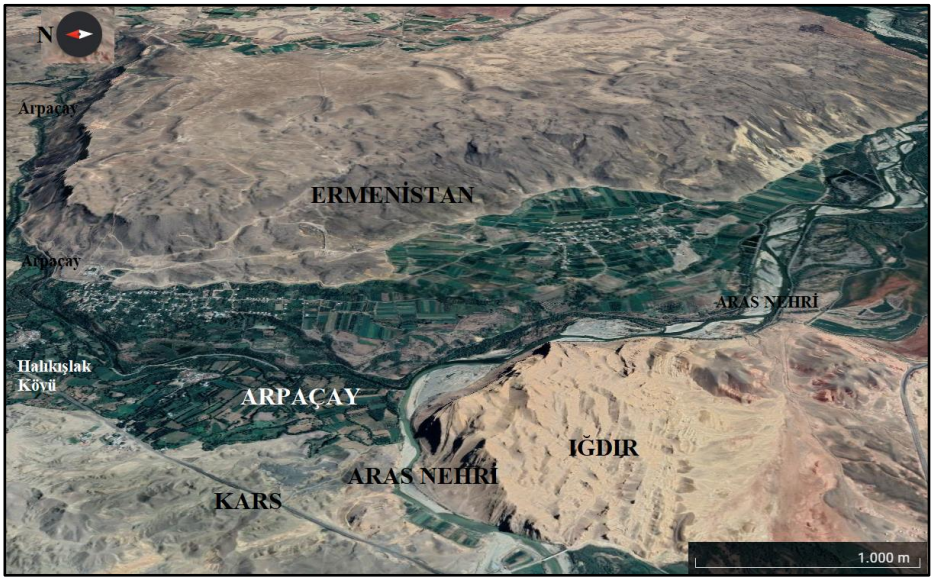

Şekil 7: Aras Nehri ve Arpaçay'ın Oluşturduğu Türkiye-Ermenistan Sınırının Uydu Görüntüsü, (Google Earth, 2022).

Aras Irmağı'nın önemli bir kolu olan Arpaçay, Kars'ın doğusunda Ermenistan ile Türkiye sınırını belirlemektedir. Arpaçay'ın en önemli kolları Kars ve Karahan Çaylarıdır. Çıldır Gölü'nden kaynağını alan Telek Deresi'de Arpaçay'a katılmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı , 2022).

Şekil 8: Aras Nehri ve Oluşturduğu Sınırların Uydu Görüntüsü, (Google Earth, 2022).

Aras Nehri batıda Horasan fayından sonra Kağızman Depresyonunu boydan boya geçtikten sonra Tuzluca ve Iğdır depresyonlarının bulunduğu bölgeye ulaşır. Daha sonra 140 km'lik bir mesafede önce Ermenistan, sonra da Nahcivan sınırlarını çizerek doğuya yönelen Aras Nehri, İran, Dağlık Karabağ ve Azerbaycan sınırlarını da belirledikten sonra Mugan Çölü'ne girmektedir. Ardından Cevad Boğazı civarında yine Doğu Anadolu Bölgesi'nden doğan Kura Nehri ile birleştikten sonra ortak bir delta oluşturarak Hazar Denizi'ne dökülmektedir (Arınç, 2013)

1.5.Hezil Çayı

Hezil Çayı, Dicle Nehri'ne dökülen Habur Çayı ile Dicle Nehri'nin önemli bir koludur. Hezil Çayı 120 km uzunluktadır. Hezil'in 67 km'si Şırnak ili sınırları içerisinde yer almaktadır (Şırnak İl Özel İdaresi, 2022). Hezil Çayı, Şırnak'ın kuzeyinde bulunan dağlık bölgeden kaynağını almaktadır. Hezil, Şırnak ilinin Uludere ve Silopi ilçeleri sınırları içerisinde akmaktadır. Hezil Çayı, yüksek rakımlı dağlardaki karların erimesi ile beslenmektedir. Yaz aylarında bile yüksek dağlarındaki karlar Hezil Çayı'nı beslemeye devam etmektedir. Eriyen karlar Hezil'in debisinin yüksek olmasını sağlamaktadır. Derin vadiler içerisinde akan Hezil Çayı hidroelektrik potansiyeli yüksek bir

akarsudur. Bu nedenle nehir üzerinde DSİ tarafından çeşitli çalışmalar yapılmaktadır(Şekil 9).

Şekil 9: Irak Sınırında Hezil Çayı Üzerine İnşa Edilmiş Olan DSİ Barajının Uydu Görüntüsü, (Google Earth, 2022).

Türkiye - Irak sınır bölgesinde Şırnak'tan Hakkari'ye kadar olan alanda DSİ tarafından yapımına başlanan 11 barajdan Silopi Barajı, Hezil Çayı üzerine kurulmuştur. Şırnak-Hakkâri arasında Irak sınırına sıfır noktasında, DSİ tarafından ihalesi 2008 yılında yapılan barajlar sulama, enerji ve taşkın önlemenin yanı sıra Irak'tan Türkiye'ye yasadışı geçişlerin önlenmesinde büyük rol oynamaktadır. Barajların su toplama alanlarındaki mağara ve sığınakların su altında kalması ile terör örgütü PKK lojistik anlamda büyük kayıplar yaşamıştır. Uludere'nin Hezil ve Ortasu çayları üzerindeki barajlar Uludere, Ballı, Kavşaktepe, Silopi, Şırnak, Musatepe ve Çetintepe barajlarıdır (Yavuz & Bulut, 2022). Silopi ve Şırnak Barajları inşası 2008 yılında başlamış ve 2011 yılında faaliyete geçmiştir (DSİ 10 Bölge Müd., 2022).

Hezil Çayı, Türkiye-Irak sınırının bir kısmını oluşturmaktadır. Kuzeyden güneye Irak sınırına doğru akan Hezil Çayı üzerinde Silopi Barajı

inşa edilmiştir. Baraj konumu itibariyle Irak sınırına yaklaşık 600 metre uzaklıktadır. Barajdan sonra akışa geçen Hezil Çayı, Türkiye-Irak sınırını oluşturmaya başlamaktadır. Hezil Çayı daha sonra güneybatı yönüne doğru akışa geçmektedir. Habur sınır kapısına yakın bir bölgede Habur Çayı'na karışmaktadır. Daha sonra iki akarsu birleşerek yaklaşık 25 km batıya doğru yol aldıktan sonra Irak-Suriye sınırını oluşturan Dicle Nehri'ne ulaşmaktadır.

Hezil Havzası, Cudi Dağlarının güneyinde yer alan Cizre ve Silopi ovalarının Suriye ve Irak'a sınır oluşturan kısmında yer almaktadır. Sınır boyunca batıda Dicle Nehri, doğuda ise Dicle Nehri'nin kollarından biri olan Hezil Çayı bulunmaktadır. Güneye doğru yükseltisi azalan Silopi ve Cizre ovaları, Hezil Çayı, Habur Çayı ve Dicle Nehri'nin kesiştiği noktada en alçak seviyeye ulaşmaktadır. Bu bölgede bir sulak alan oluşmuştur. Hezil Çayı kıyılarının önemli bir kısmı tarım alanları, sazlık ve çayırlar, taşkın alanları, taşlık düzlükler ve adalar, su basar söğüt toplulukları ve bozkırlardan oluşmaktadır. Nehir kıyısının sahip olduğu zenginlik nedeniyle nadir kuş türleri için önemli bir yaşam alanı ve üreme sahasıdır. Dicle Nehri ile Hezil Çayı'nın kesiştiği bölgede bulunan sulak alan kış aylarında kuşlar için önemli bir konaklama alanıdır. Sınır bölgesi başta olmak üzere alanın bir kısmı askeri kullanıma aittir (Gençay & Kılıç, 2022).

Şekil 10: Türkiye-Irak Sınırındaki Habur Sınır Kapısı ve Hezil Çayı'nın Uydu Görüntüsü, (Google Earth, 2022)**.**

Hezil Çayı, bölgedeki terör eylemleri nedeniyle halkın rekreasyon veya turizm amacıyla uzun süre yararlanamadığı bir akarsudur. Şırnak ilinde PKK terör örgütü kamplarının olduğu ve bazı dönemler şiddetli çatışmaların gerçekleştiği Bestler Dereler'de gerçekleştirilen operasyonlar neticesinde sağlanan güven ve huzur ortamı sayesinde yöre insanı bölgedeki yaylara çıkmaya, çevresi dağlarla çevrili olan ve bazı bölümlerinde kumsallara sahip Hezil Çayı'nda yüzmeye ve balık avlamaya, çevrede doğa yürüyüşleri yapmaya başlamışlardır (DHA, 2022). Ancak Cudi Dağı eteklerindeki kömür ocaklarından çıkan kirli sular, Hezil ve Habur Çaylarına karışmakta ve çevreyi kirletmektedir (Evrensel, 2022).

3. SONUÇ

İnsanoğlu hayatta kalmak için suya ihtiyacı vardır. Suyun varlığı bir ülkenin ekonomisini, toplumsal yapısını, kültürünü, ilerlemesini ve siyasetini etkilemektedir. Eski zamanlardan günümüze kadar toplumlar suya sahip coğrafyalarda devletler kurmuş ve yeri geldiğinde bu su kaynaklarına sahip çıkmak ve onu korumak amacıyla savaşlar yapmışlardır. Bu gerçek Nil, Fırat, Dicle, Ganj, Brahmaputra, Mekong, Sarı Irmak gibi birçok akarsu havzası için geçerlidir. Su havzaları ve akarsular devletlerin sınırlarını oluşturan unsurlardandır. Nil ve Mekong gibi birçok nehir birkaç ülkenin sınırlarını aşmaktadır. Bazı akarsular birçok ülkenin de sınırını oluşturmaktadır. Su kütleleri her zaman ülkeler arasında doğal sınırlar oluştururken insanları da suyu barışçıl bir şekilde paylaşmanın yollarını bulmaya zorlamıştır. Bu nedenle bazı ülkeler ortak kullandıkları nehirler ve göllerin paylaşıma dair anlaşmalar imzalamıştır. Nehirler, suyun temini, kontrolü, kullanımı ve yaşamın devamı için büyük önem taşımaktadır. Bir ulusun su kaynaklarının kontrolü, bir devletin hayatta kalması açısından hayati olarak kabul edilmektedir. Sularla ilgili anlaşmazlığın olduğu bölgelerde gerilim ve çatışma ortamı hidro-politik faktörlerin önemini ortaya çıkarmaktadır.

21. yüzyılda potansiyel tatlı su kaynakları kurumaktadır. Küresel iklim değişikliği ülkelerin hidro politikalarının belirlenmesinde etkili olmaktadır. Dünyada nüfus artışı nedeniyle sınırlı kaynaklar yetersiz kalmaktadır. Su kaynaklarına erişim ve bunların kontrolü için yapılan savaşların yakın gelecekte artması muhtemeldir. Geçmişten bugüne ülkeler ve insanlar arasında doğal sınırları oluşturan akarsular, günümüzde

hidrojeopolitiğin en önemli aktörü olmuştur. Kuraklık ve iklim değişikliği, su temelli diplomasiyi 21. yüzyılda çok önemli hale getirecektir. Su, potansiyel çatışmalara ortam hazırlarken, aynı zamanda küresel iş birliğini de sağlayabilmektedir. Su, devletlerin önemli bir güvenlik kaygı nedenidir. Bu nedenle devletler tarafından dikkate alınması gereken önemli bir sorundur. Türkiye'nin sınır aşan ve sınır oluşturan akarsularının komşu ülkeler ile kullanımı noktasında hidropolitik faktörler dikkate alınarak politikalar üretmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Allen , G. (2018). Global extent of rivers and streams. Science, 585-588.

Andreeva , E. (2007). Russia and Iran in the Great Game: Travelogues and Orientalism. Londra: Routledge.

Arınç, K. (2013). Türkiyenin İç Bölgeleri. Erzurum:: Eser Ofset Matbaacılık.

Bilen, O., Uşkay, S., Moigne, G., Barghouti, S., Feder, G., Garbus, L., & Xie, M. (1992). Comprehensive water resources management: an analysis of Turkish experience. Environmental Science.

Blomley, N. (2008). Simplification is complicated: property, nature, and the rivers of law. Environment and Planning A , 40 (8), 1825–1842.

Bouchez, L. (2008). The Fixing of Boundaries in International Boundary Rivers. Cambridge : Cambridge University Press.

Boyce, G., Chambers, S., & Launius, S. (2019). Bodily inertia and the vveaponization of the sonoran desert in US boundary enforcement: A GIS modeling of migration routes through Arizona's altar valley. Journal on Migration and Human Security, 7(1), 23-35.

Britannica. (2022). https://www.britannica.com/place/Maritsa-River Erişim Tarihi: 11.02.2022

Bulgaristan İstatistik Kurumu. (2022, 02 02). https://nsi.bg/sites/default/files/files/publications/God2017.pdf Erişim Tarihi: 02.02.2022

Dalar, M. (2010). Asi Nehri'nin Türkiye-Suriye İlişkileri Üzerindeki Etkisi ve Geleceği. Ortadoğu Analiz Dergisi,, 2 (15), 107.

DHA.(2022,).Demirören Haber Ajansı: https://www.dha.com.tr/gundem/bestler-dereler-silahlarin-susmasiyla-tatilcilerle-doldu-1596887 Erişim Tarihi: 12.02.2022

Dışişleri Bakanlığı. (2022). https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-su-politikasi.tr.mfa#:~:text=%C3%9Clkemizdeki%20ki%C5%9Fi%20ba%C5%9F%C4%B1na%20d%C3%BC%C5%9Fen%20y%C4%B1ll%C4%B1k,1.000%20metrek%C3%BCp%20civar%C4%B1nda%20olaca%C4%9F%C4%B1%20%C3%B6ng%C3%B6r%C3%BClmektedir. Erişim Tarihi: 09.02.2022

DPT. (2007). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)- Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı- https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/09_

ToprakveSuKaynaklar%C4%B1n%C4%B1nKullan%C4%B1m%C4%B1veY%C3%B6netimi.pdf., Erişim Tarihi: 11.02.2022

DSİ 10 Bölge Müd. (2022). https://bolge10.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/1070 Erişim Tarihi: 10.02.2022

DSİ. (2022). Toprak Su Kaynakları (Devlet Su İşleri). https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/754 Erişim Tarihi: 11.02.2022

Encyclopaedia Iranica. (2022). https://iranicaonline.org/articles/araxes-river Erişim Tarihi: 12.02.2022

Evrensel. (2022). https://www.evrensel.net/haber/403296/komur-ocaklari-hezil-ve-habur-caylarini-zehirliyor Erişim Tarihi: 12.02.2022

Felter , C., & Robinson, K. (2022). Council on Foreign Relations. https://www.cfr.org/backgrounder/water-stress-global-problem-thats-getting-worse#:~:text=Water%20stress%20or%20scarcity%20occurs,given%20area%20exceeds%20the%20supply.&text=On%20the%20supply%20side%2C%20sources,as%20groundwater%2C%20accessed%20through%20a Erişim Tarihi: 09.02.2022

Fitchett , J., & Deford, M. (2022). A River Called Rebel. https://archive.aramcoworld.com/issue/197303/a.river.called.rebel.htm adresinden alındı, Erişim Tarihi: 11.02.2022

Gençay, A., & Kılıç, D. (2022, 02 12). https://www.dogadernegi.org/cizre-ve-silopi/ adresinden alındı

Google Earth. (2022). https://earth.google.com/web/@41.7122397,26.35482384,41.27756722a,3283.30312451d,35y,0h,0t,0r Erişim Tarihi: 01.01.2022

GoogleEarth.(2022). https://earth.google.com/web/@40.7258955,26.03567716,0.7526029a,4177.87761633d,35y,94.24122934h,59.60657898t,-0r Erişim Tarihi: 01.01.2022

GoogleEarth.(2022). https://earth.google.com/web/search/Mutludere/@41.98197922,28.02808547,2.06806554a,1167.42925729d,35y,-86.91081218h,60.00140005t,-0r/data=CigiJgokCfzX_DaDyERAEQ-zz9ourURAGZbyeu-m2URAIZnghBU1sURA Erişim Tarihi: 01.01.2022

GoogleEarth.(2022). https://earth.google.com/web/@35.92523739,36.50688619,280.26787477a,237795.04333925d,35y,0h,0t,0r Erişim Tarihi: 11.02.2022

GoogleEarth.(2022). https://earth.google.com/web/search/Habur+%c3%87ay%c4%b1,+Irak/@37.15392046,42.57773568,397.70548972a,5564.00226453d,35y,0h,0t,0r/data=CigiJgokCSgWNdMfEEJAEcifsbPK-EFAGTrb6zbATkJAIYqye7K0DkJA Erişim Tarihi: 01.01.2022

GoogleEarth.(2022). https://earth.google.com/web/search/Hez%c4%b1l+%c3%87ay%c4%b1,+%c5%9e%c4%b1rnak/@37.33720777,42.73237958,597.70236549a,1401.49723733d,35y,-0h,0t,0r/data=CigiJgokCTUV3E3Mr0NAEW215Z6mnkFAGdgDIzTdCERAIUj8gG3yKzxA Erişim Tarihi: 12.02.2022

Gradat.(2022,). https://gradat.bg/news/2008/08/04/534025_digata_na_reka_rezovska_e_zastrashena_ot_razrushavane Erişim Tarihi: 10.02.2022

Hakyemez, C. (2019). Su: Yeni Elmas. İstanbul: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.

İBB. (2022). Altyapı ve Enerji Yönetimi: http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/Documents/yatirimlar/altyapi_ibb.pdf Erişim Tarihi: 10.02.2022

Kotlyakova., V. (2006). Марица // Словарь современных географических названий. Yekaterinburg: U-Factoria.

Krause, F. (2016). Rivers, borders, and the flows of the landscape. A. Kannike, & M. Tasa içinde, (2016) The Dynamics of Cultural Borders. Approaches to Culture Theory (s. 24-45). Tartu: University of Tartu Press.

Lehner, B., Verdin, K., & Jarvis, A. (2008). New global hydrography derived from spaceborne elevation data. Eos, Transactions. AGU, 89(10): 93-94.

Manndorff, E., & Schmidheiny, J. (1981). Armenia, past and present. New York: Armenian Prelacy.

Meyer, K., & Brysac, S. (2006). Tournament of Shadows: The Great Game and the Race for Empire in Central Asia. Berkeley: Counterpoint Press.

Natov, E. (2022). Резовска река - още един поглед към България. https://www.banker.bg/sudbi/read/rezovska-reka-oshte-edin-pogled-kum-bulgariia Erişim Tarihi: 10.02.2022

Nevins, J., & Dunn, T. (2008). Barricading the border. NACLA Report on the Americas, 41 (6), 21-25.

Popelka, S., & Smith, L. (2020). Rivers as political borders: a new subnational geospatial dataset. Water Policy , 22 (3): 293–312.

Prokhorov , A. (1974). Марица // Ломбард — Мезитол. Большая советская энциклопедия.

Strabon.(2022).Strabon11.Kitap,14.Bölüm. https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0198:book=11:chapter=14&highlight=plains Erişim Tarihi: 12.02.2022

Şırnak İl Özel İdaresi. (2022). Şırnak İl Özel İdaresi Stratejik Planı: http://www.sirnakozelidare.gov.tr/kurumlar/sirnakozelidare.gov.tr/dosyalar/plan_ve_program/stratejik_plan/2015-2019%20Stratejik%20Plan.pdf Erişim Tarihi: 12.02.2022

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). Aras Havzası Taşkın Yönetim Planı: https://www.tarimorman.gov.tr/SYGM/Belgeler/Ta%C5%9Fk%C4%B1n%20Y%C3%B6netim%20Planlar%C4%B1/ARAS%20HAVZASI%20TA%C5%9EKIN%20YONETIM%20PLANI%20Y%C3%96NET%C4%B0C%C4%B0%20%C3%96ZET%C4%B0.pdf Erişim Tarihi: 01.02.2022

Tuysüz, Ş. (2004). Orta Aras Havzasında Bulunan Ortaçağ Kaleleri,. Ankara: Sonçağ Yayıncılık.

Tüysüz, O., & Tari, U. (2003). İstanbul Boğazı ile Rezve Deresi arasındaki kıyı morfolojisini denetleyen faktörler. Sırrı Erinç Sempozyumu. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi.

UNESCO. (2002). From conflict to cooperation in International water resotırces management: challenges and opportunities. Delft: Institute for Water Education Delft.

UN-ESCWA. (2013). UN-ESCWA and BGR (United Nations Economic and Social Commission for Western Asia; Bundesanstalt für Geowissenschaften und Rohstoffe). Beirut: Inventory of Shared Water Resources in Western Asia.

UN Water. (2022). https://www.unwater.org/water-facts/transboundary-waters/ Erişim Tarihi: 03.01.2022

Yavuz, H. (1998). The Manavgat Project of Turkey: Water an Economic Good. Sınıraşan Sular. SİSAV.

Yavuz, R., & Bulut, B. (2022). Sınırda PKK'ya karşı planlanan 2 baraj tamamlandı. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sinirda-pkkya-karsi-planlanan-2-baraj-tamamlandi-19088520 Erişim Tarihi: 12.02.2022

Yıldız,D.(2022). http://www.usiad.net/phocadownload/makaleler/Dunyanin_Tanimsiz_Alanlari.pdf Erişim Tarihi: 10.02.2022

BÖLÜM 6

ERGENLERDE İNTİHAR VE İLİŞKİLİ FAKTÖRLER

Öğr. Gör. Semra AKTO[1]

Doç. Dr. Ayşegül ULUTAŞ KESKİNKILIÇ[2]

[1] Mardin Artuklu Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu semraakto@artuklu.edu.tr ORCID: 0000-0002-0185-1339

[2] İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi aysegul.ulutas@inonu.edu.tr ORCID: 0000-0002-6497-6534

GİRİŞ

Ergenlik dönemi çocukta psikolojik, fizyolojik, cinsel ve kimlik gelişimlerinin gerçekleştiği kritik dönemlerden biridir. Ayrıca çocukluk döneminde yaşanan sorunların çözümü çoğunlukla ergenlik dönemde olur ve bu sorunların çözümünü bulmak tahmin edilenden daha zordur. Bu nedenle tüm dünyada ve özellikle de Türkiye'de ergenlerde intihar ve intihar girişim oranlarının artmasıyla beraber bu probleme yönelik daha çok araştırma yapma ihtiyacı doğmuştur.

Ergenlik dönemi hassas bir süreç olduğundan bu dönemde ergenler kendilerini kimsenin anlamadığını, sevmediğini ve destek olmadığını düşünerek çıkmaza sürüklenebilirler. Sorunlarla baş başa bırakıldıklarında ve çevrelerinde destek bulamadıklarında yalnızlığa sürüklenebilirler (Ulutaş Keskinkılıç & Emre, 2021).

İntihar düşüncesine kendini kaptıran insan, kimi zaman çaresiz, kimi zaman sorunlarında kurtulmak isteyen, kimi zaman da toplumu cezalandırıp ondan intikam olmak isteyen bir karaktere bürünmektedir. Kendini sağlıklı gören çoğunluğa göre böylesi bir ruh hali zayıftır, umudunu yitirmiştir ve kendi sorunlarıyla baş edemeyip onlardan kaçan bir insanın ruh halidir. Her ne kadar intiharın kendisi böyle tasvir edilse de Edwin Schneidman intiharı, "bilinçli olarak ve kişinin kendi kararıyla yaptığı davranış" şeklinde ifade etmiştir. Schneidman, aynı zamanda intiharı gerçekleştiren kişinin de "kendini anlatmak için intiharı tek çözüm yolu olarak" tercih ettiğini belirtmektedir. Bu nedenle Schneidman'a göre, intihar eylemi anlamsız olmadığı gibi tesadüfi de değildir. En fazla sorunlardan bir kaçış olarak nitelenebilir (Seyidoğlu, 2002).

İnsanlık tarihinin tüm dönemlerinde rastlanılan intihar, günümüzde hızla artmakta ve toplumun önemli sorunlarından biri haline gelmektedir. Dünya Sağlık Örgütüne göre 1950'lerden sonra intihar vakaları tüm dünyada hızlı bir artış sergilemiştir. Neredeyse her an ya bir intihar vakası ya da intihara teşebbüs vakası ile karşılaşılmaktadır. Özellikle ergen çağındaki gençlerde bu olasılık gittikçe artmaktadır (Desjarlis, et al., 1995). Tüm dünyada 15 ile 25 yaş arasındaki ölüm oranları arasında intihara bağlı ölümler beşinci sırada yer almaktadır. ABD aynı yaş grupları arasında intihara bağlı ölüm vakalarında üçüncü sıradadır (Woods & Lin, 1997). Türkiye'de de intihar vakaları azımsanmayacak bir düzeyde olduğu gibi bu sayı gittikçe artış göstermektedir. Örneğin sadece 1992 yılı içinde 15-25 yaş grupları arasında

intihar eden gençlerin sayısı 387 iken, bu sayı 2001 yılına gelindiğinde 841'e yükseldiği tespit edilmiştir (DİE, 2003).

ERGENLERDE İNTİHAR

İntihar, sonucunda ölüm olduğunu bilerek bir canlının, kendisinin ölümüne sebep olacak bir davranışta bulunmasıdır (Wilkins, 2006). Bireyin yaşamına son verme niyeti ve isteği barındıran intihar, fiziksel yaralanma ya da ölümle sonuçlanabilecek bütün eylem ve düşünceleri içine alan geniş bir kavramdır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), intiharı; "kişinin sonucunu bilerek, değişik yollar kullanarak, ölme amacı güderek kendisine zarar vermesi" şeklinde tanımlar (WHO, 2014). İntihar, intihar girişimi ve intihar eylemi olmak üzere iki grupta ele alınmıştır. İntihar girişimi, insanın kendisine zarar vermek ve yok etmek niyetiyle ancak ölümcül olmayan teşebbüslerin olduğu intihar girişimleridir (Uçan, 2006). Emile Durkheim"e (2002) göre intihar, ölen kişi tarafından ölümle sonuçlanacağı bilinerek yapılan olumlu ya da olumsuz bir edimin doğrudan ya da dolaylı sonucu olan her ölüm olayına intihar denir. İntihar girişimi ise yukarıdaki biçimde tanımlanan ama ölüm sonucu dogmadan durdurulan edime denir. Edwin Shneidman, intihar eylemlerinin kendine özgü bir mantığı ve izahı olduğuna inanır. Shneidman, intiharı gücü azalmış ve bunalmış benliğin çözüm arayıcı bir eylemi olarak görmektedir. İhtiyaçlar doyuma ulaşmadığında, çaresizce ortaya çıkan acının etkisini yansıtmaktadır (Kaplan & Sadock, 2004). Delmas intiharı, insanın ölüm ile yaşam arasında zorunlu bir tercih durumunda ölümü seçip yaşamına son vermesi olarak tanımlar (Ulutaş, 2006). Meninger, intiharı doğal hale getirilemeyen yıkıcı dürtülerin benliğe geri dönüşü olarak açıklar ve uzun süreli kendine zarar vermeden söz eder. Ringel ise, intihar vakalarında beliren özel bir klinik tablonun varlığından söz etmiştir. İnsanın doğasında var olan yapıcılık, verimlilik ve gelişebilme gibi yetilerken, "Presuisidal Sendrom" dediği bu tabloda, kişiler arası ilişkilerde içe çekilme, umutsuzluk, olumsuz yargılar ve bireysel yetersizlik bulunmaktadır. Presuicidal sendromda birey çevresinde olanları üstesinden gelinemeyecek olgular olarak görmekte, çevresinde olanları çözümsüz ve kendini güçsüz algılamaktadır. Bu sendromda birey, intihar planlarını aklına getirerek ölüm düşüncesine yoğunlaşmaktadır. Ringel'e göre, bu sendrom her insanın yaşamında mutlaka kendini göstermiştir (Bozkır, 2002).

Toplum içinde çoğunlukla tabu olarak görülen intihar düşüncesi çoğu zaman insanın korkulu rüyası olmuştur. Çünkü intihar davranışının çoğu ülkede bilinmemesi ve onun ortaya koyduğu çaresizlik duygusu insanlarda korkulu davranışların meydana gelmesine neden olmuştur (Bauer, Bosch & Freyberger, 1985).

Yunanlılarda intihar edenler hiçbir zaman cezalandırılmamıştır. Platon ve Aristoteles tarafından intihar kınanmış, Stoacı Okul taraftarları tarafından ise erdemli bir davranış olarak görülmüştür. Hristiyanlık anlayışında "İnsan yaşamını ancak Tanrı sonlandırabilir" görüşü mevcuttur. Bu nedenle intihar yasaklı eylemler arasındadır ve ceza almayı gerektirmektedir. İslâm Hukuku, intiharı her zaman yasaklamıştır. İntihar girişiminde bulunan kişi ölmedi ise cezalandırılmıştır (Odağ, 1985). Bu düşünce ve inançlar doğrultusunda intihar bütün çağlarda utanılan, yargılanan ve gizlenen bir durum olmuştur. Ancak günümüzde intiharın önlenebilir bir halk sağlığı sorunu olduğu fikri öne çıkmış ve önlemeye yönelik çalışmalar hız kazanmıştır (Bulut, Bulut & Küçüker, 2012).

Kişinin hayatında erişkinliğe geçiş olarak bilinen ergenlik dönemi, oldukça hassas ve çalkantılıdır. Ayrıca kişinin çevresindekiler tarafından kendi hayatıyla ilgili kararlar ve sorumluluklar almaya itildiği kritik bir dönemdir. Kişinin öncelikleri değişmiştir. Arkadaş çevresinin daha önem kazandığı bu dönemde ergen ile ailesi arasındaki bağlar yavaş yavaş gevşemeye başlar. Bunlarla birlikte kişi günlük yaşantısında karşılaştığı sorunları ailesinden destek almadan ya da az destek alarak çözmeye çalışır. Farklı toplumlar ve ortamlarda yürütülen çalışmalar, aile bağının zayıflaması ve kopması ile beraber ergenlerdeki intihar yaygınlığını etkileyen önemli bir etken olduğu ortaya konulmuştur **(**Brend & Kolko, 1990).

Yapılan çalışmalarda intihar sonucu olan ölümlerin ergenlik dönemindeki bireylerde olma sayısındaki artış bu dönemin ne kadar hassas ve üzerine durulması gerektiğini göstermektedir. Bu çalışmaların ölümle sonuçlanan ya da girişim düzeyine kalan davranışları önleme ve korumaya yönelik atılacak adımlara ışık tutması beklenmektedir. Ancak yapılan çalışmaların sonucu gösteriyor ki intihar nedenleri, etkili faktörleri ve intiharların önlenmesine yönelik girişimler yetersiz kalmaktadır (Dilsiz & Dilsiz, 2010).

İntihar ile İlişkili Faktörler

İntihar ve intihar girişim riski, kişinin gelecekte kendini öldürme olasılığını ifade eder. Intihar davranışı ile doğrudan yada dolaylı yoldan ilişkili bir çok faktör vardır. İntihar riski ve ilişkili faktörler ile ilgili bir çok çalışma yapılmasına rağmen yine de tüm intiharları önleyecek düzeye ulaşıldığını söylemek mümkün değildir (Devrimci Özgüven, 2008).

Ailesel Faktörler: Ergenlerde intihar ve intihar davranışı ile ilişkili birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden biri de aile faktörüdür. Ailesel faktörler incelendiğinde birçok durumun buna eşlik ettiği görülmektedir. Ailesel faktörlere bakıldığında; ebeveynlerin eğitim düzeyi (Güleç & Aksaray, 2006), aile bireyleri arasında yaşanan çatışmalar (Ceyhun & Ceyhun, 2003; Yalaki et al., 2012), aile bireyleri arasından birinin geçmişte intihar öyküsünün bulunması, ya da aile bireylerden herhangi birinin psikolojik ve kronik rahatsızlığının olması, ebeveynlerin ayrılması (Yalaki et al., 2012; Johnson & Parsons, 2012), düşük sosyoekonomik düzey (Elevli, 2012, Soylu, Taneli & Taneli, 2013), ebeveyn kaybı, anne babanın çocuğa ilgisiz ve otoriter davranması, ebeveynleri tarafından sevilmeyen ve istenmeyen çocuk algısı (Schwartz et al., 2010), aile içinde yaşanan şiddet ve iletişim kopukluğu vb. durumlar sayılabilir (Yalaki et al., 2012). Aile içi iletişimin yetersiz olması, ebeveynlerin çok yüksek ya da çok düşük beklentileri ve ebeveynlerdeki kontrollü olmayan tutumlar vb. durumlar (Beautrais, 2000). Bu durumlar ergenin kendi kendine kolaylıkla üstesinden geleceği durumlar değildir. Bundan ötürü de ergen nasıl davranacağını kestiremez. Aşırı üzüntü duyar. Ergen üzüntü ile beraber kendini çaresiz ve mutsuz hisseder. Ergen acı veren bu durumlardan kurtulmak için intiharı bir yol olarak görür (Kulaksızoğlu, 1999).

Biyolojik faktörler: İntihar ve intihar davranışının biyolojik faktörler ile ilişkisinin incelendiği çalışmalarda seratoninin yapısal ve işlevsel bozukluğun intihar davranışın üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Seratonin seviyesinin azalmasına paralel olarak intihar ve intihar girişim oranın da arttığı görülmüştür. Özellikle intihar girişim öyküsü olan ergenlerde seratonin seviyesinin düşük olması intihar davranışının tekrarlanmasına sebep olacaktır (Elevli, 2012, Gould & Kramer, 2000).

Sosyo-Demografik Faktörler

Yaş: Tüm dünyada intihar, en önemli ölüm nedenleri arasında gösterilmektedir. İntihar ve intihar girişimi yaş ve cinsiyet bakımından ele aldığımızda tamamlanmış intihar ile intihar girişimi oranlarında farklılık görülmektedir. İntihar ve intihar girişiminde bulunan kişilerin yaşları toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Dünya sağlık örgütünün 2016 yılı verilerine göre kadınlarda %35.0 iken erkeklerde %27.0 olarak belirlenmiştir. Yaş aralığı olarak da en büyük oran 15 ile 29 yaş oluşturmaktadır. Yaşam boyu intihar sıklığına bakıldığında ise 18-34 yaş gruplarında daha sık yaşandığı belirtilmiştir. Ülkemize baktığımızda ise intihardan kaynaklı ölümlerin ergenlikle beraber arttığı, yetişkinlik de ise sabit bir seyir de olduğu, 65 yaş ve üzerinde ise yeniden artış gösterdiği belirlenmiştir (Eskin, 2012).

Özellikle son yıllarda intihardan kaynaklı ölümlerin çoğunluğunun 15-44 yaş aralığında olması dikkat çekicidir. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre intihar edenlerin %43.3'ünü 15-29 yaş grubu oluşturmuştur. Bu oran gençlerdeki intihar etme olasılığının ne kadar ciddi boyutlara ulaştığının bir göstergesidir (Moscicki, 1995; TÜİK, 2021). Türkiyede yapılan çalışmalar incelendiğinde intihar ve intihar girişiminde yüksek risk faktörü taşıyan gruplar erkeklerde 20-35 yaş, kadınlarda ise 15-24 yaş grupları olduğu saptanmıştır (Çayköylü et al., 1997; Devrimci Özgüven & Sayıl, 2003).

Erken yaşlarda intihar vakalarına sık rastlamanın dikkate değer bir diğer nedeni psikiyatrik hastalıkların başlangıcının bu döneme denk gelmiş olması ve ergenlerin yakalandığı bu hastalıkları ne belirtileri ne de tedavi süreçleri açısından önemsememesidir (Bakım, Özçelik & Karamustafalıoğlu, 2007).

Cinsiyet: İntihar oranları toplumdan topluma hatta aynı toplumda cinsiyet bakımından da değişiklik göstermektedir. İntihar ve intihar girişiminin cinsiyet ile olan ilişkisine bakıldığında erkeklerde kendini öldürme yaygınken kadınlarda ise intihar girişiminde bulunma daha yaygındır. ABD'de erkeklerde tamamlanmış intihar oranı kadınlara göre 3 kat fazla iken, kadınlarda da intihar girişimi erkeklerin 3 katı olduğu saptanmıştır (Devrimci Özgüven & Sayıl, 2003, Duru & Özdemir, 2009; Harmancı, 2015, Yeğenoğlu, 2015). Ergenlerdeki birçok durum intihar davranışını etkilemektedir. Batıgün & Şahin (2003) tarafından yapılan bir çalışmada 14 ile 24 yaşlar arasındaki

gençlerde dürtüsellik özelliklerine bağlı olarak intihar riski artmıştır. Bu yaş grubunda ayrıca öfke ve saldırganlık duygularında da artış gözlenmiştir. Aktepe ve ark. (2006) intihar girişiminde bulunan ve yaşları 7-18 arasında değişen 58 hasta ile yaptıkları çalışmada incelendiğinde %10.3'ünün erkek, %89.7'sinin de kadın olduğu saptanmıştır. Akın & Berkem (2012) tarafından yaşları 12-18 arasında değişen ve intihar girişiminde bulunan 36 ergenle yapılan çalışmada ise kızların sayısı 27, erkeklerin sayısı 9 olarak belirlenmiştir. Akın & Berkem (2012)" in intihar girişimi nedeniyle acil olarak başvurmuş veya konsülte edilmiş 12-18 yaş arasındaki 36 hasta ile yaptığı çalışmada intihar girişiminde bulunan ergenlerin 27'sinin kız (%75), 9'unun erkek (% 25) olduğu saptanmıştır.

Eğitim: İntiharla ilişkisi olan diğer bir faktör de eğitimdir. Bu konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, eğitim düzeyi düştükçe intihar ve intihar girişim oralarında artış olduğu saptanmıştır (Arslan et al., 2008; Deveci et al., 2005;Soylu, Taneli & Taneli, 2013). Güleç ve Aksaray (2006), 15-24 yaşlarında 63'ü intihar girişiminde bulunan 65'i ise kontrol amaçlı tutulan sağlıklı olan gençler üzerinde bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırmada, iki grup arasında karşılaştırma yapılmıştır. Araştırma sonucuna göre intihar girişiminde bulunan gençlerin ebeveynlerinin eğitim düzeyi, gençlerin eğitim düzeyi ile okula devam etme oranları sağlıklı olan gençlerinkine göre çok daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

İntiharın birçok boyutu (sosyal, kültürel, biyolojik, genetik vb.) vardır. Bunlarla birlikte genellikle depresyon başta olmak üzere intiharın bir ruh sağlığı bozukluğu sonucunda meydana geldiği bilinmelidir (Sayıl, 2008).

Psikiyatrik Bozukluklar

Duygudurum Bozuklukları: Ergenlerde saptanan psikiyatrik bozuklukların intihar davranışıyla olan ilişkisi yapılan çalışmalarda incelenmiş ve intihar davranışının en önemli nedenlerinden biri olarak görülmüştür. Saptanan bir çok psikiyatrik bozuklukların arasından (yeme bozukluğu, spesifik fobi, madde kullanımı, depresif bozukluklar ,karşıt olma, reddetme davranım bozukluğu) madde kullanımı ve depresif bozukluklar ilk sıralarda yer almıştır (Gould & Kramer, 2000). Özdel & ark. (2009) tarafından intihar girişiminde bulunan ergenlere yönelik yapılan bir çalışmada ergenlerin %28.5'inde major depresyon, %74.6'sında ise ruhsal bir sorunun olduğu belirlenmiştir. Ünlü & ark. (2014) intihar girişiminde bulunan ve 18 yaşından

küçük 61 olgu ile yaptığı çalışmada %65.6'sında ruhsal bozukluklar saptanmış ayrıca dikkat eksikliği, hiperaktivite, major depresif bozukluğu ve davranım bozukluğu görülen en sık bozukluklar arasında olduğu ortaya konulmuştur. Akın & Berkem (2012), intihar girişimin de bulunmuş 12-18 yaş arasındaki 36 kişiyle yaptığı çalışmada, ergenlerin %77.8'inde psikopatoloji saptanmıştır. Ayrıca dikkat eksikliği, depresyon, davranım bozukluğu en sın görülen bozukluklar olarak belirlenmiştir.

Ebeveynlerin ruhsal durumu ergenlerin intihar ve intihar girişimi için önemli bir durumdur. Ebevynlerde ruhsal bozukluk varsa ergen için risk oluşturabilir. Ünlü & ark. (2014) intihar girişimi olan ve 18 yaş altı 61 hasta ile yaptıkları çalışmada hastaların babalarının %5.4'nün psikiyatrik bozukluktan dolayı tedavi gördüğü, annelerinin de %42,7'sinin psikiyatrik bozukluğunun olduğu saptanmıştır.

Ergenlerde sıkça rastlanan yeme bozukluğu intihar davranışını artıran risk unsurlarından biri olarak görülmüştür. Ergenlerdeki yeme bozuklukları ile intihar davranışına aracılık eden faktörün depresyon olduğu düşünülmektedir (Miotto & Preti, 2007). Anoreksiya nervoza tanısı almış ergenlerle yapılan bir çalışmada, %16,9'unda intihar girişimi görülmüştür. Ayrıca intihar girişimlerin de ölüm niyetinin yüksek olduğu saptanmıştır (Bulik et al., 2008).

Okul başarısızlığı depresyon ve devamı olan intiharın önemli faktörlerinden biridir (Öztop et al., 2009). Malatya merkezdeki lise son sınıf öğrencilerinin depresif bozukluklarını araştıran Özfırat, Pehlivan & Özdemir (2009)'in araştırma sonucuna göre, okul başarı oranları kötü olarak nitelenen ergenlerin %64.2'sine depresif bozukluk tanısı konulmuştur. Buna ek olarak intihara teşebbüs eden insanlarda intihar girişiminin tekrar etme olasılığı daha yüksektir. Bu olasılığın özellikle ilk 3 ile 6 ay arasında olduğu saptanmıştır. Gökçen & Köylü (2011), 18 yaş altında bulunan toplam 121 ergen ile intihar hakkında bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu araştırmaya göre, ergenlerin %18.2'sinde intihar girişimi öyküsü daha öncesine dayanmakadır.

Anksiyete bozukluğunun intihar ve intihar girişimiyle olan ilişkisi incelenirken en çok üzerinde durulan bozukluklardan biri panik atak bozukluğudur. Panik atak geçiren kişiler o an yaşadıkları korkudan dolayı kendilerini öldürmeyi düşünebilir hatta düşünmenin ötesinde girişimde de bulunup kendilerini öldürülebilir. Kişilerin intihara yönelmesi genelde panik atağın yarttığı dehşet ve korku duygusundan kurtulmak içindir (Eskin, 2012).

Sareen, Cox & Afifi (2005) tarafından yapılan bir çalışmada anksiyete bozukluğunun intihar ve intihar düşüncesiyle doğrudan ilişkili olduğu belirtilmiştir.

Ergenlerdeki cinsel kimlik bozuklukları da önemli intihar nedeni olarak görülmektedir. Özellikle daha önce yaşanan fiziksel, duygusal ve cinsel istismarlar sağlıklı cinsel kimliğin oluşumunu olumsuz olarak etkileyen sebeplerdir. Rutter & Soucar (2002)'in yaptığı çalışmada ergenlik döneminde cinsel bozuklukları olan kişilerde intihar girişimlerinin %30 oranında, intihar düşüncelerinin de %50-70 oranında daha fazla görüldüğü saptanmıştır.

Bazı tıbbı durumlarda ergenlerde intihar riskini arttırabilir. Özelliklede kronik olan ve iyilişme olasıllığı az olan hastalıklar, epilepsi, beyin damar olayları, AIDS, kafa tramvaları vb. merkezi sinir sitemindeki dengeyi bozan hastalıklar sıralanabilir. Ayrıca kronik hastalıkların tedavi sürecinde kullanılan ilaçlarında bazı özelliklerinden kaynaklı kişiyi depresyona sokarak intihara sürükleyebilir (Berber & Özkıyım, 2008).

Günlük hayattaki stresli olaylar kişiyi psikolojik olarak yıpratmanın yanı sıra kendi içinde kurduğu düzenin yıkılmasına ve hayatındaki anlamın bozulmasına sebep olmaktadır. Bu durumu yaşayan kişiler hayatı anlamsız ve boş olarak görmekte ve hayata olan bağın zayıflamasına neden olur. Bu durumda olan kişi kendini umutsuz ve çaresiz hisseder ve bu duygularla birlikte intihara sürüklenir (Eskin, 2012). Ergenlikte kişide strese neden olan faktörler; kavga etme, ekonomik problemler, okul başarısındaki düşüklük, sevgiliden ayrılma, istenmeyen gebelik, tramvatik yaşantılar vb. şeklinde sıralanabilir (Özgüven, Soykan & Haran, 2003).

Sosyal yapıdaki değişimlere bağlı olarak yaşanan kuşak çatışmaları, geleneksel aile yaşantısını sürdürmek isteyen ailenin ergene yaptığı baskı, kısıtlamalar, alkol ve madde kullanımı, ekonomik sorunlar, okul başarısızlıkları, karşı cins ile olan sorunlar, hastalıklar, duygusal ve psikolojik bozukluklar vb. durumlarla karşılaşan ergen için intihar bir kaçış yolu olarak görülmektedir. İntihar girişimi ile ilişkili faktörlerin belirlenmesi, intihar davranışın daha önceden öngörülmesine ve önleyici girişimlerin bulunulması noktasında yönlendirici olabilir. İntihar, önlenebilir ölüm nedenlerinden biri olup, halk sağlığını tehdit edebilen bir sorun olarak görülmektedir. İntiharın önüne geçmek ve intihara teşebbüs sıklığını azaltmak için ulusal düzeyde programlar ve eylem planlarının oluşturulması, intihara teşebbüs edebilecek

bireylerin tespit edilerek, bu bireylere yönelik ihtiyaç duyulan değerlendirme ve müdahalelerin zaman geçmeden yapılması oldukça önemlidir (Tatlı vd., 2020).

KAYNAKÇA

Aktepe E., Kandil S., Göker Z., Sarp K., Topbaş M. & Özkorumak E. İntihar Girişiminde Bulunan Çocuk ve Ergenlerde Sosyo-demografik ve Psikiyatrik Özelliklerin Değerlendirilmesi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni* 2006, 5(6): 444-454.

Akın E., Berkem M. İntihar Girişiminde Bulunan Ergenlerde Öfke ve Dürtüsellik. Marmara Medical Journal 2012, 25 (3), 148-152.

Akın E. & Berkem M. İntihar Girişiminde Bulunan Ergenlerde Psikiyatrik Tanıların, Demografik ve Klinik Özelliklerin Değerlendirilmesi. *Fırat Tıp Dergisi* 2012, 17(4): 228-232.

Arslan M. M., Duru M., Kuvandik G., Bozkurt S. & Kaya E. Hatay"da İntihar Girişiminde Bulunan Olguların Analizi. *Adli Tıp Dergisi* 2008, 22(3): 9-14.

Bauer M. Bosch G ve Freyberger H. Psikiyatri, Psikosomatik-Psikoterapi. Çeviri: Günsel K. 3.Baskı. Kırklareli, Sermet Matbaası. 1985.

Brent DA, Kolko DJ. Suicide and suicidal behavior in children and adolescents. In: Garfinkel BD, Carlson GA, Weller EB, (eds). *Psychiatric disorders in children and adolescents.* Philedelphia: WB Saunders Co, 1990: 372-391.

Beautrais AL. Risk factors for suicide and attempted suicide among young people. Australian New Zealand J Psychiatry 2000, 34:420-436.

Batıgun AD, Şahin NH. Öfke, Dürtüsellik ve Problem Çözme Becerilerindeki Yetersizlik Gençlik İntiharlarının Habercisi Olabilir Mi? *Türk Psikoloji Dergisi* 2003, 18 (51): 37-52.

Bakım B, Özçelik B, Karamustafalıoğlu O. Psikiyatrik bozukluklarda gözlenen intihar davranışları. *Düşünen Adam* 2007, 20(1): 38-47.

Bulik CM, Thornton L, Pinheiro AP, Plotnicov K, Klump KL, Brandt H, et al. Suicide attempts in anorexia nervosa. *Psychosom Med.* 2008, 70(3):378–83.

Bulut E, Bulut R. N. S, Küçüker H. İntiharın kısa tarihçesinden sebep ve yöntemlerine genel bir bakış. *Cumhuriyet Tıp Dergisi* 2012, 34(1): 128-137.

Berber M. Özkıyım. İçinde, Öztürk O, Uluşahin A. (editörler). *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları,* 11. baskı, Ankara: Nobel Tıp Kitabevi, 2008:428–447.

Bozkır F. İntihar Girişiminde Bulunan Ergenlerde Risk Etkenleri. Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2002.

Ceyhun A. G. & Ceyhun B. Lise ve Üniversite Öğrencilerinde İntihar Olasılığının Değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri* 2003, 6(4): 217-224.

Deveci, A., Taşkın, E. O., Erbay Dündar, P., Demet, M. M., Kaya, E., Özmen, E. & Din G. Manisa İli Kent Merkezinde İntihar Düşüncesi ve Girişimi Yaygınlığı. *Türk Psikiyatri Dergisi* 2005, 16(3): 170-178.

Devrimci Özgüven H. İntihar Davranışı Riskinin Değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics* 2008, 1(3).

Desjarlis R., Eisenberg L., Good B., Kleinman. A. *World Mental Health Problem and Priorities in Low-Income Counterie,* New York, Oxford University Press, 1995.

Devlet İstatistik Enstitüsü. *İntihar İstatistikleri*. Ankara: DİE Matbaası, 2003.

Çayköylü A. Coşkun İ. Kırkpınar İ. Özer H. İntihar girişiminde bulunanlarda sosyo-demografik özellikler ve tanı dağılımı. *Kriz Dergisi* 1997, 5:37-42.

Devrimci Özgüven H. Sayıl I. Suicide attempts in Turkey: Results of the WHO-EURO Multicenter Study on Suicidal Behaviour. *Can J Psychiatry* 2003; 48:324-329.

Duru G. & Özdemir L. Yaşlı İntiharları, Nedenleri ve Önleyici Uygulamalar. *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi* 2009, 16(2): 34-41.

Dilsiz A, Dilsiz,F. İntihar girişimlerinde belirtilen nedenler. Kriz Dergisi 2010, 1(3): 124-128.

Durkheim E. İntihar. Çeviri: Özer O, 1. Baskı. İstanbul, Cem yayınevi, 2002.

Eskin M. *Risk Etmenleri. İntihar- Açıklama, Değerlendirme, Tedavi ve Önleme,* Ankara, HYB Basım Yayın, 2012:101–164.

Eskin M. *Kuramsal Yaklaşımlar, İntihar- Açıklama, Değerlendirme, Tedavi ve Önleme,* Ankara, HYB Basım Yayın, 2012: 87–98.

Elevli S. Ergenlerde intihar olasılığının yordayıcıları: Yalnızlık, öfke, ifade biçimleri, suçluluk ve utanç duyguları. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Üniversitesi, 2012.

Gökçen C. & Köylü R. Acil Servisten İntihar Girişimi Nedeniyle Psikososyal Destek Birimine Yönlendirilen 18 Yaş Altı Olguların Değerlendirilmesi. *Akademik Acil Tıp Dergisi* 2011, 10(1): 18-21.

Güleç G. & Aksaray G. İntihar Girişiminde Bulunan Gençlerin

Sosyodemografik, Sosyokültürel ve Aile Özelliklerinin Değerlendirilmesi. *Yeni Symposium* 2006, 44: 141-150.

Gould M. S. & Kramer A. Youth suicide prevention. *Suicide and Life-Threatening Behavior* 2000, 31(1): 6-31.

Harmancı P. Dünya'daki ve Türkiye'deki İntihar Vakalarının Sosyodemografik Özellikler Açısından İncelenmesi. Ha*cettepe University Faculty of Health Sciences Journal* 2015, 2(1): 1-15.

Johnson L. A. & Parsons M. E. Adolescent suicide prevention in a school setting use of a gatekeeper program. http://www.sagepub.com/journalsPermissions.nav. 2012.

Kaplan HI, Sadock BJ. Klinik Psikiyatri. Çeviri: Abay E. *Psikiyatrik Aciller, Özkıyım*, Ankara, Nobel Tıp Kitabevleri, 2004, 361-6.

Kulaksızoğlu A. *Ergenlik Psikolojisi*, 2. Baskı, İstanbul, Remzi kitapevi, 1999.

Miotto P, Preti A. Eating disorders and suicide ideation: the mediating role of depression and aggressiveness. *Compr Psychiatry* 2007, 48(3):218–24.

Moscicki EK. Epidemiology of suicidal behavior. *Suicide Life Threat Behavior* 1995, 25:22-35.

Özdel O., Varma G., Atesci F.C., Oğuzhanoğlu K., Karadağ F. & Amuk T. Characteristics of suicidal behavior in a Turkish sample. *Crisis* 2009, 30(2): 90-93.

Sayıl, I. (2008). Krize Müdahale ve İntiharı Önleme. Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Soylu N., Taneli S. & Taneli Y. Depresyonu Olan Ergenlerde İntihar Davranışını Etkileyen Sosyal, Emosyonel ve Kognitif Faktörlerin Araştırılması. *Nöropsikiyatri Arşivi* 2013, 50: 352-359.

Ünlü G., Aksoy Z. & Ersan E. E. İntihar Girişiminde Bulunan Çocuk ve Ergenlerin Değerlendirilmesi. Pamukkale Tıp Dergisi 2014, 7(3): 176-183.

Odağ C. *İntihar Özkıyım Tanım, Kuram, Sağaltım*, İzmir: İzmir Psikiyatri Derneği Yayınları, 1985: 5-95.

Öztop B. C., Özdemir Ç., Ünalan D., Akgül H. & Şahin N. İntihar Girişiminde Bulunan 6-16 Yaş Grubuna Ait 2002- 2006 Yılları

Başvuru Kayıtlarının Değerlendirilmesi. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi* 2009, 4: 159-173.

Özfirat Ö., Pehlivan E. & Özdemir F. Ç. Malatya İl Merkezindeki Lise Son Sınıf Öğrencilerinde Depresyon Prevalansı ve İlişkili Faktörler. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 2009, 16(1): 247-255.

Özgüven H, Soykan Ç, Haran S. İntihar girişimlerinde sorun alanları ve tetikleyiciler. *Kriz Dergisi* 2003;11(1):13-24.

Rutter PA, Soucar E. Youth suicide risk and sexual orientation. *Adolescence, Summer* 2002, 37(146):289–299.

Sareen J, Cox BJ, Afifi TO. Anxiety Disorders and Risk for Suicidal Ideation and Suicide Attempts. *Archives of General Psychiatry* 2005, 62(11):1249–1257.

Seyidoğlu M. İntihar Girişiminde Bulunan Kişilerin Sosyo-demografik Özelliklerinin İncelenmesi Depresyon ve Sosyal Destek Algısı Açısından Değerlendirilmesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Psikiyatri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2002.

Soylu N., Taneli S. & Taneli Y. Depresyonu Olan Ergenlerde İntihar Davranışını Etkileyen Sosyal, Emosyonel ve Kognitif Faktörlerin Araştırılması. Nöropsikiyatri Arşivi 2013, 50: 352-9.

Tatlı, S.Z., Kabadayı Şahin, E., Şan, İ., Şahin, S. & Bekgöz, B. Ankara İlinde Gerçekleşen İntihar Girişimi Vakalarının Değerlendirilmesi. Kriz Dergisi, 2020, 28(1): 33-44.

Türkiye İstatistik Kurumu. İntihar İstatistikleri. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 21516/Haziran http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21516 Erişim Tarihi: 22.04.2021.

Uçan Ö. Türkiye'de İntiharı Konu Alan Yayınlar Üzerine Bir Bibliyografya Çalışması. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2006.

Ulutaş N. Türk Romanında İntihar. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2006.

Ulutaş Keskinkılıç & Emre. İntihar ve Çocuk. Çocuk Sosyolojisi. Ankara: Eğiten Kitap Yayınevi.

Ünlü G., Aksoy Z. & Ersan E. E. İntihar Girişiminde Bulunan Çocuk ve Ergenlerin Değerlendirilmesi. *Pamukkale Tıp Dergisi* 2014, 7(3):

176-183.
Wilkins LW. Stedman's Medical Dictionary, 28th ed. Philadelphia, 2006.
Woods E. R. ve Y.G. LIN. The Associations of Suicide Attempts in Adolescents. *Pediatrics* 1997, 99 (6): 791-797.
World Health Organization. Figures and Facts About Suicide, 2014.
Yalaki Z., Çakır İ., Taşar M.A., Yalçın N., Bilge Y. D. Anne ve Ergenlerdeki Depresif Belirtilerin Ergen İntiharları ile İlişkisi. Dicle Tıp Dergisi 2012, 39(3):350-358.
Yeğenoğlu İ. İntiharın anlamı, intihar ve intihara yönelik tutumlar. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, 2015.

BÖLÜM 8

ÖZ BELİRLEME KURAMI PERSPEKTİFİNDEN MOTİVASYON[1]

Dr. Çiğdem İNCE AYAYDIN[2]

[1] Bu çalışma Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim dalında Prof.Dr. M.Ferhat Özbek'in danışmanlığında yazılmış, yayınlanmamış doktora tezinden uyarlanmıştır. Tez çalışmasında danışmanlık yapan Prof.Dr.M.Ferhat ÖZBEK yazarlık hakkından feragat etmiştir.

[2] Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Doktora Programı, ak.kardelen@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4984-8881

GİRİŞ

Davranışın enerjisi, yönü ve kalıcılığı olarak tanımlanan motivasyon (Pinder, 1998), kavramsallaştırma ve ölçülmesine yönelik yaklaşımların çeşitliliği ile kanıtlandığı üzere, doğası gereği karmaşık bir kavramdır. Literatürde pek çok motivasyon tanımı olmakla birlikte basitçe ifade etmek gerekirse, hedefe yönelik davranışı harekete geçiren, yönlendiren ve sürdüren bir güç olarak tanımlanabilir (Liu vd., 2016:1-2). Motivasyon, örgütsel davranışın merkezinde yer almaktadır (Gagne, 2014: 414).

Motivasyonun psikolojik ve örgütsel çalışmalarda temel bir konu olduğu bilinmektedir. Eylemleri yönlendiren nedenleri açıkladığından, motivasyon anlayışı hem bireysel hem de örgütsel davranışı açıklamanın merkezinde yer almaktadır. Motivasyon, eylemi yönlendiren, harekete geçiren ve sürdüren psikolojik süreçleri veya "çaba sarf etmek için içsel bir arzu" anlamına gelmektedir (Grant, 2008: 48-49).

Öz belirleme teorisi (Deci ve Ryan, 1985) ise motivasyonu; farklı, ancak birbirini tamamlayan, bireyler tarafından farklı derecelerde deneyimlenen bir davranışsal düzenleme olarak tanımlamaktadır (Howard vd, 2016: 74). Motivasyon, biyolojik, bilişsel ve sosyal düzenlemenin merkezinde yer aldığı için psikoloji alanında merkezi ve kalıcı bir konu olmuştur. Belki daha da önemlisi, gerçek dünyada motivasyon, sonuçları nedeniyle çok değerlidir. Bu nedenle, başkalarını harekete geçirmeyi içeren yönetici, öğretmen, lider, koç, sağlık hizmeti sağlayıcısı ve ebeveyn gibi rollerde olanlar için en önemli enerji kaynağıdır (Ryan ve Deci, 2000b: 69).

Ryan ve Deci (2000a) gelişen bir çalışma alanı olan içsel ve dışsal motivasyon üzerine tanımları ve araştırmaları gerçekleştirmiştir. O zamandan bu yana geçen yirmi yılda, alan hızla olgunlaştı ve bu iki ana motivasyon türü hakkında, insani gelişim ve sağlığı ile ilgili özellikle de öz belirleme teorisi çerçevesinde çok şey öğrenilmiştir (Ryan ve Deci, 2017). Öz belirleme teorisi, içsel motivasyonu, dışsal motivasyonu ve psikolojik sağlığı kolaylaştıran veya zorlaştıran faktörleri anlamak için geniş bir çerçeve sunmaktadır (Ryan ve Deci, 2020:1). Bu çalışmada öz belirleme bakış açısıyla motivasyon kavramı irdelenmiştir.

1. ÖZ BELİRLEME TEORİSİ VE MOTİVASYON

Genel olarak davranışın enerjisi, yönü ve kalıcılığı olarak tanımlanan motivasyon (Pinder, 1998), kavramsallaştırma ve ölçülmesine yönelik yaklaşımların çeşitliliği ile kanıtlandığı üzere, doğası gereği karmaşık bir kavramdır. Literatürde pek çok motivasyon tanımı olmakla birlikte basitçe ifade etmek gerekirse, hedefe yönelik davranışı harekete geçiren, yönlendiren ve sürdüren bir güç olarak tanımlanabilir (Liu vd., 2016:1-2). Motivasyon, örgütsel davranışın merkezinde yer almaktadır (Gagne, 2014: 414).

Motivasyon, etimolojik olarak, insanları "harekete geçiren şeyler" ile ilgilidir. Deneysel psikoloji tarihi boyunca çeşitli motivasyon teorileri, bu nedenle öğrenme, performans ve davranış değişikliğini tahmin etmeye çalışmıştır. Bu teoriler içinde, motivasyon kavramı genel olarak üniter bir varlık olarak ele alınmıştır; yani, miktar veya güç açısından incelenmiş ancak tipik olarak türler, nitelikler veya yönelimlere göre farklılaştırılmamıştır. Motivasyon miktarı performansla ilişkilendirilerek, küçük miktarlarda motivasyonun zayıf performansa yol açtığı, orta miktarların maksimum performansa yol açtığı ve büyük miktarların yine zayıf performansa yol açtığı ters bir U ilişkisi önerilmiştir (Ryan ve Deci, 2017: 13).

Motivasyonun psikolojik ve örgütsel çalışmalarda temel bir konu olduğu bilinmektedir. Eylemleri yönlendiren nedenleri açıkladığından, motivasyon anlayışı hem bireysel hem de örgütsel davranışı açıklamanın merkezinde yer almaktadır. Motivasyon, eylemi yönlendiren, harekete geçiren ve sürdüren psikolojik süreçleri veya "çaba sarf etmek için içsel bir arzu" anlamına gelmektedir (Grant, 2008: 48-49). Motive olmak, bir şeyler yapmak için harekete geçmek anlamına gelmektedir. Harekete geçmek için hiçbir dürtü hissetmeyen birey motive olmamış olarak ifade edilirken, bir amaca doğru enerji verilen veya harekete geçen birey motive edilmiş olduğu kabul edilir (Ryan ve Deci, 2000ina: 54).

Öz belirleme teorisi (Deci ve Ryan, 1985) ise motivasyonu; farklı, ancak birbirini tamamlayan, bireyler tarafından farklı derecelerde deneyimlenen bir davranışsal düzenleme olarak tanımlamaktadır (Howard vd, 2016: 74). Motivasyon, biyolojik, bilişsel ve sosyal düzenlemenin merkezinde yer aldığı için psikoloji alanında merkezi ve kalıcı bir konu olmuştur. Belki daha da önemlisi, gerçek dünyada motivasyon, sonuçları nedeniyle çok değerlidir. Bu nedenle, başkalarını harekete geçirmeyi içeren yönetici,

öğretmen, lider, koç, sağlık hizmeti sağlayıcısı ve ebeveyn gibi rollerde olanlar için en önemli enerji kaynağıdır (Ryan ve Deci, 2000b: 69).

Ryan ve Deci (2000a) gelişen bir çalışma alanı olan içsel ve dışsal motivasyon üzerine tanımları ve araştırmaları gerçekleştirmiştir. O zamandan bu yana geçen yirmi yılda, alan hızla olgunlaştı ve bu iki ana motivasyon türü hakkında, insani gelişim ve sağlığı ile ilgili özellikle de öz belirleme teorisi çerçevesinde çok şey öğrenilmiştir (Ryan ve Deci, 2017). Öz belirleme teorisi, içsel motivasyonu, dışsal motivasyonu ve psikolojik sağlığı kolaylaştıran veya zorlaştıran faktörleri anlamak için geniş bir çerçeve sunmaktadır (Ryan ve Deci, 2020:1).

Öz belirleme teorisi ile gelişim, davranış, performans ve refah seviyesi (well-being) arasındaki ilişkiye dair analizleri, her şeyden önce motivasyon süreçlerine dayanmaktadır. Diğer bir deyişle, bu önemli insan sorunlarını ele almak için motivasyonel kavramlar kullanılmakta, hipotez testi ve teori oluşturma için deneysel yöntemler uygulanmaktadır (Ryan ve Deci, 2017: 13).

Öz-belirleme teorisi motivasyonu; *içsel motivasyon, dışsal motivasyon ve motivasyonsuzluk (amotivasyon)* olmak üzere üç kategride incelemiştir. Bu farklı tür motivasyonların bireyler için işteki süreklilik, performans ve iyi oluş hali açısından çeşitli tecrübelere ve sonuçlara sebep olacağından ayrımın yapılması önemlidir (Deci, 1975). Öz belirleme teorisi araştırması, ÖBT tarafından varsayılan insan doğasındaki aktif bütünleştirici eğilimlerin prototipik bir ifadesi olan içsel motivasyona odaklanarak başlamıştır. Teknik olarak içsel motivasyon, "kendi iyiliği için" veya bireyin içsel ilgi ve keyfi için yapılan faaliyetlerle ilgilidir (Ryan ve Deci, 2020:2; Deci ve Ryan, 2000a: 227-228). İçsel olarak motive edilmiş davranışlar, ilgi dışında gerçekleştirilen ve birincil "ödülün" davranışlara eşlik eden kendiliğinden etki ve zevk duyguları olduğu davranışlardır.

1.1. İçsel Motivasyon

İçsel motivasyon; genel olarak bireyin bir etkinliği tamamiyle içsel doyum elde etmek, memnuniyetini sağlamak için gerçekleştirmesi olarak tanımlanabilir (Ryan, 1995:398). İçsel olarak motive edilmiş davranışlar, tanım gereği özerktir; istemli olarak deneyimlenirler ve kişinin kendisinden kaynaklanırlar. Eğer bir faaliyet, sağladığı memnuniyeti elde etmek için

yapılıyorsa, bu faaliyetin arkasında yatan motivasyon türü içsel motivasyondur (Deci, 1971: 105).

İçsel motivasyona bağlı olarak gerçekleştirilen faaliyetlerde veya davranışlarda, faaliyetin gerçekleştirilmesi sonrasında dışarıdan sağlanacak ödüller ya da faaliyeti gerçekleştirmeye yönelik yapılan baskılar davranış üzerinde etkili değildir. Çünkü, birey davranışı yapmayı tamamen kendi özgür iradesiyle tercih etmektedir (Deci vd., 1994:119-120). İçsel motivasyon, organizmanın aktif doğasının merkezi olan enerji kaynağıdır. İçsel motivasyon tüm davranışların dürtü temelli olmadığı veya dış kontrollerin bir işlevi olmadığı önemli noktaları vurgulamaktadır (Deci ve Ryan, 1985:12). İçsel motivasyon, bir aktivitenin bireyin içsel tatminlerini sağlaması için yapılması olarak tanımlanır. Bir birey bir faaliyet için içsel olarak motive olduğunda, dış dürtüler, baskılar veya ödüller nedeniyle değil, merak, tatmin, eğlence veya meydan okuma için harekete geçmektedir (White, 1959:297-298).

İnsanlar içsel olarak motive edildiklerinde somut ödüller veya cezalardan kaçınma gibi ayrılabilir sonuçlar gerektirmeyen davranışlarda bulunurlar. Çünkü insanlar yaptıklarından kendiliğinden zevk alırlar. Burada amaç davranışların kendisiyle bütünsel olarak iç içe geçmiş olan kendiliğinden tatmin ve ilgidir. Öz belirleme teorisinde (Ryan ve Deci, 2000b: 68-69), içsel motivasyon insan yaşamının doğal bir eğilimi olarak kabul edilir ve insanların dünyayla bağlantısı ve onlardan öğrenmeleri için büyük bir enerji kaynağıdır (Deci ve Ryan, 2016: 9-10).

Bireyler ve faaliyetler arasındaki ilişkide içsel motivasyon vardır. Her birey, bazı faaliyetler için ve yalnızca belirli sosyal bağlamlarda içsel olarak motive edilir. Bu nedenle, içsel motivasyonun anlaşılması, bir faaliyetin ve bağlamın özelliklerinin söz konusu birey tarafından nasıl deneyimlendiğini ve buna nasıl dahil edildiğini dikkate almalıdır. Bir birey, bir faaliyeti doğası gereği ilginç ve zevkli bulduğu ölçüde içsel olarak motive olacaktır. Bu nedenle bireyler, belirli bir görevi ne kadar ilginç buldukları açısından farklılık gösterirler ve bu farklılıklar durumsal, bağlamsal faktörler ve kültürel desteklerden etkilenir (Ryan ve Deci, 2017: 117). *İçsel motivasyon*, dışsal bir ödül veya sosyal onay, cezadan kaçınma veya değerli bir sonuca ulaşma gibi bazı ayrılabilir sonuçlar için araçsal olan davranışlarla temsil edilen dışsal motivasyonla çelişir (Ryan ve Deci, 2000a: 54-55). İçsel olarak motive

edilmiş davranışların aksine, dışsal olarak motive edilmiş davranışlar, kontrol edilme ve özerklik derecesi açısından büyük ölçüde değişebilir.

1.2. Dışsal Motivasyon

Dışsal motivasyon ise bireylerin bir davranışı elde edilecek bir sonuç için gerçekleştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Bireyin bir davranışı, yapmaktan aldığı keyiften ziyade davranışın sonucuna ulaşmak için sergilemesi durumunda ortaya çıkan motivasyon türü dışsal motivasyondur (Deci vd., 1991: 325-327). Birey dışarıdan empoze edilen ödül veya cezalandırma olasılıkları nedeniyle dışsal olarak motive edilebilir, bu durumda kişinin davranışsal düzenlemesi nispeten kontrollü olarak nitelendirilir; ancak davranış kişisel olarak değerli veya önemli sonuçlar verdiği ölçüde dışsal olarak motive edilebilir. Dışsal olarak motive edilmiş davranışlar, kişinin dışsal davranışla özdeşleşmesi ve değerini kabul etmesi yoluyla daha özerk bir şekilde motive edilebilir. (Ryan ve Deci, 2017: 14).

Genel olarak, eğer bir aktivite somut bir ödül elde etmek için ya da cezadan kaçınmak için yapılıyorsa, bu faaliyetin arkasındaki motivasyonun dışsal bir motivasyon olduğu söylenebilir (Deci, 1971: 105). Genellikle içsel motivasyonla zıt olan, içsel tatminler dışındaki nedenlerle yapılan davranışları ilgilendiren motivasyon türü dışsal motivasyon kategorisidir (Ryan ve Deci, 2020:2).

Öz-belirleme teorisi ayrıca *amotivasyon (motivasyon eksikliği)* ve motivasyon arasında ayrım yapmaktadır. Amotivasyon, harekete geçme niyetinin olmamasını ifade etmektedir (Gagne ve Deci, 2005: 340). Amotivasyon herhangi bir çaba sarf etme arzusunun olmamasıdır. Amotivasyon, bireylerin bir davranışı sonraki sonuçlarla ilişkilendirmediği ve bu nedenle davranışların bilinmeyen veya hiç uygulanmayan nedenlerle yürütüldüğü bir durum olarak tanımlanmıştır (Deci ve Ryan, 1985). Buna göre, *amotive* olmuş diğer adıyla motive olmamış bireyler muhtemelen eylemlerinden kopuk hissederler veya mevcut durumları veya davranışları üzerinde kontrol eksikliği hissedebilirler ve bu nedenle bu tür davranışlara çok az zaman veya enerji harcayacaklardır. Bu durumun, daha düşük canlılık, iş tatmini, iş performansı, duygusal bağlılık, uyum sağlama, proaktivite ve iş çabasının yanı sıra daha fazla duygusal tükenme, tükenmişlik ve işten ayrılma

niyetini içeren çok çeşitli olumsuz işyeri sonuçlarıyla ilişkili olduğu gösterilmiştir (Gagné vd., 2015).

1.3. İşyeri Motivasyonu

İşyeri motivasyonu ise öz belirleme teorisinin psikolojik ihtiyaçları olarak bilinen özerklik, yeterlilik ve ilişkili olma konuları öğrenmeyi ve başarıyı etkilediği gibi, aynı zamanda çalışan motivasyonunu ve üretkenliğini ve performansını da etkiler (Deci vd., 2017). Öz-belirleme teorisi araştırması, yabancılaşma ve ilgisizliğe yol açan, kararlı ve enerjik çalışanların oluşmasını sağlayan yönetim tarzlarını araştırmıştır (örneğin, Deci vd., 2017). Organizasyonlarla ilgili olarak, saha araştırmalarına dayanarak, üç temel psikolojik ihtiyacın tatminini teşvik eden çalışma ortamlarının çalışanların içsel motivasyonunun artıracağını ve dışsal motivasyonun tam olarak içselleştirilmesini teşvik edeceği tespit edilmiştir (Gagne ve Deci, 2005: 337).

2. ÖZ BELİRLEME TEORİSİNİN MOTİVASYONA YÖNELİK DİĞER YAKLAŞIMLARLA İLİŞKİSİ

Öz belirleme teorisinin motivasyona yönelik diğer yaklaşımlardan farklı olduğu yer, davranış kalitesini ve dinamiklerini etkileyen farklı motivasyon türleri ve kaynakları üzerindeki vurgusudur. Motivasyonu basitçe tek bir fenomen olarak görmek yerine, öz belirleme teorisi bazı motivasyon biçimlerinin tamamen gönüllü olduğunu, kişinin ilgi alanlarını veya değerlerini yansıttığını, diğerlerinin ise tamamen dışsal olabileceğini öne sürmektedir. Daha önceki kuramlar motivasyonun varlığına veya yokluğuna ya da motivasyonun miktarına odaklanırken, öz-belirleme teorisi motivasyonu davranışın nedenine göre yukarıda detaylı bir şeklide açıklandığı gibi türlere ayırmaktadır (Deci ve Ryan, 2008: 182). Bu farklı motivasyon kaynaklarının sonuçları da farklı olmaktadır. Basitçe ifade etmek gerekirse, farklı güdüler yalnızca büyüklük bakımından farklı değildir; kendilerini başlatan olağanüstü kaynaklarda, bu nedenle onlara eşlik eden duygu durumlarda ve deneyimlerde ve kalıcılık kalitesi, performans ve sağladıkları sağlık yararları (veya maliyetleri) dahil olmak üzere davranışsal sonuçları bakımından farklılık gösterirler. Bu nedenle öz-belirleme teorisi, farklı motivasyon türlerinin bu tür ilgili sonuçlar üzerindeki çeşitli etkilerini dikkate almak için motivasyon kavramını açıkça farklılaştırmıştır (Ryan ve Deci, 2017: 13).

Öz-belirleme teorisi, motivasyonun tek bir yapı göstermediğini, bu yüzden önemli olanın sadece motivasyon az olması ya da çok olması olmadığını öne sürmektedir. Böylece bu teoride, motivasyonun türlerinin ve bu türlere bağlı olarak motivasyonun yüksek ya da düşük (nicelik) olmasından ziyade motivasyonun türünün ve niteliğinin (içsel-dışsal) önemli olduğu savunulmaktadır (Ryan ve Deci, 2000a: 54-56) Psikolojideki çeşitli teoriler, evrensel ihtiyaçlar olarak insan davranışı ve sağlığı için yetkinliğin ve ilişkili olmanın önemini vurgulamıştır. Bununla birlikte, öz-belirleme teorisi, refah için özerkliğin esas niteliğini vurgulayan tek teoridir ve gerçekten de özerklik ihtiyacı kavramı bu teorinin en tartışmalı alanı olmuştur (Gagne ve Deci, 2014:4).

Pek çok tarihsel ve çağdaş motivasyon teorisi, motivasyonu öncelikle tek bir kavram olarak ele alırken, insanların belirli davranışlar veya faaliyetler için sahip oldukları toplam motivasyon miktarına odaklanırken, öz belirleme teorisi motivasyon türlerini farklılaştırarak başlamıştır. İlk fikir olarak bir kişinin motivasyonunun türü veya kalitesinin, psikolojik sağlık ve esenlik, etkili performans, yaratıcı problem çözme ve derin veya kavramsal öğrenme gibi birçok önemli sonucu tahmin etmek için toplam motivasyon miktarından daha önemli olduğu vurgulanmıştır (Deci ve Ryan, 2008:182). Öz belirleme teorisinde (Deci ve Ryan, 1985), bir eyleme yol açan farklı nedenlere veya hedeflere dayalı olarak daha önce detaylı açılandığı üzere farklı motivasyon türleri arasında ayrım yapılır. En temel ayrım, bir faaliyet ya da etkinliği doğası gereği ilginç veya zevkli olduğu için yapmaya odaklanan içsel motivasyon ile, ilgili faaliyetin net bir sonuca yol açtığı için faaliyeti yapmayı ifade eden dışsal motivasyon arasındadır (Ryan ve Deci, 2000a: 55).

Özetle ifade etmek gerekirse; teoriler çok çeşitli olmakla birlikte, çoğunda ortak olan bir yönü vardır; başka bir deyişle, motivasyon, türden çok miktar olarak değişen üniter bir kavram olarak ele alınır. Başka bir deyişle, bir kişinin sahip olduğu toplam motivasyon çeşitli faktörler tarafından belirlenebilir, ancak tahmin yapmak için temel oluşturan tek bir değişkeni temsil eder. Bu nedenle, çoğu teoride motivasyon sorunu, bir kişinin bir görev için sahip olduğu toplam motivasyon miktarıdır, bu nedenle tahmin yaparken motivasyon türü dikkate alınmaz (Gagne ve Deci, 2005: 340).

Herzberg'in hijyen-motivasyon teorisi, Pittsburgh'daki orijinal araştırmasını tekrarlayan çalışmalar olan iş tatmini ve iş tatminsizliği üzerine

yapılan çeşitli araştırmaların sonuçlarından türetilmiştir. Bu teori, iş memnuniyetine katkıda bulunan faktörlerin çoğunun motive edici olduğunu (başarı, tanınma, işin kendisinin tatmini, sorumluluk ve ilerleme ve gelişme fırsatları) ve iş tatminsizliğine sebep olan çoğu faktörün hijyen faktörleri (şirket politikası, genel yönetim, yöneticileriyle bireysel ilişkiler ve çalışma koşulları) olduğunu tespit etmiştir (Herzberg vd., 1959; Herzberg, 1966; Herzberg, 1968). Bu faktörler kendi başlarına iş tatmini geliştirmez, ancak öncelikle iş tatminsizliğini önlemeye hizmet eder, tıpkı iyi hijyenin kendi başına iyi sağlık sağlamaması, ancak eksikliği hastalığa neden olması gibi. Hijyen faktörlerin yetersizliği iş tatminsizliğine yol açar, fakat bulunmaları halinde iş tatmini oluşturmaz, ancak iş tatminsizliğini engelleyebilir (Bassett-Jones ve Lloyd, 2005: 930-931). Diğer bir açıdan, hijyen faktörlerin varlığı motivasyonu sağlamaz, ama motivasyon için gerekli ortamı oluşturur. İş ortamında motive edici fakörler sağlanırsa motivasyon sağlanır. Hijyen faktörleri sağlamadan sadece motive edici faktörleri sağlamak ise çalışanları motive etmek için yeterli olmayacağı söylenebilir (Koçel, 2010, 626-627).

Herzberg vd. (1959)'e göre, bir iş yerinde hijyen faktörlerin belli ölçüde sağlanması gerekmektedir. Hijyen faktörler sağlandıktan sonra motive edici faktörlerde yapılan iyileşme çalışanın motivasyonunu artıracaktır (Herzberg vd., 1959). Bu teoriye göre; iş tatmininin "motive edicilerden" (yani başarma fırsatları, tanınma, ilginç çalışma, sorumluluk ve organizasyon içinde büyüme ve ilerleme olasılığı gibi işin doğası ve içeriği ile ilgili özellikler) kaynaklandığı, aksine, iş tatminsizliğinin "hijyen" faktörlerinden (yani politika ve idare, denetim, kişiler arası ilişkiler, çalışma koşulları, maaş, statü ve güvenlik gibi işin bağlamıyla ilgili özellikler) kaynaklandığı iddia edilmektedir. Motivatörleri güçlendirmenin, bir işi zenginleştirmenin (yani motivasyon gücünü artırmanın) bir anahtarı olduğu önerilmiştir (Herzberg vd., 1959). Çift faktörlü teori, memnuniyete ihtiyaç duymanın motivasyonu ortaya çıkarmada oynayabileceği rol hakkında ilginç bilgiler sağlamaktadır. Aslında, Maslow'un (1943, 1954) ve Alderfer'in (1972) diğer klasik motivasyon teorileriyle paralellik kuran Herzberg'in teorisindeki hijyen faktörleri, fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçları gibi alt düzey ihtiyaçları karşılarken, motive edici faktörler de başarı ve kendini gerçekleştirme gibi üst düzey ihtiyaçları karşılamaktadır.

SONUÇ

Davranışın enerjisi, yönü ve kalıcılığı olarak tanımlanan motivasyon (Pinder, 1998), kavramsallaştırma ve ölçülmesine yönelik yaklaşımların çeşitliliği ile kanıtlandığı üzere, doğası gereği karmaşık bir kavramdır. Literatürde pek çok motivasyon tanımı olmakla birlikte basitçe ifade etmek gerekirse, hedefe yönelik davranışı harekete geçiren, yönlendiren ve sürdüren bir güç olarak tanımlanabilir (Liu vd., 2016:1-2). Motivasyon, örgütsel davranışın merkezinde yer almaktadır (Gagne, 2014: 414).

Motivasyonun psikolojik ve örgütsel çalışmalarda temel bir konu olduğu bilinmektedir. Eylemleri yönlendiren nedenleri açıkladığından, motivasyon anlayışı hem bireysel hem de örgütsel davranışı açıklamanın merkezinde yer almaktadır. Motivasyon, eylemi yönlendiren, harekete geçiren ve sürdüren psikolojik süreçleri veya "çaba sarf etmek için içsel bir arzu" anlamına gelmektedir (Grant, 2008: 48-49).

Öz belirleme teorisi (Deci ve Ryan, 1985) ise motivasyonu; farklı, ancak birbirini tamamlayan, bireyler tarafından farklı derecelerde deneyimlenen bir davranışsal düzenleme olarak tanımlamaktadır (Howard vd, 2016: 74). Motivasyon, biyolojik, bilişsel ve sosyal düzenlemenin merkezinde yer aldığı için psikoloji alanında merkezi ve kalıcı bir konu olmuştur. Belki daha da önemlisi, gerçek dünyada motivasyon, sonuçları nedeniyle çok değerlidir. Bu nedenle, başkalarını harekete geçirmeyi içeren yönetici, öğretmen, lider, koç, sağlık hizmeti sağlayıcısı ve ebeveyn gibi rollerde olanlar için en önemli enerji kaynağıdır (Ryan ve Deci, 2000b: 69).

Öz-belirleme teorisi motivasyonu; *içsel motivasyon, dışsal motivasyon ve motivasyonsuzluk (amotivasyon)* olmak üzere üç kategride incelemiştir. Bu farklı tür motivasyonların bireyler için işteki süreklilik, performans ve iyi oluş hali açısından çeşitli tecrübelere ve sonuçlara sebep olacağından ayrımın yapılması önemlidir (Deci, 1975). Öz belirleme teorisi araştırması, ÖBT tarafından varsayılan insan doğasındaki aktif bütünleştirici eğilimlerin prototipik bir ifadesi olan içsel motivasyona odaklanarak başlamıştır. Teknik olarak içsel motivasyon, "kendi iyiliği için" veya bireyin içsel ilgi ve keyfi için yapılan faaliyetlerle ilgilidir (Ryan ve Deci, 2020:2; Deci ve Ryan, 2000a: 227-228). İçsel olarak motive edilmiş davranışlar, ilgi dışında gerçekleştirilen ve birincil "ödülün" davranışlara eşlik eden kendiliğinden etki ve zevk duyguları olduğu davranışlardır.

Öz belirleme teorisinin motivasyona yönelik diğer yaklaşımlardan farklı olduğu yer, davranış kalitesini ve dinamiklerini etkileyen farklı motivasyon türleri ve kaynakları üzerindeki vurgusudur. Motivasyonu basitçe tek bir fenomen olarak görmek yerine, öz belirleme teorisi bazı motivasyon biçimlerinin tamamen gönüllü olduğunu, kişinin ilgi alanlarını veya değerlerini yansıttığını, diğerlerinin ise tamamen dışsal olabileceğini öne sürmektedir. Daha önceki kuramlar motivasyonun varlığına veya yokluğuna ya da motivasyonun miktarına odaklanırken, öz-belirleme teorisi motivasyonu davranışın nedenine göre yukarıda detaylı bir şeklide açıklandığı gibi türlere ayırmaktadır (Deci ve Ryan, 2008: 182).

KAYNAKÇA

Alderfer, C. P. (1972). Existence, relatedness, and growth. New York: Free Press.

Basset-Jones, N. ve Lloyd, G.F. (2005). Does Herzberg's motivation theory have staying power?. The Journal of Management Development, 24, 929-943.

Deci, E. L. (1971). Effects of externally mediated rewards on intrinsic motivation. Journal of Personality and Social Psychology, 18, 105–115.

Deci, E. L. (1975). Intrinsic motivation. New York: Plenum Press.

Deci, E. L. ve Moller, A. C. (2005). The concept of competence: A starting place for understanding intrinsic motivation and self determined extrinsic motivation. A. J. Elliot ve C. S. Dweck (Der.), Handbook of competence and motivation içinde (ss. 579–597). New York: Guilford Press.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1980). The empirical exploration of intrinsic motivational processes. L. Berkowitz (Der.), Advances in experimental social psychology içinde (ss.39-80), New York: Academic.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1985). Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. New York: Plenum Press.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (1991). A motivational approach to self: Integration in personality. R. Dienstbier (Der.), Nebraskasym- posium on motivation: Perspectives on motivation içinde (ss. 237-288). Lincoln: University of Nebraska Press.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2000a). The "what" and "why" of goal pursuits: human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry, 11(4), 227–268.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2000b). Self-determination theory and the facilitation of ıntrinsic motivation, social development, and well-being. American Psychologist, 55(1), 68-78.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2008). Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health. Canadian Psychology, 49(3), 182–185.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2016). Optimizing Students' Motivation in the Era of Testing and Pressure: A Self-Determination Theory Perspective. W. C. Liu, C.K. Wang ve R.M. Ryan (Der.), Building autonomous learners perspectives from research and practice using self-determination theory içinde (ss. 9-30), Singapore: Springer Science+Business Media.

Deci, E. L., Eghrari, H., Patrick, B. C. ve Leone, D. R. (1994). Facilitating internalization: The self-determination theory perspective. Journal of Personality, 62(1), 119-142.

Deci, E. L., Olafsen, A. H. ve Ryan, R. M. (2017). Self-determination theory in work organizations: The state of a science. Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior, 4, 19–43.

Deci, E. L., Ryan, R. M., Gagné, M., Leone, D. R., Usunov, J. ve Kornazheva, B. P. (2001). Need satisfaction, motivation, and well-being in the work organizations of a former Eastern bloc country. Personality and Social Psychology Bulletin, 27, 930–942.

Deci, E. L., Vallerand, R. J., Pelletier, L. G. ve Ryan, R. M. (1991). Motivation and education: The self-determination perspective. Educational psychologist, 26(3-4), 325-346.

Deci, E.L. ve Ryan, R. M. (2014). The importance of universal psychological needs for understanding motivation in the workplace. M. Gagne (Der.), The Oxford handbook of work engagement, motivation, and self-determination theory içinde (ss. 13-32), Nex York: Oxford University Press.

Gagne, M. (2014). Self-determination theory in the work domain: this is just the beginning. M. Gagne (Der.), The Oxford handbook of work engagement, motivation, and self-determination theory içinde (ss. 414-431), Nex York: Oxford University Press.

Gagne, M. ve Deci, E.L. (2005). Self-determination theory and work motivation. Journal of Organizational Behavior, 26, 331–362.

Gagne, M. ve Deci, E.L. (2014). The history of self-determination theory in psychology and management. M. Gagne (Der.), The Oxford handbook of work engagement, motivation, and self determination theory içinde (ss.1-12), Nex York: Oxford University Press.

Grant, A. M. (2008). Does intrinsic motivation fuel the prosocial fire? Motivational synergy in predicting persistence, performance, and productivity. The Journal of Applied Psychology, 93, 48–58.

Herzberg, F. (1965). The new ındustrial psychology. Industrial and Labour Relations Review, 18, 364-376

Herzberg, F. (1966). Work and the nature of man. New York: Thomas Y. Crowell.

Herzberg, F. (1968). One more time: How do you motivate employees?. Harvard Business Review, 46(1), 53-62.

Herzberg, F., Mausner, B. ve Snyderman, B. (1959). The motivation to work. New York: Wiley.

Howard, J., Gagné, M. ve Morin, A.J.S. ve Broeck, A.V. (2016). Motivation profiles at work: A self-determination theory approach. Journal of Vocational Behavior, 95–96, 74–89.

Liu, W. C., Wang, C. K. ve Ryan, R. M. (2016). Understanding motivation in education: Theoretical and practical considerations. W. C. Liu, C.K. Wang ve R.M. Ryan (Der.), Building autonomous learners perspectives from research and practice using self-determination theory içinde (ss. 1-8), Singapore: Springer Science+Business Media.

Liu, W.C., Wang, C.K.J., Kee, Y.H., Koh, C., Lim, B.S.C. ve Chua, L.L. (2014). College students' motivation and learning strategies profiles and academic achievement: a selfdetermination theory approach. Educ. Psychol. 34(3), 338–353.

Maslow, A. (1943). A theory of human motivation. Psychological Review, 50, 370–396.

Maslow, A. (1954). Motivation and personality. New York: Harper & Row.

Pinder, C. C. (1998). Motivation in work organizations. NJ: Upper Saddle River.

Ryan R, ve Deci E. (2002). Overview of self-determination theory: an organismic dialectical perspective. E. Deci ve R. Ryan (Der.), Handbook of Self-Determination Research. Rochester içinde (ss.3-36), NY: University of Rochester Press.

Ryan, R. M. (1995). Psychological needs and the facilitation of integrative processes. Journal of Personality, 63(3), 397-427

Ryan, R. M. ve Connell, J. P. (1989). Perceived locus of causality and internalization: Examining reasons for acting in two domains. Journal of Personality and Social Psychology, 57(5), 749–761.

Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000a). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. Contemporary Educational Psychology, 25, 54-67.

Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000b). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. The American Psychologist, 55(1), 68–78.

Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2008). From ego depletion to vitality: Theory and findings concerning the facilitation of energy available to the self. Social and Personality Psychology Compass, 2(2), 702–717.

Ryan, R. M. ve Frederick, C. M. (1997). On energy, personality and health: Subjective vitality as a dynamic reflection of well-being. Journal of Personality, 65, 529 – 565.

Ryan, R. M. ve Lynch, J. H. (1989). Emotional versus detachment: Revisiting the vicissitudes of adolescence and young adulthood. Child Development, 60(2), 340–356.

Ryan, R.M. ve Deci, E. L. (2017). Self-determination theory basic psychological needs in motivation, development, and wellness. New York, London: The Guilford Press.

Ryan, R.M. ve Deci, E. L. (2020). Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions. Contemporary Educational Psychology, 61, 1-11.

White, R. W. (1959). Motivation reconsidered. Psychological Review, 66, 297–333.

BÖLÜM 8

YEŞİLÇAM SİNEMASI'NDA SENDİKA HAKKI: 'DİYET' FİLMİ

Dr. Serdar GEZER[1]

[1] Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, Isparta, Türkiye, serdar.gezer@outlook.com ORCID: 0000-0002-8639-3831

GİRİŞ

Filmler toplumsal yaşamı ve toplumun problemlerini sorunsallaştırır, merkezi meselesi haline getirir, bununla ilgili metaforik dünyalar inşa ederek bizlere hikâye anlatırlar. Bu hikayelerin merkezinde o toplumu oluşturan insanların yaşadıkları sıkıntılar, çıkmazlar, acılar, zaman zaman da sevinçler, mutluluklar yer alır. Yeşilçam sineması da kendi döneminde toplumun yaşadığı sevinçlere olduğu kadar problemlere de kayıtsız kalmamış, özellikle de iç göç nedeniyle kırsaldan metropollere gelerek, buralardaki sanayilerde, fabrikalarda yaşam mücadelesi veren işçilerin sorunlarını merkeze alan "toplumsal gerçekçi"[2] filmler yapmıştır. İşçi, emekçi kavramları bağlamında Yeşilçam Sineması'nı incelediğimizde 1952 yapımı Muhsin Ertuğrul'un yönettiği *Halıcı Kız (Ertuğrul, 1952)* filmi bu meselelerin ele alındığı ilk filmdir. Filmde 'Gül' karakteri elinin emeği, hüneri ile halı dokuyarak annesi ve kendisinin geçimini sağlar. Dahası filmde annesinin de Gül'ü büyütmek için halı dokuduğu ve bu nedenle artık ellerinin tutmadığı vurgulanır. Yani emeğin, iş gücünün altı çizilir. Tek geçim kaynağı halı dokumak olan Gül'ün halı tezgâhı, atölye sahibinin kendi şahsi nedenleri (atölye sahibinin oğlu ile Gül arasındaki duygusal ilişkiden hoşlanmaması, Gül'ün ona yüz vermemesi) üzerine, elinden alınır ve 'Gül' işsiz kalır. Böylece Gül'ün hayatı, gücü elinde bulunduran işveren tarafından değişir. Gül daha sonra çalışmak için İstanbul'a gider. Bu film işçi sorunlarını, grev ve sendika haklarını doğrudan konu edinmemesine rağmen bir emekçi kızın işveren tarafından uğradığı haksızlığı, değişen hayatını anlatması bakımından önemlidir.

Diğer yandan Türk Sineması'nda işçi-işveren ilişkilerinin, işçilerin yaşadığı sıkıntıların ve sendika, grev gibi hakların temel konu olarak işlendiği filmlere 1960'lı yıllarda rastlarız. Bu dönemde Türkiye'de yaşanan bazı siyasi ve ekonomik değişimler beraberinde iç göçe neden olur ve bundan sonra kırsal bölgede toprakta çalışan ırgat, kentte fabrikada çalışan işçi sınıfının bir üyesidir. Kırda toprak ağası ile mücadelesi, kentte fabrika sahibine karşı hak arayışı ile devam eder.

[2] Yeşilçam Sineması'nda 1960 sonrasında üretilen, toplumun ve özellikle sıradan insanın sorunlarını merkeze alan; burjuvazi ve kapitalizm eleştirisi ağır basan, estetik ve sinema dilini kullanması bakımından daha önceki filmlerden ayrılan filmlere toplumsal gerçekçi filmler denilmektedir. Akımın önemli yönetmenleri arasında Metin Erksan, Halit Refiğ, Ertem Göreç, Duygu Sağıroğlu, Lütfi Akad sayılabilir (Daldal, 2005).

Ülkede yaşanan sosyo-ekonomik değişimler, bir işçi sınıfının oluşmaya başlaması, 1961 Anayasası'nda çalışma yaşamına bazı yeniliklerin getirilmesine, işçilere sendika kurma (madde 46) ve grev hakkı (madde 47) tanınmasına sebep olur. Elbette ki ülkenin içinde bulunduğu bu durum sinemayı etkilemiş, bu değişimler beyaz perdeye yansımıştır. Bu dönemde işçileri, işveren ile yaşadıkları sorunları, sendika ve grev hakkını konu alan filmler yapılmaya başlanmıştır. 1964 yapımı *Karanlıkta Uyananlar (Göreç, 1964)* işçi sorunlarını, sendika ve grev hakkını işleyen ilk filmdir[3]. Bunu Duygu Sağıroğlu'nun yönettiği *Bitmeyen Yol (Sağıroğlu, 1965)* takip eder.

1970'li ve 1980'li yıllarda işçi sorularını ele alan, sendika ve grev hakkına yer veren filmlerin daha yoğun olduğu görülür. 12 Eylül Askeri Darbesine doğru giden bir ülkenin yaşadığı sıkıntılar, sancılar, öğrenci hareketleri, sokak çatışmaları, yerli ve yabancı sermayenin emeği sömürmesi, işçi haklarını çiğnemesi gibi birçok olumsuzlukların yaşandığı bu dönem, Türk Sinemasını da etkilemiştir. Dönemin bu sıkıntıları filmlerde ya ciddi bir şekilde ele alınıp ana tema olarak işlenmiş ya da bir komedi, aşk teması etrafında yan hikâye olarak, üstü kapalı ima edilmiştir. *Diyet (Akad, 1975), Endişe (Güney ve Gören, 1974), İki Arkadaş (Gören, 1976), Maden (Özkan, 1978), Demiryol (Özkan, 1979), Çark (Hiçdurmaz, 1987)* gibi filmler dönemin sorunlarını ciddi bir şekilde ele alan, haksızlığa karşı birlik olunmasını öğütleyen didaktik filmlerdir.

1961 Anayasasıyla Çalışma Yaşamına Getirilen Yenilikler ve Yeşilçam Sineması

İşçi, işçi hakları ve emeği, ilk kez 1961 Anayasası'nda, çalışma yaşamına getirilen yeniliklerle düzenlenmiş ve koruma altına alınmıştır. 1960'lı yıllarda işçi sınıfının birtakım kazanımlar elde ettiği yıllar olarak kabul edilir. Özellikle 1961 Anayasası ile işçilere sanayileşmiş ülkelerde çoktandır uygulanan sendikalaşma ile ilgili hakların tanındığı görülmektedir (Uluç, 2009: 185). *Karanlıkta Uyananlar*, *Şehirdeki Yabancı (Refiğ, 1962)* ve *Diyet* filmlerinin yüksek sesle dillendirdiği şey; toplumda ve özellikle işçi sınıfında sendikalaşma ve sınıf bilinci gibi temel öğelerin henüz yerleşmemiş olduğudur. *Karanlıkta Uyananlar* ve *Diyet* filminde işçiler ve patron

[3] *Karanlıkta Uyananlar* filminin işçi sınıfını merkeze alan ilk film olduğuna ilişkin bkz: Kablamacı (2011).

arasındaki sınıfsal farklılığın ya da katmanlaşmanın bulanık bırakılması; ayrıca bu filmlerde işçilerin sendikaya üye olma konusunda tedbirli davranmaları ya da işlerini kaybetme endişesi duymaları bu düşünceye örnek teşkil eder. Toplumda da sınıfsal katmanlaşmaların tam olarak yerleşmemiş olması bunun en önemli nedenlerindendir. *Karanlıkta Uyananlar* filminin senaristi Vedat Türkali de zaten filmin bir bakımdan didaktik ögeler taşıdığını ve amacının işçi sınıfını sınıf bilincinin kazanılması ve haklarının ayırdına varması hususunda eğitmek olduğunu vurgulamıştır. Bu didaktizmin gerekliliği olarak da Batıdan farklı olarak bizim işçi sınıfımızın bu hakları kanlı mücadeleler sonucu elde etmemiş olduğunu ileri sürer (Uluç, 2009: 186).

Türkiye'de 1961 Anayasası ile çalışanlara verilen sendika ve grev hakkı, uygulamada güçlü işveren/patron yani hâkim sınıf tarafından sürekli engellenmeye ve geciktirilmeye çalışılmıştır. Patronların kendi sendikalarını kurmasına, kurulan sendikaları denetim altında tutmasına karşılık işçiler tüm iş kollarında sendikalaşmayı başarmışlardır. Bu durum ülkedeki ne yerli yatırımcılar ne de yabancı sermaye tarafından hoş karşılanmıştır. Özellikle *Demiryol* filminin ilk 10 dakikasında demiryolu işçilerinin birlik olup greve gitmesi durdurulamadığı; ama bu hareketin etki alanının genişlememesi için medya kullanılarak kamuoyu yaratılıp, işçilerin anarşist olarak gösterilmesi planının devreye sokulduğu görülmektedir. Bu tam da Gramsci'nin hegemonya kavramının medyaya uygulandığında görülen şeydir: Ona göre medyanın işlevi esasen izleyici kitlesine ya da topluma gücü elinde bulunduranların ideolojisini, değerlerini ve normlarını aktarmaktır. Medya egemen ideolojik söyleme karşı olan veya bunu tehdit eden her şeyin de karşısında yer alır (Gramsci, 1986). Bunlar içerisinde işçi sınıfına ve onun ideolojisine yakın olma ihtimali bulunan sendikalar ve bunların egemen ideoloji için bir tehdit oluşturan eylemleri, grevler, toplumsal düzeni tehdit eden protestocular, gösteri yürüyüşleri yapanlar ve farklı cinsel yönelimler ve kimlikler sayılabilir. Bununla birlikte toplumsal yapıda kapitalist üretim ilişkileri doğal düzen daha doğrusu norm olarak kabul edilir. Kapitalist girişim, kâr ve yöneticilerin her türlü uygulamaları sağduyulu, toplumun çıkarı olarak gösterilir. Medyada haber değeri olacak olay ve olgular hep egemen sınıfın bakış açısı ile sunulur. Bireycilik yüceltilir. Yoksullukta ve başarısızlıkta kişilerin bizatihi kendisi suçlanır. Kusur bireylerde aranır.

Başarısız olan sistem değil insandır. Kitle iletişim araçları egemen temel değerleri kabul eder ve yerleşik normlara uygun olarak herkesin bildiği bir dünya tasarımı sunar. Sonuç olarak medya egemen değerleri aktararak baskın ideolojiyi yeniden üretir (Yaylagül, 2010: 114).

Stuart Hall'e göre ise medya metinleri dünyayı olduğu gibi göstermez, bunun yerine temsil eder. Temsilde, olgu-olay-gerçeklik ve temsil arasına yeni anlam katmanları girer. Dolayısıyla medya metinleri dünyayı yeni bir perspektifle, dahası belli ideolojilerin gözlüğü içerisinden yansıtarak yeniden yapılandırır. Belli olayları çerçeve dışı bırakır, belli olayları çerçeveye dahil eder. Bir anlamda bu, gerçeğin yeniden yapılandırılması ve yeniden sunulmasıdır. *Demiryol* filminde medyanın Hall'ün bahsettiğine paralel şekilde çalıştığı; Gramsci'nin vurguladığı hâkim söylemin medyayı kullanarak iktidarını yeniden inşa ettiği görülür.

1960-1970 Yılları Arası Türkiye'deki Politik Durumun Sinemaya Yansımaları

Diyet filmi 1975'te çekilmiştir ve çekildiği dönemin problemlerini konu alır, çekildiği dönemdeki sosyal, politik olaylar ve işçi sınıfı problemleri filmin oluşmasında çok önemli etkiye sahiptir. 1960'lı ve 1970'li yıllar Türkiye'de büyük değişimlerin olduğu yıllardır. Hızlı sanayileşme, tarım topraklarının parçalanması, iç göçler, kentleşme ve bunu izleyen gecekondulaşma ülkedeki değişimin temel parametreleridir. Yeşilçam sinemasında ise toplumun sorunlarının merkeze alındığı; sinema literatüründe "toplumsal gerçekçi" filmler olarak kavramsallaştırılan filmlerin yapılmaya başlandığı bu dönemlerde bu akımın özellikle ilgilendiği temalar işçi sorunları, işçi hakları, devlet ve özne ilişkisi, göç olgusu, yabancılaşma olmuştur. Bunlar toplumsal olarak yaşanan değişimin bireyler üzerindeki etkisinin görüldüğü temel noktalardır. Örneğin *Şehirdeki Yabancı* filmi ile ilk kez işçi sorunlarının yanında aydın insanın yabancılaşması konusu sorunsallaştırılmaktadır. *Karanlıkta Uyananlar'*da aktarılan grev ve sendikalaşma hakları, toplumda meydana gelen bu ekonomik, politik ve sosyolojik değişimlere doğrudan vurgu yapmaktadır (Uluç, 2009: 182).

1970 yılının başlarında çekilmiş olan *Diyet* ve *Endişe* filmlerinde ülkenin içinde bulunduğu politik durum hikâyenin içine yedirilerek, filmin ana teması etrafında izleyiciye aktarılır. İki filmde de tanık olduğumuz politik

söylemler sadece o dönem hakkında bir ipucu ya da bilgi vermek amacını taşır. Filmin karakterleri doğrudan siyasi olayların içinde yer almaz; fakat iktidar tarafından izlenen ekonomik ve siyasi politikalardan etkilenirler. Örneğin, *Endişe'*de film boyunca radyo haberlerine yer verilmiştir. Hikâye anlatılırken, o dönemin siyasi, ekonomik ve askeri gelişmeleri ya ırgatların okumaya çalıştığı gazete ya da sürekli dinledikleri radyo aracılığıyla filmde temsil edilir. İzlenen ekonomi politikaları ve hükümetin 'pamuk taban fiyatları' konusunda vereceği karar dolaysız olarak pamuk işçilerini ilgilendirdiği için işçiler tarafından gündem sürekli takip edilir. Böylece ülkenin içinde bulunduğu politik, siyasi, askeri ve ekonomik durum hakkında izleyiciye dolaylı olarak bilgi verilmiş olur. *Diyet* filminde ise, politik söylem olarak, Bilal Usta ile Mevlüt arasındaki diyalogda Mevlüt'ün *"korku meselesi değil, demokrasi meselesi"* dediği sahne önemlidir. Bu sahne ile insanların hak ettiği şekilde yaşaması, çalışması ve düşüncelerini dile getirmesi için demokrasinin önemine ve gerekliliğine vurgu yapılır.

1970'lerin sonlarına doğru yaşanan kaos, sıkıyönetim durumu, çatışmalar doğal olarak dönemin filmlerinde de yerini almıştır. Öğrenci hareketlerinin, sokak çatışmalarının iyice alevlendiği, 12 Eylül'e doğru gidilen bu süreçte 1978, 1979 yıllarında yapılan *Maden* ve *Demiryol* filmleri ülkenin içinde bulunduğu durumu yansıtan en iyi iki örnektir. *Maden'*de İlyas'ın kardeşinden aldığı mektubu kardeşinin dış sesi eşliğinde okuması sahnesinde; emperyalizmden, yaşanan sokak çatışmalarından, öğrenci hareketlerinden, üniversitelerde kötüye giden durumdan ve tutuklamalardan söz edildiğini görüyoruz. Ayrıca, mektupta faşizme karşı mücadelede işçilere ve onların sade, gösterişsiz ama sağlıklı gelişmelerine güven duyulduğu da belirtiliyor. *Demiryol'*da ise kapitalist düzene karşı mücadele eden devrimci öğrencileri, "zenginden alıp, yoksula verme" anlayışını, devrimci gençlerin polis ile silahlı çatışmaya girdiğini ve polis tarafından öldürüldüğünü görüyoruz.

1960-1970 Yılları Arasındaki Dönemde Yeşilçam Sinemasında İşçi Temsili

Yeşilçam Sinemasında işçi temsillerine baktığımızda, genel olarak dönemin popülist politikalarına paralel olarak yapılan, ideolojik açıdan manipülatif, sotoplumsal problemleri göz ardı ederek melodram öğelerle

takviye edilmiş fakat yine de yardımcı karakterler ya da yan hikâyeler üzerinden işçi sorunlarına da değinen filmlerin yapıldığı görülmektedir (Koluaçık&Kula, 2014: 13). *Karanlıkta Uyananlar'*da Ekrem, *Bitmeyen Yol'*da Ahmet, *Diyet'*te Hasan, *Maden'*de İlyas, *Endişe'*de Cevher karakterleri sözünü ettiğimiz filmlerde işçi temsilleri olarak görülebilir. Ekrem karakteri *Karanlıkta Uyananlar* filminde güçlü, sendikalaşmaktan yana, dayanışmaya/birlik olmaya inanan, sınıf bilincine sahip, kitleleri peşinden sürükleyebilen bir işçi sınıfı temsili olarak tanımlanabilir. Bu filmde işçi karakterin temsili olumlu bir şekilde sunulmaktadır. Yan karakter olan işçiler de aynı bilince sahip olarak temsil edilmektedir. *Karanlıkta Uyananlar* filminin merkezi meselesi hor görülüp, emeği sömürülen işçi sınıfının giderek güçlenmesidir. Filmin sonunda bilinç ve özgüven kazanarak, kapitalizme karşı birlik olmayı öğrenen ve 68 kuşağının yönetici erke karşı çıkan, ezilen ve sahipsiz kalanın yanında olan ve bunu bir ahlak, onur meselesi olarak gören karakterlere rastlarız (Kasım&Atayeter, 2012: 35). Diğer yandan Ahmet karakteri *Bitmeyen Yol* filminde köyden kente göç etmiş, ezik, korkak, şaşkın, sınıf bilincini edinememiş, kolayca yönlendirilen bir işçi temsili olarak görülmektedir. Bu anlamda aynı dönemde çekilen *Karanlıkta Uyananlar'*daki Ekrem karakteri ile tezat oluşturmaktadır.

1970 döneminin filmleri olan *Diyet, Maden* ve *Endişe'*de ise işçi karakterleri de Ekrem ve Ahmet karakterinde olduğu gibi farklılık göstermektedir. *Diyet'*te Ahmet'in ürkekliğini, bilinçsizliğini Hasan'da görürken, Ekrem karakterinin aydın, dayanışmaya inanan, idealist özelliğini *Maden'*de İlyas karakteri temsil etmektedir. Bu filmlerde işçi karakterlerinin temsil edilişi güçlü/güçsüz, etken/edilgen, bilinçli/bilinçsiz dikotomileri üzerinden kurulur.

Sendika Hakkı ve Yeşilçam Sinemasında Sendika Temsili

Gelir dengesi, sosyal adalet, konut, sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanma, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, adil ücret, sosyal güvenlik, sigorta hakkı gibi hakların yanında sendika hakkı da sosyal haklardandır ve belki de bunların en önemlisidir. Sendika hakkının yanında işçinin lehine olan diğer haklar ise grev ve toplu sözleşme haklarıdır. Sendika hakkının grev ve toplu sözleşme hakkıyla desteklenmesi gerekir. Bu yönüyle sendika hakkı ile grev ve toplu sözleşme hakları bir bütün oluştururlar. Bunlara yönetime

katılma hakkını da eklemek gerekir. Bütün bunlar işçilerin daha insani standartlarda yaşama hakkı kazanmak için kullanabilecekleri aygıtlardır. Sendika hakkı kural olarak devletin bir şeyler yapmasını değil, yapmamasını ister. Yani burada devlete bu hakkı sağlamak ve gerçekleştirmek için pasif bir görev düşer: Karışmama, dokunmama, engel olmama gibi negatif görevler. Bu yüzden sendika hakkına, tıpkı grev ve toplu sözleşme haklarına olduğu gibi, negatif statü hakları denir (Argun, 1995: 11). Sendika kurma, sendikalara üye olma, sendikal faaliyette bulunma hakkının kökeni aslında bir araya gelme eylemi anlamındaki temel özgürlüğe dayanır. Buna dernekleşme hakkı ya da dernek özgürlüğü de demek mümkündür. Zaten bugün pek çok Batılı ülkede sendikal alan, dernekler hukuku ve kanunları çerçevesinde düzenlenmektedir.

Sendika hakkının diğer hak ve özgürlüklerden temel farkı hem bireysel hem de kolektif karakterde oluşudur. Örneğin bir işçinin sendikaya üye olma ya da buradan ayrılma hakkı bireysel bir hak ve özgürlüktür. Ama sendika hakkı, tıpkı grev ve toplu sözleşme hakları gibi ancak toplu şekilde kullanılabilecek türden bir hak ve özgürlüktür. Ayrıca sendika denen örgütün de bir tüzel kişilik olarak, onu oluşturan kişilerden ayrı hak ve özgürlükleri vardır. Sendika hakkının hem bireysel hem de kolektif niteliklerini vurgulamak için, bu hakkın 'çifte temel hak' olduğu söylenir (Tankuter, 2000: 230-232). Türk Sinemasının altın çağı olarak bilinen Yeşilçam Sinemasında işçi mücadelelerini ve sendika hakkını konu edinen filmler *Halıcı Kız* ile başlar.

Türk Sinema tarihinde ilk renkli film olan *Halıcı Kız* elinin emeği ile halı dokuyan, emekçi Gül karakterinin hikayesini anlatır. *Halıcı Kız* ilk renkli film olması yanı sıra Türk Sinemasında işçi, emekçi kavramını gördüğümüz ilk filmdir. Fakat işçi sorunlarını ele alan, sendika, grev haklarından ilk kez bahseden Türk filmi ise, *Karanlıkta Uyananlar*'dır. Ertem Göreç'in yönetmenliğini yaptığı *Karanlıkta Uyananlar* filmi özellikle işçi sınıfının hem sınıfsal bilince ulaşması, sahip olduğu hakların ayırdına varması hem de egemen sınıfın ve kapitalin karşısında durarak sömürülen işçi sınıfının yanında yer alması ve onları bilinçlendirme işlevi görmesi bakımından toplumsal gerçekçi akımın özelliklerini taşımaktadır (Kasım&Atayeter, 2012: 32). 1965 yapımı olan ve Duygu Sağıroğlu'nun yönettiği *Bitmeyen Yol*, iş bulma umuduyla kırdan kentte göçen altı arkadaşın kentte tutmak için verdiği

mücadeleyi, işveren tarafından işçilerin nasıl hor görüldüğünü anlatan diğer bir 'toplumsal gerçekçi' filmdir. Bu filmde kentte yaşayan işçiler sendikalı, sigortalı, haklarının bilincinde olan karakterler olarak temsil edilirken; taşradan kente iş bulmak için yeni gelen insanlar bilinçsiz, korkak, ürkek ve şaşkın bir şekilde gösterilir.

Türk Sineması'nda genel işçi sorunlarının konu edildiği, sendika, grev, toplu sözleşme gibi hakların filmlerde ağırlıklı olarak işlendiği dönem 1970'li yıllardır. Bu dönemde yapılan *Maden, Demiryol, Diyet* ve *Endişe* gibi filmlerde işçi hakları ve işçilerin yaşadığı sorunlar ana tema iken; *Oh Olsun (Eğilmez, 1973), Bizim Aile (Orbey, 1975), Kibar Feyzo (Yılmaz, 1978)* gibi dönemin diğer filmlerinde bu kavramlar bir dolgu malzemesi olarak ikinci planda işlenir.

Demiryol filminde ise greve giden demiryolu işçilerinin hâkim sınıfa ve onların provokatörlerine karşı verdiği mücadeleyi görürüz. Filmde işçilerin ezilmesi ve insani açıdan değersizleştirilme gibi kışkırtıcı pratikler işçilerde bir başkaldırıya, birlik olmaya ve patrona karşı beraber mücadele edip, direnmeye yol açmaktadır. *Karanlıkta Uyananlar'*da boya işçileri, *Maden'de* maden işçileri, *Demiryol'*da demiryolu işçileri, *Endişe'*de ise ırgatlar haksızlığa uğrar ve tüm olumsuzluklara -sarı sendikacılara, muhbir olarak kullanılan işçilere ve provokatörlere- rağmen birlik olmayı başarırlar, insani şartlarda çalışmak için mücadele ederler. Ayrıca bu filmlerin merkezi mesajı işçilerin patron karşısında birlik olup, sistemli bir şekilde örgütlenilirse güçlü olunacağıdır. *Diyet, Maden* ve *Demiryol* gibi filmler işçilerin, kanunlar tarafından kendilerine tanınmış sendikalaşma, greve gidebilme gibi sosyal haklarının farkına vardıkları ve bu haklardan istifade ettikleri takdirde birtakım özgürlüklere kavuşup, varlıklarını ifade edebileceklerini savunmaktadır. Filmlerde savunulan bu düşünceler şu öğelerle desteklenmektedir: Tüm filmlerde altı çizilen tema birlik ve beraberlik olgusudur. Bu tema işçilerin sorunlarının çözümünde en önemli husus olarak temsil edilir. Bunun yanında işçilerin sendika ve grev haklarının da kanunlarda yer aldığı ve bu haklarının işçiler tarafından korkusuzca kullanılması gerekliliği altı çizilen hususlardandır (Kasım&Atayeter, 2012: 33).

Yapım yılı 1978 olan *Maden* filmi de tıpkı *Diyet*'te olduğu gibi olumsuz bir durum ile, kazayla başlar. Buradaki olumsuzluk madende meydana gelen göçük ve bir maden işçisinin göçük altında kalarak ölmesidir. Fakat herkes bu durumu olağan/normal karşılar, ölen maden işçisinin karısı bile *"Allah'ın takdiri"* der. İhmal neticesinde veya düzgün çalışmayan sistem sonucunda meydana gelen insan ölümü dini bir söylem üzerinden normalleştirilmektedir. Filmde bu duruma karşı çıkan, madendeki kazaların tedbirsizlik sonucu olduğunu savunan tek kişi devrimci bir işçi olarak temsil edilen İlyas karakteridir. *Maden* filminde *Diyet*'te olduğu gibi işçilerin sendikaya üye olup olmaması üzerinde fazla durulmaz. Çünkü işçiler sendikaya üyedir. *Maden*'deki sorun sendikanın işçinin haklarını değil, patronun çıkarlarını korumasıdır. Filmde *"sarı sendika"*, *"sendika ağaları"* olarak nitelendirilen sendika ve yöneticiler patronun yanında yer alır. Madendeki kazalar hakkında emekçi arkadaşlarını uyaran, madende önlem alınması için imza toplayan İlyas'ı elebaşı olarak görürler. İşveren, İlyas'ı ve onun yanında yer alan üç arkadaşını engellemek için göçük tehlikesi olan ocağa İlyas'ı ve arkadaşlarını verir. İşçiler çalışırken göçük olur ve İlyas ölür. Bu olay tüm işçilerin kenetlenmesini, birlik olmasını sağlar. Bir bitiş (ölüm) ile yeni bir başlangıç, 'işçilerin bilinçlenerek birlik olması' hayat bulur. *Diyet* filmi ise, ölüm kapanının Hasan'ın kolunu kapması ve koparması ile biter. Hasan ve Hacer bu sisteme bir diyet ödemişlerdir. Yani her iki filmde de yaşanan bir olumsuzluk, sisteme ödenen diyet işçilerin bilinçlenmesini sağlamıştır.

'Diyet' Filminde[4] Sendika Hakkı Temsili ve Kapitalist Üretim Biçimlerinin İdraki İçin Ödenen Diyet

[4] Filmin Künyesi: Yönetmen ve Senaryo: Ömer Lütfi Akad; Yapımcı: Erman Film; Yapım yılı: 1975; Oyuncular: Hülya Koçyiğit, Erol Taş, Hakan Balamir, Erol Günaydın; Tür: Dram; Süre: 90 dk.

Filmin Sinopsisi: Köyden İstanbul'a gelen Hasan, köylüsü Bilal Ustanın yardımıyla bir cıvata fabrikasında işe başlar. Bu sırada fabrikada yeni gelişmeler olmaktadır. Bazı işçiler sendikaya girmişlerdir. İşveren Salim Bey ve onun en yakın adamı Bilal Usta ise buna karşı çıkmaktadırlar. Hasan bir süre sonra evli olan ama eşi iki yıl önce onu ve iki çocuğunu terk ederek Almanya'ya giden Hacer ile tanışır. İkisi arasında duygusal bir bağ oluşur. Bilal Ustanın ve Salim Beyin yardımıyla Hacer ile evlenir. Bu arada çalışmakta olduğu makinenin arızalı olduğunu, kendinden önce çalışan işçinin (Mustafa) iş kazasına uğrayıp kötürüm kaldığını öğrenir. Zaman içinde sendikayla ilgili bazı gelişmeler, iki genç arasında sorunlara neden olur. Hacer sendikaya girer. Hasan bir yandan kendisine danışmadığı için bir yandan da Bilal Ustaya

Akad'ın 'göç üçlemesi' olarak bilinen üç filmi *Gelin (Akad, 1973)*, *Düğün (Akad, 1974)* ve *Diyet* sırasıyla 1973, 1974 ve 1975 yıllarında çekilmiş ve dönemin göç başta olmak üzere istihdam, sendikalaşma, çalışma koşulları ve kentsel yaşama uyum gibi birçok sorunu merkezi meselesi yapmıştır (Güner&Akyıldız, 2014: 187-188). *Diyet* filminde Akad, taşradan parasız-pulsuz gelip kentte hayatta kalmak için fabrikada çalışan insanların bir sınıf bilincine ulaşmasının hikayesini anlatır. Karakterler toplumsal katmanlaşma düzleminde metropollerde mevcut durumlarının ayırdına varırlar. Hasan ve Hacer fabrikada çalışarak kendilerine bir yuva, bir hayat kurmaya çalışan, taşralı iki emekçidir. Filmde Hasan ve Hacer'in içinde bulundukları kapitalist üretim tarzını idrak etmeleri ancak ona bir 'diyet' vermeleri ile mümkün olacaktır. *Diyet'*te köylülüğün, ataerkil düzenin eleştirisinden çok yeni sistemin işleyişini kavramadaki gecikme, mercek altına alınır (Özonur-Çöloğlu, 2009: 147).

Film bir cıvata fabrikası ve gecekondu evinin bahçesinde geçer. Dolayısıyla, *Gelin* ve *Düğün* filmlerinin kapalı mekânı olan ev ve avlunun dışında, *Diyet'te* hayatın ve üretimin içine yayılış söz konusudur. Bu filmler bir anlamda Türkiye'de 1970'lerde yaşanan sorunların bir yansımasıdır. Bilindiği gibi, taşradan kente göçün en önemli sebebi; tarımda meydana gelen makineleşme, toprakların parçalanması, taşradaki işsizlik gibi sorunlardır. Bunların neticesinde insanlar iş bulabilmek ve daha iyi şartlarda yaşama hayaliyle kente göçer. Kentlerdeki nüfus artışının yanı sıra taşradan göç edenlerle de işsizlik, kentlerde önemli bir sorun haline gelir. İş bulmak artık çok zordur ve insanlar çok kötü şartlarda çalışmak mecburiyetinde kalır. Köyde toprak ağaları söz sahibiyken ve ağa köylü-ırgat üzerinde baskı kurarken; kentte işveren, fabrika sahibi aynı rolü üstlenir. Bir egemen, patron ya da toprak ağası, bir de emeği sömürülen, ezilen işçi ya da ırgat sınıfı mevcuttur. Bu durumu sadece sinemada değil; Orhan Kemal'in romanlarında, Aziz Nesin'in öykülerinde de görürüz. "Orhan Kemal'in eserlerinde anlatılan

karşı mahcup düştüğü için Hacer'e kızar. Hacer'in sendikaya girdiğini öğrenen Bilal Usta, Hasan'ı karısına sahip çıkmamakla suçlar ve hakaret eder. Bunun üzerine Hasan sinirle makineyi çalıştırınca kolunu makineye kaptırır ve kolu kopar. Hasan ve Hacer böylece bu sisteme bir diyet ödemişlerdir.

işçiler, köylülükten neredeyse yeni kopmuş, önce geçici olarak işçilikle tanışan, bir sınıf bilincine sahip olmayan emekçilerdir. Dolayısıyla Kemal'in romanlarında işçi direnişlerine rastlanmasa da emekçilerin pasif direniş (işe başlarken ayak direme, tuvalet molalarını uzatma gibi) yöntemlerine başvurdukları görülmektedir" (Coşun, 2014: 31). "Aziz Nesin'in öykülerinde ise, işçi sınıfı kültürüne içkin olan bir tür dayanışmanın izlerine rastlamak oldukça zordur. Onun eserlerinde işçi sınıfı dayanışması genellikle bir tür "imkânsızlık" olarak ifade edilir. Nesin'in kendi ifadesiyle; tam da 'yaşamlarından en çok yakınanların, onu hiç değiştirmek istemeyenler' olmasını sorun ettiği söylenebilir. Ancak yine de Nesin yoksulluğa karşı özel bir ilgi göstermiş, bu yüzden öykülerinde özellikle işçilerin kapitalizme aldanışlarını sıklıkla konu etmiştir" (Coşun, 2014: 61).

Diyet filminde temel olarak sendikalaşmanın işçi sınıfı için gerekliliğinden bahsedilmiştir. Film özellikle işçi sınıfını sendikalaşma konusunda bilinçlendirmek, egemen sınıf (patronlar ve sermaye sahipleri)-işçi sınıfı arasındaki sınıfsal farkın daha insani boyuta çekilmesi için işçilerin bir sınıf bilincine ulaşabilmelerini sağlamak amacını taşımaktadır. Film boyunca sendikalaşmanın öneminin sürekli vurgulanması ve filmin sonunda Hacer karakterinin kameraya bakarak "suç bizde" deyip, seyirciye dolayısıyla işçi sınıfına seslenmesi filmin öğretici-bilgilendirici yanına dikkat çeker. Filmde yönetmen, tavrını işçiden yana koymuş ve işçi-işveren arasındaki çatışmayı sınıfsal çatışma düzleminden ziyade, insani açıdan ele almıştır. Film boyunca servet düşmanlığı, işçiyi işverene karşı tahrik, patronsuz fabrika fikrini savunmak yerine, sadece sendika hakkı ve sendikalaşmanın önemi duygusal, ilerici ve bilinçlendirici bir biçimde işlenir.

Bir cıvata fabrikasındaki işçilerin çalışma şartlarının ne derece ağır olduğunu ve bu şartlar altında insanların sağlıklarını kaybettiklerini gördüğümüz *Diyet*'te işçilerden birkaçı hayatlarının hiçe sayılmaması, haklarının korunması için kanunlardan güç alarak sendika haklarını kullanma yoluna gitmelerine rağmen; sendika ve sendikalaşmanın önemini kavrayamayan işçi sayısı da oldukça fazladır. Sayıca fazlalaşmaları gerektiğini bilen sendikalı işçiler her fırsatta arkadaşlarını bilinçlendirmek amacıyla toplantılar yapar, bildiri dağıtır ve arkadaşlarını birlik olmaya çağırırlar. Ancak birlik olurlarsa güçlü olabileceklerinin ve patronu dize getirebileceklerinin farkındadırlar. Aslında makine, fabrika ve patron onlar

olmasa bir hiçtir. Fabrikayı fabrika yapan, makinelerin üretim yapmasını sağlayan ve patronu zenginleştiren işçidir, onun emeği, alın teridir. Ama işçilerin çoğu özellikle Hasan karakteri bu değerin farkında değildir. Onun için önemli olan bir işinin olması, para kazanmasıdır. Hasan işçi sınıfının hakları için mücadele eden sendikalı işçileri "aylak", "avare" olarak nitelendirir.

Filmde Hasan ve Hacer hâkim sınıfın açgözlü pratiklerinden, bilinçsiz işçi sınıfının korunmasının tek yolunun örgütlenmek olduğunu geç anlarlar. Film bu gecikmeye karşın, sokaklarda balon satmak zorunda kalan yaşlı baba üzerinden, Peygamber'in bir Hadis'i Şerif'ini hatırlatarak "iki birden, üç ikiden ve dört üçten iyidir, birleşiniz" der ve birleşmenin hayırlı olduğunu öğütler. Akad, üçlemesinin diğer filmleri olan *Gelin, Düğün* filmlerinde olduğu gibi *Diyet*'te de dini bilgiyi insanoğlunun en eski bilgi ve deneyim şifreleri olarak kullanmıştır. Akad *Diyet* filminde işçi olmanın, emeğini satarak geçinmenin güvenli ve dört başı mamur bir hayat vaat etmediğinin, örgütlenmenin kapitalizmin acımasız işleyişine karşı yaşamı koruyabilmenin tek çıkış yolu olduğunun altını çizer.

Filmde sendikaya üye olmaya çekinen işçilerin en büyük korkusu işsiz kalmaktır. Çünkü işçiler sendikaya üye olmama şartıyla işe alınırlar ki bunu da Hasan'ın işe alınma sahnesinde görürüz. Salim Bey, Hasan'ı işe alırken şu sözleri söyler: "Sendikaya üye olmak yok, etliye sütlüye karışmak yok. İşine bakarsın. Haftalığın 200 lira, sıtkı sadakatle çalışırsan artar". Bu sözlerden de anlaşıldığı üzere işçilerin yasal hakkı olan sendika hakkı daha işe alınma sürecinde ihlal edilir. Bu şartla işe alınan işçi her zaman kendi haklarını savunan sendikaya karşı temkinlidir. Çünkü ona iş veren, ekmek veren kişi patrondur ve patrona sadık çalışırsa haftalığı artar, işsiz de kalmaz.

Kente yeni gelmiş, bilinçsiz taşralı emekçinin kapitalist düzeni kavraması ancak ona bir 'diyet' ödemesi ile gerçekleşecektir. Filmdeki Hacer karakteri ise işsiz kalmaktan ziyade "yemek yediğin kaba pislik yapılmaz", "adamın malına zorla hükmedilmez" söylemleriyle, sendikaya üye olmaz. Gramsci'nin hegemonya tanımı bu meseleyi okuyabilmemiz için önemlidir: Baskın sınıf kurumlar, sosyal ilişkiler ve düşünceler bağı yoluyla egemenliğini yeniden ve yeniden üretir (Gramsci, 1986). *Diyet* filminde de hâkim sınıf (patron) ve onun işbirlikçisi ustabaşı Bilal Usta her fırsatta "ekmek yediğiniz kaba ihanet etmeyin" söylemini işçiler arasında özellikle de

iş kazalarından sonra iletir-yayar. Hatta hâkim sınıfın hegemonik mesajlarına *"Allah'ın takdiri", "kader", "dikkatsizin yeri"* gibi söylemleri de ekleyebiliriz. Dolayısıyla sınıf bilinci oluşmamış, haklarının farkında olmayan, bilinçsiz işçiler kolayca bu söylemlerle kandırılır ve sendikaya kendi rızalarıyla üye olmama yolunu seçerler. Dahası filmde Mustafa'nın kötürüm kalmasını annesi de iş kazası olarak değil; kader, alın yazısı olarak değerlendirir. Filmde egemenin dini söylemi kullanarak statükoyu koruduğu, işçi sınıfın ise yine dini söylem üzerinden statükoya boyun eğdiği özellikle vurgulanır. Artık hâkim sınıfı kimse sorgulayamaz, birkaç sendikalı, bilinçli işçi dışında kimse hâkim sınıfın işçileri makine parçası derecesine indirmesine engel olamaz. Haksızlığa boyun eğmek istemeyen sendikalı işçiler ise bir miktar para karşılığı susturulmak istenir. İstenen tek şey işçileri makinenin yedek parçası konumuna düşürmek, işçilerin patronun istediği şartlarda, gelirini yükseltecek şekilde çalışmalarını sağlamaktır. Bu ise sendikalı işçi Mevlüt karakteri ile sendika karşıtı Hasan'ın diyaloğunda açıkça görülür.

-Mevlüt: Sen bir makinenin önünde çalışmaktasın öyle değil mi?
-Hasan: Öyle, ne olacak?
-Mevlüt: O makinenin bir parçası bozulsa ya da kırılsa ne olur?
-Hasan: Orasını bilmem. Yedek parça vardır herhalde.
-Mevlüt: İşte sende bir yedek parçasın.

Bu diyaloglar açıkça aslında işçinin patron gözünde bir değerinin olmadığını, nasıl makine bozulduğunda tamir etmek için yedek parçası kullanılıyorsa; işçi kaza geçirip iş göremez hale geldiği zaman da yeni bir işçi ile değiştirildiğini ortaya koyar. Aslında filmde sendikalı işçilerin yapmak istediği bu anlayışı kırmak, değer görmek, "biz buradayız, varız" demek, seslerini duyurmaktır. Fabrikada iş kazalarını önlemek için güvenlik önemlerinin alınması, insan gibi yaşamak için ücretlerinin, sosyal güvence haklarının iyileştirilmesi ve herhangi bir olumsuzlukta patronun verdiği tazminatı değil; kanunların öngördüğü tazminatı almak için mücadele ederler. Bu mücadeleyi de kanunlara uygun bir şekilde bir araya geldikleri sendika çatısı altında, kanunların onlara verdiği haklar çerçevesinde verirler.

Makineleşme ve emeğin değersizleşmesi tam da Marx'ın kapitalinde bahsettiği kapitalistin insanı ve emeği hiçe sayarak, makinenin işçi üzerindeki etkilerini anlattığı bölümü anımsatır:

> "Makine, adale gücünü vazgeçilmez bir öğe olmaktan çıkardığı ölçüde, adaleleri zayıf, vücut gelişmesi eksik, ama eklem ve organları kıvrak işçileri çalıştıran bir araç halini alır. Bu nedenle de kadın ve çocuk emeği, makine kullanan kapitalist için aranan ilk şey olmuştur. Emek ve emekçinin yerini alan bu güçlü araç, çok geçmeden, yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin işçi ailelerinin bütün üyelerini doğrudan doğruya sermayenin egemenliği altına sokarak; ücretli işçi sayısını artırmanın bir aracı olup çıkmıştır. Kapitalist hesabına yapılacak zorunlu iş, yalnız çocukların oyun alanlarına el atmakla kalmamış, aile çevresinde bireylerin kendileri için diledikleri gibi harcayabilecekleri zamana ve emeğe de el atmıştır" (Marx, 2014: 117).

Marx'ın sözünü ettiği bu durum, *Diyet* filminde fabrikadaki kadın işçilerin çalışmasında ve siparişi yetiştirmek için kadın işçilerin fazla mesai yapmasında; Muzaffer Hiçdurmaz'ın *Çark (1987)* filminde ise çocuk yaşta çalışmak zorunda kalan, asıl yeri mahallenin boş arazisinde top oynayan arkadaşlarının yanı olan Kerem'in önce cam atölyesinde daha sonra tabakhanede çalışmasında kendini göstermektedir.

Hacer zaman geçtikçe ve fabrikada kaza geçiren, kapı komşusu Mustafa'nın durumunu gördükçe onun yerine çalışan (tıpkı makinenin yedek parçası gibi) kocası Hasan için endişelenir. Hasan'ın da ölüm kapanına kapılıp, ölmesini istemez ve babasının söylediği Hadis-i Şerif üzerine sendikaya gider. Hasan Hacer'in endişelerine içten içe hak vermesine rağmen sendikaya üye olmasını istemez. Çünkü Bilal Usta'nın olumsuz tepkisinden ve en önemlisi işsiz kalmaktan korkar. Dolayısıyla işsizlik ve patronun gözünde bozguncu olarak yaftalanma korkusu onu ve bazı işçileri sendikalaşma eğiliminden uzaklaştırır, işverenin hâkimiyeti altında ezilmelerine, yeri geldiğinde sendikalı işçiler hakkında muhbirlik yapmalarına neden olur. Çünkü patron onlara diğerlerinden daha çok ücret verdiği gibi gecekondu yapmaları için de fabrikanın yakınında arazi verir. Egemen, sendikanın önemini kavrayamamış bu işçilere diğer sendikalı işçilerden farklı davranarak, yardım ederek aslında Hasan ve diğerlerini kandırır. *Diyet*'te böylece işçiler arasında bir ayrılma görülür: Sendikalı ve sendikasız. *Karanlıkta Uyananlar, Maden, Demiryol, İki Arkadaş* filmlerinde ise işçiler sendikalıdır. Burada

işçileri sendikalı yapma, sendika hakkında bilinçlendirme çabası yoktur. Bu filmlerde çoğunlukla daha iyi koşullarda çalışmak, ücretlerin iyileştirilmesi, iş güvenliği gibi haklardan bahsedilir ve bunların elde edilmesi için birlikte mücadele verilmesi, grev hakkının kullanılması gerektiğinin altı çizilir.

Diyet Filminde İşçinin Metalaştırılması ve Makineleşme

Teknolojik gelişmelerle mekanikleşen hayatımız önce tarımda çalışan daha sonra kente iş bulma ümidi ile gelen, işçi sınıfını oluşturacak bireyleri olumsuz yönde etkilemiştir. *Bitmeyen Yol* filminde bu durum vinç kullanılarak anlatılır. Vinç bozulduğu, işin zamanında yetişmesi gerektiği için ameleye ihtiyaç duyulur. O sırada köy toprağının artık karınlarını doyurmaması nedeniyle kente gelen altı arkadaş iş bulmak için amele pazarındadır. Kamyonun gelmesi ile bütün insanlar adeta birbirini çiğnercesine kamyona binmeye çalışır ve bir izdiham olur. Polisin gelmesiyle insanlar sakinleşir. Ustabaşı yirmi işçi seçer, işçileri kum taşımaları için şantiyeye götürür. Düşük ücrette ve kötü şartlarda çalıştırabilmek için özellikle sendikasız, köylü, bilinçsiz, sigortasız işçiler seçilir. Fakat vinçteki arıza giderildiği takdirde bu insanlar tekrar işsiz kalacaklardır.

İş hayatındaki makineleşmenin olumsuzluğu *Diyet* filminde ise farklı ele alınmıştır. Filmdeki makine ölüm kapanı olarak nitelendirilen ve onda çalışan insanın/işçinin hayatını mahveden bir makinedir. Film, ölüm kapanının bir işçiyi kapması, iş kazası ile başlar. Mustafa bu makine yüzünden kötürüm kalır ve iş göremez hale gelir. Bu iki filmde makineleşme farklı yorumlanır. Birinde makineleşme ile insanlar işsiz kalırken, diğerinde ise iş göremez hale gelir. Yani her iki şekilde de mekanikleşme insan hayatını olumsuz etkiler ve insanı değersizleştirir. *Diyet'te* Mustafa'nın geçirdiği kaza sonucu birkaç bilinçli, sendikalı işçinin ustabaşı olan Bilal Usta ile diyalogu şöyledir:

-Bilal Usta: Siz öyle duracak mısınız?
-Muhsin Usta: Adam öldü.
-Bilal Usta: Kazadır. Pireyi deve yapmanın âlemi yok.
-Mevlüt: Pire dediğin koskoca delikanlıdır.
-Bilal Usta: E, böyle duracak mısınız? Her gün yüzlercesi oluyor.
-Mevlüt: Kazaymış, deyyus makine değil mezbaha
-Bilal Usta: Yediğin yemek onun sayesinde

-Mevlüt: Biz ekmeği bileğimizin kuvveti ile alnımızın teri sayesinde kazanıyoruz. Makine kendi başına ne halt eder ki, senin makine dediğin kim oluyor ki…

İşçi makinenin düğmesine basmayıp, makinenin kolunu indirmedikçe üretim olmaz. İşçi ve onun emeği olmadıkça bir hiçtir makine. Asıl değeri yaratan, bastırılan ve boyun eğmeye mahkûm edilen emektir.

SONUÇ

Türk Sinemasında işçi, sendika, grev, toplu iş sözleşmesi gibi işçi haklarının beyaz perdeye yansıdığı ilk film 1964 yapımı *Karanlıkta Uyananlar* olarak kabul edilir ve bununla başlayarak merkezi meselesi işçi sorunları, sendika ve grev hakkı olan filmlerin sayıca fazlalaştığı dönem 1970'li yıllardır. Bu yıllarda yapılan *Oh Olsun, Bizim Aile, Kibar Feyzo* gibi filmler işçinin yaşadığı sorunları, grev, sendika söylemlerini bir dolgu malzemesi olarak ikinci planda işlerken; *Maden, Demiryol, Çark, Diyet* ve *Endişe* bu kavramları filmin merkezine alır; son derece ciddi, sert bir üslupla statükoyu eleştirir ve işçilerin bilinçlenmesi için Brechtyen bir tavır takınır. Bu filmlerin hepsinde bir tarafta egemen/hâkim sınıf/iş veren/toprak ağası diğer tarafta ezilen, emeği sömürülen işçi/ırgat/maraba sınıfı görülür. Hâkim sınıfın amacı, düşük iş gücü ile parasına para katmak iken; işçi sınıfı iyi şartlarda çalışmak, emeğinin tam karşılığını almak ve insan olarak değer görmek ister.

Filmlerde işçiler ya bilinçli, haklarının farkında olan ve bunları talep eden, idealist, mücadeleci, arkadaşlarını bilgilendiren; ya patron yandaşı, muhbir, sendika ve işçilerin mücadelesini aylaklık, bozgunculuk olarak değerlendirerek sonunda da avantasını alan; ya da bilinçsiz, ne yapacağını bilmeyen, haksızlığı gören ama işsiz kalmaktan korkan, yediği ekmeğe ihanet etmek istemeyen geleneksel bir karakter olarak temsil edilirler. Hâkim sınıf/egemen/patron ise filmlerde stereotip olarak temsil edilir: İşçiye değer vermez, birlik olmalarını istemez, buna engel olmak için muhbirlerden, sendika ağalarından, grev

kırıcılardan ve sarı sendikadan yararlanır. Patron, *İki Kızgın Adam (Göreç, 1976)* ve *İki Arkadaş* gibi filmlerde ise işçilerin hareketini bastırmak için kabadayılardan yardım ister.

Filmlerde temel söylem, ana mesaj aynıdır: *"Birlik olmak"; "beraber mücadele etmek"*. İşçileri yönlendiren, birlik olmayı öğütleyen, kanı önderi özelliğini taşıyan bir karakter mutlaka filmlerde yer alır. *Maden*'de İlyas, *Demiryol'da* Hasan, *Diyet'te* Muhsin Usta ve Mevlüt karakterleri gibi. Bu karakterler her fırsatta işçilere birlik olmayı, iyi koşullarda çalışmanın onların yasal hakkı olduğunu, bunun için beraber mücadele etmeleri gerektiğini öğütlerler.

Özellikle *Diyet* filminde sendika ve sendikanın önemi üzerinde yoğun bir şekilde durulur. Çünkü sendikaya kayıtlı yeterli üye sayısı olmadığı için patronla sözleşme yapılamaz ve işçilerin hakları çiğnenir. Bu da bize 1970'li yılların başında işçilerin sendika konusunda temkinli olduğunu; sendika, grev, toplu iş sözleşmesi gibi sahip oldukları hakları bilmediklerini ve sendikaya üye olurlarsa işten çıkarılma korkusu yaşadıklarını gösterir.

Maden, Demiryol, İki Arkadaş filmlerinde ise işçiler sendikaya üyedir. Bu filmlerde sendikaya üye olunması gerektiği söyleminden çok haklar için mücadele verilmesi filmin temel meselesidir. *Maden*'de sarı sendika, sendika ağalığı kavramlarına vurgu yapılır. Bu filmde, sendikanın maden işçilerinin haklarını korumaktan çok patronun çıkarlarını gözettiğini görürüz. *Demiryol'*da ise haksızlığa uğrayan işçilerin greve gittiğine, grevden tedirgin olan hâkim sınıfın ise medyayı kullanarak kamuoyu oluşturup işçileri anarşist gibi yansıtmayı planladıklarına, dahası grev kırıcılar ve provokatörler ile işçileri birbirlerine kırdırmayı amaçladıklarına tanık oluruz.

Özetle, işçi ve işçi haklarını konu alan bütün filmlerde hâkim sınıf ve işçi sınıfı arasında bir mücadele/çatışma vardır. Filmlerde mücadelenin saikı emeğe ve işçiye değer verilmemesine, saygı gösterilmemesine dayandırılır. Bunu elde etmenin tek yolu ise "birlik olmak" tan geçer. Ayrıca işçi, onun emeği, alın teri olmazsa fabrikanın,

makinelerin ve patronun bir hiç olduğu filmlerde sıklıkla vurgulanmaktadır. Böylece işçi sınıfı ve işçiler için bir değer yaratılmaya çalışılır. Her fırsatta işçilere (fabrika, patron, üretim için) çok değerli olduğu anlayışı yerleştirilmeye çalışılmakta, "işsiz kalmaktan korkmayın aslında biz olmazsak o aç kalır, zengin olamaz. Birlik olalım. Birlikte olursak güçlüyü dize getiririz" mesajı verilmektedir. Genel olarak filmler işçi sınıfının bir kaybı, bir diyetin ödenmesi ile sonlanır: İlyas'ın ölmesi, Mustafa'nın ve Hasan'ın iş kazası geçirmesi, Kerem'in makineye kapılarak hayatını kaybetmesi. Yaşanan bu kayıplar neticesinde işçiler birlik olmaya ve kenetlenmeye karar verir.

KAYNAKÇA

Argun, F. N. (1995). "Sendikal Hak ve Özgürlüklerin Hukuki Niteliği". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi.* 1995/1.

Coşun, M. (2014). *Emekçileri Okumak.* İstanbul: Evrensel Yayınları.

Daldal, A. (2005). *1960 Darbesi ve Türk Sinemasında Toplumsal Gerçekçilik.* İstanbul: Homer.

Güner, T. ve Akyıldız, H. (2014). "Gelin, Düğün, Diyet Filmleri Işığında Geçmişten Günümüze Türkiye'de Göç ve Kentleşme Sorunları". Isparta: Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Kasım, M. ve Atayeter D. (2012). "1960'lı Yıllarda Türk Sinemasında Gerçeklik". Gümüşhane: *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi,* Cilt: 1, Sayı 4.

Kablamacı, M. (2011). "Bu Fabrika Bizim: Karanlıkta(n) Uyananlar Filminde İşçi Sınıfının Temsili". *Sinecine,* 2 (2).*Türk Sinemasında İşçi Temsili*,http://laborcomm.org/wpcontent/uploads/2014/05/pdf/ihsan_koluacik_nesrin_kula.pdf Erişim Tarihi: Aralık 20, 2014.

Marx, K. (2014). *Kapital Cilt 1: Ekonomi Politiğin Eleştirisi.* Nail Satlıgan, Mehmet Selik (Çeviren). İstanbul: Yordam Yayınları.

Özonur&Çöloğlu, D. (2009). "Bir Üçlemeyi, 'Modern-Geleneksel ve Kadın-Erkek' Karşıtlığında Yeniden Okumak: Gelin, Düğün, Diyet". Konya: *Selçuk İletişim Dergisi,* Cilt: 6,1, 144-153.

Tankuter, K. (2000). *İnsan Hakları.* İstanbul: YKY Yayınları.

Uluç, N. (2009). Tür*k Sinemasında Kültür Sorunlarına Yaklaşım Biçimleri.* Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Yaylagül, L. (2010). *Kitle İletişim Kuramları.* Ankara. *Kitle İletişim, Film Kuramları,*
http://www.academia.edu/8825381/Kitle_%C4%B0leti%C5%9Fim_Kuramlar%C4%B1 Erişim Tarihi: Aralık 13, 2021.

Gramsci, A. (1986). *Hapishane Defterleri.* İstanbul: Onur Yayınları

Sinema Yazarları Derneği, www.siyad.org/article.php?id=5944 Erişim Tarihi: Aralık 7, 2014.

FİLMLER

Bitmeyen Yol. 1965. Yönt. Duygu Sağıroğlu. Oyn. Fikret Hakan, Selma Güneri, Erol Taş, Aliye Rona, Gen-Ar Film.

Çark. 1987. Yönt. Muzaffer Hiçdurmaz. Oyn. Tarık Akan, Müge Akyamaç, Cezmi Baskın, Burak Film.

Demiryol. 1979. Yönt. Yavuz Özkan. Oyn. Fikret Hakan, Tarık Akan, Sevda Aktolga, Tan Film.

Diyet. 1975. Yönt. Lütfi Ö. Akad. Oyn. Hülya Koçyiğit, Hakan Balamir, Erol Günaydın, Erol Taş, Erman Film.

Düğün. 1974. Yönt. Lütfi Ö. Akad. Oyn. Hülya Koçyiğit, Kamuran Usluer, Erol Günaydın, Erman Film.

Endişe. 1974. Yönt. Yılmaz Güney ve Şerif Gören. Oyn. Yılmaz Güney, Kamuran Usluer, Erkan Yücel, Güney Film.

Gelin. 1973. Yönt. Lütfi Ö. Akad. Oyn. Hülya Koçyiğit, Kerem Yılmazer, Kahraman Kıral, Ali Şen, Erman Film.

Halıcı Kız. 1952. Yönt. Muhsin Ertuğrul. Oyn. Heyacan Başaran, Asuman Korad, Müfit Kiper, İpek Film.

İki Kızgın Adam. 1976. Yönt. Ertem Göreç. Oyn. Kadir İnanır, Perihan Savaş, Er Film.

İki Arkadaş. 1976. Yönt. Şerif Gören. Oyn. Cüneyt Arkın, Fikret Hakan, Gülşah Film.

Karanlıkta Uyananlar. 1964. Yönt. Ertem Göreç. Oyn. Fikret Hakan, Beklan Algan,

Ayla Algan, Filmo Ltd.

Maden. 1978. Yönt. Yavuz Özkan. Oyn. Cüneyt Arkın, Tarık Akan, Hale Soygazi, Halil Ergün, Yeşilçam Film.

Kibar Feyzo. 1978. Yönt. Atıf Yılmaz. Oyn. Kemal Sunal, Şener Şen, Adile Naşit, Müjde Ar, İlyas Salman, Arzu Film.

Oh Olsun. 1973. Yönt. Ertem Eğilmez. Oyn. Tarık Akan, Hale Soygazi, Hulusi Kentmen, Münir Özkul, Adile Naşit, Kemal Sunal, Halit Akçatepe, Arzu Film.

Şehirdeki Yabancı. 1962. Yönt. Halit Refiğ. Oyn. Nilüfer Aydan, Göksel Arsoy, Erol Taş, Be-Ya Film.

BÖLÜM 9

BİLGİ TOPLUMU KURAMLARI: KAVRAMSAL VE KARŞILAŞTIRMALI BİR PERSPEKTİF

Doç. Dr. Güler DEMİR[*]

[*]Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Kastamonu, Türkiye, gulerdemir2009@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-3934-1596.

"*Başlarınızı kaldırın, içinize işlemesi gereken bir sır var*

Üzerinize doğan bu parlak sabah güneşinde.

Tarih, yürek burkan acısına karşın,

Yeniden yaşanamaz

Ve cesurca yüzleşilirse onunla,

Yeniden yaşanmasına gerek de kalmaz.

Gözlerinizi çevirin

Sizin için ağaran bu güne.

Gebe kalın o hayale yeniden".

Maya Angelou, "On the Pulse of Morning "

(Castells, 2004: 3).

GİRİŞ

Toplumların tarihsel süreçlerde çok çeşitli nedenlerle dönüşen yapısı pek çok disiplin alanının ilgisini çekmiş, söz konusu dönüşümlere koşut biçimde ortaya çıkan kaygılar çoğu zaman bilim alanının gündemini oluşturmuştur. İçinde bulunduğumuz çağın toplumları dönüştüren yapısı farklı boyutları ile farklı görüş, kuram ve paradigmalar çerçevesinde ele alınırken, kavramlaştırma anlamında, genel olarak, post sanayi ya da sanayi sonrası; post-kapitalist, post-modern toplum, bilgi toplumu, ağ toplumu; bilgi çağı, bilişim çağı ve daha birçok ifade kullanılmaktadır. Ancak anılan süreçler nasıl adlandırılırsa adlandırılsın, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yepyeni boyutlar kazandırdığı bilginin bu süreçlerin önemli bir yapı taşı olması söz konusudur. Bu nedenle, bilgi ya da enformasyon toplumu ve bilgi çağı kavramları daha fazla öne çıkmaktadır.

20 ve 21. yüzyıla ilişkin gelişmeleri en fazla tetikleyen etmenler, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaşamın her alanını kuşatan sonuçlarıdır. Bununla beraber, bilgi ve iletişim teknolojilerinin dünyayı biçimlendiren gücünü analiz etmede söz konusu gücü yalnız teknoloji boyutuna indirgemek oldukça

yüzeysel ve yetersiz kalacağı için bütüncül bir yaklaşıma gereksinim vardır. Teknoloji deyince akla ilk gelen bilgisayar, internet, makine, araç ve gereçler ile onları sofistike biçimde kullanma bilgi ile becerilerine sahip insan gücü olsa da hepsi aynı zamanda toplumların sosyo-ekonomik, politik, kültürel yapısını ve tüm katmanlarını neredeyse yeniden inşa ederek biçimlendirmiştir.

Bilgi toplumu kuramları, kuramcıların birbirinden farklı ve zaman zaman da örtüşen perspektifleri ile bilginin toplumdaki rolünü sorgulamaktadır. İnternet ve ilişkili teknolojilerin rolü, sorgulamaların merkezinde olan; en fazla atıf yapılan konular arasındadır. Kimi kavramlaştırmalarda bu vurgu kendini açıkça göstermektedir; Manual Castells'in "internet galaksisi" metaforu ile yaşadığımız dünyayı betimlemesi ve tüm yapıların ağlar çerçevesinde biçimlendiği "ağ toplumu"na evirildiğimiz söylemi gibi. Genel olarak tüm kavramlaştırmalarda (post-sanayi ya da sanayi ötesi toplum; post-kapitalist ya da kapitalist ötesi toplum; post-modern ya da modern ötesi toplum; bilgi/enformasyon toplumu vb.) farklı yansımalar olsa da, internet ve iletişim teknolojilerinin güçlü rolü yerini korumaktadır.

Bu çalışmada, bilgi toplumu kuramları, bu kuramların arka planındaki etmenler ile birlikte irdelenmekte ve bilgi toplumu olarak nitelenen sanayi sonrası toplumların sanayi toplumlarından ayrılan özellikleri (yerellik ile küresellik; ulusal ile ulus ötesi olma; homojenlik ile heterojenlik; merkeziyetçilik ile adem-i merkeziyetçilik; hiyerarşi ile heterarşi; zaman ve uzama bağımlılık ile zaman ve uzamdan bağımsızlık; klasik/geleneksel çalışma ile esnek çalışma, evden çalışma; geleneksel mavi ve beyaz yakalı çalışan gruplar ile bu grupların dışında gelişen yeni gruplar; çekirdek aile yapısı ve yeni aile tipleri ve gözetim ile denetimin artan gücü) genel çerçevesi ile karşılaştırmalı biçimde analiz edilmektedir. Bunun için önce, bilgi ve bilgi toplumu kavramları ile bilgi toplumu kuramları, daha sonra da kesişen ve ayrılan özellikleri ile bu kavram ve kuramların köklenerek geliştiği sanayi ve sanayi sonrası tarihsel süreçler açıklanmaktadır. Tüm bu sorgulamalara koşut olarak bilginin çağlar içinde değişen konumunu ortaya koymak çalışmanın temel amacıdır.

1. BİLGİ KAVRAMI

Bilgi, içinde yaşadığımız dünyayı anlamlandırmak ve bilinçli kararlar vermek için güvendiğimiz bir kavramdır. Hem insanlarla hem de makinelerle günlük etkileşimlerimizde bilgi teknolojisini kullanmaktayız. Bununla beraber, yaşamımızın her an merkezinde olan bu kavramın kesin tanımı, özellikleri ve sonuçlarıyla birlikte her zaman iyi anlaşılmamaktadır. Bilgi kavramının kesin bir şekilde anlaşılması bir dizi bilimsel disiplin için çok önemli olduğu gibi, tersine, kavramın belirsiz bir şekilde anlaşılması, günlük yaşamda ve bilimsel literatürde derin yanlış anlamalara yol açabilmektedir (Adami, 2016: 1).

Literatürde, İngilizce'de "information" ve "knowledge" sözcüklerinin Türkçe'de "bilgi" olarak karşılık bulmasının, bu iki kavram farklı olduğu için karışıklığa neden olduğu sıklıkla dile getirilmiştir. Kavramların farklılığına kısaca açıklık getirmek gerekirse, enformasyon bağlamındaki bilgi (information), rafine bir veri biçimi olup anlamın anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Enformasyon, belirli bir hedef doğrultusunda; verilerdeki gereksiz ve hatalı bilgileri atma, farklı veri kümelerini birleştirme, toplanan verilerin ilgili ya da doğru olmasını doğrulama, verileri görselleştirme yani kısacası toplanan verileri analiz etme aşamasıdır. "Kim, ne, ne zaman, nerede" gibi soruları verilere sorarak hedeflerimiz doğrultusunda; değerli, kullanışlı bilgiler elde edebiliriz. Tam da bu noktada, "kim, ne" sorularına ek olarak "nasıl" sorusunu sorduğumuz zaman artık bilgi (knowledge) kavramından söz edilebilir. Burada, enformasyon basamağında belli hedefler doğrultusunda analiz edilen veriler, hedeflerimizle ne kadar ilgili veya verileri birbiriyle ilgili midir? En önemlisi de, hedeflerimiz için bu verileri, bilgileri nasıl kullanabiliriz, nasıl uygulayabiliriz sorularını sorduğumuz kısımdır. Bilgileri, yalnızca hedefler doğrultusunda analiz etmekle değil, aynı zamanda nasıl kullanabileceğimizi, uygulayabileceğimizi anladığımız zaman, asıl bilgi (knowledge) kavramını görmüş oluruz. Dolayısıyla bilgi, belirli bir kişinin eğitimi veya deneyimine bağlı olarak konu hakkında farkındalığına ya da anlayışına atıf yapmaktadır. Bilgi, aynı zamanda sonuç çıkarmaya yardımcı olan bilgiler anlamını da taşır (Maptriks, 2020; Guru99, 2021). Burke (2013: 5-6), Claude Levi-Strauss'un tanınmış eğretilemesine başvurarak enformasyonun ham, bilginin ise pişmiş olarak algılanabileceğini belirtmektedir. "Elbette, enformasyon ancak göreli olarak hamdır; çünkü

veriler (data) hiç de nesnellikle 'verili' değildir, varsayımlar ve önyargılarla dolu insan zihinleri tarafından algılanmışlardır. Ama bilgi, süreçlerle işlenmiş olma anlamında 'pişmiş'tir".

Adami (2016: 2) bilgi ve entropi kavramlarının da çoğu zaman – bilgi kuramının babası Claude Shannon tarafından dahi- eş anlamlı kullanıldığını ancak temelde oldukça farklı olduklarını ileri sürer. Bize verilen bilginin yararlı olmadığını düşündüğümüzde, maruz kaldığımız şey, büyük olasılıkla bilgi değil, entropidir. Entropi ya da bilgi yitimi, bilinmesi gerekenin ne kadarının bilinmediğini ölçmek için kullanılan bir sözcüktür.

Bilginin tanımlanmasındaki güçlüğe işaret eden bir diğer durum, Keseroğlu'nun (2010: 687) Russell'dan (1982: 63) aktardığı açıklamalarda da kendini göstermektedir:

Bilgi gözle görülmeyen bir nesnenin varlığı; algılama, mantık, ruhsal durumun dışında kalmaktadır. Bu durumda "nasıl biliriz?" sorusu 'özne', 'nesne' ilişkisi dışında değişik yaklaşımları gerektirmektedir. Örneğin katı olarak algılayıp gördüğüm masanın aslında gözle görünmeyen nötron ve elektronlardan oluştuğunu bilmem için algı da mantık da içinde bulunduğum ruhsal durum da yeterli olmamaktadır. Burada, masayı doğrudan doğruya algılayabileceğimiz hiçbir zihin durumu bulunmamaktadır. Masa üstüne bilgimizin bir doğrular bilgisi olduğunu ve bir nesneyi tanımlama yoluyla bildiğimizi biliriz.

Uçak (2010: 706) pek çok şey gibi bilginin de önceleri yalnızca felsefenin ilgi ve tartışma alanında yer alırken, bilimsel alanların ortaya çıkışıyla tüm bilim dallarının konusu haline geldiğini ifade etmektedir. Her alan yaptığı tanımın diğer alanları kapsayacağı beklentisi ile beraber kendi bilgi tanımını geliştirmiştir. Bu durumda, belli alanlar kapsamında yapılan tanımlamalar bilginin ancak bir veya birkaç özelliğini yansıttığı için sınırlı kalmıştır. Bu, tanımların yanlışlığını değil, kavramın anlamının genişliğini ve bakış açılarına göre farklılığını göstermektedir. Genellikle bilgiye değişmez bir olgu gözüyle bakılsa da, yapılan tanımların zaman içinde gösterdiği değişiklik dikkate alındığında, bilginin yalnız bilim dallarına göre değil, zamana ve değişen koşullara göre de değişen bir kavram olduğu söylenebilir (Uçak, 2010: 706).

2. BİLGİ TOPLUMU KAVRAMI

Webster (2002: 8), bilgi (information) toplumu kavramının pek çok yazar tarafından tam anlamı ile tanımlanmadan kullanıldığını ileri sürerek bilgi toplumunda yaşadığımız gerçeğine ilişkin vurgunun defalarca yapılmasına karşın bilgi toplumu kavramının ölçütlerine yeterince açıklama getirilmediğinden yakınmaktadır. Bu kavram çoğu zaman farklı ekonomik üretim biçimleri, yeni sosyal etkileşim biçimleri, yenilikçi üretim süreçleri vb. boyutları açısından yorumlanırken, günümüzde bilginin neden ve nasıl bu kadar odağa yerleştiği, modern toplumların temelini oluşturduğu soruları üzerinde tam anlamı ile durulmamaktadır. Webster, (2002: 8-9) bilgi toplumu kavramının 1. "teknolojik", 2. "ekonomik", 3. "mesleki", 4. "mekânsal" ve 5. "kültürel" bağlam ve ölçütler olmak üzere beş başlık altında tanımlanabileceği görüşündedir. 1970'lerin sonlarından beri ortaya çıkan bir dizi yeniliği gösteren teknolojik gelişmeler yeni zamanların en görünür göstergelerinden biridir ve bu nedenle sıklıkla bir bilgi toplumunun gelişini işaret eden sinyaller olarak değerlendirilir. Kablo ve uydu televizyonu, bilgisayardan bilgisayara iletişim, kişisel bilgisayarlar (PC'ler), yeni ofis teknolojileri, özellikle çevrimiçi bilgi hizmetleri, kelime işlemcileri ve benzeri gelişmeler bunlar arasındadır. Bu kadar geniş kapsamdaki teknolojik yenilik hacminin sosyal dünyanın yeniden yapılanmasına yol açması, etkisinin çok derin olmasından kaynaklanmaktadır. Yakın tarihte bit teknolojilerinin hızla gelişimi, ekonomiyi, eğitim alanını ve aynı zamanda demokratik süreçleri de etkilemiş, toplumları yeniden yapılandırmıştır (Webster, 2002: 9-10). Ekonomik yaklaşım, bilgi faaliyetlerinin ekonomik değerindeki büyümeye odaklanır. Bilgi odaklı eylemlerin gayri safi milli hâsıla (GSMH) oranındaki artışı, bilgi ekonomisinin başarısını göstermektedir. Örneğin, ekonomik faaliyetin büyük bir kısmı, tarım veya endüstriyel üretimden çok bilgi faaliyetiyle ele alındığında, bir bilgi toplumundan söz edilebilir (Webster, 2002: 12). Mesleki yaklaşım, sosyologların en çok yöneldiği bir yaklaşım biçimidir. Aynı zamanda, sanayi sonrası toplumu "bilgi toplumu" ile eşanlamlı olarak ele alan Daniel Bell'in (1973) çalışmaları ile yakından ilişkilidir. Mesleki uzmanlaşmanın bilgi çalışmalarında ağırlık kazanması bilgi toplumu olmanın göstergesi kabul edilmektedir. Üretim istihdamının azalması ve hizmet sektörü istihdamının artması, kol/kas gücü ile yapılan işlerinin kaybı ve bunun yerini beyaz yakalı iş gücünün alması olarak

yorumlanmaktadır (Webster, 2002: 14). Bilgi toplumu anlayışında, ekonomi ve sosyolojinin yeri dışında rolü olan bir diğer kavram, coğrafyacıların vurguladığı uzam/mekândır. Burada daha çok konumları birbirine bağlayan bilgi ağlarına ve bu ağların zaman ve mekânın organizasyonu üzerinde derin etkilerine dikkat çekilir. Webster (2002: 17), evrak çantasında dizüstü bilgisayarı ve modemi olan 'mobil bireyler' ve ulusal, uluslararası ve küresel düzeyde faaliyet gösteren 'kablolu bir toplum' kavramları ile yaşamın her alanında ağlara taşınan paylaşımlara işaret ederken, zaman ve uzam arasında radikal bir değişim olduğunu ileri sürmektedir. Webster (2002: 18-19) tarafından öne sürülen kültürel ölçüt, günlük ve toplumsal yaşamımızda bilgi iletişimi ve teknolojilerinin, medya mesajlarının artan hızı ile çeşitliliğinin, giyim tarzımız, moda vb. dâhil kültürel yapıyı dönüştüren etkileridir. Örneğin, 1950'lerin ortalarından beri Britanya'da yaygın olarak kullanılan televizyonun tek bir kanaldan beş yayın kanalına genişlemesi, dijitalleşmesi, video teknolojilerini, kablo ve uydu kanallarını ve hatta bilgisayarlı bilgi hizmetlerini içerecek şekilde gelişmesi, PC'ler, internete erişim ve avuç içi bilgisayarlar, medya yüklü toplumları yaratmıştır.

De Miranda'ya (2009: 3) göre, sosyal ve teknolojik değişim arasındaki ilişkinin dolaylı biçimde teknolojik olarak determinist sunumunun en yeni örneklerinden biri, 'bilgi toplumu' kavramının doğuşunda, gelişiminde ve politika yapıcılar, iş liderleri ve medya tarafından kullanımındadır. Kavramın kökeni, 20. yüzyılın sonlarında en fazla gelişmiş kapitalist ekonomilerin ekonomik yapısında meydana gelen değişiklikleri anlamaya ve açıklamaya yönelik akademik girişimlere dayanmaktadır. Bu dönemler, sanayileşmiş ülkelerin geleneksel olarak en dinamik ekonomik sektörü olan imalat sanayinin düşüşe geçtiği dönemlerdir. Bu süreçlere, istihdamın % 70'inden fazlasını oluşturan hizmet sektörünün önemindeki artış eşlik etmiştir. Enformasyon kavramının doğası ve arka planının incelenmesi, "endüstri sonrası toplum", "hizmet ekonomisi" ve son zamanlarda "bilgi toplumu" ve "bilgi tabanlı ekonomi" gibi birbiriyle ilişkili birçok kavramın gelişmesine koşut bir gelişmeyi gösterir. Bu kavramların tam olarak anlamları ve kullanışlılığı, kapsamlı akademik tartışmaların konusudur (De Miranda, 2009: 3).

Öte yandan, De Miranda (2009: 4) bilgi toplumu kavramına atfedilenlerin efsanevi bir niteliğe dönüştüğü görüşündedir. Bilgi toplumu kavramı, kuramsal alanının ötesine geçerek, tartışılmaz bir gerçeklik ve normatif bir karakter statüsüne kavuşmuştur. İş dünyasının ve medyanın desteğiyle, politikacılar tarafından politikanın temeli olarak geniş çapta benimsenmiştir. Süreç içinde teknolojik bir efsanenin tüm özelliklerini edinmiştir. Bilgi toplumunun, sürekli olarak, yeni dijital bilgi ve iletişim teknolojilerinin bir araya gelmesinin ürünü olan teknoloji tarafından yaratıldığı ileri sürülmektedir. Efsane, neredeyse her zaman ütopik terimlerle tasvir edilir. Bilgi toplumunun gelişimi, sosyal sorunların teknolojik yollarla çözüleceği ve insanların hem daha iyi hem de daha özgür olacağı, daha iyi bir topluma doğru ilerleyeceği argümanı ile açıklanmaktadır. İddia edilen özgürlük, teknolojinin gücüne ve piyasalar üzerindeki devlet denetimlerinin azaltılması ya da kaldırılmasına atfedilmektedir. Çoğu zaman piyasaları serbestleştirme ve açmanın teknolojik değişimin gerektirdiği bir durum olduğu ifade edilmektedir.

Selek-Öz ve Karagöz (2015: 99-100) tarafından verilen bilgilere göre de, normatif bir kavram olarak "bilgi toplumu" esasen bir Avrupa kurgusudur. Kavrama ilişkin öncesinde de bir takım çalışmalar ve eylemler söz konusu olsa da anlamlı ilk sinyal Delors'un öncülüğü ile yayımlanan Beyaz Kitap (White Paper) olarak kabul edilir. Söz konusu kitabın/yönergenin içeriğine etki eden tarihsel dinamikler, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan sosyo-politik ve ekonomik pek çok çalkantıyla ilişkilendirilebilir. Savaş sonrası -refah devleti olarak adlandırılan- dönemde uygulanan Keynesyen ekonomi politikalarının etkisiyle Avrupa'da tam istihdama ulaşılmıştır. Bununla birlikte, bu dönem 1973-74 Petrol Krizleri ile sona ermiş, Avrupa'da işsizlik sürekli artmaya başlamıştır. Ayrıca, ABD ve İngiltere'den yayılan neo-liberalizm dalgası, Doğu Bloku'nun çözülmesi ve küreselleşme ile beraber Avrupa'da işsizlik artık kronikleşmiştir. Jacques Delors'un 1985 yılında Avrupa Komisyonu Başkanı olmasıyla beraber sosyal politika ve istihdam -o dönemki adıyla- Avrupa Topluluğu'nun merkezinde yer alan konulardan biri durumuna gelmiştir (Selek-Öz ve Karagöz, 2015: 99-100). Komisyon'un Beyaz Kitabı, Avrupa'nın ekonomik büyümesini ve rekabet gücünü canlandırmanın yanı sıra giderek uluslararasılaşan bir dünya ekonomisinde yeni pazarlar ve işler yaratmaya yardımcı olmak için bir Pan-Avrupa bilgi

altyapısı geliştirmenin önemini ve aciliyetini vurgulamıştır (Feijóo, Gómez-Barroso ve Karnitis, 2007: 11). Raporda, piyasa ekonomisinin gelişiminin adem-i merkeziyetçi bir etkiye sahip olduğu ve rekabetin doğasında var olan dinamizm ve yaratıcılığı serbest bıraktığı savunulmaktadır. Ayrıca, bunun ve yeni teknolojilerin kullanımının birleşik etkisinin "Avrupa'yı gerçek bir bilgi toplumuna doğru götürmek" olduğu da ileri sürülmektedir. Burada, bilgi toplumunun, ilk sanayi devrimi ile karşılaştırıldığında radikal bir değişimi yansıtan bir multimedya dünyasının (ses-metin-görüntü) doğuşu ile gerçekleştiği ve Avrupalı toplumların yeni gereksinimlerine yanıt olduğu iddia edilirken, teknolojik devrimler ve daha iyi bir sosyal gelecek arasında efsanevi bir ilişki kurulmuştur. Söz konusu gereksinimler, şirketler içindeki iletişim ağları; yaygın evden/uzaktan çalışma; bilimsel ve eğlence amaçlı veri tabanlarına yaygın erişim; yaşlılar için koruyucu sağlık bakımı ve evde ilaç geliştirilmesi gibi görece yeni konulardır. Bilgi ve iletişim teknolojileri, dünya çapında, geçmiştekiler kadar önemli ve geniş kapsamlı yeni bir sanayi devrimi yaratmıştır. Bu devrim, bilgiye dayalı bir devrimdir ve kendisi de insan bilgisinin ifadesidir. Teknolojik ilerleme artık bilgiyi işlememize, depolamamıza, almamıza ve iletişim kurmamıza olanak sağlayacaktır (De Miranda, 2009: 4).

Bilgi toplumu ifadesini biçimlendiren temel etmen, bilgi ve bilgiye ilişkin kavramların kendisidir. Maddi üretim koşulları ve ona dayalı üretim ilişkilerinin toplumsal sistemleri nitelendiren en temel özellikler olduğu genel kabul gören bir tanımlama biçimi ve görüştür. Dolayısıyla üretime en fazla katkı sağlayan faktör hangisi ise onun etrafında biçimlenen toplum yapısı da o adla anılmaktadır. İlkel komünal düzenlerde üretimde taştan yapma araçların rolünün öne çıktığı dönemlere kaba ve yeni taş devri denilmesi buna bir örnektir. "Bilgi Toplumu" olarak nitelenen toplum biçimi de önceki toplum biçimlerindeki üretim faktörlerinden farklı olarak "bilgi" temelinde gelişen ve teknolojinin itici bir güç olarak bu gelişime katkı sağladığı bir toplum biçimidir. Bilgi toplumunda bilgi, teknoloji aracılığıyla toplumun tüm alan ve kesimlerini etkilemektedir. Yeni yönetim ve otomasyon tekniklerinin kullanımı bu çağın öne çıkan özelliğidir (Koza, 2008: 160; Altay, Tekin, Dursun ve Yayla, 2012).

3. BİLGİ TOPLUMU KURAMLARI VE KURAMCILAR

Tarihsel süreçte, birçok gelişme –çoğunluğunda teknolojik bağlam etkindir- toplumsal ve ekonomik yapıları dönüştürücü etkileri ile devrim niteliğindedir. Buhar makinesi sanayileşmenin simgesi olarak önemli bir çağa damga vururken, bilgisayar, internet ve iletişim teknolojileri sanayi sonrası yapılanmanın temelini oluşturmaktadır.

Özellikle 1960'lardan 1970'lerin sonuna kadar post-kapitalizmin doğasıyla ilgili tartışmalar, sanayi sonrası toplumun yükselişiyle yeni bir tartışmayı gündeme taşımıştır. Yeni teknolojik ve ekonomik eğilimlerin sonucu, sanayi sonrası toplum kuramcıları tarafından sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma yönelik bir dönüşümün dillendirilmeye başlanmasıdır (Badham, 1984: 56; akt. Doru, 2020: 2).

Bilgi ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin belirleyici ve önemli ögeler olarak etmen olduğu toplumsal dönüşüme atıf yapan belli başlı kuramcılar ve paradigmaları aşağıda irdelenmektedir:

3.1. Ananda Coomaraswamy ile Daniel Bell ve Sanayi Sonrası Toplum

Literatürde genel çıkarım, sanayi sonrası toplum kavramının ilk kez Amerikalı sosyolog Daniel Bell tarafından ortaya atıldığı yönünde olsa da aslında bu kavram ilk kez Hintli düşünür Ananda Coomaraswamy tarafından ele alınmıştır. Coomaraswamy (1877-1947), William Morris ve René Guénon'dan etkilenerek, endüstriyel kapitalizmin ve onun içinden çıktığı Batı medeniyetinin anarşist bir eleştirisini geliştirmiştir. 1913 gibi erken bir tarihte "sanayi sonrası" (post-endüstriyel) terimini icat ettiği için itibar kazanmıştır. Coomaraswamy'nin Doğu'nun dini aydınlanma ahlakı (Hinduizm-Budizm) ile Batı'nın uyumlu bir sosyal örgütlenme ideali (anarşizm) arasındaki felsefi boşluğu doldurmuş olduğu yönünde görüşler ileri sürülmektedir. Coomaraswamy kendisini açıkça "sanayileşme ve dünya ticaretine karşı" bir mücadelenin tarafı olarak tanımlamıştır (Klinec, 2018: 71; Organic Radicals, t.y.). Sanayi sonrası terimi, 1917'de Sosyalist Lonca'dan (Socialist Guild) İngiliz yazar Arthur J. Penty tarafından da ele alınmıştır. Penty'den beş yıl önce ise İngiliz vatandaşı bir Fransız olan Hilaire Belloc, devlete yönelik eleştiriyi netleştiren son derece başarılı makalesi "The Servile State"i yayımlamıştır. Anılan dönemlerde, sanayi sonrası teriminin kullanımı görece

sınırlı kalsa da, bunun altında yatan felsefe, küresel kalkınmanın tahribatlarına karşı çok çeşitli protestoları ve hareketleri körüklemeye devam etmiştir. Neolojizm, 1960'larda tamamen farklı bir ideolojik bağlamda yeniden su yüzüne çıkmıştır (Mattelart, 2003: 45).

Sanayi toplumun çökmesinin yakın olduğu ve merkezi olmayan toplum tipine doğru gidişatın yaklaştığını bildiren Coomaraswamy'nin özgün yanı, sanayi sonrası toplumda kültürel çeşitliliğin yerinin altını çizen görüşüdür. Coomaraswamy, sanayi toplumunu, dünyevi tutkuları olan ve 'türlerin ruhu' na (soul of species) ilişkin duyarlılıktan yoksun bir ekonominin pençesinde, merkezileştirici, standartlaştırıcı uygulamaları olan mekanik bir sistem olarak nitelerken, sanayi sonrası toplumu merkezileşmenin çözüldüğü ve kültürel çeşitliliğin kendisini tehdit eden tüm bu unsurlardan arınarak yeniden keşfedildiği bir ideal olarak görmüştür (Mattelart, 2003: 44).

Bell, 1973'de yazdığı "The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting" adlı çalışması ile "sanayi sonrası toplum" kavramını irdelerken, sanayi sonrası toplumu, dinamizmini bilgiden alan bir toplum tipi olarak betimlemiştir. Yazar, uzmanlaşmanın önemli olduğu bu toplumsal yapı içerisinde, temel üretim sektörünün hizmetler olduğunu vurgularken, bu toplumu aynı zamanda kişiler arası bir oyunun geçerli olduğu bir toplum olarak tanımlamaktadır (Bell, 1973; akt. Koza, 2008: 161-162). Bilgi toplumu kuramlarının oluşum sürecinde Bell'in görüşleri önemlidir. Bell tarafından savunulan ve tüm dünyaya tanıtılan sanayi sonrası toplum kuramı ilerleyen süreçte bilgi ve enformasyon toplumu kuramlarının zeminini ve çekirdeğini oluşturacaktır. Bell, kapitalizmin bittiğini ve artık sistemin kapitalizme özgü olan sanayi ile açıklanamaz olduğunu; sanayinin ötesine geçildiğini, bir sorun olmaktan çıktığını savunmaktadır (Çakır, 2018: 25).

Bell, yaşadığı dönemde Amerikan toplumunun karşı karşıya kaldığı sorunlara (gençlerin yabancılaşması, siyahların militanlığı, Vietnam savaşının yarattığı güven sorunu vb.) değinirken, yaptığı analizlere yapısal olarak nitelediği sanayi sonrası topluma geçişi de dâhil etmiştir. Sanayi sonrası toplumun mesleki yapıyı ve toplumun sosyal düzenlemelerini yeniden yapılandıracağı görüşündedir. Yazarın, sanayi toplumuna ilişkin gözlemlerinde kapitalizmin kültürel çelişkileri bağlamındaki vurgusu dikkati çekmektedir. Kapitalizmin, sanayi dinamikleri ile bileşiminde, izleri derin ve kalıcı olan bir kültürel krize işaret etmiştir. Amerikan kapitalizmi ile beraber

Protestan anlayışa dayanan (çalışmanın kutsallaştırması, ahlaki ödül sistemi vb.) geleneksel yapı meşruiyetini kaybetmiş, onun yerine, maddi bir rahatlık ve lüks vaat eden hedonist bir yapı öne çıkmıştır. Temel sorun, sanayi toplumunun karakteristik nitelikleri ile kültürel eğilimler arasındaki çatışmadır. Birincisi, işlevsel rasyonaliteyi, teknokratik karar almayı ve meritokratik ödülleri vurgularken, diğeri, vahiysel ve rasyonelist olmayan davranış biçimlerini vurgulamaktadır. Bell'e göre, Batı toplumunun tarihsel krizi işte bu ayrılıktır. Bu kültürel çelişki, uzun vadede, toplum için oldukça zorlu bir mücadeleyi getirecektir (Bell, 1972: 37-38).

Sanayi sonrası toplum kavramı, bir seri çağdaş makro sosyal değişimi betimlemek üzere kullanılmıştır. Bell, bu değişimlerin varlığını henüz 1950'li yıllarda sezinlemiştir. Bell'e göre, Marksist ideolojinin çözülmesine etki eden en önemli tarihsel değişim, tekno-ekonomik sistemin yeniden yapılanmasıdır. Belli belirsiz bir biçimde yeni ortaya çıkan sosyal yapı içinde yeni güç kaynakları yaratılmakta ve biçimlenmektedir. Bu yeni toplumsal yapının karakteri, devlet kapitalizmi, yönetim toplumu ya da korporatif kapitalizm, ne olursa olsun, 1950'de politik ve sosyal bir gerçek olarak Amerikan sosyalizmi tarih arşivlerinde basit bir kayıt haline gelmiştir (Waters, 1996: 106).

Bell'in ideoloji yaklaşımı, "sanayi-sonrası toplum" kuramıyla iç içedir. Yeni bir toplumu gösteren "sanayi-sonrası toplum"da ideolojilere gereksinim yoktur. Bell, bu bağlamda, gelecekteki toplumun en önemli görünümünü "kuramsal bilgi" olarak belirleyerek, yeni toplumu, "enformasyonu edinme, işlemden geçirme ve dağıtma" konusundaki yeni yöntemleriyle tanımlamakta ve adlandırmaktadır. Sanayi-sonrası toplum, gittikçe artan bir biçimde, üniversite eğitimi görmüş profesyoneller ile teknik elitler tarafından yönetilen bir "enformasyon toplumu"dur (Bell, 1973: 467; akt. Sarı, 2010: 66).

Bell, toplumların belirli bir gelişme izleyerek sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma geçtiğini ileri sürmektedir. Bilginin niteliğinde meydana gelen değişmeler, bu geçişe yol açmıştır. Bilimin niteliğine ilişkin değişimler, bilimdeki ilerleme ve büyümenin yanısıra bağlantılarının artışı, yeni entelektüel teknolojilerin ortaya çıkması, araştırma ve geliştirmeye ayrılan fonların aracılığı ile sistematik araştırmaların gelişmesi sonucunda, kuramsal bilginin artarak sistemli bir biçimde organize edilmesinden ibarettir. Bell, kuramında bilgiyi temel alırken, bilginin depolanması, işlenmesi,

iletilmesi ve dağıtımı konularına odaklanmaktadır. Bu konuda yeni iletişim teknolojilerinin ve telekomünikasyonla iç içe geçen bilgisayar sistemlerinin önemli rol oynadığından söz etmektedir (Bell, 1973: 44; akt. Baran, 1992: 57). Bell, yaşadığı dönemde, gelecek otuz ila elli yıl içinde, temeli Amerika Birleşik Devletleri'nde zaten var olan sanayi sonrası yapının gelişmiş ülkelerde ortaya çıkacağını öngörmüştür. Sanayi sonrası dönemde, en önemli mesleki kategorilerde, mühendisler, teknisyenler ve bilim insanları yer almaktadır; toplum, varlığını sürdürmek için bilgiye ve soyut analize bağımlıdır. Toplumun en önemli faaliyeti, bilginin kodlanması ve özümsenmesidir. Ayrıca bilginin denetimi, yaşamsal bir güçtür (Gershuny, 1978: 23). Sanayi sonrası kuramın, çağdaş toplum görüşünde "bilgi toplumu" olarak nitelendiğini düşünen Bell, bu fikrin, gelecekteki toplumun en önemli özelliği - değerin kaynağı, büyümenin kaynağı – olacağına işaret etmiştir (Kumar, 2005: 30). Öte yandan, Bell, bilim ve bilgiyi toplumun baskın değerleri olarak ilan etmiş, bilimsel bilginin planlama ve karar vermedeki rolünü ortaya koymuş, entelektüel faaliyetin bürokratikleşme sürecini analiz etmiştir. Bilgili bir kişi, ekonomik ve politik elitin bir parçasıdır. Bell, bilimsel ve teknik uzmanların, kendileriyle etki alanlarını paylaşan mevcut seçkinlerle uzlaştığını düşünmektedir. Aslında, böylece uzmanlar, bürokratlar ve çıkar gruplarının eylemleri arasındaki etki dengesine dikkatleri çekmektedir (Kornienko, 2005: 379).

Bell'e göre enformasyon çalışanları, toplumda en yoğun grubu oluşturmaktadır ve bu nedenle de sanayi sonrası toplum, bir enformasyon toplumudur. Bell, ilk yıllarda 'sanayi sonrası toplum' kavramını tercih ederken, 1980'lerde gelişen enformasyonun edinilmesi, işlenmesi ve saklanması süreçlerine koşut olarak 'enformasyon toplumu' kavramını kullanmaya başlamıştır. Bell'i, Peter Drucker (1969), Alvin Toffler (1970, 1980) ve Japonya'da Yoneji Masuda (1985) izlemiştir (Başaran, 2010: 69-70; akt. Çakır, 2018: 28).

3.2. Peter Ferdinand Drucker ve Bilgi (Knowledge) Toplumu Kuramı

Bir diğer kuramcı, Drucker (1993: 17), 1750'den 1900'e kadar dünyayı etkileyen iki etmene işaret etmektedir: "kapitalizm" ve "teknoloji". Kapitalizm ötesi dönem/durumun farklılığı ise yayılış hızı; kültürleri, sınıfları,

coğrafi uzaklıkları aşıp dünyaya yayılmasıdır. Teknik ilerlemelerin "Sanayi Devrimi"ne dönüşmesini de aynı dayanakla ilişkilendirmektedir. Bu dönüşümlerin en önemli ortak paydası ise "bilginin anlamında yer alan köklü bir değişikliktir". Batı'da da, Doğu'da da, bilgi her zaman için var olmaya uygulanan [pratik] bir şey olarak görülmüştür. Bilgi eskiden özel durumlarda bir fayda unsuru iken artık toplumsal bir kaynak durumuna gelmiştir. Drucker (1993: 25), teknolojinin ürettiği bilgi, kurum ve sistemlerin, Sanayi Devrimi'nin temelini attığını düşünmekte, teknolojinin icadı ile tekhne (sanat, zanaat) ve logos'un (bilgi) buluşması sonucunda bilginin örgütlü, amaçlı ve sistemli duruma geldiğini vurgulamaktadır.

Drucker'a (1993: 195) göre, kapitalizm sonrası toplum, hem bir 'Bilgi Toplumu' hem de bir 'Örgütler Topluluğu'dur; her biri diğerine bağımlıdır ancak kavramları, görüşleri, değerleri bakımından farklıdır. Çoğunluğu eğitimli olan kişiler, bir örgütün üyeleri olarak, bilgilerini uygulayacaktır. Drucker (1993: 42), bilginin yeni bir toplum yaratma gücüne atıf yaparken, uzmanlaşmanın da altını çizmekte; toplumun, uzmanlaşan bilgi ve uzman insanlar temelinde yapılandırılması gerektiğine işaret etmektedir. Drucker'a (1993: 7) göre, temel ekonomik kaynakların ya da ekonomistlerin nitelemesi ile "üretim araçları" artık ne "sermaye", ne "doğal kaynaklar", ne de "emek" olmayacak; "bilgi" olacaktır. Değer, artık, 'verimlilik' ve 'inovasyon' tarafından yaratılmaktadır. Bilgi toplumunun önde gelen sosyal grupları, kapitalistlerin üretken kullanıma nasıl sermaye tahsis edeceklerini bildikleri gibi, bilgiyi üretken kullanıma nasıl tahsis edeceklerini bilen bilgi yöneticileri, bilgi uzmanları ya da daha genel bir terimle bilgi çalışanları olacaktır.

3.3. Alvin Toffler ve Üçüncü Dalga Kuramı

Toffler (1971) "Future Shock" (Gelecek Şoku) adlı eserinde, sanayi sonrası toplumların çok kısa sürede çok fazla değişimle baş edememesinin yarattığı şok, stres ve kaygılara dikkati çekmekte, bir tür hastalık olarak nitelediği bu şoku da en çok bilgi patlaması ve hızla değişen teknolojiler ile ilişkilendirmektedir. Toffler tarafından 'süper sanayi toplumu' nitelemesi ile anılan yeni toplum tipi, üretimi, iş dünyasını, aile yaşamını, yaşam biçimlerini, arkadaşlıkları ve ilişkileri; kısacası, ekonomik, sosyal vb. tüm sistemleri etkileyecektir. Toffler (1981: 10), "The Third Wave" (Üçüncü Dalga) (1981) adlı eserinde de benzer ifadelerle yeni bir uygarlığa

evirilmekten söz etmekte ve bu yeni uygarlığın beraberinde yeni aile tarzları, çalışma, yaşama, hatta sevme biçimlerini getireceği; yeni bir ekonomi, yeni siyasi çatışmalar ve tüm bunların ötesinde, değişmiş bir bilincin doğacağını vurgulamaktadır. Şimdiden yaşama sızan bu değişim, uyum sağlayanların dışında kalan, geçmişi geri getirmeye çalışanlar için nafile kaçmak istedikleri bir durumdur.

Toffler'e (1981: 15) göre, tarım devrimine işaret eden birinci dalga, MÖ 8000 civarında başlamış ve M.S. 1650-1750 yılları arasında hâkimiyet kurmuştur. Daha sonra, yerini ikinci dalganın ürünü olan sanayi devrimi/uygarlığına bırakmıştır. Bu "tarihsel dönüm noktası, ABD'de 1955 yılında başlayarak on yıl içinde yayılmış; bu on yıl, beyaz yakalı ve hizmet çalışanlarının sayısının ilk kez mavi yakalılardan üstün olduğu dönem olmuştur". Aynı on yıllık süreçte pek çok gelişim yaşanmış; bu on yıl bilgisayarların, ticari jet yolculuklarının, doğum kontrol haplarının ve pek çok inovasyon ürününün gelişimine sahne olmuştur. Bu süreçte aynı zamanda ABD'de üçüncü dalga gücünün tohumları atılmıştır. Üçüncü dalga ise başladığı andan itibaren, az çok birbirine yakın tarihlerde, Britanya, Fransa, İsveç, Almanya, Sovyetler Birliği ve Japonya dâhil olmak üzere diğer sanayi ülkelerinin çoğuna ulaşmıştır (Toffler, 1981: 15).

Birinci dalga toplumları- eski ya da yeni tüm toplumların ön koşulu olan- enerjilerini canlı pillerden, insan ve hayvanların kas gücünden, rüzgârdan, güneşten ve sudan almaktadır. İlk dalga toplumlarının dayanağı, kaynağı doğa olan yenilenebilir enerjidir. İkinci dalga toplumları ise, aksine, enerjilerini kömür, gaz ve petrolden -yeri doldurulamaz fosil yakıtlardan almaktadır. Newcomen'ın 1712'de buhar makinesini icadıyla oluşan devrimci değişim, ilk kez bir uygarlığın doğanın kaynaklarından yararlanarak yaşamakla yetinmeyi bıraktığını ve doğanın sermayesini tüketmeye başladığını göstermiştir (Toffler, 1981: 26). İkinci dalga toplumlarındaki yeni enerji sistemine sıçrama, teknolojideki devasa ilerleme ile koşut gerçekleşmiştir ve birinci dalga toplumlarının kas gücüne dayanan aletlerinin yerini gelişmiş, koordine çalışan makineler almıştır. Teknolojinin gelişimi, ardı ardına bir dizi endüstriyi getirmiştir – kömür, tekstil, demiryolları, daha sonra çelik, otomobil üretimi, alüminyum, kimyasallar vb. Böylece, fabrikalar ve sanayileşen kentler çoğalmıştır (Toffler, 1981: 27). Patriaerkal ve geniş aile tipinin çözülmesi, eğitimin okullara taşınması, üretimin fabrikalarda

yoğunlaşması ile yeni iş biçimleri, kentlere göç ve teknolojinin yaşama nüfuz etmesi, bu dalganın getirdiği sosyal yapıyı yeniden biçimlendiren değişikliklerdir. Birbirinin benzeri milyonlarca ürün (giyim eşyaları, otomobiller, saatler, oyuncaklar, sabun, şampuan vb.) ile kitlesel, seri üretim (Toffler, 1981: 28-29); yine birbirinin benzeri milyonlarca reklam, haber ve hikâyeleri yayan kitle iletişim araçları; azınlık dillerinin merkezi hükümetler tarafından bastırılması ile dillerin yok olmaya yüz tutması; standardizasyonun yaşamın her alanında yayılması; kitlesel eğitim ve çekirdek ailenin teşvik edilmesi ve tüm eğitsel, sosyal yapının endüstriyel iş gücü gereksinimlerine uyarlanması; okullarda, hastanelerde, ulaştırma sisteminde ve medyada, pek çok kurumda zaman yönetimi, denetleme, standardizasyon ve senkronizasyonun geliştirilmesi gibi pek çok değişiklik, bu biçimlenmeye eşlik etmektedir (Toffler, 1981: 49, 54, 66).

Toffler'e (1981: 61) göre, tüm bunlar dünyanın gördüğü en büyük, en katı, en güçlü bürokratik organizasyonlardan bazılarını üretmiş ve bireyi mega organizasyonların Kafka benzeri dünyasında dolaşmaya mahkum bırakmışlardır. Ve yine Toffler'a (1981: 33-34) göre, bir uygarlık yalnızca bir "techno-sphere" (tekno-alan) ve buna uygun bir "socio-sphere"den (sosyo-alan) daha fazlasıdır. Tüm uygarlıklar ayrıca bilgi üretmek ve dağıtmak için bir "info-sphere"i (bilgi alanını) gerektirir. Burada ikinci dalganın getirdiği değişikliklere dikkati çeker: ilkel zamanlardan günümüze tüm insan grupları, yüz yüze ve kişiler arası iletişime bağlıdır. Ancak zaman geçtikçe mesajların iletiminde zaman ve mekân sınırlamasını aşan sistemlere gereksinim duyulmuştur. Eski Perslerin kuleler ya da "call-post" denilen bir tür iletişim sistemi kurduğu söylenir. Mesajlar bir kuleden diğerine tiz, yüksek sesle iletilmektedir. Romalılar ise "Cursus Publicus" denilen bir kurye hizmeti ile prensler, generaller, tüccarlar, borç verenler vb. arasında mesaj taşıyan daha gelişmiş bir sistem kuracaklardır. Öte yandan, yüz yüze iletişim herkese açıkken, bu türden sistemler, toplumsal ve politik mekanizmaları elinde tutan elit, güçlü ve zengin kesimin tekelindedir. Ülkeden ülkeye yayılan ikinci dalga ya da sanayileşme, bu iletişim tekelini parçalamıştır. Bu süreç, zengin ve güçlü olanın aniden özgecil/altruistik gelişimi nedeniyle oluşmamış; sanayileşmenin getirdiği teknoloji ve fabrika seri üretiminin kitlesel, çok geniş bilgi hareketlerine gereksinim duyması nedeniyle gerçekleşmiştir; eski kanallar artık yeterli değildir.

Bununla beraber, Toffler (1991: 13-14), teknolojik ancak sanayiye dayalı olmayan, sanayi üzeri ya da sanayi ötesi diye nitelediği yeni dönemi, bir bunalım dönemi olarak görmektedir. Bu, kökü sanayileşmeye dayanan genel bir krizdir. Bu noktada artık komünizm ve kapitalizm arasındaki farkları aşan, enerji kaynaklarını, değer yargılarını, aile yapılarını, kurumları, iletişim biçimlerini, uzay ve zaman kavramlarını ve ekonomi kadar diğer bilgi kurumlarını da parçalayan bir yapı söz konusudur. Ve bu durum, "gezegenimizdeki sanayi medeniyetinin çöküşünden ve yepyeni bir toplumsal düzenin ortaya çıkışından başka bir şey değildir". Toffler'e (1991: 16) göre, ulus devlet politikaları, ulusal düzenleyici mekanizmalar, ulus üstü ekonomik gerçeklerle baş etmede yetersiz kalmıştır. Ayrıca yine Toffler'e (1991: 42, 82) göre, yapılan hata, ekonomiyi toplumsal sistemden soyutlayarak ele almış olmaktır. Ekonomi, "hızla değişen değerlerden, üsluplardan, cinsel davranışlardan, dinsel görüşlerden, kültürel farklılıklardan, aile düzenlerinden ve kurumsal formlardan hiç etkilenmezmiş gibi düşünülür". Oysa ekonomi kapalı bir sistem değildir. Ayrıca, bu sorunları 1923 ve 1929'ların anlayışı ile ele almak yanlıştır. Toffler (1991: 86), bütüncül yaklaşımı ile birbiriyle tutarlı politikalara gereksinim duyulduğundan söz eder. Bu politikalarda, yalnız tedavüldeki para miktarı, ücretler, hatlar, ödemeler dengesi değil, kaynakların kullanımı, çevre sorunları, eğitim ve kültürel hayat, taşımacılık, iletişim, erkek-kadın arasındaki değişen ilişkiler gibi her şeyin mercek altına alınması gerekmektedir. Örneğin (Toffler, 1991: 107), mevcut sorunları, sanayi anlayışının istihdam politikaları ile çözmeye çalışmak yerine, sanayi-üzeri anlayış doğrultusunda yeni istihdam politikaları üretilmelidir. Buna, istihdam politikalarında "esnek zaman" uygulaması (işçilerin çalışma saatlerini belli sınırlar içerisinde kendilerinin seçmesi); gün-aşırı çalışma modeli, çocuklar için iş yerlerinde çocuk bakım merkezleri oluşturulması, bilgisayar ve diğer elektronik araçların desteğiyle daha fazla işin eve kaydırılması vb. örnek verilebilir.

Belirli bir kültürde yeni bir teknolojinin önem kazanması, bu kültürü tanımlayan belirli unsurların yeniden yapılandırılması ile sonuçlanmaktadır. Ortaya çıkan bu yeni kültür ise büyük ölçüde, görünüşte öngörülemez, hızlı ve geri döndürülemez sonuçları olan teknolojik değişimin bir ürünüdür. Bu bağlamda Toffler, McLuhan ve Postman gibi öncüllerinin çalışmalarından

etkilenmiş ve teknolojinin radikal, dönüştürücü gücünü ön plana çıkarmıştır (Islas, Arribas ve Gutiérrez, 2018: 657; Doru, 2020: 16).

3.4. Marshall McLuhan ve Teknolojik Determinizm

McLuhan (1964: 19), günümüzde, elektrik teknolojisinin ardından peş peşe gelen teknolojilerin eşlik ettiği, zaman ve uzamı ortadan kaldıran küresel bir genişlemeye işaret ederek, hızla, insanlığın gelişiminin son aşamasına gelindiğini vurgulamaktadır. Bu aşamayı 'bilincin teknolojik simülasyonu' olarak adlandırmakta ve yaratıcı bilme sürecinin kolektif ve kurumsal olarak tüm toplumlara yayılarak genişleyeceği zamana çok az kaldığını ifade etmektedir (McLuhan, 1964: 19). McLuhan'ın burada toplumları buluşturan küreselleşme olgusunun ortak paydası gördüğü teknolojinin yeni bir kültür biçimlenmesini ortaya çıkaracağı biçimindeki teknolojik determinizm yaklaşımı dikkat çekicidir. Yazara göre, makine teknolojisinin özü olan parçalanma tekniği, insanların çalışması ve birlikteliğinin yeniden yapılandırılmasına yol açmıştır. Otomasyon teknolojisinin özü ise bunun tam tersidir. Makine, parçalı, merkeziyetçi ve insan ilişkilerini modellemede yüzeysel iken, bu teknoloji derinlemesine bütünsel ve adem-i merkeziyetçidir (McLuhan, 1964: 23-24).

McLuhan'ın çevremizi kuşatan teknolojiye ilişkin daha çok iyimser yaklaşımlarının Postman'in görüşlerinde yer almadığı, daha katı ve eleştirel bir sorgulamanın öne çıktığı kolaylıkla görülebilir.

3.5. Neil Postman ve Teknolopoli

Postman (1993), teknolojiye yaklaşımında "teknopoli" kavramını kullanır. Postman, teknolopoli'nin inanç, sanat, aile yapısı, siyaset, tarih ve gerçeği dönüştüren bir tür totaliter teknokrasi olduğundan söz eder. Bilgisayar, teknopoli'nin önemli bir temsil aracı ve baskın metaforudur. Öyle ki temel metaforik mesajı, biz insanların düşünen makinelere (thinking machines) dönüştüğümüz biçimindedir. Ayrıca, Postman (1998: 2-3), bilgisayarın fizik ve diğer doğa bilimleri gibi alanlardan gelen üst düzey araştırmacılar için artık vazgeçilmez olduğunu vurgularken, halk kitlelerine (çelik işçileri, sebze satanlar, otomobil tamircileri, fırıncılar, duvar ustaları vb.) ne ölçüde avantaj sağladığını sorgulamaktadır. Bu kişiler, yaşamlarına

giren bu davetsiz ziyaretçi (bilgisayar) ile beraber daha çok güçlü mekanizmaların denetlediği sayısal nesnelere indirgenmiştir.

Kuşkusuz, eleştirel yaklaşımı, Postman'in (1993; 1998) teknolojiyi tümüyle reddettiği biçiminde anlaşılmamalıdır. Daha çok teknolojinin sorunsallığı üzerinde yoğunlaşarak onun kültürü kuşatarak teslim alışı ve etik yapıda yarattığı tahribat ile yoksunlaşmaya işaret eder. Burada, temel sorun, teknolojinin yan etkilerinin neredeyse göz ardı edilerek tabulaştırılırcasına sarsılmaz bir konuma yerleştirilmesidir.

Postman (1998: 1), açık seçik görülen tüm avantajlarına karşın havamızı zehirleyen, şehirlerimizi boğan ve doğal manzaramızın güzelliğini bozan otomobilleri örnek vermektedir. Ya da paradoksal biçimde, harika tedaviler getiren ancak aynı zamanda hem belirli hastalıkların ve sakatlıkların kanıtlanabilir nedenleri olan hem de doktorların teşhis becerilerinin azaltılmasında önemli bir rol oynayan tıbbi teknolojiye işaret etmektedir.

Postman'e (1993) göre, pek çok kişi teknolojiyi sunduğu kolaylık ve çözümler ile sadık ve güvenilir bir dost gibi görmektedir. Ancak Postman, görünmeyen karanlık taraf ve ödenen ağır bedele atıf yaparak teknolojinin denetimsiz büyümesinin insanlığımızın yaşamsal kaynaklarını yok ettiğinden söz etmektedir. Bu durum aynı zamanda, ahlaki bir temeli olmayan bir kültür yaratmıştır. Bu noktada, insan yaşamını yaşanmaya değer kılan bir takım zihinsel süreçlerin ve sosyal ilişkilerin altının kazılması da söz konusudur. Kısacası, teknoloji hem bir dost hem de bir düşmandır.

Postman (1990), bilgisayarların, örneğin, hep avantajlarından söz edilip dezavantajlarının dile getirilmemesinin sorun olduğunu belirtirken, sonuçta, teknoloji tarihini inceleyen herkesin, teknolojik değişimin her zaman bir Faust pazarlığı ya da şeytanla pazarlık (Faustian bargain) olduğunu bildiğinden de söz eder. "Teknoloji, daima eşit ölçülerde olmamak üzere, teknolojiyi elden ele verir. Yeni bir teknoloji bazen yok ettiğinden fazlasını yaratır. Bazen de yarattığından daha fazlasını yok eder. Ama asla tek taraflı değildir".

Çözüm olarak sundukları ise genellikle okullarda yararlı olacak bazı eğitim reformları ve en önemlisi de koşulsuz benimsenen teknolojiye sevgi dolu bir direniş ile savaş vermektir. Burada, ilerleme fikrine şüphe ile bakmak, verimliliğin insan ilişkilerinin başlıca hedefi olarak kabulünü

sorgulamak ve en önemlisi de gerçeği üretebilecek düşünce sisteminin salt bilim olduğu anlayışına karşı çıkmak, çıkış noktasıdır (Postman, 1993).

3.6. Yoneji Masuda ve Enformasyon Toplumu Kuramı

Bilgi toplumu kuramları bağlamında öne çıkan bir diğer önemli isim, Japon fütürist Yoneji Masuda'dır. 1970'li yıllarda Japonya'nın hedefleri orta vadede bilgisayar destekli kentleşme, bilgisayar destekli eğitim, beyin takımı merkezi (think-tank center) olma, uzun vadede ise sanayileşmenin (industrialisation) yerini enformasyonalizmin (informationalisation) almasıdır. Japonya'nın Bilgisayar Kullanımını Geliştirme Enstitüsü (Computer Usage Development Institute) başkanı Yoneji Masuda, bu çalışmaların öncüsü durumundadır. Masuda, enformasyon toplumu teriminin, enformasyonun toplumun ekonomik gereksinimlerinin çekirdeği olduğu bir ekonomik sistem ve ekonomi ile toplumun kendisinin de bu çekirdek etrafında büyüyüp geliştiği bir yapıya atıfta bulunduğuna dikkatleri çekmiştir (Dixon, 1972: 689; Seo, 1994: 22).

Masuda'ya (1983: 33, 69) göre, nasılki feodal tarım toplumlarını sona erdiren sanayi toplumunun ruhu, ahlaki olarak temel insan hakları ve onuruna saygı ve eşitlik gibi değerlerin öne çıktığı Rönesans ruhuysa, enformasyon toplumunun ruhu da insan ve doğanın uyum içinde bir arada yaşayabileceği, etik açıdan öz disiplin ve sosyal katkının önem taşıdığı, ortak yaşamın öne çıktığı küreselleşmenin ruhu olacaktır. Masuda (1983: 147), pek çok diğer kuramcı gibi sanayi toplumunun karakteristiğinin merkezi ve bürokratik yapılanma olduğuna vurgu yaparken, bu yapının askeri mekanizma tarafından desteklendiğini söylemektedir. Kapitalist ülkelerde ise uluslar üstü girişimlerin askeriye ve bürokrasi ile birleşmesi, modern devletleri sanayinin bu üç egemen ögesine (merkezi ve bürokratik yapılanma ile askeriye) bağımlı kılmıştır. Ancak, 21. yüzyılda, bir devrim olan bilgisayarların iletişimi ile biçimlenen bilgi toplumları, gelişmiş evrensel toplumlar olacaktır. Masuda'nın önemle vurguladığı durum, bilgi toplumunun, maddi değerlerden çok bilgi değerleri ekseninde işlevsel olacağıdır. Masuda'ya göre, sanayi toplumunun maddi tüketim niteliğinin karşılığı bilgi toplumunda bireylerin gittikçe gelişen bilişsel yaratıcılığıdır. Masuda'nın (1983: 146-147) "Computer Utopia" (Bilgisayar Ütopyası) sözcüklerinin bileşiminden oluşan "computopia" (kompütopya) adlı ve bilgisayarların gelişimini dayanak aldığı

vizyonuna göre, geleceğin küresel toplumu, herkesin kendi geleceği ve seçimlerinin peşinde koştuğu, hedef-odaklı biçimde kendi kaderini belirlediği bir toplumdur. Ve yine bu toplumda, vatandaşların oluşturduğu çok merkezli gönüllü organizasyonlarla beraber gönüllü olarak paylaşılan amaç ve görüşler dünya çapında yayılacaktır. Masuda (1983: 4) için gelişimin ölçüsü olarak gördüğü bilgisayarın rolü o denli önemlidir ki geleceğin toplumları ve kentlerini "computopolis" ve "computerized city" (bilgisayarlı kent) kavramları ile anmaktadır.

Bilgi toplumuna yaklaşımları bakımından, Daniel Bell, Peter Drucker, Alvin Toffler, Yoneji Masuda ve diğer birçok kuramcının buluştuğu nokta artık yalnız teknolojik dayanakları ile değil sosyal ve ekonomik yapısı ile de sanayi toplumlarının ötesine geçen yeni toplum tiplerinin biçimlendiği yönündedir. Kuşkusuz bu yeni biçimlenmede teknolojinin rolü ağırlıklıdır. Yeni bilgi ve iletişim teknolojileri, sadece sanayi ve iş dünyasına değil aynı zamanda gündelik yaşam pratiklerine, toplumsal ve kültürel yapının tüm dinamiklerine derinlemesine nüfuz etmiştir.

3.7. Manuel Castells ve Ağ Toplumu Kuramı

Kuramcılar arasında önemli bir yeri olan Castells'in özgün yanı, toplumsal ve sosyal yapılanmaları küresellik ve ağlar çerçevesinde örülen dinamikler üzerinden okumasıdır. Castells'in (2004: 6) kuramı, sosyal kurama dayanmaktadır; sosyal kuramın amacı, entelektüel, kişisel haz değil, dünyayı anlamanın bir aracıdır. Castells (2004: 3-4), enformasyon teknolojisi devriminin yeni bir çağ ve toplumu getirdiğini ileri sürmektedir. Küreselleşme; yeniden yapılanan kapitalizm ve enformasyonun bileşenlerini oluşturduğu bu yeni toplum, ağlar oluşturan örgütlenme biçiminin damgasını vurduğu bir "ağ toplumu" olarak nitelenir. Ekonomik etkinlikler ve sosyal yapı, içinde çatışmaları da barındıran küreselleşmesinin etkisindedir. Çalışma esnekliği ve istikrarsızlık, emeğin bireyselleşmesi, medya sisteminin kurduğu sanallık kültürü, ağ toplumunun özellikleridir. Castells'e (2009: 38) göre, ağ toplumu kültürü, ağ oluşturma gücüne ve etkileşim yolu ile elde edilen sinerjiye olan ortak inancın temellendirdiği bir kültürdür; dünyadaki tüm kültürler arasında oluşan bir iletişim protokollerinin bütünüdür. Ağ toplumu kültürünün maddi inşasına ilişkin süreç hala devam etmektedir. Ancak bu, küresel ağlarda sanayi toplumundan miras kalan egemen seçkinler tarafından

uygulanan güç yoluyla kapitalist zihnin yayılması anlamına gelmemektedir. Soyut ve kozmopolit vatandaşlardan oluşan bir dünya düşleyen filozofların idealist önermesi de değildir. Bu, birden çok kökene sahip bilinçli sosyal aktörlerin, karşılığında aynı şeyi ve hatta daha fazlasını almayı umarak kaynaklarını ve inançlarını başkalarına aktarması sürecidir.

Castells (2009: 46, 55), ağ toplumunda çoklu medyanın hiper metnine önemli anlamlar yüklemiş ve yeni (küresel) bir kültürlenme sürecini aktif hale getirdiğini dile getirmiştir. Çoklu medya iş ağları ve internetin dayanak olduğu iletişim süreçleri, özellikle de elektronik hiper-metinler aracılığı ile gerçekleşmektedir. Tarihsel olarak yeni olan durum, tüm etkileşim biçimlerinin, çok çeşitli kültürel ifadeleri ile birlikte karıştırılarak ve yeniden birleştirilerek; bileşik, etkileşimli, dijital bir hiper metinde buluşmasıdır. Bu aynı zamanda sosyal organizasyon ile kültürel yapının yeni bir formudur.

Castells'e (2009: 50) göre, dünyamızdaki toplumsal gücün kaynakları (şiddet ve söylem, baskı ve ikna, siyasi egemenlik ve kültürel çerçeve gibi), tarihsel süreçte temelden değişmemiştir. Ancak iktidar ilişkilerinin alanları değişmiştir: küresel ve yerel arasındaki eklemlenme etrafında inşa edilmiş ve ayrıca tek tek birimler halinde değil ağlar etrafında düzenlenmiştir. Ağlar birden fazla olduğundan, güç ilişkileri her ağa özeldir. Ancak, tüm ağlarda ortak olan temel bir güç uygulama biçimi vardır: ağdan dışlama. Bu aynı zamanda her ağa özgü bir durumu da ortaya koymaktadır: bir kişi veya grup veya bölge bir ağdan dışlanabilir ancak bu, diğerlerine dâhil edilebilmesi demektir. Bununla beraber, temel stratejik ağlar küresel olduğu için, ağlar dünyasında yaygın olan güce ilişkin bir dışlama biçimi vardır: değeri düşürülmüş yerel olanı dışlarken, küresel düzeyde değerli olan her şeyi dâhil etmek. Ağ toplumundaki alan, akışlar uzamı (küresel) ile yerlerin uzamı (yerel) arasındaki karşıtlık etrafında yapılandırıldığı için, toplumumuzun uzamsal yapısı, iktidar ilişkilerinin yapılanmasının önemli bir kaynağıdır. Castells (2009: 118, 424), ağ toplumunun kapitalist bir toplum olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda, ağ toplumu küresel olduğu için, bu bir küresel kapitalizmdir. Tarihte ilk kez tüm gezegen kapitalisttir. Küresel ağ toplumunun dinamikleri, güç ilişkileri de dâhil olmak üzere, sosyal ilişkiler kurarken, kapitalizmin dinamikleriyle etkileşim halindedir. Kapitalizmin küresel olması ve artık tüm ülkelerin kapitalizm altında yaşadığı gerçeği (o tarihte Kuzey Kore hariçtir), piyasa değerlerinin ve tüketim kültürünün

küresel paylaşımı için temel sağlar. Castells (2004: 4), bu yeni toplumsal örgütlenme biçiminin, kapsayıcı küreselliğiyle tüm dünyaya yayıldığı görüşündedir. Tıpkı sanayileşme sürecinin kapitalizminin 20. yüzyılda yaptığı gibi, kurumları sarstığı, kültürleri dönüştürdüğü, zenginlik yarattığı, yoksulluğa sebep olduğu, açgözlülük, yenilik ve umut saçtığı, zorlukları dayatırken bir yandan da umutsuzluk verdiği kanısındadır. Castells "The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society" (2003: 9) adlı kitabında, yirminci yüzyılın son çeyreğinde, bilgisayarların, teknolojinin hızla ilerlemesi ve internet tabanlı ortamların yayılmasının toplumsal yapıların tüm katmanlarını etkilediğinden söz etmiştir. Artık, istenilse de istenilmese de, açıklığı, esnekliği, hızı, uzam ile zamanı aşan nitelikleriyle internet ve ağlarının oluşturduğu bir "internet galaksisi"nin içinde yaşadığımızı belirtmektedir. Castells'e (2003: 334) göre, tüm ilişki ve iletişim biçimlerinin belirleyici olduğu internet ağlarında bağlı olmamak, bir anlamda, toplum dışı olmak demektir.

Castells (2003: 9), internet galaksisinde hızla gelişen internet ve iletişim teknolojilerinin toplum üzerinde yarattığı etkiyi "bilgili şaşkınlık" (informed bewilderment) kavramı ile açıklamaktadır. Bu çıkarımı, kavramın, bilgiye erişim ile gerçekten bilgilenmek; bilgi sahibi olmak arasındaki farka atıf yapan bir anlam taşıdığı izlenimini vermektedir. Bilgi kaynak ve platformlarının ani ve hızla artışı, istenilen bilgiye istenilen zamanda erişebilme şansını tanısa da, bu kalabalık ya da kaos arasında yolunu bulamamanın yarattığı bir şaşkınlıktan söz ediliyor olmalıdır. Bu şaşkınlık, bir anlamda, Toffler (1971)'in sözünü ettiği sanayi sonrası dönemde, toplumların çok kısa sürede çok fazla değişimle karşılaşması sonucunda uğradıkları şoku çağrıştırmaktadır. Değişimin aniliği ve hızı, aynı zamanda umut ve umutsuzluk gibi çelişkili duyguları da tetiklemekte, Castells'in (2003: 275-276) ifadesi ile, ağ toplumunda "karanlık tarafımız" ve "umut kaynaklarımız" arasında bir gerilim ortaya çıkmaktadır. Hem bireysel hem de kolektif olarak, yarattığımız teknolojinin nimetlerinden yararlanabilmek, yaşamlarımızda anlam bulabilmek, daha iyi topluma kavuşmak, doğaya saygı duyabilmek için kendi yerimizi ve eylemlerimizi, içinde yaşadığımız, internetin iletişim ağları etrafında inşa edilen ağ toplumunun ilgili bağlamlarında – dominant ya da özgür- konumlandırmamız gerekmektedir.

3.8. Paul Virilio ve Dromoloji Kuramı

Virilio'nun "Enformasyon Bombası" (2003: 7) başlıklı yapıtının başlangıç ifadelerinde yer alan sorgulamaları, çağımızda "hakikat" olgusunun geldiği noktayı, teknoloji ve hızın niteliği arka plana iten niceliksel gelişimini ve pragmatik tutumun duyarsızlık boyutunu yansıtması anlamında çarpıcıdır. Sorgulamalarına "Bilim sivilleşiyor mu yoksa askerileşiyor mu?" diye başlar. Virilio'ya göre (2003: 7), "günümüz biliminin hakikati, kaydedilen ilerlemenin azlığı ya da çokluğu değil, yol açtığı teknik facialardır" Bilim, nasıl "Batı ile Doğu arasındaki elli yıllık caydırma dönemi boyunca silahlanma yarışına" alet olduysa, bu gün de bir başka şeye; "yalnızca sınır performanslar peşinde" koşmaya alet olmaktadır. Bu kaygı, bilimin insanlığa yararlı, tutarlı bir hakikat keşfetme arayışını bir kenara atmasına ve felsefi köklerinden kopmasına neden olmuştur. Vahim biçimde "işlemsel araç" ve "keşif amaçlı araştırma"nın birbirine karıştırılması, modern bilimi bir tekno-bilim durumuna getirmiştir. Bu tablonun yarattığı sonuçlara karşı, ekoloji ya da inanç çevrelerinin önde gelen birkaç temsilcisi dışında, hiç kimse duyarlılık göstermemektedir.

Virilio (2003), toplumsal çözümleme ve kavramlaştırmalarında, mekânın anlam yitimine yol açan, mekânı silikleştiren hızı ve bu hızı üreten mekanizmalara yoğunlaşmaktadır. Tüm sektörlerde ve tüm toplumsal katmanlarda baskın duruma gelen ve hareketi, eylemi temel alan "hız" faktörü, yeni yapılanmaları getirmiştir. Şüphesiz bu sürecin aktörleri arasında en fazla teknolojinin rolü etkendir. Virilio'ya (2003: 38) göre, söz konusu sürecin önemli bir etkisi de, sürecin önemli bir bileşeni olarak ele aldığı "kirlilik" kavramıdır. "Dünyanın gerçekliğini öldürmek için artık savaşa gerek duyulmadığını" belirtmekte ve artık trafik kazalarının, rayından çıkan trenlerin, patlamaların, parçalanmaların, hava ve çevre kirliliğinin, sera etkisinin, zehirli yağmurlar vb.lerinin etkilerinin, savaşların yerini aldığına işaret etmektedir.

Postmodern olarak nitelenen çağ, Virilio'nun (2003: 133) bakış açısı ile, sanayinin, modernitenin aşılması değil, "sonun sanayileştirilmesidir". Bu, ilerlemenin yarattığı zararlarının her anlamda küreselleştirilmesi anlamına gelir. Virilio'nun (2003) "bomba" metaforları ile çözümlemeleri, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin yan etkilerinin şiddeti anlamında doruk noktasını göstermektedir. Virilio'nun (2003: 130) ifadeleri ile Einstein'ın 60'lı yılların

başında dile getirdiği "üç tarihsel patlama, atom, enformasyon, demografi bombaları üçüncü binyılın gündeminde olacaktır". Atom bombası, nükleer patlayıcıların herkesin eline geçebilmesi sonucu ortaya çıkan risklerle, enformasyon bombası ya da siber bomba ise devletler politikası üzerinde sibernetik bir denetim kurulması tehdidiyle gündemde olacaktır. Demografi bombasına gelince, bu kavram genlerle ilişkilendirilen bir tehdidi nitelemektedir. Bilgisayarın atom silahının geliştirilmesinde kullanılması gibi genetik kodun çözülmesinde ve dolayısıyla insan genomunun fiziksel haritasını çıkarmaya çalışan araştırmalarda da yararlı bulunması, bu zemini yaratmaktadır. Bu, "insan türünün doğal değil, yapay seleksiyonunu tercih eden yeni bir soy arıtmacılığının yolunu açmaktadır".

Sonuç olarak, Virilio'nun (2003: 39, 47, 63, 94, 109) ortaya koyduğu tablo pek iç açıcı değildir. Teknoloji ve sanayinin algılarımızı yıpratan, sınırlandıran etkileri ile okuma yazma bilmeyen toplulukların artışı; sanatın ahlak dışı olamayacağı gerekçesi ve kültürel faaliyetlere tanınan ifade özgürlüğü ile pornografinin meşrulaştırılması; enformasyon bombasının etkisi ile uluslararasındaki barışın parçalanması; çocuk ve gençlerin askeri eğitimi andıran baskıcı eğitim sistemlerine mahkûmiyeti ve evlilik gibi kararlarının dahi onlar adına önceden kararlaştırılması, kısacası bağımlı duruma getirilmeleri; eskinin televizyonunun çoğaltıcı etkisinin dünya genelinde hâkim olan tele-gözetimin aşırı-tepkisel niteliği nedeniyle inanılmaz düzeyde artışı, çağa ilişkin gelişmelerden yalnızca bir kaçıdır. Hız, rekabet ve yarışın baskın olduğu, enformasyon bombardımanına tutulan toplumlarda, Virilio'ya (s. 135) göre, Mac Luhan'ın mesajın araç olduğuna ilişkin tanımı da boyut değiştirmiştir; "artık mesaj araç değil, mesajın hızıdır". Bu ifadeler, mesajların içeriğinden çok enformasyonun yayılma hızı ve yüzeysel, eleştirel perspektiften yoksun biçimde kanıksanmasına vurgu yapıldığını düşündürmektedir.

Buraya kadar verilen bilgilerin ışığında, Virilio (2003) ile Castells'in (2009) ve daha bir çok kuramcının kapsayıcı küreselleşme ve teknolojinin yarattığı sorunlar, yeni kültürel ve sosyal yapılanmalar, enformasyonun kendisinden çok imgelenimi; içselleştirilmemesi ve zamanın mekanı pasifize eden etkileri gibi konularda birbirine yakın eleştirel görüşleri olduğunu düşünmek olasıdır.

3.9. Ulrich Beck ve Risk Toplumu

Alman sosyolog Ulrich Beck (2019), sanayi sonrası toplumlara ilişkin görüşlerinde "risk toplumu" kavramsallaştırması ile özgündür. Teknoloji ve sanayi alanında gelişmeler, yaşama sunduğu kolaylıkların yanında, çevre ve hava kirliliği, nükleer atıklar, kimyasallar vb. pek çok tehlikeli yan etkileri ile alınan soluktan, yenilene, içilene kadar yaşamın içine sızmıştır.

Risk toplumunun gelişmesi ile beraber risklere maruz kalanlar ile onlardan yararlananlar arasındaki çelişkili ilişkiler de gelişmektedir. Çelişki, risklerin aynı zamanda "pazar şansları" olmasıdır. Buradaki vurgu aslında kapitalizmin kendisine işaret eden bir vurgudur. Bu noktada bilginin toplumsal ve ekonomik önemi de benzer biçimde artmıştır. Bilgi ile beraber bilgiye form verme (bilim ve araştırma) ve bilgiyi yayma (kitle iletişim) araçları üzerindeki tasarruf da çoğalmaktadır. Bu anlamda risk toplumu, aynı zamanda, bilim, medya ve bilgi toplumudur. Bu yüzden risk toplumunda risk tanımlarını üretenler ile bu tanımları kullananlar arasında yeni çelişkiler ortaya çıkmıştır (Beck, 2019: 67).

Beck'e (2019: 9) göre, hem 19. yy'da tarım toplumunu tasfiye edip sanayi toplumunu yapılandıran hem de bugün sanayi toplumunun konturlarını ortadan kaldırarak, risk toplumu diye nitelendirdiği bu yeni toplum biçiminin doğuşuna neden olan durum, modernleşmenin kendisidir. Modernleşme başka bir form ile kendini bir anlamda tekrarlamıştır. Ortaya çıkan bu yeni toplum ise çeşitli risklerle yüzleşmektedir. Beck (2019: 28, 50), risklerin, geleneksel sınıf modelini yok eden bir bumerang etkisine sahip olduğunu ileri sürer. Söz konusu bu sosyal bumerang etkisi ile sanayi sonrası toplumun "gizli yan etkileri" üretildikleri merkezlere geri dönmekte ve saldırmaktadırlar. Dolayısıyla modernleşmenin aktörleri, kendi yarattıkları ve üzerlerinden kar elde ettikleri tehlikelere kendileri de maruz kalmaktadır. Beck'e göre, "ekolojik felaket ve radyoaktif serpinti ülke sınırlarını" tanımamaktadır. Zenginler ve güçlüler de güvende değildir. Beck (2019: 35), modernleşmenin sadece coğrafi olarak spesifik alanlarda değil aynı zamanda evrensel bir biçimde de ortaya çıkabildiğinden söz etmekte ve zararlı etkilerinin izlediği yolların da oldukça dolambaçlı, kestirilemez ve öngörülemez olduğuna işaret etmektedir.

Beck (2019: 69, 107), anılan sorunların, 19. yüzyılın yıpranmış yöntemleriyle ele alınamayacağı görüşündedir. Çünkü bu durum risk toplumunun sorunlarının klasik sanayi toplumunun sorunları ile karıştırılmasına yol açacaktır. Bu sorunlar, uluslar çerçevesinde de çözülemeyecek niteliktedir. Bu konularda uluslararası bir farkındalık ve uzlaşıma gereksinim vardır. Çevre sorunlarının çözülmesi anlamında Beck'in (2019: 69) önerisi, sınırları aşan görüşmeler ve uluslararası anlaşmalardır. Çünkü bu sorunlar ancak bu görüşmelerle nesnel açıdan anlamlı bir şekilde ele alınabilir. Bu yolu açmak için de askeri ittifakları aşan konferans vb. toplantılara, anlaşmalara gereksinim duyulmaktadır.

4. SANAYİ TOPLUMUNDAN SANAYİ SONRASI/BİLGİ TOPLUMUNA GEÇİŞ SÜRECİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR PERSPEKTİF

Sanayi dönemi ile sanayi sonrası dönem karşılaştırıldığında, sanayileşme süreçlerini yeni bir paradigmaya iten birçok eğilim bulunmaktadır. Bunlar, politik, ekonomik, sosyal, çevresel ve yasal konuları içerdiği gibi, ağırlıklı olarak teknoloji ile de ilişkilendirilmektedir. Sanayi sonrası dönemde, internet, çeşitli uygulamalar (apps), sosyal ağlar, sistem mühendisliği, akıllı telefonlar, dizüstü bilgisayarlar, 3D yazıcılar, yapay zekâ vb. gibi teknolojik yenilikler ve atılımlar hızla çoğalmıştır (Fonseca, 2018: 387). Doğanın gücü nasıl reddedilemiyorsa, dijital çağın da reddedilemez veya durdurulamaz bir gerçeklik olduğu düşünülmektedir. Bu çağın, çok güçlü dört niteliği vardır: küreselleşme, adem-i merkeziyetçileşme, uyum sağlama ve güçlenme (Negroponte, 1995; akt. Pekari, 2005: 62).

Bilgi toplumun oluşumuna etki eden en önemli faktörlerden biri küreselleşmedir. 1980'li yıllardan bu yana gelişim gösteren küreselleşme olgusu ile dünya pek çok değişim ve dönüşüme sahne olmuştur. Öncelikle üretim ilişkilerinde görülen dönüşüm, daha sonra bu dönüşümün toplumsal paradigması olarak "bilgi toplumu"nu ortaya çıkarmıştır. Bu olgunun, bilgi toplumunun küreselleşmesine ilişkin dinamik yapının yansıması olarak da değerlendirilmesi olasıdır (Dikkaya ve Özyakışır, 2006, s. 152).

Masuda (1983: 33, 69) bilgi toplumunun ruhu olarak nitelediği küreselleşmeyi, insan ve doğanın uyumlu olarak bir arada yaşayabileceği, öz disiplin ve sosyal katkının önem taşıdığı ve ortak yaşamın öne çıktığı bir olgu

olarak tanımlamaktadır. Castells'in (2004) ağ toplumu betimlemesinde küreselleşmenin yeri, yeniden yapılanan kapitalizm ve enformasyonun bileşenlerinin oluşturduğu ağlarla gelişen bir örgütlenme biçimidir. Küreselleşme, ekonomik ve sosyal bağlamda, kendi içinde çatışmaları da barındırmaktadır. Toplu (2012: 656-657), küresel ölçekli iktisadi yaşamın dinamiklerinin, yerel ölçekli uygulamaları ve kurumları tehdit ederken, çoğu zaman onları ya ortadan kaldırdığı ya da kendi yapısına uyumlu hale dönüştürdüğüne işaret etmektedir. Öte yandan, bilişim, iletişim ve telekomünikasyon teknolojilerinin gelişimi ve dünyadaki bütün toplumlara nüfuz etmesi ise var olan toplumsal ve ahlaki değerlerin hızlı biçimde aşınmasına, ortaya çıkan yeni değerlerle yer değiştirmesine neden olmuştur. Toplu'ya (2012: 656-657) göre, bu süreçlere uyum sağlayabilen ülkeler, yeni değerlerin oluşumunda da, oluşan yeni değerleri benimseme konusunda da önemli işlevler üstlenirken, bu yapı içerisinde yer edinme başarısını yeterince kazanamamış toplumlarda çatışmalar yaşanmaktadır. Üstelik bu çatışmalar, aynı toplum içerisinde dahi görülebilmekte, birey çoğu zaman kendi kimliksel döngüsü içerisinde yeni yapıya uygun dönüşümü gerçekleştiremediği için yeni değerlere karşı direnç göstermektedir. Bununla birlikte, yüzyıllar boyunca gelişen ve toplumsal yapının sürdürülmesinin temelini de oluşturan her türlü sosyal, ahlaki değer ve normlar, dönüşüm geçirseler de, toplum ve bireyin davranışlarının temelini oluşturmaya ve bir yandan da diğerlerini ötekileştirmeye devam etmektedir. Ayrıca, yeni iletişim ortamı, küresel ölçekli değer yaratma ve bunları toplumlara aktarmada önemli işlevler üstlenirken, toplumlar arasındaki farklılıkların ortaya çıkarılmasında, ülke ve toplulukların kendi toplumsal değerlerinin yeniden yaratılmasında ve hatırlatılmasında etkin olmaktadır.

Virilio (2003) ise, iktisadi alışverişlerin küreselleşmesinin ekonomik değil, öncelikli olarak ekolojik olduğuna vurgu yapmaktadır. Virilio'nun (2003: 112) ifadeleri ile "bu durum yalnızca atmosferik sera etkisi gibi olgular nedeniyle maddelerin kirlenmesi değil, aynı zamanda somut deneyim dünyasını oluşturan mesafelerin ve sürelerin de kirlenmesi demektir. Başka bir deyişle küreselleşme telekomünikasyonun sınırdaki hızlanmasının içine hapsolmak gibi bir dromosferik (hız-küresel) sera etkisi ile ilgilidir". McLuhan'ın (1964) teknolojik determinizm yaklaşımında ise teknolojinin, küreselleşme olgusunun ortak paydası olarak tanımlandığı görülür. Ancak,

teknolojik determinizm, BİT'lerin ahlaki tarafsızlığını vurgularken, çeşitli endişelere de yol açmaktadır çünkü adem-i merkeziyetçiliğin zaferi, küreselleşme ve uyum, bir yandan da gözetim, genişleyen bir sayısal (dijital) uçurum, kısıtlamalar vb. ile tersine çevrilebilir (Negroponte, 1995; akt. Pekari, 2005: 62).

Toplu'nun (1999: 357-358) ifadelerinde de, söz konusu sorunların altı çizilmektedir. Toplu'ya göre, bilginin elektronik ortamda kullanımının yaygınlaşması, enformasyon merkezli hizmet anlayışının yerini evrensel boyuttaki bilgiden yararlanabilme anlayışına bırakmasına neden olmuştur. Ancak, bütün bu gelişmelerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerindeki yansımaları birbirinden çok farklı boyutlarda gerçekleşmiştir. Bilimsel çalışmalar için gerekli tüm kaynakları sağlayabilen gelişmiş ülkeler bilgi, teknoloji ve enformasyon alt yapısının gelişimi alanlarında uluslararası düzeydeki tüm yaklaşımları bağımsız biçimde yönlendirebilmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler ise bilimsel çalışmalara yönelik sağlıklı politikalar izleyemedikleri için bilgi ve teknolojide tamamen dışa bağımlı ülkeler konumuna gelmişlerdir. Bilginin elde edilmesi gelişmiş ülkeler için önemli bir gelir kaynağı oluştururken, gelişmekte olan ülkeler için önemli harcamaları zorunlu duruma getirmektedir. Toplu'nun (1999: 357-358) bu ifadeleri, sanayi sonrası toplumlardaki gelişmelerin, özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlar arasında yarattığı teknoloji açığı ile sayısal uçuruma ve gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya olduğu engeller ile kısıtlamalara işaret eden önemli çıkarımlardır.

Sanayi toplumları ile sanayi sonrası toplumları birbirinden ayıran diğer bir özellik, merkezi yapıların gittikçe çözülerek adem-i merkeziyetçi yapılara doğru dönüşmesidir. Kuşkusuz, internetin ve sosyal ağların gelişiminin bu anlamda payı büyüktür. Toffler (1981), küresel birleşme çerçevesinde "tele-toplum" diye nitelediği yeni toplumu, "elektronik evler" (electronic cottage) ya da "iş yapılan evler"in (work-at-home) içine yerleştirirken, ekonomi, sosyal ilişkiler ve hatta aile yaşamında da merkezi yapıların dağılmasına/çözülmesine vurgu yapmaktadır. McLuhan (1964), benzer biçimde, "küresel köy" (global village) metaforu ile yaptığı toplumsal çözümlemesinde de otomasyon teknolojisinin yapısının temellendirdiği gittikçe adem-i merkeziyetçi duruma gelen yapılar dikkati çekmektedir.

Tüm bu gelişmelere koşut olarak, sanayi sonrası toplumlarda, küreselleşmenin de yaygınlaşan etkisi ile modern çağın görece homojen toplumunun yerini heterojen toplum tipinin alması doğal bir sonuçtur. Artık, kolektif bir toplum varsayımından çok "iç içe geçmiş olan ve kendi kendilerini bir diğerine aktarış biçimleriyle anlam kazanan toplulukların görüntüsünden meydana gelmiş bir toplum modeli tercih edilmektedir". Bunun nedeni, modern çağın bir ulus devlete aidiyet tipini işaret eden tekil kimlik tarzlarının, heterojen toplum modeli çerçevesinde insanın karmaşık ilişkilerini göstermeye yeterli olamamasıdır (Say, 2013: 128). Küreselleşme ile beraber bilgi ve iletişim teknolojilerinin zaman ile mekânın rolünü değiştiren etkileri, uluslararasındaki sınırların keskinliğini törpülemiş; ekonomik, politik, sosyal vb. tüm yapılar dönüşüme uğramıştır. Toffler (1981) bugün, tüm yüksek teknolojili ulusların, üçüncü dalga ile eskimiş, kabuk bağlamış ekonomileri, kurumlarıyla birlikte ikinci dalga arasındaki çarpışmadan sersemlediği görüşündedir. Ulus devlet politikaları ve mekanizmaları, ulus üstü ekonomik gerçeklerle mücadele edemez duruma gelmiştir. Beck (2019), benzer şekilde, sanayi sonrası toplumların açığa çıkardığı sorunların klasik sanayi toplumunun ölçütleri ile ulusal çerçevede çözülemeyeceğini, uluslararası yaklaşımlara gereksinim duyulduğunu söylemektedir.

Sanayi sonrası toplumlarda, sanayi toplumlarının klasik, geleneksel niteliklerinden olan hiyerarşik/dikey yapılanmaların yerini almaya başlayan yapılar, heteraşik/yatay yapılanmalardır. 21. yüzyılda, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ile tetiklenen küreselleşme süreçlerinde, e-yönetişim, verimlilik, şeffaflık ve zamanında hizmet sağlama gibi potansiyelleri olduğu gerekçesiyle önem kazanmış; "iyi yönetişim için e-yönetişim" retoriği benimsenmiştir. Bu nedenle, e-yönetişim aracılığıyla iyi yönetişim, çoğu gelişmekte olan ülkede önemli bir öncelik alanı haline gelmiştir. Ampirik olarak, bu öncelik, piyasaların veya hiyerarşilerin geleneksel tanımlarına uymayan yeni yönetişim düzenlemelerinde kendini göstermektedir. Bunların arasında en önemlisi, heterarşi olarak da adlandırılan ağ yönetişim şeklidir. "Kamu veya özel sektörden hiçbir aktörün, tek taraflı olarak, sorunları çözecek bilgi ve kaynak kapasitesine sahip olmadığı varsayımı dikkate alındığında, heterarşilerin kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum arasında her biri bir ağ oluşturan geniş kapsamlı işbirlikleri" olduğu söylenebilir.

Hiyerarşik ve piyasa yönetişim biçimlerine alternatifler olarak gösterilen heterarşiler, doğası gereği 'kötü' tanımlanmış ve çözümlerinden kaçınılan zorlukları ele alma yeteneğine sahiptir (Mohan ve Parthasarathy, 2016: 427). Castells (2003: 76) tarafından tanımlanan ağ toplumlarında da, hiyerarşik, dikey yapılanmaları aşan ve tüm ilgili taraflarla, gerçek veya seçilen zamanda etkileşimi sağlayan bu yapıya işaret edilmektedir. Hemen her alanda internet teknolojisinin belirleyici olduğu ağlarda gerçekleşen ilişkiler, doğası gereği, dikey, hiyerarşik olmak yerine yatay, heterarşik yapıya sahiptir.

Sanayi toplumları ile sanayi sonrası toplumların karşılaştırılmasında ortaya çıkan en belirgin ayırımlardan biri, zaman ve uzam kavramları ile ilişkilidir. McLuhan (1964: 19), hızla gelişen teknolojiler ve küreselleşme ile beraber zaman ve uzamın ortadan kalktığını belirtirken, Webster (2002: 17), yaşamın her alanında ağlarda gerçekleşen paylaşımlarla birlikte zaman ve uzam arasında radikal bir değişim sürecine girildiğini ileri sürmektedir. Virilio'nun (2003) dromoloji kuramında ise zaman ve mekân, hız ve hızı üreten tüm sistemlerin ortaya çıkardığı koşullarla birlikte anlamını yitirmiş, silikleşmiştir. Kuşkusuz, bu sürecin en önemli aktörü teknolojidir. Nitekim Castells (2004: 3-4), ağ toplumuna ilişkin betimlemelerinde, "akışlar uzam"ı ile "zamansız zamanın inşası" yüzünden uzam ve zamanın dönüştüğünü vurgulamaktadır. Benzer biçimde, Virilio (2003), küreselleşme ve teknolojinin hızının, zaman ve mekânın eski aktif konumunun sarsılmasına etki ettiği görüşündedir.

Dijital çağın koşulları, fiziksel gerçekliği altüst ederken, mekân algısı fiziksel gerçekliğe eklenen sanal gerçeklik ile farklı bir boyuta taşınmıştır. Bu gerçeküstü mekân deneyimiyle, fiziksel mekânın sınırları bozularak muğlaklaşmaktadır. Mekân, bilgi ve iletişim teknolojileriyle biçimlenen etkileşim ortamında artık statik bir olgu değildir; tepki veren, esnek ve dinamik bir alan durumuna gelmiştir (Serin ve Aksoy, 2020: 17).

Sanayi sonrası toplumlarda, farklılaşan, genişleyen ekonomik pazarlar, hizmet sektörü ve bilgi iletişim teknolojileri, geleneksel mavi (blue collar) ve beyaz yakalı (White collar) çalışan grupları dışında, farklı grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Eriş, Timurcanday-Özmen ve Yanar-Bayam, 2020: 260). Oxford Sözlüğü, mavi yakalı kavramını, "özellikle endüstride el işi veya işçilerle ilgili" bir ifade (Oxford English Dictionary, 2021a), beyaz yakalı kavramını ise "bir ofiste veya başka bir profesyonel

ortamda yapılan iş ya da çalışanlarla ilgili" (Oxford English Dictionary, 2021b) bir ifade olarak tanımlamaktadır. Toplumsal, sosyal, kültürel ve ekonomik yapılanmalar ile çalışma alanlarının çok daha karmaşık sistemlere doğru evirilmesi, doğal olarak, bu iki ana grup ile yapılan sınırlamaları yetersiz duruma getirmiştir. Bu da, altın (gold collar), gri (grey collar), pembe (pink collar) ve yeşil (green collar) gibi yeni renk yakalar/kavramlarla anılan grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Eriş ve diğerleri, 2020: 260).

Altın yakalı işçi terimi ilk kez Robert Earl Kelley tarafından "The Gold-Collar Worker: Harnessing the Brainpower of the New Work Force" (1985) başlıklı kitabında kullanılmıştır. Kelley, burada beyin gücünü kullanan yeni nesil işçileri kast etmektedir. Bu yeni işçi türü, yeni bir tür yönetim talep etmektedir. Zeki, akıllı, bağımsız ve yenilikçidirler. Avukatlar ve bilgisayar programcıları, borsa analistleri ve toplum planlamacıları, editörler ve mühendisler, bu gruptadır. Yalnız mavi yakalı işçilerden değil aynı zamanda daha az vasıflı beyaz yakalı meslektaşlarından da- banka memurları, muhasebeciler, memurlar ve diğer iş insanları – farklıdırlar. Altın renginin onları simgelemesinin nedeni, çok yetenekli, genç, üniversite eğitimi almış ve uzmanlaşmış olmalarıdır. Disiplinler arası bilgi ve deneyimleri de karakteristik özellikleridir (Hajdú, 2011: 264; Soni ve Panwar, 2018: 18942).

Gri yaka, beyaz veya mavi yaka olarak sınıflandırılamayan çalışanları ifade eder. Gri yakalı ifadesi, bazen emeklilik yaşının ötesinde çalışanları tanımlamak için kullanılsa da, en yaygın kabul gören anlamı, hem mavi hem de beyaz yakanın bazı niteliklerini içeren veya her iki kategoriden tamamen farklı olan mesleklerdir. Örneğin, polis memurları, itfaiyeciler, nitelikli ticaret personeli, teknisyenler, öğretmenler, okul yöneticileri, acil servis görevlileri, stenograflar, bu gruba dâhildir (Hajdú, 2011: 263; Soni ve Panwar, 2018: 18943).

Pembe yaka terimi, 1990'ların sonlarında bir sosyal eleştirmen ve yazar olan Louise Kapp Howe tarafından popüler hale getirilmiştir. Tarihsel süreçte finansal güvenlik açısından daha çok erkeklere bağımlı olan kadınların, 1920'lerde oy kullanma hakkını kazanmaları ve iş alanlarına katılmaları vb. gelişmeler bu kategorizasyona etki etmiştir. Kadınların refahı için çalışan kuruluşlar "pembe" olarak vaftiz edilmiş ve onlara istihdam sağlayan sektörler de pembe sektörler olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla, geleneksel olarak bu grup, kadın işi olarak kategorize edilmektedir. Pembe

yakalı işçiler, aynı zamanda hizmet sektöründe faaliyet gösteren işçi sınıfının da üyeleridir. Genel olarak, eğitim, mimarlık, sağlık, yönetim, moda, medya, kişisel bakım ve hizmetler, spor vb. pek çok farklı alanı simgeler. Bu grupta sınıflandırılan kişiler, garsonluk, perakendecilik, satış elemanlığı vb. pozisyonlarda da çalışırlar. Ayrıca, müşteri etkileşiminin olduğu, eğlence, satış vb. sektörler, bu grupların en yaygın çalıştığı sektörler arasındadır (Gupta, 2019: 416; Soni ve Panwar, 2018: 18942).

Yeşil yaka terimi ise ilk kez 1976 yılında Patrick Heffernan tarafından kullanılmıştır. Bu sektördeki işçiler ekonominin çevre sektörüne hizmet etmektedir. Bu ifade ile çevre dostu olan ürün ve hizmetlere işaret edilir. Çevre dostu uygulamaları birleştiren kuruluşlar "yeşil sektör" olarak adlandırılır ve kökleri yeşil politikaya dayanan bu işler, yeşil yaka işleridir. "Yeşil yakalı" çalışanlar grubu, sanayi sonrası döneme ilişkin teknolojik gelişmelerle birlikte artan çevre bilinci ile beraber doğmuştur. Birleşmiş Milletler Çevre Programında, "yenilenebilir enerji danışmanlığı, yenilenebilir enerji mühendisliği, rüzgar enerjisi uzmanlığı, rüzgar enerjisi teknikerliği, karbon satış uzmanlığı, çevre ve enerji hukuku uzmanlığı, organik tarım mühendisliği, ekolojik turizm danışmanlığı, ısı yalıtım uzmanlığı, çevre mühendisliği, ekolojik bina tasarımcılığı, atık su uzmanlığı gibi" işler, "yeşil işler" ya da "yeşil yakalı meslekler" olarak anılmaktadır. İmalat, tarım, hizmet ve Ar-Ge sektörlerinde insanlığı tehdit eden çevresel sorunları gidermeyi amaçlayan iş ve meslekler, bu grupta kategorize edilmektedir (Soni ve Panwar, 2018: 18941; Eriş ve diğerleri, 2020: 265).

Sanayi sonrası çalışma alanlarına ilişkin yaklaşımda, tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi, en çok öne çıkan kavram "bilgi"dir. Hajdú'nun (2011: 266) aktardığı ifadelerde görüleceği gibi, Drucker'ın yaklaşımı da bu çıkarıma işaret eder. Drucker'a göre, bilgi (knowledge) 21. yüzyılın temel kaynağıdır; geleneksel emek, hammadde veya sermaye kaynaklarından temelde farklıdır. Bilgisayarda üretilebilen bilginin aksine, bilgi, çalışanların zihnindedir ve kendi biliş ve iç görülerinden doğar; bilgi çalışanları, kendi çalışmalarının birincil aracına sahiptir ve işleri değiştirirlerse bu aracı yanlarında götürebilirler. Bu nedenle, bilgi dinamiktir ve yönetimin amacı, onu statik bir kaynak gibi korumak ve sistematik hale getirmek yerine, onu geliştirmek, değiş tokuş etmek ve etkili bir şekilde kullanmak olmalıdır.

Sanayi toplumunun makine çağını simgeleyen Taylorist verimlilik ve kas gücünün rolü artık yerini bilgiye bırakarak değişmiş; sanayi sonrası bilgi toplumu diye nitelenen yapılar içerisinde esnek üretimden, beyin gücünden daha fazla söz edilmeye başlanmıştır. Tüm sektörlerde, bilgiyi üreten çalışanın önemi artmaktadır (Gümüştekin, Mercan, Oyur ve Alamur, 2013: 281). Bu çağın, çalışan gruplara ilişkin ortaya çıkardığı ve bilgi ile yoğun biçimde ilişkilendirilen genel bir kavram da "bilgi işçileri" kavramıdır. Bilgi işi ve bilgi işçisinin tanımıyla ilgili farklı yaklaşımlar olsa da hemen hepsinin ortak noktası bilgi işinde bedenî çalışmanın yerini daha çok zihnî/entellektüel çalışmanın, mal üretiminin yerini ise hizmet üretiminin almakta olduğudur. Sanayi sonrası gelişen kapitalizmin yapısı ve tasarımında, seri üretim ve bürokrasiden uzaklaşma söz konusudur. Süreçler, fiziksel emekten çok "entelektüel" emeğin sonuçları olan finansal "ürünler" ve BT "güncellemeleri" ile karakterize edilir (Zaim, 2010: 590; Garrick, 2014: 146).

Bell (1973), benzer biçimde, bilgi çalışmalarında mesleki uzmanlaşmanın gittikçe güçlenen rolünü değerlendirirken, kol/kas gücü ile yapılan işlerin yok oluşu ve hizmet sektöründe bilgi ile donanmış iş gücünün yükselişine işaret etmiştir (Webster, 2002: 14). Bununla beraber, daha önce de değinildiği gibi, Bell (1972: 37-38), Amerikan kapitalizmi ile birlikte Protestan anlayışa dayanan çalışmanın kutsanması gibi değerlerin yerini maddiyat ve lüks odaklı hedonist kaygılara bıraktığını belirterek, kültürel bir çatışmanın da doğduğunun altını çizmiştir. Toffler (1981: 10, 107) ise anılan süreçlerde ortaya çıkan yeni çalışma bilinci ve biçimlerinin ortaya çıkardığı sorunların, sanayi ötesi anlayışla irdelenmesi gerektiğini ifade ederek, istihdam politikalarında esnek zaman vb. uygulamalara ilişkin politikaların üretilmesini önermiştir. Çalışma saatlerinin belli ölçülerde çalışanlar tarafından belirlenmesi, gün-aşırı çalışma modeli, çocuklar için bir takım olanakların sağlanması (çocuk bakım merkezleri vb.), teknolojinin sunduğu kolaylıklardan yararlanılarak evden çalışma politikalarının geliştirilmesi, önerdiği çözümler arasındadır.

Castells de (2004: 3-4) ağ örgütlenmelerinin hâkim olduğu bu yeni sanal tip toplumlarda, çalışma esnekliği, istikrarsızlık ve emeğin bireyselleşmesinin, bu gelişmelerin ortaya çıkardığı nitelikler olduğu görüşündedir. Castells (2009: 30-31), aynı zamanda, esnek emeğin yükselişinin, kadının rolünü de farklı biçimde yeniden tanımladığı

görüşündedir. Erkeklere göre aldıkları ücretler ve çalışma koşullarının daha düşük olması kadınların, ağ bağlantılı, küresel, kapitalist ekonominin ideal işçileri haline gelmesine neden olmuştur. Verimli bir şekilde çalışabilmelerine ve iş dünyasının değişen gereksinimlerine uyum sağlayabilmelerine karşın aynı iş için erkeklerden daha az tazminat almaktadırlar. Ayrıca, ataerkil, cinsiyete dayalı işbölümünün ideolojisi ve pratiği nedeniyle terfi için de daha az şansları bulunmaktadır. Ancak, Castells'in bu değerlendirmesi olumsuz bir çıkarım izlenimini verse de paradoksal bir biçimde yaptığı diğer bir değerlendirmeye göre, bu gelişmeler olumlu bir takım sonuçları da ortaya çıkarmıştır. Şöyle ki: "Kadınların ücretli emeğe kitlesel katılımı, kısmen ataerkil tabiiyet durumları nedeniyle, küresel, enformasyonel kapitalizmin genişlemesinde belirleyici bir faktör olmasına rağmen, kadınların ücretli çalışanlar olarak dönüşümü nihayetinde ataerkilliğin altını da oymuştur".

Esping-Andersen (2003: 2, 12), 1990'lı yıllarda toplumların yaşadığı sosyal değişiklikler içerisinde küreselleşme, işsizlik, eşitsizlik, sosyal dışlanma vb. faktörler arasında aile yapısındaki değişkenliğe de vurgu yapmaktadır. Aile - hem sosyal kurum hem de karar mekanizması olarak - büyük ölçüde önemli değişimlere uğramıştır. "İkinci bir demografik devrim"[1] kavramının ve tüm istatistiklerin gösterdiği gibi, kadınların değişen rolü ve gelişen yeni ev biçimleri, sosyoekonomik dönüşümün içsel - muhtemelen öncü - bir parçasıdır. Babaların ev geçindirdiği, annelerin büyük çoğunluğunun ev hanımı olduğu aile tipleri çok geride kalmıştır.

Toffler (1981: 3-4, 22, 29), "üçüncü dalga" olarak nitelediği sanayi sonrası toplumlar ile "ikinci dalga" olarak nitelediği sanayi toplumlarını karşılaştırdığında hızla değişen sosyal yapı içerisinde ailenin konumunu da tartışmaktadır. İkinci dalga toplumlarında ailelerde ataerkil otorite sarsılmaya başlamış, çocuklar ve ebeveynler arasındaki ilişkiler değişmiştir. Ekonomik üretim tarladan fabrikaya taşınırken, aile artık büyük bir birim olarak birlikte çalışmamaktadır. Aile üyelerinin iş gücü fabrikalara kaymış, çocuğun eğitimi okullara devredilmiştir. Yaşlıların bakımı için artık yoksul evleri ya da

[1]Ölüm oranı ve doğurganlıktaki tarihsel düşüşlerin (ilk demografik geçiş) sonunda, Batı Dünyası'nda yeni demografik fenomenler gelişmiştir. Dolayısıyla, bebek doğumu oranlarındaki belirgin düşüş (baby bust), evliliğin ve ebeveynliğin sistematik olarak ertelenmesi, ikame doğurganlık, alternatif ilişkiler, evlilik dışı ebeveynlik gibi özellikleri açıklamak için yeni teorik çerçevelere gereksinim duyulmuştur. "İkinci demografik geçiş" kuramı böyle bir girişimdir (Lesthaeghe, 2014: 1).

huzurevleri gibi kurumlar yapılanmaktadır. Ailelerin toplumsal hareketliliğinde ekonomik faktör belirleyicidir; aile üyeleri istihdamın olduğu yerde ikamet ettiğinden, gerektiğinde yer değiştirebilmektedir. Baba, anne ve birkaç çocuktan oluşan çekirdek aile, kapitalist ya da sosyalist, tüm sanayi toplumlarında standart ve toplumsal olarak onaylanmış, "modern" bir modeldir.

Toffler (1981: 224), buna karşın, üçüncü dalga ile birlikte/sanayi sonrası toplumlarda, çekirdek ailenin çözülmeye başladığı, yeni aile ve ilişki tiplerinin ortaya çıktığından söz etmektedir. Üçüncü dalganın yarattığı çeşitli aile formlarının özelliği daha fazla çeşitli bireysel rollere dayanması, daha çok kişisel tercihleri öne çıkarmasıdır. Çekirdek aile sonrası aile tipi, her iki cinsiyetin beklentileri ve davranışları, yasal ve mali hakları, ev sorumlulukları ve birçok açıdan değişmiştir. Kadınların, kendi bedenleri hakkında söz sahibi olma mücadelesi (kürtaj vb.), eşcinsellerin "eşcinsel hakları"na ilişkin talepleri vb. pek çok faktör cinsiyet rollerini bulanıklaştırmış, çocuğun toplumdaki rolü dahi değişime uğramıştır. Çekirdek ailenin alternatifleri çoğaldıkça ve onaylandıkça, mahkemeler rollerin yeniden tanımlanmasını içeren davalarla uğraşmaya başlamıştır. Evlenmemiş eşlerin ayrılması ile mal paylaşımının nasıl olacağı ya da yasal olarak bir çift için bir kadına suni döllenme yoluyla çocuk doğurmasını sağlamak üzere ödeme yapılıp yapılamayacağı gibi sorular gündeme taşınmıştır.

Giddens ve Pierson (1998: 105), evliliğin büyük ölçüde geleneksel cinsiyet rollerine dayanan yapısından yeni risk biçimleriyle çok daha açık bir sisteme doğru evirilişine işaret etmektedir. Evlenen herkes boşanma oranlarının yüksek olduğunun, kadınların geçmişe göre daha fazla eşitlik talep ettiğinin bilincindedir. Boşanmış ya da yeniden evlenen bireylerin bu kadar yoğun olduğu bir toplum daha önce var olmamıştır.

Sanayi toplumu ile sanayi sonrası bilgi toplumu arasında vurgulanan önemli diğer farklardan bir diğeri de, sanayi sonrası küreselleşen yapıda gözetim ve denetim mekanizmalarının güçlenmesidir. Virilio (2003: 17) söz konusu gözetimi/denetimi sık sık vurguladığı "tele-gözetim" ile kavramlaştırmakta; küreselleşme ile artan yayılımına işaret etmektedir: "…bugün KÜRESELLEŞME'nin iki tamamlayıcı görünümünü dikkate almak gerekiyor: bir yandan, haberleşmenin ve ulaşımın ZAMANSAL SIKIŞMA'sı

nedeniyle mesafelerin aşırı ölçüde kısalması; diğer yandan, TELE-GÖZETİM'in giderek yaygınlaşmakta olması".

Toffler (1981: 156) ise gözetimi, dünyanın en hızlı büyüyen ve gittikçe önem kazanan "bilgi" ve "casusluk" kavramları üzerinden okumakta; bilgi alanını kasıp kavuran bir casusluğun devrimin yaşayan bir sembolü olduğunu belirtmektedir. Bilginin casuslukla bir denetim aracı olarak kullanılması, internet ve iletişim araçları ile kendine daha geniş bir zemin bulmuştur. Çağa özgü bu denetim, Jeremy Bentham'ın 18. yüzyılda tasarladığı, tek odalı hücrelerin bir halka içerisinde sıralandığı ve ortasında mahkûmların göremedikleri bir nöbet kulesinden gözetlendikleri panoptikon modelini akla getirmektedir.

Bentham (1791: 217), önerdiği modelin hem caydırıcılık, ıslah olma, güvenlik ve adalet anlamında hem de ekonomik anlamda- mimari yapısı fazla sayıda cezaevi görevlisini gerektirmediğinden- yararlılık sağlayacağını savunmuştur. Modelin gözetim/denetim kanalı ile bireyin (mahkûm) özel/mahremiyet alanının ihlaline ve ekonomik sistemin kâr arayışına geniş yol açan işlevleri, günümüz internet ve medyasının işlevleri ile karşılaştırılmaya uygun görünmektedir. Foucault'a (2006) göre, Bentham'ın panopticon tasarısı, yalnız çağdaş cezaevlerinin değil tümü ile iktidarların gözetim ve denetim işlevlerinin kökünü oluşturmaktadır. Bireylerin, birer kayıtmış gibi metalaştırıldığı, sayısallaştırıldığı ve herkesin kolayca gözetlenebildiği bu modern iktidar, sanayi sonrası gücünü arttıran teknolojik hâkimiyet ile farklı formlarda da olsa kendisini yeniden var etmektedir.

Kiraz'ın da (2018: 247) ifade ettiği gibi, bilgi teknolojileri insanların gereksinimleri olan her türlü bilgiyi sunarken, teknoloji ve iktidar odaklarının güdümünde, gözetleyen ve denetleyen efendiler konumuna da bürünmüştür. Bilgi teknolojileri ile yazılım sistemlerinde yaşanan gelişmeler gözetim kapasitesinin artışını tetiklemektedir.

SONUÇ

Bilgi, önemini hiçbir çağda yitirmemiş bir kavramdır. Bununla beraber, bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla güçlenmesi ve aynı zamanda küreselleşme ile etkileşimi - hem küreselleşmeyi tetiklemesi hem de küreselleşme sonucunda tüm toplumsal katmanlara yayılması- sanayi sonrası toplumlarda bilgiyi daha da fazla önemsenen, değerli bir üretim ve kar faktörüne dönüştürmüştür. İnsanların ekip biçerek elde ettikleri ürünlerle yaşamlarını idame ettirdikleri tarıma dayalı toplum tiplerinde ve sanayileşme ile biçimlenen sanayi toplumlarında bilgi, üretim-tüketim ve maddi değerler ekseni üzerinde yoğunlaşırken, sanayi sonrası toplumlarda bilim ve teknolojinin hızla gelişimi, bilginin konumunu farklı rollerle biçimlendirmiştir. Küreselleşme ve teknolojilerin hızı ile beraber sundukları olanaklar ve çeşitliliklerin hammaddesi olan bilgi, birey, grup, işletme ve toplumlar için bir güç ölçütü durumuna gelmiştir.

Öte yandan, sorgulama, eleştirel düşünme, yaratıcılık, girişimcilik, yenilikçilik, esneklik, iletişim ve işbirliği, inisiyatif kullanma gibi 21. yüzyılın evrensel becerileri ve değerleri olarak kabul edilen niteliklerin kazanılması ve geliştirilmesi ile bilgi arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır. Söz konusu becerilerin kazanılması bilgi sahibi olma ile gerçekleşip gelişirken, bilgi güçlü olmayı sağlamaktadır.

İçinde bulunduğumuz çağın koşulları ile beraber sıkça kullanımına rastladığımız bilgi toplumu kavramının belirgin niteliği, yine bilgi ve kısmen de teknoloji eksenli olmasıdır; bir yandan daha çok bilgi ve iletişim teknolojilerinin kuşattığı bir yapıya atfen kullanılırken, bir yandan da söz konusu yapının bilginin temellendirdiği sürekli ve yeniden inşa edilen dokusuna da vurgu yapmaktadır. Bilgi kullanıcısı olan aktörlerin, söz konusu yapıya aktif ve sınırsız; bilinçli ve bilinçsiz katılımı ve buna bağlı olarak, bilgi patlamasına zemin sunan ortamların hızla artışı, akışkan bir doğa ve dinamizmi sergilediği gibi, zihin karışıklıkları ve güvensizliği de ön plana çıkarmakta; yaşamsal sonuçlara dahi yol açmaktadır. Bilgi toplumu veya bilgi çağının insanı, içine girdiği bilgilerle örülü karmaşık ağın içinde, doğruyu, yanlışı ayırt edememenin ikilemini yaşayabilmektedir.

Bilgi toplumu kavramsal bağlamda, toplumsal yapıyı bilgi ile ilişkilendirirken, bu toplumun gerçekten "bilgili" bir toplum mu olduğu yoksa "bilgi" ile kuşatılmış, yolunu bulamayan bir toplum mu olduğu sorusu akla

gelmektedir. Büyük olasılıkla, Castells'in (2003: 9) "bilgili şaşkınlık" (informed bewilderment) ve Toffler (1971)'in "şok" ifadeleri, benzer anlayışın ürünüdür. Belki de bilgi çağı ve ağ toplumunun belli başlı dinamiklerinden olan sürekli değişimin neredeyse içselleştirmeye izin vermeyecek boyuta ulaşan hızı nedeniyle bu sorun yaşanmaktadır.

Bir başka boyut ise, bilginin pragmatik odaklı konumlandırılışı; içinin boşaltılarak bir meta durumuna getirilmesi olmalıdır. Gerçek ötesi (post-truth) bilgi, en çok da anılan koşullar nedeniyle, bu çağın, bu ortamın ürünüdür. Bilginin değeri düşünüldüğünde, bir çıkmaz olarak görünen bu durumun iyileşmesi, paradoksal biçimde yine bilginin kendisine bağlıdır. Bilgi toplumunun gerçekten "bilgili" birey ve gruplardan oluşması; kavramın içinin hakkıyla doldurulması için, politik, ekonomik, eğitsel, kültürel, sosyal vb. tüm yapıların "bilgi" ile ilişkisinin sağlam zeminlere oturtulması şart görünmektedir. Toplumlar arasında ve zaman zaman da aynı toplum içerisinde yaşanan sayısal uçurumun giderilmesi de aynı biçimde sağlam zeminler üzerine inşa edilen politika ve uygulamaları gerektirmektedir.

Tarihsel süreçte tüm toplumsal yapıları ve gelişim evrelerini anlayabilmek, söz konusu yapılanma ve evrelerin arka planında yer alan tetikleyici etmenleri, aralarındaki ilişkilerle beraber, bütüncül bir bakış açısı ile sorgulamayı gerektirir. Örneğin, sanayi devrimi ile beraber fabrikaların artışının kentlere göçü çoğaltması, yalnız demografik yapı değil aynı zamanda politik, ekonomik, sosyolojik sistemleri, eğitimi, gündelik yaşamları, hatta aile ilişkilerini dahi etkilemiştir. Bilgi toplumu kavramı ele alındığında, yalnız bilginin içeriğine ya da taşıyıcısı olan ortamların değişimine ve/ya da teknolojiye odaklanmak, kavramın anlaşılması için yeterli olamaz. Bilgi kavramının toplumsal bir nitelemeye (bilgi toplumu) dönüşecek kadar güç kazanması, bu gücü kazandıran tüm etmenlerin, tüm bileşenleri ile irdelenmesini gerektirmektedir. Bilgi toplumu kuramcılarının da çabası bu yöndedir.

Bu çalışmada, bilgi toplumu kavramı, kuramları ve biçimlenmelerini etkileyen faktörler geniş bir perspektiften, kuramcılar ile fütüristlerin yaklaşımları ve tartışmaları dikkate alınarak tartışılmıştır. Ayrıca, belli başlı bilgi toplumu kuramlarının sentezlenmesi ile elde edilen bulgulara dayanılarak, sanayi ile sanayi sonrası toplumlarının ortak ve birbirinden farklı tarafları, tüm açıları ile ele alınmaya çalışılmıştır. Bilgi toplumu kuramları

çerçevesinde, sosyologların, kuramcıların toplumsal dönüşüme ilişkin yaklaşımları, eleştirileri ve çıkarımlarına koşut biçimde, doğal olarak, kavramların da çok çeşitli olması dikkati çekmektedir. Bu nedenle, çalışmanın içeriğinde, farklı perspektiflere dayanan kuram ve kavramlaştırmalar, ilişkili başlıklar/kategoriler altında sınıflandırılarak ele alınmıştır. Sanayi sonrası toplum (Ananda Coomaraswamy ile Daniel Bell); bilgi (knowledge) toplumu (Peter Ferdinand Drucker); üçüncü dalga (Alvin Toffler); teknolojik determinizm (Marshall McLuhan) ve teknolopoli (Neil Postman) yaklaşımları; enformasyon (information) toplumu (Yoneji Masuda); ağ toplumu (Manuel Castells); dromoloji kuramı (Paul Virilio); risk toplumu (Ulrich Beck) gibi kavramlaştırmalar, belli başlı örneklerdir.

1980'li yıllardan bu yana küreselleşme ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin karşılıklı büyüyen ve hızlanan etkileşimi, yalnız ekonomik ve ticari değil, politik, kültürel, eğitsel, sosyal ve toplumsal tüm mekanizmaların ve ilişkilerin dönüşümüne yol açmıştır. Her türden haber ve bilginin, multimedya araçları ile dijital ağlar üzerinden elde edilmesi, dağıtımı ve paylaşımı, bireyler, gruplar, sektörler arasında, hem ulusal hem uluslararası çerçevelerde, iletişim ve iş birliği ağlarını güçlendirmiştir. Ekonomik sistemler, sosyo-kültürel yapılar, bireysel ve sosyal ilişkiler daha heterojen bir yapıya doğru evirilmiştir. Sanayi sonrası toplumlarda, zaman ve mekân, sanayi ve sanayi öncesi toplumların kalıplarının dışına çıkmış, sınırlayıcı etkisini yitirmiştir. İnternet ve sosyal ağların dağıtık, adem-i merkeziyetçi yapısının etkisi ile özel, kamusal tüm alan ve sektörlerde merkezi yapılar çözülmeye başlamıştır. Sanayi sonrası toplumların elektronik aygıtları ile olanakları sonucunda ortaya çıkan ağlarla donatılmış evler, evden/uzaktan çalışma, uzaktan eğitim vb. birçok özellik, sanayi toplumları ile karşılaştırıldığında radikal bir değişimi yansıtmaktadır. Ağların etkin olduğu medya, üretim-tüketim ve iş ilişkileri, bireysel ve toplumsal yaşam dokularında, geleneksel, kültürel yapı ve değerlerde de farklılaşmalara yol açmıştır.

Bugün, alışverişlerin sanal ortamlardan yapıldığı, iş ve bilim dünyasında ulusal ve uluslararası görüşmelerin, konferans, seminer, sempozyum vb. toplantıların çevrimiçi gerçekleştiği, eğitimin dahi çevrimiçi senkron ve/ya da asenkron biçimde yürütüldüğü bir dünyada yaşadığımız gerçeği yadsınamaz. Tüm bu gelişmeler, kuşkusuz sanayi sonrası toplumlarda

birdenbire ortaya çıkmamıştır. Sanayi toplumları ile gelişen mekanizasyon, otomasyon, standartlaşma ve uzmanlaşma, bilişim ve iletişim teknolojilerinin sunduğu zeminle birleşerek sanayi sonrası ya da bilgi toplumu diye nitelenen yapılanmayı hazırlamıştır. Tarım toplumlarını kendilerinden önce gelen avcı toplayıcı toplumlar ya da daha sonra gelişen sanayi toplumlarından keskin çizgilerle ayırmak nasıl olası değilse sanayi toplumları ile sanayi sonrası toplumları da tümü ile birbirinden bağımsız gelişmelermiş gibi ele almak da doğru olmamalıdır. Her tarihsel evre kendisinden bir sonraki tarihsel evreyi hazırlarken o evreye kendisinden bir takım şeyler katar. Kuşkusuz, dönüşüm süreçlerinde, bir önceki evrenin tüm ögeleri ve özellikleri varlığını olduğu gibi korumamakta; ya işlevini yitirerek yok olmakta ya da farklı boyutlar kazanmaktadır. Dijital dermelerinin hızla çoğalmasına karşın basılı kaynakları da bünyelerinde barındıran hybrid/karma kütüphanelerin varlığı, bunun bir örneğidir. Bu durumun bir geçiş süreci olduğu varsayılırsa, gelecekte belki de basılı kitap ve kaynakların yalnız müze objeleri olarak sergileneceği öngörülebilir. Belki de müzelerin de giderek sanal ortamlara taşınması nedeni ile insan ve obje arasında bir ekranın yer alması; nörobilimcilerin tartıştığı gibi dokunma duyusunun dahi dönüşümüne yol açabilecektir.

Öte yandan, kuramcıların çoğu tarafından tartışılan bir konu olarak, sanayi sonrası gelişmelerin yarattığı hava ve çevre kirliliği ile nükleer ve kimyasal atıkların, bildiğimiz anlamda savaşları dahi arka plana iten bir kaosu, bir karmaşayı (araba kazaları, raydan çıkan trenler, hastalıklar, patlamalar vb.) ortaya çıkarması söz konusudur. Bunun gibi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin, bilgi ortam, çevre ve sistemleri bağlamında avantajlar ile beraber bir takım dezavantajları da getirdiği görülmektedir. Örneğin, teknolojinin gelişmesi ile çeşitlenen ortam ve araçların fazlalığı ve hızı, ayrı ayrı işlevlerinin ve etkin kullanımlarının hızla öğrenilmesini gerektirmektedir. Bunun yanında, bilgi patlaması nedeni ile doğru ve güvenilir olan bilginin ayırt edilmesi yetisi, bilgi üreticileri ve kullanıcıların haklarının korunması (etik duyarlılık, telif hakları vb. mevzuat) gibi konular, farkındalık, bilinç ve eğitim gerektiren konulardır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde etkisi daha çok hissedilen sayısal uçurum da yeni sınıfsal farklılıkları – bilen-bilmeyen/bilgilenebilen-bilgilenemeyen- yarattığından, üzerinde önemle durulması gereken sorunlar arasındadır. Toplumların gerçek anlamı ile bilgi toplumu sayılması, bilginin değerine ilişkin hakkının tam anlamı ile

verilmesini; bilginin hükümet politikalarında, toplumsal, kültürel vb. tüm mekanizmalar çerçevesinde içselleştirilmesini gerektirir. Bu da toplum üyelerinin herhangi bir kısıtlama ya da engelle karşılaşmadan bilgiye özgür ve eşit erişimi ve bu bağlamda eğitimi ile olasıdır. Bu nedenlerle, eğitim, demokrasi, etik, ahlak, sosyal sorumluluk, eşitlik, kültürel çeşitlilik, hoşgörü vb. pek çok öge, ilke ve değer, sanayi sonrası gelişmelerin biçimlendirdiği koşul ve gereksinimler çerçevesinde yeniden gözden geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

Adami, C. (2016). What is information?. *Phil. Trans. R. Soc. A374* (2063), 1-14. Erişim adresi: https://doi.org/10.1098/rsta.2015.0230

Altay, A., Tekin, A., Dursun, B. ve Yayla, M. (2012). *The role of the libraries in the information society.* Erişim adresi: http://acikerisim.kirklareli.edu.tr:8080/xmlui/handle/20.500.11857/131

Badham, R. (1984). Post-industrial society. *Current Sociology*, 32(1), 55–65. doi:10.1177/001139284032001006

Baran, A. G. (1992). Sanayi sonrası enformasyon toplumu üzerine tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1-2), 53-69.

Başaran, F. (2010). *İletişim teknolojileri: Toplumsal gelişme, yayılmanın ekonomi politiği*. Ankara: Ütopya Yayınları.

Beck, U. (2019). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru* (K. Özdoğan ve B. Doğan, Çev.). İstanbul: İthaki.

Bell, D. (1972). The cultural contradictions of capitalism. *Journal of Aesthetic Education*, 6(1/2), 11-38.

Bell, D. (1973). *The coming of post-industrial society*. New York: Basic Books, Inc. Publishers.

Bentham, J. (1791). *Panoptican: Postcript Part II, containing a plan of management for a Panopticon Penitentiary-House.* London: Printed for T. Payne.

Burke, P. (2013). *Bilginin toplumsal tarihi II: Encyclopêdie'den Wikipedia'ya* (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı.

Castells, M. (2003). *The Internet Galaxy: Reflections on the internet, business and society.* Oxford: Oxford University Press.

Castells, M. (2004). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür. Cilt 2. Kimliğin gücü* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Castells, M. (2009). *Communication power*. Oxford: Oxford University Press.

Çakır, M. (2018). Bilgi toplumu kuramları ve prekarya tartışmaları. M. Çakır (Ed.). *Bilgi toplumu tartışmaları* içinde (s. 19-114). İstanbul: Pales Yayınları.

De Miranda, A. (2009). *Technological Determinism and Ideology: Questioning the 'Information Society' and the 'Digital Divide.* Erişim adresi:

https://www.researchgate.net/publication/252087059_Technological_Determinism_and_Ideology_Questioning_the_'Information_Society'_and_the_'Digital_Divide

Dikkaya, M. ve Özyakışır, D. (2006). Küreselleşme ve bilgi toplumu: Eğitimin küreselleşmesi ve neo-liberal politikaların etkileri. *Uluslararası İlişkiler*, 3(9), 151-172.

Dixon, B. (Ed.) (1972). Technology review: IBM lands air traffic contract: Marconi grounded. *New Scientist,* 687-691.

Doru, İ. (2020). Sanayi sonrası toplum kuramcılarında çalışma, bilgi ve iletişim. Onur Bayrakçı (Ed.). *Kelebek etkisi: Çalışma yaşamında değişim ve dönüşüm* içinde (s. 1-25). İstanbul: Kriter Yayınevi.

Drucker, P. F. (1993). *Post-capitalist society*. Oxford: Butterworth-Heinemenn Ltd.

Eriş, E. D., Timurcanday-Özmen, Ö. N. ve Yanar-Bayam, B. (2020). Mavi-beyaz yaka dönemi bitti mi? İş yaşamında alternatif yaka renkleri üzerine bir değerlendirme. *Journal of Yaşar University*, 15(58), 259-269.

Esping-Andersen, G. (2003). *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford: Oxdord University Press.

Feijóo, C., Gómez-Barroso, J. L. ve Karnitis, E. (2007). More than twenty years of European policy for the development of the information society, *Netcom [Online]*, 21(1/2), 9-24. Erişim adresi: http://netcom.revues.org/2389

Fonseca, L. M. (Mayıs 2018). Industry 4.0 and the digital society: Concepts, dimensions and envisioned benefits. *Proceedings of the 12th International Conference on Business, Excellence,* 12(1), 386-397.

Foucault, M. (2006). *Hapishanenin doğuşu: Gözetim altında tutmak ve cezalandırmak* (M. A. Kılıçbay, Çev.) 3.bs., Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Garrick, J. (2014). The limits of knowledge management in contemporary corporate conditions. *International Journal of Learning and Change*, 7(3-4), 141-155.

Gershuny, J. (1978). *After industrial society?: The emerging self-service economy*. London: The Macmillan Press.

Giddens, A. ve Pierson, C. (1998). *Conversations with Anthony Giddens: Making sense of modernity*. Cambridge, UK: Polity Press.

Gupta, N. (2019). Perceived quality of work-life in relation to collar jobs: Blue-collar & pink-collar workers. *IJRAR*, 6(4), 415- 422.

Guru99 (2021). *Information vs knowledge: Key differences*. Erişim adresi: https://www.guru99.com/

Gümüştekin, G. E., Mercan, N., Oyur, E. ve Alamur, B. (2013). Bilgi toplumunda bilgi işçisi ve öğrenen örgütler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 279-289.

Hajdú, J. (2011). Colours of the collar in the labour market. *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Acta juridica et politica,* 1(1), 257-270. Erişim adresi: https://contentas.ek.szte.hu/Record/acta7597

Islas, O., Arribas, A. ve Gutiérrez, F. (2018). The contribution of Alvin Toffler to the theoretical and conceptual imaginary of communication. *Revista Latina de Comunicación Social*, 73, 648-661.

Keseroğlu, H. S. (2010). Bilginin bilgisi: Kütüphane ve Bilgibilim kuramı sorunsalı. *Türk Kütüphaneciliği*, 24(4), 685-704.

Kiraz: (2018). Bilgi toplumu kuramları ve gözetim sorunu. M. Çakır (Ed.). *Bilgi toplumu tartışmaları* içinde (s. 241-276). İstanbul: Pales Yayınları.

Klinec, I. (2018, Eylül). Arthur J. Penty and Ananda j. Coomaraswamy and the creation of the term and the concept of postindustrialism, *Integrated Safety of Environs, Proceedings of the International Scientific Conference*, Rajec. Erişim adresi: https://www.sszp.eu/wp-content/uploads/2018_conference_IBP__p-71__Klinec_Penty-_f4e.pdf

Kornienko, A. A. (2005). The concept of knowledge society in the ontology of modern society. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 166, 378-386.

Koza, M. (2008). *Bilgiyi doğru kullanmak: Bilgi yönetimi*. İstanbul: Kum Saati.

Kumar, K. (2005). *From post-industrial to post-modern society: New theories of the contemporary world* (2.bs). Malden, MA, USA: Blackwell Publishing.

Lesthaeghe, R. (2014). The second demographic transition: A concise overview of its development. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111 (51). doi: 10.1073/pnas.1420441111

Maptriks (2020). Data-information-knowledge-wisdom piramidi. Erişim adresi: https://maptriks.com/tr/veri/data-information-knowledge-wisdom-piramidi/

Masuda, Y. (1983). *The information society as post-industrial society*. Washington, DC: World Future Society.

Mattelart, A. (2003). *The Information society: An introduction*. London: Sage.

McLuhan, M. (1964). *Understanding media: The extensions of man.* New York: McGraw Hill

Mohan, A. K. ve Parthasarathy, B. (2016). From hierarchy to heterarchy: The state and the Municipal Reforms Programme, Karnataka, India. *Government Information Quarterly*, 33(3), 427-434.

Negroponte, N. (1995). The digital revolution: Reasons for optimism. *The Futurist*, 29(6), 68.

Organic Radicals (t.y.) *Ananda Coomaraswamy*. Erişim adresi: https://orgrad.wordpres.com/a-z-of-thinkers/ananda-coomaraswamy/

Oxford English Dictionary (2021a). *Blue collar*. Erişim adresi: https://www.lexico.com/definition/blue-collar

Oxford English Dictionary (2021b). *White collar*. Erişim adresi: https://www.lexico.com/definition/white-collar

Pekari, C. (2005). The information society and its policy agenda: Towards a human rights-based approach. *Revue québécoise de droit international,* 18, 57–74.

Postman, N. (1990). *Informing ourselves to death*. German Informatics Society (Gesellschaft fuer Informatik). Stuttgart, Germany.

Postman, N. (1993). *Technopoly: The surrender of culture to technology*. New York: Vintage Books.

Postman, N. (1998). *Five things we need to know about technological change.* Erişim adresi: https://web.cs.ucdavis.edu/~rogaway/classes/188/materials/postman.pdf

Russell, B. (1982). *Bertrand Russell'dan seçmeler.* M. Tuncay (Yay. haz.). İstanbul: Varlık.

Sarı, M. A. (2010). Tarihin mi sonu yoksa ideolojilerin mi?", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 14, 61-84.

Say, Ö. (2013). *21. yüzyılda ulus, çokkültürlülük ve etnisite.* İstanbul: Kaknüs.

Selek-Öz, C. & Karagöz, S. (2015). Avrupa 2020 Hedeflerinin Avrupa İstihdam Stratejisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 1, 99-122.

Seo, J. W. (1994). *Telecommunications policy in South Korea: The study of imbalance and restructuring*. Newark, New Jersey, USA: University of Delaware.

Serin, A. P. ve Aksoy, M. (2020). Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki dönüşümün zaman-mekânda sınır algısına yansımaları. *Tasarım Kuram*, 16(30), 1-20. doi: 10.14744/tasarimkuram.2020.13008.

Soni, D. ve Panwar: (2018). A diasporic description of collar jobs and their significance in the contemporary world. *IJESC*, 8(9), 18940-18943.

Toffler, A. (1971). *Future Shock.* New York: Bantam Books

Toffler, A. (1981). *The third wave*. New York: Bantam Books.

Toffler, A. (1991). *Ekonominin çöküşü: Eko Spazm* (M. Akçok, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.

Toplu, M. (2012). Bilim etiği: İnternetin bilim etiği üzerine etkileri. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(4), 654-698.

Toplu, M. (1999). Türkiye'de ulusal enformasyon ve bilim politikaları alanındaki yaklaşımlar. *Türk Kütüphaneciliği*, 13(4), 335-362.

Uçak, N. Ö. (2010). Bilgi: Çok yüzlü bir kavram. *Türk Kütüphaneciliği*, 24(4), 705-722.

Virilio, P. (2003). *Enformasyon bombası* (K. Şahin, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Waters, M. (1996). *Daniel Bell: Key sociologists*. London: Routledge

Webster, F. (2002). *Theories of the information society* (2. bs.). London: Routledge.

Zaim, H. (2010). Yeni gelişmeler ışığında bilgi işi ve bilgi işçisi. *Journal of Social Policy Conferences*, 49, 589-609. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/897/10039

BÖLÜM 10

ENFORMASYON VE BİLGİ TERİMLERİ:

KAVRAMSAL BİR YAKLAŞIM

Dr. Öğr. Üyesi Malik YILMAZ[1]

[1] Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Türkiye, e-posta: malik.yilmaz@atauni.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-3217-9776

GİRİŞ

Yaşayan her dil olayları, olguları, durumları, nesneleri ve kavramları gösteren kendine özgü sözcüklere sahiptir. Herhangi bir dilde var olan sözcükler, o dilin konuşulduğu toplumun geçmişinden bugününe aktarılan sosyal ve kültürel kimlik değerlerinden biridir. Dil, toplumsal ve kültürel bir mirastır ve konuşulduğu toplumun özelliklerini yansıtır. Bu bağlamda toplumsal kişilik ve devamlılık kazanmada dil, öne çıkan en önemli öğelerdendir. Toplumun ve toplumu oluşturan bireylerin duygusunu, düşüncesini ve gereksinimlerini belirten sözcükler, anlamlı ve kurallı şekilde bir araya geldiğinde, o toplumun kendine has dilini oluşturur. Bu dil, insanlar arasında sözlü ve yazılı iletişimi sağlar. Sözlü iletişim, meramın yüz yüze, çeşitli sesler ve vurgularla karşı tarafa ulaştırıldığı iletişimdir. Yazılı iletişim ise, uygun sözcüklerin anlamlı biçimde bir araya getirilerek meramın, kâğıt veya elektronik ortamda yazılı olarak çeşitli kanallar aracılığıyla özel ya da tüzel kişiye ulaştırıldığı iletişimdir. Bu yüzden insanlar ve kurumlar arasındaki iletişimde sözcükler ve sözcüklerin anlam açısından doğru kullanımı ve iletimi önemlidir.

Terimler sözcüklerden türeyen ve özel anlam içeren ifadelerdir. Terim, bir dilde, özellikle belirli bir konuyla bağlantılı bir şeyi adlandırmak için kullanılan sözcük veya sözcük öbeğidir (Hornby, 1999: 1232). Güncel Türkçe Sözlük'te ise terim (2022), "*bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah*" biçiminde tanımlanmaktadır. Çelik (2004: 14) terimlerin yapılarının ve anlamlarının diğer sözcüklere göre nispeten farklı olmasından ötürü, kullanımı sırasında dikkatli seçilmeleri gerektiğinden bahsederek, ancak bu tür özelliği olan sözcüklerle disipline edilmiş sistematik düşünceler oluşturulabildiğinden, sözcüklerin taşıdıkları anlamlara ilişkin sağlam bilginin olması gerektiği vurgusunu yapmaktadır. Her bilimde özel ve çok kullanılan terimler olduğu gibi, Kütüphane ve Enformasyon Bilimi'nde de en çok bilinen ve kullanılan terimlerin başında 'enformasyon' ve 'bilgi'[1] terimleri gelmektedir. Enformasyon ve bilgi terimleri aynı kavramsal ailenin parçası olduğu için, bu kavramlar arasında doğrudan bir ilişki vardır. Fakat Kütüphane ve Enformasyon Bilimi ile ilgili Türkçe literatürde bu iki terim, anlam

[1] Çalışmada İngilizce "information" sözcüğü "enformasyon"; İngilizce "knowledge" sözcüğü ise "bilgi" sözcüğü şeklinde kullanılmıştır.

farklılıkları dikkate alınmadan kullanılmaktadır. Uçak'a (2000: 147-148) göre *"birbirleriyle farklı anlamlar taşıyan information ve knowledge sözcüklerinin, Türkçede tek bir karşılık olarak 'bilgi' sözcüğü ile tanımlanması, var olan karmaşayı daha da artırmaktadır. Son yıllarda Türkçeye bilgi karşılığı olarak giren 'enformasyon' sözcüğü ile bu karmaşa önlenmeye çalışılmışsa da; bilgi erişim, bilgi yönetimi, bilgi gereksinimi, bilgi kullanımı, bilgi bilim gibi terimlerin yaygın kullanılmaya başlanması bu karmaşanın çözülmediğini göstermektedir"*. Capurro ve Hjørland'e (2003: 345-346) göre tanımların[2] doğru ya da yanlış olmadığı, az ya da çok verimli olduğu bilinmektedir. Bir bakıma insanlar terimleri diledikleri gibi tanımlamakta özgürdürler, ancak gerçekte tanımları sorunlarla karşılaşabilir...Birisi bir terimi anlamından bağımsız olarak kendine özgü bir şekilde tanımladığında bu tanım ihmal edilecek, anlayışa, iletişime ve pratiğin ilerlemesine katkıda bulunmayacaktır.

Sözcüklerin etimolojik kökenlerinin, anlamlarının, tarihsel süreçte geçirdikleri anlamsal değişimlerinin ve günümüzde nasıl ve hangi anlam(lar)la kullanıldıklarının bilinmesi, benzer sözcükler arasındaki kavram kargaşasını gidermeye yardımcı olacaktır. Capurro ve Hjørland'a (2003: 350-351) göre bir sözcüğün tarihinin ve etimolojisinin incelenmesi, etimoloji sözcüğünün kendisinin ilk bakışta öne sürdüğü gibi, görünüşte onun oluşumunun ve kullanımının temeli olabilecek gerçek bir anlamla ilgili değildir; daha çok metaforları[3] ve metonimleri[4] de dâhil olmak üzere farklı kullanımlarının karşılıklı ilişkisiyle ilgilidir. Üst düzey bilimsel uygulamaların altında yatan bazı ilkel formlar veya bağlamlar incelenerek, sözcük kullanımlarının tarihi saptanabilir. Bu durum, tek anlamlı üst düzey kavramlarla ilgili beklentileri azaltabildiği gibi, belirsizliğin ortadan kaldırılabilmesine de yardımcı olacaktır. Modern terminolojinin sorgulanması, işaretler ve anlamlar arasındaki ilişkiye daha yakından bakılmasını ve tarihsel bağlam değişimlerine dikkat edilmesini, terimlerin şimdiki ve gelecekteki kullanımlarının nasıl iç içe geçtiğinin anlaşılmasını sağlayacaktır.

---

[2] Terimler, özel anlam taşıdıkları için diğer sözcükler gibi açıklayıcı tanımlar içerirler. Bu bağlamda her terim içerdiği ve işaret ettiği anlam(lar) doğrultusunda izah edilir.

[3] Metafor, iki şeyin aynı niteliklere sahip olduğunu göstermek ve betimi daha güçlü kılmak amacıyla, normal kullanımından farklı bir şekilde, bir başkasını/bir şeyi anlatmak için kullanılan sözcük veya deyim (Metaphor, 2022).

[4] Metonim, niteliklerinden veya özelliklerinden birini tanımlayan bir sözcüğü kullanarak bir şeye atıfta bulunma eylemi (Metonymy, 2022).

Teknolojik, ekonomik ve sosyo-kültürel küreselleşmenin toplumlar ve insanlar arasındaki etkileşimi artırmasıyla birlikte, bundan diller de etkilenmiş, diller arasında sözcük alışverişi yaşanmıştır. Özellikle İngilizcenin küresel dil ve *lingua franca* haline gelmesi, diğer dünya dilleri üzerinde baskı oluşturmuştur. Bu baskı pek çok İngilizce sözcük ve kavramın o dillere girmesine ve kullanılmasına neden olmuştur. Bu dillerden biri de Türkçe'dir. Nitekim İngilizcenin evrensel bilimsel iletişim dili olması, doğal olarak akademik Türkçeyi de etkilemiştir. Bu yüzden pek çok bilim dalı İngilizceden terimler ve kavramlar almıştır. Bu terim ve kavramların bazıları Türkçenin ses ve yazım özellikleri doğrultusunda yeniden adlandırılmış, bazılarına ise ya Türkçenin mevcut sözcüklerinden karşılık bulunmuş ya da bunlar için yeni Türkçe sözcükler türetilmiştir.

Enformasyon ve bilgi terimleri, yaşanan gelişmelerle birlikte günümüzde hem Kütüphane ve Enformasyon Bilimi hem de diğer bazı bilimler için önemli terimler haline gelmiştir. Bu iki terim Türkçe literatürde birbirlerinin yerine kullanılsa da temelde farklı olgulara işaret etmektedir. İngilizcede information ve knowledge sözcükleri ile belirtilen bu terimler, Türkçe literatürde çoğunlukla sadece 'bilgi' terimi ile ifade edilmektedir. Buna karşın enformasyon ve bilgi terimleri arasında fark olduğunu dile getiren çeşitli çalışmalar vardır. Alkan (2007: 176) bu farkı şu şekilde belirtmiştir. *"Dilimizde 'bilgi' sözcüğü İngilizce 'information' ve 'knowledge' sözcüklerinin karşılığı olarak yaygın bir biçimde kullanılır. Bu sözcük kullanıldığında, farklı anlamlar taşıyan 'information' ve 'knowledge' sözcüklerinden hangisinin kastedildiği çoğu zaman belli değildir"*. Yurdadoğ (1997: 72) bu iki terimin farklı anlamlar taşıdığını, aşağıda yer alan ifadelerle belirtmiştir. *"İngilizcedeki 'information' kelimesi dilimizde hem 'enformasyon' hem de 'bilgi' olarak kullanılmaktadır. Daha çok 'knowledge' karşılığı olarak kullanılması gereken 'bilgi' kelimesi, genelde 'information' için yeğlenir duruma gelmektedir. 'Information' kelimesi içinde elbette 'knowledge' anlamı da bulunmaktadır, ama terim olarak ele alındığında 'information' 'bilgi' kadar 'haber' anlamını, hatta 'bilgilendirme', 'haberdar etme' eylemlerini de ifade eder. Ancak asıl önemlisi 'information' 'işlenmiş veridir', 'bir mesajın içeriğidir'. Bu bağlamda ele alındığında 'information' belli bir kişinin belli bir gereksinimini karşılamak amacıyla derlenmiş, bir araya getirilmiş bir 'bilgiler bütünü'dür."* Devamında şu ifadeler yer

almaktadır. *"Başka bir deyişle kendisine, gereksinim duyduğu 'information' sunulan kişi, elde ettiği bu 'information'u kullanmakla daha doğru kararlar verebilecek, işini, üretimini daha rahat gerçekleştirebilecektir. Bu açıdan İngilizcedeki 'information'nun 'knowledge' anlamında kullanıldığı durumlarda 'bilgi'nin yukarıda belirtilen diğer anlamlarda kullanıldığı zaman 'enformasyon' olarak ifade edilmesinin daha doğru olacağını düşünüyor ve o şekilde uyguluyoruz"*. İnam (2002: 204) belki yapılan en büyük yanlışlardan birinin de, enformasyon sözcüğünün, ister ona haber denilebilir veya malumat, nasıl söylenirse söylensin bilgi sanılması olduğunu, çünkü enformasyonun bilgiye dönüştürülebilmesi için, o enformasyonun işlenmesinin, yorumlanmasının, hatta bireysel düzeyde içselleştirilmesinin gerektiğini belirtmiştir. Bu açıklamadan, iki terimin aslında anlamsal ve kavramsal açıdan ilişkili, fakat farklı manalara ve olgulara işaret eden terimler olduğu anlaşılmaktadır. Gürdal (1991: 117) Türkçe karşılığını vermek isteğiyle, Türkçe literatürde enformasyon terimini tanımlamada 'bilgi' terimi kullanılmaktadır. Ancak kanımızca bu karşılık enformasyon olgusunu tanımlamada her zaman yeterli olmamaktadır, çünkü enformasyon terimi, içeriğinde nesnel anlamıyla birlikte, eylem niteliğini de taşımaktadır ifadesiyle her iki terimin farklı anlamlar içerdiğine vurgu yapmıştır.

Çalışmada bu iki terim arasındaki farklılıkların ve benzerliklerin kavramsal ve anlamsal açıdan ortaya konulması ve bu terimlerin kavramsal hiyerarşisinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda bu iki terimin farklı olgulara işaret eden ve farklı anlamlar taşıyan ama birbirleriyle anlamsal ve kavramsal açıdan çok yakından ilişkili terimler olduğu ortaya konulmuştur. Çalışmada nitel yöntem tercih edilmiştir. Bu çerçevede verilerin elde edilmesinde belgesel tarama ve değerlendirilmesinde ise, doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

1.DİL VE SÖZCÜK KAVRAMLARI

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği, akla sahip olması ve aklını kullanarak olgular ve olaylar arasında ilişki kurabilmesidir. Aklın bir ürünü olan dil ve dili oluşturan sözcükler, söz konusu bu ilişkiyi kurmada öne çıkan en önemli unsurlardan biridir. Çelik'e (2004: 13) göre insan sosyal bir varlıktır ve bundan ötürü çevresi ile ilgilenmek ister. İç alemi ve çevresiyle ilişki kurarak kendisini ifade eder. Bu eylemi sırasında birtakım araçlardan

yararlanır. Bu araçlardan belki de en önemlisi dildir. Dil ise sözcüklerden oluşur. Sözcükler, kendi başlarına bir anlam taşımalarına karşın, insan zihninde yüklü oldukları soyut değerlerle işlendikten sonra anlam kazanan sembollerdir.

Tarih boyunca insan, kullandığı veya öğrendiği dil ile iletişim kurmuştur. Mesajını veya meramını kendine has kuralları, sesleri ve sözcükleri olan dil ile muhatabına iletmiştir. İletişim kurmak doğadaki canlılar içinde sadece insana özgü bir davranış değildir. Hayvanların da kendi aralarında çeşitli seslerle, kokularla ya da davranışlarla iletişim kurdukları bilinmektedir. History of langauge'e (2022) göre arılardan karıncalara, balinalardan maymunlara kadar tüm sosyal hayvanlar birbirleriyle iletişim kurarlar, ancak yalnızca insanlar bir dizi önceden ayarlanmış sinyalden daha fazlası olan bir dil geliştirmiştir. İnsanın konuşması, diğer canlıların iletişiminden fiziksel olarak da farklıdır. Konuşma insana özgüdür. İnsanda özel dil yeteneğinin ne zaman ve nasıl geliştiğini söylemek mümkün değildir. Ancak genellikle bu gelişimin uzun bir süreç geçirdiği ve gerektirdiği varsayılır. İnsan dilinin kökenleri belki de sonsuza kadar belirsiz kalacaktır. Üçte biri Afrika'da olmak üzere bugün dünyada konuşulan yaklaşık 5000 dil vardır, ancak bilim insanları muhtemelen 20'den düşük olmak üzere bunları nispeten az sayıda dil ailesinde gruplandırmaktadır. Diller, paylaşılan sözcükler, sesler ve gramer yapıları ile birbirine bağlıdır. Teori, her dil grubu üyelerinin bir dilden, ortak bir atadan geldiğidir. Uzmanlar, birkaç bin yıl kadar kısa bir süre önce dilin konuşulduğuna karar vermektedir. Fischer'e (2001: 11) göre dünyanın en eski organizmaları, türler, cinsiyet ve niyet hakkında bilgi verebilen ilkel değişim mekanizmaları geliştirdi. Bilgi aktarımı, o zamanlar doğanın en karmaşık aracı olan kemoiletişim[5] yoluyla gerçekleşti. Milyonlarca yıldan beri sürekli olarak evrimleşen aynı türden bir başkasıyla iletişim kurmak için bitmeyen ihtiyaçlar, her zamankinden daha karmaşık iletişim yöntemlerini zorunlu kıldı. Bu evrimsel süreçten en geniş anlamıyla dil doğdu. Evrimsel anlayış çerçevesinde ele alınan bu yaklaşımla beraber dillerin, insanlar çoğalıp gruplara ve toplumlara ayrıldıkça sosyalleşmek, birliktelik oluşturmak ve iletişim kurmak amacıyla meydana geldiğini ve zamanla gelişim gösterdiğini söylemek mümkündür. Bununla

[5] Kimyasal sinyaller aracılığıyla organizmalar arasındaki iletişim (Chemocommunication, 2022).

birlikte "*kavimlerin, milletlerin ayrı ayrı dillerinin olması, düşünce tarzlarının, kulaklarının ve hançerelerinin, zevk ve eğilimlerinin ayrılığındandır. Her millet, kâinatı kendisine göre seslendirmiş, aynı eşyaya ayrı seslerle karşılık bulmuştur. Dili meydana getiren gizli anlaşmaların ne zaman ve nasıl olduğu bilinmemektedir. Dilin doğuşunda, sözcüklerin ilk oluşumunda, doğadaki sesleri taklit etmenin önemli bir yeri olduğu sanılmaktadır. Bugün her dilde ses taklidinden doğdukları açık olan bazı sözcüklerin bulunması da bu düşünceyi güçlendirmektedir"* (Dil Nedir?, 2022).

Güncel Türkçe Sözlük'te dil (2022) sözcüğü, *"insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için sözcüklerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan"*; Merriam-Webster'de language[6] (2022), bir topluluk tarafından kullanılan ve anlaşılan sözcükler, telaffuzları ve bunları birleştirme yöntemleri; Oxford Learner's Dictionaries'de language (2022) ise, belirli bir ülke veya bölgenin insanları tarafından kullanılan sözlü ve yazılı iletişim sistemi şeklinde tanımlanmıştır. Güncel Türkçe Sözlük'te kelime (2022), *"anlamlı ses veya ses birliği, söz, lügat"*; Merriam-Webster'de word[7] (2022), genellikle bağımsız olarak kullanılabilen daha küçük birimlere bölünmeden bir anlamı simgeleyen ve ileten, bir konuşma sesi veya konuşma sesleri dizisi ile konuşulan, bir sözcüğü temsil eden yazılı veya basılı bir karakter veya karakter kombinasyonu; Oxford Learner's Dictionaries'de ise word (2022), bir şeyi ifade eden ve konuşulabilen veya yazılabilen tek bir dil birimi biçiminde açıklanmıştır. Tanımlardan, dilin sözcüklerle doğrudan ilişkili olduğu, sözcüklerin dilden türediği ve bir araya geldiklerinde dile bütünlük ve anlam kazandırarak dili oluşturdukları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda sözcükler, bir aradayken anlam yüklenen, dili ses ve yazıyla etkinleştiren ve dilin temelini oluşturan önemli bir unsurdur.

Tarihsel süreçte insanoğlu olayları, nesneleri ve olguları sözcükler ile anlamlandırarak, sözlü ve yazılı iletişim sürecini gerçekleştirmiştir. Sözcükler insan zihninde varlıkları, olguları ve kavramları hatırlatır ve anlamlı bir bütün haline geldiklerinde dili oluşturur. Bu açıdan sözcükler dilin en önemli bileşenidir ve bir araya geldiklerinde dile anlamsal ve yapısal bütünlük

[6] Language (İng.): Dil, lisan
[7] Word (İng.): Sözcük, kelime

kazandırarak dili bir kalıba sokar. Bu kalıp, o dile has kural ya da dil bilgisi olarak adlandırılır. Dillerin kendilerine özgü dil bilgisi, kural ve yapılarının olması, ortaya çıktığı ve geliştiği toplumların niteliği ve özelliği ile ilgilidir. Bununla birlikte her toplumun iletişim amacıyla kullandıkları dilin farklı olmasının temelinde, dilin ortaya çıktığı ve geliştiği toplumun sosyo-kültürel ve coğrafi yapısı da etkilidir. Dil, toplumsal ihtiyaç ve gelişme ile birlikte sürekli yeni ve farklı sözcüklere gereksinim duyar. Toplumlar tarihsel süreçte birbirleriyle münasebet kurdukça, diller arasında sözcük alışverişi yaşanmış, karşılıklı olarak yeni sözcükler edinmiştir. Günümüzde bu durum küreselleşmenin etkisiyle daha yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Dil dinamik bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda nesiller boyunca aktarılmakta, yeni sözcükler ve kurallar edinmektedır. Lal Banga'ya (2015: 182) göre dil, canlı ve dinamik bir olgudur. Sıkı şekilde kontrol edilen ve baskıcı toplumlarda bile insanlar, her zaman düşüncelerini ve duygularını ifade etmenin yollarını bulmuşlardır. Dil, yeni bir kavram tanımlamak için, sürekli olarak yeni sözcükler yaratmaktadır. Özsoy (2019: I) dilin, geçmişten bugüne kadar insanlar arasında duygu, düşünce, istek ve bilgi aktarımını sağlayan; canlı olması itibariyle de kendi kuralları çerçevesinde değişim gösteren bir iletişim aracı olduğunu belirtmiştir. Sever (2018: 116) de dilin canlı bir varlık olması ve zaman içerisinde sürekli bir devinimle değişikliğe uğraması özelliğine vurgu yapmıştır. Toplumlar sosyo-kültürel, ekonomik, teknolojik, siyasi ve askeri alanlarda ilerledikçe dile ihtiyaçlar doğrultusunda yeni sözcükler eklenmiş, o dilin sözcük hazinesi zenginleşmiştir. Bazı sözcükler bir meslek, sanat ve bilim dalıyla ilintili olduklarından kendilerine has anlamlarıyla diğer sözcüklerden farklı şekilde değerlendirilmiş, bunlar terim olarak adlandırılmıştır. Her alanda o alana özgü kullanılan çeşitli terimler vardır. Bazen bu terimler diğer alanlarda da kullanılarak, ortak kullanım alanı bulmuştur. Kütüphane ve Enformasyon Bilimi'nde de kullanılan ve yer alan, bu bilime ait çeşitli terimler vardır. Bu terimlerin önemli bir kısmı, özellikle İngilizceden Türkçeye çevrilerek kullanılmaktadır. Söz konusu bilimde yaygınlıkla kullanılan ve göze çarpan iki önemli terim vardır; bunlar, enformasyon ve bilgi terimleridir.

2.ENFORMASYON TERİMİ

Fransızca ‘information’ sözcüğünden Türkçeye geçmiş olan bu terim, Türkçe yazım ve ses bilgisi doğrultusunda enformasyon olarak kullanılmaktadır. Nitekim Güncel Türkçe Sözlük’te enformasyon (2022) teriminin yer aldığı ve Fransızca bir sözcük olduğu; *“danışma, tanıtma, haber alma, haber verme ve haberleşme”* anlamlarına geldiği belirtilmiştir. Enformasyon terimi Latince informare (öğretme) ve informatio (fikir, talimat, kavram, doktrin) sözcüklerinden türemiş ve bu sözcükler aracılığıyla İngilizceye girmiş ve ilk kez 14. yüzyılda kullanılmıştır. Bir şey hakkında yeni bilgi alma veya verme anlamında uzun bir kullanım geçmişine sahiptir. Son yüzyıllarda bir öğe olarak enformasyon kavramı ön plana çıkmış, artan ticarileşme ve enformasyonun metalaştırılmasıyla birlikte terim, tamamen anlam değişikliğine uğramıştır (Logan, 2012: 70; Peters, 1988: 10; Black, 2006: 442). Enformasyona yönelik tanımların bolluğu ve çeşitliliği, terimin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Nitekim hem farklı, hem de benzer araştırma alanlarında değişik enformasyon tanımları vardır. Bu kafa karıştırıcı durumla başa çıkabilmek için, enformasyon teriminin nasıl kullanıldığı ve neden özel anlamlarıyla ele alındığı bilinmelidir. Bu yönde atılan en önemli adımlardan biri de enformasyon teriminin tarihini ve geçmişte nasıl kullanıldığını anlamaktır. Bu tarih anlaşıldığında, günümüzün enformasyon kullanımlarını ve manalarını daha iyi anlamak mümkün olacaktır (Vreeken, 2005).

Günümüzde kullanılan ve İngilizce bir terim olan *information* sözcüğü *inform* fiilinden gelmektedir. Online Etymology Dictionary’de information (2022) maddesi altında şu bilgiler yer almaktadır. Inform fiili, Orta Çağ İngilizce dilinin konuşulduğu 14. yüzyılın başlarında, ‘belirli bir konuda eğitmek veya talimat vermek’ anlamındaydı. 13. yüzyıla kadar kabul edilen eski Fransızcada ise muhbir, informer[8] ‘öğretmek, öğretmek’ anlamı taşımaktaydı. Bu sözcük ‘şekillendirmek, biçim vermek, tasvir etmek’ ayrıca mecazi olarak, ‘eğitmek, öğretmek, talimat vermek, öğüt vermek’ anlamlarında da kullanılmıştır. Information terimi, kökeni eski İngilizceye dayanan in+formare ‘forma, şekillendirmek’ sözcüğünden ve form’dan

[8] Online Etymology Dictionary’de informer (2022) sözcüğü 14. yüzyılın sonlarında, enfourmer ‘eğitmen, öğreten veya öğüt veren’, enformasyondan (Eski İngilizcede enfourmen) ve ayrıca eski Fransızcada enformeor sözcüğünden türetilmiştir. 15. yüzyılın ortalarında ‘enformasyonu ileten kimse’ anlamında kullanılmıştır. ‘Bir başkası aleyhine enformasyon veren’ (özellikle kanunları çiğnemek) anlamında kullanımı ise 15. yüzyıldır.

gelmektedir. Erken kullanımı ise 16. yüzyıla kadar biçimlendirilmiştir. İngilizcede sözcük olarak 'gerçekleri veya haberleri rapor etme, enformasyonu iletme' anlamı ise, ilk olarak 14. yüzyıl sonlarında kaydedilmiştir. Donald (1874: 260) inform[9] sözcüğünün geçişli bir fiil olduğundan bahsederek, sözcüğün forma/biçime sokmak ya da biçimlendirmek, bilgilendirmek anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Information sözcüğü ise, bilgi verme veya bilgiyi iletme eylemi olarak açıklanmıştır. Taber'e (1929: 270) göre inform sözcüğü, hareketlendirme, biçimlendirme, öğretme, haber ve enformasyon vermedir. Oxford Learner's Dictionaries'de inform (2022) fiilinin üç anlama geldiği vurgulanarak birincisinde, birine bir şey hakkında, özellikle resmi bir şekilde, anlatma; ikincisinde bir şey hakkında enformasyon edinme; üçüncüsünde ise bir şey üzerinde etkisi olması için bir şeyi resmi biçimde enformasyon olarak sunmadır. Cambridge Dictionary'de inform (2022) sözcüğü, birine bir şey hakkında enformasyon[10] ve haber verme, bildirmedir. Dictionary.com'da inform (2022) sözcüğü ise, bir olgu veya durum hakkında bilgi verme veya söyleme; birinin kendisi için bir konu veya mesele hakkında bilgi sağlaması, ayrıca bu fill nesnesiz kullanıldığında, enformasyon verme, bilgi veya aydınlanma sağlama; fill cümlesi olarak 'inform on' şeklinde kullanıldığında ise biri hakkında bir yetkiliye, savcıya vb. enformasyon verme ve suçlayıcı delil sunma anlamları taşımaktadır. Macmillian Dictionary'de inform (2022) sözcüğü, birine resmi olarak bir şey söyleme veya bir şey hakkında enformasyon verme ve formal olarak bir fikir, tutum veya tarz ile bir şeyi etkileme anlamları taşımaktadır. Merriam-Webster'da inform (2022) sözcüğü geçişli fiil olarak gösterilmiş, bilgiyi iletme, bilgiye karakter ve nitelik verme; geçişsiz fiil olarak da bir başkasının yanlış yapmasından dolayı bir yetkiliye enformasyon ve bilgi[11] verme şeklinde açıklanmıştır. Reitz'e (2013) göre

[9] Inform (İng.): Bildirmek, bilgi vermek, haberdar etmek.

[10] Cambridge Dictionary'de inform (2022) sözcüğünün açıklaması şu şekildedir: "to give someone information about something". 'Birine bir şey hakkında enformasyon verme' biçiminde birebir çevrilebilecek bu ifade, Türkçede çoğunlukla 'birine bir şey hakkında bilgi verme' biçiminde kullanılmaktadır. Nitekim adı geçen sözlükte de Türkçesi aynı şekilde yer almaktadır. Enformasyon, Güncel Türkçe Sözlük'te yer alan bir sözcük olmasına karşın, Türkçede ve ilgili literatürde yaygın kullanıma sahip değildir ve enformasyon sözcüğü yerine daha çok bilgi sözcüğü tercih edilmektedir.

[11] Merriam-Webster sözlüğünde inform (2022) sözcüğü tanımlanırken "to impart information or knowledge" şeklinde açıklanmıştır. Burada knowledge ve information sözcükleri or (veya) bağlacıyla kullanılmıştır. Buradan iki sözcüğün birbirinin yerine

enformasyon, kullanımı esnasında bir bağlam içinde anlam yüklenen ve kolayca anlaşılabilir biçimde sunulan verilerin, bir iletişim veya ifade aracı kullanılarak iletildiği mesajdır. Belirli bir mesajın bilgilendirici olup olmadığı, kısmen onu alan kişinin öznel algısına bağlıdır.

Cambridge Dictionary'de information (2022) sözcüğü, bir durum, kişi, olay vb. hakkında gerçekler anlamında kullanılmıştır. Oxford Learner's Dictionaries'de information (2022) sözcüğü biri/bir şey hakkında gerçekler veya ayrıntılar şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca sözcüğün orijini olarak son dönem Ortaçağ İngilizcesinde[12] 'zihnin oluşumu ve öğretim' anlamında kullanıldığı açıklaması yer almaktadır. Dictionary.com'da information (2022) sözcüğü, birinci açıklamada belirli bir olgu veya durumla ilgili olarak iletilen veya alınan bilgi[13]; ikinci açıklamada çalışma, iletişim, araştırma, öğretim vb. yoluyla kazanılan bilgi[14]; gerçek veriler; üçüncü açıklamada bilgilendirme[15] eylemi veya gerçeği; dördüncü açıklamada ise, işlevi halka enformasyon sağlamak olan bir ofis, istasyon, hizmet veya çalışan olarak açıklanmıştır. Taber'e (1929: 270) göre information sözcüğü iletilen bilgi veya zekâ; hükümet adına açılan bir dava; bir celp veya emir çıkarmaya ikna etmek için bir sulh hâkimi önünde yapılan bir beyandır. Macmillian Dictionary'de information (2022) sözcüğü, birisi veya bir şey hakkında bilgi veya gerçekler ile enformasyon sağlamak şeklinde açıklanmıştır. Merriam-Webster information (2022) sözcüğünü, araştırma, çalışma veya eğitim ile elde edilen bilgi; bilgi veya istihbaratın iletilmesi veya alınması; bir kişiye karşı bilgilendirme[16] eylemi; büyük jüri tarafından sunulan bir iddianameden farklı

---

kullanılabileceği çıkarımını yapmak ya da bu iki sözcüğün farklarının kesin olarak ortaya konulmadığını anlamak mümkündür. Fakat bununla birlikte bu iki sözcüğün temelde farklı olgulara işaret ettiği de unutulmamalıdır.

[12] Ortaçağ İngilizce dili, İngiltere'de yaklaşık 1100 yılından 1500 yılına kadar konuşulan ve yazılan yerel dildir. Eski İngilizce dilinin soyundan gelir ve modern İngilizcenin atasıdır. Son dönem Ortaçağ İngilizcesi ise, yaklaşık 1400 yılından, yine yaklaşık 1500 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde, modern İngilizcede göründükleri gibi, temel çekim eklerinin çizgileri ilk kez kullanılmıştır (Middle English Language, 2022).

[13] Dictionary.com'da information (2022) sözcüğü tanımlanırken "knowledge communicated or received concerning a particular fact or circumstance" açıklaması yapılmış, "belirli bir olgu veya durumla ilgili iletilen veya alınan bilgi" şeklinde belirtilmiştir.

[14] Dictionary.com'da information (2022) için yapılan tanımda "knowledge gained through study, communication, research, instruction, etc.; factual data" açıklaması ile "enformasyonun çalışma, iletişim, araştırma, öğretim vb. yollarla kazanılan bilgi; gerçek veri" şeklinde açıklandığı görülmektedir.

[15] Sözlükte informing sözcüğü kullanılmıştır.

[16] Sözlükte informing sözcüğü ile belirtilmiştir.

olarak bir savcı tarafından yapılan resmi bir suçlama anlamlarında birbirinden farklı dört açıklama ile tanımlanmıştır. Ayrıca sözcüğün 14. yüzyılda araştırma, çalışma veya eğitim ile elde edilen bilgi anlamında kullanıldığı da belirtilmiştir. Collins de information (2022) sözcüğü için şu açıklamalar yapılmıştır: Enformasyon okuma, gözlem, kulaktan dolma vb. yollarla herhangi bir şekilde toplanan veriler için geçerlidir ve mutlak doğruluğu ifade etmez; bilgi, çalışma, gözlem vb. yollarla toplanan herhangi bir gerçekler bütünüdür ve bu gerçeklerden çıkarılan fikirler için geçerlidir ve bilinenin [insanın evren hakkındaki bilgisinin] anlaşılmasını ifade eder; öğrenme, özellikle dillerde, edebiyatta, felsefede vb. çalışma yoluyla edinilen bilgidir; âlimlik, çoğu insan kavrayışının ötesinde derin veya karmaşık öğrenme anlamına gelirken bilgelik, geniş bilgiye dayalı üstün yargı ve anlayış anlamına gelmektedir. Pearce-Moses (2005: 202) enformasyon teriminin 1. Bir veri, fikir, düşünce veya hatıra koleksiyonu; 2. Gürültüden farklı olarak bir sinyalin anlamlı kısmı; 3. Hukuk açısından ise büyük jüri olmaksızın savcı tarafından bir bireye karşı yapılan resmi cezai suçlamalar anlamlarına geldiğini; enformasyon ve verinin yakın eş anlamlı sözcükler olduğunu; veri, olguları veya fikirleri en atomize edilmiş biçimleriyle ifade ederken; enformasyonun ise, birden çok veri öğesinden oluşan daha karmaşık kavramlara atıfta bulunduğunu; sözcükler, sesler, görüntüler ve formüller dâhil olmak üzere birçok biçimde olabildiğini belirtmiştir. Yukarıda enformasyon teriminin sözlük açıklamalarında bilgi terimine vurgu yapılması, bu iki terimin anlamsal ve kavramsal açıdan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Enformasyon terimi için değişik kaynaklarda farklı yazarlarca pek çok tanım ve açıklama yapılmıştır. Nitekim Pryterch'e (2005: 349) göre enformasyon, anlaşılabilir biçimde iletişim kurabilen bir veri topluluğudur. Bu, herhangi bir formattaki içerikten (kâğıt üzerinde yazılı veya basılı, elektronik veri tabanlarında saklanan, internetten toplanan vb.) bir kuruluşun çalışanının kişisel bilgisine kadar değişebilir. Özellikle enformasyon mühendisliği, enformasyon yönetimi ve enformasyon terimlerinin de gösterdiği gibi enformasyon, kütüphanecilik becerilerini kullanan birbiriyle ilişkili birçok faaliyeti kapsayan bir terimdir. İçerik Yönetimi, Enformasyon Yönetimi, Bilgi Yönetimi ve Arşivcilik bilim alanları da enformasyonun değerinin ve gücünün kapsamının görüldüğü alanlar arasında yer almaktadır. Gürdal (1991: 117) çalışmasında sunduğu tanımlardan yola çıkarak

enformasyonun "*bilginin organize edilmiş ve anlam yüklü olması; kullanıcı tarafından daha önce bilinmiyor olması ve tüm bu nitelikleri taşıyan bilginin mutlaka iletimi eylemi"* olduğu sonucuna vararak *"öyleyse enformasyon için 'anlaşılabilir organize bilginin iletimi' tanımını verebiliriz"* şeklinde ifade etmiştir. Gürdal, enformasyon ve bilgi terimleri arasındaki ilişkiye vurgu yaparak, bilginin düzenlendiğinde, anlamlı bir bütün haline getirildiğinde ve iletildiğinde enformasyona dönüştüğünü belirtmiştir.

Yukarıda yer alan tanımlama ve açıklamalardan, enformasyon teriminin somut olgulara işaret ettiği, aynı zamanda kişinin zihninde var olan bilginin de gerektiğinde sözlü ve yazılı bir şekilde açığa çıktığında enformasyona dönüştüğü anlaşılmaktadır. Alavi ve Leidner (2001: 109) bilgi ile enformasyonu etkili bir şekilde ayırt etmenin anahtarı, varsayılan bilgi ve enformasyonun içeriğinde, yapısında, doğruluğunda veya yararında bulunmaz. Aksine, bilgi bireylerin zihninde yer alan gerçekler, prosedürler, kavramlar, yorumlar, fikirler, gözlemler ve yargılarla ilgili kişiselleştirilmiş enformasyondur (bu enformasyon yeni, benzersiz, faydalı veya doğru olabilir ya da olmayabilir) ifadesinde bulunmuştur. Cawkell'a (2003: 244) göre enformasyon, 'enformasyon teknolojisi', 'enformasyon erişimi' veya 'enformasyon yönetimi' gibi ifadelerle temsil edilen, profesyonel ve teknik bağlamda uygulanan bir sözcüktür. Bu nedenle enformasyon, genel anlamda dijital ve analog sistemlerde, tüm medya ve formatlarda gerçekleri, olayları ve kavramları temsil etmenin tüm farklı yollarını kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Ataman (1995: 34) enformasyon için *"kayıtlı veri, bilgi de denir"* biçiminde kısa bir tanım vermiştir. Önal da (1993: 338) enformasyonu, *"herhangi bir zihinsel form dâhilinde hazırlanan verinin zihinsel olarak algılanmasıdır. Bu durum bilgi edinme sürecine imkân tanır"* şeklinde açıklamıştır. Karakaş, Rukancı ve Anameriç (2009: 20) enformasyon terimini *"1. Kâğıt ya da diğer kayıt ortamlarına kaydedilmiş, anlaşılır ve erişebilme olanağına sahip veri ve bilgiler topluluğu, 2. Alıcıda şüpheyi indirgemeyen ve onun üzerinde etki bırakan bilginin uygun bir kanal aracılığıyla iletimi eylemi, 3. Verilerin karar alma sürecine destek sunacak şekilde anlamlı bir biçimde bir araya getirilmek üzere analiz edilerek işlenmesiyle ulaşılan sonuçlardır*" şeklinde açıklamışlardır. Cawkell'e (2003: 244) göre enformasyon, bir forma anlamlı olarak işlenen verilerdir. Bu açıdan bakıldığında enformasyon, iletişim ve kullanım becerisine sahip, anlaşılır ve

anlamlı bir biçimde bir araya gelen bir veri topluluğudur; özü, ham olgulara bir anlam yüklenmiş olmasıdır. Bu nedenle, iki terim biraz farklı bağlamlarda kullanılma eğiliminde olsa da, enformasyon ve bilgi arasındaki kavramsal ayrım bu nedenle oldukça belirsizdir. McCreadie ve Rice (1999: 46-49) çalışmalarında son elli yılda önerilen enformasyon kavramlarını gözden geçirerek bu kavrama yönelik bir özet ortaya koymuşlardır, bunlar;

- **Bilginin bir temsili olarak enformasyon**: Enformasyon depolanmış bilgidir. Geleneksel olarak depolama ortamı kitaplar olmuştur, ancak elektronik ortam giderek daha da önemli hale gelmektedir. Belgeler, kitaplar, süreli yayınlar, bazı görsel ve işitsel temsiller/simgeler, alıntılar ve özler bu ortamı niteler.

- **Ortamda veri olarak enformasyon**: Enformasyon, bir dizi çevresel uyaran ve fenomenden elde edilebilir; hepsi bir mesajı iletmek için tasarlanmamıştır, ancak uygun şekilde yorumlandığında bilgilendirici[17] olabilir. Nesneler, eserler, sesler, kokular, görsel ve dokunsal olaylar, etkinlikler ve doğa olayları bu enformasyonu tanımlar.

- **İletişim sürecinin bir parçası olarak enformasyon**: Anlamlar, sözcüklerden veya verilerden ziyade insanlardadır. Enformasyonun işlenmesinde ve yorumlanmasında zamanlama ve sosyal etkenler önemli bir rol oynamaktadır. Dünyayı anlamlandırmak için zaman ve mekân içinde hareket eden insan davranışları bu enformasyonu tanımlar.

- **Bir kaynak veya emtia (mal) olarak enformasyon**: Enformasyon, göndericiden alıcıya bir mesajla iletilir. Alıcı, mesajı gönderenin amaçladığı şekilde yorumlar. Enformasyon yayıldığında veya değiş tokuş edildiğinde katma değeri olabilir. Bir mesaj, bir emtia, üretilebilen, satın alınabilen, kopyalanabilen, dağıtılabilen, satılabilen, ticareti yapılabilen, manipüle edilebilen ve kontrol edilebilen şeyler bu enformasyonu temsil eder.

Enformasyon, anlamı olan veridir. Veriler tek başına anlam taşımazlar. Veriler ham gerçeklerden oluşur. Veriler, ilişkilendirildiğinde, gruplandırıldığında ve yorumlandığında anlam kazanarak enformasyona dönüşür. Bu bağlamda enformasyon genellikle işlenmiş verilerin sonucudur. Veriler işlenerek enformasyona dönüştürüldüğünde bu enformasyon yorumlanabilir hale gelir ve anlam kazanır. Başka bir deyişle, veriler anlamlı

[17] Kaynakta informative sözcüğü kullanılmıştır.

formda ve içerikte enformasyona dönüşür. Enformasyon, gerçekler, kavramlar ve olgularla ilgilidir. Davenport ve Prusak (2000) enformasyon kavramını bir belge veya sesli ya da görünür bir mesaj olarak tanımlayarak devamında şu bilgileri vermektedir: Herhangi bir mesajda olduğu gibi enformasyonun bir göndericisi ve bir alıcısı vardır. Enformasyon, alıcının bir şeyi algılama biçimini değiştirerek, onun yargısı ve davranışı üzerinde bir etkiye sahiptir. Enformasyon bilgilendirmelidir; enformasyon fark yaratan verilerdir. Inform (bildirmek) sözcüğü aslında 'şekil vermek' anlamına gelir ve enformasyon, onu alan kişiyi şekillendirmek, bakış açısında veya içgörüsünde bir fark yaratmak içindir. O halde, aldığı mesajın gerçekten enformasyon olup olmadığına, yani onu gerçekten enforme edip etmediğine gönderici değil, alıcı karar verir. Birbiriyle bağlantılı olmayan başıboş konuşmalarla dolu bir not, yazar tarafından 'enformasyon' olarak kabul edilebilir, fakat bu not alıcı tarafından gürültü olarak değerlendirilebilir.

Dünyada meydana gelen olaylar bilgide fark yaratmakta ve fark, kendisini olayın bir işareti veya simgesi olarak gösterebilmektedir. Enformasyon, en genel anlamıyla bir simge, işaret veya mesaj ile olaylar arasındaki ilişkidir. Enformasyon önünde sonunda fiziksel farklılıklarda kendini gösterir. İnsanlar enformasyona, görme, ses, tat, dokunma ve koku gibi duyular yoluyla erişebilir (Mingers ve Standing, 2018: 87). Enformasyon ve bilgi kavramları, birçok farklı anlama sahip olabilen anlaşılabilmesi zor kavramlardır. Bu kavramlar sadece akademik konularda değil, mesleki uygulama üzerinde de gerçek bir etkiye sahiptir. Örneğin birinin 'bilgi'den ne anladığını ve bunun 'enformasyon' ile ilişkisinin ne olduğunu ortaya koymak, bu kavramların pratikte nasıl ilerleyeceklerini belirleyecektir (Bawden ve Robinson, 2012: 64). Enformasyon, harekete geçen bilgidir. Enformasyon kavramı, fiziksel sinyali ve bilgiyi içeriksel olarak birleştirir. Bilginin aksine enformasyon, gerçeğe uygun bir iddiaya sahip değildir (Stock ve Stock, 2013: 837). Enformasyon öğrenilen bir şeyin, gerçeklerin veya bir mesajın içeriğinin bir ölçüsüdür. Enformasyonun bir ürün, meta, kaynak veya süreç olup olmadığı tartışılabilir. Enformasyon mantıklı bir açıklamanın, görüşün, gerçeğin, kavramın ve düşüncenin bir birleşimi olabilir. Enformasyon özümsendiğinde, ilişkilendirildiğinde ve anlaşıldığında bilgi haline geldiği için, bu kavramla yakından ilişkilidir (Keenan ve Johnston, 2000: 133). Enformasyonun güncellik, tamlık, anlaşılabilirlik ve uygunluk gibi özellikleri

vardır, ancak varsayılan enformasyon aslında yanlışsa, bunların hiçbiri önemli değildir. Mevcut enformasyon, bireyin ön bilgisine bağlıdır. Birey kodu veya dili bilmiyorsa, o birey için enformasyon hiçbir anlam ifade etmez (Mingers ve Standing, 2018: 87). Enformasyonun bireyin zihninde doğru biçimde yorumlanması ve anlamlandırılması, bireyce kavram ya da olguların anlaşılmasını sağlayacaktır. Davenport ve Prusak'a (2000) göre verilerin aksine, enformasyonun anlamı vardır. Alıcıyı potansiyel olarak biçimlendirmekle kalmaz, aynı zamanda bir şekli vardır ve bir amaca göre düzenlenir. Veri, yaratıcısı anlam eklediğinde ve çeşitli yollarla değer kattığında enformasyona dönüşür.

Bu tanımlar ve açıklamalar değerlendirildiğinde, enformasyonun somut olgulara işaret eden; kendisini sembollerle, işaretlerle, seslerle, yazılarla, rakamlarla, grafiklerle, şekillerle vb. gösteren, sözlü veya gerektiğinde basılı ya da elektronik enformasyon kayıt araçlarına aktarılarak mesaj şeklinde iletilen anlamlı olgular ve/veya kavramlar olduğu söylenebilir. Bununla birlikte verinin anlamlı hale gelerek enformasyonu oluşturduğunu, enformasyonun da bilginin temel kaynağı olduğunu, bu bağlamda insan zihninde işlenerek ve yorumlanarak kişisel hale gelen ve soyut nitelik taşıyan bilgiye dönüştüğünü söylemek mümkündür.

3.BİLGİ TERİMİ

Kütüphane ve Enformasyon Bilimi'nde öne çıkan ve çok kullanılan terimlerin başında enformasyon terimi ile birlikte 'bilgi' terimi gelmektedir. Bilgi, anlam genişliği ve kullanılabilir alan çokluğu nedeniyle pek çok disiplinde kendine yer edinmiş bir terimdir. Yeni bir terim olmamasına karşın, özellikle günümüzde gelişmenin ve ilerlemenin temelinde belirgin şekilde yer alması nedeniyle, uygulamaya ve teoriye dayalı çeşitli alanlarda yönlendirici ve belirleyici bir kavram ve/veya terim olarak kendisini göstermiştir. Dolayısıyla bilgi, ekonomik büyümenin temel kaynağı ve özellikle de artan küreselleşmeyle birlikte kullanılabilecek değerli bir varlık olarak günümüzde ülkeler, kurumlar ve bireyler için çok önemli bir girdi konumuna ulaşmıştır. Hatta ekonomistler bilgiyi günümüzün en önemli üretim unsurlarından biri olarak kabul etmektedir. Öyle ki bilginin, entelektüel bir zenginlik ile toplumsal refahın ve gelişmenin kaynağı olduğunun uygulamalarla farkına varılmasından beri, çağa ve o çağın toplumuna adını vermiştir. Bu açıdan bilgi

çağı ve bilgi toplumu şeklinde ifade edilen yeni çağın ve yeni toplumun ortaya çıkışının kaynağını, bilgi ve temeli bilgiye dayalı teoriler ve uygulamalar oluşturmaktadır. Bawden ve Robinson'a (2012: 74) göre bilgi kavramı yüzyıllardır filozoflar tarafından epistemolojinin konusu olarak incelenmiştir. Bu bağlamda genel görüş, bunun 'haklı ve doğru inanç' olarak anlaşılması gerektiğidir; yani bir şeyin bilgi sayılabilmesi için ona birinin akılcı nedenlerle inanmış ve doğru olması gerekir.

Güncel Türkçe Sözlük'te bilgi (2022) altı farklı anlamda açıklanmıştır bunlar; *"1. İnsan aklının erebileceği olgu, gerçek ve ilkelerin bütünü, bili, malumat 2. Öğrenme, araştırma veya gözlem yolu ile elde edilen gerçek, malumat, vukuf, 3. İnsan zekâsının çalışması sonucu ortaya çıkan düşünce ürünü, malumat, vukuf, 4. Genel olarak ve ilk sezi durumunda zihnin kavradığı temel düşünceler (felsefe) 5. Bilim, 6. Kurallardan yararlanarak kişinin veriye yönelttiği anlam (bilişim)"*. Donald (1874: 283) knowledge sözcüğünü, bilme durumu, kesin inanç, bilinen şey, enformasyon, eğitim, aydınlanma, öğrenme ve pratik beceri şeklinde birbirleriyle ilişkili pek çok kavramla izah etmiştir. Bu açıklamada bilgi teriminin tanımlanmasında enformasyon teriminin kullanılması, bu iki terimin anlamsal ve kavramsal açıdan ilişkili ve her iki terimin birbirinin tamamlayıcısı olduğunu göstermektedir. Buna karşın terimlerin etimolojik kökenlerine ve kullanımlarına bakıldığında farklı olgulara işaret ettikleri ve birbirleriyle ilişkili, fakat farklı anlamlar taşıdıkları görülmektedir.

Online Etymology Dictionary'de knowledge (2022) sözcüğünün İngilizce *know* fiilinden geldiği belirtilmiştir. *Knowledge* sözcüğü 14. yüzyılın sonlarından itibaren 'bilme, anlama kapasitesi; aşinalık' olarak; ayrıca 'gerçeği veya durumu bilme, bir gerçeğin farkındalığı'; yine 'haber, duyuru, bilgi; öğrenme; organize edilmiş gerçekler veya öğretiler bütünü anlamlarında kullanılmıştır. Hornby (1999: 655) know fiilini, deneyim, öğrenme veya kendisine enformasyon verilmesi sonucu kişinin zihninde bir şeye sahip olması şeklinde tanımlamaktadır. Taber (1929: 292) know fiilini akılla algılamak; açıkça anlamak; bir şeyin bilgisine sahip olmak; ayırmak; enforme edilmek; bilgi sözcüğünü ise, bir gerçeğin veya durumun net algısı, bilgelik, uygulamadan gelen beceri biçiminde açıklamıştır. Hornby'e (1999: 656) göre knowledge 1. Bir kişinin deneyim veya eğitim yoluyla edindiği gerçekler, enformasyon, anlayış ve beceriler, 2. Belirli bir alanda insanlar

tarafından paylaşılan organize edilmiş bir bilgi bütünü, 3. Bir gerçek veya durumun farkındalığı anlamları taşımaktadır. Bilgi teriminin tanımlanmasında enformasyon teriminin kullanılması bu iki terimin anlamsal ve kavramsal bağlamda ilişki içinde olduğunun açık bir göstergesidir. Çelik'e (2004: 23) göre bilgi, insanın dış dünyadan görme, işitme, dokunma, tat ve koku alma yoluyla elde ettiği duyusal ve duygusal algılarının, beynin zihin denilen kısmında işleme tabi tutulması sonucu, nesne ya da fiil şeklinden soyutlanarak zihinde aksi ile bir ilişki kurması ya da bilinmeyen yerlerden getirilerek eskisinin yerini yenisinin almasıyla oluşan ve akıl yürütme denilen zihinsel işlem sonucunda beynin akıl denen kısmında şekillenen ve orada bulunan soyut oluşum, olgu ve üründür.

Oxford Learner's Dictionary'de knowledge (2022) sözcüğü 1. Eğitim veya deneyim yoluyla kazanılan enformasyon, anlayış ve beceriler; 2. Belirli bir gerçek veya durum hakkında bilgi sahibi olma durumu; 3. (Başka bir isimden önce kullanıldığında) mal üretmekten çok sanayide kullanılacak ve tedarik edilecek bir kaynak olarak görülen enformasyon olarak açıklanmıştır. Cambridge Dictionary'de knowledge (2022) sözcüğü enformasyon ve malumat biçiminde açıklanmıştır. Macmillian Dictionary'de knowledge (2022), 1. Birinin belirli bir konu hakkında bildiği tüm gerçekler, 2. Farklı şeyler veya genel olarak yaşam hakkında bilinen tüm gerçekler, 3. Birinin bir şey hakkında, özellikle de kötü bir şey hakkında bilgi sahibi olması şeklinde açıklanmıştır. Merriam-Webster Dictionary'de knowledge (2022) sözcüğü bilginin temel anlamı bağlamında, 1. Deneyim veya eğitimden edinilen enformasyon, anlayış veya beceri, 2. Bir şeyin farkındalığı, bir şeyin farkında olma durumu; bilginin tam tanımı bağlamında ise 1. Deneyim veya işbirliği yoluyla kazanılan aşinalık ile bir şeyi bilme gerçeği veya durumu 2. Bir bilim, sanat veya teknikle tanışma veya anlama 3. Bir şeyin farkında olma gerçeği veya durumu 4. Birinin enformasyon veya anlayış aralığı 5. Akıl yürütme yoluyla ulaşılan gerçek veya gerçeği kavrama durumu veya koşulu 6. Enformasyon sahibi olma veya öğrenilmiş olma durumu veya gerçeği 7. Bilinenlerin toplamı, insanlık tarafından elde edilen hakikat, enformasyon ve ilkeler bütünü şeklinde kapsamlı bir biçimde açıklanmıştır. Collins Dictionary'de knowledge (2022) sözcüğü 1. Bir kişinin veya tüm insanların sahip olduğu bir konu hakkında enformasyon ve anlayış 2. Bir kişi veya bir grup insan tarafından bilinen gerçekler, duygular veya deneyimler 3. Bilme

durumu 4. Deneyim veya öğrenme yoluyla kazanılan farkındalık, bilinç veya aşinalık 5. Bilgelik veya enforme edilmiş öğrenme 6. Bir konu hakkında özel bilgi şeklinde açıklanmıştır. Karakaş, Rukancı ve Anameriç (2009: 10) bilgi kavramını *"1. Herhangi bir şeyi, bir kişiyi veya bir olayı deneyim ve gözlemler sonucu öğrenmek ve özümsemek 2. Bilinen konular ve gerçeklerin bütünü*" olarak açıklamışlardır. Ataman (1995: 14) Arşivcilik Terimleri Sözlüğü başlıklı çalışmasında bilgi terimi için açıklama yapmayarak, bu terim için "Bilgi bkz. Enformasyon" şeklinde yönlendirmede bulunmuş, bu iki terimin aynı anlamlara sahip terimler olduğunu göstermiştir. Davenport ve Prusak'a (2000) göre çoğu insan, bilginin, veri veya enformasyondan daha geniş, derin ve zengin bir kavram olduğuna dair sezgisel bir duyguya sahiptir. İnsanlar 'bilgili bir birey'den bahseder ve bilgili birey bir konuyu tam, bilgilenmiş[18] ve güvenilir bir şekilde kavrayan, hem eğitimli hem de zeki biri anlamına gelir. Bilgili bireyler veya gruplar tarafından üretilmiş olsalar bile, 'bilgili' hatta 'bilgi dolu' bir not, el kitabı veya veritabanından bahsedilmesi pek olası değildir. Husain ve Nazim'a (2013: 265) göre bilgi, bir bireyin etkili eylemde bulunma kapasitesini artıran, gerekçelendirilmiş kişisel inanç olarak tanımlanır. Bir kurumdaki bilgi, açık veya örtük bilgi olarak ayırt edilebilir. Açık bilgi, sözcükler veya sayılarla ifade edilebilen ve elektronik kayıtlar olarak veri tabanlarında belgelenebilen veya saklanabilen resmi ve sistematik bilgi olarak tanımlanır[19]. Örnekler arasında bir telefon rehberi, kullanım kılavuzu veya araştırma bulgularının bir raporu yer alabilir. Örtük bilgi ise, ifade edilmesi veya yazılması zor olan öznel ve deneyime dayalı bilgidir. Tartışma, hikayeler ve kişisel etkileşimler yoluyla insanlar arasında paylaşılabilir. Bu bilgi becerileri, deneyimleri, içgörüyü, sezgiyi ve yargıyı içerir. Çelik (2004: 21) de bilgi, zihinde meydana gelen ürünlerin yine zihinde depolandığı eylemdir şeklinde açıklayarak, bilgi açığa çıkarak herhangi bir kayıt ortamına kaydedilirse veya insan bilgisinin ürünü biçiminde ortaya çıkarak eylem halini alırsa, o halde heykeli, resmi, haritayı ya da tiyatroyu da bilgi saymamız gerekir açıklaması yapmaktadır. Çelik, bilginin soyuttan somut hale geçişinin de bilgi olduğunu varsaymış, somut hale gelerek enformasyona dönüşen bu kavramın bilgi olduğunu savunmuştur. Nitekim

[18] Kaynakta informed sözcüğü kullanılmıştır.

[19] Burada açık bilgi olarak ifade edilen kavram, bilginin enformasyona dönüşmüş halidir. Bilgi açığa çıktığında soyut halden somut hale evrilmekte ve enformasyona dönüşmektedir.

bilgi insan zihninde yer alan soyut bir kavramdır ve açığa çıktığında enformasyona dönüşmektedir. Külcü (2001: 5) *"bir verinin ya da enformasyonun bilgiye dönüşmesi, verici ile alıcının aynı kanalda buluşması ve iletinin anlaşılabilir formda olmasının yanı sıra, kullanım değeri taşıyan anlamlı veriler içermesine bağlıdır"* açıklamasında bulunmaktadır. Uçak (2000: 151), bilgi terimini, *"çeşitli kaynaklardan farklı kanallarla belirli bir amaç için elde edilen, özümsenen ve daha önce var olan bilgide değişiklik yaratarak, bir etkinlik için kullanılabilen ve başkalarına iletilebilmek üzere farklı ortamlara kaydedilebilen bir olgudur"* şeklinde açıklamıştır. Bilgi, yazılı ve sözlü olarak açık hale geldiğinde ve basılı ve elektronik ortamlara kaydedildiğinde enformasyona dönüşmektedir. Kuşkusuz bu iki terim birbirleriyle doğrudan ilintilidir, fakat taşıdıkları anlamlar ve vurguladıkları olgular nispeten farklıdır. Bu ayrımın açıkca belirtilmesi söz konusu terimlerin hem anlaşılmasını hem de doğru kullanımını sağlayacaktır.

4. ENFORMASYON VE BİLGİ TERİMLERİNİN ANLAM VE KAVRAM İLİŞKİSİ

Bilgi terimi Türkçede enformasyon terimi ile eş anlamlı kullanılmaktadır. Bilgi düşünceleri ve durumları gösteren belgeleri ve verileri içermektedir. Bu belgeler ve veriler bir kişiden diğer bir kişi ya da kişilere aktarılabilir. Araştırmalar sonucu elde edilen tüm bilgiler, veriler, sayılar, formüller, çizgiler, imge ve görüntüler enformasyon anlamına gelen bilgi sözcüğü ile ifade edilmektedir (Alakuş, 1991: 5). Çapar (1997: 16) bilginin iki ayrı tanımını vererek ilkinin *"Kâğıt veya başka bir ortam üzerinde anlaşılabilir ve iletilebilir bir biçimde yer alan veriler topluluğu"; ikincisinin ise "zihnin herhangi bir biçimde, resmi veya gayri resmi olarak iletilen, kaydedilen, yayılan ve/veya yayımlanan bütün fikirleri, gerçek ve hayal ürünleri"* olduğunu belirtmiştir. Çapar'ın sunduğu ilk tanım enformasyon terimine işaret etmektedir. Buna karşın ikinci tanım ise bilgi terimini açıklamaktadır. Atılgan, Subaşıoğlu ve Gürdal'a (2002: 1-2) göre bilgi sözcüğü iki anlamda kullanılır. Birinci anlamı, "*Bir konuyla ilgili bilgi ve düşünce sahibi olmak, konuyu anlamaktır. Herhangi bir şeyi, bir kişiyi veya bir olayı, deneyim ve gözlemler sonucu öğrenmek ve özümsemek anlamına gelir. Bilinen konular ve gerçekler bütünü, bu anlamdaki bilgi sözcüğü ile ifade edilir. Bilgi sözcüğünün ikinci anlamı ise dilimizdeki 'enformasyon'*

sözcüğü ile eş anlamda kullanılır. Bu anlamda bilgi, düşünceleri veya durumları gösteren belgeler ve verilerdir. Bu belge ve verilerin bir kişiden diğerine bilgilendirmek amacıyla aktarılması ve kullanılması demektir". Verilen bu tanımda, bilgi ve enformasyon teriminin Türkçede birbirlerinin yerine kullanıldığına vurgu yapılmıştır. O'Grady (2012: 951) bilgi, tanımı yeni açıklamalarla gelişen anlaşılması zor bir kavramdır. Filozoflardan eğitimcilere ve enformasyon bilimi uzmanlarına kadar birçok kişi tarafından tartışılmaktadır. Genellikle yapılan yanlışlıkla enformasyon ile değiştirilebilir olduğunun düşünülmesidir. Enformasyon, mesajların hareketidir; bilgi ise bu süreç tarafından işbirlikçi olarak yaratılır, bağlama bağımlıdır ve kullanıcılar tarafından inşa edilir şeklinde belirtmiştir.

Türkçe literatürde enformasyon ve bilgi terimleri çoğunlukla aynı anlamda ve bilgi terimi ile ifade edilmektedir. Bu yaklaşımın temel nedeni, özellikle Türkçe literatürde enformasyon teriminin, bilgi teriminin anlamı ile bağdaştırılarak daha popüler olan bu terim altında kullanılmasıdır. Hâlbuki bu iki terim hem etimolojik, hem de nispeten anlam olarak farklı terimlerdir. Bununla birlikte çok ilişkili terimler olmakla birlikte, anlam yönünden birbirini destekleyen terimler olarak da değerlendirilebilir. Bu bakımdan aralarında belli belirsiz bir hiyerarşik ilişki de söz konusudur. Bu niteliklerinden ötürü bu iki terim çoğunlukla birbirinin yerine kullanılmaktadır. Uçak (2010: 720) "information" ve "knowledge" anlamındaki bilgi terimlerinin birbirinden soyutlanarak açıklanmasının ve kullanımının mümkün olmadığı, bu nedenle bu terimlerin iç içe girmiş terimler olarak kabul edilmesi gerektiğinden bahsederek, yapılan tüm tanımların bilgiyi bütünüyle açıklamaktan uzak olacağını bilerek, tanımlamaktan çok bilginin ne olduğunu anlamaya çalışmak ve var olan çeşitliliği çalışmalarda dikkate almak daha yerinde olacaktır ifadesinde bulunmuştur. Davenport ve Prusak (2000) bilgi, yeni deneyimleri ve bilgileri değerlendirmek ve birleştirmek için bir çerçeve sağlayan deneyim, değerler, bağlamsal bilgiler ve uzman içgörülerinin akışkan bir karışımıdır. Bilgi, bilenlerin zihinlerinde ortaya çıkar ve uygulanır. Kurumlarda, genellikle yalnızca belgelerde veya depolarda değil, aynı zamanda iş rutinlerinde, süreçlerde, uygulamalarda ve normlarda da yerleşik hale gelir. Bu tanımın ortaya koyduğu şey, bilginin düzgün veya basit olmadığıdır. Bilgi, çeşitli bileşenlerin bir karışımıdır; biçimsel olarak yapılandırılmış olduğu kadar akıcı

ve sezgiseldir. Bu nedenle sözcüklerle veya mantıksal terimlerle tamamen anlaşılması zordur. Bilgi, insan karmaşıklığının ve öngörülemezliğinin bir parçası olarak insanların zihninde mevcuttur. Varlıkları geleneksel olarak tanımlanabilir. Somut olarak düşünülmesine karşın, bilgi varlıklarını belirlemek çok daha zordur açıklamasında bulunmuştur.

Bilgi terimi daha çok insan zihninde yer alan soyut olgulara ve/veya kavramlara vurgu yapar. Bilgi, seslerle, harflerle, sayılarla, sembollerle, grafiklerle, şekillerle vb. uygulamalarda kendisini gösterdiğinde ya da bu doğrultuda somut dönüşüm geçirdiğinde enformasyona evrilmektedir. Öğrenme ve uygulama yoluyla enformasyon kaynaklarından elde edilen kavramlar ve olgular, insan zihninde kişiselleştirilmiş bilgiye dönüşmektedir. Bu bağlamda enformasyonun kaynağı bilgi olduğu gibi, bilginin kaynağı da enformasyondur. Çift yönlü bu anlamsal ve kavramsal ilişki, bu iki terimin çoğu zaman Türkçe literatürde eşdeğer terimler olarak kullanılmasına neden olmaktadır. Pearce-Moses'e (2005: 202) göre enformasyon, veri gibi, içerik olarak yer aldığı herhangi bir ortamdan bağımsızdır. Enformasyon, bir ortama kaydedilinceye kadar soyuttur. Kaydedilen enformasyon, veritabanlarında, elektronik tablolarda, belgelerde, ses kayıtlarında veya hareketli görüntülerde yer alabilir. Bir belgede veya başka bir biçimde yer aldığında bile, enformasyon ortamdan ayrı kalır. Bu açıklamadan enformasyonun kayıtlı ve somut hale gelmeden önce soyut özellik taşıyan bilgi olduğu anlaşılmaktadır. Bernstein'e (2014: 259-260) göre bilgi, enformasyonun aksine zihinsel bir olgudur ve enformasyona indirgenemez. Bilginin ve enformasyonun farklı kavramsal bağlantıları vardır. Enformasyon iletişim, mesajlar, doğruluk ve mesaj iletim araçlarıyla ilgiliyken, bilgi kavramlar, olgular, fikirler, gerçekler ve kesinlik ile ilgilidir ("Kesinlik" ve "doğruluk" anlamlarının benzer olduğuna, ancak aynı olmadığına dikkat edilmeli, çünkü birincisi mutlak, ikincisi ise olasılıklıdır). Wiig'e (2000: 26) göre enformasyon, belirli bir durumu, koşulu, zorluğu veya fırsatı karakterize etmek için düzenlenen gerçeklerden ve diğer verilerden oluşur. Bilgi ise gerçekler ve inançlar, bakış açıları ve kavramlar, yargılar ve beklentiler, metodolojiler ve teknik bilgi olarak insanlar veya kurumlar tarafından edinilir. Bilgi, enformasyonu almak, tanımak ve tanımlamak için kullanıldığı gibi, analiz etmek, yorumlamak, değerlendirmek, sentezlemek, ve karar vermek, uyarlamak, planlamak, uygulamak ve izlemek için de kullanılır. Bilgiye dayalı anlayış, belirli bir

durumun ne anlama geldiğini ve bununla nasıl başa çıkılacağını belirlemek için kullanılır. Bu tanımı takiben, enformasyon ve temel bilgiler kodlanabilir ve kişinin zihninin dışında var olabilir. Bununla birlikte, zihindeki açığa çıkmayan örtük bilgi öncelikle insan temelli olduğu için kodlanması zor olabilir.

Bilgi, tartışılması kolay bir terim değildir. Bilginin ne olduğunu anlamak için, veri ve enformasyon ile nasıl bir ilişki içinde olduğunun bilinmesi önemlidir. Genel olarak, geçmiş literatür veri, enformasyon ve bilgi terimleri arasındaki ayrımları ortaya koymuştur. Veriler genellikle olaylarla ilgili bir dizi ayrık ve nesnel gerçek olarak tanımlanır. Enformasyon belirli bir nesne, olay veya süreçle ilgili bir veri koleksiyonu ve ilgili açıklamalar, yorumlar ve diğer metinsel materyallerdir. Öte yandan bilgi ise tanımlanması daha karmaşık bir terimdir (Pangil ve Nasurddin, 2013: 350). Thampi (2022) bilginin, bir çerçeve sunan veya yeni deneyimleri ve enformasyonu değerlendiren ve birleştiren değerler, bağlamsal enformasyon, deneyim ve uzman içgörülerinin akışkan bir karışımı olarak tanımlanabildiğini belirtmektedir.

Enformasyon veriden türetildiği gibi, bilgi de enformasyondan türetilir. Eğer enformasyon bilgiye dönüşecekse, dönüşümüne yönelik neredeyse tüm işi insanlar yapmalıdır. Bu bilgi yaratma faaliyetlerinin insanlar arasında gerçekleştiği açıktır. Kayıtlarda, işlemlerde, veri ve mesajlarda enformasyon bulunurken, bireylerden, bilen gruplardan veya bazen kurumsal rutinlerden bilgi edinilebilir. Bilgi kitaplar ve belgeler gibi yapılandırılmış medya ve konuşmalardan, çıraklık eğitimlerine kadar kişiden kişiye iletişim yoluyla sağlanır (Davenport ve Prusak, 2000). Birisi bir enformasyonu ezberlediğinde, bu kişinin az çok bilgi edindiği söylenebilir. Bilgi, kişiye verilen enformasyonu anlamanın ve bu enformasyonu sorunların nasıl çözüleceğine dair bilgi edinme için kullanmanın bir sonucu olarak başka bir biçimde üretilir. Bu nedenle bilgi şunlar olabilir; 1. Bir dizi gerçeği elde etme ve hatırlama, 2. Sorunların çözümü için enformasyonu kullanma. İlk tür genellikle açık bilgi olarak adlandırılır. Bu, başkalarına kolayca aktarılabilen bilgidir. Açık bilginin çoğu biçimi, belirli ortamlarda saklanabilir. Ansiklopedilerde ve kitaplarda yer alan bilgiler, açık bilginin iyi örnekleridir. İkinci türe ise örtük bilgi denir. Bu bilgi, başkasına aktarılması zor olan bilgi türüdür. Örneğin, Paris'in Fransa'nın başkenti olduğunun söylenmesi, bir

başkası tarafından yazılabilen, aktarılabilen ve anlaşılabilen açık bir bilgidir. Fakat bir yabancı dil konuşma, ekmek pişirme veya karmaşık makineleri kullanma becerisi ise her zaman açıkça bilinmeyen ve diğer insanlara aktarılması zor olan ek bilgi parçalarını (deneyim yoluyla kazanılanlar gibi) gerektirir (Topic support guide, 2015). Enformasyon ve veri, bağlam ve anlam sağlamak için işlendiğinde, düzenlendiğinde veya yapılandırıldığında oluşturulur. Enformasyon, işlenmiş ve anlamlandırılmış veridir. Bilgi ise, bilinen şeydir. Bilgi her bireye özgüdür. Bilgi yorumlanan ve ona anlam yüklenen merceği şekillendiren, geçmiş deneyim ve içgörünün birikimidir. Bilginin eylemle sonuçlanması için, bireyin bir karar verme ve uygulama yetkisine ve kapasitesine sahip olması gerekir. Etkiye yol açabilecek eyleme geçirilebilir enformasyon üretmek için, bilgi (ve yetki) gereklidir (What are data, 2022). Davenport ve Prusak'a (2000) göre bilgi, ilişkili olmasına karşın ne veridir ne de enformasyondur. Bu terimler arasındaki farklar genellikle ayırt edici bir ilişki konusudur. Veri ve enformasyonun anlamlarıyla bilgi daha iyi anlaşılabilmektedir. Verinin, enformasyonun ve bilginin ne olduğu, bu terimlerin nasıl farklı olduklarını ve ne anlama geldiklerini belirler. Veri, enformasyon ve bilginin birbirinin yerine geçebilecek terimler olmadığını vurgulamak önemlidir…Bu üç terimin ne oldukları ve birinden diğerine nasıl geçtiklerini anlama, başarılı bir bilgi çalışmasının yapılması için çok önemlidir. Bu nedenle, verinin enformasyona ve enformasyonun bilgiye dönüştürülmesinde yer alan unsurların karşılaştırılmasının yapılması bu terimleri anlamanın en iyi yoludur.

Bilgi terimi kuşkusuz enformasyon teriminden farklıdır. Nitekim bilgi, deneyim, bağlam, yorumlama, yansıtma, sezgi ve yaratıcılıkla birleştirilmiş enformasyondur (Karlsen ve Gottschalk, 2004: 4). Bilgi, enformasyona ve verilere kıyasla çok daha kapsamlı ve değerlidir. Bilgi, aslında ona sahip olan ve onu kullanan bireye bağlıdır ve kendisini birçok farklı şekilde gösterir (Pangil ve Nasurddin, 2013: 350). Hem verinin hem de enformasyonun yorumlanabilir olması için bilgi gereklidir, ancak aynı zamanda veri ve enformasyon, yeni bilginin oluşturulması için yararlı araçlardır. Bu süreçte insan zihninde bulunan yerleşik bilgi bir ön koşuldur ve yalnızca oynadıkları roller bakımından benzer olmakla kalmayıp, bazı çevrelerde aslında aynı şey olarak kabul edilen veri veya enformasyondan önemli ölçüde farklıdır (Stenmark, 2001). Bu bağlamda bilgi, şekillerin,

grafiklerin, seslerin, rakamların, resimlerin, sembollerin vb. gibi somut nitelik taşıyan kavramların insan zihninde soyut olgular, tanımlamalar ve kavramlar şeklinde yer almasıdır. Bilgi, genellikle kendisini somut uygulamalarda gösterir ve açığa çıktığında ise enformasyona dönüşür. Birey enformasyon edinimiyle bunları zihninde yorumlayarak ve işleyerek kendine uygun forma getirmekte ve bilgiye dönüştürmektedir. Bu, bireyin sahip olduğu, ona özgü örtük bilgidir. Bu bilgi, çeşitli kanallar ve araçlarla diğer bireylerle paylaşıldığında veya açığa çıktığında enformasyona dönüşmektedir.

SONUÇ

Pek çok alanda olduğu gibi Kütüphane ve Enformasyon Bilimi alanında da öne çıkan terimlerden olan enformasyon ve bilgi terimleri, anlam yönünden farklı olmalarına karşın çoğunlukla Türkçe literatürde birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bunun nedeni, bu iki terimin kavramsal ve anlamsal hiyerarşisinin benzer olmasıdır. Bu bağlamda Türkçe literatürdeki yazımlarda muhtemelen bu benzerlik doğrultusunda çoğunlukla enformasyon yerine bilgi terimi tercih edilmektedir. Bu tercihin bir başka nedeni de, bilgi teriminin çok popüler olması ve elde edilmesinin, üretiminin ve kullanımının, gelişmenin ve ilerlemenin bir göstergesi olarak kabul edilmesi ve herkesçe yoğun şekilde kullanılmasıdır. Enformasyon ve bilgi terimleri İngilizce information ve knowledge sözcüklerinin karşılığıdır. Güncel Türkçe Sözlük'te her iki terim yer almakta ve farklı anlamlarla tanımlanmaktadır. Bu ayrıma karşın enformasyon teriminin içerdiği anlamları bilgi terimi ile ifade etme eğilimi Türkçe literatürde sıkça görülmektedir. Uçak'a (2010: 720) göre Kütüphane ve Enformasyon Bilimi'nde bilgi terimi tanımlanırken, "*diğer disiplinlerin yaptığı tanım ve tartışmaları dikkate almakta yarar vardır. Ayrıca, bilginin zihinsel bir kavram ve ürün olduğu, bireyden bağımsız düşünülemeyeceği, toplumsal olgulardan etkilenebileceği, bakılan pencereye göre farklı açılardan görülebileceği unutulmamalıdır".*

Enformasyon gibi bir terimin olağan kullanımı, açık bilimsel tanımlar ile sıradan kullanımın örtülü tanımları arasındaki çelişkili teorik görüşlerin ortaya çıkabilmesine neden olacağından, resmi tanımlardan başka anlamlar taşıyabilir. Bu eğilim nedeniyle, yalnızca farklı biçimsel tanımları karşılaştırmakla kalmamalı, aynı zamanda örneğin enformasyon arama, enformasyon sistemleri ve enformasyon hizmetleriyle ilgili olarak kullanıldığı

şekliyle enformasyon gibi bir sözcüğün anlamı da göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla birlikte, bir terimin nasıl kullanıldığına ilişkin çalışmalar, o terimin nasıl tanımlaması gerektiğine karar vermeye yardımcı olamaz. Dil ve terimler kullanıldığında, bir şeyi başarma niyetiyle bir tür eylem gerçekleştirilir. Kullanılan terimlerin farklı anlamları, başarmak istenilen şeyin başarılmasına yardımcı olacak az çok etkili araçlardır. Bu şekilde, Charles Sanders Peirce gibi pragmatik filozoflara göre, bir terimin anlamı sadece geçmiş tarafından değil, aynı zamanda gelecek tarafından da belirlenir (Capurro ve Hjørland, 2003: 346). Sözcüklerin ortaya çıkışları ile birlikte doğal gelişim süreçlerinde edindikleri anlamları göz ardı etmek doğru bir yaklaşım değildir. Kuşkusuz toplumsal, ekonomik, teknolojik ve siyasi gelişmeler yeni kavramları, terimleri ve sözcükleri ortaya çıkardığı gibi, mevcut kimi kavram, terim ve sözcüklerin anlamlarında da değişime neden olabilmektedir. Çünkü bir dildeki sözcükler o dille iletişim kuranlar için bir ihtiyaç olduğu gibi, doğru iletişimi sağlayacak anlamlar edinmeleri de bazen bir gerekliliktir. Fakat sözcüklerin asıllarına sadık kalmak ve geçmişten günümüze aktarılan manalarını korumak da önemlidir. Bununla birlikte sözcüklere ihtiyaçları karşılayacak anlamlar yüklemek ya da yeni sözcükler türetmek bazen bir zorunluluktur.

Kütüphane ve Enformasyon Bilimi, diğer bilimlerde olduğu gibi, kendine özgü pek çok terimi barındırmaktadır. Terimler özel anlamlar taşıdıkları için içerdikleri ya da sahip oldukları bu manalarla kullanmak, terimin doğru kullanımını sağlayacaktır. Bu bağlamda bilgi, uygulamalarla ve enformasyon kaynaklarıyla elde edilen ve insan zihninde işlenerek ve yorumlanarak anlamlı varlıklar haline dönüşen ve soyut olgulara vurgu yapan bir terimdir. Enformasyon ise bilgiye kaynaklık eden ve şekiller, grafikler, semboller, sesler, yazılar, rakamlar vb. gibi somut varlıklarda ve uygulamalarda kendisini gösteren bir terimdir. Söz konusu bu kaynaklardan elde edilen enformasyon, insan zihninde işlenerek ve yorumlanarak bilgiye dönüşmektedir. İnsan zihnindeki bilginin de yukarıda bahsedilen somut varlıklar aracılığıyla açığa çıkarılmasıyla bilgi enformasyona dönüşmektedir. Bu çift yönlü ilişkiyle söz konusu terimler birbirlerini desteklemektedir. Bu terimler arasındaki anlamsal ve kavramsal ilişkininin doğru biçimde belirlenmesiyle birlikte kavram ve anlam farklarının gözetilmesi, terimlerin doğru kullanımını sağlayacaktır. Gürdal'ın (1991: 118) ifadesiyle umuyoruz

ki çağa adını veren böylesine önemli kavramlar için, ülkemizdeki bu terim karmaşasına bir çözüm bulmak amacıyla, konu ile ilgili uzmanlar bir araya gelerek, terime uygun bir Türkçe karşılık bulunur ve böylece de kullanımda doğru anlatıma ve tek biçime kavuşulur. Bununla birlikte bilgi ve enformasyon terimlerinin Güncel Türkçe Sözlük'te yer alan terimler olduğunu ve yabancı kökenli bir terim olmasına karşın özellikle enformasyon teriminin Türkçenin ses bilgisine uygun şekilde uyarlandığını ve kullanılabileceğini dikkate almak da önemlidir.

KAYNAKÇA

Alakuş, M. (1991). *Bilgi toplumu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü.

Alavi, M. ve Leidner, D. E. (2001). Review: knowledge management and knowledge management systems: Conceptual foundations and research issues, *MIS Quarterly, 25* (1), 107-136.

Alkan, N. (2007). Tıp ve sağlık kuruluşlarında bilgi yönetimi. A. Yıldızeli ve H. B. Bahşisoğlu (Ed.). *Adile Günden Anısına Armağan: ÜNAK'03 Bildiriler, Bilgiye Erişimde Değişen Yollar ve II. Tıbbi Bilgi Yönetimi ve Teknolojileri Sempozyumu, 25-26 Eylül 2003* içinde (ss. 176-186). Ankara: ÜNAK.

Ataman, B. K. (1995). *Arşivcilik terimleri sözlüğü: Dictionary of archival terminology*. İstanbul: Librairie de Péra.

Atılgan, D., Subaşıoğlu, F. ve Gürdal, O. (2002). *Liseler için kütüphanecilik*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Bawden, D. ve Robinson, L. (2012). *Introduction to information science*. London: Facet Publising.

Bernstein, J. H. (2014). Disciplinary and transdisciplinary in the study of knowledge. *Informing Science: the International Journal of An Emerging Transdiscipline, 17*, 241-273.

Bilgi. (2022). *Güncel Türkçe sözlük* içinde. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/

Black, A. (2006). Information history. *Annual Review of Information Science and Technology, 40* (1), 441-473.

Capurro, R. ve Hjørland, B. (2003). The concept of information, *Annual Review of Information Science and Technology, 7* (1), 343-411.

Cawkell, T. (2003). Information. J. Feather ve P. Sturges, P. (Ed.) *International Encylopedia of Information and Library Science* içinde (ss. 244-252). New York: Taylor and Francis.

Donald, J. (Ed.). (1874). *Chambers's etymological dictionary of the english language*. Edinburg: W. and R. Chambers. Chemocommunication. (2022). *Wiktionary the free dictionary* içinde. Erişim adresi: https://en.wiktionary.org/wiki/chemocommunication#English

Çapar, B. (1997). Bilgi politikası. *IFLA 1995'e Doğru Türk Kütüphaneciliği*

Sempozyumu ve I. Türk Kütüphaneciler Derneği Genel Konferansı Bildirileri içinde (ss. 16-20), Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.

Çelik, M. (2004). *Bilgi ve hikmet: Enformasyon toplumunun belleği.* İstanbul: Kaktüs Yayınları.

Davenport, T. H. ve Prusak, L. (2000). *Working knowledge how organizations manage what they know*. Erişim adresi: https://ubiquity.acm.org /article.cfm?id=348775&doi=10.1145%252F347634.348775

Dil. (2022). *Güncel Türkçe sözlük* içinde. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/

Dil Nedir? (2022). Erişim adresi: https://turk101.cankaya.edu.tr/ uploads/files/Dil.pdf

Enformasyon. (2022). *Güncel Türkçe sözlük* içinde. Erişim adresi. https://sozluk.gov.tr/

Fischer, S. R. (2001). *A history of language.* London: Reaktion Books Ltd.

Gürdal, O. (1991). Enformasyon: terminolojik yaklaşım. *Türk Kütüphaneciliği*, *5* (3), 116-121.

Prytherch, R. (Ed.). (2005). *Harrod's librarians' glossary and reference books*. Hampshire: Ashgate Publishing.

History of Language. (2022). Erişim adresi: http://www.historyworld. net/wrldhis/plaintexthistories.asp?historyid=ab13

Hornby, A. S. (1999). *Oxford advanced learner's dictionary*. J. Crowther (Ed.). England: Oxford University Press.

Husain, S. ve Nazim, M. (2013). Concepts of knowledge management among library & information science professionals. *International Journal of Information Dissemination and Technology*, *3* (4), 264-269.

Inform. (2022). *Cambridge dictionary* içinde. Erişim adresi: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/inform

Inform. (2022). *Dictionary.com* içinde. Erişim adresi: https://www.dictionary. com/browse/inform

Inform. (2022). *Macmillian dictonary* içinde. Erişim adresi: https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/inform

Inform. (2022). *Merriam-Webster* içinde. Erişim adresi: https://www.merriam-webster.com/dictionary/inform

Inform. (2022). *Oxford learner's dictionaries* içinde. Erişim adresi: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/inform ?q=inform

Information. (2022). *Oxford learner's dictionaries* içinde. Erişim adresi: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/information?q=information

Information. (2022). *Cambridge dictionary* içinde. Erişim adresi: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/englishturkish/information

Information. (2022). *Macmillian dictonary* içinde. Erişim adresi: https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/information

Information. (2022). *Merriam-Webster* içinde. Erişim adresi: https://www.merriam-webster.com/dictionary/information

Information. (2022). *Collins dictionary* içinde. Erişim adresi: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/information

Information. (2022). *Dictionary.com* içinde. Erişim adresi: https://www.dictionary.com/browse/information

Information. (2022). *Online etymology dictionary* içinde. Erişim adresi: https://www.etymonline.com/word/information#etymonline_v_6460

Informer. (2022). *Online etymology dictionary* içinde. Erişim adresi: https://www.etymonline.com/search?q=inform

İnam, A. (2002). Bilgi toplumu ve Türkiye. *37. Kütüphane Haftası Bildirileri 26 Mart-01 Nisan 2001* içinde (ss. 204-209). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.

Karakaş, S., Rukancı, F. ve Anameriç, H. (2009). *Belge yönetimi ve arşiv terimleri sözlüğü*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü: Ankara.

Karlsen, J. T. ve Gottschalk, P. (2004). Factors affecting knowledge transfer in IT projects. *Engineering Management Journal, 16* (1), 3-10.

Keenan, S. ve Johnston, C. (2000). *Concise dictionary of library and information science.* München: Die Deutsche Bibliothek.

Kelime. (2022). *Güncel Türkçe sözlük* içinde. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/

Knowledge. (2022). *Cambridge dictionary* içinde. Erişim adresi: https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce-t%C3%BCrk%C3%A7e/knowledge

Knowledge. (2022). *Collins dictionary* içinde. Erişim adresi: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/knowledge.

Knowledge. (2022). *Macmillian dictonary* içinde. Erişim adresi: https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/knowledge

Knowledge. (2022). *Merriam-Webster* içinde. Erişim adresi: https://www.merriam-webster.com/dictionary/knowledge

Knowledge. (2022.) *Online Etymology dictionary* içinde. Erişim adresi: https://www.etymonline.com/search?q=knowledge

Knowledge. (2022). *Oxford Learner's dictionaries* içinde. Erişim adresi: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/knowledge?q=knowledge

Külcü, Ö. (2001). Toplumsal ve ekonomik değişim sürecinde bilgi ve bilgi hizmetleri. *Türk Kütüphaneciliği, 15* (1), 3-19.

Lal Banga, C. (2015). Role of language in human life. *International Journal of English Language, Literature and Humanities*,*3* (7), 180-197.

Language. (2022). *Merriam-Webster* içinde. Erişim adresi: https://www.merriam-webster.com/dictionary/language

Language. (2022). *Oxford Learner's dictionaries* içinde. Erişim adresi: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/language?q=language

Logan, R. K. (2012). What is information?: Why is it relativistic and what is its relationship to materiality, meaning and organization. *Information, 3*, 68-91.

McCreadie, M. ve Rice, R., E. (1999). Trends in analyzing access to information. Part I: Cross-disciplinary conceptualizations of access. *Information Processing and Management, 35*, 45-76.

Metaphor. (2022). *Oxford Learner's dictionaries* içinde. Erişim adresi: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/metaphor?q=metaphor

Metonymy. (2022). *Cambridge dictionary* içinde. Erişim adresi: https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/metonymy

Middle English Language. (2022). *Britannica* içinde. Erişim adresi: https://www.britannica.com/topic/Middle-English-language#ref235563

Mingers, J. ve Standing, C. (2018). What is information? Toward a theory of

information as objective and veridical. *Journal of Information Technology, 33*, 85-104.

O'Grady, L. (2012). What is knowledge and when should it be implemented?. *Journal of Evaluation in Clinical Practice, 18*, 951-953.

Önal, İ., H. (1993). Bilgi ve bilgi gereksinimleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 10* (1), 331-345.

Özsoy, E. (2019). *Elif Şafak'ın mahrem romanında söz varlığı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman.

Pangil, F. ve Nasurddin, A. M. (2013). *Knowledge and the importance of knowledge sharing in organizations*. Erişim adresi: http://repo.uum.edu.my/id/eprint/16360/1/15.

Pearce-Moses, R. (2005). *A Glossary of archival and records terminology*. Chicago: The Society of American Archivists.

Peters, J. D. (1988). Information: notes toward a critical history. *Journal of Communication Inquiry, 12* (9), 9-23.

Reitz, J. (2013). *Online dictionary for library and information science*. Erişim adresi: https://products.abc-clio.com/ODLIS/odlis_i.aspx

Sever, A. (2018). *Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Yaban" romanında söz dizimi.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Aksaray Üniversitesi, Aksaray.

Stenmark, D. (2001). Leveraging tacit organizational knowledge. *Journal of Management Information Systems, 17* (3), 9–24.

Stock, W. G. ve Stock M. (2013). *Handbook of information science*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.

Terim. (2022). *Güncel Türkçe sözlük* içinde. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/

Thampi, S. M. (2022). *An introduction to knowledge management*. Erişim adresi: https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/0812/0812.0438.pdf

Topic Support Guide: Cambridge International AS & A Level Information Technology. (2015). Erişim adresi: https://www.cambridge international.org/images/285017-data-information-and-knowledge.pdf

Uçak, N. Ö. (2000). Bilgi üzerine kuramsal bir yaklaşım. *Bilgi Dünyası, 1* (1), 143-159.

Uçak, N. Ö. (2010). Bilgi: çok yüzlü bir kavram. *Türk Kütüphaneciliği*, *24* (4), 705-722.

Taber, F. (Ed.). (1929). *Websters home, school and office dictionary*. Chicago: Consolitated Book Publishers.

What are data, information, and knowledge? (2022) Erişim adresi: https://internetofwater.org/valuing-data/what-are-data-information-and-knowledge/#:~:text=Data%20in%20their%20simplest%20form ,Knowledge%20is%20what%20we%20know.

Wiig, K. M. (2000). Knowledge management: An emerging discipline rooted in a long history. C. Despres ve D. Chauvel (Ed.). *Knowledge horizons: The present and the promise of knowledge management* içinde. (ss. 3-26). Boston: Butterworth Heinemann.

Word. (2022). *Merriam-Webster* içinde. Erişim adresi: https://www.merriam-webster.com/dictionary/word

Word. (2022). *Oxford Learner's dictionaries* içinde. Erişim adresi: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/word_1?q=word

Vreeken, A. (2005). *The history of information: Lessons for Information.* Erişim adresi: https://www.academia.edu/2983734/The_history_of_information_Lessons_for_information_management

Yurdadoğ, B. U. (1997). Enformasyon devrimi'nin getirdikleri, götüremedikleri. *Kütüphanecilik Bölümü 25. Yıla Armağan* içinde (ss. 71-85). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü.

BÖLÜM 11

Fondaco dei Turchi ve VENEDİK'TE TÜRK İMAJI

Dr. Öğr. Üyesi Cenk BERKANT[1]

[1] Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, E-mail: cenkberkant@mu.edu.tr .Orcid: https://orcid.org/000-0002-5443-5099

GİRİŞ

Venedik tarih boyunca Doğu ile Batı arasında köprü görevi görmüş bir deniz cumhuriyetidir. Arkeolojik veriler ışığında, ilk yerleşimi MS 4. yüzyılın sonlarına kadar indiği düşünülen Venedik'te Doç (*Doge*) olarak isimlendirilen kentin lideri konumundaki yönetici ilk defa 697'de seçilmiştir. Venedik, Bizans İmparatorluğu ile kurduğu iyi ilişkiler sonucunda deniz ticareti alanında gelişmeye başlamıştır.[2] 1204 yılında Konstantinopolis'i yağmalayan Dördüncü Haçlı Seferi'nin en önemli güçleri arasında yer alan Venedik bu seferin sonunda kentte kurulan Latin İmparatorluğu'nda söz sahibi olmakla birlikte Girit adasını da eline geçirmiştir.[3] 15. ve 16. yüzyıllarda Venedik Cumhuriyeti, Akdeniz'deki ticaret hacmini arttırmış ve İtalya yarımadasında yer alan en önemli kent devletlerinden biri olmuştur. 16. ve 17. yüzyıllarda ise Akdeniz'deki ticari hâkimiyetini Osmanlı İmparatorluğu ile paylaşmak zorunda kalmıştır. 18. yüzyıldan itibaren iktisadi ve ticari gücünü kaybeden Venedik, Napoleon Bonaparte ordularına 1797 yılında teslim olmuş ve aynı yıl Fransa ile Avusturya arasında yapılan *Campo Formio* antlaşmasından sonra Avusturya hâkimiyetine geçmiştir.[4] Venedik'in İtalya Birliği'ne katılması ise 21-22 Ekim 1866'da gerçekleşen halk oylaması sonucuyla olmuştur.[5]

Günümüzde Venedik kenti İtalya'nın kuzeydoğusunda yer alan Veneto Bölgesi'nin başkenti ve Venedik ilinin merkezidir. Venedik'te toplam 118 adet adacık, 354 adet köprü ile birbirine bağlanmıştır ve bunların aralarında 177 adet kanal bulunmaktadır. Bu kanalların en büyüğü Venedik'i yaptığı "S" şeklindeki kıvrımla ikiye bölen Büyük Kanal'dır *(Canale Grande).* Venedik *sestiere* olarak adlandırılan altı mahalleye bölünmüştür. Bunlar San Marco, San Polo, Santa Croce, Dorsoduro, Cannaregio ve Castello'dur (Resim 1). Venedik'i anakaraya bağlayan 4 km uzunluğundaki demiryolu köprüsü 1846'da, hemen yanındaki karayolu köprüsü ise 1933 yılında inşa edilmiştir. Kentin günümüzdeki nüfusu 66 bin civarındadır.[6]

[2] Stivieri 1870, 1-4; Lane 1987, 1-8.
[3] Stivieri 1870, 44-45.
[4] Stivieri 1870, 207-216.
[5] Stivieri 1870, 237-238.
[6] Piludu 2014, 21-22.

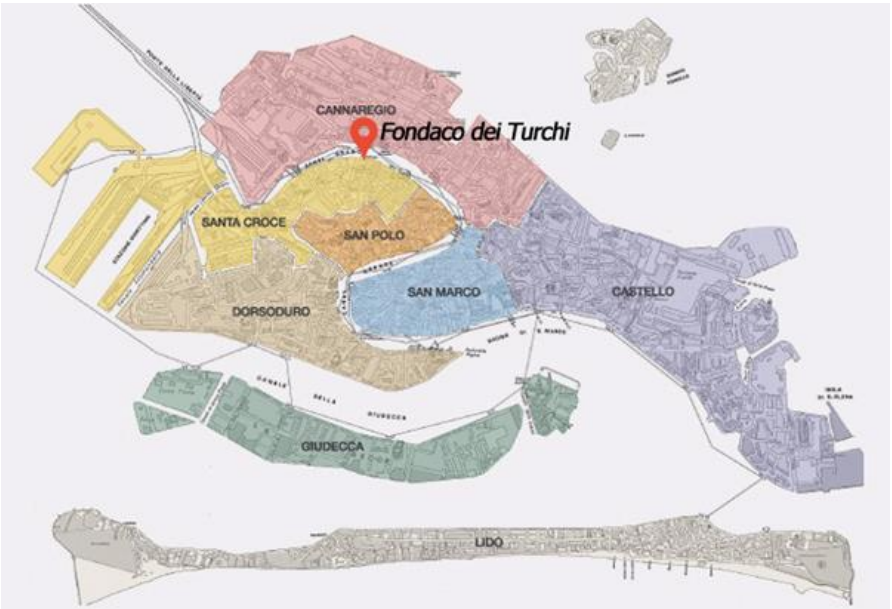

Resim 1. Venedik Haritası

Venedik Cumhuriyeti ve Osmanlı ekonomi, finans, hukuk ve diplomasi alanlarında farklı pratikleri olmasına rağmen birbirlerinin tamamlayıcısı olabilmişlerdir. Fransız tarihçi Fernand Braudel bu iki büyük gücü "birbirlerini tamamlayan düşmanlar" olarak tanımlamıştır.[7] Venedik Cumhuriyeti, Akdeniz'in doğusunda Bizans'tan başlayarak, Selçuklular ve Türk Beylikleri dönemlerinde elde ettikleri idari, ticari ve hukuki ayrıcalıklarını sürdürebilmek için Osmanlı Devleti ile de iyi ilişkiler kurmuşlardır. Osmanlılar, ticari ilişkilerin verimli ve doğru bir şekilde sürdürülebilmesi için bazı devletlere ticari ayrıcalıklar tanımış, bunları da ahitname adı verilen anlaşmalarla garanti altına almışlardır. Ahitnameler padişahların saltanatı süresince geçerliydi. Bu yüzden her padişah değiştiğinde ahitnameler yenilenmek zorundaydı. Venedik Cumhuriyeti ile imzalanan bu anlaşmalar, sadece ticari olarak verilen ayrıcalıkların bulunduğu bir diplomatik belge değil aynı zamanda iki devlet arasında var olan iyi ilişkilerin ve barışın bir göstergesiydi.[8]

[7] Braudel 2004, 75.
[8] Pedani 1996, 31, 35; İnalcık 2010, 266.'dan aktaran Ayyıldız 2012, 11.

Yıldırım Bayezid devrinde (1389-1403), sultan tarafından Venedik Cumhuriyeti'ne gönderilen üç mektup Osmanlılar ile Venedikliler arasındaki ilk ahitname örneği olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte Venediklilere Osmanlı Devleti'ne ait topraklarda ticaret hakkı tanınmıştır.[9] 15. ve 16. yüzyıllarda Venedik Cumhuriyeti ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki yazılı ve sözlü anlaşmalar her şeyin karşılıklı olduğu esasına sahipti ve iki taraf arasındaki ilişkilerin ve alışverişin tümünü hesaba katan bir Rönesans siyaset diyalektiği dâhilinde bir pragmatizme dayanmaktaydı.[10] 1416-1418 Osmanlı-Venedik Savaşı'nın ardından 1419 yılında Çelebi Mehmet ile Venedik Doçu Tommaso Mocenigo arasındaki ahitnameyle karşılıklı olarak Venedikli ve Osmanlı tacirler ticaret serbestîsine kavuşmuştur.[11] Fatih Sultan Mehmet devrine gelindiğinde ise 16 yıllık bir savaş döneminden sonra 1479 yılındaki ahitnameyle Osmanlı ile Venedik arasında uzun sürecek bir barış ortamı doğmuştu.[12]

Venedik belgelerine göre Osmanlı tebaalı tacirler ilk defa 1516'dan itibaren Venedik'te görünmeye başlamıştır. İlk olarak Cannaregio Mahallesi ile Aziz Giovanni ve Paolo Bazilikası çevresindeki han ve evlerde kalmaktaydılar. 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Castello mahallesindeki Santa Maria Formosa kilise bölgesinde (*Parrochhia*) ve Rialto Köprüsü civarında ikamet ettikleri görülmektedir. Santa Maria Formosa kilise bölgesi Venedik'in kalbi yani San Marco Meydanı'na ve kentin rıhtımına çok yakındı. Rialto Bölgesi de Büyük Kanal üzerinde bulunmakla beraber kentteki önemli depoların ve dükkânların bulunduğu bir aksı teşkil etmekteydi.[13] Osmanlı tebaalı Yahudi tacirler kentte Yahudilerin yaşadığı *Ghetto*'da, Osmanlı tebaalı Ermeni tacirler ise kendi soydaşlarının kentte ikamet ettiği San Marco Meydanı yakınlarındaki bölgede konaklıyorlardı.[14] II. Selim devrindeki 1573 ahitnamesinden sonra kentte sayıları artmaya başlayan Osmanlı tebaalı Müslüman tacirleri fark ederek 1575'te bunlar için eşyalarını depolayabilecekleri ve konaklayabilecekleri bir han açmayı planlayan Venedikli Yunan Dimitri Litino'nun oğlu Francesco'ya Venedik Cumhuriyeti

[9] Turan 1990, 211-212.
[10] Costantini 2009, 51-52.
[11] Turan 1968, 249.
[12] Turan 1968, 251.
[13] Turan 1968, 258; Preto 2013, 78.
[14] Pedani 2008, 6; Preto, 2013, 80.

tarafından izin verilmiştir.[15] 1579'da Venedikli Bartolomeo Baldrin'e ait *Osteria dell'Angelo* olarak anılan bina kiralanıp işletmecisi Litino tarafından yeni sakinleri için yapıda birtakım değişiklikler yapılmıştır. Yapının içindeki konaklama için kullanılacak zaten var olan odaların haricinde küçük dükkânlar ve bir hamam oluşturulmuştur. Fakat bu yapı oldukça küçük boyutluydu ve sayıları gün geçtikçe artan Osmanlı tebaalı Müslüman tacirlere ev sahipliği yapacak ölçülerde değildi.[16] Yaklaşık yarım yüzyıl sonra bu tacirler için yeni bir yapı aranması gerekecekti.

16. ve 17. Yüzyıllarda Venedik'te Türk İmajı

Bu noktada Batılıların ve dolayısıyla Venediklilerin Türk imajına geleneksel bakış açılarına değinmek yerinde olacaktır. Alexanderine N. St. Clair'e göre Batılıların gözünde Türk imajı, 1453'te Bizans İmparatorluğu'nu sonlandırmalarından 1699'a yani Osmanlı İmparatorluğu'nun batıda büyük çapta toprak kaybettiği ilk antlaşma olan Karlofça'ya kadar korku veren bir savaşçı kimliğe sahip doğulu komşuları şeklinde olmuştur.[17] 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Akdeniz'in Müslüman güney ve doğu kıyılarının hâkimi olduktan sonra İslam dünyasında bir numaralı güç hâline gelmiştir. Bu nedenle Batılıların gözünde Osmanlı İmparatorluğu'nun uçsuz bucaksız topraklarında yaşayan tüm halklar Türklerle özdeşleştirilmiştir. Bu yüzden Venedik Cumhuriyeti'nde de Türk (*Turco*) sözcüğü İranlılar hariç bütün Müslümanları kapsıyordu.[18] Bununla beraber 1490-1520 arasında Venedik'teki dinî kardeşlik cemiyetlerinin duvarlarını Müslüman halkların ve yaşadıkları yerlerin resmedildiği tablolar süslüyorlardı. Bu durum Venediklilerin "öteki"ye duydukları korkuyla karışık merakını yansıtıyordu. Bu dönemde özellikle İstanbul'dan dönen Gentile Bellini'nin öğrencileri Carpaccio ve Mansueti başta olmak üzere Andrea Mantegna ve Pinturicchio gibi sanatçıların resimlerinde Müslüman-Türk imajı sarıklı, bıyıklı, kaftan giymiş, iri yarı, güçlü ve korkutucudur. Bu tablolarda İslami öğeler, doğulu kostümler, egzotik hayvanlar ve lüks objeler dikkati çekmektedir.[19]

[15] Turan 1968, 259; Cardini 2015, 282.
[16] Concina 1997, 223; Pedani 2008, 5.
[17] St. Claire 1973, 7.
[18] Pedani 2010, 257-258, 266.
[19] Soykut 2001, 11; Schmitd Arcangeli 2007, 121-129; Soykut 2011, 17-19.

Resim 2. Matteo Pagan, Venedik Docu'nun San Marco Meydanı'nda Resmi Geçidi, Gravür, 1556-1559.

Uzun yıllar Venedik'te yaşayan yazar ve gravür ustası Enea Vico'nun (1523-1567) öncülük ettiği ve dönemin ülke insanlarının kıyafetlerinin tasvir edildiği kitaplar 16. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da moda hâline gelmişti.[20] 1538'den 1565'e kadar Venedik'te aktif olarak çalışan Gravürcü, haritacı ve yayıncı Matteo Pagan 1556-1559 tarihli "*Processione del Doge in Pizza San Marco*" (Venedik Doçu'nun San Marco Meydanı'nda Resmi Geçidi) adlı çok parçalı gravürünün bir bölümünde artık kentte varlıkları belirgin olan Türkleri Doç'un geçişini *Procuratie* binasından izlerken resmetmiştir (Resim 2). Burada Türkler, yukarıda belirttiğimiz Türk imajına uygun olarak sarıklı, kaftanlı ve bıyıklı olarak tasvir edilmişlerdir. Venedik Doçu'nun San Marco Meydanı'ndaki Resmi Geçidi sahnesinde "*Domenica delle Palme*" olarak adlandırılan, Türkçede "Zeytin Dalları Pazarı" olarak bilinen ve Paskalya bayramından önceki Pazar günü gerçekleştirilen Katolik

[20] Lucchi 2009, 121.

ritüeli tasvir edilmiştir.[21] Venedik'te bu ritüel Doç'un başını çektiği ve belirli bir hiyerarşik protokole bağlı ikişerli sıra hâlinde ilerleyen grubun San Marco Meydanı'nda bulunan *Procuratie* binasının önünden halkı selamlayarak geçip San Marco Bazilikası'na girmesinin ardından dinî bir ayinle son bulurdu. Bu Katolik ritüeline kadınlar sadece izleyici olarak katılabiliyordu.[22]

Resim 3. Giacomo Franco, Sultan III. Mehmet, Şah, Türklerin İmparatoru, Yıl 1595, Gravür, 1595-1596.

16. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da başlayan bir başka moda ise dönemin İslam dünyasındaki önemli hükümdarlarının, devlet adamlarının ve askerî kişiliklerin portrelerinin yapılmasıydı. Bu konuda Venedikli sanatçılar ön planda yer almaktaydı.[23] Venedikli gravürcü ve yayıncı Giacomo Franco'nun (1550-1620) Venedik'te 1595'de resimleyip, 1596'da yayımladığı "*Effiggie Naturali dei Maggior Prencipi et piu Valorosi Capitani di Questa*

[21] Pedani, 2008, 20.
[22] Viallon 2008, 49.
[23] Schmitd Arcangeli 2007, 121.

Eta con l'Arme Loro" albümü[24] (Çağın En Büyük, En Güçlü Hükümdarlarının ve Kumandanlarının Silahları ile Birlikte Tasvirleri) bu konudaki en önemli örneklerden biridir. Bu albümde dönemin Osmanlı Sultanı III. Mehmet (1595-1603), Koca Sinan Paşa, Cigalazade Sinan Paşa ve temsilî bir Yeniçeri Ağası tasvir edilmişlerdir. Bu eserin Venedik'teki kopyalarından biri Correr Müzesi Kütüphanesi Resim ve Baskı Laboratuvarı'nda diğeri de Marciana Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[25] Albümde Sultan III. Mehmet elinde gücü simgeleyen bir asa ile verilmiştir. Tasvirinin altında Latince "*Sultan Maumet III. schiac, imperator de Turchi, anno 1595*" (Sultan III. Mehmet, Şah, Türklerin İmparatoru, Yıl 1595) yazmaktadır (Resim 3).

Resim 4. Giacomo Franco, Koca Sinan Paşa, Türklerin İmparatoru Mehmet'in Ordusunun Kumandanı, Gravür, 1595-1596.

[24] Franco 1596.
[25] *Gabinetto Stampe e Disegni del Museo Correr, Vol. St. E 82*; *Biblioteca nazionale Marciana - Venezia - IT-VE0049; Segnatura: Misc.B.2928*

Albümde Sultan III. Mehmet'in sadrazamı Koca Sinan Paşa da kendine yer bulmuştur. Arnavut kökenli devşirme Sinan Paşa dört ayrı padişah devrinde toplamda beş defa sadrazamlık yapmıştır. Çağının en kudretli devlet adamlarından biri olarak tanınmaktadır.[26] Tasvirinin altında Latince "*Sinan Bassa, cap. generale del'essercito di Maumet impe. de Turchi*" (Sinan Paşa, Türklerin İmparatoru Mehmet'in ordusunun kumandanı) yazmaktadır (Resim 4).

Albümde yer alan son Osmanlı devlet adamı yine bir devşirme olan Cigalazade Sinan Paşa'dır (1545-1605). 1545 yılında Sicilya'nın Messina kentinde yaşayan aslen Cenevizli olan zengin Cicala ailesinin çocuğu olarak Messina'da dünyaya gelmiştir. Doğduğundaki ismi Scipione Cicala idi. Cigalazade lakabı devşirilmeden önceki soyadından kaynaklanmaktadır. İstanbul'un Cağaloğlu semtine ismini veren kişidir. 1560 yılında Tunus açıklarında Osmanlılarla Haçlı donanması arasında yapılan Cerbe Deniz Savaşı sırasında babasıyla birlikte Osmanlılara esir düşmüş ve İstanbul'a getirilmiştir. Babası serbest kalıp Messina'ya geri dönmüşse de kendisi İstanbul'da kalarak devşirme okulunda yetiştirilmiştir ve burada Yusuf Sinan ismini almıştır. III. Mehmed'in saltanatı döneminde 1591-1595 ve 1599-1604 yılları arasında toplam 10 yıl kaptan-ı deryalık, 27 Ekim 1596 - 5 Aralık 1596 tarihleri arasında da bir ay dokuz gün sadrazamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır.[27] Tasvirin altında, gerçekleştirildiği tarihte Kaptan-ı Deryalık yaptığı için "*general di mare*", Osmanlı sultanına bağlı olduğu için *del Gran Turco* yazılmıştır(Resim 5).

[26] Koca Sinan Paşa hakkındaki detaylı bilgi için bkz. İpşirli 2002, 137-139.
[27] Cigalazade Sinan Paşa hakkındaki detaylı bilgi için bkz. Şakiroğlu 1993, 525-526.

Resim 5. Giacomo Franco, Cigalazade Sinan Paşa, Büyük Türk'ün Kaptan-ı Deryası, Gravür, 1595-1596.

Fondaco dei Turchi (Türk Hanı)

Venedik'te 1621 yılına gelindiğinde daha sonra *Fondaco dei Turchi* adını alacak heybetli bir Ortaçağ sarayı olan Palmieri Sarayı (*Palazzo Palmieri da Pesaro*) ya da o zamanki adıyla Ferrara Dükleri Sarayı (*Palazzo dei Duchi di Ferrara*) Venedik'te ticareti denetleyen ve beş kişiden oluşan kurul (*Cinque Savi alla Mercanzia*) tarafından alınan karara göre kentte sayıları önemli bir miktara ulaşan Osmanlı tebaalı Müslüman tacirlere kiralanmıştır. Bu, çok yerinde bir karardı. Yapı, Büyük Kanal üzerinde olması sebebiyle mal nakliyatına çok uygun konumdaydı. Ayrıca, büyük bina yaklaşık 300 kişiyi misafir edebilecek kapasiteye sahipti. Bununla birlikte Venedik Cumhuriyeti'nin iktisadi ve ticari gücünün merkezleri San Marco ve Rialto'dan uzakta bulunmaktaydı. Doğulular kente yalnızca ticari amaçla

kabul edildiğinden, onlara karşı her zaman ihtiyatlı davranılırdı. Yapı yeni sakinlerinin kullanımına uygun olarak bir dizi değişim geçirmişti.[28]

Fondaco dei Turchi Venedik'te Türk imajının en önemli sembollerinden biridir. Bu yapı Venedik'teki "öteki"nin yani Türklerin yaklaşık 220 yıl boyunca yaşayacağı ve serbestçe ticaret yapabileceği bir alandı.[29] İtalyancadaki *Fondaco* (Venedik lehçesinde *Fontego*) sözcüğü Türkçede han anlamına gelmektedir ve Farsça *bunduk, punduk,* ve Arapça *fünduk* sözcüklerinden türemiştir.[30] İtalya yarımadasında *Fondaco*'lar Cenova, Napoli ve Venedik gibi deniz ticaretinin gelişmiş olduğu liman kentlerinde yaygın olarak bulunuyorlardı.[31]

Resim 6. *Fondaco dei Turhi* (Türk Hanı), Venedik.

Veneto-Romanesk-Bizanten stilindeki bu bina Venedik'in Santa Croce mahallesinin San Giacomo dell'Orio kilise bölgesinde, Büyük Kanal üzerinde yer almaktadır (Bkz. Resim 1). Dikdörtgen planlı yapı merkezinde bir kuyu bulunan bir orta avluya sahiptir. Büyük Kanal boyunca uzanan ve Venedik Ortaçağ saraylarının genel cephe düzenini yansıtan yapı simetrik bir cephe düzenine sahiptir. Günümüzde yapının Büyük Kanal'a bakan ana cephesi üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar geniş ve iki katlı bir görünüm arz

[28] Selvatico 1847, 76; Concina 1997, 231-232.
[29] Soykut 2001, 12.
[30] Gilbar 2005, 194.
[31] Piludu 2014, 17.

eden bir orta bölüm ve bunun her iki yanında köşe kuleleri ile vurgulanmış ve üç katlı olan iki yan bölümdür. Büyük Kanal'a bitişik zemin kat cephesinde mal indirme ve yükleme işlemlerine uygun olacak şekilde on adet yuvarlak kemer genişliğinde bir giriş revakı bulunmaktadır (Resim 6). Orijinalinde "*Piano nobile*" yani soylu kat olarak adlandırılan ve yapının sahiplerinin yaşam alanlarının bulunduğu üst kat ise alt kattaki revakla aynı ölçülerde ama daha küçük boyutlu on sekiz adet kemer genişliğinde ve geleneksel Venedik Ortaçağ saraylarında görülebilecek bir locaya sahiptir.[32] Bu sarayın kısa bir tarihçesine bakacak olursak, yapının Pesaro'dan Venedik'e kaçmak zorunda kalan Palmieri ailesi tarafından 1230'dan sonra inşa ettirildiği düşünülmektedir.[33] 1381'e kadar Palmieri'lerin elinde olan yapı bu tarihte Venedik Cumhuriyeti tarafından satın alınıp Ferrara Markisi'ne hediye edilmiştir. Ferrara Markisi'nin mirasçıları tarafından 1602'de, daha sonradan Venedik Doçu seçilecek, Antonio Priuli'ye (1618-1623) satılan yapı yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi 1621'de Osmanlı tebaalı Müslüman tacirlere kiralanmıştır.[34] 1648'de yapı evlilik yoluyla ilk sahipleri olan ailenin eline geçmişse de Türkler kiracı olarak kalmaya devam etmişlerdir.[35] 1622 yılında Venedik Cumhuriyeti Senatosu'nda alınan bir karara göre Osmanlı tebaasından gayrimüslim tacirlerin de *Fondaco dei Turchi*'yi kullanmaları yönünde bir karar alınmış olmasına rağmen uygulamaya geçirilememiştir. Bunlar *Fondaco*'da konaklamıyor ama emtialarını burada depoluyorlardı. Ayrıca, İran tebaasından tacirlere de bu yapıyı kullanmaları söylenmiş fakat Osmanlı ve İran arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden bu gerçekleşmemiştir.[36] Bu yüzden yapı burada kalan son Türk'ün 1838 yılında ayrılmasına kadar Türkler[37] için bir han olma karakterini muhafaza etmiştir.

*Fondaco dei Turchi'*de yaşayacak ve ticari aktivitelerini sürdürecek tacirlerin uyması gereken kurallar ve yapının bundan sonraki işlevine uygun olarak yapıda gerçekleştirilecek değişiklikler Venedik Cumhuriyeti tarafından 33 madde hâlinde belirlenmiştir. Bunlardan bazıları şunlardı: Büyük Kanal

[32] Piludu 2014, 14.
[33] Sagredo-Berchet 1860, 3-5.
[34] Tucci 1985, 52.
[35] Turan 1968, 273.
[36] Turan 1968, 270.
[37] Buradan itibaren Osmanlı tebaalı Müslüman tacirler yerine Venedik Arşiv Belgeleri'nde yazdığı gibi Türkleri kullanacağız.

tarafındaki on kemerli giriş revakının duvarla kapatılması, sadece yük indirip bindirebilmek için birkaç açıklık bırakılması, yapıya giriş çıkışları denetlemek için kapıya bekçiler yerleştirilmesi, yan girişlerin kapatılması, içeri kadınlar ve toy çocuklar ile silah alınmaması, pencerelerde demir parmaklıklar bulunması gerekiyordu. Böylece bina Büyük Kanal'dan ayrılıyor ve gelip geçenin iç mekânı görmesi engelleniyordu. Ayrıca, Türklerin şehri gözetlemesinin ve kentte tehlikeli durumlar yaratmasını önlemek için ilk yapıdan gelen köşe kulelerinin yıktırılmasına karar verilmiştir.[38] Yapıda Türklerin kullanımına uygun olarak yapılan değişikliklerden sonra zemin katta 24 adet depo ve dükkân bulunmaktaydı. Avludan tahta bir merdivenle çıkılan üst katlarda ise her birinde 2 ya da 3 kişinin konaklayabileceği toplam 52 adet oda bulunmaktaydı. Her odaya birer ocak ile birer yatak yerleştirilmişti. Doğu cephesinde avluya bakan büyük bir oda ise mescit hâline getirilmişti.[39] Yapı bu hâliyle *Fondaco dei Turchi* olarak Venedikli ressamların eserlerine konu olmuştur.

18. ve 19. Yüzyıllarda Venedik'te Türk İmajı

17. yüzyıl sonlarında İtalya'da doğan *Vedutismo* akımı *camera obscura* tekniğiyle elde edilen, büyük ölçekli, gündelik kent peyzajlarını detaylı olarak yansıtan resim ve gravürlerden oluşmaktadır. Gaspare Vanvitelli (Gaspar van Wittel, 1653-1736) tarafından temelleri oluşturulan, Canaletto (Giovanni Antonio Canal, 1697-1768) tarafından Venedik'te bir ekol hâline getirilen bu akım sayesinde fotoğraf gerçekliğinde resimler elde edilebiliyordu.[40] 18. yüzyılda ressamlar ve gravürcüler Venedik kent görünümlerini sık sık eserlerine yansıtmışlardır. Venedikli yayıncı ve baskı ustası Domenico Lovisa'nın (1690-1750) "*Veduta del Fondaco de Turchi*" (Fondaco dei Turchi'nin Görünümü) adlı 1717 tarihli gravürü yapının 18. yüzyıl başlarındaki hâlini göstermesi bakımından büyük öneme sahiptir. 18. yüzyıldan itibaren Venedik Cumhuriyeti'nin ticari ve iktisadi gücünü kaybetmesi sonucu yapıda kalan Türklerin sayısı da azalmıştı. Bu yüzden yapının kira geliri düşmüş, yapı için gerekli onarımlar yapılamamış ve yapı

[38] Turan 1968, 266; Schulz, 2004, 140-144.
[39] Concina 1997, 234-239; Bouvarel 2015, 90.
[40] Vedutismo akımı bu akımın Venedik'i konu edinen ressamları için bkz. Pedrocco 2001.

yavaş yavaş çürümeye başlamıştı.[41] Yılların yıprattığı ve artık onarımdan geçirilemeyen yapının cephesinin üst kısmında yarıklar ve bozulmalar bu gravürde göze çarpmaktadır. Ayrıca, Türklere ait bir yapı olduğu vurgusunu arttırmak için Batılıların gözündeki Türk algısına uygun olarak sarıklı, kaftanlı ve bıyıklı figürler yapının pencerelerinde ve *Fondaco*'nun karşısında yani Büyük Kanal'ın diğer yakasında yer alan *Campo San Marcuola*'da, buradaki gondol iskelesine yakın olarak tasvir edilmişlerdir. *Fondaco*'nun tam önünde ise yük indirip bindiren figürlerle birlikte yoğun Büyük Kanal trafiği de resmedilmiştir. Yapının solunda Venedik kentinin tahıl ambarı olarak kullanılan *Granio Pubblico* binası, üst kısmında Venedik Cumhuriyeti'nin sembolü kanatlı San Marco aslanıyla birlikte verilmiştir. Bu yapının solunda ise Battaglia Sarayı bulunmaktadır (Resim 7).

Resim 7. Domenico Lovisa, *Fondaco dei Turchi*'nin Görünümü, Gravür, 1717.

[41] Latini 2009, 249.

Bu gravür Lovisa tarafından hazırlanan "*Il gran teatro di Venezia ovvero descrizzione esatta di cento delle più insigni prospettive, e di altretante celebri pitture della medesima città*" (Büyük bir tiyatro sahnesi (gibi) Venedik ya da adı geçen kentin meşhur resimleri) başlıklı, 360 x 478 mm ölçülerinde, iki ciltten ve toplam 123 adet gravürden oluşan albümün ikinci cildinde yer almaktadır.[42] Bu albümün birinci cildinde Venedik kentindeki kilise ve dinî kardeşlik cemiyetleriyle Doçlar Sarayı tasvirleri bulunur. İkinci ciltte ise aralarında *Fondaco dei Turchi*'nin de bulunduğu Venedik'ten çeşitli kent görünümleri yer almaktadır. Bu albümün Venedik'te bulunan bir kopyası Marciana Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[43]

Domenico Lovisa'nın ardından 18. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde toplam on üç defa bu yapı resmedilmiştir. Bu on üç eser yapının 1751 ile 1768 yılları arasında geçirdiği restorasyondan önceki ve restorasyon sırasındaki görünümünü içerdiğinden birer belge niteliğindedirler. Bu eserlerin büyük bir kısmı Venedik'li ressamlar Francesco Guardi (1712–1793), Michele Marieschi (1710 - I743), Bernardo Bellotto (1720-1780, 1747'ye kadar Venedik'te aktif) ve Francesco Albotto'ya (1721-1757) atfedilmektedir. Kalanlar ise anonimdir. Bunların tamamı Lovisa'dan etkilenerek aynı açıdan (*Campo San Marcuola*'dan) *Fondaco dei Turchi* ve çevresini resmetmişlerdir. *Vedutismo* akımının en önemli sanatçılarından biri olan Francesco Guardi tarafından 1735 ile 1760 yılları arasında gerçekleştirildiği düşünülen 54x71 cm boyutlarındaki tuval üzerine yağlıboya tekniğindeki tablonun sözünü ettiğimiz bu on üç eserin öncüsü olduğu kabul edilir.[44] Guardi bu eserinde aynı Lovisa'nın resmettiği gibi ön planda *Campo San Marcuola* ve önündeki gondol iskelesini vermiş fakat Lovisa'dan farklı olarak buraya 18. yüzyıl kıyafetleri içerisinde Venedik soylularını yerleştirmiştir. Bunun hemen ardından yoğun Büyük Kanal trafiğine yer vermiş olan sanatçı, arka planda ise Lovisa'da olduğu gibi soldan sağa Battaglia Sarayı, *Granio Pubblico* binası ve *Fondaco dei Turchi* ve bunun önünde yükleme boşaltma işlemleri yapılırken resmetmiştir. Francesco Guardi, Lovisa'dan farklı olarak hiçbir Türk figürüne yer vermemiştir (Resim 8).

[42] Lovisa 1717.
[43] *Biblioteca nazionale Marciana - Venezia - IT-VE0049. Segnatura: 166.d.21*
[44] Schulz 2004, 145.

Resim 8. Francesco Guardi, *Fondaco dei Turchi*'nin Görünümü, Yağlı boya, 1735-1760.

Fondaco dei Turchi'nin 1751 ile 1768 yılları arasında geçirdiği restorasyonu yansıtan tablolardan bir tanesi yukarıda saydığımız on üç eserden biridir ve sanatçısı bilinmemektedir. Tuval üzerine yağlı boya tekniğinde gerçekleştirilen bu eserde de Lovisa'nın genel şemasının biraz dışına çıkılmıştır. Bu eserde *Campo San Marcuola*'dan *Fondaco dei Turchi'y*e bakış açısı geniş tutulmuş. Lovisa'nın arka planda resmettiği binaların haricindeki binalara da yer verilmiştir. Resmin ön planında verilen *Campo San Marcuola*'da *Fondaco dei Turchi*'nin restorasyonu için getirilen kesilmiş mermer parçaları ve sütun başlıkları bulunmaktadır. *Campo*'nun hemen önünde yer alan gondol iskelesinde restorasyon için getirilen malzemelerin karşı kıyıdaki *Fondaco dei Turchi*'ye taşınması telaşı gözlenir.[45] Bu eserde Büyük Kanal trafiği sakindir ve *Fondaco dei Turchi'*ye yükleme boşaltma işlemleri yapılmamaktadır. Yapının sağ tarafında restorasyon yapıldığına işaret eden ahşap bir iskele göze çarpmaktadır (Resim 9).

[45] Schulz 2004, 146.

Resim 9. Anonim, *Fondaco dei Turchi*'nin Görünümü, Yağlı boya, 18. yüzyılın 2. veya 3. çeyreği.

1838 yılına gelindiğinde yapıyı satın alan Antonio Busetto Petich yapıda kalan son Türk'ü tahliye ettirip yapıyı tütün deposu olarak kullanmak istemekteydi. İtalyan kaynaklarında ismi *Saddo Drisdi*[46] olarak geçen bu kişinin gerçek isminin Sadullah[47] ya da Sadrettin[48] İdrisi olduğu düşünülmektedir. *Fondaco*'yu terk etmemek için direnen bu kişi Venedik Belediyesi ve o dönemde Venedik'in Avusturya işgali altında bulunması sebebiyle Viyana'daki Osmanlı Elçiliği nezdinde girişimlerde bulunmuş fakat hedefine ulaşamamıştı. O tarihte yaklaşık 50 yaşında olan bu şahıs uzun zamandır kentte yaşıyordu, başındaki beyaz sarığı ve kırmızı kaftanıyla dikkati çekiyordu. II. Mahmud'un yeniliklerini benimsemediği için fes takmıyordu. Onu tanıyanların ifadesine göre mükemmel bir şekilde Venedik lehçesini konuşabiliyordu.[49] *Fondaco dei Turchi*'de yaşayan bu son Türk'ün Venedikli ressam Eugenio Bosa'nın (1807-1875) Venedik'te oynanan bir şans oyununu konu ettiği, 1840 tarihli "*Il terno mancato*" (Kaybeden Numara) isimli yağlı boya çalışmasında ön planda resmedilmiş yukarıda belirttiğimiz

[46] Sagredo-Berchet 1860, 29.
[47] Pedani 2010, 222.
[48] Turan 1968, 273.
[49] Sagredo-Berchet 1860, 30-31; Turan 1968, 273.

gibi beyaz sarıklı, kaftanlı ve bıyıklı kişi olduğu düşünülmektedir[50] (Resim 10).

Burada 1830'lu yıllarda Venedik'te yaşanmaya başlanan ekonomik kriz ve bu krizin sonucu olarak Venedik'te yaşayanların şans oyunlarına aşırı ilgi göstermesi yansıtılmaktadır. Eugenio Bosa'nın yukarıda sözünü ettiğimiz tablodan başka aynı temayı içeren "Kazanan Numara" ve "San Marco Meydanı'nda Loto Çekilişini İzleyenler" gibi tabloları da bulunmaktadır. Eugenio Bosa, heykeltıraş Antonio Bosa'nın oğludur. İlk eğitimini babasının atölyesinde aldıktan sonra Venedik Güzel Sanatlar Akademisi'nde heykel eğitimi almıştır. 1830'lu yıllardan sonra resme yönelmiştir. Resimlerine konu olarak geleneksel Venedik yaşantısını seçen sanatçı Venedik'e gelen yabancılardan da kostümlü Venedik resimleri siparişleri almaktaydı.[51]

Resim 10. Eugenio Bosa, Kaybeden Numara, Yağlı boya, 1840.

[50] Pedani 2010, 160-161. Resim 14.
[51] Eugenio Bosa hakkındaki detaylı bilgi için bkz. Ruzza 2002.

Luigi Queréna'nın 1860 tarihli 51 x 65 cm ölçülerindeki tuval üzerine yağlı boya tekniğindeki tablosu son Türk'ün de ayrılmasından sonra ve yapının geçireceği radikal değişimden hemen önceki fizikî hâlini göstermesi bakımından önemlidir. Bu eserde *Fondaco* oldukça harap hâlde verilmiştir. Sıvaları dökülmüş, tuğla cephe örgüsü arasından bakımsızlıktan dolayı çalı çırpı türemiş, yapının çatısı çökmüş ve yapı Türklere kiralandığında Büyük Kanal cephesine örülen duvar tamamen yok olmuştur. Yapıda 1860 tarihinde herhangi bir Türkün yaşamamasına rağmen, yapının taşıdığı sembolik anlam nedeniyle sanki bir *Fondaco* olarak işlevini sürdürüyormuş gibi önüne yanaşmış iki direkli bir yük teknesiyle yükleme boşaltma işlemleri yapılıyormuş gibi resmedilmiştir. Yine yapının ismine gönderme yapılarak Türk algısını güçlendirmek için hem yük teknesi üzerinde hem de yapının önünde II. Mahmud'un getirdiği kıyafet yeniliklerinin etkisiyle fesli Türkler resmedilmiştir. Yapı sadece Venedik için değil tüm Avrupa için bir ilgi odağıydı. Bu yüzden sanatçı Türk figürleri arasında yapıyı hayranlıkla izleyen bir Avrupalıyı da resmetmiştir. Sanatçı imzasını ve tarihi resmin ön düzlemine Fondaco'nun önündeki taş bloklar üzerine atmıştır (Resim 11). Luigi Queréna (1820–1887) ilk eğitimini *vedutismo* akımı kapsamında Venedik görünümleri içeren eserleri bulunan babası Lattanzio Queréna'nın (1768-1853) atölyesinde aldıktan sonra Venedik Güzel Sanatlar Akademisi'ne kaydolmuştur. Luigi Queréna da *vedutismo* geleneği sürdürerek çok talep gören Venedik kent görünümleri ve kentte gelişen tarihî olayları konu alan resimler yapmıştır.[52]

[52] Luigi Queréna hakkındaki detaylı bilgi için bkz. Pavanello 2002, 606.

Resim 11. Luigi Queréna, *Fondaco dei Turchi*, Yağlı boya, 1860.

Sembolizm akımı kapsamında *Fondaco* ve onun Türk sakinlerinin tamamen fantastik bakış açısıyla resmedildiği, 1909 tarihli, tuval üzerine yağlı boya tekniğinde bir tablo ilk defa 1911 Venedik Bienali'nde sergilenmiştir.[53] Bu eser Mario de Maria'ya (1852-1924) aittir (Resim 12). Sanatçı bu eserini yaratırken yapının eski tablo ve fotoğraflarını incelemiş ve kendi oryantalist fantazyasına göre büyük ölçekli (120 x 185 cm) bu eseri yaratmıştır. Şalvar, kaftan ve sarık gibi sembolik kıyafetlerle verilmiş figürlerle birlikte, bir deve ve biri çıplak biri giyinik olmak üzere iki kadın figürü, bir adet zenci ve ellerinde sazlarıyla birlikte dervişlere tabloda yer verilmiştir. *Fondaco*'nun üst katında verilen uçuşan renkli tüller neredeyse sanatçının bütün eserlerinde yer almakta ve sembolik anlamlar içermektedir. Sanatçı bir sülaleden gelen Mario de Maria, Bologna Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim eğitimi almıştır. Ömrü depresyon ve buhranlarla geçen sanatçı 1892'de Venedik'e yerleşmiştir. Burada bir atölye açan Mario de Maria, hayatının bu döneminde Venedik peyzajlarına ağırlık vermiştir.

[53] Zucconi 2014, 106.

Gizemli konulara ilgi duyan Venedik'in unutulmuş köşelerini fantastik bakış açısıyla yansıtan sanatçı, bu tarz eserlerini 1894'ten itibaren "Marius Pictor" adıyla imzalamıştır. Charles Baudelaire ve Edgar Allan Poe ve Gabriele D'Annunzio'dan etkilenen Mario de Maria, İtalyan sembolist resminin en önemli sanatçıları arasında yer almaktadır.[54]

Resim 12. Mario de Maria, *Fondaco dei Turchi*, Yağlı boya, 1909.

SONUÇ

Son Türk'ün de *Fondaco dei Turchi*'yi terk etmesinden sonra yapı bir süre tütün deposu olarak kullanılmış, ardından 1843 yılında Venedik Belediyesi tarafından satın alınmıştır. Mimarlık tarihçisi ve restorasyon teorisyeni Pietro Estense Selvatico bu yapının Venedik'te o zamana kadar ulaşabilen tek Bizanten-Romanesk yapı olduğunu ve bunun korunması gerektiğini ifade etmiştir.[55] 1859 yılında Kont Agostino Sagredo ve mühendis Federico Berchet "*Il Fondaco dei Turchi in Venezia. Studi storici ed artistici*" (Venedik'te Türk Hanı. Sanatsal ve Tarihi Araştırmalar)[56] adlı iki bölümden oluşan çalışmalarını tamamlamış ve yapının restorasyonuna 1862 yılında

[54] Mario de Maria hakkındaki detaylı bilgi için bkz. Di Raddo 2013.
[55] Selvatico 1847, 75.
[56] Sagredo-Berchet 1860,

mühendis Federico Berchet tarafından başlanmıştır.[57] 1862'den 1880'e kadar süren bu çalışmalar son otuz yıldır yapılan bilimsel yayınlarca artık bir restorasyon değil yeniden inşa olarak değerlendirilmektedir.[58] 1898-1922 yılları arasında Venedik'in ünlü Correr Müzesi'ni misafir eden yapı, 1924 yılından itibaren Doğa Tarihi Müzesi (*Museo di Storia Naturale di Venezia*) olarak hizmete vermektedir.[59] Ayrıca, burada yaşanmış bir tarihe saygı duyarcasına yapının kuzey cephesinin üzerinde yapıyı Venedik lehçesindeki özgün ismiyle *Fontego dei Turchi* olarak tanımlayan bir tabela bulunmaktadır (Resim 13).

Venedik'te Türk imajını kentteki Türk varlığının sembolü olan *Fondaco dei Turchi*'den yola çıkarak seçtiğimiz örneklerle kronolojik olarak ele aldığımız bu çalışmamız sonucunda kentte ötekileştirilmiş ama aynı zamanda varlıklarına da alışılmış Türklerin Venedik'in yüzyıllar boyunca renklerinden biri olduğunu anlaşılmaktadır. *Fondaco dei Turchi* günümüzde bir Türk Hanı olarak hizmet vermese de hala eski ismiyle anılıp kentin geçmişindeki ötekilerden birinin izlerini günümüze taşımaktadır.

Resim 13. Venedik Türk Hanı'nı tanımlayan Venedik lehçesindeki tabela

[57] Yapının tarihçesi ve 19. yüzyılda geçirdiği değişimler için bkz. Zucconi 2014, 99-107.
[58] Piludu 2014, 9-10.
[59] Pedani 2008, 31.

KAYNAKÇA

Ayyıldız, B., (2012). *Osmanlı-Venedik Ticari ve Diplomatik İlişkileri (1453-1571)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Braudel, F., (2004). *Maddi Uygarlık, Dünyanın zamanı*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara.

Bouvarel, M., (2015). *Cohabitation Entre Peuples Ennemis 1571-1621: Venise, les Vénitiens et les "Turcs" musulmans*, Université de Bourgogne, Bourgogne,

Cardini, F., (2015). *Europa e Islam: Storia di un malinteso*, Editori Laterza, Bari,.

Concina, E. (1997). *Fondaci. Architettura, arte e mercatura tra Levante, Venezia e Alemagna*, Marsilio Editori, Venezia.

Costantini, V., (2009). "Bizimkiler onlarda, onlarınki bizlerde olduğunda", *Venezia e Istanbul in epoca ottomana/Osmanlı Döneminde Venedik ve İstanbul*, , Haz. G. Bellingerı, N. Ölçer, G. Romanellı, Mondadori Electa, Milano.

Di Raddo, E., (2013). *Mario de Maria. Pictor di storie misteriose nella pittura simbolista europea*, Franco Angeli, Milano.

Franco, G., (1596). *Effiggie naturali dei maggiori prencipi et piu' valorosi capitani di questa era con l'arme loro*, Apud Iacobum Francum, Venezia..

Gilbar, G. G., (2005). "Muslim tujjār of the Middle East and Their Commercial Networks in the Long Nineteenth Century", *Studia Islamica*, S. 100/101, 183-202.

İpşirli, M., (2002). "Koca Sinan Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 137-139.

Lane, F C., (1987). *Venice, A Maritime Republic*, Johns Hopkins University Press, Baltimore - Londra, 1987.

Latını, M.; (2009), "Venedik'teki Türk Evi. Fondaco dei Turchi", *Venezia e Istanbul in epoca ottomana/Osmanlı Döneminde Venedik ve İstanbul,* Haz. G. Bellingerı, N. Ölçer, G. Romanellı, Mondadori Electa, Milano.

Levi, C. A., (1900). *Le Collezioni Veneziane d'Arte e d'Antichità dal Secolo XIV ai Nostri Giorni*, Ferdinando Ongania Editore, Venezia.

Lovisa, D., (1717). *Il gran teatro di Venezia ovvero descrizzione esatta di cento delle più insigni prospettive, e di altretante celebri pitture della medesima città*, c. 2, Venezia.

Lucchi, P., (2009). "Venedik yayıncılığında Türk imgesi ve tarihi", *Venezia e Istanbul in epoca ottomana/Osmanlı Döneminde Venedik ve İstanbul*, , Haz. G. Bellingerı, N. Ölçer, G. Romanellı, Mondadori Electa, Milano.

Pavanello, *La Pittura in Italia, l'Ottocento*, Mondadori Electa, Milano, 2002.

Pedani M. P., (2008). "Ottoman Merchants in Venice", *Merchants in the Ottoman Empire*, Haz. Suraiya Faroqhi ve Gilles Veinstein, Collection Turcica Vol. XV, Paris-Louvain-Dudley.

Pedani M. P., (2010). *Venezia Porta d'Oriente*, Il Mulino, Bologna.

Pedrocco, F., (2001). *Il Settecento a Venezia. I vedutisti*, Rizzoli, Milano.

Piludu, M. N., (2014). *Fondaco dei Turchi, Comparazione fra i restari effettuati dall'Arch. federico Berchet e dal Prof. Arch. Eugenio Vassallo*, (Università degli Studi di Cagliari, Facoltàdi Ingegneria e Architettura Yayınlanmamış Master Tezi), Cagliari.

Preto, P., (2013). *Venezia e i Turchi*, Viella, Roma.

Ruzza, G., (2002). *Eugenio Bosa (1807-1875): il primo pittore di genere dell'Ottocento veneziano*, Venezia

Sagredo, A. - Berchet, F., (1860). *Il Fondaco Dei Turchi in Venezia: Studi Storici Ed Artistici*, Stabilimento di Giuseppe Civelli, Milano.

Schmitd Arcangeli, C., (2007). "Orientalist Painting in Venice, 15th to 17th Centuries", *Venice and the Islamic World, 828-1797*, Haz. Stefano Carboni, Yale University Press, Milano.

Schulz, J., (2004). *The New Palaces of Medieval Venice*, The Pennslyvania State University Press, Pennslyvania.

Selvatico, P. E., (1847). *Sulla architettura e sulla scultura in Venezia dal medio evo sino al nostri Giorni*, Paolo Ripamonti Carpano Editore, Venezia.

Soykut, M., (2001). *Image of the "Turk" in Italy, A History of the "Other" in Early Modern Europe: 1453- 1683*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin.

Soykut, M., (2011). *Italian Perceptions of the Ottomans: Conflict and Politics Through Pontifical and Venetian Sources,* Peter Lang, Frankfurt.

St. Claire, A. N., (1973). *The image of the Turk in Europe*, Metropolitan Museum of Art, New York,

Stivieri, N., (1870). *Storia di Venezia: dalla sua origine fino ai giorni nostri*, Stabilimento di C. Coen, Venezia.

Şakiroğlu, Mahmut H., (1993). "Cigalazâde Sinan Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 7, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 525-526.

Tucci, U., (1985). "Tra Venezia e mondo turco: i mercanti*", Venezia e i Turchi: scontri e confronti di due civiltà*, Elecra Editrice, Milano, 38-55.

Turan, Ş., (1968). "Venedikte Türk Ticaret Merkezi, Fondaco dei Turchi", *Belleten*, c. 32, S. 126, 247-283.

Turan, Ş., (1990). *Türkiye-İtalya İlişkileri I- Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, Metis Yayınları, İstanbul.

Viallon, M., (2008). "La procession ducale à Venise : un rite urbain pour montrer sa puissance", *Cahiers d'études romanes*, S. 18, 39-54

Zucconi, G., (2014). "Il rifacimento del Fondaco dei Turchi nella Venezia del secondo Ottocento", *Territorio (nuova serie)*, S. 68, 99-107.

BÖLÜM 12

İSLAM ÖNCESİ VE SONRASI TÜRK SANATLARINDA GÖRÜLEN KÜN-AY İKONOGRAFİSİ

Doç. Dr. Elif AKSOY[1]

[1] Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Resim-İş Öğretmenliği Bölümü, Türkiye, elifaksoy@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3621-2278

GİRİŞ

Türk ulusuna ait olan ve herkes tarafından bilinen Kün (Güneş) –Ay (Hilal) ve Yıldız ikonografilerinin menşei, Orta Asya'da Türklerin Gök ibadetine bağlı olan geleneğinden gelmektedir. Asya'nın göçebe kavimlerinin yaşantısında Kün ve Ay sembolleri önemli bir rol üstlenmiştir. Bu semboller, eski Türklerde Kök Tengri (Gök Tanrı) inancı ile bağlantılı olmuş, Güneş *Ana*, Ay *Baba* olarak kabul edilmiştir. Altay göçebelerinin, bu gizemli gök cisimlerine yükledikleri semavi ifadeler, olasılıkla onların galaksideki hareketleri neticesinde olan doğa olayları ile ilgilidir. Türkler, Kün ve Ay'ı her zaman kutsal kabul etmiş ve bu gök cisimlerini hiçbir zaman Tanrı ile özdeşleştirmemiştir.

Güneş'ten sonra gökyüzündeki en parlak gökcismi olan Ay'ın çeşitli evrelere girerek oluşturduğu biçimler, insanoğlunun her zaman dikkatini çekmiş ve antik periyodun toplumları arasında farklı yorumlara neden olmuştur (Resim 1). Güneş ve Ay hareketlerinin bilinmediği devirlerde, Ay ve Güneş, Tanrısal özellikler kazanmış ve onlara çeşitli isimler verilmiştir. Kün ve Ay'a tapınma, önce Sümer uygarlığında başlamış, daha sonra bu inanç Hitit, Etrüks, Yunan ve Roma uygarlıkları ile devam etmiştir.

Resim 1. Ay'ın evreleri[2]

[2] https://www.sorubak.com/blog/ayin-hareketleri-ve-evreleri.html

Tarih boyunca astronomi bilimi, kâinatta olan tüm olay ve olguları anlamak için birçok uygarlığa yol gösterici olmuştur. Astronomiye çok önem veren Türkler, evreni öğrenmeye çalışmışlar, gök cisimleri ile ilgili temaları Yaratılış, Türeyiş, Göktürk gibi destanların içinde kullanarak gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamışlardır. Eski Türk görüşüne göre, Hakan ile Hatun, gök ile yerin evlatlarıdır. Güneş Ana ile Ay Ata, onların gökyüzündeki temsilcileridir. Ay Ata, gökyüzünün altıncı katında, Gün (Kün) ana ise daha üstte, gökyüzünün yedinci katındadır (Gökalp, 1974: 211).

Türkler, Müslüman olmadan önce On İki Hayvanlı Türk Takvimini benimsemişlerdir. Türklerin milli takvimi olarak bilinen ve Orta Asya'da yaşayan Türk toplumlarının takvimleri olan *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*'ni Hintliler, Çinliler ve Moğollar da kullanmışlardır. Sonraki zamanlarda bu topluluklar; mevsim değişimleri, tarımsal faaliyetler ve göç mevsimlerinin belirlenmesi için yine bu takvimlerden yararlanmışlardır (Kahraman, 2020: 44). Çin kaynaklarındaki bilgilere göre, Hunlar bir işe başlarken hem Güneşin hem de Ay'ın durumunu gözlemlemişler ve bu gök cisimlerine büyük saygı duymuşlardır. Ayrıca Hunlar, Ay dolunay evresindeyken savaş yapmaktan kaçınmışlardır (Roux, 2011: 44). Moğollar sefere çıkma eylemini Dolunay ya da Yeni Ay dönemlerinde yapmaları gerektiğine inanmışlardır. Yakutlar, Finliler ve Estonyalılar ise, düğün törenlerini Yeni Ay dönemine denk getirmişlerdir (Harva, 2014: 149).

1.ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı, Kün-Ay damgasının, İslam öncesi ve sonrası Türk sanatında hangi sanat eserlerinde kullanıldığı, Türkler açısından ne anlam ifade ettiği, tarih öncesi ve sonrasında yaşayan hangi medeniyetlerde süsleme ögesi olarak yer aldığı ve tekstil sanatında nasıl kullanıldığını incelemek ve literatüre kazandırmaktır. Araştırma, literatürden elde edilen verilerin analizi ve yeniden düzenlenmesi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın birinci aşamasında, İslam öncesi ve sonrası Türk sanatının birçok eserinde görülen Kün-Ay motifinin neyi ifade ettiği ve nerelerde motif olarak yer aldığı belirlenmiştir. İkinci aşamada, Kün-Ay damgasının hangi uygarlıkların sanat eserlerinde süsleme unsuru olarak yer aldığı belirlenerek, o dönem insanlarının, bu sembole ne anlam yükledikleri ve bu sembolün ne ile özdeşleştiği sorularına yanıt aranmıştır. Üçüncü bölümde ise, Kün-Ay

sembolünün var olduğu, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde dokunan kumaş ve dokumalardan örnekler seçilmiş, sonuç bölümünde bu sembol ile ilgili yorumlara yer verilmiştir.

2.TÜRK SANATI İKONOGRAFİSİNDE KÜN VE AY

Uygurlar, Kün ve Ay sembolünü hükümdar damgaları olarak kullanmışlar ve tapınak duvarlarına işleyerek olasılıkla ona dini birer anlam yüklemişlerdir (Resim 2). Dolayısıyla Kün ve Ay sembolü, diğer Paleolitik dönem sembollerinden farklı olarak Türklerde mezar taşlarına, tapınaklara ve kayalara kazınmıştır.

Resim 2. Doğu Türkistan'da Uygur Türklerine ait bir tapınakta bulunan Kün-Ay sembolü[3]

Hunlar (M.Ö. 220), Güneşi Kün olarak adlandırmışlar ve kutsamışlardır. Hun devrinde Türk Kağanları Güneş'e saygılarından dolayı çadırlarını, doğuya güneşin doğduğu yöne kurmuşlardır (Kıyak, 2010: 134-135).

Eski Türkler, gök ile ilişkili ve gökte yer alan tüm cisimlere karşı saygı duymuşlardır. Nitekim Türklerde görülen Yıldız, Güneş ve Ay kültlerinin, Kök Tengri kültüyle ilişkisinin çok erken dönemlerde başladığı bilinmektedir (Çoruhlu, 2007: 26). Türkler, gök ile yer kavramlarını temsil eden evrensel iki ilkeli (dikotomi) kâinat düşüncesinin yazılı işaretlerini (kriptografi) benimsemişlerdir. Çince'de *Kua* olarak isimlendirilen bu işaretlere Türkçe'de *Irk* (kozmolojik ideogramlar) adı verilmektedir (Esin 2001: 26- 27; Esin 1978: 6). Bu *Irklar* (kriptografiler) nokta ve çizgilerden

[3] https://www.kenanyelken.com/gobeklitepe-onturkler-tamgalar

oluşmuşlardır. Her iki sistemde *Yaruk* ilkesi tek sayı ve nokta (o) veya çizgi (—) ile *Kararug* ilkesi ise, iki sayısı ve iki nokta (o o) veya yan yana iki kısa çizgi (- -) ile temsil edilmektedir. Tek sayılar *Yaruk*, çift sayılar *Kararug* ilkesini simgelemektedir. *Yaruk* ilkesinin Gökten sonraki temsilcisi Güneş (*Irfe'ı*: =), *Kararug* ilkesinin Yer ve Su'dan sonra temsilcisi Ay (*ırfe'ı* : = =) olarak bilinmektedir. Onlara göre üst çizgiler, görünürde egemen olan kavramı, alt çizgiler ise, muzaffer olacak kavramı göstermektedir (Esin, 2001: 27-28). Güneş (Kün) ve Ay kavramları burada dikotomi ilkesini sembolize eder. Güneş (Yaruk) doğduğunda kâinat aydınlanır (Gündüz olur), battığında ise Ay (Kararug) ortaya çıkar. Ay şeklinin ortasındaki nokta veya daire, aydınlığın karanlığa galip gelişini, güneşin aydınlatma gücünün karanlığa baskın geldiğini gösterir. Dolayısıyla Ay'ın Dünya etrafında dönüşünün sonucunda gece (*Kararug*) ve gündüz (*Yaruk*) oluşur. Çinliler ve Türkler, *Irk'*ların şekline bakarak doğa güçlerinin nasıl hareket edeceği konusunda tahminde bulunmuşlar, Kün ve Ay'ın hareketlerine göre doğa olayları hakkında fikir yürütmüşlerdir. Çünkü Ay'ın Güneş etrafında dönüşü bir yılda tamamlanır ve bu süre içerisinde Ay'ın şeklinde bir takım evreler veya değişiklikler meydana gelir. Bu evreler, dört ana ve dört ara olmak üzere 8 evreden oluşur. Resim 1'de görülen hilal şekli ve bu şeklin Güneşe doğru olması Eski Türklerin dikotomi anlayışını net bir şekilde ortaya koymaktadır (Resim 1).

Türklerde, Kün-Ay sembolü, baharın ilk ayının birinci gününü, yeniden dirilişi ve doğuşu, toprağın uyanmasını sembolize eden bir işarettir. Ayrıca, bu simgeler, eski Türkler tarafından hükümdarlık sembolü olarak da kullanılmıştır. Kün-Ay sembolünün en eski şekli Hakasya kaya resimlerinde bulunmaktadır. Dünyanın en eski gözlemevlerinden (Resim 3) biri olduğu düşünülen, Sunduki (Sandık) olarak adlandırılan bir alanda keşfedilen Kün-Ay damgasının doğuşu, M.Ö. 17 binli yıllara tarihlenmektedir[4]. Olasılıkla bu gözlemevi, gece ve gündüzün eşit olduğu tarihleri belirlemek için kullanılmıştır. Ayrıca bu sahada, gökyüzünü incelemek için bir rasathanenin olması ve Kün-Ay damgasının aynı yerde olan kayalarda görülmesi çok

[4] https://ekstrembilgi.com/arkeoloji/turk-bayraginin-kozmik-kokeni/

önemlidir. Antik *Hakask* dilinde bu yer "görmek ve gözlemlemek" anlamına gelir ve *Onlo* olarak adlandırılmaktadır[5].

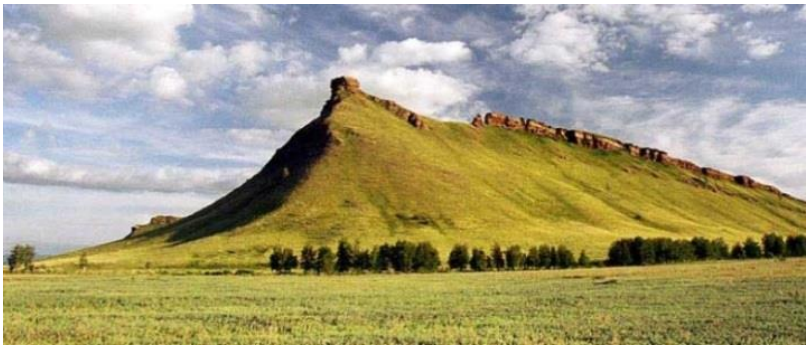

Resim 3. Hakasya'da bulunan en eski Gözlemevi[6]

Çayönü (M.Ö. 10200- M.Ö. 4200)[7], Çatalhöyük (MÖ. 7400 – 6200)[8], Hacılar (M.Ö. 5400-4750)[9], Alişar (M.Ö. 4000- 1000)[10], Truva (M.Ö. 3000-2500)[11], Alacahöyük (M.Ö. 3500- 5000) gibi yerleşim yerleri, tarihleri ile Anadolu'nun en eski arkeolojik kalıntıları arasında yer almaktadır. Göbeklitepe ise, neredeyse 12 bin yaşında olması sebebiyle Anadolu'da tarihin başlangıcı ve tüm antik kalıntıların bir anlamda atası konumundadır. Hakasya'daki Kün-Ay sembolünün bulunmasından binlerce yıl sonra bu damga, Şanlıurfa'da Göbeklitepe arkeolojik kazı alanında keşfedilmiştir. Her iki sahada da bulunan birbirlerinin aynısı olan bu sembolün, iki coğrafya arasında yaşayan kültürler arasında düşünce açısından yakın bir ilişki içinde olduğu kanısına varılabilir (Resim 4).

[5] https://ekstrembilgi.com/arkeoloji/turk-bayraginin-kozmik-kokeni/
[6] https://adabor.ru/tr/notes-speech-training/what-to-visit-in-khakassia-khakassia/
[7] https://www.anadoluuygarliklari.com/anadolu-da-ilk-yerlesimler/cayonu/
[8] https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87atalh%C3%B6y%C3%BCk#:~:text=Tabakalanma-,%C3%87atalh%C3%B6y%C3%BCk%20(Do%C4%9Fu),%2D%206000)%20ilk%20evresine%20tarihlenmektedir.
[9] http://anadoluatlasi.com/index.php/tr/arkeoloji-haber/antik-kentler/item/52-hacilar-hoyugu
[10] https://www.yerelnet.org.tr/muze/alisar-hoyugu/
[11] https://basin.ktb.gov.tr/TR-45525/truva-antik-kenti.html

a. b.

Resim 4. a. Hakasya M.Ö. 17000, **b.** Göbeklitepe M.Ö.9000[12]

a. **b.**

Resim 5. a. Göktürk[13], **b.** Akhun[14] sikkeleri üzerinde Kün-Ay ikonografisi

Kün-Ay ve Yıldız sembolleri, diğer medeniyetlerde olduğu gibi, Göktürklerin (M.S. 552-744) sanat eserlerinde ve paralarında da (Resim 5a) kullanılmıştır. Göktürk alfabesinde Runik harflere bakıldığında yarım daire ile ifade edilen "Y" harfini veren "D" sesi "yay" veya "ay" olarak okunur. Ayrıca "N" harfini veren ( ) damgasının da hilal şekline benzemesi dikkat çekicidir. Resim 5b'deki Akhun sikkesinde ise, figürün üzerinde bulunan Güneş

[12] https://ozguretli.wixsite.com/gobeklitepe/single-post/2016/05/10/hakasya-ve-g%C3%B6bekli%CC%87tepede-k%C3%BCnay-tamgasi
[13] https://tr.pinterest.com/pin/350154939762975206/
[14] https://tr.pinterest.com/pin/411375747194156184/

tilgeninin etrafını çevreleyen 12 nokta, ya 12 burcu[15] ya da güneşin saçtığı ışınları simgelemektedir (Resim 5b).

Erken Müslüman olan Türk devletlerinin paralarında Ay ve Güneş damgaları oldukça sık kullanılmıştır. Selçuklu sikkelerinde de[16] yer alan bu semboller (Resim 6a), "Mühr-ü Süleyman" adı altında İlhanlı ve Osmanlı ikonografisinde[17] arma (Resim 6b), bayrak, sancak, çanta ve kumaşlarda sembolik bir motif olarak yer almaktadır.

a. **b.**

Resim 6.a.Selçuklu sikkesinde Kün-Ay sembolü, **b.**Osmanlı Armasında Kün ve Ay betimlemesi[18]

Güneş sembolü, Osmanlı armalarında olasılıkla padişahı simgelemiş ve en tepede yer almıştır. Oldukça görkemli olan armalara, kün, ay, kavuk, tuğra, sancak, teber, tüfek, tabanca, terazi, Kuran-ı Kerim ve Kanunnameler yerleştirilmiştir (Resim 6b).

3. ÇEŞİTLİ MEDENİYETLERDE KÜN-AY SEMBOLÜ

Hristiyanlık dininde Güneş-Ay, doğa ve evrendeki karşıtlık ve birbirini tamamlayıcılık ilkesini ifade eden genel bir terim olan *Düaliteyi* (ikilik) sembolize etmektedir. Hristiyan ikonacılığında "*haç"*'ın sağında

[15] https://tr.pinterest.com/pin/411375747194156184/
[16] https://tr.pinterest.com/pin/540291286521607213/
[17] https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfeF91d3JZcUFkSG8/view?resourcekey=0-HIiSefn7TieI_9X0mz62LQ
[18] http://www.ahmet-akay.com/?pnum=154&pt=Osmanl%C4%B1+Armas%C4%B1

Güneş, solunda Ay ile canlandırılması, bu sembollerin göksel ve kutsal anlamlarını betimlediğinin göstergesidir (Lings, 2003: 97). Yunanca *Eikon, Eikein* kelimelerinden gelen *İkona,* Ortodoks ve Katolik kiliseleri kültürlerinde en yaygın biçimi ile *resim* olan dini bir sanat eseridir. Kelimenin Türkçedeki karşılığı ise, *resim, tasvir, suret ve benzerlik* ile ifade edilmektedir (Küçük, 2019: 184). İkonolar, Hristiyanlık dininde iyilikleri ile tanınmış kutsal kişiler olan azizlerin mucizelerini yansıtmaktadır (Uygur vd., 2017: 224).

Güney Mezopotamya'da yaşayan Sümerlerin eserlerinde ise, hilal ya tek başına ya da güneş diski ile birlikte kullanılmıştır. Sümer (M.Ö. 4000-M.Ö. 2000)[19] uygarlığında, Güneş Tanrısı *Utu*, Ay Tanrısı *Nanna*'dır[20] ve zaman geçtikçe Ay'ın ortasındaki güneş tasviri, yıldıza formuna dönüşmüştür (Resim 7).

a. **b.**

Resim 7. a. Sümerlere ait bir mühür, **b.** Ur Nammu Stelinde *Kün-Ay* Sembolü[21]

[19] https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCmerler
[20] https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCmerler
[21] https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/173959/mod_resource/content/1/5.Klasik%20S%C3%BCmer%20M%C3%BCh%C3%BCrleri.pdf

Resim 8. Nebra Gök Tekeri, Almanya Tarih Öncesi Devlet Müzesi[22]

Almanya'da bulunan Bronz çağa ait bir eser olan Nebra Gök Tekerinde (M.Ö. 17. yüzyıl), Kün ve Ay sembolleri, bronz bir malzemeye kazınmış olup, kümelenmiş bir yıldız sistemi ile betimlenmiştir (Resim 8). Nebra Gökyüzü Diskinin çevre kodlarına göre navigasyon ve ay-güneş gibi iki ana işlevi bulunmaktadır. Eserde tasvir edilen Güneşin ana amacı, karada veya denizde yön bulmak isteyen insanlara navigasyon ilkelerini öğretmektir. Bu nedenle, Nebra Gökyüzü Diski, "navigasyon" ve "Sabbatical Calendar" sisteminin matematiksel ilkelerini hatırlamak için bir "bellek cihazının" tüm özelliklerini içermektedir[23]. Tarih öncesi ve ilk çağ dönemlerinde Avrupa'da yaşayan Kelt rahipleri olan Druidler (öğretmen), Dünya'nın dönüşünü ve ekvator büyüklüğünü tanımlayan sayıların hepsini ezberlemek zorunda kalmışlardır. Bu öğretmenler, Kelt (M.Ö. 4000) kültürlerinde yüksek rütbeli bir sınıfın üyeleridir. Druidler, dini liderler olduğu kadar yasal otoriteler, yargıçlar, irfan sahipleri, tıp uzmanları ve siyasi danışmanlardır[24]. Nebra Gök Tekeri, olasılıkla o dönemde yaşayan insanların gökyüzünde gördükleri veya inandıkları olayları dini açıdan tasvir eden kozmolojik bir simge olmuştur. Resim 9'da görülen altın sikkeler, Keltler tarafından yapılan Nebra Gök diskini anımsatmaktadır (Resim 9).

[22] https://tr.wikipedia.org/wiki/Nebra_g%C3%B6k_tekeri
[23] http://www.celticnz.co.nz/NebraSunDisk/NebraSunDisk.htm
[24] http://www.celticnz.co.nz/NebraSunDisk/NebraSunDisk.htm

Resim 9. Tasarım olarak Nebra'nın Gökyüzü Diskine çok benzeyen astronomik sembolizm taşıyan Kelt altın sikkeleri[25].

Hititler (M.Ö. 1650-1450 eski krallık ve M.Ö. 1450-1200 Hitit İmparatorluk Devri)[26] doğum, yaşam, büyüme ve ölümü Ay'ın büyüyüp küçülmesine bağlamışlardır. Ayrıca Kün ve Ay'ın döngülerine bakarak festivaller düzenlemişlerdir (González ve Belmonte, 2011: 12). Hititler, topraktan verimli ürünler alabilmek için tarımcılık faaliyetlerini Kün ve Ay'ın gökyüzündeki durumlarına göre ayarlamışlardır. Kün ve Ay sembolü, Hitit sanat eserlerinde hem süsleme unsuru olarak kullanılmış, hem de mühürlere ve taş kabartmalara işlenmiştir (Resim 10). Hititler' in Güneş Tanrıçası, *Arinna (Samas),* Ay tanrısı ise *Kushukh*'dır[27]. Geç Hitit döneminde Güneş Tanrısı *Kupaba,* Ay Tanrısı *Sin* olarak isimlendirilmiştir. Birçok tabiat olayının Tanrılar yüzünden olduğunu düşünen Hititler, onları insan şekilli (antropomorfik) olarak tasvir etmişlerdir. Onların inancına göre, Tanrılar hasta olmak, acıkmak, susamak, sinirlenmek gibi insani özelliklere sahip olmuşlardır[28].

[25] http://www.celticnz.co.nz/NebraSunDisk/NebraSunDisk.htm
[26]http://ulibtk17.hitit.edu.tr/Detail/hititmedeniyeti#:~:text=Hitit%20tarihi%20M.%C3%96.,Anadolu'nun%20yerli%20sanat%C4%B1yla%20birle%C5%9Fmi%C5%9Ftir.
[27] https://www.britannica.com/topic/Kushukh
[28] https://tr.wikipedia.org/wiki/Hitit_mitolojisi

a. **b.**

Resim 10. a. Hititlere ait Mühür (Michaux 2008, 352), **b.** Genii ile Güneş ve Ay, Yeni Hitit Devri (9th century BC), Aleppo Müzesi, Suriye[29]

Resim 11. Altın Güneş ve Ay süslemeli Etrüsk takısı, Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia-Roma, 2018 (Bezircilioğlu, 2020: 221)

Güneş Tanrısı *Usil/Catha (Helios)* ve Ay Tanrısı *Tiur*, Etrüsklerin (M.S. 6.yüzyıl)[30] en önem verdikleri göksel Tanrılar olarak bilinmektedir. Bazı bilim adamlarına göre Etrüskler, Ege bölgesinden İtalya'ya göç etmiş antik bir uygarlıktır. Etrüskler, Tanrıçalarını *Prens* anlamına gelen *Turan*

[29] https://ferrelljenkins.blog/tag/assyria/

[30]https://tr.wikipedia.org/wiki/Etr%C3%BCskler#:~:text=Etr%C3%BCskler%2C%20%C4%B0talya'n%C4%B1n%20Tiber%20ile,Yunanlar%20Tyrrhen%2C%20Tyrsen%20diye%20tan%C4%B1mlam%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r.

olarak isimlendirmişlerdir. Türklerin Orta Asya'daki en eski yurtları olan Turan, onların Ege'den İtalya'ya getirdikleri Türkçe bir kelimedir. Roma uygarlığı, Etrüsklerin Tanrılarını, anayasasını, yol yapım tekniklerini kullanarak büyük bir medeniyet kurmuşlardır (Çınar, 2020: 46-57). Kün, Ay - Yıldız sembollerini takılarında (Resim 11) ve çeşitli sanat eserlerinde kullanan Etrüksler'in, bu sembolleri, Anadolu ve Ege bölgesinden getirmiş oldukları olası gibi görünmektedir.

Yunan (M.Ö. 756: Arkaik dönem ile M.Ö. 146: Roma işgali)[31] mitolojisinde *Helios* Güneş Tanrısı, *Selene* ise, Ay Tanrıçasıdır. Yunan Tanrıçası zamanla değişmiş, mitolojik olarak *Artemis* adını almıştır (Resim 12). *Artemis* heykelinin göğüs bölgesinde bulunan 40 adet meme sembolünün, son incelemelere göre aslında onların boğa testislerini betimlediği sonucuna varılmıştır. Boğa testisleri, ana Tanrıçanın bereketine yapılmış bir övgüdür. Gerdanlık ise; güneş, ay ve gezegenlerin döngüsünü ifade eden kozmolojiyi anlatır[32]. Türk kozmolojisinde de Ay ile bağlantılı hayvan, boğa olarak bilinmektedir. Ay'ın hilal şekli, boğanın boynuzlarına benzetilir. Ay sembolü, boğa takımyıldızı ile ilişkilendirilerek kutsal olarak düşünülmüştür (Bilgili, 2020: 230).

Resim 12. Artemis Kült Heykeli, Efes Müzesi-Selçuk, M.Ö.1. yüzyıl, Roma dönemi (Fotoğraf: Elif Aksoy)

[31] https://tr.wikipedia.org/wiki/Antik_Yunanistan
[32] http://informadik.blogspot.com/2017/09/ana-tanrica-kybele.html

Romalılar (Doğu Roma: M.Ö. 1.yüzyıl- M.S. 1453; Batı Roma: M.Ö. 1.yüzyıl- M.S.476)[33], Güneş ve Ay'ın Tanrı olduğuna inanmışlardır. Antik Roma dininde ve mitolojisinde, Güneş Tanrısı *Sol*, Ay Tanrıçası *Luna'*dır. Ay ve Güneş kültü, Roma sikkelerinin bazılarının ön yüzünde, Makedonya madeni paralarında ve Ortaçağ Bosna'sının 12. ve 16. yüzyıl mezar taşlarında kullanılan bir simge haline gelmiştir. Sasani kralı I. Kavadh (488–531), sikke kenarlarına süsleme olarak ay-yıldız motifleri koyan ilk Sasani hükümdarı olmuştur (Resim 13). Maya mitolojisinde ise, bütün Tanrıların güneşten geldiğine inanılmaktadır (Erhat, 1995: 235).

a. **b.** **c.** **d.**

Resim 13.a. Roma İmparatoru Hadrian'ın Sikkesi, **b.** Uranopolis, Makedonya, M.Ö. 300'e Tarihli bir Madeni Para, **c.** Ay ile Güneş tasvirleri, Ortaçağ Bosna'sının 12. ila 16. yüzyıl mezar taşlarında yaygın bir motiftir, **d.** Sasani kralı I. Kavadh'a ait bir madeni para[34]

Apollon (Latince: Apollo) mitolojide müziğin, sanatların, Güneş'in, ateşin ve şiirin Tanrısı'dır. Aynı zamanda uzaklara çok iyi ok atabilen bir özelliğe sahiptir. Apollon'un okları, güneş ışınlarının hem zararlı hem de yararlı etkilerine benzetilmiş, güneşin hasta edici ve iyileştirici özelliklerini betimlemiştir[35].

Amerika'nın Güneydoğusunda yaşayan (Georgia ve Güney Carolina) *Cherokee* Kızılderililerinin Ay ve Güneş ile ilgili mitolojik hikâyeleri ve inanışları diğer topluluklardan biraz daha farklıdır. *Cherokee* inancına göre, Güneş ile Ay cisimleri ve dünyaya gelen ilk kadın ve erkek, bir üst dünyadan gelen insanlar tarafından yaratılmışlardır. Bu insanlar, görevlerini bitirdikten

[33] https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/roma-imparatorlugu-153
[34] https://en.wikipedia.org/wiki/Star_and_crescent
[35]https://tr.wikipedia.org/wiki/Apollon#:~:text=Apollon%20(Yunanca%3A%20%CE%91%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%BB%CF%89%CE%BD%2C%20Latince,di%C4%9Fer%20insanlara%20da%20transfer%20edebilir.

sonra kendi dünyalarına geri dönmüşler, giderken de Güneş ve Ay'ı temsilcileri olarak bırakmışlardır. *Cherokee*'ler, Güneş ve Ay'a dua ettiklerinde Büyük Ruhlar olarak hitap ederler. Çünkü *Cherokee*'lere göre Dünya, tek bir kişi tarafından değil, birçok kişi tarafından yaratılmıştır[36].

Dünyanın başlangıcından beri hemen hemen tüm medeniyetlerde Güneş ve Ay ile ilgili çeşitli mitolojik efsanelere rastlanmaktadır. Yakut Türklerine göre kötücül ruhlar, Güneş ve Ay ile savaşırlar. Bu ruhlar, zaman zaman Güneş ve Ay'ı karanlık dünyaya hapsederler ve bunun sonucunda Güneş ve Ay tutulmaları meydana gelir (Günay ve Güngör, 2009: 50). Kazak Türkleri, Güneş ve Ay'ın iki güzel kız olduğuna ve birbirlerini kıskandıklarına inanırlar. Onların düşüncesine göre, bu kıskançlıktan dolayı Güneş, Ay'ın yüzünü tırmalamış ve bu yüzden Ay'ın yüzeyinde lekeler meydana gelmiştir. Kazak kadınları, Güneş doğunca ona eğilerek selam verirler (Çoruhlu, 2002: 23).

Azerbaycan bölgesinde Güneş ve Ay ile ilgili efsaneye göre, Ay, Güneş'in eşidir. Güneş tutulması olduğu zaman Güneş, gökyüzündeki yıldızlardan biri ile kaçar. Yıldızlar, Ay'a bu haberi vermek için gürültü çıkarırlar. Bunu duyan Ay, Güneşi bulur ve geri getirir (Makas ve Kalafat, 2017: 13). Anadolu ve Bulgaristan Türkleri ise, Ay tutulması olunca Ay'ı tutan cinleri veya kötü ruhları kovalamak için teneke ve tencere çalarlar ve taşları birbirine sürtüp ses çıkarırlar (Kalafat, 1995: 95). Olasılıkla buradaki ana düşünce, halkın cinleri ve kötü ruhları ses çıkararak korkutmak ve kaçırmak istemelerinden kaynaklanmaktadır.

4. KÜN-AY SEMBOLÜNÜN TEKSTİLLERDE KULLANIMI

Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan hemen hemen tüm halkların eski inançlarında ve mitolojilerinde "Gök" kutsal sayılmıştır. Gökyüzünde gerçekleşen bütün hareketler, Gök Tanrı'dan gelen bir işaret veya mesaj olarak algılanmıştır. Onlara göre Güneş ve Ay tutulmaları, yağmur ve şimşek gibi olaylar, Gök Tanrı ile ilişkilendirilmiştir. Özellikle eski Türk topluluklarının inançlarına göre, Tanrı gökyüzünün tam üstündedir ve kötülüklerin dünyaya gitmesini engellemektedir. Anadolu inanışlarında önemli kararlar, Ay ve Güneş'in hareketlerine ve konumlarına göre alınmıştır.

[36] http://www.dinvemitoloji.com/2019/07/cerokilerde-gunes-ve-ay-efsanesi.html

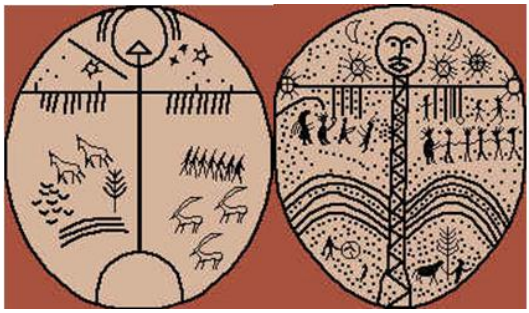

a. **b.**

Resim 14.a. Türk Şaman Davulu, **b**. Kızılderili Şaman Davulu (Çizim: Elif Aksoy) (Aksoy, 2021: 5)

Güneş ve Ay sembolleri, Türkler ve Kızılderililere ait olan ve törenlerde kullanılan Şaman davullarında da görülmektedir. Bazı Şaman davullarında Ay ve güneşin iki yanında bulunan iki daireden biri, tan vaktini; diğeri ise, güneşin batışını simgelemektedir (Çoruhlu, 2002: 81). Davullardaki bu tasvirler, gökyüzü ve doğa olaylarını çok iyi bir şekilde temsil etmektedir (Resim 14).

Kün-Ay motifi sadece anıtlar, paralar, armalar, heykeller, mezar taşları değil, aynı zamanda tekstil sanatında da kendini göstermektedir. Pazırık kurganlarında yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ele geçen keçeden yapılmış eyer örtülerine, dağ keçisi, geyik, aslan gibi hayvanların mücadelelerini anlatan kompozisyonlarla birlikte, bitkisel ve sembolik bezemeler de işlenmiştir. Bu eyerlerin kenarları, aşağıya doğru sarkan saçaklarla zenginleştirilmiştir. Eserlerde, yün elyafının doğal rengi kullanılmış, tepme keçe, ya elyaf, ya da üretiminden sonra yüzey halindeyken renklendirilmiştir. Elde edilen renkli keçeler, kompozisyonun şekline göre kesilmiş, keçe veya deri üzerine yerleştirilerek aplike tekniği kullanılmıştır. Resim 15a'daki tarihin en eski tekstillerinden biri olan eyer örtüsünün üzerinde bulunan aslan ve grifon mücadelesinde, aslanın kalçasına Kün-Ay sembolü aplike edilmiştir. Resim 15b'de ise, yine Hunlara ait altından yapılmış Kün-Ay sembolü, eski Türk Kozmolojisine göre, ikili zıtlıklar (Düalite)

kuramını, gece ve gündüzü (aydınlık-karanlık) sembolize etmektedir (Resim 15).

a. **b.**

Resim 15. a. Hun Türklerine ait Pazırık Kurganından çıkan Eyer Kaplaması[37], **b.** Altından yapılmış Kün ve Ayı betimleyen parçalar[38]

Gerek Topkapı Sarayı müzesinde gerek Avrupa müzelerinde korunup saklanarak günümüze ulaşan Osmanlı çadırları, yapıldığı dönemin kültürünü yansıtan birer sanat hazineleridir. Osmanlı minyatürlerinde resmedilen çadırlar, Osmanlı padişahlarının seferlerinde, devlet törenlerinde, kır gezilerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu çadırların bu kadar ihtişamlı olmasının sebebi, Padişahların olasılıkla kendilerini saraylarında hissetme etkisini yaratmak istemeleri ile ilgilidir. O dönemde yapılmış minyatürler, çadırların renkleri ve süslemeleri hakkında bizlere epeyce bilgi vermektedir. Resim 16'da görülen kırmızı renkteki Çuha kumaştan yapılmış çadır, kendi dönemini yansıtan ihtişamlı bir örnektir. Kumaşın ortasında Kün-Ay motifinin kullanılması en yüksek dereceyi, Hükümdarlık veya Kağanlığı ifade etmesidir. (Resim 16).

[37] https://okuryazarim.com/hayvan-uslubu/eyer-kaplamasi-pazirik-hermitage-muzesi-st-petersburg/
[38] https://tarihvearkeoloji.blogspot.com/2016/03/kun-ay-sun-moon.html

Resim 16. Padişaha ait Çadırın Gölgeliği, Kırmızı Çuha üzerine işlemeli iki direkli Sayeban, Ortadaki Madalyonun içinde Kün-Ay sembolü, 19. Yüzyıl başı, TSM 29/25 (Alantar, 2007: 258)

Resim 17. Harput kumaşı Sedir Örtüsü, 20. Yüzyıl, Elazığ Etnografya ve Arkeoloji Müzesi, Inventory No: 95/E-1-7-B, 95x 300 cm.(Aksoy, 2015: 77).

Harput'ta (Bugünkü Elazığ) ipek böcekçiliğinin iyi seviyede olması, el dokuması kumaşların gelişmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Harput 19. ve 20. yüzyılda ipekli kumaşların merkezi olmuştur (Aksoy ve Öz, 2017: 15). Harput

bölgesinde dokunan ipekli kumaşlarda da Ay-Yıldız- Güneş sembolleri kullanılmış ve farklı kompozisyonlarda tasarımların ortaya çıkması sağlanmıştır (Resim 17-18).

Resim 18. Harput Kumaşından detay (Elif Aksoy arşivi)

a. **b.**

Resim 19. a. Osmanlı Padişah Kaftanı, 15. Yüzyıl sonu 16.yüzyıl başı, Victoria &Albert Müzesi , **b.** Osmanlı Padişah Kaftan kumaşı, XVI. yüzyıl sonu 17. Yüzyıl başı, Victoria &Albert Müzesi

Ay- Yıldız ve Güneş sembolleri, Osmanlı İmparatorluğunun en parlak dönemleri olan 15., 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Padişahlarına ait kaftanlarda motif olarak kullanılarak, farklı bir koleksiyon gurubu olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim 19). Bu kumaşlar; renkleri, motifleri, ham maddeleri ve dokuma teknikleri ile o dönemin saray sanatının yaşantısını yansıtan genellikle ipek ile dokunmuş yüksek kalitede kumaşlardır.

Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonunda bulunan ve saray hareminde görevli olan bir hazinedar ustaya ait olan çanta, Osmanlı devri hazine yapılanmasındaki sanatsal yapıtları en iyi şekilde yansıtan çarpıcı bir örnektir. Sultan II. Abdülhamid devrinde[39] yapılmış olan kadife kumaş ile kaplanmış çanta, tuğralıdır ve bitkisel motiflerden oluşan gümüş aplikelerle detaylandırılmıştır. Merkezindeki gümüş plaka, Kün ve onun ortasına yerleştirilen Ay sembolü ile şekillendirilmiştir. Bu çanta, Osmanlı devletinin son dönemlerinde cariyelere ait mücevherlerin hazinedar usta tarafından korunaklı bir biçimde taşınması[40] için yapılan görkemli bir eserdir (Resim 20). Ayrıca çantanın ortasındaki Güneş sembolünün ışınlarını çevreye saçması ve ona Ay ve Tuğranın eşlik etmesi, resim 6b'deki Osmanlı armasında bulunan kompozisyonla büyük benzerlik göstermektedir (Resim 6b).

Resim 20. Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonunda yer alan ve saray hareminin en yüksek görevlisi olan bir hazinedar ustaya ait olan çanta[41]

[39] http://www.tavsiyemelekleri.com/etkinlik-tavsiyesi-cevher-sergisi/
[40] http://www.mlive.com.tr/sayi22/files/assets/basic-html/page-327.html#
[41] http://www.tavsiyemelekleri.com/etkinlik-tavsiyesi-cevher-sergisi/

Kün –Ay sembolünün en erken örneklerinin, Pazırık kurganından çıkan eşyalarda ve tekstil işlerinde görüldüğü yukarıda belirtilmişti. Bu semboller, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde dokunan birçok dokumada da motif olarak kullanılmıştır. Balıkesir Yöresine 17. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlayan Yağcıbedir Yörükleri, dokuma sanatını Anadolu'da da devam ettirmişler ve halıları ile ünlenmişlerdir. Kendine has tarzı olan bu halılar, genellikle koyu renklere sahip, çift mihraplı halılardır. Yağcıbedir halılarında da görülen Kün-Ay sembolleri, Türk düğümüne uygun bir şekilde özünden bir şey kaybetmeden tasarlanarak, geometrik bir formda karşımıza çıkmaktadır (Resim 21).

Resim 21. Kün-Ay sembolleri ile Yağcıbedir Halısı (Alantar, 2007: 259)

SONUÇ

Antik dönemlerden beri gökyüzündeki cisimler, o dönemlerde yaşayan insanlar için kutsal sayılmışlardır. Ay, kendine ait bir ışık kaynağına sahip olmadığından dolayı güneşten aldığı ışığı Dünya'ya yansıtır. Bu sebepten dolayı Dünya'dan bakıldığı zaman Ay farklı şekillerde yeryüzüne yansır.

Eski Türklerde Güneş ve Ay kültü, Kök Tengri Kültü ile ilişkilendirilmiştir. Güneş (Kün) ve Ay kavramları aslında dikotomi ilkesini sembolize etmektedir. Güneş (Yaruk) doğduğunda evren aydınlanır, battığında ise, Ay ortaya çıkar. Çeşitli medeniyetlerin sanat eserlerinde sembolize edilen Ay şeklinin ortasında görülen nokta veya daireler (Resim 8a), aydınlığın karanlığa galip gelişini, güneşin aydınlatma kuvvetinin karanlığa baskın olduğunu gösterir. Dolayısıyla Ay'ın Dünya etrafında dönüşünün sonucunda gece (Kararug) ve gündüz (Yaruk) oluşur. Resim 1'de görülen hilal şeklinin Güneşe dönük olması Eski Türklerin dikotomi (gece-gündüz, aydınlık-karanlık) anlayışını açıkça göstermektedir (Resim 1).

Kün-Ay sembolü, İslam öncesi ve sonrası Türk sanatında hemen hemen aynı şekilde kullanılmış, biçiminde çok bozulma meydana gelmemiştir. İslam öncesi devirde kaya, eyer (tekstil işleri) ve altın plakalarda karşımıza çıkan bu sembol, İslam sonrası mühür, sancak, arma, sikke, kumaş ve dokuma sanatlarında kendini göstermiştir. Tarih boyunca Güneş sembolü, eserlerde genellikle ışınları olan veya olmayan daireler veya spiraller şeklinde betimlenmişlerdir. Dini ikonografide ise, Güneş, ışıltılı bir taç şekline benzetilmiştir.

Yapılan literatür araştırmaları sonucunda, Kün-Ay sembolüne ilk önce M.Ö. 17000 yılına tarihlenen Hakasya bölgesindeki kaya resimlerinde rastlanılmakta ve onu M.Ö.9000 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi Şanlıurfa iline 20 kilometre mesafede olan Haliliye ilçesinde Göbeklitepe kaya resimleri takip etmektedir. Bu sembol, tarihsel bir sıralama yapıldığında Sümerler, Keltler, Hititler, Yunanlılar, Etrüksler, Hunlar, Romalılar, Göktürk gibi tarihte önemli bir yeri olan medeniyetler tarafından sanat eserlerinde süsleme elemanı olarak kullanılmıştır. Kün-Ay sembolü, daha sonra Kağanı temsil ettiği için Selçuklu sikkelerinde de yer almış, Osmanlı İmparatorluğu döneminde ve günümüzde Türkmenler ve Yörükler tarafından dokunan halılarda da görülmüştür.

Türk kozmolojisine göre, Kün Ana, Ay Baba veya Dede olarak isimlendirilirken, antik medeniyetlerde Kün-Ay sembolleri iki ayrı Tanrı olarak kabul edilmiş ve farklı isimlerle anılmışlardır.

Güneş ve ay sembolleri, tarih boyunca birçok medeniyet tarafından hem inanç hem de bilim merkezli olarak kullanılmış ve iki ilkeli dikotomiyi (aydınlık-karanlık, eril –dişil) temsil etmiştir. Bu uygarlıklar, çeşitli

nedenlerden dolayı tarihten silinmelerine rağmen onların kullandıkları semboller, bugün hala kalıcılığını ve fonksiyonelliğini devam ettirmektedir. Dolayısıyla kullanılan her sembol, insanlık için ortak bir nokta olup, geçmişle günümüz arasında bir köprü oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Aksoy, E. (2015). Silkworm Breeding and Historic Silk Fabrics of Harpoot Region, İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 5(12): 67-80.

Aksoy Elif, Öz, Naime, Didem, (2017). 19.-20. Yüzyılda Harput'ta İpek Böcekçiliği ve Dokumacılık, 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri içinde (s. 15-32), Ordu.

Aksoy, E. (2021). Pars (Leopar) Postunun Mitolojik Olarak İncelenmesi ve Anadolu Dokumalarında Kullanımı, Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 27: 35-62.

Aksoy, E. (2021). İlkçağ Medeniyetlerinde Süsleme Elemanı Olarak Kullanılan Kotshak Damgasının Anadolu Dokumalarındaki Yeri, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 52: 193-22.

Aksoy, E. (2021). Navajo Kabilesinin Motifleri İle Anadolu Dokumalarında Kullanılan Motifler Arasındaki Benzerlikler, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 28: 1-33.

Alantar, H. (2007). Motiflerin Dili, İstanbul: İTKİP

Bilgili, N. (2020). Gök Tanrının Gölgesi Şaman Türklerde Şamanizm, Ankara: Kripto Yayınevi.

Çınar, A. (2020). Tarihte Kaybolmuş Bir Medeniyet Etrüskler ve Etrüsk Dini". Belleten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 57.

Çoruhlu, Y. (2002). Türk Mitolojisinin Ana Hatları, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Çoruhlu, Y. (2007). Erken Dönem Türk Sanatı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Erhat, A. (1995). Mitoloji Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Esin, E. (1978). İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Esin, E. (2001). Türk Kozmolojisine Giriş, İstanbul: Kabalcı.

González G. C. A. ve Belmonte A. J. (2011). Thinking Hattusha: Astronomy and Landscape In The Hittite Lands, Journal for the History of Astronomy 42(4):12.

Gökalp, Z. 1974. Türk Medeniyeti Tarihi II, İstanbul, 211.

Günay, Ü. ve Güngör, H. (2009). Türklerin Dini Tarihi, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Harva, U. (2014). Altay Panteonu, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Kahraman, M. (2020). Türk Mitolojisinde Temel İnançlar (Kozmogoni, Astroloji, Renkler), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara.

Kıyak, A. (2010). İslamiyetten Önce Güneş ve Ay ile İlgili İnanışlar, Karadeniz Dergisi, 6: 133-143

Küçük, M., A. (2019). İsa'nın Doğumu- İkonografi İlişkisi Üzerine, Dini Araştırmalar, 22(55(15), 181-212.

Lings, L. (2003). Simge ve Kökenörnek (Çev. Süleyman Sahra), Ankara: Hece Yayınları.

Makas, Z. ve Kalafat, Y. (2017). Aras Vadisinde Karşılaştırılmalı Türk Halk İnançları, Ankara: Berikan Yayınları.

Michaux-Colombot, D. (2008). The Royal Hittite Tıtle 'My Sun' and The Winged Sun Disk, 38. ICANAS, Religion, International Congress of Asian and North African Studies, vol. 1.

Roux, J. P. (2011). Eski Türk Mitolojisi, Ankara: Bilgesu Yayıncılık

Uygur H,K., Koyuncu, Okca, A. ve Öz, N. D., (2017), Bir Kültürün Son Temcilcisi Mıksiye (Muqsiye) Nasra Şimmes Hindi ve Ardında Bıraktıkları", Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Azerbaycan Özel Sayısı, Temmuz, 5 (11): 221-241.

BÖLÜM 13

BANDUNG KONFERANSI VE SONRASI SOVYET RUSYA'NIN BAĞLANTISIZLAR POLİTİKASI[1]

Erhan ÖZYAŞAR[2] - Doç. Dr. Turgay MURAT[3]

[1] Bu çalışma Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalında tamamlanan "Bandung Konferansı (Bağlantısızlar Bloğu)'nın, ABD – Sovyet Rusya'nın Bölge Politikalarına Etkisi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[2] Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, Türkiye, ozyasarerhan23@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-1106-8145

[3] Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, Türkiye, turgaymurat@firat.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-2428-088X

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın bir güç merkezi olarak dünya politikasından çekilmek zorunda kalmasıyla dünya, savaştan büyük bir güç olarak çıkan ABD ve Sovyet Rusya'nın rekabeti haline gelmiştir. Savaş sonrasında ortaya çıkan bu iki gücün başlatmış olduğu Soğuk Savaş, ABD'nin öncüllüğünü yaptığı Batı Bloku ve Sovyet Rusya'nın öncülüğünde de Doğu Bloku olarak ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda ABD'nin Monroe Doktrini'ni terk ederek bir dünya devleti konumuna gelme çabası ve Sovyet Rusya'nın yayılmacı politikası iki süper gücü uluslararası politikada karşı karşıya getirmiştir.

Çoğu İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanan Asya-Afrika ülkelerinin bir kısmı bu süreç içerisinde ABD ve Sovyet Rusya'nın oluşturmuş olduğu Blokların dışında bir oluşum içine girmişlerdir. ABD ve Sovyet Rusya'yı önceki dönem sömürgeciliğin devamı sayan ve çoğunluğunu yeni bağımsız ulusların oluşturduğu bu ülkeler, Doğu ve Batı Blokları dışında Bağlantısızlar - Tarafsızlar - Asya-Afrika Bloğu oluşturmak için bir araya gelmişlerdir. Her iki süper güce karşı bağımsızlığını korumak olan bu bloğun özü siyasi ve ideolojik bloklardan kaçınmak olmuştur. Bağımsızlığını yeni kazanan bu devletlerin sömürgeci devletlere karşı yürüttükleri politikalar Sovyet Rusya'nın bölge politikasının şekillenmesine de etki etmiştir. Sovyet Rusya'nın bağımsızlığını yeni kazanmış devletlere yönelik dış politikasında özellikle Mısır, Hindistan ve Endonezya gibi Bağlantısız devletler ile iyi ilişkiler kurmuş Doktrinler ve Paktlar kurarak özellikle Bağlantısız devletleri kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu sebeple Bandung Konferansına kayıtsız kalmayarak Bağlantısızlar Hareketinin liderlerini bölgede bir güç olarak kullanmak istemiştir.

Biz bu çalışmamızda güç araçlarını yumuşak ve etkili bir biçimde kullanıp, yeni dünya düzeninin lideri olma politikası güden Sovyet Rusya'nın, Bağlantısızlar Bloğunun düzenlemiş olduğu Bandung Konferansı ve sonrasında gelişen Bağlantısızlar politikası hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Sovyet Rusya, ABD, Asya-Afrika, Bandung Konferansı, Bağlantısızlar

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada çok büyük değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimlerin[4] en önemlisi İngiltere ve Kıta Avrupa'sının uluslararası alanda lider olma konumlarını kaybedip yerini, İkinci Dünya Savaşında aynı tarafta yer almasına rağmen savaş sonrasında karşıt kutuplarda yer alan ve uluslararası alanda iki süper güç olarak ortaya çıkan ABD ve Sovyet Rusya'ya bırakması olmuştur. ABD başta olmak üzere Batı Dünyası, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya'nın Avrupa'da, Boğazlarda, Asya'da ve Ortadoğu'da yayılmasını "Çevreleme Politikası" ile engellemeye çalışmıştır. Sovyet Rusya'nın Batı dünyası için büyük bir tehdit olarak görülmesinin nedeni Soğuk Savaşta kendisinin başını çektiği ülkeler grubunun "süper gücü" olmasıdır. Çevreleme politikası ile engellenmeye çalışılan Sovyet Rusya, kuruluşundan bu yana takip ettiği "tek ülkede sosyalizm" politikasını bırakmış[5] Stalin liderliğinde "Stalinizasyon" politikasını uygulamıştır. Bu politikada temel hedef Sovyet Rusya'da ve sosyalist ülkelerde Stalin'e ve politikasına muhalif olan unsurların ortadan kaldırılıp bunların yerine parti-devlet kurumlarına Stalinisler'in yerleştirilmesidir. Stalin'in bu politikasına karşı çıkan devletler Doğu Bloğundan tasfiye edilmiştir. Yugoslavya örneğinde olduğu gibi Stalinizasyon politikasına karşı çıkan Yugoslavya Komünist Partisi, Haziran 1948'de Kominform'dan çıkarılmış ve Yugoslavya'ya karşı "yalnızlaştırma" politikası uygulanmıştır[6].

Komünizmi bütün dünyaya egemen kılmak isteyen Sovyet Rusya'nın benimsemiş olduğu politikanın üç ana istikamette gerçekleştiğini görüyoruz. Bunlardan birincisi, Doğu Avrupa'ya doğru genişlemek, ikincisi, Türkiye üzerinden boğazlar, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz üzerinde güç sahibi olup İran üzerinden Ortadoğu petrolleri ve Basra körfezi ile Hint Okyanusuna ulaşmak ve üçüncüsü de Uzakdoğu'dur. Sovyet Rusya'nın izlemiş olduğu aktif ve yayılmacı politikasının yanı sıra ABD'ye karşı uzay alanında

[4] İ. Sabri Balkaya, İkinci Dünya Savaşı Sonrası Kurulan Dünya Düzeni Ve Türkiye**,** *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6, S. 2, Eskişehir, Şubat 2013, s.151.

[5] Erel Tellal, "Sovyet Dış Politikası ve Gromiko", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* C. 62, S. 3, Ankara, 2007, s. 355-356.

[6] Caner Sancaktar, Demokrat Parti Dönemine Türk Dış Politikasına Marksist Yaklaşım, *Bilge Strateji Dergisi*, Güz 2011, s. 38-44.

rekabetin getirmiş olduğu teknolojik gelişmeler de ayrıca uluslararası alanda ilk sırada yerini almasını sağlamıştır[7].

Uluslararası alanda batı dünyasının siyasal anlamda çöküşü ile birlikte Sovyet Rusya tehdidi, yeni bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Savaş sonrasında Batı dünyasında büyük bir güç olarak ortaya çıkan ABD ise barışın devamı için Sovyet Rusya'nın tehdit teşkil eden politikalarını bir süre için görememiştir[8]. Sovyet Rusya'nın yayılmacı bir politika takip etmesi, ABD'nin savaş sonrasında Monroe Doktrini'ni terk ederek bir dünya devleti konumuna gelmesine ve uluslararası politikada da birinci plana geçmesine etki etmiştir.[9] ABD, Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki Kars-Ardahan toprakları ile Boğazlar üzerinde hak iddia etmesi ve İran'dan askeri güçlerini çekmemesinden kaynaklı olarak ABD başkanı, Harry Truman dünyayı iki kutuplu bir hale getirecek olan demir perdenin işaretlerini vermiştir. Uluslararası alanda oluşan bu gergin ortamda dünya devletlerinin bir kısmı güvenliklerini sağlamak amacıyla ABD'nin liderliğini yaptığı Batı Bloku'na, diğer bir kısmı da Sovyet Rusya'nın liderliğini yaptığı Doğu Bloku'na girmiştir. Böylece dünya Doğu Bloku ve Batı Bloku olmak üzere iki kampa ayrılmıştır.

Dünyanın iki kutuplu bir döneme girmesiyle başlayan ve ortalama olarak kırk beş yıl kadar süren Soğuk Savaş, dünya politikasının merkezinde yerini almış ve iki süper gücün (ABD - Sovyet Rusya) dış politikalarına hâkim olmuştur. Dünya devletlerinin siyasi, ekonomik ve askeri kurumlarını derinden etkileyen Soğuk Savaş, ayrıca dünyadaki çoğu ulusun iç ve dış politikasını da şekillendirmiştir.[10] ABD ve Sovyet Rusya arasında yaşanmaya başlayan rekabete baktığımızda ABD'nin, Sovyet Rusya'nın yayılmacı politikasını engellemenin yolunu, çevreleme politikası ile sağlayabileceğini ve Sovyet Rusya'nın yayılmaya çalıştığı her bir noktada karşı bir kuvvetle

[7] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 15. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul, 2005, s. 512.
[8] Osman Yalçın, İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Tehdidi Karşısında Kalan Türkiye'nin Batı İle İşbirliği Yapma Süreci, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/5, Spring 2013, Ankara, s. 920.
[9] Turgay Murat *Bandung Konferansı ve Türkiye*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 28, S. 2, 2018, s. 364.
[10] Melvyn P. Leffler and David S. Painter; Origins Of The Cold War An International History, USA, 1994, s.1.

karşısına geçmenin gerekliliği, ABD politikasının temel kuralı haline gelmiştir[11].

Buna karşıt Sovyet Rusya'nın Soğuk Savaş boyunca Batı Bloğunun kendisine karşı takip ettiği saldırgan çevreleme politikasını yıkmakla mücadele ettiğini görüyoruz. Bu doğrultuda Sovyet Rusya, ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı'na karşılık, Kominform ve COMECON ile cevap vermiş, Batı ittifakı olan NATO'nun ardından kurulan Balkan Paktı, SEATO, Bağdat Paktı gibi askeri ittifaklara karşılık ta özellikle Federal Almanya Cumhuriyeti'nin NATO'ya üyeliğinin akabinde 1955'te Varşova Paktı'nı kurmuştur. Sovyet Rusya öncüllüğünde kurulan paktlara bakacak olursak bunların ilki Kominformdur. Kominform, 1947 yılında Avrupa'daki komünist partilerini temsilen bir komünist haberleşme bürosu olarak kurulmuştur. ABD emperyalizminin bir aracı olan Marshall Planı'na karşı mücadele etmek için Eylül 1947'de Sovyet Rusya, Bulgaristan, Yugoslavya, Macaristan, Romanya, Polonya, Çekoslovakya, İtalya ve Fransa komünist partilerinin liderleri bir araya gelerek bildiri yayınladılar. Yayınlamış oldukları bu bildiri ile 5 Ekim 1947 de Kominform'un (Communistin Formation Bureau) kurulduğunu ilan etmişler[12]. Kominform'un ilk bildirisinde, Truman Doktrini ve Marshall Planı için, "ABD'nin tüm dünyaya yayılma ve hâkim olma planının bir parçası" olarak ileri sürülmüştür. Kominform, Avrupa'daki tüm komünist partilere, milli bağımsızlıkları ve egemenlikleri savunmada öncülük etmeleri için çağrıda bulunmuştur. Avrupa'nın tamamında parti hareketlerini belli bir düzene oturtmak için kurulan Kominform 17 Nisan 1956'da Stalin sonrası dönemde Sovyet Rusya-Yugoslavya ilişkilerinin düzene girmesiyle Sovyet Rusya tarafından tek taraflı olarak dağıtılmıştır[13].

Sovyet Rusya, uydu ülkelerinin ABD öncüllüğünde kurulan teşkilatlara yönelmesini engellemek için Sovyet Bloku üyelerine alternatifler sunmalıydı. Bu alternatiflerden bir diğeri de COMECON (Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi)'dur. COMECON resmi olarak 1949 yılının Ocak ayında Moskova'da bir konferansta kuruldu. Kurucu ülkeler Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya ve Sovyet Rusya

[11] Maxime Lefebvre, *Amerikan Dış Politikası*, (Çev.: İsmail Yerguz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 36.
[12] Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s. 437.
[13] Muharrem Gürkaynak, *Avrupa'da savunma ve güvenlik*, Asil Yayınları, Ankara, 2004, s. 61.

idi. Bir ay içinde Arnavutluk ve bir yıl sonrası Alman Demokratik Cumhuriyeti katılmıştı. Zamanla, Moğolistan 1962'de, Küba 1972'de ve Vietnam 1978'de üyeliğe dâhil olmuşturlar. COMECON'nun ilk çalışmaları, üye Devletlerarasında ikili anlaşmaları kolaylaştırmak olmuştur. Bu antlaşmalar ya dostluk, işbirliği ve karşılıklı yardım antlaşmaları ya da ikili ticari anlaşmalar olmuşlardır[14]. Sovyet Rusya ve üye ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğinin sonucu olarak, ulusal ekonomilerinin restorasyonunu ve gelişimini hızlandırmak için koşullar oluşturulmuştur[15].

Özellikle 1963 yılında Uluslararası Ekonomik İşbirliği Bankası'nın kurulmasının ardından COMECON'un çalışmalarında başarılı bir döneme girildiği görülmüştür. 1970 yılında Uluslararası Yatırım Bankası'nın kurulması ile üye ülkelerde gerçekleştirilen büyük ölçekli yatırım projelerinin kredilendirilmesinin önü açılmıştır. 1970'lerin ortasında ortaya çıkan dünya petrol krizine kadar COMECON'un başarılı bir çalışma seyri izlediği görülmektedir. Ancak bu tarihten sonra Konseyin çalışmalarında ciddi aksaklıklar ortaya çıkmaya başlamış, üye ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri, örgütün çöküşünü beraberinde getirmiştir[16].

Batı İttifakı'nın askeri kanadı olan NATO'nun kurulmasından altı yıl sonra, Sovyet Rusya, kendisine karşı oluşturulan bu büyük cepheye karşı koyacak mekanizmaları oluşturmakta geç kalmadı. 14 Mayıs 1955'te, Sovyet Rusya ile onun uydusu olan Polonya, Romanya, Çekoslovakya, Bulgaristan, Arnavutluk ve Doğu Almanya ile Varşova Anlaşması imzalandı. Böylece NATO'ya karşılık Varşova Paktı kuruldu. Bir savunma örgütü olan Varşova Paktı'nın 4.maddesinde, NATO'da olduğu gibi üyelerden birinin başka bir devlet tarafından askeri saldırıya uğraması durumunda bütün Pakt üyelerinin silah kullanımı dâhil olmak üzere her türlü yardımı yapacağını taahhüt edilmekteydi. Yine anlaşmanın 7. maddesi, pakta üye olan ülkelerin, Varşova Anlaşması'nın hedeflerine aykırı olan hiçbir koalisyon veya uluslararası birliğe üye olamayacaklarını da ifade etmektedir.

Varşova Paktı Soğuk Savaş'ın sonunun geldiği 1991 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir. 1990 yılında Doğu Almanya'nın Varşova

[14] Hüseyin Pazarcı, COMECON (Hukuksal Yönü), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* C. 27, S. 3, Ankara, 1972, s. 220.
[15] Michael Bokoff, "The Framework of Trade in the Council for Mutual Economic Assistance", *Honors Scholar Theses*, Boston, 2010, s. 4-6.
[16] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü,* Der Yayınları, İstanbul, 2005, s.391-392.

Paktı'ndan ayrılmasının ardından Şubat 1991'de paktın askeri kanadının kaldırılmasına karar verilmiş ve aynı yılın Temmuz ayında Prag'da Bulgaristan, Sovyet Rusya, Çekoslovakya, Polonya, Romanya arasında imzalanan protokol ile Varşova Paktı'nın tamamıyla ortadan kaldırılmasına karar verilmiştir[17]. Sovyet Rusya "barış içinde bir arada yaşama, blok liderliğini elde tutma ve Üçüncü Dünya ülkeleri ile yakın ilişkiler kurma" politikalarıyla soğuk savaş politikasını şekillendirmiştir[18].

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ABD ve Sovyet Rusya arasındaki rekabetten kaynaklı olarak dünyada var olan güçler dengesinde bir takım değişimler meydana gelirken, sömürge halinde olan uluslarda da önemli gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır[19]. Asya ve Afrika'daki Sömürge toplulukları bağımsızlıklarını kazanmaya başlamış, sömürgesizleştirme ve devrim, yeryüzünün siyasal haritasının yeniden çizilmesine etki etmiştir. Tüm bunlarla birlikte sömürge imparatorlukları yıkılmış, yerlerine siyasi alanda hiç isimleri duyulmamış olan bağımsız devletler kurulmuştur. Asya ve Afrika'da uluslararası alanda resmen tanınmış bağımsız devletlerin sayısı beş kat artmıştır[20]. Bağımsızlığına kavuşan bu yeni devletler, bağımsızlıklarını elde ettikten sonra, Doğu ve Batı Blokları arasındaki mücadelede her iki bloğun dışında kalarak Üçüncü Blok'un ortaya çıkmasına etki etmişlerdir. Az gelişmiş, yoksul, tarafsız, bağlantısız ve üçüncü dünya gibi terimlerle tanımlanan bu yeni devletler[21] öncelik olarak ekonomik kalkınmayı hedeflemiş ve bunu başarmak için de dış yardıma başvurmak zorunda kalmışlardır. Bu yardımı da, Doğu veya Batı bloklarından birinden almaları gerekiyordu. Yalnız ekonomik yardım alacakları bloğun kontrolüne girmemek için tek bloktan yardım almak yerine her iki bloktan da yardım almaları kendi çıkarlarına olacaktır. Öte yandan, dünyanın iki gücünden herhangi birine katılmaları durumunda bloklar arasında çıkabilecek bir nükleer savaşta yok olma ihtimalleri vardı[22]. Ancak siyasi bağımsızlıklarını elde eden bu devletler

[17] Orhan Gazigil, Avrasya Bölgesinde Rusya Federasyonu Öncülüğünde Kurulan Uluslararası Örgütler, *Uzmanlık Tezi*, Ankara, 2012, s. 24.
[18] Erel Tellal, "Sovyet Dış Politikası ve Gromiko", s. 356.
[19] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999), İstanbul,* 2000, s. 683.
[20] Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, (Çev.: Yavuz Alogan), Everest Yayınları, İstanbul, 2008, s. 465.
[21] Faruk Sönmezoğlu, "Bağlantısız Üçüncü Dünya'dan Çevre Ülkeleri'ne", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* No: 41,İstanbul, Ekim 2009, s. 3.
[22] Rıfat Uçarol, *a.g.e.*, s. 681-682.

ekonomik güçlük içinde olmalarını fırsat bilen ABD ve Sovyet Rusya bağımsızlıklarını kazanan bu devletlerin zayıflığından yararlanarak onları kendi saflarına çekmeye çalışmışlardır.

1949 yılı, ABD ve Sovyet Rusya arasındaki politik ve ideolojik savaş Asya'ya ve Afrika'ya kayarak Soğuk Savaş tarihinde önemli bir hal almaya başladı. İki süper gücün rekabeti Kore ve Çin'de de başlamıştı. Hindistan ve Endonezya gibi bağımsızlığını kazanan yeni devletler, savaşın bölgenin geri kalanına yayılmasından çekinerek, Soğuk Savaş rekabetinin Kore ve Çin'de devam etmesi ve eski Sömürgeci güçlerin tekrar eski sömürgelerinde nüfuz sahibi olmaya çalıştıkları düşüncesi, endişe duymalarına neden olmuştur. Bu durum yeni devletlerin, bağımsızlıklarını korumak ve geleceklerine dair ortak kararlar almak adına birlikte hareket etmelerine neden olmuştur. Yeni gelişmekte olan ülkeler ekonomilerini ve siyasi sistemlerini inşa etmeye ve Soğuk Savaş'ta taraf tutmaktan ziyade bağımsız ve tarafsız bir dış politika izlemeye odaklanmışlardı[23].

1. BANDUNG KONFERANSI'NIN TOPLANMASI VE GÖRÜŞÜLEN KONULAR

Yeni bağımsızlığını kazanan devletlerin ortak hareket etme fikri, Kore Savaşı'ndan sonra alınan kararlarda bölge devletlerinin fikirlerine başvurulmaması ve büyük güçlerin belirleyiciliği söz konusu olmasından kaynaklı doğmuştur. 1953'ten itibaren Soğuk Savaş döneminde istikrarsız karşıtlık adında yeni bir dönem başlamıştı. Bu yeni dönemin ilk göstergesi ise Kore Savaşı'nın son bulmasıydı. Temmuz 1953'te Kore'de ateşkesin sağlanmasında, uluslararası alanda önemli bir güce sahip olan üç büyük devletteki yönetim değişikliğinin gerçekleşmesinin de etkisi olmuştur. Ekim 1951 de İngiltere'de Muhafazakâr Parti, Kasım 1952'de ABD'de Cumhuriyetçiler, Mart 1953'te Sovyet Rusya'da kolektif yönetim iktidarı devralmıştılar. Uzak Doğuda yaşanan çatışmaların barışa kavuşması ise 26 Nisan - 21 Temmuz 1954 tarihleri arasında İsviçre'nin Cenevre kentinde toplanan Konferansın sonucunda alınan kararlarla sağlanmıştı[24].

[23] Chris Tudda, *Cold War Summits A History; From Potsdam to Malta*, USA, 2015, s. 37.
[24] Erel Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB – Türkiye İlişkileri 1953 – 1964*, Mülkiyeler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 37-38.

Cenevre Konferansı'na ABD, Sovyet Rusya, Fransa ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin yanı sıra bu konularla ilgili çeşitli ülkeler de katılmıştı. Ancak bölgede yeni bağımsızlığını kazan Hindistan, Seylan, Pakistan, Birmanya ve Endonezya gibi devletlerin Başbakanları davet edilmemişti. Bu devletlerin liderleri bölgede gerçekleşen siyasi olaylardan kaynaklı tutumlarını tespit etmek, yeni bağımsızlığına kavuşan birçok Asya – Afrika devletlerinin bağımsızlığını korumak ve Blokların sömürgeci politikalarına karşı mücadele edebilme programını belirlemek için bir araya gelme gereğini duymuşlardır. Bu amaçla 28 Nisan 1954'te Endonezya Başbakanı Dr. Ali Sastroamidijojo'nun çağrısı ile Hindistan, Seylan, Pakistan, Birmanya ve Endonezya Seylan'nın başkenti Colombo şehrinde bir araya gelmişlerdir[25]. Sadece Asya'ya mahsus olan bu konferansta beş devletin her biri farklı noktada çözüm arayışları içindeydi. Pakistan, Keşmir meselesine çözüm arayışı içerisinde iken Seylon komünizmin tehlikesine vurgu yapmış ve bu durum karşısında birlikte hareket etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Birmanya, ekonomik alanda gelişimin önemine değinirken, Hindistan, Çin ile olan ilişkisine bir çözüm arayışı içerisinde olmuştur. Endonezya ise Asya – Afrika Devletleri'nin bir araya gelebileceği bir konferansın toplanmasını talep ediyordu. Üstelik bu beş devlet, ülkelerinin içişlerine ve dışişlerine komünist, antikomünist ve diğer teşekküllerin müdahalesine kesin surette karşı koymak yolundaki sarsılmaz iradelerini de belirtmiştir.

Colombo Konferansı'ndan herhangi bir siyasî hareket tarzı çıkmasa da yine de Konferans, Asya tarihinde büyük bir öneme sahip olmuştur. Çünkü belli başlı Asya devletleri arasında bir işbirliğinin kurulmasına önayak olmuştur. Bu durum "Asya Asyalılarındır" prensibinin ilk politik gerçeğidir. Colombo Konferansı'ndan sonra Hindistan'ın lideri Nehru, bir Asya – Afrika konferansı toplanması için çalışmalara başlamıştır. Colombo'da bir araya gelen beş devlet liderleri[26] ikinci defa olarak Aralık 1954'te Endonezya'nın Bogor şehrinde bir araya gelerek iki ayrı toplantı yapmışlardı[27]. Bu toplantıların sonucunda daha kapsamlı bir Asya-Afrika Konferansı'nın yapılması kararına varılmış ve bir yıl sonra gerçekleşmesi planlanan Bandung Konferansı için dört temel hedef belirlenmiştir. Bu hedefler:

[25] Davut Dursun, "BANDUNG", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, 1992, s. 55-56.
[26] Jacques Pirenne, *Büyük Dünya Tarihi,* (Çev.: Nihal Önal), C, 4, s. 2108.
[27] Davut Dursun, *a.g.m.*, s. 55.

1. Asya-Afrika devletleri arasında dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin sağlanabilmesi açısından ortak menfaatlerin belirlenmesi ve teşvik edilmesi.
2. Asya-Afrika devletleri arasındaki ekonomik ve kültürel sorunların tespit edilmesi.
3. Sömürgecilik ve Irkçılık gibi sorunların incelenmesi.
4. Asya - Afrika uluslarının uluslararası barış ve işbirliğine sağlayacakları katkılar ve modern dünyadaki konumlarının gözden geçirilmesidir.

Aynı toplantıda Başvekiller, hararetli tartışmalardan sonra Asya - Afrika Konferansı'na hangi milletlerin dâvet edileceği ve gündemin hangi maddeleri içereceği konusunda da anlaşmaya varmışlardı[28]. Böylelikle uluslararası politikada Doğu ve Batı bloklarının dışında yeni bir faktör olarak," Bağlantısızlık" adı ile yeni bir hareket veya devletler gruplaşması ortaya çıkmıştır.

Bağlantısızlar Hareketi'nin temel başlangıç noktası olan Bandung Konferansı, 18 Nisan 1955'te, Hollanda'nın sömürgesi iken 1945'ten itibaren sürdürmüş olduğu bağımsızlık mücadelesi sonunda 1949'da bağımsızlığını elde eden Endonezya'nın Bandung kentinde toplanmıştır. Aynı zamanda Asya – Afrika Konferansı da denilen Konferansa, Bogor toplantısında davet edilmesi kararlaştırılan Afganistan, Çin Halk Cumhuriyeti, Etiyopya, Filipinler, Gana, Irak, İran, Japonya, Kamboçya, Laos, Liberya, Libya, Lübnan, Mısır, Nepal, Sudan, Suriye, Suudi Arabistan, Tayland, Türkiye, Ürdün, (hem Güney hem Kuzey) Vietnam ve Yemen gibi aralarında bir çoğu yeni bağımsızlığını elde etmiş ülkeler katılmıştır. Otuza yakın ülkenin 600 delegeyle temsil edildiği konferansa, Mısırlı Nasır, Hindistanlı Nehru, Türkiyeli Fatin Rüştü Zorlu, Kamboçyalı Sihanuk, Güney Vietnamlı Ngo Dinh Diem ve Çinli Çu En Lai gibi popüler isimler de katılmıştır[29].

Konferans, ABD ve Sovyet Rusya gibi iki büyük güç karşısında bağımsızlıklarını korumak adına bir birlik ve dayanışma sağlamak amacıyla toplanmıştır. Ancak konferansa katılan devletlerin bir kısmı siyasi hadiseleri yakından takip etmek ve konferansa bizzat katılamayan ABD ve Sovyet Rusya'nın temsilcisi konumunda katılmıştır. Kısaca bunlara değinecek

[28] *Milliyet Gazetesi*, 18 Nisan 1955, s. 7.
[29] İzzet Çıvgın, Remzi Yardımcı; *Çağdaş Dünya Tarihi*, Ankara, 2008, s. 273.

olursak; Kızıl Çin ve Kuzey Vietnam komünist devletlerin temsilcisi, Türkiye, Pakistan ve Irak da tam manasıyla Batı âlemini temsil etmek için katılmışlardır.

Asya – Afrika Konferansı'nı, Endonezya Cumhurbaşkanı Dr. Ahmet Sukarno, 18 Nisan 1955'te Bandung da Hürriyet Sarayında[30] birleşmiş bir Asya ve Afrika olmadan dünya barışının korunamayacağı bildirerek açmıştır. Konferansı açan Endonezya Cumhurbaşkanı Dr. Ahmet Sukarno, konferansın ilk görevinin, katılan 29 devlet arasında bir ittifak temin etmek olduğunu belirterek, insanlığa rehberlik edeceğini, sulh ve güvenliğe ulaşmak için hangi yolu takip etmesi gerektiğini göstereceğini, yeni bir Asya'nın ve Afrika'nın doğmuş olduğunu ispat edeceğini ümit ettiğini vurgulamıştır. Bu ifadesinde, Sukarno, korkuların bir yana bırakılmasını ve bütün insanların istifade edeceği bir plân yapılması amacının rehber edinilmesini istemiştir[31].

Ahmet Sukarno'nun açılış konuşmasının ardından konferans başkanlığına Endonezya Başvekili Sastroamijojo oy birliği ile seçilmiştir[32]. Sastroamijojo başkanlığında bir araya gelen Asya ve Afrika devletlerinin temsilcileri, sömürgeciliği ortadan kaldırmak, ırkçılığa karşı durmak, atom silahlarının üretiminin yasaklanması ve ekonomik işbirliği gibi birçok konuda yapılan görüşmeler sonucunda[33] 29 memleketten 24'ü 7 maddelik bir gündem kabul etmişlerdir. Bu maddeler ise şunlardır:

1. Dünya barışının ve işbirliğinin geliştirilmesi.
2. İnsan hakları ve kendi kaderini kendi tayin etme hakları.
3. Yabancı devletlerin hâkimiyeti altında bulunan milletlerin meseleleri.
4. Kitle imha silâhları.
5. Atom enerjisinin kullanımı.
6. Ekonomik İşbirliği.
7. Kültürel işbirliği [34].

[30] *Son Havadis Gazetesi*, 19 Nisan 1955, s. 1.
[31] *Akşam Gazetesi*, 18 Nisan 1955, s. 1-2.
[32] *Son Havadis Gazetesi*, 19 Nisan 1955, s. 1.
[33] M. Feridun Bellısar, "Bandung Etrafında," *Hürriyet Gazetesi***,** 18 Nisan 1955, s. 5.
[34] *Akşam Gazetesi*, 18 Nisan 1955, s. 2.

Ancak 7 maddelik olarak belirlenen gündem daha sonra yapılan gizli bir toplantı ile 5 maddeye indirilmiştir. Atom silahları konusu gündemden çıkarılmış ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

Konferans gündeminin son şekli şöyledir:

1. Ekonomik işbirliği.
2. Uluslararası kültürel işbirliği.
3. İnsan hakları ve kendi kaderini kendi tayin etmek hakları.
4. Yabancı devletlerin hâkimiyeti altında bulunan milletlerin meseleleri.
5. Uluslararası işbirliğinin sağlanması için gerekli koşulların sağlanması; olarak belirlenmiştir.[35]

Ayrı bir başlık altında ele alınan Atom enerjisi konusu üzerinde önemle durulmuştur. Soğuk Savaşın gergin atmosferinden kaynaklı olarak çıkabilecek herhangi bir nükleer savaşın, insanlık için dehşet verici bir felaketle sonuçlanacağını dünyaya duyurmaya çalışan Asya-Afrika Konferansı, böyle bir savaşın ihtimalini ortadan kaldırmak için atom silahlarının yasaklanması ve uluslararası silahsızlanmaya gidilmesi için çağrıda bulunmuştur. Konferansta, dünyada barışı korumak için tek çarenin genel bir silahsızlanma olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bunun için de, bütün ilgili devletlerden toplu olarak imha silâhlarının üretimlerinin yasaklanması konusunda süratle anlaşmaya varmaları gerektiği de belirtilmiştir[36].

Konferans'ın gündemi dünyada barışın korunması olmuştur. Bu doğrultuda Asya ve Afrika devletlerinin takip etmeleri gereken politika üzerinde görüşülmüştür. İster Türkiye gibi demokratik cepheye, ister Kızıl Çin gibi ayrı bir doktrine bağlı olsun, isterse Hindistan gibi tarafsız kalmak istesin bütün Asya ve Afrika devletleri bir noktada birleşmelidir; bu da sömürgecilik politikasını şiddetle reddetmek olmuştur[37]. Konferansın gündem maddeleri belirtildikten sonra konferansa katılan devlet liderlerinin beyanatlarına geçilmiştir.

[35] *Hürriyet Gazetesi***,** 18 Nisan 1955, s. 5.
[36] *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Nisan 1955, s. 7.
[37] Cemil Sait Barlas, "Bandung Konferansı" *Son Havadis Gazetesi*,21 Nisan 1955, s. 1.

1.1. Konferansa Katılan Ülkelerin Beyanatları

Konferansı ev sahibi olarak açan Endonezya lideri Sukarno beyanatında, Asya ile Afrika'nın güçlü bir ittifak ile dünya üzerinde barışı sağlayabileceğini ve barışsever bir düşünce ile hareket ettiği sürece hedefine ulaşacağını belirtmiştir. Sömürgeciliğin son izlerini temizlemenin gerekliliği üzerinde duran Sukarno, yeni dünya düzeniyle birlikte sömürgecilikte değişmiş ve daha çok yabancılar tarafından kontrol edilen iktisadî ve entelektüel bir kontrol şeklinde devam ettiğini de vurgulamıştır[38].

Endonezya Başvekili Ali Sastroamidijojo konuşmasında sömürgeciliğe değinerek yakın bir gelecekte bağımsızlık için mücadele eden ulusların bu gayelerinde başarılı olacaklarını ve Asya - Afrika devletlerinin bu amacın gerçekleşmesi için her türlü fedakârlıkta bulunacaklarını belirtmiştir. Atom bombası stoklarının yapılmasının insanlığın topluca yok olmasına neden olacak bir savaşa yol açacağına emin olduğunu bildiren Başvekil bu konuda önlem alınması için her çareye başvurulması gerektiğini söylemiştir. Bütün sömürgecilik çeşitlerini şiddetle reddettiğini belirten Ali Sastroamidijojo, konferansa henüz yabancı devletlerin kontrolü altında bulunan bazı devletlerin çağırılmamasından kaynaklı duyduğu üzüntüyü de ifade etmiştir[39].

Sözlerine özellikle İsrail'i suçlayarak başlayan Mısır Başbakanı Cemal Abdülnasır, beyanatında, Doğu-Batı soğuk savaş konularına değinmekten kaçınmış ve daha çok Filistin, Kuzey Afrika ve Güney Afrika'daki ırkçılık meseleleri üzerinde durmasından dolayı dikkatleri üzerine çekmiştir. Nasır, Asya - Afrika memleketlerini sömürgecilere karşı birleşmeye davet etmiş ve Filistin topraklarından atılan Araplar üzerine dikkati çekmiştir. Tarih boyunca insanî prensiplerin hiç bir zaman bu şekilde çiğnenmemiş olduğunu da vurgulamıştır. Nâsır'ın konuşması esnasında Kızıl âlemi tutmaması, Kızıl Çin'den ve Komünizmden hiç bahsetmemesi ve gayet ılımlı bir dille amaçlarını ifade etmesi hem sürpriz hem de memnuniyetle karşılanmıştır[40].

Hindistan Başbakanı Jawaharlal Nehru, konuşmasında Bandung Konferansına katılan devletlerin aralarında herhangi bir siyasi ilişki

[38] *Milliyet Gazetesi*, 19 Nisan 1955 s. 7.
[39] *Hürriyet Gazetesi*, 19 Nisan 1955, s. 5.
[40] *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Nisan 1955, s. 6.

bulunmamasına rağmen alınan kararlarda ittifak etmelerine özellikle dikkat çekmiştir. Bu durumun, bir türlü bir araya gelemeyen ve bundan dolayı aralarındaki anlaşmazlıkları çözemeyen bazı devletlere örnek teşkil etmesi gerektiğini belirtmiştir[41]. Daha sonra Nehru, Türkiye'ye ve Atlantik Paktına eleştirilerde bulunmuştur. Fatin Rüştü Zorlu'nun NATO'nun barışın kalesi olduğunu söylemesi üzerine Nehru, bunun doğru olmadığını iddia etmiş ve Atlantik Paktı'nın sömürgeciliğin koruyucusu olduğunu ileri sürmüştür[42]. Bağdat Paktına da karşı çıkan Nehru, bu tepkisinin nedenini İngiltere'nin de bu Pakta katılmasından kaynaklı olduğunu ileri sürmüştür. "Batılı güçlerin Ortadoğu'da herhangi bir yabancı devletin üslere sahip olmasından nasıl nefret ediyorsa, biz de İngiltere'nin bu bölgelerde üslere sahip olmasını istemiyoruz" diye belirtmiştir[43]. Nehru bu sözleri ile tepkileri üzerine çektiğini fark ettikten sonra sadece Batı karşıtı bir politika benimsemediğini göstermek için Komünizme de çatmıştır. Ancak konuşmasının ağır bir şekilde eleştirilmesi üzerine Nehru tüm delegelerden özür dileyerek, konferansın vermiş olduğu heyecandan kaynaklı olduğunu belirterek hareketini makul göstermeye çalışmıştır[44].

Konferansa katılan Irak delegesi Fazıl Cemali söze ilk olarak komünizmi hedef alarak başlamış ve komünizmin din kavramını ortadan kaldırmak istediğini belirtmiştir. Cemali, komünizmin Asya - Afrika milletlerinin karşı karşıya kalacakları yeni bir tehlike olduğunu vurgulamış ve komünist âlemin Asya ve Doğu Avrupa'da birçok milleti sömürgesi altına aldığını belirterek Batı yanlısı bir politika takip etmiştir[45]. Sömürgecilik, Siyonizm ve Komünizm, dünyada bugün barışı ve huzuru bozan milletlerarası üç kuvvet olduğunu ve bunlara realizm ve azimle karşı konulması gerektiğini ifade etmiştir[46].

Kamboç delegeler heyetinin Başkanı Norodom Sihanug söz alarak Bandung Konferansı'nın bir nevi küçük ölçüde milletlerarası teşkilâtın yerini tuttuğunu, bu nedenle BM'ye girememiş olan devletlerin de söz söyleme hakkına kavuştuklarını belirtmiştir. Söz alan Pakistan delegesi Başvekil

[41] *Son Havadis Gazetesi*, 29 Nisan 1955, s. 7.
[42] *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Nisan 1955, s. 1.
[43] *Milliyet Gazetesi*, 29 Nisan 1955, s. 7.
[44] *Milliyet Gazetesi*, 24 Nisan 1955, s. 7.
[45] *Milliyet Gazetesi*, 19 Nisan 1955 s. 7.
[46] *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Nisan 1955, s. 6.

Muhammed Ali ise Atom silâhlarının topyekûn ortadan kaldırılmasını istemiştir. İran delegesi ise Filistin dâvasının ve İsrail devleti ihtilâfının milletlerin kendi geleceklerini kendilerinin karar verme hakkına sahip olduklarını belirterek bu konun ayrıca bir madde içinde görüşülmesini istemiştir[47].

Filipin Başbakanı Romulo konferansta, "istiklâlimizi batılı emperyalistlerin elinden aldık; şimdi bunu komünizme mi kaptıracağız? Komünizm, süper emperyalizm ve süper barbarlıktır" diyerek komünizme sert bir dille karşı çıkmıştır. Komünist delegelerle Hint Başbakanı Nehru bu sözlere sinirlenmişlerdir. Pakistan Başbakanı komünizmden ismen bahsetmemiş, fakat Asya ve Afrika memleketlerini yeni ve daha zararlı bir emperyalizm şeklinden sakınmaya davet etmiştir. Muhammed Ali, Rusya'nın komünist Çin ile askeri anlaşmalar yaptığını da hatırlatmıştır[48]. Konferansta özellikle Suriye delegesi komünist Çine karşı yakınlık gösterdiği görülmüştür. Suriye delegeleri komünizm söz konusu olduğu zaman, beyanlarında Sovyet Rusya'yı dışarıda tutmaya çalışması bütün delegelerin dikkatini çekmiştir[49].

Japonya'nın Dışişleri Bakanı Tatsunozuki, Bandung Konferansı'ndaki beyanatında Japonya'nın Asya ve Afrika'daki bağımsızlık mücadelesine ve ekonomik gelişimine katkıda bulunacağı konusunda güvence vermiştir. Tatsunozuki dayanışmanın Asyalı devletlerle ılımlı ilişkiler ve ekonomik işbirliği ile sağlanabileceğini belirtmiştir. Japonya'nın komünizme karşı olduğunu ve bu tavrını korumaya devam edeceğini vurgulayarak komünist devletlerle ilişkilerini açık bir şekilde sınırlandıracağını söylemiştir. Komünizme karşı tavır alan Japonya aynı tavrı ABD'ye karşı almamış, ABD ile işbirliğini dış siyasetinin temeli olduğunu belirtmiştir. Diğer taraftan komünist blokla karşılıklı saygı ilişkilerini sağlamak suretiyle milletlerarası ilişkilerdeki gerginliğin azaltılmasına yardımda bulunmak niyetinde olduğunu da ilâve etmiştir[50].

Kuzey Afrikalı milletlerin adına konuştuğunu belirten Salâh Bin Yusuf, Fransız sömürgeciliğini şiddetle kınamış ve Fransız yönetimi Gestapo metotlarını kullanarak çok saldırganca hareket ettiklerini belirtmiştir. Bunun

[47] *Milliyet Gazetesi*, 19 Nisan 1955 s. 7.
[48] *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Nisan 1955, s. 1,7.
[49] *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Nisan 1955, s. 1,3.
[50] *Son Havadis Gazetesi*, 26 Nisan 1955, s. 9.

üzerine toplantıda bulunan bir İngiliz gazetecisi Salâh Bin Yusuf'tan ikinci Dünya Savaşı'nda Fransa işgal edilirken yüz binlerce Fransız'ın Gestaponun kurbanı olduğunu bilip bilmediğini sormuştur. Salah Bin Yusuf'ta Afrika halkının artık Fransa ya hiç bir şekilde güvenlerinin kalmadığını belirtmiştir. ABD'li gazetecilerin türlü türlü sorularını cevaplayan Salâh Bin Yusuf, stratejik konuların hiç bir şeklîde Kuzey Afrika halkını ilgilendirmediğini bu düşüncelerin Batı devletlerini BM Kurulunda Fransız sömürgeciliğini desteklemeye sevk ettiğini ifade etmiştir. Kuzey Afrika temsilcilerinin, Cezayir'de Fransız idaresinin işkencesine uğrayanlar hakkında bir takım örnekler vermeleri üzerine, İngiliz gazeteleri bunu "gülünç bir abartı" olarak nitelendirmişlerdir[51]. Ayrıca, açık oturumlarda bulunmak üzere Bandung'a gelmiş olan ABD'nin Cakarta Büyük Elçisi de Konferansın gelişmesinden çok memnun olduğunu belirtmiştir[52].

Konferanstaki toplantıda söz alan Kızıl Çin Lideri Çu En Lai, kızıllık aleyhindeki suçlamalara cevap vermekten kaçınmış, konferansın ideoloji tartışmalarını yapmak amacıyla açılmadığını belirtmiştir. Kızıl Çin'in Asya ve Afrika devletleri ile siyasî ilişkiler kurmaya hazır bulduğunu belirten Çu En Lai, Batılılar ile problem yaşadığı Formoza meselesinde, Formoza'yı kurtarmak kararından asla vazgeçmeyeceğini de belirtmiştir[53]. Çu En Lai, saldırganca faaliyetlerde bulunan devletin ABD olduğunu, Formoza'daki hareketleri ile savaş çıkarma amacında olduğunu söylemiştir.

Çu En Lai konferanstaki konuşmasında "Biz komünistiz. Bundan dünyanın diğer devletlerine ne? Eğer barışsever gayretlerimize inanmıyorsanız, hepinizi Çine dâvet ediyorum. İstediğiniz zaman istediğiniz temsilcilerinizi göndererek memleketimizi inceleyebilirsiniz. Biz burada kendi rejimimizle diğer rejimler arasında ortak bir zemin arıyoruz[54]. Şunu da belirtmek isterim ki, Kızıl Çin'in ABD ile savaşa girme hususunda hiç bir arzusu yoktur. Biz böyle bir niyeti asla beslemedik. Bilâkis, ABD ile aramızda mevcut olan ihtilâfların ve Formoza[55] meselesindeki anlaşmazlığın sonuçlanması için iki memleket arasında derhal görüşmelere başlanılmasını teklif ediyorum" sözlerine yer vererek barışçıl bir politika takip ettiğini

[51] *Son Havadis Gazetesi*, 18 Nisan 1955, s. 7.
[52] *Son Havadis Gazetesi*, 21 Nisan 1955, s. 7.
[53] *Hürriyet Gazetesi*, 20 Nisan 1955, s. 5.
[54] *Milliyet Gazetesi*, 20 Nisan 1955, s. 7.
[55] *Hürriyet Gazetesi*, 21 Nisan 1955, s. 1.

göstermek istemiştir. Çu En Lai, sözlerine, Batı âlemini hafif bir şekilde tehdit ederek şöyle devam etmiştir: "Batılılar birbirlerine savunma paktları ile bağlanıyorlar. İsmi savunma paktı olan bu antlaşmaların bizim güvenliğimizi ihlâl ettiği kanaatindeyiz. Bundan önce birçok defa ABD ve diğer Batılı devletlerle müzakerelere girişmek istedik. Bütün tekliflerimiz reddedildi. Bu hususta ısrarlarımız cevapsız bırakılırsa, pek tabiidir ki biz de başka devletlere yaklaşmak zorunda kalacağız." Kızıl Çin Başkanı'nın bu hususta beyanatı, Batıda tesirlerini hemen göstermiş, Londra'nın gösterdiği memnuniyete rağmen, Washington siyasî toplantıları ve Beyaz Saray, Başvekilin yeni hareketinin Kızıl Çin'e has manevralardan biri olduğunu ima etmişlerdir[56]. Bu teklif konferanstaki delegelere dünya meselelerinin bir dönüm noktasına hizmette bulunmakta oldukları hissini vermiştir[57].

Tarafsız bir dış politika izlemenin mümkün olamayacağını düşünen Türkiye, Konferansa özellikle ABD'nin ısrarı sonucunda, Mart 1955'te katılmaya karar vermiştir. Türk devlet bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun beyanatına baktığımızda ise Zorlu, konferansa katılan devlet liderlerine tarafsız bir siyasetin tehlikeli bir politika olduğunu belirtmiştir. Tarafsızlık politikasının neden olabileceği sonuca örnek olarak da Çekoslovakya devletinin düşmüş olduğu tehlikeli durum gösterilmiştir. Konferansa katılan delegelere böyle bir politikanın neden olacağı tehlikeli durumları devlet idarecilerine uyarıda bulunmalarını da ayrıca talep etmiştir.[58]

Tarafsızlık politikasının sebep olacağı tehlikelerden söz eden Zorlu, NATO, Balkan Paktı, Türk - Pakistan ve Türk - Irak Paktları ile Güneydoğu Asya'nın Müdafaası Paktı gibi ittifaklarda bulunmaya sevk eden şeyin saldırganlık tehlikesi olduğuna işaretle demiştir ki: "Eğer bugün barış ve güvenliğin korunabileceği ümidine sahipsek, bu birlik ve hürriyeti seven insanların işbirliğinde bulunan kuvvetin saldırının muvaffak olmadığını ve olamayacağını göstermelerindedir." Zorlu, dünyanın iki bloğa ayrılmasının temelinde Sovyet Rusya ve uydusu Komünist Çin'in sömürgeci politikaları, bölge bütünlüğünü tehdit etmeleri, başka devletlerin içişlerine zorla müdahale etmeleri ve bazı bölgelerde de silahlı saldırılarda bulunmaları olduğunu üstü kapalı bir şekilde dile getirmiştir.

[56] *Milliyet Gazetesi*, 24 Nisan 1955, s. 1,7.
[57] *Son Havadis Gazetesi*, 27 Nisan 1955, s. 7.
[58] Ayın Tarihi, Sayı: 257, Ankara (Nisan),1955,s.147-148

Fatin Rüştü Zorlu yaşadığımız kıtanın barış içinde bulunmasının tek çaresinin bu kıtalarda yaşayan milletlerin hür ve istiklâllerine sahip olması ile mümkün olacağını sözlerine ilâve ederek konuşmasını şöyle bitirmiştir. "Barış içinde yaşamak istiyorsak şiddet ve istilaya karşı tedbirler almamız gerekmektedir. Bu suretle istilacıların yapacağı hareketin imkânsız olduğunu daha başta göstermiş oluruz"[59]. Bu durumdan kaynaklı olarak Türk delegasyonu, Irak, İran, Lübnan, Pakistan ve Filipinlerle birlikte ortak bir teklif sunarak milletlerarası komünizmin yıkıcı faaliyetlerinin kınanmasını istemiştir. Fatin Rüştü Zorlu bu teklifi Konferans'a sunarken aynı zamanda birçok bağımsız devletin sömürgecilik yüzünden yeni bir taarruza maruz kaldıklarını ve komünizmin içerden yıkmak ve icabında kuvvet kullanmak hususundaki faaliyetlerini de belirtmiştir. Konferans "Barış İçinde Bir Arada Yaşama" konusunu ele aldığı zaman Zorlu tekrar söz alarak, dünyanın bugünkü durumunda devletlerin birtakım kelime ve hayallere kapılmayarak, realist bir yol takip etmeleri gerektiğini söylemiştir. Zorlu ayrıca NATO'nun barışı koruması bakımından oynadığı önemli rolü belirtmiş ve gerçek olarak barış içinde bir arada yaşamanın mümkün olabilmesi için her türlü silâhların azaltılması gerektiği fikrini, barış ve güvenliğin ancak bu şartlar altında temin edilebileceğini ileri sürmüştür[60].

1.2. Bandung Konferansı Sonucu ve Alınan Kararlar

Modern dünya tarihinde bir dönüm noktası olan Bandung Konferansı, ortak endişelerin tartışıldığı ve uluslararası ilişkilerde ortak politikalar geliştirmek amacıyla 29 Asya-Afrika devletinin bir araya geldiği konferanstır. Konferans, dünya çapında ilgi uyandırmış ve büyük güçlerin dikkatini üzerine çekmeyi başarmıştır. Özellikle ABD hükümeti tarafından soğukkanlı bir şekilde gelişmeler anbean takip edilmiştir. Konferansa katılan liderlerin birçoğu, başlıca büyük güçlerin baskılarına direnmek, bağımsızlıklarını korumak ve özellikle Batı sömürgeciliğine karşı durmak gibi ortak sorunlarını paylaştılar. Ayrıca ekonomik, sosyal kalkınma ve dünya meselelerinde birbirlerinin deneyimlerinden yararlanmaya çalıştılar. Irk ayrımcılığı kınanmış ve ırkçılık yalnızca insan haklarının ihlali değil aynı zamanda insanlık onurunun temel değerlerinin inkârı olduğu vurgulanmıştır. Konferans,

[59] *Son Havadis Gazetesi*, 20 Nisan 1955, s. 1,7.
[60] *Hürriyet Gazetesi*, 24 Nisan 1955, s. 1.

ekonomik ve kültürel işbirliği, insan hakları ve milletlerin kendi kaderini kendilerinin tayin etme hakkına ilişkin konular üzerinde önemle durmuştur[61]. Bu konferans vesilesiyle birçok siyasi lider ilk defa olarak birbirleriyle buluşmuş ve konferansta gerek devletler ve gerekse şahıslar prestijlerini ortaya koymuş olup bu durum vesilesiyle bölgelerinde birer lider olarak görülmüştürler[62].

Bir başlangıç noktası olması ve farklı yapıya sahip üye devletlerden oluşan Bandung Konferansı, Doğu ve Batı blokları karşısında durabilecek yeni bir düşünceyi ve felsefeyi hemen oluşturamamışsa da, yeni bir hareketi başlattığı da bir gerçektir. Bu hareket sadece bir Asya - Afrika hareketi olmak yerine uluslararası sistemde bir Bağlantısızlık Hareketi olarak ortaya çıkmıştır.

Bağlantısızlar Hareketi kavramının ortaya çıkmasını sağlayan Bandung Konferansı liderleri, bağımsız Üçüncü Dünya ülkelerinin işbirliğini resmi olarak kurmuş ve uluslararası ilişkilerde olumlu ve aktif bir rol oynamak için dış politikalarının bir parçası olarak benimsedikleri bir dizi evrensel ilkeyi de hayata geçirmişlerdir. Bu noktada Konferans'ta alınan temel ilkeler ise şunlardır:

1. Temel insan haklarına ve Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine inanarak saygı göstermek.
2. Bütün ulusların egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı göstermek.
3. Bütün ırkların ve büyük-küçük tüm devletlerin eşitliklerinin tanınması.
4. Başka ülkelerin iç işlerine müdahale etmekten kaçınmak.
5. Birleşmiş Milletler Sözleşmesine uygun olarak her ulusun kendisini tek tek veya toplu olarak savunma hakkına saygı göstermek.
6. Herhangi bir devletin siyasi bağımsızlığına ve bütünlüğüne karşı askeri saldırıdan kaçınmak.

[61] A.W. Singham, Shirley Hune; *Non-Alignment In An Age Of Alignments*, The College Press, London 1986, s. 65.
[62] *Son Havadis Gazetesi*, 27 Nisan 1955, s. 7.

7. Birleşmiş Milletler Sözleşmesi uyarınca tarafların kendi seçtikleri barışçıl yöntemlerle tüm uluslararası anlaşmazlıkların çözümlenmesi.
8. Karşılıklı çıkarların ve işbirliğinin teşvik edilmesi.
9. Adalet ve uluslararası yükümlülüklere saygı.

Barış içinde bir arada yaşama amacıyla oluşturulan bu maddeler, mevcut uluslararası ilişkilerin tekrar gözden geçirilmesini sağlamıştır. Aynı zamanda bu ilkeler Asya - Afrika devletleri için yeni bir dış politika ve Bağlantısızlığın ilkelerinin temelini oluşturmuştur[63].

Sömürgeci devletlerin kontrolü altında bulunan milletler ile ilgili olarak ortak kararlar alan Konferans liderleri, sömürgeciliğin her türlüsünün hızlı bir şekilde ortadan kaldırılmasını, yabancı devletlerin idaresi altında yaşayan milletlerin haklarının eşit bir şeklide verilmesini sağlamak ve tam bağımsızlığın sağlanabilmesi için ilgili güçlere, mahkemelere müracaat edilmesi gerektiği ile ilgili karalar almıştır[64].

Sona eren Bandung Konferansı ile ilgili olarak Times gazetesi şunları yazmıştır: "Bazı gergin anlara rağmen sona eren Asya - Afrika Konferansı, farklı bir yapıya sahip olan 29 ulusun temsilcilerinin müzakereleri sonucunda oy birliği ile anlaşmayı başarmışlardır. Bu sonuç konferansı tertipleyen beş devletin yorulmaz gayretleri ile sağlanmıştır. Pakistan diplomasisi alışılmış becerisini göstermiş olmasına rağmen Türkiye, Irak ve Tahiti gibi devletler tarafsız kalma endişelerini yenememişlerdir.

Bandung Konferansı, sosyo-ekonomik farklılıklara rağmen Afrika-Asya ülkelerinin barış ve uluslararası güvenlik için ortak bir platform üzerinde birleşebileceğini göstermiştir. Böylece Bandung Konferansı, Asya - Afrika ülkelerinin ABD'deki farklı uluslararası konularda bir grup halinde birbirine bağlı olarak çalışmaya başlamasına işaret etmiştir[65]. Konferansın temel amaçlarından bir diğeri de hala bağımsızlığını elde edememiş devletlerin bu amaçlarına destek vermekti. Sömürgeciliğin her türlüsüne karşı çıkan ve tam bağımsızlığı savunan konferans liderleri, bağımsızlığını elde etmiş veya etmeye çalışan devletlerin ABD ve Sovyet Rusya gibi ülkelerin etkisi altına

[63] A.W. Singham, Shirley Hune; *a.g.e.*, s. 14.
[64] *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Nisan 1955, s. 7.
[65] O. Suryanarayanan, Role of The Non-Aligned Nations in U.N.O. for Peace and Disarmament 1960 – 1987, *Thesis Department of History, University of Calicut*, 2002, s. 100-102.

girmelerinin önlenmesini amaçlamıştır. Bandung Konferansı liderleri ilerleyen süreçlerde Bağlantısızlar Hareketi liderleri olarak Zirve Konferanslarında tekrar bir araya gelmişlerdir[66].

2. SOVYET RUSYA'NI BANDUNG KONFERANSI'NA ETKİSİ VE BAĞLANTISIZLAR POLİTİKASI

Sovyet Rusya'nın bağımsızlığını yeni kazanmış devletlere yönelik dış politikasına bakıldığında özellikle Mısır, Hindistan ve Endonezya gibi Bağlantısız devletler ile iyi ilişkiler kurmak olmuştur. Bağlantısız devletler ile kurulmaya başlayan bu ilişkiler 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca geliştirilmiştir. Bağlantısız devletler de dış politikalarında Sovyet Rusya'ya karşı iyimser bir politika izlemişlerdir. Sovyet Rusya'ya karşı iyimser bir politikanın takip edilmesinin nedeni ise Sovyet Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda faşizme karşı kazanılan zaferin ve sömürgeci geçmişinin olmaması ve alternatif bir ekonomik kalkınma modeli sunması etkili olmuştur[67]. Batılı sömürgeci devletlerin ve ABD'nin uyguladıkları dış politika, birçok Arap ve Bağlantısız devletleri Sovyet Rusya ile işbirliğine itmekteydi. ABD'nin özellikle Arap-İsrail savaşlarında İsrail yanlısı politikası da aynı etkiye sebep olmuştur. Arap ülkelerinin İsrail ile mücadelesinin kritik anlarında Sovyet Rusya'nın almış olduğu tavır ve çok yönlü yardımlarında Batı dünyası ile sıkı sıkıya bağlı olan Arap ülkelerini bile Sovyet Rusya'ya yakınlık duymaya itmiştir. Sovyet Rusya genelde Arap devletleri yönetimindeki küçük burjuva devrimcileri ile işbirliği yapmaktaydı.

Sovyet Rusya'nın dış politikasının ideolojik ilkelerinden biri sömürgecilere karşı durmak ve ulusal kurtuluş hareketlerine destekte bulunmaktı[68]. Bu doğrultuda bağımsızlığını yeni kazanan devletlere ekonomik ve askeri destekte bulunmuştur. Sovyet Rusya'nın bölge politikalarında sağlamış olduğu bu ekonomik ve askeri destek, bölgelere girişinde ve

[66] Elem Eyrice Tepeciklioğlu, Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri, *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi,* C. 1, S. 2, Ankara, Bahar 2012, s. 68.

[67] Erel Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB – Türkiye İlişkileri 1953–1964*, s. 55.

[68] Yevgeni Primakov, Rusların Gözüyle Ortadoğu, Timaş Yayınları, (Çev.: Olga Tezcan), İstanbul, 2009, s. 64.

yerleşmesinde kolaylık sağlamıştır. Mısır örneğinde olduğu gibi bölge ülkelerine silah satışları bölgeye girmesine önemli rol oynamıştır[69].

Sovyet Rusya'nın dış politikası 5 Mart 1953'te Stalin'in ölümüyle Stalinizasyon süreci "de-Stalinizasyon" sürecine dönüştü. Eylül 1953'te Nikita Kruşçev'in SBKP (Sovyet Birliği Komünist Partisi) Birinci Sekreteri olması ve Şubat 1955'te Nikolay Bulganin'in Sovyet Rusya'nın Başbakanı olmasıyla birlikte de-Stalinizasyon süreci hızlanmıştır. Bu süreç, 14-25 Şubat 1956'daki 20. SBKP Kongresi ile zirveye ulaşmıştır. Kongrede Stalin'in Sovyet Rusya'da ve diğer sosyalist devletlerde uygulamış olduğu Stalinizasyon politikaları eleştirilmiş ve reddedilmiştir. Sosyalizme giden farklı yolların olması her devletin kendi politikası ve olanaklarına göre kendi sosyalist politikalarını oluşturabilme imkânına sahip olduğu da belirlenmiştir[70].

Tarafsızlık politikasıyla hareket eden Bağlantısız Devletlerin yapmış olduğu Bandung Konferansı'nın Sovyet Rusya için en önemli sonucu, Stalin'in ölümüyle birlikte Sovyet Rusya'nın "iki kampa bölme" politikasının yerini bağlantısız devletlere karşı esnek politikalar uygulamaya başlaması olarak değerlendirilebilir. Uluslararası sistemde ortaya çıkan bu tarz hareketler nedeniyle, Sovyet Rusya, ABD'nin izlediği politikaya benzer politikalar izlemek durumunda kalmıştır. Sovyet Rusya ABD'nin bölgeye yönelik Marshall benzeri yardım politikalarına denk olamayacak bir politika izlemesi, bazı hedef ülkelerin ekonomik anlamda daha az destek almalarına neden olsa bile, Sovyet Rusya'nın izlediği bu tarz politikalar hedef devletlerin Sovyet Rusya safına katılmasında oldukça etkili olmuştur[71]. Her devletin kendi sosyalizmini uygulamasına olanak sağlayan Sovyet Rusya'nın bu tutumu da Bağlantısız devletlerle daha sıkı işbirliği yapabilmesinin de önünü açmıştır.

Stalin'in ölümünden ve diplomatik açıdan daha becerikli olan Kruşçev'in iktidara gelmesinden sonra Sovyet Rusya, Batı Bloğunu zayıflatmak amacıyla Üçüncü Dünya'nın tarafsız ülkeleri arasından kendisine dost ve müttefikler edinmeye çalışmıştır. Kremlin diplomasi, ticaret ve cömert

[69] Fırat Purtaş, "Rusya ve Arap Ortadoğu'su", *Akademik Ortadoğu*, C. 2, S.2, 2008, s. 51. http://www.akademikortadopu.com/sayı_4.html
[70] Caner Sancaktar, *a.g.m.*, s. 44.
[71] Best Antony, *Uluslararası Siyasi Tarih 20. Yüzyıl*, (Çev.: Taciser Ulaş Belge, Emel Kurt), Yayın Odası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 302.

kalkınma kredileri yoluyla özellikle Afrika-Asya ülkelerinde nüfuz sahibi olmaya ve kaynaklarla üslere ulaşım olanağı kazanmaya, aynı zamanda Batı'nın etkisini zayıflatmaya çalışıyordu. Sovyet Rusya'nın geri kalmışlıktan askeri sanayi dev statüsüne tek bir kuşak içerisinde sıçramasından etkilenen pek çok Üçüncü Dünya aydınına ve siyasi liderine Marksist-Leninist kalkınma modeli cazip geliyordu. Bu durum Kremlin'in dost ve destek edinmesini kolaylaştırdı; oysa Batı emperyalizminin geçmiş dönem sömürgeciliğinin izleri Amerikalı diplomatların işlerini zorlaştırmaktaydı. 1950'lerde Amerikalı siyasal yapıcılar, Bağlantısız Devletleri Batı Blok'una dâhil etmek için verilen mücadelenin sonucunun küresel güç dengesini Batı lehine ya da aleyhine değiştirebileceğine inanıyorlardı. ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk Şubat 1961'de Senato'ya, gelişmekte olan dünyadaki "fazlasıyla yayılmış" Sovyet girişimlerinin ABD-Sovyet Rusya çatışmasının Batı Avrupa'daki askeri sorundan, gelişmemiş ülkeler için tam bir yarışmaya dönüştüğünü gösterdiğini açıkladı[72].

Bağlantısız ülkeler, ABD ve Sovyet Rusya arasındaki rekabette Doğu ve Batı bloklarında yer alma taraftarı olmasa da Sovyet Rusya'ya, genel olarak da Doğu Blok'una sempati duymuşlardır. Geçmişte hemen hemen hepsinin Batılı ülkelerce sömürgeleştirilmeleri, bağımsızlığın ardından dahi Batı kapitalizmini emperyalizmin bir aracı olarak görmeye devam etme eğilimleri bunda önemli rol oynamıştır. Diğer yandan sosyalist kalkınma modeli, sermaye birikimi henüz olgunlaşmamış bu ülkelere daha cazip gözükmüştür. Sovyet Rusya da bu sempatiyi kullanmasını iyi bilmiştir. Bu çerçevede bağlantısız ülkeler savunma ve ekonomik ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü Doğu Blok'undan temin etmeye yönelmişlerdir. Ancak yine de bağlantısız ülkelerin Doğu Blok'uyla ilişkileri belli bir mesafede kalmış, bu ülkeler blok üyesi bir konuma gelmemişlerdir[73].

Üçüncü dünya ülkelerindeki bağımsızlık hareketlerini desteklemenin, ülkesine getireceği faydaları Bandung Konferansında idrak eden Sovyet Rusya, dış politika değişikliğine giderek içinde bulunduğu tecrit durumundan kurtulmaya başlamıştır. Sovyet Rusya'nın bu çerçevede, üçüncü dünya ülkelerine müdahaleleri, "devrim ihracı" ile onları denetim altına alma değil,

[72] Robert J. Mcmahon, *Soğuk Savaş,* (Çev.: Sinem Gül), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Mart 2013.s. 90.
[73] Muzaffer Ercan Yılmaz, *Savaş ve Uluslararası Sistem*, Ankara, 2010, s. 150.

ABD ve kapitalist dünyaya karşı bir savunma amacı gütmektedir. Bu konudaki Amerikan görüşü ise, üçüncü dünya ülkelerinde meydana gelen halk hareketlerinde sorumluluğu olan Sovyet Rusya'nın saldırganlık ve maceracılığı yüzünden detantı ihlâl ettiği yönündedir. Üçüncü Dünya'nın tüm sorunlarının sebebini Sovyet Rusya'ya bağlamıştır.

Bandung Konferans'ı etkisi ile dış politikası şekillenen Sovyet Rusya'nın üçüncü dünya ülkelerine desteği iki şekilde olmuştur. İlki, yabancı idare ya da yerel diktatörlüklere karşı mücadele eden güçlerin eğitilmesi, silah-araç ve malzeme sağlanmasıdır. Dünya gündemine daha fazla konu olmuş olan ikinci destek biçimi ise, "karşı devrimci" güçlerin saldırısına uğrayan veya saldırı tehdidine maruz kalan devletlerin Sovyet Rusya tarafından savunulmasıdır.[74] Sovyet Rusya'nın Bağlantısızlar politikasında Batı Bloğuna karşı silah yardımı yaptığı örneklerden biri Mısır'dır. İsrail'e karşı alınan yenilginin intikamını alma vaadiyle Mısır'da iktidara geçen Nasır, devlet başkanı olduktan sonra silahlanma arayışı içerisine girmiştir. Birinci Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra ABD, İngiltere ve Fransa'nın Mayıs 1950'de imzaladıkları bir deklarasyonla Ortadoğu'ya silah ambargosu uygulamaya başlamaları Nasır'ın Batı'dan silah almasını engellemiştir[75]. İsrail'in kurulmasıyla onu tanıyan ilk devletler içinde olan Sovyet Rusya bölgede bu yeni devleti tanıyarak aktif bir politika izleme hedeflemiştir. Ancak 9 Şubat 1953'te Tel-Aviv'de Sovyet Rusya Büyükelçiliğinde bomba patlamasının ardından her iki devletin arasındaki ilişkilerin bozulmamasına neden olup Filistin sorununda Sovyet Rusya'nın Arap devletlerinin yanında yer almasını sağlamıştır. Sovyet Rusya'nın ilk girişimi olarak da hemen İsrail'i Arap komşularını tehdit etmekle suçlamıştır[76]. Batı'nın Nasıra silah ambargosu uygulamasıyla Sovyet Rusya bu fırsattan yararlanarak Nasırla temasa geçmiş silah noktasında destek vereceğini belirtmiştir. Kahire'deki Sovyet büyükelçisi, son derece etkin Ortadoğu uzmanı Daniel Solod, Sovyet Rusya ile Mısır devrimi arasındaki fiili ittifakın temellerini atmıştır[77].

---

[74] *http://www.21yyte.org/arastirma/amerika-arastirmalari-merkezi/2013/08/25/7171/sscbnin-latin-amerika-politikasi-ve-gunumuze-yansimalari*

[75] Fırat Purtaş, *a.g.m.*, s. 52.

[76] Erel Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB – Türkiye İlişkileri 1953–1964*, s. 56.

[77] Peter Mansfield, *Ortadoğu Tarihi,* (Çev: Ümit Hüsrev Yolsal), Say Yayınları, İstanbul, 2012, s. 360.

Sovyet Rusya'dan silah satın alınmasına yönelik Mısır-Sovyet Rusya görüşmeleri 1953 yılı itibariyle başlamıştı ancak bir türlü gerçekleşememişti[78]. Batı dünyasının silah ambargosu uygulaması üzerine Nasır, 1955 yılı sonlarında Çekoslovakya'dan silah satın almaya başlamıştır. Böylece Çekoslovakya üzerinden Mısır'a silah satışı ile Moskova, Ortadoğu'ya adımını atmıştır. Bundan sonra Sovyet Rusya, Doğu Avrupa'da yaptığı gibi Ortadoğu'da da kendine yakın rejimler oluşturma çabasına girişmiştir[79].

Sovyet Rusya bir yandan Ortadoğu'da Batı Bloğunun kendisine karşı oluşturmaya çalıştığı "çevreleme" politikasına engel olmaya çalışırken diğer taraftan bölge ülkeleriyle işbirliği girişimlerini de arttırmıştır[80]. ABD'nin kendisine yönelik izlediği "çevreleme" politikasına karşı Sovyet Rusya da sekiz temel politika benimsemiş ve uygulamıştır.

1. Dünya komünist hareketini kendi kontrolü/denetimi altına almak.
2. Ülkesinde ağır sanayiyi kurup geliştirmek.
3. Tarımsal alanda devrimlerle üretimi artırıp kendine yetebilecek bir ülke haline gelmek.
4. ABD önderliğinde kurulmuş olan Batı ittifakına karşı durabilmek için hızla silahlanmak ve askeri gücünü artırmak.
5. Batı Bloğu destekli kapitalist Batı Avrupa devletlerine karşı sosyalist Doğu Avrupa devletlerine askeri ve ekonomik yönden destek sağlamak.
6. Ortadoğu'da ABD ve Batı Avrupa karşıtı olan hareketleri desteklemek.
7. Yeni bağımsızlığını kazanan Üçüncü Dünya devletlerini ve devam etmekte olan ulusal bağımsızlık mücadelelerini desteklemek.
8. 1955'te Bandung Konferansı sonrasında başlayan Bağlantısızlar Hareketi ile iyi ilişkiler kurmak[81].

[78] İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011, s. 331.
[79] Fırat Purtaş, *a.g.m.*, s. 51.
[80] Erel Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB – Türkiye İlişkileri 1953–1964*, s. 56.
[81] Oral Sander, *Siyasi Tarih Birinci Dünya Savaşının Sonundan 1980'e Kadar*, Ankara, 1989, s. 375.

Sovyet Rusya'nın Üçüncü Dünya politikası, bu ülkelerde tutulmayan küçük komünist partileri desteklemek yerine geleneksel ulusal kurtuluş hareketlerini ve liderlerini desteklemeye dönüştü. Çünkü bu, Sovyet Rusya'nın bu ülkelere daha kolay nüfuz etmesini sağlayacaktı. Arap Ortadoğu'sunda, bu yeni dış politika stratejisine, Nasır ve onun liderliğindeki Arap Milliyetçi Hareketi çok uygun düşüyordu. Batıya karşı bağımsızlığını savunan, halkın tuttuğu önder Arap Milliyetçiliğinin doğal lideri, Nasır'ı destekleyerek denetim altına almak, Arap Dünyası'nın önemli bir bölümünü denetim altına almak demekti. Bu, Sovyet Rusya'nın bölgeye girişini kolaylaştıracak bir faktördü. Nasır ise kendi amaçlarına ulaşmak için, Sovyet Rusya ile yakınlaşmak istiyordu. Nasır, Bandung Konferansında yakın ilişkiler kurduğu Nehru ve Tito'dan "Tarafsızlık Politikası" ve bunun sayesinde sağlanacak çıkarlar konusunda yeni fikirler edinmişti. Bu liderler tarafsız bir politika izlemesi gerektiğinde Nasır'ı ikna etmişlerdi. Nasır da, yılladır ülkesini kendi nüfuz alanında kabul eden Batı karşısında, tarafsızlığını ancak Sovyet Rusya ve Doğu Bloku ile ilişkiler kurarak gerçekleştirebileceğini anlamıştı[82].

Sovyet Rusya'nın Bağlantısızlar politikasının şekillenmesine etki eden bir diğer husus ABD'nin 1954 yılında Pakistan'a ordusunun modernizasyonu ve genişlemesi için geniş çaplı bir askeri yardım yapma kararı almasıdır. Bu hareket Sovyet Rusya'yı çevreleme politikasının bir parçasıydı. Soğuk Savaş boyunca Pakistan ve Çin'den algıladığı tehdit çerçevesinde Sovyet Rusya'dan aldığı destek ile güvenlik politikalarını belirleyen Hindistan[83], Pakistan'a yapılan yardım, Hindistan'ın güvenliği için bir tehdit olarak algılanmış Sovyet Rusya ve Çin ile daha yakın ilişkiler kurulması yönünde çabalar ile sonuçlanmıştır[84]. Bandung Konferansında bloklar arasında tarafsız bir politika izleyeceğini duyuran Hindistan, 1954 yılında ABD'nin Pakistan ordusuna yaptığı askeri yardım sonrası Sovyet Rusya eksenine doğru kaymaya başlamıştır[85]. Hindistan 1955'te kalkınma

[82] İlhan Arsel, *a.g.e.*, s. 331.
[83] Melek Fırat, "Hindistan'ın Afrika Politikası", *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, Ankara, Bahar 2012, s. 57.
[84] Ahmet Akyüz, Soğuk Savaş Sonrası Hindistan'ın Avrasya Jeopolitiğindeki Yeri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2007, s. 13.
[85] İsmail Ermağan, Hindistan'ın Ortadoğu Politikası, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 2, Manisa, 2013, s. 222.

planlarını uygulamaya başlarken en büyük desteği Sovyet Rusya'dan almıştır. Sovyet Rusya ile Hindistan arasındaki iktisadi ilişkiler, Doğu Blok'una karşı olan devletlerin dikkatini çekmiş ve harekete geçirmiştir[86].

Sovyet Rusya'nın destek verdiği bir diğer üçüncü dünya ülkesi Endonezya olmuştur. Endonezya, Bağlantısızlık politikası gereği Doğu - Batı Bloklarından uzak durmaya çalışırken bir yandan da çıkarları gereği Doğu Blok'undan gelen desteği reddetmemiştir. Sovyet Rusya ve Çin'in Stalinist bürokrasileri Sukarno ve rejimine bu dönem boyunca tam destek vermişler. Örneğin Kruşçev, Cakarta'yı ziyaret ettiğinde, Sukarno'ya karşılaşacağı bütün durumlarda yardım sözü vermiştir. Bu doğrultuda Endonezya bütçesinin %75'inin silahlanmaya ayrıldığı 1960-65 yılları arasında Sovyet Rusya'dan bolca silah alınmıştır[87].

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşından iki büyük güç olarak çıkan ABD ve Sovyet Rusya arasındaki politik gelişmelerin karmaşık bir şekilde kesişmesiyle Soğuk Savaş atmosferine girilmiştir. Soğuk Savaş atmosferinde tarafsız ve bağımsız kalmayı amaçlayan Asya-Afrika devletlerinin ortak kararlar almak amacıyla bir araya geldikleri Bandung Konferansı, bloklara karşı bağımsız kalabilmeyi amaçlayan devletleri bir araya getirmede bir ilki gerçekleştirmiştir. Ancak konferansa davet edilen devlet liderlerinin beyanatlarına bakıldığında tarafsız kalmak isteyen devletleri desteklemek yerine amaçlarının taraf oldukları Bloku temsil etmek olduğu görülmüştür. Kimi devlet liderleri Sovyet Rusya ideolojisine hücum edip ABD yanlısı bir politikayı benimserken; kimileri de ABD'nin kurmuş olduğu Batı Bloku ittifakını eleştirerek, Sovyet Rusya'nın kurmuş olduğu Doğu Blokunu desteklemiştir.

Yeni bağımsızlığını kazanan Asya – Afrika devletleri tarafından konferansta özellikle bağımsızlığın devamı için bloklar dışında kalma gerekliliği vurgulanmışsa da birçoğunun kötü olan ekonomik koşulları, Blokların yardım politikalarına gereksinim duymalarını zorunlu kılmıştır. Bu durumda Sovyet Rusya, sömürge karşıtı tutumunun yeni bağımsız olan bu devletleri yanına çekmede kendisine güç kazandıracağını bilmiştir.

[86] *Ayın Tarihi*, No: 265, Ankara, Aralık, 1955, s. 257.
[87] http://komunos.org/unutulmus-katliamlar-endonezya-komunist-partisi.html

Sonuç olarak üçüncü dünya ülkelerindeki bağımsızlık hareketlerini desteklemenin, ülkesine getireceği faydaları Bandung Konferansında farkına varan Sovyet Rusya, Soğuk Savaş dönemi dış politikası ulusal bağımsızlık hareketlerini ve bağlantısızları destekleme olarak şekillendirmiştir. Bu çerçevede üçüncü dünya ülkelerinden özellikle Mısır, Hindistan ve Endonezya gibi bağlantısız ülkeler savunma ve ekonomik ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü Doğu Bloğundan temin etmeye yönelmişlerdir. Bağlantısız devletlere ekonomik ve askeri destekte bulunan Sovyet Rusya'nın asıl amacının bu ülkelerdeki yönetime müdahale ile onları denetim altına alma olmadığını, ABD ve kapitalist dünyaya karşı bir savunma amacı güttüğünü görüyoruz.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi, Sayı: 257, Ankara (Nisan),1955,s.147-148

Ayın Tarihi, Sayı: 265, Ankara, (Aralık), 1955, s. 257.

II. Gazeteler

Akşam Gazetesi, 18 Nisan 1955

Cumhuriyet Gazetesi, 19 Nisan 1955

Cumhuriyet Gazetesi, 20 Nisan 1955

Cumhuriyet Gazetesi, 23 Nisan 1955

Cumhuriyet Gazetesi, 24 Nisan 1955

Cumhuriyet Gazetesi, 25 Nisan 1955

*Hürriyet Gazetesi***,** 18 Nisan 1955

Hürriyet Gazetesi, 19 Nisan 1955

Hürriyet Gazetesi, 20 Nisan 1955

Hürriyet Gazetesi, 21 Nisan 1955

Hürriyet Gazetesi, 24 Nisan 1955

Milliyet Gazetesi, 18 Nisan 1955

Milliyet Gazetesi, 19 Nisan 1955

Milliyet Gazetesi, 20 Nisan 1955

Milliyet Gazetesi, 24 Nisan 1955

Milliyet Gazetesi, 29 Nisan 1955

Son Havadis Gazetesi, 18 Nisan 1955

Son Havadis Gazetesi, 19 Nisan 1955

Son Havadis Gazetesi, 20 Nisan 1955

Son Havadis Gazetesi, 21 Nisan 1955

Son Havadis Gazetesi, 26 Nisan 1955

Son Havadis Gazetesi, 27 Nisan 1955

Son Havadis Gazetesi, 29 Nisan 1955

III. Tetkik Eserler

Akyüz, Ahmet; Soğuk Savaş Sonrası Hindistan'ın Avrasya Jeopolitiğindeki Yeri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2007

Armaoğlu, Fahir; *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005

Arsel, İlhan; *Arap Milliyetçiliği ve Türkler,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011

Antony, Best; *Uluslararası Siyasi Tarih 20. Yüzyıl*, (Çev.: Taciser Ulaş Belge, Emel Kurt), Yayın Odası Yayınları, İstanbul, 2008

Balkaya, İ.Sabri; İkinci Dünya Savaşı Sonrası Kurulan Dünya Düzeni Ve Türkiye**,** *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6, S. 2, Eskişehir, Şubat 2013

Barlas, Cemil Sait; "Bandung Konferansı" *Son Havadis Gazetesi*,21Nisan 1955

Bellisar, M. Feridun; "Bandung Etrafında," *Hürriyet Gazetesi***,** 18 Nisan 1955

Bokoff, Michael; "The Framework of Trade in the Council for Mutual Economic Assistance", *Honors Scholar Theses*, Boston, 2010

Çıvgın, İzzet, Yardımcı, Remzi; *Çağdaş Dünya Tarihi*, Ankara, 2008

Dursun, Davut; "BANDUNG", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1992

Ermağan, İsmail; Hindistan'ın Orta Doğu Politikası, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:11, S,2, Manisa, 2013

Fırat, Melek; Hindistan'ın Afrika Politikası, *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, C.2, S.1, Ankara, Bahar 2012

*Gazigil, Orhan; Avrasya Bölgesinde Rusya Federasyonu Öncülüğünde Kurulan Uluslararası Örgütler, *Uzmanlık Tezi*, Ankara, 2012

*Gürkaynak, Muharrem; *Avrupa'da savunma ve güvenlik*, Asil Yayınları, Ankara, 2004

*Hobsbawm, Eric; *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, (Çev.: Yavuz Alogan), Everest Yayınları, İstanbul 2008

*Leffer, Melvyn P., Painter David S.; *Origins Of The Cold War An International History,* USA, 1994
*Lefebvre, Maxime; *Amerikan Dış Politikası*, (Çev.: İsmail Yerguz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005
*Mansfield, Peter; Ortadoğu Tarihi, Çeviren: Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 2012
*Mcmahon, Robert J.; *Soğuk Savaş*, (Çev.: Sinem Gül), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, Mart 2013
*Murat, Turgay; *Bandung Konferansı ve Türkiye*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Temmuz, C. 28, S. 2, 2018
*Pazarcı, Hüseyin; COMECON (Hukuksal Yönü), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 27, S. 3, Ankara, 1972
*Pirenne, Jacques; *Büyük Dünya Tarihi*, (Çev.: Nihal Önal), C, 4
*Primakov, Yevgeni; Rusların Gözüyle Ortadoğu, Timaş Yayınları, (Çev.: Olga Tezcan), İstanbul, 2009
*Purtaş, Fırat; "Rusya ve Arap Ortadoğu'su", *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C. 2, S.2, 2008
*Sander, Oral; Siyasi Tarih Birinci Dünya Savaşının Sonundan 1980'e Kadar, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 1989
*Singham, A.W., Hune, *Shirley; Non-Alignment In An Age Of Alignments*, The College Press, London 1986
*Sancaktar, Caner; Demokrat Parti Dönemine Türk Dış Politikasına Marksist Yaklaşım, *Bilge Strateji Dergisi,* Güz 2011
*Sönmezoğlu, Faruk; Bağlantısız Üçüncü Dünyadan Çevre Ülkelerine, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:41, İstanbul, Ekim 2009
*Sönmezoğlu, Faruk; *"Uluslararası İlişkiler Sözlüğü",* Der Yayınları, İstanbul, 2005.
*Suryanarayanan, O. ; "*Role of The Non-Aligned Nations in U.N.O. for Peace and Disarmament 1960 - 1987 "* Thesis, Department of History, University of Calicut, 2002
*Tellal, Erel; "Sovyet Dış Politikası ve Gromiko", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 62, S. 3, Ankara, 2007

*Tellal, Erel; *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB – Türkiye İlişkileri 1953 – 1964*, Mülkiyeler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 2000

*Tepeciklioğlu, Elem Eyrice; Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri, *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi,* C. 1, S. 2, Bahar 2012

*Tudda, Chris; *Cold War Summits A History; From Potsdam to Malta*, USA, 2015

*Uçarol, Rıfat; *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul, 2000

*Yalçın, Osman, İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Tehdidi Karşısında Kalan Türkiye'nin Batı İle İşbirliği Yapma Süreci, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 8/5, Spring, Ankara, 2013

*Yılmaz, Muzaffer Ercan; *Savaş Ve Uluslararası Sistem*, Ankara, 2010

IV. İnternet Kaynakları

http://www.21yyte.org/arastirma/amerika-arastirmalari-merkezi/2013/08/25/7171/sscbnin-latin-amerika-politikasi-ve-gunumuze-yansimalari

http://komunos.org/unutulmus-katliamlar-endonezya-komunist-partisi.html

BÖLÜM 14

SURİYE'DEKİ HALKIN SİYASAL KATILIM DAVRANIŞLARI ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Dr. Barış ARMUTCU[1], Alper MAVİ[2]

[1] Bağımsız Araştırmacı, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Gaziantep, Türkiye. b.armutcu@msn.com, Orcid ID: https://orcid.org/ 0000-0002-4865-026X
[2] Doktora Öğrenci, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Gaziantep, Türkiye. alpermawi@gmail.com , Orcid ID: https://orcid.org/ 0000-0002-1433-5077

GİRİŞ

Toplumsal yapılarda ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmelere/dönüşümlere bağlı olarak seçmenlerin siyasal katılım sürecinde ve oy verme davranışında etkili olan faktörler siyasi partiler ve adaylar açısından oldukça önem arz etmektedir. Siyasi partiler ve adaylar başarılı olabilmek için rakiplerine karşı oy oranlarını artırarak siyasi gücü elde etmek istemektedirler. Bu sebeple seçmenlerin siyasal katılım süreçlerinde etkili olan faktörlerin tespit edilmesi gerekmektedir. Siyasi partiler ve adaylar seçmenlerin siyasal katılım süreçlerinde etkili olan faktörlere yönelik oluşturdukları politikalar ile seçmenlerin oylarına talip olmaktadırlar. Bu açıdan yapılan bu çalışma, seçmenlerin siyasal katılım süreçlerinde etkili olan faktörlerin Suriye halkı özelinde ortaya konulması hem Suriye hem de Türkiye politik aktörleri açısından önemli bir çalışmadır. Bu noktadan hareketle yapılan bu çalışma kapsamında Suriyeli göçmenlerin göç etmeden önce kendi ülkelerindeki siyasal katılım davranışları üzerinde etkili olan faktörlerin tespit edilmesi çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır.

Yapılan bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde Arap Baharı ve Türkiye yansımaları hakkında bilgilere yer verilirken çalışmanın ikinci bölümünde ise siyasal katılım kavramı üzerinde durulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde araştırmanın metodoloji başlığı altında araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, araştırmanın yöntem, araştırmanın sınırlılıkları, araştırmanın problemleri ve araştırmanın hipotezleri ve modeline yer verilmiştir. Dördüncü bölümde araştırmanın bulguları ve sonuçları başlığı altında katılımcıların demografik özelliklerine ait tanımlayıcı bulgular, katılımcıların siyasal katılım davranışlarında ailenin, çevrenin, eğitim sisteminin, tarihsel arka planın, devletin ideolojik yapısının, sosyal medyanın rolü ve katılımcıların Bass rejimine, Baath Partisine, Esad'a ve Suriye siyasal sistemine bakış açısı yönelik bulgulara ait sonuçlara yer verilmiştir. Son olarak ise çalışmanın beşinci bölümünde çalışmadan elde edilen bulguların sonuç ve tartışma kısmı yer almaktadır.

1. ARAP BAHARI VE TÜRKİYE

İlk kez 2010 yılı başlarında Tunus'ta başlayan ve adına "Arap Baharı/Uyanışı" denilen süreç, Ortadoğu'da bulunan birçok ülkeye sıçramıştır (Yılmaz ve Özer, 2022: 283). Arap Uyanışı/Baharı olarak başlayan halk

kalkışmasının, Suriye'de ki olumsuz etkileri günümüze kadar sürmektedir. Suriye iç savaşı, Tunus'ta başlayan ve Arap coğrafyasında hızlıca yayılan halk kalkışmalarında olduğu gibi, merkeziyetçi, kısıtlayan yönetime karşı halkın demokrasi için yaptığı zararsız eylemlerle kendini göstermiştir (Canyurt, 2018: 1104). Arap Uyanışı/Baharı, 2010 yılında başlayan, Arap coğrafyasında yaşanan ve yönetime karşı gerçekleştirilen eylem, ayaklanma ve silahlı güç kullanılarak gerçekleştirilen halk kalkışmasına verilen addır (Acar ve Acar, 2021: 219).

2010 senesinde "Arap Baharı" adı altında Ortadoğu'da ortaya çıkan süreç bir süre sonra Suriye'yi de etkisi altına almış ve Suriye'de yaşanan çatışmalar ve kaos ortamı, Türkiye'yi ve bölgede yer alan diğer ülkeleri etkilemiştir (İçduygu, 2015). Yaşanılan kaos ortamında ülkede uygulanan rejimden kaçarak, bölgede yer alan Türkiye, Lübnan ve Ürdün gibi ülkelere ciddi oranda göç meydana gelmiştir. Türkiye, süreç dahilinde mültecilere yönelik açık kapı stratejisi uygulamış ve bu politika dahilinde çok sayıda mülteci akımı yaşanmıştır (UNHCR, 2021; Gülerce ve Demir, 2021: 185). Ülkede yaşayacak Suriyeli göçmenlerin durumu belirlenmiş ve hükümet tarafından geçici olarak koruma altına alınmışlardır. Türkiye'nin Suriye ile olan ilişkilerine tarihsel süreç dahilinde bakıldığında Hatay sorunu, su meselesi, terör sorunu ve güvenlik sorunu vb. pek çok problem olduğu anlaşılmaktadır (Özçağlar, 2016: 55).

2011 senesine kadar devam etmiş ve ne yazık ki "Arap Baharı" adı altında yaşanan olaylar sonrasında Suriye de olumsuz etkilenmiş ve göç olayı yaşanmaya başlamıştır (Öztürk ve Boyacı, 2021: 1811). Türkiye ve Suriye arasında, konu hususunda çok fazla görüşme yapılmasına rağmen göçün önüne geçilememiş ve bu süreç, tarihe 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşen en büyük göç olarak geçmiştir. İçlerinde Türkiye'nin de yer aldığı pek çok ülke Şam'da bulunan büyükelçiliklerini kapatma kararı almıştır. Suriye'de muhalif kesim ve yönetimde olan kesim arasında yaşanılan çatışmalar sonucunda Türkiye'ye, diğer bölge ülkelerine, Avrupa'ya, Kanada'ya ve ABD'ye göçler yapılmıştır. Türkiye'nin ülke çapında yaşadığı bu kriz, iç politikayı direkt olarak etkilemiş ve eğitim, sağlık, güvenlik, barınma, çalışmak ve sosyal haklar vb. konularda son derece önemli problemler yaşanmaya başlanmıştır. Bu göç ani bir şekilde yaşanmış ve dalgalar şeklinde artarak devam etmiştir. Türkiye, bu sorunları çözmek için

önemli kararlar almış ve yeni politikaları uygulamaya koymuştur (Philips, 2012: 33).

2. SİYASAL KATILIM

Demokrasi ile yönetilen ülkelerde yapılan seçimlerde seçmenlerin oy kullanması demokrasinin ve siyasal katılımın bir göstergesi ve gereğidir (Çukurçayır, 2012: 39; Turan, 1986: 38). Katılım siyasilerin ve hükümetlerin oluşum aşamasında seçmenlerin verdikleri kararlar ile yer alma sürecindeki faaliyetleri ifade etmektedir (Parry, 1992: 16; Gözler, 2018: 122). Seçmenlerin siyasal sistem içerisinde iktidarı seçme amacıyla yapmış oldukları eylemlerin ve davranışların tümü siyasal katılımın birer göstergesi olarak kabul edilmektedir (Dursun, 2010: 235; Öztekin, 2010: 244).

Siyasal katılım kavramı ilgili alan yazında üzerinde ortak bir tanıma varılamamasıyla birlikte siyasal katılım için bir tanım yapılırken, siyasal katılımın içerisinde yer alma hakkına sahip bireylerden söz edildiği bilinmektedir. Kapani (1975) siyasal katılımı seçmenlerin siyasal sistem içerisinde tutum ve davranışlarını sergiledikleri faaliyetler olarak tanımlamaktadır. Uysal'a (1984) göre siyasal katılım süreci bir karar verme süreci olarak tanımlanmaktadır. Kalaycıoğlu (1998) ise siyasal katılımı siyasal sistem içerisinde yer alan politik aktörleri etkileyebilmek için yapılan faaliyetlerin tümü olarak tanımlamaktadır.

Siyasal katılım bu bağlamda değerlendirildiğinde politik döngü içerisindeki yaklaşım, eylem ve görüş farkını ifade etmektedir. Söz konusu siyasal katılım, biçim anlamında sade bir öğrenme isteğinden başlayarak, harekete geçebilen tüm tutumları içine alan oldukça büyük bir kapsama sahiptir (Şimdi, 2020: 150). Siyasal katılım için, bir süreç içerisinde bireylerin kendilerini ve birbirlerini temsil etmeleridir de denilebilir. Buradan hareketle, özgür ve demokratik her vatandaşlık hakkına sahip bireyin siyasal katılımını, seçim dönemlerinde gösterebilmesi mümkündür. Ayrıca, siyasi süreçlerde sorumluluğu bulunan yöneticilerle temas kurup, ilgili kara parçasında yaşayan vatandaşlar için denetim ve denge mekanizmalarının işleyişine katkıda bulunulabilir (Silsüpür, 2021: 165).

Siyasal katılıma yön veren pek çok etken vardır. Bu etkenleri iki şekilde ele alabiliriz. Bunlar bireysel ve çevresel olarak adlandırılabilir. Siyasal katılım, bu sürece dahil olma hakkı bulunan vatandaşın demokratik

süreç içerisindeki vatandaşlık süreci olduğundan seçme seçilme hakkına sahip bireyin bu vatandaşlık görevine yüklediği anlam katılım sürecindeki davranışını etkileyebilmektedir (Gökçe., Özdemirci ve Ceylan, 2017: 289). Siyasal katılım kavramı ile ilgili yapılan tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere seçmenlerin seçim esnasında oy verip vermemesi ile ilgili bir eylem olarak görülmektedir (Sezen, 2000: 52).

Milbrath (1965) siyasal katılımı tanımlarken üç boyuttan söz etmektedir. Bu boyutları sırasıyla vermek gerekirse gözlemci eylemler, aracı eylemler ve siyasal eylemler olarak ifade edilmektedir. Milbrath'a göre gözlemci eylemler siyasal katılımın birinci basamağını oluşturmaktadır. Gözlemci eylemler aşamasında oy kullanmak ve kendi fikirleri doğrultusunda başka seçmenleri de etkileyerek aynı ideolojiyi benimsetmek yer almaktadır. İkinci olarak aracı eylemler aşamasında siyasi partilere veya adayların seçim çalışmalarına ve eylemlerine katılarak aktif görev alma faaliyetlerini içermektedir. Son olarak Milbrath'ın siyasal eylemler olarak ifade ettiği aşamada ise diğer iki aşamaya göre daha fazla özveri ve çalışma faaliyeti isteyen seçmenleri parti üyeliğine ikna etmek ve siyasal sistem içerisinde gerek aday gerek ise üst düzey görev alarak hizmet etme faaliyetleri yer almaktadır.

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı

2011 yılında Ortadoğu'da başlayan ve Ortadoğu'da birçok ülkeyi etkisini altına alan Arap Baharı en çok etkisini ülkemize komşu olan Suriye üzerinde gösterdiği bilinmektedir. Yaşanan Arap Baharı ile birlikte Suriye'de yaşayan milyonlarca insan ülkelerinde çıkan iç savaş ve ekonomik krizlerden dolayı en yakın ülkeye göç etmek zorunda kalmıştır. Suriye'deki iç savaş ve ekonomik krizlerden dolayı Türkiye'ye göç eden Suriyeli göçmenler ağırlıkla yakın komşu il olan Gaziantep'e göç edip yerleşmişlerdir. Yaşanan bu uzun göç sürecinde Türkiye'de ikamet eden Suriyeli göçmenlere 1951 Cenevre Sözleşmesi gereği geçici korumayla misafir statüsü verilmiştir. Bu durum Suriyeli göçmenlerin vatandaşlık alma ihtiyacını ortaya çıkarmış ve Suriyeli göçmenlerin birçoğu Türkiye vatandaşı olmuştur. Vatandaşlık hakkında sahip olan 18 yaşını doldurmuş tüm Suriyeli göçmenlerin oy kullanma hakkı doğmuştur.

Suriyeli göçmenlerin oy kullanma hakkına sahip olmaları ile birlikte siyasal katılım davranışları üzerinde etkili olan faktörlerin tespit edilmesi siyasi partiler ve politik aktörler açısından büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda Gaziantep'te ikamet eden Suriyeli göçmenlerin kendi ülkelerinden göç etmeden önce siyasal katılım davranışları üzerinde etkili olan faktörlerin tespit edilmesi bu çalışmacının ana amacını oluşturmaktadır. Bununla birlikte Suriyeli mültecilerin kendi ülkelerinden göç etmeden önce siyasal katılım sürecinde sosyal medya kullanımında etkili olan faktörlerin tespit edilmesi çalışmanın diğer bir amacını ortaya koymaktadır.

3.2. Araştırmanın Önemi

Suriye'ye komşu olması ile birlikte aynı zamanda bir sanayi şehri olan Gaziantep, Suriyeli mültecilerin ilk ikamet adresi olmuştur. Bu bağlamda Türkiye vatandaşı olan Suriyeli göçmenlerin kendi ülkelerinden göç etmeden önce siyasal katılım davranışları üzerinde etkili olan faktörlerin Gaziantep özelinde tespit edilmesine yönelik bilgimiz dışında yapılmış bir çalışmanın olmaması bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

3.3. Araştırma Yöntemi

Gaziantep'te ikamet eden Suriyeli göçmenlerin kendi ülkelerinden göç etmeden önce siyasal katılım davranışları üzerinde etkili olan faktörleri tespit etmek amacıyla Gaziantep'te 20 katılımcıyla yüz yüze görüşülerek yarı yapılandırılmış mülakat formu ile veriler elde edilmiştir. Çalışma kapsamında katılımcılar belirlenirken zaman ve maliyet açısından da avantajlı olan tesadüfü örneklem yöntemlerinden kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında ölçüm aracı olarak kullanılan yarı yapılandırılmış açık uçlu mülakat formu kullanılmıştır.

Yarı yapılandırılmış mülakat formunun ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerine ait yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek durumu, eğitim durumu, aylık gelir, dini aidiyeti, ikamet ettiği şehir, göç tarihi ve göç ettiği şehir bilgilerine yönelik sorular yer almaktadır. Mülakat formunun ikinci bölümde, katılımcıların göç etmeden önceki siyasal katılım davranışlarını etkileyen faktörler ile birlikte siyasal olayları nereden takip ettiklerine yönelik sorulardan oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan yarı yapılandırılmış anket formu Şimdi'nin (2009) çalışmasından alınmış ve alınan

anket formu geliştirilerek Arapçaya çevrilerek uygulanmıştır. Bununla birlikte araştırma kapsamında ilk olarak ilgili alan yazında yapılmış ulusal ve uluslararası çalışmalar incelenmiştir.

Araştırma kapsamında yarı yapılandırılmış mülakat formu uygulanırken katılımcıların yönlendirilmemelerine ve baskı altında kalmamalarına dikkat edilmiştir. Bu doğrultuda kalabalıktan uzak ve dinleme cihazları (telefon, bilgisayar vb.) olabilecek elektronik aygıtların olmadığı bir ortamda görüşmenin yapılması katılımcıların önemle rica ettiği bir unsurdur. Bu durumu katılımcılar kendi ülkelerindeki siyasi olayların katı ve sert bir ortamda seyir etmesinden ve Türk kimliklerini kaybetme korkularından kaynaklandığını belirtmektedirler. Bu endişe ve korkunun temelinde oluşturulan mülakat formunun siyasi içerikli sorulardan oluşmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Çalışmaya katılan katılımcıların farklı kültürel özellikleri barındırabilmesi için yaş, cinsiyet ve şehirlerinin farklı olmasına dikkat edilmiştir. Bununla birlikte çalışmaya katılan katılımcıların isimlerine yer verilmemiş ve katılımcıların isimleri etik ilkeler çerçevesinde kodlama yöntemi (K1, K2...) kullanılarak çalışmaya eklenmiştir.

3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Gaziantep'te ikamet eden Suriyeli göçmenlerin ülkelerinden göç etmeden önce siyasal katılım davranışları üzerinde etkili olan faktörleri tespit etmek amacıyla yapılan bu çalışmanın ana sınırlılığı katılımcıların farklı etnik kökene ve dile sahip olmaları nedeniyle yaşanan dil problemidir. Bu problemin üstesinden gelebilmek için Suriye uyruğuna sahip iyi derecede Türkçe bilen bir araştırmacıdan öncelikle soruların Arapça' ya çevrilmesi ve mülakatların yapılması konusunda profesyonel destek alınmıştır. Bununla birlikte Suriye'deki siyasilerin tutum ve davranışlarından dolayı katılımcıların siyasi konuları konuşmaktan ve cevap vermekten çekinmesi araştırmanın diğer bir sınırlılığını oluşturmaktadır. Son olarak çalışmanın sadece Gaziantep ilinde ikamet eden 20 Suriyeli mültecilerin üzerinde uygulanması çalışmanın sınırlılıkları kapsamında değerlendirilen diğer bir önemli husustur.

3.5. Araştırmanın Problemleri

Gaziantep'te ikamet eden Suriyeli göçmenlerin kendi ülkelerinden göç etmeden önce siyasal katılım davranışları üzerinde etkili olan faktörleri

tespit etmek amacıyla yapılan bu çalışmanın amacına uygun olarak aşağıda belirtilen araştırmanın probleme çalışma kapsamında cevaplar aranmıştır.

- Vatandaşların göç etmeden önceki siyasal katılım davranışlarında ailenin, parti üyeliğinin, çevrenin, eğitimin, kitle iletişim araçlarının, siyasal katılım durumlarının, yaşanan tarihsel arka planın ve devletin ideolojik yapısının bir etkisi var mıdır?

3.6. Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

Gaziantep'te ikamet eden Suriyeli göçmenlerin kendi ülkelerinden göç etmeden önce siyasal katılım davranışları üzerinde etkili olan faktörleri tespit etmek amacıyla yapılan bu çalışmanın amacına uygun olarak oluşturulan ve test edilecek hipotezler ve araştırmanın modeli aşağıdaki gibidir;

H1: Aile yapısı Suriyeli göçmenlerin siyasal katılım davranışları üzerinde etkilidir.

H2: Çevrenin siyasal düşüncesi Suriyeli göçmenlerin siyasal katılım davranışları üzerinde etkilidir.

H3: Eğitim sistemi Suriyeli göçmenlerin siyasal katılım davranışları üzerinde etkilidir.

H4: Suriye'de yaşanan tarihsel arka plan Suriyeli göçmenlerin siyasal katılım davranışları üzerinde etkilidir.

H5: Devletin ideolojik yapısı Suriyeli göçmenlerin siyasal katılım davranışları üzerinde etkilidir.

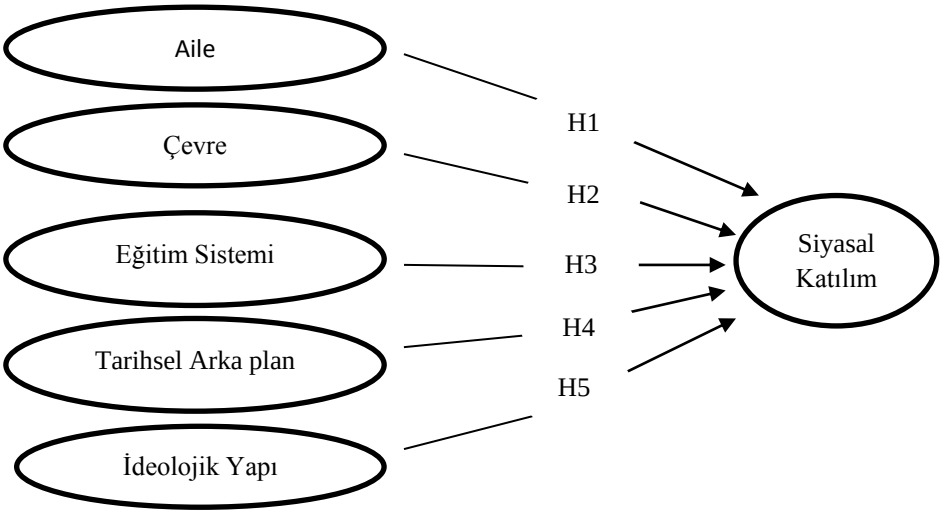

Şekil 1: Araştırma Modeli

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE SONUÇLARI

Çalışmanın bu bölümünde Gaziantep'te ikamet eden Suriyeli göçmenlerin kendi ülkelerinden göç etmeden önce siyasal katılım davranışları üzerinde etkili olan faktörleri tespit etmek amacıyla oluşturulan yarı yapılandırılmış mülakat formundan elde edilen bulgulara yer verilecektir.

4.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Ait Tanımlayıcı Bulgular

Çalışma kapsamında görüşme yapılan 20 kişinin yarı yapılandırılmış mülakat formunda yer alan demografik özelliklerini içeren sorulara verdikleri cevaplar aşağıda Tablo 1'de gösterilmektedir. Tablo 1 incelendiğinde araştırma kapsamında katılımcıların 13'ü erkek ve 7'si kadın iken eğitim ve gelir düzeylerinin genel olarak yüksek olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte araştırmaya katılan katılımcıların 12'si Arap-Müslüman, 7'si Türkmen-Müslüman ve 1'i ise Kürt-Müslüman olduğu tespit edilirken

katılımcıların 19'unun evli ve 1'inin ise bekar olduğu Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Ait Tanımlayıcı Bulgular

Katılımcı	Doğum Yılı	Cinsiyet	Kardeş Sayısı	Eğitim Durumu	Gelir Durumu	Medeni Durum	Meslek	Göç Tarihi	Etnik ve Dinsel Aidiyet
K1	1971	Erkek	7	Yüksek Lisans	5500 TL	Evli	Tercüman-Öğretmen	2013	Türkmen-Müslüman
K2	1971	Kadın	6	Lisans	2500 TL	Evli	Eczacı-Öğretmen	2013	Türkmen-Müslüman
K3	1989	Erkek	5	Yüksek Lisans	2500 TL	Evli	STK'da Finans Müdürü	2013	Türkmen-Müslüman
K4	1992	Kadın	11	Lise	----------	Evli	Ev Hanımı	2014	Arap-Müslüman
K5	1988	Erkek	5	Lisans	3500 TL	Bekar	Muhasebe	2013	Arap-Müslüman
K6	1971	Erkek	10	Lisans	10.000TL	Evli	İş Adamı	2012	Türkmen-Müslüman
K7	1978	Erkek	10	Lisans	3000 TL	Evli	Öğretmen	2015	Arap-Müslüman
K8	1979	Kadın	8	Lisans	----------	Evli	Öğretmen-Ev Hanımı	2015	Arap-Müslüman
K9	1982	Erkek	6	Lisans	12.000 TL	Evli	İş Adamı	2014	Arap-Müslüman
K10	1993	Erkek	10	Lisans	3500 TL	Evli	Tercüman-Öğretmen	2013	Türkmen-Müslüman
K11	1996	Kadın	7	Lisans	----------	Evli	Öğretmen-Ev Hanımı	2015	Türkmen-Müslüman
K12	1983	Erkek	7	Doktora	7000 TL	Evli	Akademisyen	2014	Arap-Müslüman
K13	1988	Kadın	5	Lise	15.000 TL	Evli	İş Kadını	2013	Arap-Müslüman
K14	1988	Erkek	5	Lisans	Çok İyi	Evli	İş Adamı	2013	Kürt-Müslüman
K15	1981	Erkek	5	Yüksek Lisans	15.000 TL	Evli	Tercüman	2012	Türkmen-Müslüman
K16	1983	Kadın	6	Lisans	10.000 TL	Evli	Muhasebeci	2014	Arap-Müslüman
K17	1982	Erkek	6	Yüksek Lisans	10.500 TL	Evli	Özel Sektör Çalışanı	2014	Arap-Müslüman
K18	1965	Erkek	6	Lise	5000 TL	Evli	Şoför	2014	Arap-Müslüman
K19	1961	Erkek	4	Lisans	35.000 TL	Evli	İş Adamı	2016	Arap-Müslüman
K20	1973	Kadın	6	Lisans	15.000 TL	Evli	İş Kadını	2014	Arap-Müslüman

4.2. Katılımcıların Siyasal Katılım Davranışlarında Ailenin Rolü

Çalışma kapsamında görüşme yapılan katılımcıların göç etmeden önce ailevi faktörlerin oy verme davranışları üzerindeki etkisine yönelik bulgular aşağıda Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2'ye göre, Araştırma kapsamında görüşme yapılan katılımcılardan 4'ü (%20) ailesinin oy kullanacağı zaman düşüncesini etkilediğini belirtirken, 11 kişi ise (%55) ailesinin oy kullanacağı zaman düşüncesini etkilemediği görülmektedir. Bununla birlikte Tablo 2'ye göre araştırmacıların 5'i (%25) ailesinin kısmen oy kullanacağı zaman düşüncesine etki ettiğini belirtmişlerdir. Elde edilen bu bulgulara göre Suriyeli göçmenlerin göç etmeden önce ülkelerinde yapılan seçim dönemlerinde ailelerinin siyasi düşünceleri üzerinde çok az etkisinin olduğu görülmekte ve bu nedenle "H1: Aile yapısı Suriyeli göçmenlerin siyasal katılım davranışları üzerinde etkilidir." hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Siyasal Katılım Davranışlarında Ailenin Rolü

Siyasal Katılım Davranışlarında Ailenin Rolü	f	%
Ailem oy kullanacağım zaman düşüncemi etkilemektedir	4	20
Ailem oy kullanacağım zaman düşüncemi etkilememektedir	11	55
Ailem oy kullanacağım zaman düşüncemi kısmen etkilemektedir	5	25

Çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde sorulan "Aileniz oy kullanacağınız zaman sizin düşüncelerinizi etkiliyor muydu?" sorusundan elde edilen bulguların bazıları şu şekildedir; *"Ailem oy kullanacağım zaman benim düşüncemi etkilemezdi herkes korkardı."* (K1). *"Oy kullanacak bir yaşta olunca artık kimse size etki edemeyecek bir yaşta olursunuz bence. Sadece gördükleriniz ve duyduklarınız sizi etkileyebilir."* (K2). "*Ailem, oy kullanmak için hiç bir etki yapmadılar"* (K3). *"Ailem oy kullanacağım zaman siyasi düşüncemi etkilemezdi."* (K4). *"Ailemin oy kullanacağım zaman düşünceme etki etmediler ama üye olmamı tavsiye ettiler çünkü üye olmamak Baath partisine problemler yaratabilir."* (K5).*"Ailemin oy kullanacağım zaman düşünceme hiçbir etkisi yoktu."* (K6). *"Hayır, ama bize kendinizi*

koruyun ve diplomatik olun diye uyarırlardı. Yani gidin oy verin Esad'a ve Esad lehinde bir şeyler sakın konuşmayın hiç kimsesin önünde."(K7). *"Hayır, ailem hiç siyasetle ilgilenmez ve ilgilenmemizi de istemezlerdi."*(K8). *"Ailem oy kullanacağım zaman düşüncemi biraz etkilerdi. Ailem zaten benim doğru yolda yürüdüğüme inanıyorlardı ve destekliyorlardı."* (K9). *"Evet, Babam oy kullanacağım zaman düşüncemi etkilerdi."* (K10). *"Evet, Ailem oy kullanacağım zaman düşüncemi etkiliyordu"*. (K11). *"Ailem en çok siyasi düşüncemi etkiliyordu. Oy kullanacağım zaman oy kullanmamakta etkileri vardı"*. (K12). *"Hayır, Ailem oy kullanacağım zaman düşüncemi etkilemezdi, zaten tek adaydı cumhurbaşkanı seçimlerde."* (K13)*."Maalesef oradaki yapılan seçimler sadece göstermelikti bu yüzden oy kullanmada hiç kimsenin etkisi olmuyordu."* (K15). *"Gençken babam hep bizi Baath partisinde ve devlette görev yapmamızı istedi ve bizi yönlendirdi ama sonra artık biz kendi çıkarlarım doğrultusunda hareket etmeye başladım."*(K18). *"Hayır, ben etkiliyordum ve aile büyüğüydüm."* (K19).

4.3. Katılımcıların Siyasal Katılım Davranışlarında Çevrenin Rolü

Çalışma kapsamında görüşme yapılan katılımcıların göç etmeden önce çevre faktörlerinin siyasal düşünceleri üzerindeki etkisine yönelik bulgular aşağıda Tablo 3'de verilmiştir. Tablo 3'e göre, Araştırma kapsamında görüşme yapılan katılımcılardan 11'i (%55) çevresinin siyasal düşüncesinden etkilediğini belirtirken, 7'si ise (%35) çevresinin siyasal düşüncesinden etkilemediği belirtiği görülmektedir. Bununla birlikte Tablo 3'e göre araştırmacıların 2'si (%10) çevresinin siyasal düşüncesinden kısmen etkilendiğini belirtmişlerdir. Elde edilen bu bulgulara göre Suriyeli vatandaşların çevrelerinin siyasi düşünceleri üzerinde genel olarak etkili olduğu görülmekte ve bu nedenle "H2: Çevrenin siyasal düşüncesi Suriyeli göçmenlerin siyasal katılım davranışları üzerinde etkilidir." hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Siyasal Katılım Davranışlarında Çevrenin Rolü

Siyasal Katılım Davranışlarında Çevrenin Rolü	f	%
Çevremin siyasal düşüncesinden etkileniyorum	11	55
Çevremin siyasal düşüncesinden etkilenmiyorum	7	35
Çevremin siyasal düşüncesinden kısmen etkileniyorum	2	10

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde sorulan "Çevrenizin siyasal düşüncesinden etkilenmekte miydiniz?" sorusundan elde edilen bulguların bazıları şu şekildedir; "*Evet, Herkes aynı siyasi parti lehinde konuşurdu ve sen de aynı davranışta bulunmak zorundaydın. Yoksa adına rapor yazarlardı."* (K1). *"Evet, ve kendimi daha da yabancılaşmış (toplumdan uzak durma) hissediyorum."* (K2).*" Tabi ki özellikle de arkadaş gruplarından etkileniyordum."* (K6). *"Evet, ben Humus şehrindenim ve benim şehrimde çok Esad'ın aynı dini mezhebinden insanlar vardı ve onu çok destekliyorlardı ve benim düşüncelerimi etkiliyorlardı çünkü yaşta da küçüktüm."* (K5). *"Hayır, sadece ailemin etkisi vardı. Çünkü zamanımın çoğu ailemle geçiyordum ev hanımı olarak." (K13)." Hayır, çevremde genelde kimse siyasetle ilgilenmezdi."* (K12). *"Evet, etkileniyordum."* (K15). *"Devlet memuru olunca Baath partisinde aktif olmazsanız hiçbir şey yapamazsınız ve yükselemezsiniz."* (K16). *"Evet, çevrem herkes ticaret yapıyordu ya da sınayıcıydı (sanayici) ve bir şekilde siyasette aktiflerdi (Baath partisine üyelerdi)."* (K19). *"Evet etkileniyordum. Arkadaşlarım hep Baath partisi üyeleriydi."* (K20). *"Evet, çevremde herkes Baath partisi adayıydı ve hep parti hakkında övgüyle bahsederlerdi."* (K17).

4.4. Katılımcıların Siyasal Katılım Davranışlarında Eğitim Sisteminin Rolü

Çalışma kapsamında görüşme yapılan katılımcıların göç etmeden önce eğitim sisteminin siyasal davranışları üzerindeki etkisine yönelik bulgular aşağıda Tablo 4'te verilmiştir. Tablo 4'e göre, Araştırma kapsamında görüşme yapılan katılımcılardan 12'si (%60) eğitim sisteminin siyasal davranışlarını etkilediğini belirtirken, 8'i ise (%40) eğitim sisteminin siyasal

davranışlarını etkilemediğini belirtiği görülmektedir. Elde edilen bu bulgulara göre eğitim sisteminin katılımcıların siyasal davranışları üzerinde genel olarak etkili olduğu görülmekte ve bu nedenle "H3: Eğitim sistemi Suriyeli göçmenlerin siyasal katılım davranışları üzerinde etkilidir." hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Siyasal Katılım Davranışlarında Eğitim Sisteminin Rolü

Siyasal Katılım Davranışlarında Çevrenin Rolü	f	%
Eğitim sistemi siyasal davranışlarımı etkiliyor	12	60
Eğitim sistemi siyasal davranışlarımı etkilemiyor	8	40

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde sorulan "Eğitim sisteminin siyasal davranışınızda etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?" sorusundan elde edilen bulguların bazıları şu şekildedir; *"Tabi vardı. Bizi Suriye'deki rejime yönlendiriyordu. Rejimin propagandasını yapıyordu." (K1). "Evet, eğitim döneminde çok etkiliyordu. Ama sonra her şeyi farkına vardım ama hedeflerimin doğrultusunda harekat ediyordum." (K9). "Evet, eğitim döneminde çok etkiliyordu. Ama sonra her şeyi farkına vardım ama hedeflerimin doğrultusunda harekat ediyordum." (K2). "Evet, eğitim Baath partisini Öğrencilere sevdirmek ve Baath partisi taraftarı yapmaya kurulmuştu." (K6). "Evet, tabi hem de çok etkiliyordu çünkü eğitim müfredatında inkılap derslerinde hep Baba Esad ve Beşşar Esad'tan bahsediyordu." (K5). "Yok inanmıyordum yazılanlara çünkü." (12). "Evet, Eğitim sistemi hep Baath partisini ve Esad rejimini parlatmak ve sevdirmeye kurulmuştu."(K14). "Hayır, çünkü oradaki eğitim sistemi oradaki siyasi otoritenin kurduğu bir sistemdi ve onların çıkarlana göre düzenlenmişti." (K15). "Evet, özellikle eğitim döneminde çok etkiledi ve Baath partisine beni sevdirdi. Rejimin 2011 yılında gerçek yüzünü taaki görene kadar."(K17). "Evet, yukarıda da bahsettiğim gibi eğitim sistemi baas partisinin insanlar gözünde iyi göstermeye kurulmuştu."(K8).*

4.5. Katılımcıların Siyasal Katılım Davranışlarında Tarihsel Arka Planın Rolü

Çalışma kapsamında görüşme yapılan katılımcıların göç etmeden önce tarihsel arka planın siyasal düşüncesi üzerindeki etkisine yönelik bulgular aşağıda Tablo 5'te verilmiştir. Tablo 5'e göre, Araştırma kapsamında görüşme yapılan katılımcılardan 18'i (%90) tarihsel arka planın siyasal düşüncelerini etkilediğini belirtirken, 2'si ise (%10) tarihsel arka planın siyasal düşüncelerini etkilemediğini belirtiği görülmektedir. Elde edilen bu bulgulara göre tarihsel arka planın katılımcıların siyasal düşüncesi üzerinde genel olarak etkili olduğu görülmekte ve bu nedenle "H4: Suriye'de yaşanan tarihsel arka plan Suriyeli göçmenlerin siyasal katılım davranışları üzerinde etkilidir." hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5: Katılımcıların Siyasal Katılım Davranışlarında Tarihsel Arka Planın Rolü

Siyasal Katılım Davranışlarında Tarihsel Arka Planın Rolü	f	%
Tarihsel arka plan siyasal düşüncemi etkiliyor	18	90
Tarihsel arka plan siyasal düşüncemi etkilemiyor	2	10

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde sorulan "Suriye'de yaşanan tarihsel arka planın siyasi düşüncenizde etkisi nedir?" sorusundan elde edilen bulguların bazıları şu şekildedir; *"Yıllardır aynı ailenin Suriye'yi hüküm etmesi, daha önce rejimin yaptığı katlıyamlar (katliamlar), rejimden nefret etmeme nedendi." (K8). "Rejimin 80li yıllardaki Hama ve Halep şehirlerindeki soykırımlarını hiç unutamıyordum." (K7). "Fazla bilgim yoktu ya da inanmıyordum duyduklarıma fazla ve siyasi düşüncemde etkisi yoktu." (K17). "Ben de herkes gibi Rejimden ben de korkardım. Rejimin özelikle de 80li yıllarda karanlık bir tarihi vardı çünkü." (K20). "Rejimin acımasız ve karanlık geçmişi özellikle 1980'lı yıllardaki olaylar daha dikkatli olmamızı sağladı." (K19). "Evet, Esad rejiminin acımazsız geçmişi ondan nefret etmemin temel sebebi." (K14). "1982 yılı Hama şehri olayları ve katliamlar." (K10)." Esad rejimin siyasi tarihi çok ürkütücüydü. 1980'li yıllarda Hama şehrini yerle bir ettiler ve yüz binlerce insanı katıl ettiler acımasızca. Tüm bu olaylar beni korkutuyordu ve siyasetten uzak kalma kararını aldım kendime."*

(K13). "Tarihin tekerrür ettiğine ve geçmişin yanlışlarının tekrarlandığına, aynı sonuçların tekrarlanacağına inanıyorum."(K6). "Rejimin geçmiş şiddet ve soykırımları siyaseten uzak durmama belki de nedendi."(K2). "Rejimin geçmiş tarihini biliyordum ve dikkatliydim aleyhine bir şey yapmıyordum ta ki 2011 yılında olaylar başlayana kadar."(K9). "Esad rejiminin ne kadar cani olduğunu çok iyi biliyordum ve 1980'li yıllarda benim şehrimde yapıkları katliamı hatırlıyorum. Bu nedenle Esad rejimini içten sevmiyordum ama ekmeğimin peşindeydim ve şahsi menfaatlerim doğrultusunda hareket ediyordum ve görsel olarak rejimi seviyor gibi davranıyordum. Herkes de böyleydi zaten. Kimse aleni olarak rejim aleyhine bir şey diyemezdi." (K18).

4.6. Katılımcıların Siyasal Katılım Davranışlarında Devletin İdeolojik Yapısının Rolü

Çalışma kapsamında görüşme yapılan katılımcıların göç etmeden önce devletin ideolojik yapısının siyasal katılımı üzerindeki etkisine yönelik bulgular aşağıda Tablo 6'te verilmiştir. Tablo 6'e göre, Araştırma kapsamında görüşme yapılan katılımcılardan 17'si (%85) devletin ideolojik yapısının siyasal katılımını etkilediğini belirtirken, 3'ü ise (%5) devletin ideolojik yapısının siyasal katılımını etkilemediğini belirtiği görülmektedir. Elde edilen bu bulgulara göre devletin ideolojik yapısı katılımcıların siyasal katılımı üzerinde etkili olduğu görülmekte ve bu nedenle "H5: Devletin ideolojik yapısı Suriyeli göçmenlerin siyasal katılım davranışları üzerinde etkilidir" hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6: Katılımcıların Siyasal Katılım Davranışlarında Devletin İdeolojik Yapısının Rolü

Siyasal Katılım Davranışlarında Devletin İdeolojik Yapısının Rolü	f	%
Devletin ideolojik yapısı siyasal katılımımı etkiliyor	17	85
Devletin ideolojik yapısı siyasal katılımımı etkilemiyor	3	5

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde sorulan "Devletin ideolojik yapısı siyasal katılımınızda etkili rol oynuyor mu?" sorusundan elde edilen bulguların bazıları şu şekildedir; *"Suriye rejiminin mezhepsel yapısı nedeniyle*

ve diğer grupları dışlaması nedeydiler tepkiliydim ve içimde nefret hissi taşıyordum."(K1). "Hayır, benim olduğum şehirde herkes sünniydi ama Suriye'nin bazı şehirlerinde tüm kamu işlerinde Esad'ın mezhebindeki insanlar vardı ve sünniler ikinci sınıf insanlar muamelesi görüyorlardı."(K9). "Evet, çünkü devletin ideolojisi azınlık bir mezhebi desteklemeye yönelikti ve en çok o mezhep üyeleri faydalanıyordu."(K2). "Evet, çünkü devletin nasıl insanlara davrandığını gördüğümüz zaman siyasetten uzak olmanın sağlıklı olduğu görüşü bekişleşmişdi (pekişmişti)."(K3). "Esad mezhepsel bir yapıya sahipti ve büyük siyasi pozisyonlarda hep onlar vardı. Biz ikinci sınıftık kendi ülkemizde."(K5). "Evet devletin tek parti tarafından yönetilmesi ve demokrasi ve özgürlüğün olmaması nedeniyle siyasetten mümkün olduğu kadar uzak durmak istedim."(K14). "Evet, Esad rejimi ve Baath partisi üyesi olmayanın devlette iş bulması imkansız olduğu için ben de Baath patisi üyesiydim."(K18). "Hayır, hiçbir etkisi yoktu." (K17). "Esadın mezhebsel kükmü (hükmü) ve her şey onların elinde olması etkili rol oynadı." (K8).

4.7. Katılımcıların Siyasal Katılım Davranışlarında Sosyal Medyanın Rolü

Çalışma bu bölümünde görüşme yapılan katılımcıların göç etmeden önce sosyal medya kullanımının siyasal katılımları üzerindeki etkisinin tespit edilmesine yönelik bulgulara verilmiştir. Bu kapsamda katılımcılar ile yapılan görüşmelerde sırasıyla sorulan "Suriye'de yaşanan siyasal olayları nereden takip ediyordunuz? (Televizyon, Gazete, Sosyal Medya)" ve "Kitle iletişim araçlarını özgür bir şekilde kullanabiliyor muydunuz?)" sorularından elde edilen bulguların bazıları yukarıdaki soru sırasıyla aşağıdaki şekildedir; *"Televizyondan başta olmak üzere facebook ve haber sitelerinden takip ederdim. Kitle iletişim araçlarını özgür bir şekilde kullanmaktan çekinirdim." (K8). "Televizyondan izliyordum bazen. Hiç gazete okumazdım. İnternet fazla yaygın değildi ve pahalıydı. Bununla birlikte, özellikle siyasi sitelere girmekten kokardık."(K7). "Televizyon ve çevremden haberdar olurdum. Hayır. Rejim lehine bir şey yazmak ya da rejim karşıtı sitelere girmek çok tehlikeliydi."(K20). "Televizyon, gazete ve radyodan en çok. Ayrıca arkadaş ve çevremden de duyuyordum güncel gelişmeleri ve medyaya yansımayanı. Rejim aleyhine olan konulardan uzak durmaya çalışıyordum. Suriye'de siyasi özgürlük yoktu. Tek parti ve tek adam vardı."(K19). "Televizyon ve*

internetten. Hayır, yasakta ya da onlara karşı bir eleştiri yapıldığında hemen kişiyi tutukluyorlardı."(K15)."Hayır. İnternet Kafe yok diyecek kadar azdı. Olanlarda kimliğini kayda alıyorlardı."(K10). "Evet, çok yakından takip ediyorum ve televizyon ve tüm sosyal medya araçlarını kullanarak. Hayır, çok korkardık. Siyasette özgürlük diye bir şey yoktu Suriye'de. Tek parti tek lider."(K6). "Bazen Televizyondan izliyordum. Kesinlikle hayır. Korkuyorduk ve kendimizi hep takip altında hissediyorduk."(K2). "Televizyon ve gazeteden ve daha az sosyal medyadan. Hayır, çünkü özgürlük yoktu Suriye'de. Rejim aleyhine bir şey söylemek ve yazmak intihar anlamına geliyordu."(K9).

4.8. Katılımcıların Bass Rejimine, Baath Partisine, Esad'a ve Suriye Siyasal Sistemine Bakış Açısı Yönelik Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde katılımcılar ile yapılan görüşmelerde katılımcıların Bass Rejiminin, Baath Partisinin, Esadın ve Suriye siyasal sisteminin katılımcıların siyasal katılım sürecine nasıl bir etki ettiğine yönelik genel görüşlerine ve ifadelerine yer verilecektir. Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde yukarıdaki amaçlar doğrultusunda sorulan sorulardan elde edilen bulguların bazıları şu şekildedir; *"Suriye'deyken kamu sektöründe çalışıyordum, burada (Gaziantep) özel sektörde çalışıyorum. Arap Müslüman – Sünni aidetindeyim. Baath partisine lisede üye yaptırıldım. Olmama şansım yoktu. Çünkü Baath partisi üyesi olmasaydım hem eğitim hayatımda hem de iş hayatımda zorluk çekecektim. Suriye'de sadece Baath partisi üyesi olan kişiler bazı avantajlardan yararlanabilirlerdi. Örgüte üye olmamda Eğitim ve siyasal konjonktürün etkisi vardı. Eğitim sistemi özellikle eğitim döneminde beni çok etkiledi ve Baath partisine beni sevdirdi. Rejimin 2011 yılında gerçek yüzünü taaki görene kadar. Ben şahsen Baath partisine inanıyordum ve diğer partilerle ilgilenmiyordum. Zaten de diğer partiler güçsüzlerdi ve Suriye siyasetinde hiçbir etkileri yoktu. Seçimler şeffaf olmayan bir şekilde düzenlenirdi. Tiyatroydu gerçekte. Bizim bölgede çok nadir protestolar düzenlenirdi. Ayrıca Suriye'deki olayların dış güçler oyunu olarak düşünüyordum başta ve katılmak istemiyordum ta ki gözümle rejimin uçaklarının sıvıl(sivil) insanları bombaladığı görene kadar. Tarihsel arka plan hakkında fazla bilgim yoktu ya da inanmıyordum duyduklarıma fazla ve siyasi düşüncemde etkisi yoktu. Rejim lehine konuşurdum hep, rejim aleyhine konuşmazdım." (K17). "Suriye'deyken üniversite öğrencisiydim. Burada*

kendi işimin sahibiyim. Kürt - İslam – Sünni aidiyetindeyim. Baath Partisine üyeydim. Başka bir örhütte(örgüte) üye olmak biraz sıkıntılıydı, tek parti hakimdi ve başka partiye üye olanın adı mimlenirdi. Örgüte üye olmak tabi ki faydalı ama çok partili ülkelerde yani demokrasi ve özgürlüğün olduğu ülkelerde. Arap ülkelerinde öyle bir imkanı yoktur maalesef. Oy kullanıyordum ama oyu kime ver vereceğim belliydi ve zorunluydu. Oy kullanırken korku ve başka seçeneğin olmaması etkiliydi. Eğitim sistemi hep Baath partisini ve Esad rejimini parlatmak ve sevdirmeye kurulmuştu. Seçimler her ülkede olduğu gibi Suriye'de yapılıyordu ama sıkıntı tek parti ve başka partiye üye olma çok sıkıntıydı. Oyunun da etkisi yoktu çok sonuçlar önceden Rejim tarafından belirlenirdi. Ailecek hep beraber gidiyorduk seçimlere ve kimlikleri veriyorduk ve seçimi yapıyorlardı seçimi kontrol edenler. Protestolara Bir arkadaş daveti ile katıldım bir defa sadece. Arkadaşım götürdü beni ve onun haberi vardı önceden. Esad rejiminin acımazsız geçmişi ondan nefret etmemin temel sebebi. Devletin tek parti tarafından yönetilmesi ve demokrasi ve özgürlüğün olmaması nedeniyle siyasetten mümkün olduğu kadar uzak durmak istedim. Arkadaşlarla konuşuyorduk ve tartışıyorduk ama sadece güvendiğim insanlarla." (K23).

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Ülkelerin siyasal sistemi ve yönetim şekli bireylerin siyasal katılım davranışları üzerinde belirleyici olan en önemli unsurlardır. Bu noktadan hareketle yapılan bu çalışma kapsamında Suriyeli göçmenlerin göç etmeden önce kendi ülkelerindeki siyasal katılım davranışları üzerinde etkili olan faktörlerin tespit edilmesi çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda nitel araştırma yöntemlerinden olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile Gaziantep ilinde ikamet eden farklı kültür ve etnik kökene sahip 20 Suriyeli göçmen ile yüz yüze görüşme sağlanmıştır. Yapılan görüşmeler ve analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre; katılımcıların siyasal katılım davranışları üzerinde en etkili faktörlerin çevrenin siyasal düşüncesi, eğitim sistemi, tarihsel arka plan ve devletin ideolojik yapısı olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte aile yapısının kısmen de olsa siyasal katılım davranışları üzerinde etkili olduğu ve katılımcıların siyasal olayları TV, radyo ve gazetelerden takip ettikleri tespit edilmiştir. Sonuç olarak Suriye siyasal sistemi, ideolojik ve baskı aygıtlarını etkin bir şekilde kullanarak seçmenlerin

siyasal tutum ve davranışları üzerinde önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Suriye siyasal sistemi ve yönetim şeklinin kendine has özellikleri ve bu konuda yapılmış çalışmaların sınırlı olması nedeniyle yapılan bu çalışma ve elde edilen bulgular, politik aktörlere ve ilgili alan yazındaki boşluğu doldurmaya yardımcı niteliktedir.

KAYNAKÇA

Acar, H. ve Acar, H. (2021). Arap Baharı Sonrasında Libya'nın Sosyal, Siyasi ve Güvenlik Durumunun Değerlendirilmesi. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(18), 219-226.

Canyurt, D. (2018). Kazananı Olmayan Savaş "Suriye İç Savaşı": Neden Bitmedi, Barış Nasıl Gelebilir?. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14 (4), 1103-1120.

Çukurçayır, M. A. (2012). *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*. Çizgi Kitapevi. Konya.

Dursun, D. (2010). *Siyaset Bilimi*. Beta Yayınları. İstanbul.

Gökçe, A., Özdemirci, İ. ve Ceylan, İ. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Katılım Seviyesi: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27) , ss. 289-319.

Gözler, K. (2018). *Hukuka Giriş*. Ekin Yayınları. Bursa.

Gülerce, H. ve Demir, E. (2021). Zorunlu Göç Sürecinde Sosyal Ağlar; Şanlıurfa'daki Suriyeli Sığınmacılar. *Journal of Social Policy Conferences*, 81, 185-211. https://doi.org/10.26650/jspc.2021.81.973727.

İçduygu, A. (2015). Syrian refugees in Turkey: he long road ahead. *Washington, DC: Migration Policy Institute.*

Kalaycıoğlu, E. (1998). Karşılaştırmalı Siyasal Katılma, Siyasal Eylemlerin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.*

Kapani, M. (1975). *Politika Bilimine Giriş*. Serbest Kitaplar, 58. Baskı, Ankara.

Milbarth, L. (1965). *Political participation*. Springer. Chicago.

Özçağlar E. H. (2016). Türkiye'de Göç Yönetimi ve Göç Yönetişimi: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Ekseninde Bir İnceleme. *Tücaum Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*. Ankara.

Öztekin, A. (2010). *Siyaset Bilimine Giriş*. Siyasal Yayınevi. Ankara.

Öztürk, T. ve Boyacı, E. (2022). Suriyeli Mülteci Krizinin Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkisine Yansıması: Dünya Sistemleri Analizi Üzerinden Bir Değerlendirme. *Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1809-1823.*

Parry, G. M. (1992). Political participation and democracy in Britain. *Cambridge: Cambridge University Press.*

Philips, C. (2012). Turkey's Syria Problem Public Policy Research. *IPPR,* Volume 19 Issue 2 pp. 137-140.

Sezen, S. (2000). *Seçim ve Demokrasi.* 2.Basım, Gündoğan Yayınları. Ankara.

Silsüpür, Ö. (2021). Siyasal Katılım, Siyasal İletişim ve Medya. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi,* (6), ss. 163-172.

Şimdi, M. (2020). Türkiye'deki Suriyeli Göçmenlerin Siyasal Katılım Davranışları: Mardin Örneği. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,* 3(3), ss. 147-160.

Turan, İ. (1986). *Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma, Baskı Gruplar ve Sendikalar*. Cilt Emin Ofset. İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası.

UNHCR (2021), Total Persons of Concern by Country of Asylum, https://data2.unhcr.org/en/situations/syria, Erişim Tarihi: 06.01.2022.

Uysal, B. (1984). *Siyasal Katılma ve Katılma Davranışı Üzerinde Ailenin Etkisi*. TODA_E Yayınları, Ankara.

Yılmaz, E. A. ve Özer, Y. E. (2022). İtme Çekme Kuramı Bağlamında Türkiye'deki Suriyelilere Yönelik Bir Alan Araştırması: *Aydın İli Örneği. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 13(1), ss. 282-295.

BÖLÜM 15

OSMANLI DÖNEMİ

ANTALYA KARANTİNA TEŞKİLATI

Dr. Cemil ÇELİK[1]

[1]Antalya, Türkiye, cemilcelik736@yahoo.com.tr, ORCID ID : 0000-0002-8831-0913

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca birçok salgın hastalık meydana gelmiştir. Yaşanan salgınlar toplumların sosyo-ekonomik durumlarını derinden etkilemiştir. Son dönemde görülen Covid-19 salgınının da etkisiyle önceki salgınlarda alınan önlemlerden karantina ve uygulama alanları olan karantinahaneler hakkında çalışmalar yoğunlaşmıştır (Yaşayanlar, 2020: 401-412; Tulasoğlu, 2020: 97-142; Yılan, 2020; Dönmez, 2020). Antalya özelinde görülen salgın hastalıklarla ilgili çalışmalar yapılmış ise de müstakil olarak karantina teşkilatı hakkında bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma ile bu eksikliğin tamamlanması hedeflenmiştir. Osmanlı arşivinde bulunan şer'iye sicilleri, masraf defterleri ve Meclis-i Tahaffuz tarafından Bâbıâli ve karantinahanelere gönderilen yazıların kayıtlı olduğu defterler çalışmaya özgünlük katmaktadır. Bunların yanında ilgili dönemde Antalya'nın bağlı bulunduğu Konya Vilayeti Salnamelerinden de istifade edilmiştir.

Karantina kelimesi sözlükte, "yolcuların gözetim altında tutulma süresi" anlamındadır. İtalyanca *quarantena* "kırk" kelimesinden gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde bu kelimenin yerine daha ziyade "usûl-i tehaffuz", karantina yeri olan lazaret veya lazarettoya yerine "tehaffuzhâne" kelimeleri kullanılmıştır (Şehsuvaroğlu, 1957: 3-4; Sarıyıldız, 2001: 463). Bulaşıcı hastalığın bulunduğu ülkeden gelen yolcuların ve eşyaların gidecekleri ülkeye ulaşmadan önce bir alanda (tahaffuzhane-karantinahane) veya gemide zorunlu olarak bekledikleri karantina süresi ile alınan sağlıkla ilgili tedbirlerinin bütünü karantina olarak isimlendirilir (Demirhan, 1997: 50(2).

Bulaşıcı hastalıklar sebebiyle önlemlerin alınması, hastaların tecrit edilmeleri eskilere dayanan bir uygulamadır. Eski Ahit'te orduda çıkan veba salgınından dolayı askerlerin yedi gün boyunca ayrı bir yerde ikamet etmeleri; kendilerini, malzemelerini temizlemeleri, ateşe dayanıklı eşyaları ateşten geçirmeleri ve ancak yedinci gün tekrar yıkanıp kıyafetlerini de bir daha yıkadıktan sonra orduya katılabilecekleri bildirilmiştir. Hz. Muhammed veba olan yere girmemelerini, bulundukları yerde veba çıktığında oradan çıkmamalarını emretmiştir (Sarıyıldız, 2001: 463).

1334 yılında Çin'de ortaya çıkan veba İpek Yolu ile 1347 yılında Avrupa'ya ulaştı. Bu veba salgını sırasında Avrupa nüfusu büyük oranda azaldı. Bazı tahminlere göre kara ölüm o dönem Avrupa nüfusunun %60'tan fazlasını etkiledi. 1377 yılında Adriyatik kıyısındaki Raguza Limanı'nda doğu

ülkelerinden gelen gemiler 40 güne kadar açıkta bekletildi. XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Doğu Akdeniz limanlarında tatbik edilmeye başlanan karantina tedbirleri, ilerleyen dönemde karayolu ulaşımında da uygulandı. Karantinahane ilk olarak 1423 yılında Venedik yakınlarında Santa Maria di Nazareth adasında faaliyete geçti. 1467 yılında Cenova, ilerleyen süreçte Milano, 1485 yılında Mısır'da karantina uygulandı. Bu dönemde yapılan karantina uygulamaları veba salgınlarına karşı yapıldı. 1720 yılında Marsilya'da yaşanan veba karantina uygulamasının yayılmasını sağladı. Avrupa'da ilk karantina emri İngiltere'de 1709 yılında yayınlandı. Devam eden yıllarda bu tip emirlerin yayınlanmasına devam edildi. Bu emirlerde; hastalığın olduğu düşünülen yerlerden gelen gemiler, geldikleri yerlerde 40 gün karantina altında kalacaktı. Bu dönem içerisinde gemilerden insan ve eşya karaya çıkmayacaktı (Şehsuvaroğlu, 1957: 5; Sarıyıldız, 2001: 463; Bayat, 2016: 164; Huremović, 2019: 14, 19).

Osmanlı Devleti'nde erken dönem karantina uygulaması ile ilgili olarak, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde "Kasaba harici, Yedikule, kefere zamanında vebalı yerlerden gelmiş olanlar burada yedi gün durmadıkça İstanbul'a giremediği için buraya (nezarete) derler" (Şehsuvaroğlu, 1957: 4-5, 9; Demirhan, 1997: 51(3) diyerek Osmanlı Devleti'nin de bu dönemde karantina işlemini yaptığını ifade etmişti.

Bulaşıcı ve salgın hastalıkların toplu ölümlere yol açtığı ilk dönemlerde limanlara girmek isteyen gemilere ateş topu atılarak limana yaklaşmaları engelleniyordu. Modern karantina sistemleri faaliyete geçene kadar karantina uygulaması, hastalığın türüne göre belirtilerinin görülebileceği makul bir süre beklemekten ibaretti (Kılıç, 2004: 80).

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERN ANLAMDA KARANTİNA FAALİYETLERİNE BAŞLANGIÇ

Kolera salgınları XIX. yüzyılda vebadan daha çok zarar veren bir hastalıktı. Bu hastalık daha çok Hindistan merkezli olarak bütün dünyaya yayılım göstermiştir. "Asiatic cholera" olarak isimlendirilen Hindistan kaynaklı koleranın yanında daha az zarara yol açan "Cholera Europea" isimli türü, mevsim hastalığı şeklinde olup ağırlıklı olarak yaz ve sonbahar mevsimlerinde Avrupa'yı önemli oranda etkisi altına almıştır (Sarıyıldız, 1996: 1).

Hindistan kaynaklı koleranın merkezi Aşağı Bengal Deltası üzerinde Ganj ve Brahmaputra nehirleri arasındaki alandır. Bu arazide kolera mahalli olarak sürekli bulunmaktadır. Bu hastalığın Hindistan'dan diğer yerlere ve dünyaya yayılmasının en önemli nedeni İngilizlerdir. Hindistan'da yapmış olduğu savaşlarda Hintlileri bulundukları bölgelerden ayrılmaya zorlamış ve İngiliz askerinin bu hastalığa yakalanmasına sebep olmuştur. 1817 yılına kadar sadece Hindistan'da var olan kolera mikrobu ilk kez Ganj Deltası dışına taşınmış, Osmanlı Devleti'nde ilk olarak 1822 yılında Basra Körfezi üzerinden Bağdat-Anadolu ve Akdeniz sahillerine ulaşmıştır (Ayar, 2015: 80-83). 1823 yılından itibaren koleranın etkisini kaybettiği dönemde Rusya'da tekrar salgın haline gelmeye başlayınca Fransa elçiliği tercümanı Osmanlı Devleti yetkililerine Rusya'ya bağlı Taygan şehrindeki bulaşıcı hastalık hakkında bilgi vermiştir. Diğer ülkelerin tercümanları da aynı uyarıyı yaparak Rusya'dan gelecek gemilere Osmanlı Devleti tarafından karantina uygulamasını talep etmiştir (Sarıyıldız, 1996: 5).

İstanbul'a 1831 yılı haziran ayında ulaşan kolera bir günde 200 kadar kişinin ölümüne, toplam 5.000-6.000 kişinin de hayatını kaybetmesine yol açtı (Ayar, 2015: 83; Yıldırım, 2020: 87). 1831 yılında kolera salgını İstanbul'a ulaştığında karantina uygulaması ilk olarak İstanbul Boğazı'nda başladı. Galata Nazırı Sârım Bey ile yabancı devletlerin elçilik tercümanlarıyla yapılan toplantıda, Liman-ı Kebir'de Osmanlı gemileri için, Boğaziçi-İstinye Körfezi'nde de Karadeniz tarafından gelen yabancı ülke gemileri için karantina uygulanmasına karar verildi (BOA. HAT., 1229/47950; Yıldırım, 2016: 45). İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston, Mustafa Reşid Paşa aracılığıyla ve gizli olması şartıyla çeşitli tavsiyelerde bulundu. Bu tavsiyeler arasında karantina usulünün kesin olarak kabul edilmesi dile getirildi (Karal, 2006: 76). Mustafa Reşid Paşa'nın karantina usulünün uygulamasının başlatılmasında rol alması mutaassıpların hoşuna gitmedi ve dini konularda titiz davranmamakla suçlandı. Mustafa Reşid Paşa yeni usulün uygulanmasında Damat Ahmet Fethi Paşa ile birlikte hareket etti (Cevdet Paşa, 1953: 8; Şahin, 2020: 2999).

Bu dönem salgın sadece İstanbul bölgesini tehdit etmedi. Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde de kolera vakaları görülmekteydi. 1831 yılı sonbaharında Osmanlı Donanması Antalya'ya bağlı Finike sahilinde bulunurken iki-üç günlük ikametinde gemilerde kolera vakaları ortaya çıktı.

Osmanlı donanması vakit kaybetmeden bölgeden ayrılarak Rodos'a hareket etti. Bu sırada donanmada çok sayıda hastalığa yakalanıp vefat eden oldu. Rodos Adası'na ulaşıldıktan sonra hastalar gemilerden çıkarılmadan tedaviye başlandı. Bu dönemde İskenderiye ve Mısır taraflarında hastalığın yoğun bir şekilde yayıldığı yetkililere bildirildi (BOA. HAT., 364/20165). Ayrıca seyyahlar tarafından yapılan tespitlere göre, 1830'lu yılların başlangıcından itibaren Antalya ve civarında veba ve çiçek hastalığı etkiliydi. Aynı dönemde Antalya ile yoğun ticari ilişki içerisinde olan İzmir'de de kolera vakaları mevcuttu (Dayar, 2018: 27-28).

Taşrada bu gelişmeler yaşanırken İstanbul'da karantina usulünün nasıl uygulanacağı şekillenmeye başladı. Karantina işlerini takiple görevli meclis Sârım Bey'in işlerinin yoğunluğu sebebiyle yeterince ilgilenemeyeceği gerekçesiyle Kâmilzâde Mustafa Nazif Efendi'nin karantina işlerinin başına getirilmesini tavsiye etti. II. Mahmud her ne kadar salgın azalmaya başlamış olsa da ileriye yönelik olarak Kâmilzâde Mustafa Nazif Efendi'yi bu işlerle ilgilenmesi için görevlendirerek bir an önce göreve başlamasını emretti. (Sarıyıldız, 1994: 333). Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi tarafından karantina usulünün uygulanmasına yönelik risale hazırlandı. Böylece halkı konu hakkında bilgilendirdi. Ayrıca Takvim-i Vekâyi'de karantina konusunda yazı yayımlandı (Ahmet Mithat, 1318: 437; Çavdar ve Karcı, 2014: 258).

Bulaşıcı hastalığı taşıyanların İstanbul'a girmesini engellemek amacıyla Bahr-i Sefid Boğazı'nda geçici karantina uygulaması başlatıldı. Bu durum hakkında diğer bölgelerdeki idarecileri bilgilendirmek amacıyla 29 Nisan 1835 tarihli bir ferman sâdır oldu. Bahr-i Sefid Boğazı'ndan Anadolu sahillerine kadar olan bölgelerde görevli idareciler, kadılar, zabitler ve gümrük görevlilerine hitap eden fermanda; Bahr-i Sefid'e kıyı olan sahillerde ve adalarda hastalıklar ortaya çıktığı için karantina usulünün Bahr-i Sefid Boğazı'nda uygulanacağı bildirildi. Bunun için Bahr-i Sefid Boğazı'nda bir memur görevlendirildiği, bölgedeki adalardan, Anadolu ve Rumeli sahillerinden İstanbul'a gelecek gemilerin karantina bölgesinde kontrole tabii tutulacağı emredildi (BOA. MŞH. ŞSC.d., 1153, 69/2). Bu işleri takip etmek amacıyla Esad Efendi görevlendirildi. Ayrıca hastalık yaşanan bölgelerden gelen gemilerin karantina uygulamasına karşı çıkmamaları için konsoloslar bilgilendirildi (Çavdar ve Karcı, 2014: 258).

Osmanlı merkezi yönetimi karantina uygulamasının dini açıdan kendi aleyhlerine bir ortam oluşturacağının farkındaydı. Bu uygulamanın dinen caiz olduğuna yönelik halkı ikna etmek amacıyla çalışmalar başlatıldı. Bu doğrultuda II. Mahmud Cezayirli Hamdullah bin Osman'a karantinanın dinen herhangi bir sakıncasının olmadığı ile ilgili bir risale hazırlattı (Akyıldız, 1993: 265-266; Berkes, 2012: 188). Şeyhülislâm Mekki-zâde Mustafa Âsım Efendi'den konu hakkında fetva alınmasından sonra karantina konusunun hukuki boyutu çözülmüş oldu. Karantina uygulaması kararı alındıktan sonra böyle bir fetvanın çıkarılması konunun toplumsal boyutta meşruiyetinin teminini sağladı. Bunun yanında Takvim-i Vekayi'de karantinanın faydalarına yönelik yazılar yayımlandı. Buradaki yazılarda, fetva mecmuaları ile İslam büyüklerinin konu hakkında yazdığı kitaplardan deliller yer aldı (Uludağ, 1938: 448; Ünver, 1999: 948; Akyıldız, 2012: 72). İlerleyen süreç içerisinde taşrada karantina usulüne karşı çıkanlara yönelik olarak karantina uygulamasının gerekçeleri hakkında ferman ile ahali bilgilendirildi (Bildik, 2010: 223-227, 325-327). Buna rağmen bazı Müslümanlar karantina uygulamasını "Frenk âdeti" olarak değerlendirip tepki gösterdi (Yıldırım, 2006: 18-27).

II. Mahmud Dönemi'nde karantina işleri ile ilgili çalışmaları yapmak amacıyla Meclis-i Tahaffuz veya Karantina Meclisi'nin kurulması kararlaştırıldı. 26 Nisan 1838'de bu meclise çıkardığı kanun ve yönetmelikleri denetleme yetkisi verildi (Akyıldız, 2012: 72). Karantina Meclisi tarafından ilerleyen süreçte karantina personeline ve yerel idarecilere karantina uygulamasına yönelik emir ve talimatlar verildi. Karantina görevlileri mahallerinde yaşanan herhangi bir salgın tehlikesi olduğu anda vakit geçirmeden Tahaffuz Meclisi'ni haberdar etmeliydi (BOA. C.SH., 2/84; BOA. C.SH., 16/775; BOA. C.SH., 19/943). Bu doğrultuda taşrada yaşanacak ölüm, hastalık vb. olaylarla ilgili, vakit geçirmeden, karantina idareleri bilgilendirilecekti (BOA. A.} MKT.UM., 398/65; BOA. A.} MKT.UM., 398/66). Bunun yanında karantina idaresi de bilgi sahibi olduğu hastalıklarla ilgili bulundukları bölgelerdeki yönetimleri haberdar etmeliydi (BOA. DH.MKT., 2456/26).

Kuleli Kışlası 1839 yılında Meclis-i Tahaffuz emrine verilerek kalıcı ilk tahaffuzhane kabul edildi. 1842 yılı sonuna kadar bu amaçla kullanılan

Kuleli Kışlası'nda Karadeniz ve Akdeniz'den gelen gemiler karantinaya tabi tutuldu (Yıldırım, 1985: 1324; Türkmen, 2015: 243).

Meclis-i Tahaffuz'un kurulmasından sonra merkezin verdiği emir doğrultusunda ülke genelinde daha önceden yerel idareciler tarafından tesis edilen ve edilecek karantinahaneler bu meclise bağlanarak buraların tek bir merkezden idaresi gerçekleştirilmiştir.

2. ANTALYA KARANTİNA İDARESİ'NİN KURULUŞU VE YAŞANAN GELİŞMELER

Antalya Limanı, tarihsel süreç içerisinde önemli bir ticaret hacmine sahipti. Osmanlı Devleti'nin bölgeyi fethettiği dönemde de liman önemini korudu. Mısır ve Rodos'un fethi ile ticaret hacminde azalma yaşansa da 19. yüzyılda bölgede önemli bir liman ve ulusal ve uluslararası ticaretin yapıldığı belli başlı kentlerden biri olma özelliğini devam ettirdi (Dinç ve Bakırcılar, 2012: 16-17). Modern anlamda olmasa da Antalya limanında karantina uygulamaları yapılmaktaydı. 1835 yılında Antalya limanına gelen İngiliz seyyah Alexander W. Kinglake'e İstanbul'dan gelen emir gereği Suriye'den gelen bütün gemilerin üç haftalık karantina süresini bekledikten sonra şehre girmesine izin verileceği bildirildi. Buna rağmen Kinglake, karantina süresine beklemeden karaya çıktı (Kinglake, 1844: 408; Duggan, 2019: 177). Bu bilgiler ışığında Antalya'da modern anlamda karantina teşkilatı kurulmadan önce de karantina uygulamasının mevcuttu. Nitekim 24 Mayıs 1835 tarihinde Bahri Sefid Muhafızı Mehmet Rauf Paşa tarafından Kıbrıs Muhassılına yazılan hükümde, Bahri Sefid Boğazı ve Antalya'da olduğu gibi Kıbrıs'ta da karantina usulünün başlamasının gerektiğini bildirildi (KŞS., 35, 157/1). Bu hükümden Osmanlı Devleti'nde karantina usulünün uygulandığı ilk yerlerden birisinin de Antalya olduğu anlaşılmaktadır. 1835 yılı haziran ayında Teke Muhassılı Osman Paşa Sadarete yazdığı yazıda; Yafa, Beyrut, Trablusşam'dan deniz yolu ile birçok kişi Kıbrıs'a ve oradan da mürur tezkireli olarak Antalya gelmekteydi. İzinleri buraya kadar olmasına rağmen bazıları sılasına, bazıları ise İzmir ve Bursa gibi şehirlere gitmek için kendisinden tezkire istemekteydi. Teke Muhassılı bu şahıslara ne yapılacağını sadarete sordu (BOA. HAT., 699/33714). Teke Muhassılı Osman Paşa'ya verilen cevapta; tüccarlara ve görevlilere müsaade edilmesi, diğerlerinin tezkirelerinin buraya kadar olduğu daha ileriye gidemeyeceği söylenerek geri

gönderilmesi emredildi (BOA. HAT., 699/33714–D). Tüccarlar ve görevlilere izin verilirken diğerlerinin Anadolu iç kısmına ve deniz yolu ile diğer sahil bölgelerine gitmesi engellenmiştir. Böylece Antalya üzerinden Anadolu içlerine fazla miktarda nüfus hareketinin önüne geçilmiştir.

1838 yılı baharında eldeki imkânlar nispetinde aralarında Antalya'nın da bulunduğu birçok şehirde karantinahaneler faaliyete geçti (Çadırcı, 1991: 308; Şimşek, 2014: 402). Necib Paşa'nın Antalya Muhassıllığı döneminde karantinahane inşa edildi.[1] 1840 yılında Antalya Meclisi ile Meclis-i Tahaffuz arasında yapılan yazışmada Antalya'da iki yıl önce faaliyete geçmiş yedi sekiz oda genişliğinde bir alanın karantinahane olarak ayrıldığı, ayrıca buranın yanında karantina memurunun ikameti için bir yerin inşa edildiği bildirildi (BOA. A.} d. 3249, 81-82/1).

Antalya Karantinahanesi, Bâbıâli tarafından verilen talimat üzerine mahalli idareler tarafından faaliyete geçirilmiştir. Ancak bu karantina binasının istenen özelliklere sahip olmadığı anlaşılmaktadır. İlerleyen süreç içerisinde karantina usulünün standartlara uygun olarak gerçekleştirilmesi için Antalya'ya karantina personeli ve bina keşfi amacıyla mühendis görevlendirilmiştir.

Karantina usulünün tam olarak uygulanabilmesi amacıyla Anadolu ile Rumeli'de karantinahaneler açılmasına gerekliydi. 23 Şubat 1840 tarihli irade ile Anadolu'da; Ankara, Konya, Balıkesir, Edremit, Sivas, Diyarbakır, Eskişehir, Kayseri, Isparta, İzmir, Sinop, Menteşe, Hisarhan ve Teke Sancağı'nda karantinahane açılması kararı alındı. Bunların yanında Rumeli'de; Silistre, Edirne, Filibe ve Pazarcık, Manastır, Tırhala, Yanya, Gelibolu, İşkodra ve Bosna, Kavala ve Priştina, Tırnova, Siroz ve Drama'da da karantinahaneler açılacaktı. Bütün bu yerlerde başlangıçta bir memur ve tabip görevlendirilecekti. Bunların maaşları şehirden şehire farklılık göstermekteydi. Antalya içinde başlangıçta karantina teşkilatında 1.500 kuruş maaş ile bir memur ve 750 kuruş ile bir tabip görevlendirilmesi, ihtiyaç duyulduğu takdirde mutasarrıf tarafından bunlara yardımcı temin edilmesi

[1] "Antalya mütemekkinlerinden Avram ve Yani ve diğer Yani ve Mihail ve Ligori zimmîlerin iştirâken mutasarrıf oldukları altı fırınlarını müteveffâ Necib Paşa bi'l-inhidâm yerlerine karantinahâne inşâ etmiş ve bahâzı verilmek üzere iken fevt olması ve mersûmlar dahi Kıbrıs Cezîresi'nde olup bu def`a gelüp arsa bahâlarıyla senevî îcârı olan yedi yüz elli kuruşu matlûb etmiş ve mezkûr fırınların enkâzıyla arza bahâsı bi'l-ırzâ dört bin kuruşa keşif ve kat' olunmuş olduğu beyânıyla mazbata. BOA. KK.d. 5820, 133(a), 21 Rebiülevvel 1257.

talep edildi (BOA. İ. MSM., 89/2565). Bu doğrultuda Teke ve Hamid sancakları Ferîki Hasan Paşa ile Teke Sancağı'nda bulunan kazaların yöneticileri, naipleri ile müftüleri ve meclis azalarına bir emir gönderildi. Bu emirde; Karantina Nâzırı Mehmed Hasib tarafından teklif edilen padişah tarafından uygun görülen diğer bölgelerdeki gibi tahaffuz usulünün karantina nizamnamesine uygun şekilde icra edilmesi için Antalya'da da karantina teşkilatının kurulmasına karar verildi. Bu amaç doğrultusunda mahallînden temin edilmek üzere aylık 1.500 kuruş maaş ile Hafız Mehmet isimli bir memur görevlendirildi. Hafız Mehmet'in yanında Meclis-i Tahaffuz'un aldığı karar ile 1.000 kuruş maaşla bir tabip görevlendirilecekti. Bunun yanında Hasan Paşa'dan karantina işlerinde görev alacak kâtip, gözcü, sandalcı temin etmesi emredildi. Ayrıca sorumluluk sahasında karada ve denizde uygun yerlerde tahaffuzhaneler açılacaktı (BOA. MŞH. ŞSC.d. 1166, 17/1; BOA. ML.MSF.d., 1247; BOA. A.} d. 3249, 41/4; Durgun, 2018: 178).

Bâbıâli tarafından görevlendirilen Mühendis Salih Efendi Rodos, Antalya ve Alanya bölgelerinde uygun karantina alanları tespit etti. Buralarda karantinahanelerin yapımı için maliyet hakkındaki keşif raporunu Seraskerliğe sundu. 4 Nisan 1840 tarihli hazırlanan keşif raporuna göre karantinahaneler için yapılacak çeşitli binaların maliyeti Rodos için 260.421 kuruş, Antalya için 73.730, Alanya için 58.630 kuruştu (BOA. HAT. 1425/58319; BOA. A}d. 585, 8-b/2-9-a/1; Taşkaya, 2020: 167). Her ne kadar Antalya karantinahanesi için böyle bir keşif yapıldı ise de zaten iki yıl önce Necib Paşa tarafından yapılmış olan bir karantinahane mevcuttur.

Meclis-i Tahaffuz tarafından Antalya Karantina Memuru olarak görevlendirilen Hafız Mehmet, ilgili meclise karantinahaneyi faaliyete geçirdiğini, kara yolunda karantina işlerine başladığını belirterek, deniz yolu ile gelen gemilerden alınacak ücret hakkında ne yapılması gerektiğini sordu. Konu hakkında 11 Mayıs 1840 tarihinde verilen cevapta; gemilerden alınacak aidatın yabancı devlet elçilik görevlileri ile Meclis-i Tahaffuz'da müzakere edildiğini, kararın hala verilmediğini, karar verildikten sonra aidat tarifesinin bir suretinin gönderileceği belirtildi. Toplanan ücretin masraflardan fazla olduğu takdirde Hazine-i Amire'ye gönderilmesi gerektiği ilave edildi. Ayrıca Antalya Meclisi tarafından belirlenen karantina ücretinin uygulanmaması, orada bulunan memur ile tabibin Meclis-i Tahaffuz'a bağlı olduğu ve karantina personelinin karantina nizamnamesine uyması gerektiği ifade edildi

(BOA. A.} d. 3249, 44/5). Bu emirden de anlaşılacağı üzere 1840 yılından itibaren karantina personelinin yerel idarenin emrinde olmadığı, Meclis-i Tahaffuz'a bağlı olduğu, buradan gelen emirlere uygulaması gerektiği ve karantina ücretinin belirleme yetkisinin karantina meclisinde olduğu vurgulanmıştır.

Antalya Memleket Meclisi tarafından yapılması planlanan tahaffuzhanenin Tekelioğlu Mermerli Köşkü olarak bilinen yerin bazı bölümlerinin düzenlenmesiyle karantinahane olarak kullanılabileceği Meclis-i Tahaffuz'a bildirildi. Meclis-i Tahaffuz da teklifin değerlendirme için karantina memuru ve tabibin fikrinin sorulmasını talep etti. Bu sırada karantina tabibi tarafından gönderilen mektupta; Tekelioğlu Mermerli Köşkü'nün karantina işlemleri için uygun olmadığını bildirildi (BOA. A.} d. 3249, 77/2).

1840 yılında Karantina Memuru Hafız Mehmet Ağa tarafından Meclis-i Tahaffuz'a karantina uygulaması sırasında yaşanan aksaklıklar bildirildi. Mehmet Ağa'nın verdiği bilgilere göre; 1840 yılı hac döneminde İskenderiye ve Beriyyetüşşam'da hastalık olduğu için o bölgelerden Antalya'ya gelen hacılar ve diğer yolcular karantina ettirilmiş ise de hacılardan bir kısmı tahaffuzhane olmadığından çadırlarda ve açık yerlere kötü şartlarda karantina sürelerini geçirmişti. Bunun üzerine durum Bâbıâli'ye bildirilmiş ve konu hakkında Bâbıâli tarafından 4 Temmuz 1840 tarihli bir emirname gönderilmişti. Daha sonra Antalya Meclisi'nden gönderilen mazbatada; iki sene önce yedi, sekiz oda genişliğinde bir yerin tamir edilerek tahaffuzhaneye dönüştürüldüğü, karantina memurunun ikameti için de bir oda inşa edildiği bildirilmişti. O döneme kadar kara ve deniz yoluyla gelen hacılar ile diğer yolcuların irade-i seniyyenin gereği karantinada zaruri olunmadıkça sefalet çektirilmediği, o sene hacıların birbirini takip ederek gelmeleriyle tahaffuzhanede yoğunluk yaşandığı belirtilmişti. Yoğunluk nedeniyle bazı yolcular karantina memuru ve tabibinin isteğiyle çadırlara alınmıştı. Meclis-i Tahaffuz tarafından Antalya'ya gönderilen talimatta; Antalya'da mal ve eşyaları koruyacak bina bulunduğunun beyan edildiğini, bu binanın bazı yerlerinin düzenlenerek tahaffuzhane olabileceğinin bildirildiği hatırlatılmıştı. Bu binanın Antalya Meclisi marifetiyle keşfinin yapılarak ne kadarlık bir masrafla hazır hale geleceği hakkında bilgi istendiği yazışmalardan anlaşılmaktadır. Konu hakkında verilen cevapta ise; Antalya dışında liman

kenarında Mermerli Köşk olarak adlandırılan yerin ikişer üçer katlı ve on sekiz odalı olduğu, bu binanın yanına eşya için 25.000 kuruş masrafla kargir bir bina inşa edilebileceği ifade edilmişti. Bu bina varken yeni bina yapıldığı takdirde o paranın hazinede kalması gerekirken boşuna harcanacağı ilave edilmişti. Bunun üzerine Meclis-i Tahaffuz tarafından durum Maliye Nezareti'ne iletmişti. Maliye Nezareti de daha önceden orada var olan tahaffuzhaneden hiç bahs edilmediğini, birkaç defa tahaffuzhane yapılmasının talep edildiği, hatta tahaffuzhane olmadığının yazıldığını bildirmişti. Mevcut durumun 26 Ekim 1840 tarihinde Fethi Paşa'ya takdimi uygun görülmüştü (BOA. A.} d. 3249, 81-82/1). Antalya için karantinahanenin yerinin seçiminde yerel idarenin teklifi uygun görülmüş, sadır olan irade ile Antalya Limanı'nda "Mermerli Köşk" olarak isimlendirilen binanın tamiratının ve bakımının yapılarak karantinahane binası olarak kullanılması uygun görülmüştü (BOA. KK. d. 5820, 126-b).

Karantina İdaresi'nin kapsamlı hale geldiği 1840 yılından itibaren ülkenin değişik bölgelerinde yeni karantinahaneler açılıp teşkilatlanmaya gidildi. Buna bağlı olarak masraflar arttı. Masrafları azaltmak için karantina görevlilerinin bir kısmının maaşı düşürüldü. Bu doğrultuda yapılan düzenleme ile Antalya Karantina Müdürü'nün maaşı Haziran 1841'den (R. Haziran 1257) itibaren 1.500 kuruştan 1.300 kuruşa düşürülürken, tabip maaşı 1.000 kuruş olarak sabit kaldı (BEOAYN.d., 1715, 137; Sarıyıldız, 1994: 363). Daha sonra yapılan düzenleme ile müdür maaşı 1.300 kuruştan 1.000 kuruşa tekrar indirilirken tabibin maaşı aynı kaldı (BEOAYN.d., 1715, 145; BOA. ML.VRD., 5188; Çadırcı, 1991: 310).

10 Nisan 1841 tarihli belgeye göre; Antalya Sancağı'nda Elmalı, Finike ve Andifli'de liman ve iskeleler bulunmasına rağmen karantinahaneler bulunmuyordu. İskenderiye ve Beriyyetüşşam'dan gelen bulaşık gemiler karantina uygulamasına tabii tutulmadan ahali ile karışmaktaydı. Antalya Karantina Müdürü tarafından İstanbul'a gönderilen mektupta, Elmalı'ya 200 kuruş aylıkla bir memur ve tabip, Finike'ye 200 ve Andifli'ye 150 kuruş aylık maaş ile birer memur görevlendirilmesi gerektiği ifade edildi. Bunların mahiyetlerinde aylık 100'er kuruş maaş ile üç gardiyan görevlendirilmesi ihtiyacı bildirildi. Ayrıca gelişmeler hakkında Meclis-i Tahaffuz tarafından Ticaret Nazırı Said Paşa'ya durum hakkında bilgi verildi (BOA. C.SH., 27/1341,; BOA. BEOAYN.d., 1715, 143/1 (11); Durgun, 2018: 178.). Bu

bölgelerde karantina açılmasına yönelik çalışmalara başlandı. 1843 temmuz-ağustos (R. Temmuz 1259) masraf defterinde verilen bilgiye göre; Karantina Nazırı Salim Ağa'nın emri ile Antalya Karantina İdaresi bütçesinden ayrılan 1.500 kuruş ile Andifli, Demre, Finike iskeleleriyle Elmalı Kasabası'nda karantinahanelerdeki eksiklikler tamamlandı (BOA. ML.MSF.d., 4855, 14).

3. ANTALYA KARANTİNA PERSONELİ

1840 yılından itibaren Meclis-i Tahaffuz tarafından alınan karar doğrultusunda Antalya Karantinahanesi'nin ilk karantina memuru Hafız Mehmet Ağa'dır. Hafız Mehmet'in görevden alınmasından sonra 25 Mart 1841 tarihli emirname ile yerine karantina usulüne yabancı olmaması sebebiyle Üsküdar Sıhhiye Kâtipliği görevinde bulunan İbrahim Antalya Karantina Müdürlüğüne Meclis-i Tahaffuz tarafından seçilmişti (BOA. MŞH. ŞSC.d. 1166, 36/8). Karantina Müdürü İbrahim'in karantina usulüne uygun hareket etmediğinden görevine son verilerek 12 Nisan 1842 tarihinden itibaren 1.000 kuruş maaş ile Antalya Karantinahanesi Müdürlüğü'ne Mehmet Selim'in görevlendirmesi yapıldı (BOA. MŞH. ŞSC.d. 1166, 63/1).

Meclis-i Tahaffuz'a bağlı olarak faaliyetlerine devam eden Antalya Karantina teşkilatı bünyesinde görev yapan Karantina Memuru/Müdürlüğü görevini atanan kişiler teşkilatın ilk yıllarında her yıl değiştirilmiştir. Bu değişikliğin sebebi bu dönemde taşrada mevcut karantina teşkilatlarından birisi olan Antalya Karantina İdaresi'nin tam olarak istenilen seviyeye ulaşamadığını göstermektedir. Bunun yanında Antalya Karantina İdaresi'nin merkez tarafından sıkı bir şekilde kontrol edildiği değerlendirmesinde bulunulabilir. Aynı durum karantina idaresi bünyesinde görev yapan tabipler içinde geçerlidir. Karantina personelinin maaşlarının bulunduğu defterler incelendiğinde kısa süre aralıklarla karantinahanede görevli tabiplerinde değiştiği izlenmektedir. Ayrıca tabiplerin maaşlarının azalması bu görevi yerine getirenler arasında tıp eğitimi diploması olmayan kişilerinde bulunduğunu düşündürmektedir.

Tablo 1: Temmuz-Ağustos 1843 Tarihli Antalya Karantina Personel Maaşları

Görevi	**İsmi**	**Maaşı(kuruş)**	**Açıklama**
Müdür	Selim Ağa	1.000	Antalya
Tabip	Brasnik	1.000	Antalya
Kâtip	Süleyman Efendi	200	Antalya
Gardiyan	İbrahim Ağa	60	Antalya
Toplam		2.260	Antalya
Müdür	İstefani (Stefani)	200	Elmalı
Gardiyan	Salih	100	Elmalı
Toplam		300	Elmalı
Müdür	Ahmet Efendi	200	Kaş
Gardiyan	Ali Baba	100	Kaş
Toplam		300	Kaş
Müdür	Mehmet Efendi	200	Finike
Gardiyan	Hasan	100	Finike
Toplam		300	Finike
Genel Toplam		3.160	

Kaynak: BOA. ML.MSF.d. 4855, 2-3.

Tablo 2: Eylül-Ekim 1843 Tarihli Antalya Karantina Personel Maaşları

Görevi	**İsmi**	**Maaşı**	**Açıklama**
Müdür-i Sabık	Selim Ağa	533 kuruş 13 Para	16 Günlük
Müdür	Ali Ağa	466 kuruş 27 Para	14 Günlük
Hekim-i Sabık	Bir Ganson	833 kuruş 10 Para	25 Günlük
Hekim	Biranabile	166 kuruş 30 Para	5 Günlük
Kâtip	Süleyman Efendi	200 kuruş	
Gardiyan Başı	Genç Ağa	60 kuruş	
Toplam:		2.260 kuruş	
Müdür	Ali Ağa	200 kuruş	Kaş
Gardiyan	Ali Baba	100 kuruş	Kaş
Toplam		300 kuruş	Kaş
Müdür	Ahmet Efendi	200 kuruş	Finike
Gardiyan	Hasan	100 kuruş	Finike
Toplam:		300 kuruş	Finike
Genel Toplam:		2.860 kuruş	

Kaynak: BOA. ML.MSF.d. 4855, 6-7.

1843 yılının Haziran-Temmuz (R. Haziran 1259) dönemi masraf defterinde aşağı ve yukarı olmak üzere iki tahaffuzhaneden bahsedilmekteydi. Yukarı tahaffuzhane kapısı gardiyanın maaşı 90 kuruş iken aşağı tahaffuzhane

kapısı gardiyanın maaşı 75 kuruştu. 1843 yılının Temmuz-Ağustos döneminde yukarı tahaffuzhane gardiyanı aynı ücreti alırken, aşağı tahaffuzhane gardiyanına sadece 12 gün çalışması karşılığında 36 kuruş ödendi (BOA. ML.MSF.d., 4855, 10, 14). Karantina harcamalarının tutulduğu deftere göre, aşağı tahaffuzhane bölgesinde parmaklıkların ucuna ok takılmıştı (BOA. C.DH., 253/12629, 2). Burada aşağı tahaffuzhane olarak isimlendirilen yerin iskelede bu alanın parlatorya olduğu, sadece gemilerin geldiği günlerde gardiyanın görev yaptığı anlaşılmaktadır. Yukarı tahaffuzhane ise karantina süresinin geçirildiği Mermerli Köşk'ün olduğu bölgedir.

Meclis-i Tahaffuz tarafından salgın hastalıkların sona ermesinden dolayı sahil ve sınır bölgeleri dışındaki karantinahanelerin geçici olarak kaldırılmasına karar verildi. 5 Ocak 1845 tarihinde konu hakkında irade sadır oldu (BOA. İ.MVL., 62/1181; BOA. KK.d., 7521, 2-3). Her ne kadar bu karar 1845 yılı başında verilmiş olsa da Antalya karantinahanesine bağlı olarak görev yapan Elmalı karantinahane personeli maaş listesi 1843 yılı eylül-ekim (R. Eylül 1259) masraf defterinde yer almadı (BOA. ML.MSF.d. 4855, 6-7).

Şubat-Mart 1844 (R. Şubat 1259) tarihli maaş listesine göre; Antalya Merkez Karantina İdaresi'nde Müdür Ali Ağa (1.000 kuruş), Tabip Brasnik (1.000 kuruş), Kâtip Süleyman Efendi (200 kuruş) ve Gardiyan Genç Ağa (60 kuruş) maaş ile görev yapmaktaydı. Bir sonraki maaş listesinde Brasnik yerine Karsima isimli tabip görevdeydi (BOA. ML.MSF.d., 5273, 18-19).

Haziran-Temmuz 1844 (R. Nisan 1260) döneminde Karsima tabip olarak görevine devam etmekteydi (BOA. C.DH. 253/12629). Mart-Nisan 1845 (R. Mart 1261) dönemi harcama defterinde karantinahanede aylık 50 kuruş maaşla Abi Karin isimli tabip görevdeydi (BOA. ML.MSF.d., 6549, 1). Karantina idaresinde gardiyanlar da görev yapmaktaydı (BOA. A.} MKT. 59/64; BOA. A) MKT. 59/53). Bu gardiyanlardan birisi Şarampol Kapısı'nda kontrol görevlisi olarak bulunuyordu (BOA. ML.MSF.d., 6549; BOA. ML.MSF.d., 5273; BOA. C.DH. 253/12629). Karantinahanenin yoğunluğuna bağlı olarak belirli bir dönem istihdam edilen geçici gardiyanların yevmiyeleri karantina nizamnamesince belirlenen oranda karantinaya tabii tutulanlardan alınan ücretten ödenmekteydi (BOA. A.} MKT. 59/64; BOA. A} MKT. 59/53).

14 Mart 1847 tarihinde 800 kuruş maaş ile karantina müdürü olarak görev yapan Nazif Efendi Antalya'nın suyuna ve havasına alışamadığı

gerekçesiyle istifa etti. Onun yerine Kıbrıs Karantinası'na bağlı Leymosun İskelesi Müdür Vekili Hasan Rüşdü Antalya Karantina Müdürlüğü'ne atandı (BOA. C.SH., 1/41; BOA. A.} DVN., 23/79).

1847 yılında Antalya Karantinahanesi için aylık 150 kuruş maaşla bir kabzımal seçilerek görevlendirilmesi gündeme geldi (BOA. KK.d., 5850, 27/2). O güne kadar karantinahaneye gelenlerin rusümat tahsilatı Meclis-i Memleket Sandık Emini tarafından yapılmaktaydı. Antalya İskelesi'nin İskenderiye ve Beriyyetüşşam'la yoğun ilişkisi olması sebebiyle işlek bir mahal olduğu, Antalya Muhassıllığı'nın büyüklüğü sebebiyle sandık emininin işlerinden ayrılamayışı kabzımal tayinini gerektirdi. Bu nedenle kabzımal olarak Meclis-i Mahalli tarafından seçilecek bir kişinin aylık 150 kuruş maaş ile görevlendirilmesi talep edildi. Buna ilişkin karar Liva Meclisince hazırlandı. Antalya İskelesi'nin büyük ve işlek olmasından dolayı görevlendirilecek kabzımalın maaşı Antalya Muhassıllığı bütçesinden temin edilmesine karar verildi (BOA. İ. MVL., 96/2022).

Süvari Yüzbaşılığından emekli olan Mehmet Efendi Antalya Karantinası kâtipliğinde görevli iken 1 Haziran 1851'de görevi başında vefat etti (BOA. A.MKT. DV., 82/1). Aynı yılda karantina tabibi olarak İngiliz tebaasından Galici görevdeydi (BOA. A.MKT.UM., 84/87). 22 Ağustos 1853 tarihli sicil kaydında şühûdü'l-hâl arasında Antalya Karantina Kâtibi olarak Abdülhamit Efendi'nin ismi bulunmaktaydı (Dinç, 2005: 39, 115). Karantina personelinin şühûdü'l-hâlde yer alması bu kişilerin toplumda güvenilir insanlardan olduğunu göstermektedir. Doğal olarak salgın hastalıkların engellenmesinde önemli bir yere sahip olan karantina teşkilatında güvenilir kişilerin bulunması gerekmekteydi.

1852 yılında Enderun-ı Hümayun'dan emekli olan Ragıb Ağa Antalya Karantina Müdürlüğü görevinde bulunuyordu. Ragıb Ağa görevi başında vefat ettiğinden eşi ve çocuklarına emekli maaşı bağlanması talep edildi. Bunun üzerine durum Tophane-i Amire tarafından padişaha bildirildi. 16 Haziran 1857 tarihinde emsallerine uygun bir maaş tahsis edilmesi talimatı Maliye Nezareti'ne verildi (BOA. İ.MVL., 252/9288; BOA. A.MKT. MHM., 112/66; BOA. A.}MKT.NZD, 234/76).

Karantina idaresinde bir dönem kâtip olarak görev yapan İsmail Ağa karantina idaresine kâtiplik görevinin akabinde müdür olarak atandı. 1858-1860 yıllarında da bu göreve devam etti (BOA. MVL, 572/102; BOA.

HR.MKT., 353/57). Bu dönemde Antalya Karantinahanesi'nde bir gardiyanın görev yapmaktaydı. Sadece bir gardiyanla işlerin yapılması mümkün değildi. 15 Mayıs 1859'da sadır olan irade-i seniyye ile 60 kuruş maaş ile ilave bir gardiyan görevlendirildi (BOA. MKT.MHM., 156/91; BOA. İ.DH., 431/28537).

6 Şubat 1863 tarihinde Antalya'nın Aksu İskelesi'nde 200 kuruş maaş tahsisatıyla Hüseyin Efendi Karantina Müdür Vekili olarak tayin edildi (BOA. İ.DH., 503/34210). Ertesi yıl Aksu Karantina Memurluğu'nda Tırnovalı Mustafa Nuri Ağa görev yaptı (BOA. MŞH. ŞSC.d. 1160, 5/2). 1863 yılına ait sicil kaydında ise Finike İskelesi Karantina Müdür Vekili iken vefat eden Mustafa bin Abdullah'a ait terekesi mevcuttu (Tanriseven, 2007: 430).

Antalya Karantinahanesi'nde görev yapan yabancılar sadece tabipler değildi. Tabipler dışında karantina memurları arasında da yabancılar yer almıştı. Örneğin 28 Ağustos 1863 tarihinde Antalya Karantina İdaresi'nde İtalyan tebaasından Cozep Butaliko karantina memuru olarak görev yapmaktaydı[2] (BOA. HR.MKT., 452/72).

6 Nisan 1865 tarihli Teke Meclisi tarafından hazırlanan mazbatada; şehirde sadece tabip olarak karantina tabibinin bulunduğu, onun da sadece görevine yönelik işlere baktığı, ahaliyi muayene etmediği için başka bir tabip talebinde bulunuldu. Konu Meclis-i Valâ-i Ahkâm-ı Adliyye'ye taşındı ve Antalya'ya ayrı bir tabip talep edildi (BOA. MVL., 705/36; BOA. MVL., 719/102).

1866 yılında kolera salgınına karşı karantina uygulaması yapılan yerler arasında Antalya yer almadı ama yakın bölgelerde karantina uygulaması yapılan yerlerden temiz patente belgesi alındıktan sonra (BOA. A.MKT. MHM., 356/100) şehre giriş yapılabildi. Bu dönemde Antalya'nın karantina uygulaması yapılan yerler arasında yer almamasının sebebi yaşanan muayene problemi sonrası mevcut tabibin görevden alınması, başka bir yere görevlendirilmesi veya görevi bırakması olabilir. Bunun yanında şehirde 1866 yılında başlayan kolera vakalarının karantina memurluğu ve karantina idaresi ifadeleri kullanılarak mahalli idareye bildirilmesi (BOA. A.MKT. MHM., 363/37) karantina kurumunun devamını göstermektedir. Kolera salgını sonrası

[2] Diğer bir belgede Antalya Karantina Tabibi Butoliko'nun karantina işlerine aşinalığından dolayı 1864 yılında Kıbrıs Karantina Tabiliği'ne tayin edildiği bilgisi mevcuttur. BOA. TŞR.KB., 226/153.

1867 yılında şehre dönenlerin karantina tabibi ve karantina memuru hakkındaki şikâyeti (BOA. MVL., 525/64) bu dönemde karantina teşkilatında bu kişilerin görevde olduğuna göstermektedir.

1868 yılında Antalya Karantina Müdürü İsmail Ağa, Tabip Daniel Mesihi Efendi, Karantina Kâtibi, İbrahim Hakkı Efendi, Aksu İskelesi Memuru Mustafa Efendi, Andifli İskelesi Memuru Hacı İsmail Efendi ve Finike İskelesi Memuru Mustafa Efendi'ydi (Konya Vilâyeti Salnamesi [KVS], 1285: 85; Gönüllü, 2008: 447). 1869 yılından 1886 yılına kadar salnamelerde Antalya Karantinahanesi'nin varlığından söz edilse de kişisel bağlamda Finike Karantina Memuru Agop Efendi'nin ismi dışında bilgi mevcut değildir (KVS, 1286: 114; KVS, 1288, 114; KVS, 1289: 104; KVS 1290: 113; KVS, 1291: 116; KVS, 1292: 116; KVS, 1293: 118; KVS, 1294, 131; KVS, 1295: 135; KVS, 1300: 187; KVS 1301: 158; KVS, 1302: 116; KVS, 1303:234, 242).

Tablo 3: 1886-1905 Yılları Arasında Antalya Karantina Personeli ve Bağlı Olduğu Kurum

Görev Yaptığı Dönem	Karantina Tabibi	Karantina Kâtibi	Finike Karantina Memuru	Bağlı Olduğu Kurum
1886-1888	Markil	Kamil Efendi	Agop	Antalya Liman İdaresi
1888-1890	Markil	Abdüllatif	Agop	Antalya Liman İdaresi
1891-1893	Markil(Karantinacı)[3]	Mustafa[4]		Antalya Liman İdaresi
1894-1895	Bubiridis (Karantinacı Vekili)	Mustafa		Antalya Liman İdaresi
1896-1897	Panas	Salih		Antalya Liman İdaresi
1899-1900	Liboriç	Mehmet		Liman Dairesi
1904-1905	Âsa	Mehmet		Karantina Dairesi

Kaynak: KVS, 1304: 184, 195; KVS, 1305: 185, 195; KVS, 1306: 187, 199; KVS, 1307: 171, 181; KVS, 1309: 172; KVS, 1310: 177; KVS, 1312: 180; KVS, 1314: 176; KVS, 1317: 189; KVS, 1322: 148.

[3] Karantina Tabibi Markil Efendi hakkında Rodos Karantina Tabipliği tarafından tahkikat yapılmış 2 Haziran 1892 tarihinde Antalya Karantina Kâtipliği konu hakkında bilgilendirilmiş, konu memurin komisyonuna havale edilmişti. BOA. SH.d. 36, 15.

[4] Mustafa Efendi göreve başlamadan önce geçici olarak Rodos Karantina kâtibi Hasan Mahir Efendi Antalya Karantina Kâtipliğine görevlendirilmiş, bir önceki Abdüllatif Efendi ile devir teslim yapılmıştı. BOA. SH.d. 36, 15.

Karantina teşkilatında görev yapan tabipler arasında kendi sorumluluk sahasında olan muhtemel bulaşıcı hayvan hastalıklarına karşı ilgi gösterenler mevcuttu. Nitekim 1888 yılında Antalya Karantina Tabibi Markil Efendi tarafından hayvanlarda görülen hastalıkla ilgili tespitinin yapılan araştırmalar sonucunda yanlış olduğu sonucuna varıldı (BOA. DH. MKT., 1515/99; KVS, 21, 1305:185, 195).

1892 yılındaki Anadolu'da görülen kolera salgınının Antalya Bölgesi'nde yayılmasına karşı tedbir olarak Kalkan, Temre ve Finike tahaffuzhanelerinde ikişer gardiyan görevlendirildi (BOA. DH.MKT., 1989/113). Her ne kadar salgının yayılmasına bu şekilde tedbirler alınsa da salgın Antalya'ya ulaşmıştır.

1894 yılında Antalya ve civarında yaşanan kolera salgını sırasında karantina ve kordon uygulaması yapıldı. Kolera salgını süresince bu uygulamalar sadece Antalya merkezi ile sınırlı kalmadı ve Silifke'ye kadar olan bölgelerde de kordon uygulaması tatbik edildi (BOA. DH.MKT., 554/73). 1894 kolera salgını süresince Antalya Karantina Tabibi Vekili olarak Bubiridis görev yapmaktaydı. Bubiridis görevi hakkıyla yapması ve ahali arasında fakir olanları ücretsiz muayene etmesi sebebiyle Antalya Mutasarrıfı tarafından Mecidiye Nişanı alması için Dâhiliye Nezareti'ne teklif edildi (BOA. DH.MKT., 300/9). Dâhiliye Nezareti teklifin Konya Vilayeti tarafından gönderilmesini talep etti. Bu dönemde şehirde yoğun şekilde kolera salgını yaşandığı için ödüllendirme süreci uzadı. Salgın sonrasında özellikle salgındaki gayreti gerekçesiyle ödüle teklif edildi. Sadaret tarafından Mecidiye Nişanı ile ödüllendirilmeye layık görüldü (BOA. DH.MKT., 394/70). Bu ödülün dışında (Vasiliki) Bubiridis'in Yunan Hükümeti tarafından kendine verilen madalyayı takması da uygun görüldü (BOA. BEO., 1334/99986).

1896 yılında Antalya Karantina İdaresinde kâtip olarak görev yapan Ahmed Hamdi Efendi 500 kuruş maaş almaktaydı. Verdiği dilekçede 40 yıldır devlet hizmetinde görev yaptığını, emekli olmak istediğini, ancak emekli olduğunda aldığı maaşın yarıya düşeceğini ve bu maaşla geçinemediğini, ancak çalışmaya gücünün olmadığını, 500 kuruş maaş ile emekli olmak istediğini bildirdi. Durum görüşülmek üzere Şura-yı Devlet'e havale edildi (BOA. ŞD., 2126/32).

1905 yılı yaz aylarında Antalya Karantina Tabibi Âsa Efendi Antalya'da yaşanan veba salgını sırasında şehrin sıhhi durumu hakkında Sıhhiye Nezareti'ni bilgilendirdi (BOA. A. MKT.MHM., 569/8). Bu bilgilendirme sonrasında Antalya'ya tabipler, tathirat-ı fenniye memurları ve bakteriyoloji uzmanları görevlendirildi (Gönüllü, 2008: 463-464, 468-471). Dönem dönem devam eden salgın sırasında Antalya karantinahanesi bünyesinde bakteriyoloji uzmanı görev aldı. Bu uzmandan Bucak Kazası'nda şüpheli bir vaka ile karşılaşıldığından bölgeye gönderilerek vakanın araştırılması istendi (BOA. A.MKT.MHM., 569/8; Gönüllü, 2008: 473). Şehirde aralıklı olarak devam eden veba salgınında önemli görevler üstlenen Âsa Efendi yaşadığı zorluklarla ilgili olarak 1909 yılı temmuz ayında yazdığı telgrafla Sıhhiye Nezareti'ne bilgi verdi (BOA. DH.MKT., 2888/16). Veba hastalığın görüldüğü evler kordon altına alındı. Ayrıca hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla kara yolları üzerinde geçici tahaffuzhaneler açılması kararlaştırıldı.[5]

Birinci Dünya Savaşı öncesine gelindiğinde Antalya Karantina Tabipliği'nde Musevi Lakuvan isimli tabip görev yapmaktaydı. Bu şahsın İtalyanlara karşı eğilimli ve onlara sevgi beslediği, İtalyan konsolosu ile gereğinden fazla ilişki içerisinde olduğu, İtalyanların açmak isteklikleri hastane için faaliyette bulunduğu tespit edildi. Bu durum Antalya Mutasarrıflığı tarafından 14 Haziran 1914 tarihli yazı ile Dâhiliye Nezareti'ne bildirilip, ilk fırsatta tabibin değiştirilmesi istendi (BOA. DH.KMS., 23/40; BOA. DH.ŞFR., 42/31).

4. ANTALYA KARANTİNAHANESİ GELİR VE GİDER KALEMLERİ

Açılan karantina idarelerinin harcamalarını karşılamak için kaynağa ihtiyaç vardı ve başlangıçta geçici çözümler bulundu. Mayıs 1840 tarihinden itibaren İstanbul'dan taşraya gidecek yolculara Meclis-i Tahaffuz tarafından hazırlanan tezkere-i sıhhiye alma zorunluluğu getirildi. Taşraya gidecek şahıslar kim olursa olsun kadılıktan aldığı belgeyi Meclis-i Tahaffuz'a götürecek burada da kendisine tezkere-i sıhhiye verilecekti. Karantina giderlerini karşılamak amacıyla Avrupa'da olduğu gibi bir ücret alınması

[5] Antalya'da yaşanan veba salgınları sırasında alınan tedbirlerle ilgili bk. Gönüllü, 2008: 462-477; Togral, 2018: 179-186.

gündeme geldi. Tezkere-i sıhhiyeyi her kim alırsa alsın bir ücret ödemeliydi. Avrupa'da bu tutar her yolcu için 4 kuruştu. Bunun gibi İstanbul'da da her bir tezkere için 40'ar para harcırah alınması kararlaştırıldı (BOA. İ.MSM., 90/2575).

Ülke genelinde karantina teşkilatının üzerine düşen görevi tam olarak yapabilmesi için çalışan personel sayısının artırılması ve daha çok bölgede karantinahaneler tesis edilmesi şarttı. Özellikle İskenderiye, adalar ile yoğun irtibatı olan, geniş sahil şeridine sahip, Anadolu'nun iç kesimlerine gitmek için geçiş bölgesi olan Antalya'nın farklı bölgelerine karantinahaneler açmak gerekliydi. Aynı zamanda mevcut personelin sayısı da artırılmalıydı. Karantina için tahsis edilen kısıtlı bütçe ile bunun sürdürülebilirliği mümkün değildi.

10 Mart 1845 tarihinde konu ile ilgili olarak Konya Valisi Vezir Hamdi Paşa, Hamid Sancağı Kaymakamı Hamid Paşa, Konya Eyaleti Defterdarı Mehmed Nuri, İç-il sancağı Kaymakamı Hacı Hüsnü, Nevşehir Kaymakamı Edhem, bölgedeki naip ve müftüler ile Teke Sancağı Kaymakamı'na bir ferman sadır oldu. Bu fermanda; ülkenin genelindeki karantina usulünün uygulanmasının amacının ülkede yaşayan herkesin kazanması, korunması, sağlık, refah ve emniyeti için olduğu açıklandı. Karantina harcamaları yüksek maliyet gerektirdiğinden Meclis-i Muhâsebe-i Mâliye ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin kararı ve irade-i seniyye ile vergilerin artırılması kararı alındı. Karantina harcamalarına tahsis edilmek üzere 1845 (H.1261) yılından itibaren vergilere 5.000 kese akçe zam yapılması kararlaştırıldı. Bu doğrultuda Alaiye, Niğde, İç-il, Teke ve Hamid kaymakamlıkları dâhilinde bulunan kazalardan toplam 153.061.5 kuruş zam için Maliye Hazinesi tarafından bir defter hazırlandı. Hazırlanan deftere göre bu bölgelerde yaşayanların maddi gücü göz önünde bulundurularak vergilerle birlikte ilave tutarında, zamanında tahsil edilmesi emri verildi (BOA. MŞH. ŞSC.d., 1166, 85/1). Toplanan vergilere yapılacak zamlarla karantina usulünün uygulaması sırasında ortaya çıkan harcamaların karşılanması planlanmıştır. Bu fermanının gereği olarak vergilere Ocak 1845 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere aşağıdaki tabloda gösterildiği şekilde zam yapıldı.

Süreç içerisinde karantina idarelerinin harcamalarını karşılamak amacıyla çeşitli isimler altında ücretler alınmaya başlandı. Karantina Nizamnamesi'ne göre karantina uygulamasına tâbi tutulan yolculardan alınan ücretler ve harcama kalemlerini içeren tutarların kayıt altına alındığı mühürlü defterlerin aylık olarak karantina idaresi tarafından tutulması kararlaştırıldı. Daha sonra bu defterlerin Meclis-i Sıhhiye'ye gönderilmesi talep edildi (BOA. C.SH., 2/84; BOA. C.SH., 16/775; BOA. C.SH., 19/943).

Karantina uygulamasına tâbi tutulanlardan alınan ücretler, başlangıçta mahalli meclisler tarafından tayin ve istihdam olunan sandık emini tarafından toplandı. Bâbıâli'ye yapılan teklifin uygun görülmesi sonrasında Antalya Karantina İdaresi için bir kabzımal kadrosu oluşturuldu ve tayini gerçekleşti. (BOA. KK.d., 5850, 27/2; BOA. İ. MVL., 96/2022). Ancak bu uygulamadan vazgeçilip, onun yerine karantina hasılatının karantina müdürü tarafından tahsil edilmesi uygun görüldü. Karantina müdürü tarafından tahsil edilen tutar aylık olarak karantina kâtibi tarafından tutulan deftere kayıt edilerek, karantina tabibi de buna refakat edip, hepsi tarafından mühürlenip imzalanacaktı. Daha sonra ilgili defter toplanan gelir ile birlikte ilgili bölgenin mal sandığına senet karşılığında teslim edilecekti. Senet ile defterin bir sureti karantina memuru tarafından Meclis-i Sıhhiye'ye gönderilecekti. (BOA. C.SH., 2/84; BOA. C.SH., 16/775; BOA. C.SH., 19/943).

Tablo4: Antalya Karantina Harcamaları İçin Vergilere Yapılan Zam Miktarı		
Kazâ-i Antalya	Kazâ maa nevâhî-i Serik	Kazâ-i nevâhî-i Bucak
276.052 krş.	117.625 kuruş	194.250 kuruş
9.400 krş. 30 para	1.224 kuruş 10 para	1.184 kuruş 20 para
285.453 kuruş 10 para	118.849 kuruş 10 para	195.434 kuruş 20 para
Kazâ-i Kalkan	Kazâ-i Elmalu	Kazâ-i Kızılkaya
117.503 kuruş	224.472 kuruş	96.050 kuruş
897 kuruş	5.088 kuruş 10 para	1.788 kuruş 30 para
118.400 kuruş	229.560 kuruş 10 para	97.838 kuruş 30 para
Kazâ-i Kaş	Kazâ-i Finike	Kazâ-i Ekdir maa Karunç
198.075 kuruş	82.188 kuruş	105.340 kuruş
2.121 kuruş 10 para	925 kuruş 10 para	506 kuruş
200.196 kuruş 10 para	83.113 kuruş 10 para	105.846 kuruş
Mortana Aşîreti	Kepez Aşîreti	
28.440 kuruş	23.940 kuruş	
275 kuruş 20 para	350 kuruş 10 para	
28.715 kuruş 20 para	24.290 kuruş 10 para, ber-vech-i muharrer bu defa zamm.	
Kadîm	1.463.935 kuruş	
Ber-vech-i bâlâ zamâyim	23.724 kuruş	
Toplam	1.487.659 kuruş	
Kazâ-i Antalya	Kazâ maa nevâhî-i Serik	Kazâ-i nevâhî-i Bucak
276.052 krş.	117.625 kuruş	194.250 kuruş
9.400 krş. 30 para	1.224 kuruş 10 para	1.184 kuruş 20 para
285.453 kuruş 10 para	118.849 kuruş 10 para	195.434 kuruş 20 para
Kazâ-i Kalkan	Kazâ-i Elmalu	Kazâ-i Kızılkaya
117.503 kuruş	224.472 kuruş	96.050 kuruş
897 kuruş	5.088 kuruş 10 para	1.788 kuruş 30 para
118.400 kuruş	229.560 kuruş 10 para	97.838 kuruş 30 para
Kazâ-i Kaş	Kazâ-i Finike	Kazâ-i Ekdir maa Karunç
198.075 kuruş	82.188 kuruş	105.340 kuruş
2.121 kuruş 10 para	925 kuruş 10 para	506 kuruş
200.196 kuruş 10 para	83.113 kuruş 10 para	105.846 kuruş
Mortana Aşîreti	Kepez Aşîreti	
28.440 kuruş	23.940 kuruş	
275 kuruş 20 para	350 kuruş 10 para	
28.715 kuruş 20 para	24.290 kuruş 10 para, ber-vech-i muharrer bu defa zamm.	
Kadîm	1.463.935 kuruş	
Ber-vech-i bâlâ zamâyim	23.724 kuruş	
Toplam	1.487.659 kuruş	

Kaynak: BOA. MŞH. ŞSC.d., 1166, (Antalya 19), 86/2.

Karantina gelirinin bir kalemi ise karantina bölgesinde muhafaza edilen eşyalardan ve ticari mallardan alınan ücretti. Salgın bölgesinden gelip karantina ettirilmesi gereken eşyanın cinsine göre sıhhiye rüsumat tarifesi gereği tahsili yapılacaktı. Tahaffuzhaneye getirilen eşyanın hangi gemi ile geldiği, kaptanının ismi, eşyanın miktarı, nereden geldiği, nereye gideceği gibi hususlar karantina müdürü tarafından her ay, gün-gün kayıt edilecekti. Kayıtlarda herhangi bir sahtekârlık sezilirse defterdarlık, mal müdürleri ve memurları tarafından defterler incelenip Sıhhiye Nezareti'ne durum hızlı bir şekilde bildirilecekti (BOA. C.SH., 2/84; BOA. C.SH., 16/775; BOA. C.SH., 19/943).

Karantina ambarlarında eşyalarını bırakanlardan başlangıçta eşyaları için ayrı bir rüsum alındı. Ancak yaşanan sıkıntılar sonrasında değişikliğe gidildi. Bu değişikliğe göre, karantina idareleri tarafından gemilere verilen, limanın ve gemi personelinin sağlık durumunu gösteren giriş çıkış izin belgesi olan pratika verildiği günden itibaren 12 gün süre verilecek, o güne kadar resm-i sıhhiye geçerli olacaktı. 13. günden 30. güne kadar hangi gün alınırsa alınsın küçük veya büyük fark etmeden 10 kuruş, bir sonraki ay için 20'şer kuruş, üçüncü aya girince 30 kuruş ücret alınacaktı (BOA. A.} MKT., 42/75). Antalya karantinası bünyesinde bulunan eşya ambarları aktif olarak kullanılmış, bu ambarlar süreç içerisinde yağmurlu dönemlerde su aldığı için içindeki ticari mallar ve eşyalar zarar gördüğünden dolayı Bâbıâli'den izin alınarak mahallinden bütçe tahsis edilerek gerektiğinde tamir edilmişti (BOA. ML.MSF.d., 4855, s.10; BOA. C.SH., 26/1266; BOA. KK.d., 5850, 39/6; BOA. İ.MVL., 248/9053).

Karantina müdürleri kendi sorumluluk sahasında yapılması gerçekten gereken masrafı, 50 kuruşa kadar harcamaya yetkiliydi. Bu tutarı geçtiği takdirde durumu defterdar, mal müdürü ve memurlarına haber vermeksizin harcama yapamazdı. Gerekli izin alındıktan sonra karantina harcamaları gerçekleştirilebilirdi (BOA. C.SH., 2/84; BOA. C.SH., 16/775; BOA. C.SH., 19/943). Zaten her karantina müdürünün düzenli harcamaları; görevlerine yönelik olarak Sıhhiye Nezareti'ne gönderdiği evrak ve gelir-gider defterlerinin posta ücreti, karantina kayıtları için kırtasiye gideri, gardiyanlara mevsimine göre verilecek kömür, mum, yağ vb. malzemeler için harcanacak tutardan ibaretti (BOA. C.SH., 2/84; BOA. C.SH., 16/775; BOA. C.SH., 19/943). Antalya Karantina İdaresi tarafından tutulan gelir-gider defterlerinde

bu kalemlere ait harcamalar düzenli olarak yer aldı. 1843 yılında yapılan masraflar arasında eşya ambarı ve sandal tamiri, salgın hastalıklara karşı tütsülemede kullanılan güherçile, kükürt, sirke, sabun, vb. malzeme alımı, basılı evrak-kırtasiye ve kâğıt bedeli gibi kalemler mevcuttu (BOA. C.DH., 253/12629; BOA. ML.MSF.d., 4855, s.10, Ek:7/1-a; BOA. ML.MSF.d., 5273, 18). Ayrıca karantina bölgesine gelen yolculara ait eşya ve malları taşımak için hamallara da ödenen ücret harcama kalemleri içerisinde yer aldı (BOA. ML.MSF.d., 5273, 26; BOA. ML.MSF.d., 6850, Ek:3-1). İlerleyen dönemde limana yaklaşan gemileri kontrol etmek amacıyla harcama defterlerinde sürekli olarak tamir ücreti yer alan sandal yerine Nisan-Mayıs 1844 bütçesinden 960 kuruşa, 18 arşın boyunda bir filika temin edildi (BOA. C.DH., 253/12629).

Özellikle yaz aylarında karantina bölgesine gelen yolcuların sayısının artmasından dolayı karantina idaresinde görevli gardiyanların sayısı yetersiz olduğundan yoğun bir şekilde ilave gardiyan görevlendirilmesi yapıldı. Mart-Nisan 1843 (R. Mart 1259) tarihinde karantina harcamaları içerisinde Ömer Çavuş'un gemisi ile Antalya'ya gelen yolcuların kontrolü amacıyla 15 gün süresince 16 gardiyan her biri 75 kuruş maaş ve toplam 1.200 kuruş bedel ile görevlendirildi. Gardiyanların sayısının yeterli olmamasından dolayı ilave 2 gardiyana yine 15 gün boyunca 150 kuruş maaş verildi (BOA. ML.MSF.d., 5273, 18). Nisan-Mayıs 1843 (R. Nisan 1259) yılında Antalya'ya gelen yolcuların sayısının artması ile görevlendirilen gardiyan sayısı ve buna bağlı olarak bunlar için harcama tutarı da artmıştır.

Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere yaz aylarında gelen yolcu sayısı ile birlikte bunların karantina kurallarına uymasından sorumlu olan gardiyan sayısı da artmıştır. Dikkate değer diğer bir konu her mahkûm için ayrı bir gardiyanın görevlendirilmesidir. Bunların yanında fakirlere nezaret eden gardiyan diğer gardiyanlara göre daha az ücret almıştır. Ayrıca her on yolcuya bir gardiyan hesabıyla bu tabloya göre bir ay içerisinde karantinada yaklaşık olarak 750-800 kişinin kaldığı değerlendirilebilir. Bunun yanında karantinahanedeki bazı odaların büyüklüğüne bağlı olarak 5 kişi bir odada bir gardiyanın nezaretinde kalmaktaydı. Bu şekilde hesaplandığında aylık sayının azalacağı aşikârdır.

Tablo 5: Nisan-Mayıs 1843 Tarihinde Antalya Karantinahanesi'nde Gardiyanların Sayıları Ve Ücretleri

Kaptan İsmi	Gardiyan Sayısı	Ücret (Kuruş)	Açıklama
Antalyalı Hurşid Kaptan	1	75	
Hasan Yahya	2	150	
İskenderiyeli Mustafa Hamûrî	2	150	
Hasan Kaptan	2+ (1)	150+75	Sûk-ı Abbâs cerîmesine
	1	75	İbrahim Sipâhî cerimesine
	1	75	Hacı Ali cerimesine
Hasan Kaptan	28	2.100	
Hasan Yahya	7	525	
Mustafa Hamûrî	9	675	
Hurşid Kaptan	23	1.380	
	2	150	Yukarı ve Aşağı Tahaffuzhâne kapı gardiyanlarına (verilen)
Mustafa (Kaptan)	1	60	Fakirler için verilen gardiyan ücreti
Süleyman Kaptan	1	70	Fakirler için verilen gardiyan ücreti
Toplam	81	5.710	

Kaynak: BOA. ML.MSF.d., 5273,18.

Karantina Nizamnamesi'ne göre bulaşık mahallerden gelen her 10 yolcu için bir oda tahsis edilip bunlara bir gardiyan görevlendirildi. Bu gardiyanın yevmiyesi 10 kuruş olarak belirlendi (BOA. C.SH., 2/84; BOA. C.SH., 16/775; BOA. C.SH., 19/943). Antalya Karantina İdaresi tarafından da uygulanan bu ücret şikâyet konusu olsa da 10 kuruş yevmiye ücretinin indirilmesi uygun görülmedi (BOA. A.} MKT., 59/53; BOA, A.} MKT., 59/64). 1858 yılında 10 kuruş yevmiye ile gardiyan temin edilemediğinden bunun 20 kuruşa çıkarılması kararlaştırıldı (BOA. İ.DH., 410/27171; BOA. A.} MKT., NZD., 263/97; BOA. A.} MKT. MHM., 139/25). Karantina Nizamnamesi'ne göre, karantina uygulanacak yolcuların sayısı artıp, mevcut gardiyanların sayısının yeterli olmadığı durumlarda yevmiye ile dışarıdan gardiyan temin edilmesi gerekliydi. Bunların da miktarı ve yevmiyeleri deftere kayıt edilmeliydi (BOA. C.SH., 2/84; BOA. C.SH., 16/775; BOA. C.SH., 19/943).

1840 yılında (H. 1256 başlarında) Meclis-i Tahaffuz'da kaleme alınarak Meclis-i Valâ -i Ahkâm-ı Adliyye'de müzakere edildikten sonra sadır olan irade-i seniyye ile karantinaya uygulaması sırasında fakir olan yolcuların

beslenme ihtiyaçlarını karşılama kararı alındı (BOA. C.SH., 16/766). Bu doğrultuda Antalya Karantinahanesi'ne gelen fakirler için karantina süresince yemek için ayrı bir ücret tahsis edildi. Mart-Nisan 1843 (R. Mart 1259) tarihinde Ömer Çavuş'un gemisi ile gelen 14 fakire 11 gün boyunca günlük 41 para olmak üzere toplam 157. 5 kuruş ayrıldı. Nisan-Mayıs 1843 (R. Nisan 1259) tarihinde Antalya Karantinası'na İskenderiyeli Mustafa Kaptan'ın gemisi ile gelen 5 fakire günlük 40 para üzerinden toplam 72 kuruş harcandı. Aynı ay içerisinde Hasan Kaptan'ın gemisi ile gelen 17 fakire günlük 40 paradan 10 gün boyunca 204 kuruş tahsis edildi (BOA. ML.MSF., 5273, 18). Özellikle yaz aylarında deniz trafiğinin artmasına bağlı olarak Antalya Karantinahanesi yoğunlaşmaktaydı. Haziran-Temmuz 1843 tarihinde karantina masrafları incelendiğinde Antalya'ya gelen gemilerde bulunan fakirlerin yemek ihtiyaçları yine karantina bütçesinden ödendi. Bu dönemde personel maaşları dışında karantina harcaması toplamı olan 5.028 kuruşun 4.561 kuruşu karantinaya alınan yolcular arasında bulunan ve kendi ihtiyaçlarını temin edemeyen fakirlerin iaşesi için ayrıldı (BOA. C.DH., 253/12629). 6 Şubat 1844 tarihinde yine karantina giderlerinin önemli bir kısmının karantina bölgesine gelen fakirlerin iaşesi için ayrıldı. Hurşid Kaptan'ın gemisi ile bölgeye gelen 10 fakir için 112 kuruş 20 para, Mehmed Sıddık Ağa'nın gemisi ile gelen 6 fakir için 67 kuruş 20 para, Hüseyin ve Ahmed kaptanların gemileri ile gelen 4 fakir için 45 kuruş tahsis edildi (BOA. C.ML., 744/30313). 20 Kasım 1850 tarihli Karantina Nizamnamesi'ne göre; karantina uygulamasına tâbi olan yolcular arasında gerçekten fakir olanlardan herhangi bir ücret alınmamaya devam edildi. Bunun yanında karantina süresince bu şahısların beslenmesi için günlük olarak 60 para tahsis edildi. Karantina bölgesine gelenler arasında bu durumda olan yolcu olup olmadığı, varsa hangi tebaadan olduğunun araştırılması gerekliydi. Bu şahısların karantinaya giriş ve çıkış tarihleri, bunlara yapılan harcamalar masraf defterinde gösterilmeliydi. Karantina personeli tarafından bu şahısların yanında bulunan diğer yolculardan da mühürlü bir şahadetname alınması talep edildi (BOA. C.SH., 2/84; BOA. C.SH., 16/775; BOA. C.SH., 19/943).

Antalya Karantina İdaresi'nin Haziran-Temmuz 1843 tarihinde toplam geliri 15.089.5 kuruştu (BOA. ML.MSF.d., 5273, 18). Temmuz-Ağustos 1843 tarihine ait Antalya'daki bütün devlet görevlileri için toplam 16.203 kuruş 35 para tahsis edildi. Bu tutarın sadece 3.160 kuruşu karantina

idaresi personeli için ödendi. Aynı dönemde Antalya'da karantina hasılatı 9.944 kuruştu (BOA. ML.MSF.d. 4855, 2-3). Eylül-Ekim 1843 tarihinde 14.805 kuruş olan Antalya genel maaş bütçesinin sadece 2.860 kuruşluk kısmı karantina personeline aitti. Aynı ay içerisinde karantina hasılatı ise 10.005 kuruş 10 paraydı (BOA. ML.MSF.d. 4855, 6-7). Şubat-Mart 1844 tarihinde karantina geliri 1.359, 5 kuruştu (BOA. ML.MSF.d., 5273, 18). Kış aylarında karantina gelir ve giderleri azalmaktadır. Yaz aylarında yolcuların sayısının artışına bağlı olarak karantina gelirleri de artmıştır. Bu dönemde karantina gelirleri, karantina idaresi personelinin aldığı maaşların 3 katından fazla bir orana sahiptir.

Antalya sınırları içerisinde bulaşıcı hastalık ihtimali bulunan köylerde baştabip incelemelerde bulunmaktaydı. Baştabibin incelemeleri sırasında yaptığı harcamalar karantina masrafları arasında yer aldı. Nitekim Çandır Köyü'ne bu amaçla giden baştabibin masrafı olan 252 kuruş 1843 yılı Temmuz-Ağustos ayı karantina bütçesinden ödendi (BOA. ML.MSF.d., 4855, 14).

Daha fazla harcama gereken durumlarda konu Meclis-i Mahalli'ye getirilip, keşif yaptırılıp Sıhhiye Nezareti'nden izin istenirdi. Nitekim geniş kapsamlı yapılması gereken tamirat amacıyla 1847 yılında 4.750 kuruşluk harcama için izin talep edildi (BOA. C.SH., 26/1266; BOA. KK.d., 5850, 39/6). 1852 yılında Antalya Karantinahanesi'nin tamire ihtiyaç duyulan bölümlerinin toplam tutarı 17.500 kuruştu. Planlanan tamirat çalışması padişah tarafından uygun görüldü ve irade-i seniyye sadır oldu (BOA. İ.MVL., 248/9053). 20 Aralık 1858'de Antalya Limanı'nda büyük bir fırtına çıktı ve fırtına sırasında burada bulunan gemilerin bir kısmı ile kayıklar battı (BOA. C.BH., 104/5033). Limanda bulunan tahaffuzhane binası büyük oranda zarar gördü (BOA. A.} MKT.UM., 342/4). İlerleyen dönemde gerekli tamirat yapılmış, karantinahane faaliyetine devam etmişti. 1886 yılında 13.710 kuruşluk tamirat yapılmasına izin verildi (BOA. İ.DH. 976/77074). Antalya Mutasarrıfı Ziya Bey Dönemi'nde (1886-1888) Antalya Karantinahanesi ve Limanı'nın tamiratı gerçekleştirildi (BOA. Y., PRK.ASK., 43/29, Dayar, 2016: 254-256).

Antalya Karantinahanesi 1895 yılına gelindiğinde artık kullanılamaz hale gelip, yeni bir karantina binası yapılmasına ihtiyaç duyuldu. Bunun için mahalli idare tarafından yapılan keşif sonucunda 34.964 kuruş 30 para maliyet

çıkarıldı (BOA. ŞD., ŞD. 2661 /29). 20 Kasım 1895 tarihinde sadır olan irade-i seniyye ile Antalya Karantinahanesi'nin yeniden yapılması kararlaştırıldı (BOA. İ.SH., 2/26; BOA. BEO., 709/53105). Bu kararın alınmasında şehirde yaşanan büyük kolera salgının etkisi olduğu açıktır. Yeni karantina binası iskelenin hemen kenarındaki alanda bahçesi duvarlarla çevrili olarak yeniden inşa edilmiştir (EK: 2, BOA. PLK.p., 5285; Dayar, 2020:66).

Osmanlı Devleti karantina uygulaması sırasında oluşacak masrafları karşılamak amacıyla karantina ile ilgili çeşitli vergileri uygulamaya geçirmekte zorluk yaşamıştı. Özellikle Bâbıâli, Avrupalı devletlerin elçilerine karantina ile ilgili alınacak ücretlere karşı çıkılmaması konusunda bilgilendirme yaptı (BOA. HR. MKT., 163/92). Bunun yanında Sıhhiye Meclisi'nde görevli yabancılar, karantina kurallarına aykırı hareket edenlere karşı özel ceza kanunun yürürlüğe girmesi ve yabancı gemilerden karantina vergisi alınması konularına sıcak bakmadı. Bu yüzden konu ile ilgili kanunların çıkarılması hayli zaman aldı (Ayar, 2007: 388).

5. ANTALYA KARANTİNAHANESİ'NDE YAŞANAN PROBLEMLER

Antalya Karantina Teşkilatı'nda incelenen dönemde; gardiyanlar için alınan ücretin düşürülme isteği, karantina görevlilerinin haksız ücret talebi iddiası, karantina uygulamasında personelin tehdit edilmesi ve görevinin engellenmesi ve bir gardiyanın öldürülmesi başlıca olaylar arasındadır.

Karantina usulü uygulanmaya başladığı tarihten itibaren yaşanan önemli sorunlardan birisi karantina uygulama alanında düzenin sağlamasıydı. Bu amaç doğrultusunda başlangıçta taşrada görevli zabitler kullanılmak istendi. Yaşanan sorunlar sonrası karantina idarelerinde gardiyan istihdamına karar verildi. Bu gardiyanların ücretleri gelen yolculardan alınan vergilerden karşılandı. 1841 yılında Antalya'da gardiyan ücretinin fazla alındığına dair şikâyet olması üzerine konu incelendi. Antalya Muhassılı'nın konu hakkında verdiği cevapta; nizamname gereği her bir gardiyan için 10 kuruş ödenmeliydi. Ancak beş kişilik odaya bir gardiyan görevlendirildiğinde her yolcudan gardiyan ücreti olarak iki kuruş alındığı, hatanın nizamnameden kaynaklandığı ifade edildi (BOA. A.} d. 3249, 99/2). 1846 yılı sonunda Antalya Karantinahanesi'nde görevli gardiyanlar için karantina uygulamasına tabii tutulan gemi reisi ve tayfalarından alınan ücretin yüksekliği sebebiyle bu

bedelden muaf tutulmasına yönelik talebi üzerine Mahalli Meclis tarafından mazbata hazırlanarak Sadaret'e bilgi verildi. Mevcut nizamnameye göre karantinahanede görevli gardiyanların yevmiyesi 10 kuruştu. Bu miktarın karantina hasılatından düşürülmesi için talepte bulunuldu. Konunun Tahaffuz Meclisi'nde görüşülmesi kararı alındı (BOA. A.} MKT., 59/53). 22 Aralık 1846 tarihinde Tahaffuz Meclisi'nde konu gündeme geldi. Yapılan görüşmede; gardiyanlar için alınan günlük ücretin mahalli meclis tarafından 5'er kuruşa düşürülmesi talep edildi. Tahaffuz Meclisi'ne göre bu ücretin kaldırılması ya da indirim yapılması nizamnameye aykırıydı. Bunun uygulanması durumunda diğer karantinahanelerde de bunun duyulacağı ve hazine gelirlerinin zarara uğrayacağı tespitinde bulunuldu. Antalya Bölgesi'nde çok sayıda ufak kayığın bulunduğu, bunların gelirinin az olması nedeniyle gardiyan başına günlük 10'ar kuruş verdikleri için zarar gördükleri ifade edildi. İskenderiye ile Karaman sahillerinin birbirlerine uzaklığı nedeniyle işlemekte olan gemilerin büyük olmasının yanında karantina edilen bütün gemilerin kapasitesine göre rüsûmât-ı sıhhiye alındığını, gardiyan yevmiyesinin de rüsûmât-ı sıhhiyede olduğu gibi ağırlığına göre alınırsa, ağırlık hesabına göre alınan gemi rüsûmâtının tekrarı olacağından buna müsaade edilemeyeceği bildirildi (BOA, A.} MKT., 59/64).

1855 yılında Antalya Karantinahanesi'ne bağlı Andifli İskelesi'nde bir gardiyan görevi sırasında öldürüldü. Kaş Kazası'na tâbi Andifli İskelesi'ne 15 dakika mesafede bulunan Bucak Limanına sandalı ile gelmiş olan Küllüoğlu Kostanti'nin pasaportunu kontrol için Andifli Karantinahanesi'nden Gardiyan Halil Reis gönderildi. Burada Küllüoğlu Kostanti'nin Gardiyan Halil Reis'i sandalda bağlayıp denize attığı uzaktan görüldü. Bunun üzerine diğer görevlilerin bölgeye ulaşılıncaya kadar gardiyanın boğularak öldüğü ve Kostanti'nin bölgeden firar ettiği Antalya Karantinahanesi Müdürü tarafından bildirildi. Yaşanan gelişmeler hakkında Tophane-i Amire tarafından Meclis-i Valâ bilgilendirildi. Teke Kaymakamı'na Kostanti'nin kim ve hangi devlet tebaasından olduğunun tespit edilerek yazı ile bildirilmesi ve gereğinin yapılması talep edildi (BOA. A.} MKT., UM., 191/86).

25 Ekim 1860 tarihli Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir dilekçede; İngiliz tebaasından Dimitri Eksinis üç sene önce İzmir'e gönderilmek üzere bir mektup içerisinde 5 Osmanlı Lirası'nı dönemin Antalya Karantinahanesi

Kavasbaşı (kâtip) ve o sırada Antalya Karantina Müdürü olan İsmail Ağa'ya teslim ettiğini ve bu paranın İzmir'e ulaşmadığını iddia etmişti. Şikâyetçinin iddiası göre; kendisinin yaptığı araştırma sonucunda İsmail Ağa, bu parayı göndermemişti. Şikâyetçiye göre; İsmail Ağa'nın kötü davranışı nedeniyle 5 liranın alınması için bu dilekçeyi yazmadan önce mahalli memuriyetinin bağlı olduğu Teke Kaymakamlığı'na bir mektup ile durum bildirilmişti. Sekiz ay geçmiş olmasına rağmen Kaymakamlık tarafından bir işlem yapılmadığı belirtilerek, 500 kuruşun İsmail Ağa tarafından sahibine geri verilmesi ya da seri bir şekilde maaşından bu tutarın tahsili için Hariciye Nezareti'nden Teke Kaymakamı'na mektup gönderilmesi talep edildi (BOA. HR.MKT., 353/57). Yapılan şikâyetin asılsız olduğu değerlendirilmiş olmalı ki İsmail Ağa ilerleyen yıllarda da görevine devam etmiştir.

1866 yılında Antalya'da başlayan kolera salgını sırasında şehirden ayrılan gayrimüslim nüfus hastalığın şiddetini kaybetmesi üzerine geri dönmeye başladı. Antalyalı Haci Anastaş isimli kişinin vekili sıfatı ile 12 Şubat 1867 tarihli bir şikâyet dilekçesi yazıldı. Dilekçedeki iddialara göre, Antalya Karantina Memur ve Tabibi geriye dönen gayrimüslim ahaliden karantinada haksız yere 34.000 kuruş almıştı. Bunun yanında şehirden ayrılmayan gayrimüslimlerden de ecza bedeli adı altında 9.000 kuruş aldıkları iddia edildi. İlgili tutarın görevlilerden geri alınması Teke Sancağı Kaymakamlığı'ndan talep edildi. Ayrıca iddialara göre; bu görevliler hastalık riski olan bir takım şahısların uygun olmayan şartlarda karantinada kalmasına sebep olduğundan bunların zarar görmelerine neden oldular (BOA. MVL., 525/64; Ak, 2011: 258).

11 Haziran 1899 tarihinde Beyrut'tan Antalya Limanı'na İdare-i Mahsusa'ya ait hacıları taşıyan bir gemi geldi. Gelen hacıların karantina beklediklerine dair tezkereleri incelendiğinde dört hacının tezkeresi olmadığından suret-i vürûdları ve karantina bekleyip beklemeyecekleri tespit edilmeye çalışıldı. Bilindiği üzere nizamname gereği bu kişilerin kontrol altında bulundurulması gerekmekteydi. Ancak Liman Reisi ve Belediye Tabibinin de hazır bulunduğu bir ortamda Antalya Ceza Reisi dört hacının güya Beyrut'tan Şam'a yola çıktıkları sırada mahalli polis memurları tarafından karantina tezkerelerine el konulmasından dolayı bu şahısların bekletilmemesi gerektiğini sert bir şekilde ifade etti. Bu şahısları karantina süresini bekletmeden şehre çıkarttı. Usûl ve nizam çerçevesinde karantina

idaresince yapılan tebligata itibar edilmemiş olduğundan ve Antalya Ceza Reisi'nin vazifesi dışında böyle bir davranışta bulunmasından dolayı Adliye Nezareti'ne durumun bildirilmesi Sıhhiye Nazırı tarafından Sadaret'ten talep edildi (BOA. A.MKT. MHM., 578/24).

Antalya'da yaşanan veba salgınına karşı aldığı tedbirlerle mücadele eden Karantina Tabibi Âsa Efendi, bazı şahıslar tarafından engellendiğini ve hayatının tehlikede olduğunu 24 Temmuz 1909 tarihli Sıhhiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta bildirdi. Bunun üzerine ertesi gün Sıhhiye Nazırı tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; veba illeti hakkında tetkikler yapmak ve hastalığın yayılmasını engellemek için tedbirler almanın tabibin görevi olduğu dile getirildi. Bununla birlikte buna muhalefet ve engelleme olduğu takdirde salgının çok hızlı bir şekilde etrafa yayılacağı, mahalli idarece tabibin işlerinde kolaylık gösterilmesi gerektiği bildirildi. Ayrıca görevini yapmasını engelleyen ve kendisini ölümle tehdit eden şahıslara kanuni işlemin yapılması için Konya Vilayeti'ne telgrafla acilen durumun bildirilmesi talep edildi. Yaşanan olay ve gereğinin yapılmasına dair Dâhiliye Nezareti tarafından Konya Vilayeti'ne talimat verilip, durum Sıhhiye Nezareti'ne bildirildi (BOA. DH.MKT., 2888/16).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda karantina uygulaması II. Mahmud Dönemi'nde başlamıştır. 1831 yılındaki kolera salgının başkente zarar vermesini engellemek amacıyla yabancı elçilik temsilcilerinin de isteği doğrultusunda İstanbul Boğazı'nda karantina uygulaması yapılmıştır. Daha sonra Bahr-i Sefid Boğazı'nda da geçici karantina uygulamasına geçilmiştir. Sadece bu bölgelerde karantina uygulamasının yeterli olmadığının farkında olan Osmanlı yönetimi ülkenin değişik yerlerinde de karantinahaneler kurulması için yerel yöneticilere emirler göndermiştir. Antalya Karantinahanesi de bu doğrultuda 1838 yılında Muhassıl Necib Paşa Dönemi'nde tesis edilmiştir. Karantina işlerinin takip etmek amacıyla Karantina Meclisi'nin kurulmasından sonra Antalya Karantina İdaresi bu meclisin aldığı kararlar doğrultusunda karantina faaliyetlerini yürütmüştür. Ancak başlangıçta tesis edilen karantinahanenin Antalya için yetersiz olmasından dolayı 1840 yılında Mermerli Köşk'ün karantinahane olarak kullanılmasına karar verilmiştir. Mevcut binanın eski olmasından dolayı

dönem dönem karantinahane ve müştemilatında tamiratlar yapılmıştır. 1895 yılı sonunda karantina binasının artık kullanılamayacak durumu gelmesinden dolayı yeniden inşa edilmiştir.

Antalya geniş bir sahil şeridine sahip olduğu ve bu bölgeden Anadolu içine doğru geçiş güzergâhları da bulunduğu için Antalya merkezi dışında Elmalı, Finike, Andifli ve Aksu'da da karantinahaneler açılmış olsa da bunların söz konusu dönemde sürekli açık kaldığı söylenemez. Bunların yanında geniş bir sahil şeridinde belirli bölgelerde açılan karantinahaneler dışında bölgeye birçok yerden giriş yapılabildiğinden karantinahaneler mevcut olsa bile salgın hastalıkların bölgeye gelişinin engellenemediği anlaşılmaktadır.

Antalya Karantina İdaresi'nde başlangıçta karantina memuru, tabibi ve daimî olarak 1 ya da 2 gardiyan görev yapmıştır. Özellikle yaz aylarında karantinahaneye gelen yolcu sayısının artmasına bağlı olarak ilave gardiyan istihdam edilmiştir. Karantihanede yazı işlerini takip etmek için kâtip, bir dönem karantina ücretlerini tahsil etmek için kabzımal görevlendirilmiştir. Şehirde yaşanan salgın hastalıklarda karantinahane bünyesinde Bâbıâli tarafından gönderilen bakteriyoloji uzmanı bulunmuştur. Antalya Karantinahanesi'nde tespit edilebilen tabiplerin gayrimüslimlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Belirli dönemlerde Antalya'da doktor olarak sadece karantina tabibinin olduğu, tabibin ahaliyi muayene ettiği, ancak bazen ahaliyi muayene etmesinde problemler yaşandığı tespit edilmiştir. Bunun yanında başka bir karantina tabibinin ahaliyi ücretsiz muayene edip ahalinin beğenisini kazanıp mutasarrıf tarafından ödüle teklif edildiği, sonrasında Mecidiye Nişanı ile taltif edildiği bir gerçektir. Tespit edilebilen karantina memurlarının biri hariç diğerlerinin Türk olduğu, karantina memur ve kâtipleri arasında görev yapanlardan birkaçının emekli olduktan sonra bu göreve getirildiği, bir kısmının memuriyetinin son döneminde burada görevlendirildiğini ve ikisinin görevi başında iken vefat ettiği tespit edilmiştir.

İlerleyen süreç içerisinde karantina teşkilat yapısında değişikliğe gidilmiş, karantina faaliyetleri Antalya Liman İdaresi bünyesinde olmak üzere karantina tabibi ve kâtibi ile sürdürülmüştür. Antalya Karantina Teşkilatı 20. yüzyılın başından itibaren Karantina Dairesi olarak isimlendirilmiştir. Başlangıç döneminde Antalya Muhassılı Necib Paşa tarafından kurulan karantinahane, 1840 yılından itibaren Karantina Meclisi'nin aldığı kararları

uygulamıştır. Antalya Karantina Teşkilatı daha sonra farklı isimlerle görevine devam etmiştir.

Antalya Karantinahanesi'nin bütçesi genel olarak değerlendirildiğinde özellikle yolcu sayısının artışına bağlı olarak yaz aylarında gelir ve giderlerin artış gösterdiği görülmüştür. Gelirler çeşitli isimler altında yolculardan alınan ücretler iken, giderlerin önemli bir kısmını personel maaşları ve karantinahanedeki fakirler için ayrılan yemek bedeli oluşturmuştur. Bu bağlamda fakirlerin iaşe edilmesi sosyal devlet anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Karantina gelir-gider kayıtlarının incelemesi sırasında yaz aylarında ilave görevlendirilen gardiyanlara ödenen ücret üzerinden yapılan hesaplamaya göre; bir ay içerisinde karantina edilen yolcu sayısının nizamname gereği bir gardiyana 10 yolcu hesabıyla; Nisan-Mayıs 1842'de 750-800 kişi olabileceği, fakat odaların küçüklüğü sebebiyle bazılarına 5 yolcunun kalmış olabileceği ve her odaya bir gardiyan görevlendirildiği için karantinahanede kalan yolcu sayısının azalacağı da bir gerçektir. Bunların yanında bir kısım yolcular, geldikleri yerde karantina edildiklerini gösteren belgeyi ibraz ettiklerinde karantinada kalmadan şehre giriş yapabilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) Belgeleri.

Antalya Şer'iyye Sicil Defterleri (BOA. MŞH. ŞSC.d): 1153 (Antalya 6); 1160 (Antalya 13); 1166 (Antalya 19).

Bâbıâli Evrak Odası (BOA. BEO.): 356/100; 363/37; 569/8; 578/24; 709/53105; 1334/99986.

Bâbıâli Evrak Odası Karantina Defteri, Muhtelif ve Mütenevvi Defterler (BOA. BEO. AYN.d.): 1715.

Cevdet Bahriye (BOA. C.BH.): 104/5033.

Cevdet Dâhiliye (BOA. C.DH.): 253/12629.

Cevdet Maliye (BOA. C.ML.): 744/30313.

Cevdet Sıhhiye (BOA. C.SH.): 1/41; 2/84; 16/766;16/775; 19/943; 26/1266; 27/1341.

Dâhiliye Mektubi Kalemi (BOA. DH.MKT.): 300/9; 394/70; 1515/99; 1989/113; 2456/26; 2888/16.

Hariciye Mektubu Kalemi (BOA. HR.MKT.):163/92; 353/57; 452/72.

Hatt-ı Hümayun (BOA. HAT.): 1229/47950; 364/20165; 699/33714; 699/33714–D; 1425/58319.

İrade, Dâhiliye (BOA. İ.DH.): 410/27171; 431/28537; 503/34210; 976/77074.

İrade, Meclis-i Vâlâ (BOA. İ.MVL.): 62/1181; 96/2022; 248/9053.

İrade, Mesail-i Mühimme (BOA. İ. MSM.): 89/2565; 90/2575.

İrade, Sıhhiye (BOA. İ.SH.): 2/26.

Kamil Keçeci Defterler, Muhassıllık (BOA. KK.d): 5820; 5850; 7521.

Maliye Nezareti Masarifat Defteri (BOA. ML.MSF.d): 1247; 4855; 5273; 6549; 6850.

Maliye Nezareti Maaşlarından Tenzil Olunan Karantina Memurlarını Bildirir Defter (BOA. ML.VRD.): 5188.

Meclis-i Vâlâ (BOA. MVL.): 525/64; 572/102; 705/36; 719/102.

Plan-Proje-Kroki (BOA. PLK. p.): 5285.

Sadaret Defterleri (BOA. A.} d.): 585; 3249.

Sadaret Divan Kalemi Evrakı (BOA. A.}DVN.): 23/79.

Sadaret Deavi Evrakı (BOA. A.}MKT. DV): 82/1.
Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (BOA. A.}MKT): 42/75; 59/53; 59/64.
Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (BOA. A.}MKT.MHM): 112/66; 139/25; 156/91
Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (BOA. A.}MKT.NZD.): 234/76; 263/97.
Sadaret Umum Vilayat Evrakı (BOA. A.} MKT.UM). 84/87; 191/86; 342/4; 398/65; 398/66.
Sıhhiye Nezareti, Vilayet Gelen Hülasa Kayıt Defteri, Karantina İdarelerinden Gelen (BOA. SH.d.) :36.
Şura-yı Devlet (BOA. ŞD.) 2126/32; 2661/29.
Taşra Evrakı Kıbrıs (BOA. TŞR.KB.) 226/153.

KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi

Kıbrıs Şer'iye Sicilleri (KŞS.) Defter No 35.

2. Süreli Yayınlar

Ahmet Mithat .(1318). "Devlet-i Aliye-i Osmaniye'de Karantina Yani Usul-ı Tahaffuzun Tarihçesi", *Salname-i Nezareti Umur-ı Hariciye,* Cilt: III, Dersaadet, 436-471.
Konya Vilâyeti Salnameleri
Def'a 1, 4, 1285; Def'a 2, 1286; Def'a 5, 1289; Def'a 4, 1288; Def'a 5, 1289; Def'a 6, 1290; Def'a 7, 1291; Def'a 8, 1292; Def'a 9, 1293; Def'a 10, 1294; Def'a 11, 1295; Def'a 16, 1300; Def'a 17, 1301; Def'a 18, 1302; Def'a 19, 1303; Def'a 20, 1304; Def'a 21, 1305; Def'a 22, 1306; Def'a 23, 1307; Def'a 24, 1309; Def'a 25, 1310; Def'a 26, 1312; Def'a 27, 1314; Def'a 28, 1317; Def'a 29, 1322.

3. Araştırma Eserler ve Diğerleri

Ak, M. (2011). "19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 4(17), 254-268.
Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*. İstanbul: Eren.
Akyıldız, A. (2012). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. 4. Baskı, İstanbul: İletişim.

Ayar, M. (2007). *Osmanlı Devletinde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*, İstanbul: Kitabevi.

Ayar, M. (2015). "Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgınları". *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*. (Ed. İ. Başağaoğlu, A. Uçar ve O. Doğan). İstanbul: Çamlıca, 79-111.

Berkes, N. (2012). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (Yay. Haz. A. Kuyaş). 18. Baskı, İstanbul: YKY.

Bildik, F. (2010). *1837-1840 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (83 Numaralı Konya Şer'iyye Sicillerine göre)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).Selçuk Üniversitesi.

Cevdet Paşa (1953). *Tezâkir (1-12)*. C. I, (Yay. Haz. Cavid Baysun). Ankara: TTK.

Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları.* Ankara: TTK.

Çavdar, N. ve Karcı, E. (2014). "XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması'na Dair Bibliyografik Bir Deneme". *Turkish Studies*, 9(4), 255-286.

Dayar, E. (2016). *Antalya'da Devlet ve Eşrâf İlişkileri (1839-1908)*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Akdeniz Üniversitesi.

Dayar, E. (2018). "Antalya Şer'iyye Sicillerindeki Veba ve Kolera ile İlgili Hükümlerin Tahlili (1833-1870)". *OTAM*, 44, 19-44.

Dayar, E. (2020). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Antalya Kaleiçi ve Çevresi". *METU JFA*, 37(2), 59-84.

Dinç, G. (2005). *9'nolu Antalya Şer'iyye Sicil Defterine Göre 1853-1859 Yılları Arasında Antalya Şehrinin Sosyo-Ekonomik Durumu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Akdeniz Üniversitesi.

Dinç, G. ve Bakırcılar N. A. (2012). *Geçmişten Günümüze Antalya Sanayi ve Ticaret Odası*. Antalya: ATSO.

Dönmez, Z. M. (2020). *Kal'a-i Sultaniyye'de Karantina Teşkilatı Ve Kolera İle Mücadele (1835-1913)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

Duggan, T.M.P. (2019). *Antalya: Some Accounts, Notices, References and Reports of the City of Antalya, and its History Published in English during the 19th Century, Together with Some Earlier References to*

the City, its Name and its History Published in English from the 16th to the 19th c.. Çev. Ö. Bozkurtoğlu Özcan, Antalya.

Demirhan, Erdemir, A. (1997). "Karantina'nın Türk Tıp Tarihindeki Yeri ve Bazı Belgeler". *Türk Dünyası Araştırmaları*, 109, 49-58 (1-10).

Gönüllü, A. R. (2008). "Antalya'da Salgın Hastalıklar (1894-1922)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24(71), 445-486.

Huremović, D. (2019). "Brief History of Pandemics (Pandemics Throughout History)", *Psychiatry of Pandemics A Mental Health Response*. (Ed. D. Huremović), New York: Springer Nature Switzerland AG, 7-35.

Karal, E. Z. (2006). "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu, Ankara: Phoenix, 65-82.

Kılıç, O. (2004). *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*. Elazığ: Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yay.

Kinglake, A. W. (1844). *Eothen or Traces of Travel Brought Home from the East*. London: John Ollivier.

Lanckoronski, K. G. V. (2005). *Pamphylia Ve Pisidia Kentleri*. C. I, Çev. S. Bulgurlu Gün, (Yay. Haz. K. Dörtlük-B. Varkıvanç, İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.

Sarıyıldız, G. (1994). "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri". *Belleten*, LVIII(222), 329–376.

Sarıyıldız, G. (1996). *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*. Ankara: TTK.

Sarıyıldız, G. (2001). "Karantina". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24, 463-465.

Şahin, G. (2020). "İngiliz Gezginlere Göre XIX. Yüzyılda Osmanlı Ülkesinde Sağlık Koşulları". *History Studies*, 12(6), 2987-3011.

Şehsuvaroğlu, B. N. (1957). "Türkiye Karantina Tarihine Giriş". *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* No:5 Sene 1957'den ayrı baskı, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

Şimşek, F. (2014). "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Liman Kentlerinde Karantina Uygulaması". *Berna Türkdoğan Uysal Armağan Kitabı*, (Ed. Ş. Kantarcı ve F. Şimşek), Ankara: Sonçağ, 399-412.

Tanriseven, R. (2007). *12 No'lu Antalya Şer'iyye Sicili Defterlerine Göre 1862-1864 Yılları Arasında Antalya Şehrinin İdarî ve Sosyo-*

Ekonomik Durumu. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Akdeniz Üniversitesi.

Taşkaya, A. B. (2020). "Akdeniz'de Bir Geçit: Rodos Karantinası". *Antikçağdan Günümüze Tarih Yazıları*. (Ed. Metin Kopar), Ankara: İksad, 147-185.

Türkmen, Z. (2015). "Süvari Kışlası'ndan Kuleli Askerî Lisesi'ne", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi*. IX, İstanbul: İSAM ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür A.Ş., 243-249.

Tulasoğlu, G. (2020). "Yerel Reform-Horizontal Modernleşme: Erken Tanzimat Osmanlı Selanik'inde Karantina Uygulaması". *Osmanlı Araştırmaları*, 56, 97-142.

Togral, Ö. (2018). "Antalya'da Veba Salgını ve Alınan Önlemler (1838-1920)". *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 10, 179-186.

Uludağ, O. Ş. (1938). "Son Kapitülasyonlardan Biri Karantina". *Belleten*, II(7-8), 445-467.

Ünver, A. S. (1999). "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar". *Tanzimat II*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 933-960.

Yaşayanlar, İ. (2020). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Karadeniz Sınırında Emraz-ı Sâriye İle Mücadele: Batum ve Hopa Karantinahaneleri". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 28, 401-412.

Yılan, B. (2020). *Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve Karantina Teşkilatının Yaygınlaşması: İzmir Klazomen Tahaffuzhanesi Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

Yıldırım, N. (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 5, İstanbul: İletişim, 1320-1338.

Yıldırım, N. (2006). "Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyanlar "Karantina İstemezük !". *Toplumsal Tarih*, 150, 18-27.

Yıldırım, N. (2016). "İstanbul Boğazı'nda Karantina Uygulamaları". *Yeni Deniz Mecmuası*, 1, 45-61.

Yıldırım, N. (2020). "Kolera Salgınlarında Şehir Hijyeni: İstanbul'da Kanalizasyonlar, Su Şebekesi ve Tebhirhaneler". *Arredamento Mimarlık*, 342, 87-95.

EK:1

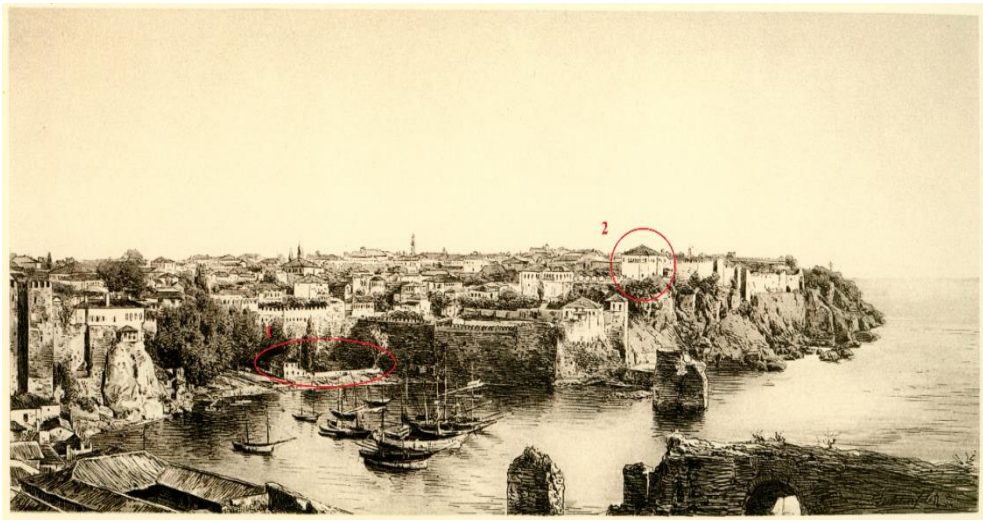

1) Aşağı Tahaffuzhane olarak isimlendirilen Parlatorya bölümü
2)Yukarı Tahaffuzhane olarak isimlendirilen ve 1841 yılından itibaren karantina süresinin geçirildiği Mermerli Köşk (K. G. V. Lanckoronski, Pamphylia Ve Pisidia Kentleri, C. I, Çev: S. Bulgurlu Gün, Yay. Haz. K. Dörtlük-B. Varkıvanç, Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2005, Antalya Güneye Bakış (Ekler) III.

EK:2

1896 yılında yapımına izin verilen karantinahanenin bulunduğu bölge (BOA., PLK., p., 5285).

EK:3

1970'li yıllarda eski Antalya Karantina binası ve bahçesinin bulunduğu bölge (Göktuğ Özgül Şahsi Arşivi).

EK:4

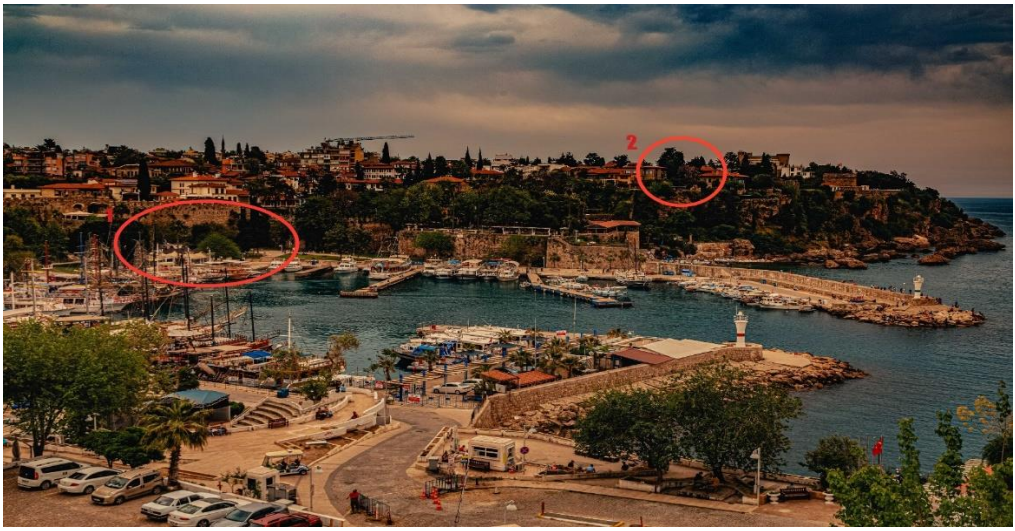

1) 1980'de yıkımı gerçekleştirilen son karantina binası ve bahçesinin bulunduğu bölge.

2) Bir dönem karantinahane olarak kullanılan Mermerli Köşk'ün bulunduğu bölge. (Bu alanların tespit edilmesinde katkısı olan T. M. P. Duggan'a ve fotoğraf çekimini yapan Göktuğ Özgül'e teşekkür ederim) (20.05.2021).

BÖLÜM 16

MARK NEOCLEOUS'UN DEVLET VE SİVİL TOPLUM TARTIŞMALARINA KATKISI

Dr. Öğr. Üyesi Olkan SENEMOĞLU [1], Hasan YALÇIN[2]

[1] Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, olkansenemoglu@gmail.com Orcid: 0000-0001-6290-6631
[2] Orcid: 0000-0003-1561-6521

GİRİŞ

Sivil toplumun, devlet olgusunun ortaya çıkışıyla birlikte gündeme geldiğini söylemek mümkündür. Devletin ortaya çıkmasıyla birlikte sivil toplum tartışmasının gündeme gelmesinin olası nedenlerini düşünecek olursak; i. Devletin kendi yurttaşlarının haklarını gerektiğinde ve mümkün olduğunca azaltma eğiliminde olma arzusu, ii. Devletin yurttaşların ihtiyaç duyduğu bütün konularda eyleme geçmesi ve örgütlenmesi yerine "sivil" halkın o alanda söz ve yetki almasına alan açılması, iii. Devletin, yurttaşlara görece özerk bir alan açma yanılsaması. Buradan hareketle sivil toplum ve devlet tartışmalarında çeşitli patikalar tespit edilebilir. Öncelikle nispeten devletin ve egemenliğinin ön plana çıkarıldığı düşünceyi takip edecek olursak, Machiavelli, Hobbes vb düşünürleri bir gruba alabiliriz. Devletin minimalize olup sivil toplumun ön plana çıkması gerektiğini savunan, Locke, Mill, Hayek vb. düşünürleri ayrı bir gruba alabiliriz. Bu iki grubun dışında bir de bizzat Marx'ın da içinde bulunduğu ve Resnick'in (1987) sınıflandırdığı üzere Marx ve Gramsci'yi sayabiliriz. Söz konusu okumakta olduğunuz bu metin bu iki düşünürün yanına bir de Neocleous'u eklemektedir. İşte bu çalışma, bu sınıflandırmalar içinde ve şu sorular etrafında; i. Sivil toplum devletten ayrı ve onun karşısında bir olgu mudur? ii. Devlet sivil toplumu düzenler ve dizayn eder mi? iii. Sivil toplum ve devlet bir karşıtlık mıdır veya birbirinin zorunlu sonucu mudur? soruları bağlamında Neocleous'un, sivil toplum ve devlet tartışmalarında ne tür fikirler ileri sürdüğüne odaklanmaktadır.

1. SİVİL TOPLUM DEVLET TARTIŞMALARI

Sivil toplum tartışmalarında çok geniş bir çerçevede tartışmalar yürütülmüştür. Sivil toplum, bazen tamamen devletin dışında bir alanı nitelendirmek için kullanılırken, bazen devletin zorunlu olarak boş bıraktığı ve desteklediği bir alan olarak ele alınmıştır. Sivil toplum tartışmaları antik yunan düşüncesinde de kendini göstermesine rağmen, bu çalışmanın amacı için Hegel, Marx ve Gramsci'nin sivil toplum tartışmalarına değinmek yeterli olacaktır. Bu bağlamda genel bir sivil toplum tanımı ve önemli çıkarımlara değinilmiş, sivil toplum üzerine bütün görüşlere yer verilmemiştir.

Akat, sivil toplumu, “Bireylerin devletten izin almadan girebildiği toplumsal ilişkiler, gerçekleştirebildiği toplumsal etkinlikler” (Akat,1991:58) olarak tanımlarken Arslan, “birey özgürlüklerinin ve temel hakların

korunduğu, gönüllülük temelinde örgütlenmenin asıl olduğu, toplumun devletin önüne geçerek devlet politikalarını denetleyip yönlendirebildiği, yurttaşlık bilincine dayanan bir gelişmişlik düzeyi" (Arslan,2001:9) olarak ele alır. Ayrıca sivil toplumu vatandaşlık ve gönüllülük esasında ele alanlar da bulunmaktadır. Kongar'a göre; "sivil toplum, devletin resmi örgütlenmesinin dışında vatandaşlık bilinci ile geliştirilen gönüllü yapılanmalardan oluşmaktadır" (Kongar,1991:109).

Yerasimos, temsili demokrasinin yetersizliğini ileri sürerek modern bireyin, sivil toplumu bu eksikliği de içerecek şekilde yarattığına şöyle dikkat çeker: "Birey merkezci bir toplumda, bireyler kendilerini çeşitli ilgi ve çıkar alanlarının merkezi olarak gördükleri konularda daha etkili olmayı sağlayacak dayanışmaya ulaşmak için, aralarında birleşip sivil toplum kuruluşlarını meydana getirirler." (2001:13). Ayrıca sivil toplumu devlet karşısında koruma amacını dile getirenler de bulunmaktadır. "Toplumsal farklılaşmaya katkıda bulunmak ve bireylerini politik iradeye karşı korumaktadır" (Çaha,2001b:45). Kongar ise sivil toplumun başka bir özelliğinin altını şöyle çizmektedir: "Sivil toplum kuruluşları devletin resmi yapısı dışında olduğundan, doğrudan doğruya vatandaşın temel hak ve özgürlüklerini geliştirici niteliği ile de zorunlu olarak çoğulculuğu teşvik edici bir sonuç yaratacaktır." (Kongar,1991:110).

Kısaca değindiğimiz çeşitli sivil toplum tanımları ve nitelendirmelerinden sonra Hegel, Marx ve Gramsci'yi de içerecek şekilde, bir sivil toplum tartışması ele aldığımız çalışma itibariyle gerekli görülmektedir. Hegel düşüncesine baktığımızda, her biri ayrı etik yaşamlara sahip üç alan bulunmaktadır: Aile, sivil toplum ve devlet. Hegel bu üç alanı şu uzun alıntıda şöyle açıklar (2006:200):

> *"Törel töz, kendi için varolan özbilinci kendi Kavramı ile birlik içinde kapsayan bir şey olarak bir ailenin ve bir Ulusun edimsel Tinidir. Bu ideanın kavramı yalnızca Tin olarak, kendini bilen ve edimsel bir şey olarak vardır, çünkü kendi kendisinin nesnelleşmesidir; kendi kıpılarının biçimleri içinden geçen devimdir. Buna göre:*
> *A. Dolaysız ya da doğal törel Tindir; -Aile. Bu tözsellik kendi birliğinin yitişine, bölünmeye ve göreli olanın duruş noktasına geçer ve böylece*

B. Yurttaş toplumudur (Sivil Toplum) – bağımsız bireyler olarak üyelerin bu bağımsızlıklarından ötürü biçimsel olan evrensellikteki bir birlikleri ki, gereksinimleri yoluyla, kişi ve mülkiyet güvenliğinin aracı olarak tüze dizgesi (Hukuk Sistemi) yoluyla, ve tikel ve ortak çıkarları için bir dışsal düzen yoluyla ortaya çıkar ki, bu dışsal (organizasyon) Devlet(tir.)
C. tözsel evrenselin ve ona adanmış kamusal yaşamın ereğinde ve edimselleşmesinde, Devletin Anayasasında geriye getirilir ve birlik içine alınır."[3]

Fakat Hegel'in bu üç etik yaşam dediği durumun birbirinin zorunlu sonucu mu yoksa birer uğrak mı oldukları konusu net değildir. Örneğin sivil toplum Hegel düşüncesinde bazen devlete giden yolda bir uğrak olarak, kimi yerde de çatışmanın, eksikliğin ve diğer etik yaşamların bozulmasına neden olan bir alan tasviriyle karşımıza çıkar. Keane'ye göre sivil toplum aile ile devlet arasında yer alan bir sosyal alandır (1993:100). Fakat Sivil toplum Knox'un dikkat çektiği üzere Hegel düşüncesinde aile bağlarını kopardığı için, aile üyeleri arasındaki uyumu bozup birbirlerini hasım olarak görmelerine neden olur (1984,s.1). Ayrıca sivil toplum kendi içindeki çatışmaları nedeniyle bir tür yozlaşma zemini açmaktadır. Hegel bu tür yozlaşmanın, nasıl olduğunu şöyle tartışır (1991:160):

"Her yandan hücum eden ihtiyaçların tatmini, olağanlığı içinde keyfi irade ve sübjektif tercih olarak kendisi-için özellik, bu tatmin süreci içinde kendi kendisini ve cevhersel kavramını yok eder. Öte yandan, ihtiyaç, sonsuzca yeni arzular doğurduğu, sürekli olarak keyfiliğe ve dış olağanlığa tabi bulunduğu ve de evrenselliğin gücüyle sınırlandırılmış olduğu için, onun tatmini -ihtiyaç ister zorunlu, ister olağan olsun- daima olağandır. Sivil toplum, bu zıtlıkları ve karmaşıklıkları içinde, hem sefahat ve sefalet, hem de bu ikisi için ortak olan fizik ve moral yozlaşma manzaraları gösterir."

[3]* (Parantez içleri bize, italik vurgular çevirmene ait.)

Tüm bu tartışmaların sonunda Hegel (1991:169) "...sivil toplumda, tabiat tarafından konulmuş olan insanlararası eşitsizliği ortadan kaldırmaz..." Ayrıca sanayi kapitalizminin yol açmış olduğu eşitsizliğin ve sefaletin giderilmesi hususunda sivil toplumun başarısız olduğunu şöyle dile getirir: "...sivil toplum yeterince zengin değildir, yani bütün zenginliğine rağmen, doğurduğu aşırı sefaletin ve pleb kitlesinin kefaretini ödeyebilecek güçten yoksundur" (Hegel,1991:193). Görüldüğü üzere Hegel, sivil toplumu eksik, yetersiz görmektedir, ayrıca sivil toplum bir çatışma alanıdır da. Sivil toplumun çatışma alanı olmasından dolayı ve ayrıca kişilerin kendi çıkarlarını göz önünde tutmalarından dolayı Hegel, devleti zorunlu olarak görür.

> *"Sivil toplum, bütün bireysel menfaatlerin birbirleriyle çatıştığı bir savaş alanıdır. Böyle olduğu gibi, ayrıca, burada a) bir yandan, bu bireysel menfaat, özel topluluğun menfaatlerine karşı, b) öbür yandan da, ikisi birden (bireysel menfaat ve özel topluluğun menfaati beraberce] devletin düzenlemelerine ve yüksek görüş noktasına karşı mücadele ederler. Bu özel sferlerin meşruiyet kazanmasından doğan korporasyon esprisi, giderek, kendi içinde devlet esprisine dönüşür, çünkü devlette kendi özel gayelerine erişmenin vasıtasını bulur. insanlardaki vatan sevgisinin [patriyotizm] sırrı burada aranmalıdır: vatandaşlar, devleti kendi cevherleri olarak görürler, çünkü özel menfaat sferlerini, meşruiyetlerini devlet sayesinde korurlar. Korporasyon esprisi, özel'in evrensel'e köklü bağlılığını kendi özünde dolaysızca içerir; bunun iyin, devletin kalplerde uyandırdığı derin ve güçlü duyguların kaynağı, bu korporasyon esprisidir (Hegel,1991:237)."*

Böylece Hegel için, sivil toplumun devlet tarafından düzenlenmesi zorunlu bir alan olarak görüldüğü söylenebilir.

Hegel'in dışında sivil topluma dair görüşlerine yer vereceğimiz bir diğer düşünür ise Marx'tır. Marx, sivil toplum ve devlet tartışmasında, sivil toplumun da bir tür yancılaşma ve egoist yaşam alanı olduğunu dile getirir:

> *"Tam bir politik devlet, özü gereği, insanın maddi yaşamına karşıt olarak insanın cinsil-yaşamıdır. Bu egoist yaşamın tüm önkoşulları, devlet alanının dışında sivil toplum içinde varlığını sürdürür ama sivil*

toplumun özellikleri olarak. Politik devletin asıl oluşumuna eriştiği yerde, insan -yalnızca düşüncede, bilinçte değil, gerçeklikte de, yaşamda da- göksel ve yersel olan ikili bir yaşam sürer: İçinde kendini komünal varlık olarak hissettiği politik topluluktaki yaşam ve içinde özel insan olarak davrandığı sivil toplumdaki yaşam, diğer insanları, bir araç olarak gördüğü, kendisini bir araç durumuna düşürdüğü ve yabancı güçlerin oyuncağı olduğu yaşam. Politik devlet sivil toplum karşısında göğün yer karşısında olduğu kadar tinseldir" (Marx: 2014:17-18).

Portelli, sivil toplumun karmaşık bir bütünlük (ensemble) oluşturduğuna dikkat çeker. Çünkü sivil toplumun alanı çok yaygındır ve bütün tarihsel bloğu yönetme yeteneği, içeriğinin eriştiği toplumsal kategorilere bir uyarlaması anlamına geldiğini dile getirir. Bu yüzden, Portelli sivil toplumun üç tamamlayıcı görünüm altında düşünülebileceğini dile getirir:

"1) Yönetici sınıfın ideolojisi olarak, ekonomiden, hukuktan vb geçerek sanattan bilime değin
bütün ideoloji kollarını kapsar.
2) Onları yönetici sınıfa bağlamak üzere bütün toplumsal katmanlar içinde yayılmış bulunan
dünya görüşü olarak bütün gruplara uyar: felsefe, din, ortak duyu (sense commun), folklor
gibi çeşitli nitel dereceleri de bu durumun sonucudur.
3) Toplumun ideolojik yönetimi olarak, üç özsel düzeyde eklemlenir: Gerçek anlamıyla
ideoloji, 'ideolojik yapı' –yani ideolojiyi yaratan ve yayan örgütler-, ve ideolojik gereç
yani teknik ideoloji yayma araçları (okul sistemi, mass media, kitaplıklar vb)" (Portelli,
1982:14-15).

Sivil toplum düşüncesine Gramsci de değinir. Sivil toplum ve politik tolum veya devlet olarak nitelendirdiği olguları şöyle açıklar:

"Şimdilik, üstyapılarda iki büyük basamak kurulabilir: 1. 'Sivil toplum' basamağı diyebileceğimiz basamak, yani, kabaca 'özel' denilen organizmaların tümünü içine alan basamak; 2. 'Politik toplum ya da devlet' basamağı. Bunlar, egemen takımın bütün toplum üzerindeki 'egemenlik' (egemonia) görevini karşıladıkları gibi, devlette ve 'hukuksal' yönetimde dile gelen 'doğrudan doğruya baskı' (dominio) ya da kontrol görevini de karşılamaktadır (Gramsci,1967:28)."[4]

Gramsci'den hareketle şunu söyleyebiliriz, demek ki sivil toplum egemen sınıfın aynı zamanda hegemonya kurma alanlarından biridir. Bu anlamda sivil toplum alanının boş bırakılacağına dair düşünce, kendi kendine işleyeceğine dair inanç boşa düşecektir. Burası Neocleous'un sivil toplum düşüncesi için de önemli, zira aşağıda göreceğimi üzere sivil toplum hiç de bağımsız hareket eden bir alan görünümü sergilememektedir.

Sivil toplumun başat bir öneme sahip olduğunu Portelli şöyle dile getirmektedir:

"Stratejik düzeyde, sivil toplumun politik topluma oranla göreli önemi, temel bir sorundur: Hegemonyanın sağlam bir biçimde yerleşmesi için, sivil toplumla politik toplumun da gelişmiş ve organik olarak bağlanmış bulunmaları gerekir: Egemen sınıf, egemenliğini sürdürüp götürmek için, böylece onlardan almaşık olarak ve uyumlu bir biçimde yararlanabilecektir" (Portelli,1982:35-36).

Fakat bu, sivil toplumun devlet ile ilişkisini açıkladığımız külliyat içerisinde devletin güvenlik algısının dışarıda bırakıldığını göz önünde bulundurmamız gerekiyor. İşte Neocleous'u özgün kılan yanın bu olduğunu dile getirmek yerinde olacaktır. Zira sivil toplum ne sivil halkın yurttaşlık bilinci ne de devletin karşısında özgür bir alan olarak düşünülemez zira Neocleous'a göre (Neocleous,2014a:32), devletin güvenliği, devletin çıkarları, ulusal güvenlik, halkın güvenliği vd. muğlak söylemler devletin, devlet aklı öğretisinin kendisine tanıdığı esnek ve acele hareket etme hakkından hareketle toplumsal alana istediği gibi müdahale etmesinin önünü açar. Şimdi bu

[4] Çeviri kısmen düzenlenmiştir.

bağlamda sivil toplum ve devlet ilişkisine dair Neocleous'un katkısına bakacağız.

2. NEOCLEOUS'UN DÜŞÜNCESİNDE DEVLET-SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ

Bu başlık altında Neocleous'un devlet-sivil toplum ilişkisine nasıl yaklaştığı ortaya konulacaktır. Sonrasında yazarın, devletin sivil toplumu inşa etme ve düzenleme araçları olarak ele aldığı polis erki ve savaş erki kavramsallaştırmaları açıklanacaktır.

İlk olarak söylemek gerekir ki Neocleous, Foucault ve ardılları gibi devlet-sivil toplum ikiliğini reddederek *yönetimsellik* mantığı çerçevesinde yeni bir yaklaşım önerenleri, devlet-sivil toplum ikiliğini, devletin sivil toplumun bir izdüşümü olarak ele alındığı kaba alt-yapı üst-yapı modeline indirgeyen yaklaşımları ve genel anlamda devleti ele alırken onu sadece parlamentoya indirgeyen yaklaşımları reddeder (Neocleous, 2015a). Neocleous'a göre devlet olgusu da sivil toplum olgusu da ancak bu ikisi birbirleri ile ilişkili bir şekilde ele alındığı zaman anlamlı olabilir. Sivil toplumdan bağımsız bir şekilde devlet kavramını ele alıp tartışmak anlamlı değildir. Dolayısıyla Neocleous devlet-sivil toplum ayrımını korur ancak bu ayrımı *siyasal yönetim* mantığı çerçevesinde yeniden düşünür. Siyasal yönetim, sivil toplumun kendi iç dinamikleri nedeni ile yıkılmaya mahkum doğasının, -yani aslında sivil toplumdaki sınıf mücadelesinin- devlet tarafından *siyasal* kategoriler olarak görülüp içerilmesi yoluyla devletin sermaye ile emek arasında, sermayenin lehine arabuluculuk yapmasıdır (Neocleous, 2015a: 192). Siyasal yönetimi sadece parlamentoya veya hükümete indirgemek, devletin sivil toplumu üretip düzenlerken başvurduğu siyasal kurumları ve araçları analiz dışı bırakmak demektir. Bu anlamda Neocleous siyasal yönetim derken devletin sivil toplumu düzenlediği tüm idari ve hukuki mekanizmaları da işin içerisine katar ve böylece burjuva toplum düzeninin inşasında rol oynayan tüm yönetsel kurumlar ve hukuki pratikler de analize dahil edilmiş olur. Zaten burjuvazinin direkt olarak siyasal yönetimi (parlamento, hükümet vd.) ele geçirmek gibi bir amacı da yoktur. Bu anlamda Neocleous'a göre (2015:160) siyasal yönetim devletin, işçi sınıfının mücadelesini baskı altına almak ve işçi sınıfının olası iktidarını önlemek amacıyla işçi sınıfını kuşatması, onu içermesi ve böylece çeşitli idari ve

yönetsel mekanizmalar aracılığıyla onu kendi çıkarına uygun bir şekilde biçimlendirmesidir.

Neocleous, sivil toplumun devlet tarafından inşa edildiğini, aynı şekilde devletin de sivil toplumdaki mücadeleler aracılığıyla şekillendiğini iddia eder. Sivil toplumdaki, sivil toplumun doğasından kaynaklanan sınıf mücadeleleri devleti şekillendirir ve böylece devleti sınıf savaşını içerecek ve onu yönetecek idari mekanizmaları ortaya çıkarması için koşullar (Neocleous, 2015:9). Yani piyasa ortamı, liberallerin iddia ettiğinin aksine devletten bağımsız bir şekilde asla kendi kendine oluşamaz. Aksine Neocleous'a göre (Bedirhanoğlu vd, 2016:26), eğer devlet sivil toplumu var edip sürekli bir biçimde onu çeşitli mekanizmalar ile düzenlemeseydi kapitalist sistemin ömrü bir hafta bile süremezdi. Dolayısıyla sivil toplumun oluşabilmesi için devletin onu oluşturması gerekmektedir. En basitinden piyasa ortamında sözleşme yapan tarafların devlet tarafından sözleşme yapmaya ehil olarak görülmeleri ve bu anlamda yasaya muhatap olan özneler olarak kurulmaları gerekmektedir (Neocleous,2015a:216). Burada devlet aslında bir nesne olan sermayeden yasal bir özne oluşturmuş ve böylece emek ile sermayeyi birbiri ile ilişkiye sokarak piyasayı yaratmıştır. Ayrıca bu ilişki bize yasanın egemen sınıfın çıkarlarını muhafaza etmenin ötesinde direkt olarak sivil toplumun inşasında rol oynayan bir işleve sahip olduğunu da göstermektedir.

Peki acaba devlet niçin sivil topluma müdahale etmektedir? Neocleous'a göre (Neocleous,2015a:135) devletin sivil topluma müdahalesinin üç işlevi vardır: Emek düzenini biçimlendirmek, yasal özneleri oluşturmak ve sınıf mücadelesini bastırmak. İşçi sınıfını bastırabilmenin tek yolu ise işçi sınıfının aleyhine kullanılabilecek idari ve yönetsel mekanizmalar inşa etmektir (Neocleous,2015a:160). Yeni bunu kabaca özetlemek gerekirse; Neocleous'a göre işçi sınıfı birtakım *idari* yapılanmalar aracılığıyla devlet tarafından oluşturulmuş ve sonrasında devlet tarafından biçimlendirilmiştir. İşçi sınıfının devlet tarafından oluşturulması ve idari mekanizmalar dolayımıyla düzenlenmesi, işçi sınıfının devrimci potansiyelini de bastırmıştır (Neocleous,2015a:170). Örneğin, işçi sınıfının sivil toplum içerisinde bir sınıf olarak devlet tarafından tanınması, çeşitli mücadelelerin akabinde elde edinilmiş bir kazanım olarak karşımıza çıkmaktadır ve işçi sınıfının tanınması ona hukuk nezdinde birtakım haklar verilmesine de olanak sağlamıştır. Ancak işçi sınıfının bir sınıf olarak tanınması aynı zamanda devletin işçi sınıfını

düzenlemek ve sınıf mücadelesini bastırmak amacı ile çeşitli idari ve yönetsel mekanizmalar üretmesini de beraberinde getirmiştir. Buna örnek olarak işçi sendikalarını verebiliriz. Neocleous'a göre (2015a:209) sendikalar, işçi sınıfının içerisinden doğal bir şekilde doğup gelişen örgütler olarak görülmemelidir. İşçi sendikaları aslında devletin işçi sınıfının mücadelesini yapılandırmak için devlet tarafından oluşturulan ve aynı şekilde işleyişinin sınırlarının devlet tarafından belirlendiği örgütlerdir. Asıl amaçları emek ile sermaye arasında soruna çözüm üretmektir. Sonuç olarak Neocleous'a göre (2015a:202) devlet, emek ile sermaye arasında bir nevi tampon olarak iş görür, bu iki kolektif öznenin birbirleri ile uyum içerisinde çalışmasını sağlar ve aynı zamanda onları birbirinden ayrı da tutar.

3. DEVLETİN SİVİL TOPLUMU DÜZENLEME YÖNTEM VE ARAÇLARI

Buraya kadar devletin aktif bir şekilde sivil toplumu oluşturduğunu ve sürekli olarak onu çeşitli mekanizmalar aracılığı ile düzenlediğini söyledik. Peki devlet bu müdahale gücünü nereden bulmakta ve bu müdahaleleri nasıl meşrulaştırmaktadır? Burada ise devreye savaş erki ile polis erki girmektedir. Bu başlık altında Neocleous'un devletin topluma meşru bir şekilde müdahale etme ve onu düzenleme amacıyla işleme koyduğunu iddia ettiği polis erki ve savaş erki kavramsallaştırmaları ele alınacaktır.

3.1. Polis Erki

İlk olarak söylemek gerekir ki Neocleous *polis* kavramını oldukça geniş bir anlama gelecek şekilde kullanır. Neocleous'un bahsettiği polis, polis kurumuna indirgenebilecek bir şey değildir. En geniş anlamıyla polis, devletin sivil toplumu inşa etme ve onu düzenleme amacıyla başvurduğu bir faaliyettir. Polisin amacı *iyi düzeni* inşa etmektir. Örneğin Neocleous yoksulların denetlenmesini içeren sosyal güvenlik politikalarını bir polislik işlevi olarak tanımlar (Bedirhanoğlu vd. 2016:15).

Neocleous'a göre düzenin liberal bir biçimde yeniden inşası, liberalizmin ilkeleri ile uyumlu olan birtakım güvenlik tekniklerini zorunlu kılmıştır (Neocleous, 2013:101). Bu anlamda polis de liberalizmin ona biçtiği dar kavrayıştan çıkartılıp, liberalizmin güvenlik teknikleri ile arasındaki bağlantılarla birlikte ele alınmalı ve polisliğin liberal düzenin inşasında

oynadığı roller deşifre edilmelidir. Liberalizmin polisi bütün yurttaşları suçtan korumaya çalışan, hukuk tarafından sınırlandırılmış bağımsız ve tarafsız bir kurumdur. Ancak bu söylem polisin sivil toplum üzerindeki düzenleyici rolünü görmezden gelmekte ve dolayısıyla polis erkinin doğasını kavrayamamaktadır. Neocleous polisi feodal ilişkilerin çözülmesi ile birlikte özgürleşen ve bu anlamda *efendisiz* kalan insanların efendisi ve iyi düzenin babası olarak ele alır (Neocleous, 2013). Feodal ilişkiler çözülünce sosyal alanı düzenleyen zümreler yok olmuştur. Merkeziyetçi devletin ortaya çıkıp gelişmesi ile birlikte egemen haline gelen devlet, düzeni inşa etme görevini üstüne almıştır ve bu görevini polis aracılığıyla yerine getirmiştir. Burjuva sivil toplumu zorunlu olarak durmadan kendi düşmanını ürettiği için (kendi mezar kazıcısı) buradaki ilişkilerin devlet tarafından modern efendi olan sermayenin efendiliği altında sürekli olarak düzenlenmesi gerekmektedir. Polislik de tam olarak buraya oturur. Polisin görevi burjuvazinin mezar kazıcılarının, mezarı kazmalarına engel olmak ve böylece özel mülkiyet rejimini güvenli hale getirmektir. Burjuvazinin gelişip serpildiği bir dönemde de düzene karşı en büyük tehdit doğal olarak emekçi sınıfından gelmekteydi. Bu nedenle düzenin inşası ve güvenliğin sağlanması için denetim altına alınması gereken en önemli kesim emekçi sınıfıydı ve polisin işi de tam olarak buydu. (Neocleous, 2013:58) Çünkü üretim araçlarından koparılan emekçiler emeklerini ücret karşılığı satmaya kolay kolay ikna olmadılar. Bunun yerine insanlar serseriliğe ve dilenciliğe yönelip kapitalist düzene karşı tehdit oluşturan *başıbozuklar* haline gelerek polisin muhatabı oldular. Bu anlamda Neocleous (2013:63) polisliğin birinci evresinde[5] polisin, çalışmayı reddeden serserileri çeşitli şekillerde cezalandırdığını ve onları şehirlerden sürdüğünü; polisliğin ikinci evresinde ise serserileri bir şekilde işgücü piyasasında dolaşıma sokmaya yönelik önlemler aldığını söyler. Ona göre (Neocleous, 2013: 124), insanların üretim araçlarından kopartılmaları ve mülksüzleştirilip ücretli emekçiye dönüştürülmeleri ve buna müteakip emeğin metalaşması süreci devlet tarafından yetkilendirilmiş ve kapitalist birikimin olmazsa olmazı olan polis mekanizması olmadan asla gerçekleşemezdi. Neocleous

[5] Neocleous *Toplumsal Düzenin İnşası* adlı kitabında polisin tarihini üç evreye ayırır. İlk iki evre 1618-1648 yılları arasındaki 30 Yıl Savaşları ile birbirinden ayrılır. Üçüncü evre ise 18. yüzyılda başlamaktadır.

(2013:96) 18. yüzyıla geldiğimizde polisin üçüncü evresine geçildiğini ve liberallerin polis kavramını dönüştürdüğünü söyler. Bu dönemde eskinin kameralist ve polis bilimcilerinin baskıcı rejimlerinin çok geniş düzenleyici yetkilere sahip olan ve toplumsal alanın hemen her kısmından sorumlu olan polisleri yerini sadece hukukun sınırları çerçevesinde suçla mücadele eden minimal ve tarafsız polise bırakmıştır.

18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleştirilen polis reformlarından önce polis çevre temizliğinden ticareti denetlemeye kadar birçok yetkiye sahipti. Gerçekleştirilen polis reformları ile beraber bu işlevler devletin çeşitli kurumlarına dağıtılarak başka birimler tarafından yerine getirilmeye başlanmıştır. Bedirhanoğlu'na göre (2016:18) Neocleous bu girişimi kapitalizmin gelişmesi ve dolayısıyla yoksulluğun artık polis birimi tarafından değil de piyasa tarafından kontrol altına alınmaya başlaması ile ilişkilendirmektedir. Neocleous'a göre (2013:177) her ne kadar bu reformlar polisin işlevinin daraltılması ve yetki alanının suçla mücadele ile sınırlandırılması olarak okunabilirse de aslında ortaya çıkan yeni hizmet birimleri polis projesinin başka isimler ile (çoğu kez bunun ismi sosyal güvenlik olmuştur) devam ettirilmesidir. Neocleous bu düşüncesini şöyle açıklayıp devam ettirir: Refah devleti zamanında ortaya çıkan sosyal güvenlik memurları, sosyal hizmet görevlileri, kamusal sağlık sistemi, sosyal politika idarecileri vd. sosyal politika sisteminin figürleri, tıpkı polis memurları gibi sistemin kontrol altına alınmasının ve onu sermayenin çıkarına olacak şekilde düzenlenmesinin birer aracıdırlar (Neocleous,2013:125). Dolayısıyla bu kurumlar da aslında bir polisiye kurumudur. Yani polis insanların hayatını düzenlemeyi bırakmamış, polisin bu polisiye işlevi başka birimler tarafından yerine getirilmeye devam etmiştir. Sosyal güvenliğin kendisi bu anlamda bir polis projesidir. Bu nedenle iddia edildiğinin aksine polisin asıl amacı suçla mücadele değildir. Polisin suçla ilgili olduğunu oldukça yaygın kabul görmüş bir mittir. Bu mitin yaygın kabul görmesinin sebebi Neocleous'a göre polisin kanun ile birlikte ele alınması, polisin kanunları uygulamaktan öte bir şey yapmadığının ve kanunun polis eylemlerinin sınırını oluşturduğunun düşünülmesidir (Neocleous, 2013:180). Liberal savlar bize yasaların bireylerin haklarını devlete karşı koruduğunu ve bu şekilde devleti sınırlandırdığını söyler. Mevcut yasaların hali hazırda egemen olan sınıfın çıkarlarını pekiştirmek üzere çıkartıldığı ve hukukun devlet için sadece yasal

bir sıkıntı olduğu bir yana bırakılsa dahi Neocleous'un belirttiği üzere polisin takdir yetkisi kanunların bir gruba, diğer gruptan daha sıkı uygulanmasına sebep olur (Neocleous, 2013:191). Metro istasyonlarında gelen geçenler arasından *rastgele* birilerine kimlik soran polis memurlarını düşündüğümüzde bu polislerin takım elbiseli, kravatlı, bakımlı birisine kimlik sormasının ihtimali ile saçı sakalı birbirine karışmış, yoksul birisine kimlik sormasının ihtimali aynı olmasa gerek. Polisin uyguladığı talimatların hedef kitlesi sermaye sınıfı değil, yoksul işçi sınıfıdır. Bu nedenle Neocleous'a göre (2013:192) polisin sadece yasaları uyguluyor olduğunu söylemek polisin davranışlarını yasalardan daha fazla belirleyen takdir yetkisini görmezden gelmek demektir. Zira ABD'de polis tarafından işlenen George Floyd cinayeti bize polisin takdir yetkisinin ırksal dinamiklerini göstermektedir. Ancak buna çözüm olarak daha çok hukuka uygunluk mottosu ile hareket etmemiz büyük bir yanılgıdır. Liberal anlayış hukuku adaletle eşitleyerek var olan hukukun uygulanmasını adalet diye sunmaktadır. Ancak Neocleous'a göre (2013:208), bu yasal fetişizmdir; kanunun hakimiyetini savunmak, var olan eşitsizliklere karşı daha çok hukuk istemek aslında var olan sömürü sistemini korumak ve değişimin önünü kapatmak demektir. Zira daha önce de belirtildiği gibi hukuk zaten hakim sınıfın çıkarlarını korumak için vardır. Kapitalist toplumda hukuk adaleti sağlamak için değil, düzeni sağlamak için vardır. Polisin amacı da bu anlamda adaletin tecelli etmesi için uğraşmak değil, düzeni koruma altına almak için uğraşmaktır. Bu nedenle Neocleous (2013:209) burjuva toplumunun düzene karşıt olan her şeyi yasadışı addettiğini söyler. Özel mülkiyet ilişkilerini muhafaza etmek üzere tahsis edilmiş olan düzen sözde tüm yurttaşların evrensel çıkarlarını koruma kisvesi altında sunulsa da düzenin asıl amacı özel mülkiyet rejimini korumaktır. Bu nedenle özel mülkiyet rejimine tehdit oluşturacak her şey bir güvenlik problemi olarak görülmüş ve anında müdahaleye maruz kalmıştır. Düzensizlik ve güvenlik tehditlerinin her zaman için ücretli çalışma disiplinine karşı çıkanlar tarafından geldiğinin düşünülmesi ve düzenin herkes için iyi olduğunun söylenmesi aslında özel mülkiyet sistemi üzerine kurulmuş olan sivil topluma içkin güvensizlik ortamının ideolojik olarak maskelenmesidir (Neocleous, 2013:214-215). Buradan hareketle Neocleous, "Düzen ve güvenlik kavramları etrafında örgütlenmiş bir toplum, sürekli bir polis erki yönetimindeki bir toplumdur" (Neocleous, 2016:156) diye yazacaktır. Bu toplum mevcut düzeni

ve güvenliği tehdit ettiği gerekçesi ile mülkiyet rejimine karşı tehdit oluşturan tüm oluşumlara karşı polis erkini ve savaş erkini sürekli olarak seferber eder. Güvenliğin seferber edilmesi demek sermayenin savunulması demektir.

3.2. Savaş Erki

Neocleous (2014b:14) burjuva modernitesini destekleyen güvenlik mantığının barış durumu ile birleştirilmeye çalışıldığını ancak burjuva toplumunda barış durumu ile savaş durumu arasındaki farkın silikleştiğini söyler. Yani savaş ile barış arasında yapılan ayrım oldukça sorunlu bir ayrımdır, zira barış durumu aslında savaşın bir şekilde farklı araçlarda devam ettirilmesidir. Ayrıca aynı şekilde liberalizmin bir çeşit barış ideolojisi olduğu da bu nedenle eleştirilmesi gereken bir şeydir. Liberal iddia bir barış tezi üzerinden ilerler ve bütün dünyanın liberal (uygar) olması durumunda tüm dünyada hüküm sürecek olan bir güven ortamı olacağını iddia eder. Çünkü savaş serbest ticaretin önündeki en büyük engeldir ve buna ek olarak zaten serbest ticaret kendi başına barışçıl bir ortamın yaratılmasını sağlar. Bu nedenle savaş liberalizm için istenmeyen, olmaması gereken, zararlı bir şeydir. Neocleous bu noktaya itiraz eder. Ona göre liberalizm iddia edilenin aksine bir savaş felsefesidir, liberaller savaşı barış ve güvenlik, kanun ve düzen, ve polis gibi çeşitli başlıkların altına gömmektedir (Neocleous,2014b:19). Böylece liberalizm güvenliği, hukuku, düzeni vs. ulusal ve uluslararası alanda barışı sağlamak için (aslında düzeni inşa etmek için) sunar ve bunların içerisindeki şiddeti ve savaşı ise bu yolla gizler.

Neocleous'a göre (2014b:126) sözde barış ve güvenlik üzerine inşa edilmiş liberal düşünce aslında sürekli olarak bir savaş siyaseti gütmekte ve savaş erkini sürekli olarak canlı tutmaktadır. Buna örnek olarak ilksel birikim sürecinde işçilerin ücretli emek dışındaki alternatif geçim yollarına karşı açılan savaşı, ücretli çalışmayı reddeden başıboşlara karşı açılan savaşı, ekilmemiş arazileri ele geçirmek anlamında verilen savaşı ve ortak alanların israf edilişine karşı verilen savaşı verebiliriz. Bu anlamda burjuva toplumsal düzeni bu uygulamalara savaş demekten kaçınsa da (çünkü bu uygulamalar genelde polis erki tarafından yapılmaktadır ve bu anlamda hatalı bir şekilde savaş olanın dışında olarak konumlandırılmaktadır) sürekli bir savaş halindedir.

Neocleous ayrıca liberal anlayışın çeşitli ikiliklerle devlet erkinin olduğundan farklı görünmesine yol açtığını söyler. Bu noktaya şöyle dikkat çeker; liberalizm, devlet erkinin karmaşıklığını çeşitli ikilikler aracılığı ile basitleştirmekte ve böylece bir yanılsama oluşturmaktadır; idare-hukuk, acil-normal, istisna-anayasa ve polis-ordu (Neocleous,2014b:29). Böyle bir ayrım savaş erki ile polis erkini birbirlerinden ayrı işleyen bağımsız süreçlermiş gibi ele alır. Ancak savaş erki ile polis erki, birer devlet erki olarak beraber işleyen süreçlerdir ve bunları işler kılan şey ise belirli bir düzensizlik durumudur. Savaş erki de polis erki de devlet erki aracılığıyla belirli bir düzensizlik ile mücadele ederler ve aynı şekilde düzeni inşa ederler. Bu nedenle de savaş erkini orduya, polis erkini de polise indirgeyemeyiz (Neocleous,2014b:30). Neocleous savaş erki ile polis erkinin birleşikliğinin örneği olarak teröre karşı savaşı verir. Çünkü teröre karşı savaş uluslararası arenada savaş erki aracılığıyla ve ulusal arenada da polis erki aracılığıyla düzeni sağlamanın bir aracıdır. Neocleous'a *terörle savaşın asıl amacı ne değildir?* diye sorarsak; *terörle savaşın asıl amacı asla terörü bitirmek değildir* diye cevap alırız. Bu anlamda Neocleous'a göre (2014b:31) terörle savaş kapitalist birikim için yeni temeller inşa etmek amacı ile sivil toplumu yönetmek ve toplumsal düzeni inşa etmek ile ilişkili bir şeydir ve bu nedenle terörle savaş, savaş erki ile polis erkinin bir kombinasyonudur. Böylece Neocleous'dan hareketle devletin çeşitli yöntemlerle sivil toplumu dizayn ettiğini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak tekrar etmek gerekirse liberalizmin barışseverlik anlatısı bir düzmecedir. Neocleous'a göre (2014b:178) 18. yüzyıl liberalizminin militarist yanları 19. yüzyılın doktrinci serbest tüccarları tarafından görmezden gelinmiştir ve liberalizm ile barış, barış ile de ticaret arasında bir ilişki kurularak barış ortamının hakim olduğu bir sivil toplumda serbest bir şekilde ticaret yapan tüccarların varlığının barışı gerekli kıldığı gibi bir sonuca ulaşılmıştır. Bu nedenle doğal olarak tıpkı güvenlik gibi barış da hiçbir şekilde sorgulanmadan iyi bir şey olarak görülmüş ve tartışmasız bir şekilde var olması istenmiştir. Kimse barışa hayır demez. Ancak Neocleous'a göre barış, güvenlik adına uygulanan bir şiddettir ve bu anlamda savaşın asıl amacı zaten barışı ve güvenliği sağlamaktır (Neocleous, 2014b:47). Polis erki bize toplumsal düzenin şiddet ile inşasını anlatırken savaş erki de dünya düzenin şiddet ile inşasını anlatır ve bu ikisi her zaman el ele gider (Neocleous, 2014b:208). Devlet gerektiğinde ve istediğinde bu erkleri kullanarak sivil

topluma piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda müdahale eder ve piyasayı yeniden şekillendirir.

SONUÇ

Devlet ve sivil toplum tartışmaları söz konusu olduğunda çoğu zaman sivil toplumun devletten bağımsız olduğu ve devlet karşısında konumlandığı ileri sürülmektedir. Bu aslında bir temenni olarak her zaman yerini koruyacaktır. Sivil toplumun devletten bağımsız olamayacağını varsaymak kendi içinde çeşitli tartışmaları da barındırmaktadır. Zira eğer devlet bütün alanı kuşatıcı bir niteliğe sahipse o zaman devletten kurtulmak, devlet dışında sivil bir muhalefet veya hareket oluşturmak imkansız hale gelecektir. Burada Neocleous'un ileri sürdüğü görüşleri bazı konulara dikkat etmemiz gerektiğini hatırlatmaktadır. Örneğin Neocleous'dan hareketle şunu söyleyebiliriz; devlet çoğunlukla sivil toplum alanına müdahale etmekte ve bunu istemektedir. Dolayısıyla sivil toplum olgusu üzerine fikir sunanların, sivil toplumun baştan sona yurttaşlık bilincinin yükümlülüğüyle hareket eden insanlardan oluştuğunu ve bu alanın özgürlükler ve demokratik bir alan olduğu yönündeki varsayımlarını bir kez daha gözden geçirmeleri gerekmektedir. Zira devlet, gerek polis erki ve gerekse hemen hemen bütün alanı kuşatan savaş erkiyle sivil alanı daraltmaktadır. Neocleous, sivil alanın asla boş bırakılmadığına, sonuç olarak polis erki bize toplumsal düzenin şiddet ile inşasını anlatırken savaş erki de dünya düzenin şiddet ile inşasını anlatır ve bu ikisi her zaman el ele gider. Devlet gerektiğinde ve istediğinde bu erkleri kullanarak sivil topluma piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda müdahale eder ve yeniden şekillendirir.

KAYNAKÇA

Akat, A.S. (1991). "Sivil Toplum ve Ekonomi", **Sivil Toplum**, İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik ve Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.

Arslan, O. (2001). **Kurumsal ve Tarihsel Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul: Bayrak Yayınları.

Bedirhanoğlu, Pınar; Dölek, Çağlar; Hülagü, Funda: (2016). "Eleştirel Güvenlik Çalışmalarının Marksist Eleştirisine Katkı: Devlet, Zor ve Sınıf Mücadelesi Bağlamında "Güvenliği" Yeniden Düşünmek," **Praksis**, S. 40, Ankara, Dipnot Yayınları, s. 9-40.

Çaha, Ö. (1996a). **Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın**, Ankara: Vadi Yayınları.

Çaha, Ö. (2001b) ; "Türkiye'de Sivil Toplumun Oluşumu ve Gelişimi", **Liberalizmin İncelenmesi**, Ankara: Friedrich Naumann Vakfı Yayınları.

Gramsci, A. (1967). **Aydınlar ve toplum** çev. V.Günyol, F.Edgü ve B.Onaran, İstanbul: Çan Yayınları.

Hegel, G.W.F. (2006). **Tüze Felsefesi**, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.

_____. (1991). Hukuk Felsefesinin Prensipleri, çev. Cenap Karakaya, İstanbul: Sosyal Yayınları.

Keane, J. (1993). "Despotizm ve Demokrasi Sivil Toplum ile Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi", **Sivil Toplum ve Devlet**, (Çeviren: Levent Köker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Knox, T. M. (1967). *Hegel's Philosophy of Right*, New York, Oxford and London: Oxford University Press.

Kongar, E. (1991). "Sivil Toplum ve Kültür", **Sivil Toplum**, İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.

Marx, Karl. (2014). **Yahudi Sorunu**, çev. Muzaffer İlhan Erdost, 5. bs. Ankara: Sol Yayınları,

Neocleous, M. (2013). **Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi**, Çev. Ahmet Bekmen, Yay. Haz. Özcan Özen, İstanbul, 1. bs. h2o Yayıncılık.

_____.(2014a). **Güvenliğin Eleştirisi**, Çev. Tonguç Ok, Yay. Haz. Ersin Vedat Elgür, Ankara, 1. bs. Notabane Yayınları.

_____.(2014b). **Savaş Erki Polis Erki**, Çev. Beyza Sümer Aydaş, Yay. Haz. Ersin Vedat Elgür, Ankara, 1. bs. Notabane Yayınları.

_____.(2015a). **Sivil Toplumu Yönetmek: Devlet İktidarı Kuramına Doğru**, Çev. Bahadır Ahıska, Yay. Haz. Yalçın Bürkev, Ankara, 2. bs. Notabane Yayınları.

_____.(2015b). **Devleti Tahayyül Etmek**, Çev. Akın Sarı, Yay. Haz. Ersin Vedat Elgür, Ankara, 2. bs. Notabane Yayınları.

_____.(2016). **Evrensel Hasım: Güvenlik, Sermaye ve Tüm İnsanlığın Düşmanları**, Çev. Beyza Sümer Aydaş, Yay. Haz. Ersin Vedat Elgür, İstanbul, 1. bs. Notabane Yayınları.

Portelli, H. (1982). **Gramsci ve Tarihsel Blok**, Çev. K.Somer, Ankara: Savaş Yayınları,

Resnick, Philip. (June 1987). "State and Civil Society: The Limits of a Royal Commission", *Canadian Journal of Political Science*, XX, 2.

Yerasimos, S. (2001). "Sivil Toplum, Avrupa ve Türkiye", **Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik**, İstanbul: İletişim Yayınları.

BÖLÜM 17

MARKA VE MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ EKSENİNDE MARKA DENEYİMİ KAVRAMI*

Dr. Öğr. Üyesi Azize ŞAHİN*
Prof. Dr. Cemal ZEHİR**

* Bu çalışma yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

* İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, e-posta: azize.sahin@istanbul.edu.tr, ORCID ID : 0000-0002-3115-6812
**Yıldız Teknik Üniversitesi,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

GİRİŞ

Markalar için, gelir ve karlılıklarının temel kaynağı olan müşterileri ile arasında ilişkiler geliştirmesi yirmi birinci yüzyıl pazarlamasının en önemli ihtiyacıdır. Markalar müşterilerini elde ederek ve geliştirerek başarılı olmaktadırlar. Ama firmalar için markaları doğrultusunda oluşturdukları müşteri tabanını korumak ve devam ettirmek kolay değildir, ciddi düzeylerde yatırımlar ve çalışmalar yapmalarını gerekmektedir (Smith, Bronner ve Tolboom, 2007). Marka ilişkilerinin pazarlama literatürü ve uygulama dünyasında artan ihtiyaç doğrultusunda müşteri-odaklı, pazar-odaklı, dıştan-içe, birebir pazarlama, veri-odaklı pazarlama, ilişkisel pazarlama, bütünleşik pazarlama, deneyimsel pazarlama ve bütünleşik pazarlama iletişimi gibi çeşitli "yeni jenerasyon" pazarlama yaklaşımları geliştirilmiştir (Cross ve Smith, 1995; Day 1992; Webster; 1992; 1994; Duncan ve Moriarity, 1998; Schmitt, 1999;2003). Her yaklaşım müşteriyi daha iyi dinleyen çift-taraflı iletişim ve etkileşimi içermektedir.

Marka-müşteri ilişkilerinin ortaya çıkışı marka ve ilişkisel pazarlama yaklaşımlarının (Fournier 1998; Chang ve Chieng 2006) temelini oluşturmaktadır. Marka, marka iletişim çalışmaları aracılığı ile alıcı ve satıcı arasında uzun dönemli bir marka-müşteri ilişkisi kurma aracı olarak rol oynamaktadır (Chang ve Chieng, 2006; Davis ve ark., 2000; Fournier, 1998; Keller 1993,1998). Marka-müşteri ilişkileri alanında geçmişte yapılan çalışmalar daha çok ilişki yapılanmasını incelemişlerdir (Bagozzi 1995; Duncan ve Moriarty, 1997; Fournier 1998; Peterson, 1995). Tüketiciler markalarla ve firmalarla anlamlı ve yakın ilişkiler kurmaktadırlar. Bu ilişkilerden bazıları diğerlerinden daha içten ve yakındır; bazıları yüz yüze bazıları da daha uzak mesafelidir. Bu tür yakın ilişkiler daha duygusaldır, firma veya marka hakkında algılar toplamını içermektedir (Fournier, 1998). Müşteri ilişkileri tamamen müşteri algılarına dayalıdır. Marka ya da firma ile duygusal bir bağı kuran müşteridir. Müşteri bazı markalara ya da firmalara zaman içinde güvenmeye karar vermekte ve hayatının merkezine koymaktadır (Barnes, 2003).

Tatmin kavramından sadakat kavramına kadar olan ilişki sürecindeki en önemli kavram "değer" olmaktadır. Ünlü yönetim gurusu Peter Drucker (1998) işletmelerin fonksiyonunu "değer ve servet yaratmak" olarak belirtmiştir. Herhangi bir değer yaratmaksızın tüketicinin memnun olması ve

bir ilişki kurması mümkün değildir. İşletmelerin tüketiciler için değer yaratabilecekleri bir çok alan ve yöntem bulunmaktadır (Barnes, 2001). Bu yöndeki değerlerin bir kısmı fonksiyonel bir kısmı da duygusal niteliklidir. Fonksiyonel değerler firmanın ya da markanın müşterinin parasını ve zamanını tasarruf etme yeterliliği olan ulaşılabilir, kullanımı kolay ve kolayda olması ile ilgilidir. Diğer yönden duygusal değer firma ya da markanın ve çalışanlarının tüketicisi ile etkileşimi ile tüketicinin önemli, değerli ve özel olduğunu hissettirerek gerçekleştirilmektedir. Firmalar tüketicilerinin değerli olduklarını hissettirmeye yönelik saygı, anlayış, memnuniyet ile duygusal değerler yaratmaktadırlar (Barnes, 2003).

Müşteri ilişkilerinin gücü firma ya da marka tarafından tüketici zihninde yaratılan duygusal ve fonksiyonel değerin katkısı ile oluşturulan firma ya da markanın ve tüketicinin bir ilişki partneri olarak görülmesine bağlıdır (Fournier, 1998).

1. MARKA-MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ TANIMI VE ÖNEMİ

Markaların ve tüketicilerin birbirleriyle ilgili olma durumu "marka ilişkisi" veya "marka-tüketici ilişkisi" (Fournier, 1998; McAlexander ve arkadaşları, 2002; Webster, 1992) olarak tanımlanmaktadır. Fournier (1994) marka-müşteri ilişkilerini şöyle tanımlıyor; marka ilişkisi marka kişiliğinin rasyonel bir uzantısıdır. Diğer insanlarla etkileşim içinde bulunulduğunda nasıl ki bu insanlar fiziksel ve kişisel özelliklerine göre analiz edilir, algılanır ise, marka ve müşteriler arasındaki ilişkilerde aslında bu şekilde insanlar arası ilişkilere benzemektedir. Kişilerarası etkileşimlerden ilişki kavramı oluşmaktadır. Marka ve müşteri arasındaki ilişkiler tıpkı insanlar arası ilişkilerde olduğu gibi; zihinsel (kognitif), duygusal (affektif) ve davranışsal boyutlarda gerçekleşmektedir (Blackston, 2000).

Fournier (1998) kişilerarası ilişkilerde olduğu gibi marka-müşteri ilişkilerinde bu alvea daha önce yapılan araştırmaları da dikkate alarak (Hinde, 1995), dört temel koşul ortaya koymuştur;

1. İlişki, aktif ve birbirleriyle bağımlı partnerler arasındaki karşılıklı değişimi- paylaşımı kapsamaktadır,
2. İlişkiler amaçlıdır, ilişki partnerlerinin niye ilişkiye girdiğine dair birbirlerine karşı olan vaatlerini kapsamaktadır

3. İlişkiler çok katlıdır bir yapı taşımaktadır
4. İlişkiler süreç gerektiren bir özellik taşımakta, yapılveırılmış bir çevrede birbirlerine karşılık olarak meydana gelen bir seri etkileşimler bu süreç içinde yer almaktadır (Fournier, 1998).

Marka ve tüketiciler birbirleriyle ilişki kurmakta, geliştirmekte ve birbirlerine ilişki partneri olarak yaklaşmaktadırlar (Blackston 1992; Fournier 1994; 1998). Bu karşılıklı ilişki, her iki ilişki tarafına markaya ve tüketiciye yönelik faydalar sağlamaktadır. Marka ilişkilerinin tüketici boyutunda; bireylerin hayatlarına yardımcı olan ve anlam içeren özellikler taşımaktadır. Markalar tüketicilere fonksiyonel, sosyal ve duygusal faydalar sunmaktadırlar. Markalar tüketicilerinin daha iyi hissetmelerini, daha iyi görünmelerini, değerlerine göre davranmalarına ilişkin ihtiyaç ve problemlerine çözmelerine yardımcı olmaktadırlar. Markalar tüketicilerine ihtiyaçlarını karşılayabileceği olanak ve kaynakları sunmaktadırlar, amaçlarına ulaşmalarını sağlamakta ve günlük yaşamlarında onları motive etmektedir.

Marka ve müşteri ilişkileri ya da başka bir ifadeyle marka ilişkileri pazarlama literatüründe ve marka araştırmalarında en yeni ve güncel alan olma özelliğini taşımaktadır (Lu ve Zhou, 2003; Zhou, 2007).

Marka ilişkileri teorisinin başlangıcında, marka ve tüketici ilişkideki iki interaktif katılımcılar olarak ele alınmıştır (Blackston, 1992). 1992 yılında Blackston marka ilişkilerini kişilerarası ilişkilerle karşılaştırmıştır. Blackston yaptığı çalışma ile içten, sürekli ve dengeli ilişkiler markanın tüketicileriyle arasındaki ilişkileri şekillendirmekte olduğunu ortaya koymuştur. Bu görüşe dayalı olarak daha sonra ortaya çıkan akademisyenler bu ilişki modeline firmayı, müşterileri ve ürünü de ekleyerek çok-yüzlü marka ilişkisi etkileşim modeli şeklinde (Fournier, 2001) ve marka toplulukları modeli şeklinde sonuçlanmıştır (McAlexveer ve ark., 2002). Bu alanda araştırmalar yapan (Fournier, 1998; Aggarwal, 2004; Aaker, 2005) akademisyenler ilişkisel pazarlama ve marka değeri alanındaki araştırma trendi olan bu yeni değişkene yönelik önemli katkılar sağlamıştır.

Marka ilişkisi başlangıçta daha dar tanımlanırken, daha sonraki yıllarda bu kavram tanımı daha da genişlemiştir. Müşteri ilişkileri kavramı

firma çalışanları ve müşterileri arasındaki ilişkiyi ifade ederken, geniş kapsamlı kavram olan marka ilişkisi marka bileşenleri ve müşterileri arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Müşteri ilişkileri kavramı daha çok hizmet-odaklı sektörler için uygun iken, marka ilişkisi tüketim ürünleri sektörleri için daha uygundur. İki kavram arasında kesin gerekli bir farklılık yoktur, çünkü marka ilişkisi müşteri ilişkisinin bir uzantısı ve şekli özelliğini taşımaktadır (Barnes, 2001; Zhou 2007).

Firmaların en önemli varlıklarından birisi, marka ilişki değeridir. Duncan ve Moriarty (2000) işletme değerini hesaplarken ürünler yerine marka ilişkisini de dikkate almışlardır.

Marka-tüketici ilişkileri kavramı, firmaların pazarlama maliyetlerini azaltmak, erişilebilirliği kolaylaştırmak, yeni müşteriler kazanmak, müşteri sadakatini arttırmak, marka değerini ve karlılığını yükseltmek yönündeki avantajlarından dolayı firma açısından gün geçtikçe önem kazanan bir kavram niteliğini taşımaktadır (Blackston, 2000; Dowling, 2002;). Yeni müşteriler kazanmak büyük pazarlama ve reklam harcamaları gerektirirken (Huber ve ark., 2010; Smith ve ark., 2007) mevcut müşterileri korumak daha az maliyetli olup yeni jenerasyon pazarlama yaklaşımları gerektirmektedir.

2.MARKA DENEYİMİ KAVRAMI

Pazarlama literatüründe deneyim kavramının ürün deneyimleri, hizmet deneyimleri, estetik deneyimler, alış-veriş deneyimleri ve tüketici deneyimleri olmak üzere farklı biçimlerde kullanılmaktadır. Son yıllarda ortaya çıkan ve bu çalışmada incleme konusu olan marka deneyimleri kavramı hem pazarlama literatürü hem de uygulama dünyası açısından önem taşımaktadır (Zarantenello ve Schmitt, 2000). Çünkü tüketiciler artık hatırlanabilir ve benzersiz deneyimleri yaşamayı arzu etmektedirler.

Deneyim kavramı için yapılan çalışmalar ürüne ilişkin davranışsal özellikleri ve kategori deneyimlerini içermektedir, ama marka deneyimleri bu alanın dışında kalmıştır (Brakus ve ark., 2009). Marka deneyimi ve marka-müşteri ilişkileri davranışsal çıktılara dayalı bir olgudur (Chandrashekaran ve ark., 2007; Oliver 1993). Geçmişteki araştırmalara dayanarak marka deneyimlerinin bu davranışsal çıktıları direkt ve endirekt olarak etkilediği varsayılmıştır (Chaiken ve ark. 1989). Marka deneyimi diğer marka değişkenleriyle de ilişkilidir fakat kavramsal olarak farklıdır. Özellikle marka

deneyimi değerlendirici, duygusallıkla farklılaşır ve marka tutumları, marka odağı, marka bağlılığı, tüketici zevki ve marka kişiliği gibi değişkenlerle de birleşir (Brakus ve ark., 2009).

Marka deneyimi, tüketicinin geçmişte markayı kullanması veya marka ile etkileşim kurması sonucu edindiği tecrübeler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Araştırmalar, bir obje veya kişi ile ilgili yaşanan tecrübelerin tarafların birbirini daha iyi anlamalarına yardımcı olduğunu göstermektedir. Tüketicinin markayla yaşadığı deneyimler arttıkça markayı daha iyi anlamakta ve sadakati artmaktadır (Chaiken, Liberman ve Eagly 1989). Tüketiciler belirli bir kategorideki ürünü temsil eden markaları araştırdıklarında, satın aldıklarında ve tükettiklerinde, ürünün fiziksel-davranışsal özellikleri etkilerine maruz kalmaktadırlar. Tüketiciler bununla beraber markanın belirleyici renkleri, tasarımı, müziği vb. markayla ilişkilendirilmiş belirli görsel, duygusal ve işitsel uyarıcılarında etkisinde kalmaktadırlar (Bellizzi ve Hite 1992; Gorn 1997). Ayrıca, markaya ilişkin şekiller, tipografiler, arka plan tasarım unsurları, sloganları, maskotları ve marka karakterleri (Keller 1987) gibi marka uyarıcıları da tüketicileri sürekli olarak etkilemektedirler. Markayla ilişkilendirilmiş uyarıcılar ambalaj ve pazarlama iletişim programları (örneğin, reklamlar, broşürler, internet sitesi) ve markanın sunulduğu, pazarlandığı veya satıldığı çevrede (örneğin, mağazalar ve etkinlik alanları) marka tasarım ve kimliğinin (marka adı, logo, vb.) parçasıdır. Bu markayla ilişkilendirilmiş uyarıcılar marka deneyimi olarak adlandırdığımız sübjektif-öznel, içsel müşteri tepkilerinin-hareketlerinin ana kaynağıdır (Brakus, et. al. 2009, s.59).

Marka deneyimini sübjektif, içsel tüketici tepkileri (duyuları, duyguları ve koşulları) ve markanın tasarımı-kimliği-ambalajı-çevresi-iletişimi gibi markayla ilişkilendirilmiş uyarıcılarla harekete geçirilen tüketicilerin davranışsal tepkileri olarak kavramlaştırılmaktadır (Brakus et.al., 2009, s.56).

Markanın temsil ettiği ürünün kokusu ile bilinçaltına yolladığı mesajlar, mekan tasarımı, internet sitesi, görsel malzemeler, ürünü ve türevlerini anlatan poster ve broşürleri, ürünün sergilenmesi ürünün sadece fonksiyonel özelliğinin ötesinde tüketicinin beş duyusuna hitap ederek markanın tüketicilerle ilişki ve bütünlük içinde kalması sağlanmaktadır. Örneğin; Starbucks vb. bunu çok başarılı bir şekilde gerçekleştirmektedir.

İnsanda tat duygusu koku duygusuna eşlik eder. Koku ile tat arasında derin bir bağ vardır. Koku nasıl bellek ile bağlantılı ise, ses de daha çok ruh hali ile bağlantılıdır. Ürünlerin sesleri tüketicilere performansları ile ilgili bir fikir verdiği gibi, mağazalarda çalınan müzik de harcama miktarını ve tüketici trafiğini artırmaktadır. Cep telefonunun melodisi gibi basit bir uygulama, Nokia için önemli bir marka farklılaşması sağlamaktadır. Aynı şekilde Windows programının açılıp, kapanırken etrafa yaydığı ses, marka farkındalığını beslemektedir (Schmitt ve ark., 2008; Brakus ve ark., 2009).

Bir marka tüketicilerde ne kadar çok duyuya hitap ederse, diğer bir ifadeyle tüketicilerde ne kadar güçlü bir duyusal sinerji yaratabilirse, tüketicilerde o kadar fazla ilgi sağlamaktadır. Bunun temel sebebi her duyunun bir diğeriyle içsel bir bağlantısının olmasıdır. Çünkü insanoğlu sadece dil ile değil, burun ile de tat almaktadır. Duyular arasında ne kadar anlamlı ve güçlü bir sinerji kurulursa, markanın yaşatacağı deneyim de o kadar çekici ve etkili olmaktadır. Bu nedenle güzel kokan bir yiyeceğin lezzetli, zarif bir şişede sunulan parfümün güzel kokacağını varsayılmaktadır. Duyuların pazarlamada etkin kullanımı her geçen gün daha da önem kazanmakta ve artmaktadır. Ancak ürün veya hizmete beş duyudan bir veya ikisini ekleyerek deneyime dayalı pazarlama gerçekleştirilemez (Schmitt, 2008, s.209).

Marka deneyimleri yoğunluğuna ve gücüne göre değişiklik göstermektedirler. Bazı marka deneyimleri diğer marka deneyimlerinden daha güçlü ve daha yoğundur. Ürün deneyimleri, marka deneyimleri bazıları diğerlerinden daha pozitif, bazıları da negatif olmaktadır. Bazı marka deneyimleri kendiliğinden doğal olarak gerçekleşerek daha kısa ömürlü ve yansımalı olmakta, bazıları da uzun sürede oluşup ve uzun süre devam etmektedir. Uzun vadede, bu uzun vadeli marka deneyimleri, tüketici belleğinde saklanarak tüketici memnuniyeti ve sadakatini etkilemektedir (Oliver 1997).

Marka deneyimi, tüketiciyi güdüleme odaklıdır (Zaichowsky 1985). Bu odak tüketiciyi ürün ve markaya yönelik olarak motive eden ihtiyaçlara, değerlere ve ilgilere dayalıdır (Thomson, Marka ilgililiği daha yumuşak etkili bir kavramdır. Marka bağlılığı ise marka ile tüketici arasında olan güçlü duygusal bağı ifade eder ve sevme, tutku ve bağlanma olmak üzere üç boyutu içerir. Marka bağlılığına karşılık, marka deneyimi duygusal ilişki kavramı

değildir. Deneyimler marka ile ilgili uyarıcılar tarafından harekete geçirilen duyu-sezi, duygu-his, idrak-kavrama ve davranışsal tepkilerdir. Zaman içinde, marka deneyimleri duygusal bağlılık şeklini alır, fakat duygular deneyimlerin uyandırdığı içsel sonuçlardır.

Marka yakınlığı, müşteri mutluluğu şeklinde pozitif ve uyarıcı etkiler olarak açıklanmaktadır ve memnuniyetin davranışsal bileşeni olarak tanımlanmaktadır (Oliver ve ark., 1997). Müşteri mutluluğu şaşırtıcı tüketimler sonucunda oluşmaktadır (Oliver ve ark., 1997). Buna karşılık müşteri mutluluğu, marka deneyimleri sadece tüketimden sonra meydana gelmez; marka deneyimi marka ile doğrudan veya dolaylı etkileşimlerle de gerçekleşir. Ayrıca bir marka deneyiminin şaşırtıcı olmasına gerek yok; marka deneyimi beklendiği ya da beklenmediği gibi olabilir.

KAYNAKLAR

Aaker Jennifer, Fournier Susan, Brasel S. Adam. (2004). "When Good Brands Do Bad", Journal of Consumer Research, 31.

Aaker, Jennifer; Fournier, Susan (1995). "A Brand as a Character, A Partner and a Person: Three Perspectives on the Question of Brand Personality", Advances in Consumer Research, 1995, Vol. 22 Issue 1, p391-395

Aggarwal Pankaj. (2004). "The Effects of Brand Relationship norms on Consumer Attitudes and Behavior." Journal of Consumer Research Vol.31 88-101.

Bagozzi P.Ricard, Warshaw R. Paul. (1990). "Trying to Consume", Journal of Consumer Research Vol.17 (September 1990).

Barnes James G. (2003). "Establishing meaningful customer relationships: why some companies and brands mean more to their customer." Managing service quality 13,3,178-186.

Bellizzi, Joseph A.; Hite, Robert E.. (1992). "Environmental Color, Consumer Feelings, and Purchase Likelihood". Psychology & Marketing, Sep/Oct92, Vol. 9 Issue 5, p347-363

Brakus, J.J., Schmitt, B.H. and Zarantonello L.(2009), "Brand Experience; What is it? How is it measured? Does it affect loyalty?", Journal of Marketing, May 2009, 52-68

Chandrashekaran, Muralı; Rotte, Kristin; Tax, Stephen S. and Grewal, Rajdeep (2007). "Satisfaction Strength and Customer Loyalty". Journal of Marketing Research, Vol.XLIV, (February 2007), 153-163

Chang, Pao-Long and Chieng, Ming-Hua .(2006). "Building Consumer-Brand Relationship; A Cross-Cultural Experiential View." Psychology and Marketing, Vol.23, s.927-959.

Chaudhuri Arjun, Holbrook B.Moris. (2001). "The Chain of Effects from Brand Trust and Brand Affects to Brand Performance: The Role of Brand Loyalty", Journal of Marketing Vol.65 81-93.

Dowling, Grahame. (2002). "Customer Relationship Management." California Management Review, Vol.44, No.3, s.87-104.

Duncan, Tom and Moriarity Sandra, E. (1998), "A Communication-Based Marketing Model for Managing Relationships", Journal of Marketing, Vol.62, April 1998, s.1-13.

Dwyer, F.Robet, Schurr, Paul H. and Oh, Sejo. (1987). "Developing Buyer-Seller Relationships." Journal of Marketing, Vol.51, April 1987, s.11-27.

Fournier Susan & Mick Glen David. (1999). "Rediscovering Satisfaction", Journal of Marketing, Vol.63 (October 1999), 5-23.

Fournier Susan. (1998). "Consumers and Their Brands:Developing Relationship Theory in Consumer Research." Journal of consumer research, vol.24, March, s.343-373.

Fournier, Susan and Yao, Julie, L. (1997). "Reviving brand loyalty: A reconceptualization within the framework of consumer brand relationship." Int.Journal of Reseach in Marketing, 14, s.451-472.

Fullerton Gordon. (2005). "The Impact of Brand Commitment on Loyalty to Retail Service Brands" Canadian Journal of Administrative Sciences, 22 (2), 97-110.

Gorn, Gerald J.; Chattopadhyay, Amitava; Tracey Yi; Dahl, Darren W. (1997). "Effects of Color as an Executional Cue in Advertising: they're in the Shade." Management Science, Oct97, Vol. 43 Issue 10, p1387-1400,

Huber, Frank; Vollhardt, Kai; Matthes, Isabel; Vogel, Johannes. (2010). "Brand misconduct: Consequences on consumer–brand relationships." Journal of Business Research, Nov2010, Vol. 63 Issue 11, p1113-1120.

Keller Kevin Lane . (1998). "Strategic Brand Management; Building, measuring, and managing brand equity." Prentice Hall, 1998, U.S.A.

Keller Kevin Lane. (1993). "Conceptuazlizing, measuring,and managing customer-Based brand equity." Journal of marketing 57.

Oliver L. Richard (1999). "Whence Consumer Loyalty?", Journal of Marketing Vol.63 33-44.

Oliver, Richard L. (1993). "Cognitive, Affective and Attribute basse of the Satisfaction Response." Journal of Consumer Research, Vol.20, s.418-430.

Oliver, Richard L.; Rust, Roland T. (1997). “Customer Delight: Foundations, Findings, and Managerial Insight.” Journal of Retailing, Fall97, Vol. 73 Issue 3, p311-336,

Patterson, Maurice; O'Malley, Lisa.(1995).“Brands, Consumers And Relatıonshıps: A Revıew.” Irish Marketing Review, 2005/2006, Vol. 18 Issue 1/2, p10-20,

Pine, II, B. Joseph; Gilmore, James H. (1998). “Welcome To The Experıence Economy.” Harvard Business Review, Jul/Aug98, Vol. 76 Issue 4, p97-105.

Schmitt, Bernd and Rogers, David L. (2008). “Handbook on Brand and Experience Management.” Edward Elgar Publiching, 2008, USA.

Schmitt, Bernd. (1999). “Experiential Marketing.” Journal of Marketing management, Vol.15, s.53-67.

Schmitt, Bernd. (2003). “Customer Experience Management.” John Willey and Sons Inc., 2003, NY.

Schmitt, Bernd; Barnes, Beth E.; Schultz Heidi F.and Azzaro Marian. (2009). “Building Customer-Brand Relationships.” ME Sharpe Inc., 2009, NY.

Smith, Edith, Bronner, Fred and Tolboom, Maarten. (2007). “Brand Relationship Quality and Its Value For Personal Contact”, Journal of Business Research, p.1-7.

Webster, Frederick E. (2000). “Understanding the Relationship Among Brands, Consumers, and Resellers.” Academy of Marketing Science, Winter 2000;28,1, s.17-23.

Webster, Jr., Frederick E. (1992). “The Changing Role of Marketing in the Corporation” Journal of Marketing, Oct92, Vol. 56 Issue 4, p1, 17p.

Zarantenello, Lia and Schmitt, Bernd H. (2000). “Using the brand experience scale to profile consumers and predict consumer behaviour.” Brand Management, Vol.17, No.7., s.532-540.

Zhou Zhimin. (2007). “How to measure brand relationship quality?.” Frontiers of Business Research in China, 2007, Volume 1, Number 2, Pages 300-318 .

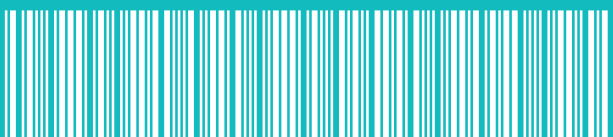

ISBN: 978-625-8405-93-4